

Національна академія наук України
Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича
Інститут народознавства

На правах рукопису

Клапчук Володимир Михайлович

УДК 94 (477.85/87):332.1:334.71 “18/19”

**СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНІ ПРОЦЕСИ
ТА ГОСПОДАРСТВО ГУЦУЛЬЩИНИ
У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ ХХ СТ.**

Спеціальність 07.00.01 – історія України

Дисертація
на здобуття наукового ступеня
доктора історичних наук

Науковий консультант:
Микола Романович Литвин,
доктор історичних наук, професор

Львів – 2010

ЗМІСТ

Вступ	5
Розділ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА, ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА ДОСЛІДЖЕННЯ	15
1.1. Стан вивчення етнокультурних та соціально-економічних трансформацій господарського комплексу гуцулів	15
1.2. Археографія проблеми	30
1.3. Теоретико-методологічні засади історико-господарських студій	40
Розділ 2. СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНІ ПРОЦЕСИ	58
2.1. Межі поширення та система розселення гуцулів	58
2.2. Демографічна ситуація	65
2.3. Система освіти	80
2.4. Медичне забезпечення та санаторне лікування	94
2.5. Соціально-політичні умови розвитку господарства	100
Розділ 3. ЛІСОВЕ ГОСПОДАРСТВО ТА ВИКОРИСТАННЯ ЛІСІВ	129
3.1. Система ведення лісового господарства	129
3.2. Розробка лісосік і транспортування деревини	140
3.3. Переробка деревини на тартаках	143
3.4. Лісосплав	158
3.5. Охорона лісових екосистем	164
Розділ 4. ВИДОБУВАННЯ ТА ПЕРЕРОБКА МІСЦЕВИХ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ	170
4.1. Родовища корисних копалин	170
4.2. Видобування та переробка горючих корисних копалин	174
4.3. Соленосні райони і діяльність солеварень	181
4.4. Видобування, переробка та використання будівельних матеріалів	190
4.5. Виробництво скла	191
Розділ 5. ТРАНСПОРТНІ ШЛЯХИ	195

5.1. Возові та шосейні дороги	195
5.2. Залізничні шляхи	198
5.3. Вузькоколіїні залізниці	204
Розділ 6. БУДІВНИЦТВО	208
6.1. Традиційне житлове будівництво та господарські споруди	208
6.2. Церковне будівництво	215
6.3. Міська забудова та громадське будівництво	222
Розділ 7. ТРАДИЦІЙНЕ ВЕДЕННЯ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА	226
7.1. Земельні відносини та стан ведення землеробства	226
7.2. Тваринництво	235
7.3. Особливості полонинського господарства	238
Розділ 8. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТА СПЕЦИФІКА ДОМАШНІХ ПРОМИСЛІВ І РЕМЕСЕЛ	249
8.1. Стан ремесла	249
8.2. Ткацтво, обробка вовни, льону та конопель	256
8.3. Вишивальництво	262
8.4. Обробка шкір і виготовлення ужиткових виробів	264
8.5. Ковальство	271
8.6. Столярство та різьба по дереву	274
8.7. Писанкарство	281
8.8. Гончарство	283
8.9. Малопоширені ремесла	285
Розділ 9. СФЕРА ПОСЛУГ	295
9.1. Торгівля та ціноутворення	295
9.2. Поштово-телеграфні послуги	307
9.3. Туризм і відпочинок	308
9.4. Загальні особливості харчування	327

9.5. Банківсько-кредитні послуги. Кооперативний рух	330
Висновки	344
Список використаної літератури і джерел	369
Додатки	479

ВСТУП

Актуальність теми. Від часу проголошення незалежності України розгорнулося комплексне вивчення історичних, етнографічних, історико-економічних, історико-демографічних та інших проблем Українських Карпат. Основними завданнями у цьому плані є дослідження етнічно-регіональних аспектів історії, зокрема етнокультурних та соціально-економічних трансформацій; створення узагальнюючих наукових праць, які б підсумовували і конкретизували результати попередніх досліджень, що часто базувалися на ідеологемах влади і історичні процеси. Важливе значення у вирішенні цих завдань мають етнокультурні, історико-економіко-демографічні дослідження Гуцульщини як одного з історико-етнографічних районів України, що має певну регіональну своєрідність господарського укладу життя, побуту, культури.

Вивчення історії та культури краю, загальних рис господарювання гуцулів почалося в середині XIX ст., коли було зібрано значний фактичний матеріал, на основі якого опубліковано перші дослідницькі праці в Австро-Угорщині та Росії. Однак його осмислення та висвітлення велося на базі різних методологічних засад і тенденційним підходом. Негативну роль у реалістичному відображенні дійсності відіграла, крім того, ідеологічна та політична спрямованість частини дослідників, насамперед поляків і австрійців. Більшість студій цього періоду характеризувалася емпіричністю у висвітленні соціально-політичних процесів. Розвиток наукової думки початку XX ст. пов'язаний, насамперед, з діяльністю прогресивних вчених, які, усвідомлюючи генетичну спорідненість традиційної культури гуцулів з загальнонародною українською культурою, особливості етнічної єдності традиційного господарства, реально оцінювали процеси та явища, що відбувалися на південно-східній окраїні Східної Галичини. З'являлися праці з аналізом подібності та відмінності Гуцульщини з іншими етнічними групами населення не тільки Українських Карпат, але й інших регіонів України та Європи.

Радянські дослідники, на основі марксистсько-ленінської ідеології, минуле Гуцульщини, генетичну спільність і однорідність багатьох явищ побуту, матеріальної та духовної культури з загальноукраїнською народною культурою висвітлювали крізь призму боротьби проти соціального і національного гноблення. Важливе значення серед наукових праць цього періоду мали конкретно-історичні дослідження про економічні та культурні фактори, якими зумовлювалася активна участь українців карпатського регіону в загальному процесі історичного розвитку українського народу. Однак, ще до сьогодні залишилося чимало нез'ясованих питань, серед яких: проблеми заселення; вплив геополітичного фактора на формування особливостей розвитку регіону; статистичне опрацювання його соціально-економічних аспектів; науково-критичний аналіз висновків, положень, концепцій і теорій вітчизняних і зарубіжних учених.

Основою досліджень господарського комплексу історико-етнографічних районів загалом є збір та аналітичне опрацювання джерел з історії та культури населення, введення його та методології вивчення господарського комплексу окремих регіонів України в обіг сучасної історичної та етнологічної науки. Власне, пропонована робота є конкретною реалізацією міждисциплінарних узагальнень життєдіяльності українського народу, його регіональних особливостей.

Спеціальні етнокультурні та соціально-економічні дослідження Гуцульщини зумовлені також науковою доцільністю й актуальною потребою відтворити такі ж процеси та зміни, які сталися після Другої світової війни. Гуцульщина вважалася багатьма дослідниками, політиками та світською інтелігенцією одним з найзнедоленіших закутків Центрально-Східної Європи. Знаходячись у складі різних держав, цей регіон належав до найвідсталіших провінцій у соціальній сфері та деяких галузях господарства. Окремі дослідники Гуцульщини намагалися довести, що основною причиною своєї бідності й відсталості є самі гуцули. Інші науковці такими причинами вважали

багатовіковий соціальний гніт, національне поневолення та заходи збереження економічної відсталості регіону. Перекручення і тенденційні тлумачення у висвітленні поліетнічної історії, побуту та традиційного господарства мешканців Гуцульщини мали місце в працях багатьох дослідників австрійського, польського, румунського, чеського походження у XIX–XX ст., переважної більшості вчених радянської доби. У спотвореному світлі представлялися не тільки етнокультурні, але й соціально-політичні процеси.

Незважаючи на наявність значної кількості наукової літератури, присвяченої Гуцульщині, не можна сказати, що ця частина України достатньо досліджена в плані господарського використання та окремих історико-демографічних аспектах. До сьогодні немає узагальнюючої праці, яка б висвітлювала складний процес соціально-економічних та етнокультурних трансформацій в добу капіталізації виробництва з погляду економічних, демографічних та інших показників господарської діяльності місцевого населення, і не зазнавала б політичного, ідеологічного чи адміністративного тиску.

Узагальнення історіографії трансформацій традиційного господарського комплексу краю впродовж майже ста років виявило чимало прогалин і дискусійних питань. Це стосується аналітичного вивчення галузевої структури господарства, народних промислів і ремесел, історико-демографічних особливостей розвитку цього прикордонного регіону.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація написана в рамках проблеми вивчення: етнологічних особливостей Гуцульщини, що розробляється Карпатським національним природним парком (щорічна програма «Літопис природи», 1987–2009 рр.), історії рекреаційного використання територій державних лісових господарств Івано-Франківської області, що виконувалася в рамках договірної тематики між Прикарпатським національним університетом імені Василя Стефаника та ДП «Делятинське лісове господарство» (договір № 3/2005 від 07.04.2005 р.), історії розвитку

туризму і краєзнавства в Галичині у XIX – 30-х рр. XX століття, що розробляється на кафедрі екології та рекреації Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (№ держреєстрації 0109V005712).

Метою дослідження є комплексний аналіз історико-демографічних та соціально-економічних трансформацій на Гуцульщині в другій половині XIX – першій третині XX ст.

Виходячи з мети, необхідно вирішити наступні **завдання**:

- узагальнити історіографію і джерельну базу проблеми;
- вивчити динаміку чисельності населення, етнічний та релігійний склад, міграційні процеси;
- проаналізувати систему ведення лісового господарства, особливості лісоексплуатації, лісопереробки, транспортування деревини та лісопродукції, охорону лісових екосистем;
- відтворити соціально-економічні умови та специфіку нафто- і газовидобування, нафтопереробки, процес видобування та переробки кухонної солі, будівельних матеріалів, виробництво скла тощо;
- дати характеристику мережі шляхів сполучення, особливостей будівництва та експлуатації залізниць, автомобільних та їздових доріг;
- охарактеризувати особливості житлового, громадського і церковного будівництва, забудови та прикарпатських містечок;
- визначити структуру та розподіл земельних ресурсів, урожайність, динаміку чисельності худоби, особливості ведення полонинського господарства;
- встановити соціально-економічні закономірності функціонування ремісництва, народних промислів і ремесел, деталізувати критерії їх оцінки та провести класифікації;
- висвітлити розвиток соціальної сфери, зокрема послуг, звернувши увагу на внутрішню торгівлю, міжнародні зв'язки, поштово-телеграфну систему, туризм і відпочинок, фінансові та страхувальні послуги.

Об'єктом дослідження виступає господарський комплекс Гуцульщини другої половини XIX – першої третини XX ст., його соціально-демографічні процеси та господарство, а **предметом** дослідження – система господарювання за окремими галузями соціально-економічного розвитку, закономірності та особливості функціонування провідних галузей регіону, динаміка демографічних показників, загальних рис суспільно-політичних і виробничих відносин. **Хронологічні межі** роботи охоплюють другу половину XIX – 30-і рр. XX ст. Нижня межа дослідження обумовлена періодом встановлення конституційного ладу в Австрії після революційних подій 1848 р., а верхня – початком Другої світової війни.

Територіальні межі дослідження охоплюють Гуцульський історико-етнографічний район Карпатської зони, який у другій половині XIX – першій третині XX ст. перебував у складі Австро-Угорщини, Польщі, Румунії, Чехословаччини та Угорщини. Його територія охоплює сучасні Верховинський та Косівський, частково Коломийський і Надвірнянський райони Івано-Франківської області, Вижницький та Путильський райони Чернівецької області, Рахівський район Закарпатської області.

Методологічною основою роботи є застосування як загальнонаукових, так і спеціальних наукових методів. Спираючись на принцип історизму, об'єктивності, критичної оцінки джерел, методи аналізу та синтезу, в дослідженні широко використані порівняльно-історичний, аналітико-типологічний, історичної реконструкції, статистичний, економічних реконструкцій та багато інших. Комплексність використання принципів і методів сприяло чіткому обґрунтуванню наукового пошуку через відповідну джерельну базу, значна частина якої введена до наукового обігу вперше.

Наукова новизна і положення, що захищаються. На базі значного статистичного матеріалу з галицької частини та частково – з інших частин Гуцульщини за допомогою численних методів досліджень різних наук (історії, економіки, історичної географії, статистики тощо) комплексно досліджено

соціально-економічні та етнокультурні трансформації і вперше здійснено спробу системно:

- висвітлити динаміку чисельності населення Гуцульщини, його етнічний та релігійний склад, міграцію, соціальну сферу життя та встановити закономірності демографічних процесів;
- відтворити систему ведення лісового господарства, охарактеризувати особливості лісоексплуатації та транспортування деревини, переробки деревини на тартаках, охорони екосистем;
- реконструював соціально-політичні умови та специфіку видобування і переробки корисних копалин, характеризуючи базу нафто- і газовидобування та нафтопереробки, процес видобування і переробки кухонної солі, будівельних матеріалів, виробництво скла тощо;
- охарактеризувати мережу шляхів сполучення, стан їздових, автомобільних і залізничних доріг, особливості будівництва та експлуатації залізниць;
- доповити характеристику окремих аспектів житлового та громадського будівництва, забудови містечок;
- скласти кадастр та описати особливості будівництва та облаштування церковних споруд Гуцульщини; на основі власних методичних підходів провести окремі класифікації за кількістю куполів, за назвами, за періодами будівництва тощо;
- охарактеризувати структуру та розподіл земельних ресурсів, урожайність сільськогосподарських культур, забезпеченість ними населення, динаміку розвитку тваринництва, особливості ведення полонинського господарства і т. і;
- з соціально-економічної точки зору описати поширені види народних промислів і ремесел, деталізувати критерії їх оцінки та провести відповідні класифікації (за галузями господарювання, поширенням, специфікою тощо);

- висвітлити соціальну функцію сфери послуг (торгівля, поштово-телеграфні послуги, туризм і відпочинок, особливості харчування, фінансові та страхувальні послуги).

Загалом встановлено реальне значення Гуцульщини в етнокультурному та соціально-економічному житті держав, до яких вона належала у досліджуваний період. Якщо ця територія відзначалася низьким рівнем освіти, медичного обслуговування, соціального захисту, то у видобувній галузі, переробці мінеральних ресурсів, веденні лісового господарства та переробці лісосировини вона займала провідні місця у Австро-Угорщині, згодом у Польщі, Чехословаччині та Угорщині; навіть на тлі свого низького загального економічного розвитку транспортна інфраструктура не поступалась іншим регіонам. Незважаючи на закиди деяких дослідників про незначний розвиток економіки Гуцульщині, можна стверджувати: на межі XIX – XX ст. та у міжвоєнні роки там функціонували підприємства, що входили в перелік кращих у своїх державах – Делятинська та Косівська солеварні, тартаки у Надвірній, Берегометі, Вижниці, Делятині та Микуличині, лісохімічний завод «Клотільда» у Великому Бичкові, скляні гутти у Горішньому Майдані та Микуличині, нафтопереробні заводи у Печеніжині та Надвірній, кам'яні кар'єри у Ямній та Пасічній; були передовими у Європі гідротехнічні споруди та технології лісосплаву. Кам'яний залізничний міст у Яремчі мав найбільшу в Європі та другу за величиною у світі арку. Буркут, Яремче, Татарів, Ворохта, Косів та ін. входили до переліку найважливіших курортів Польщі. Тож Гуцульщина була важливим економічним регіоном Європи за багатими ресурсами кухонних солей, будівельних матеріалів, нафти та газу, відзначалися лісовими масивами, курортами, мистецьким хистом ремісників тощо.

Практична цінність і впровадження роботи. Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що представлений у дисертації матеріал, теоретичні положення та висновки можуть бути використані при написанні робіт з історії України, зокрема Буковини, Галичини, Закарпаття, етнології

Гуцульщини, історичної та політичної регіоналістики, при викладанні нормативних й спеціалізованих курсів з історії та культури України та Центрально-Східної Європи, у краєзнавчій роботі.

Матеріали з історії окремих галузей господарювання (лісове господарство, рекреація, туризм) використовуються державними лісовими господарствами Івано-Франківської області, національними природними парками для вивчення структури та динаміки лісового покриву, розвитку рекреації тощо.

Особистий внесок здобувача полягає у індивідуальному проведенні комплексної пошукової роботи, обробці та узагальненні матеріалів, формулюванні наукових положень і висновків дисертації. Основою написання праці стали польові дослідження автора у 1977–2009 рр. під час: наукових етнологічних експедицій під керівництвом Михайла Клапчука, що організовувались Івано-Франківським краєзнавчим музеєм і Делятинським лісокомбінатом у 1977–1982 рр. у Надвірнянському районі; комплексних етнокультурних та екологічних досліджень Карпатського національного природного парку в 1986–2009 рр. на території Яремчанської міської ради та Верховинського району; експедиційних досліджень етнокультурних особливостей потенційних територій національних природних парків «Вижницький» (1993–1995) та «Гуцульщина» (2000–2006) у межах Вижницького, Путильського та Косівського районів; виконання комплексних етнокультурних та екологічних досліджень Черногірського, Свидовецького, Кузій-Трибушанського та Марамороського масивів Карпатського біосферного заповідника у 1992–2002, 2006–2009 рр. у межах Рахівського району. У результаті цих досліджень зібрано значний фактичний матеріал, що дало можливість істотно доповнити і уточнити дані з досліджуваного питання. Матеріали базуються й на багатовидовій джерельній базі, враховують думки та здобутки попередників, поглиблюють пізнання минулого цього поліетнічного й багатоконфесійного регіону Карпат. Оскільки хронологічні рамки дослідження

обмежуються XIX – першою третиною XX ст., основну фактологічну базу праці становлять неопубліковані та опубліковані джерела XIX – початку XXI ст. Проте залучення матеріалів попередньої доби у деяких випадках дають можливість розширити ці рамки і характеризувати досліджувані процеси та явища в історичній ретроспективі.

Апробація результатів дисертації. Рукопис дисертаційної роботи обговорений на засіданнях Центру досліджень українсько-польських відносин, відділів нової та новітньої історії України Інституту українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, кафедри екології та рекреації Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Матеріали дослідження апробовані на регіональній науково-технічній конференції «Развитие лесного хозяйства в западных областях УССР за годы Советской власти» (Львів, 13–15 червня 1989 р.), науково-практичному семінарі «Соціально-екологічні і економіко-правові аспекти розвитку заповідної справи на Україні» (Рахів, 17–19 березня 1992 р.), міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми Гуцульщини» (Чернівці-Косів, 27–28 травня 1993 р.), науково-практичній конференції «Екологічні передумови розвитку рекреації на Гуцульщині» в рамках VI Гуцульського фестивалю (Яремче, 13 вересня 1996 р.), Першому міжнародному українсько-польському семінарі «Туристична освіта України в Європейському вимірі» (Івано-Франківськ; Яремче, 21–24 травня 2007 р.), науково-практичній конференції «Етнокультурна та природна спадщина місцевих громад як складові розвитку туристично-рекреаційного потенціалу Карпатського краю» в рамках XVII гуцульського фестивалю (Яремче, 27 липня 2007 р.), всеукраїнській науковій конференції «Роман Шухевич в українському національно-визвольному русі XX століття» (Івано-Франківськ, 17–18 травня 2007 р.), міжнародній науковій конференції «Національна інтелігенція в історії та культурі України» (Вінниця, 23–24 жовтня 2008 р.), міжнародній науково-практичній конференції «Розвиток заповідної справи в Україні і формування Пан'європейської екологічної

мережі» (Рахів, 11–13 листопада 2008 р.), міжнародній науковій конференції «Українсько-польсько-білоруське сусідство: ХХ століття» (Дрогобич, 19–20 вересня 2008 р.), міжнародній науковій конференції «Рекреаційний потенціал Прикарпаття: історія, сучасний стан, перспективи» (Івано-Франківськ, 16–18 грудня 2009 р.).

Основні положення роботи виносилися на обговорення щорічних звітних наукових конференцій Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, 2005–2009 рр.), науково-технічних рад Карпатського національного природного парку, Природного заповідника «Горгани», національного природного парку «Гуцульщина».

Публікації. Наукові розробки дисертанта викладені у чотирьох монографіях (три у співавторстві), одній брошурі (у співавторстві), 40 статтях, матеріалах і тезах конференцій та семінарів, в тому числі 24 у фахових виданнях.

Структура дисертації визначена характером дослідження. Робота складається зі вступу, дев'ятьох розділів, які містять 42 підрозділи, висновків, списку використаних джерел та літератури (1299 найменувань). Загальний обсяг дисертації без врахування додатків (119 сторінок) – 478 сторінок. Основний обсяг дисертаційного дослідження викладений на 368 сторінках.

Розділ 1

ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА, ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Стан вивчення етнокультурних та соціально-економічних трансформацій господарського комплексу гуцулів

Традиційна господарська діяльність, культура і побут населення Гуцульщини вже впродовж декількох століть цікавили дослідників кількох поколінь. Загалом історіографію проблеми можна умовно поділити на кілька дослідницьких періодів: публікації кінця XIX – початку XX ст.; міжвоєнного періоду XX ст.; радянської доби; праці дослідників незалежної України; сучасні зарубіжні студії.

Серед основних аспектів вивчення регіону були і залишаються як господарський комплекс в цілому, так і його складові, а саме: видобуток та переробка нафти, солі, глини, каменю, піску; вирощування та переробка лісових ресурсів тощо. Окрім цього, дослідженню підлягали і притаманні лише гуцульському населенню галузі господарювання – домашні промисли та ремесла, особливості полонинського та сільського господарства, шляхового, побутового та церковного будівництва, торгівлі, зв'язку і т. д. Особливе зацікавлення викликало полонинське господарство краю.

Першим у загальних рисах полонинське господарство гуцулів описав член «Руської трійці» І. Вагилевич [43, с. 3–31; 44, с. 17–56; 794, с. 45–68]. Польський історик А. Бельовський зробив спробу визначити межі Гуцульщини, описав побут, заняття та вірування гуцулів і бойків, вказав на відмінності занять населення цих етнографічних груп українського народу, описав полонинський хід, життя пастухів [570, с. 653–733]. Певний внесок у висвітлення господарства та побуту Гуцульщини зробив С. Витвицький [810], який довгий час перебував у Жаб'ї. Як зазначають українські вчені, його книга була першою енциклопедичною працею про Гуцульщину, що відкрила Європі

цей народ у всіх вимірах – з погляду географічного та історичного, релігієзнавчого та краєзнавчого [6].

У кінці 1860-х рр. дослідження Гуцульщини проводили польські вчені. Окреме місце належить О. Кольбергу, – у двотомній роботі якого «Ruś karpacka» [646; 647], крім власних матеріалів, подано також результати студій В. Завадського [815, с. 407–408], який описав особливості полонинського господарства. Детальну характеристику процесу солеваріння можна знайти у працях австрійських і польських учених [644; 745; 777], а також у статистичних довідниках. Питаннями житлового та церковного будівництва на буковинській Гуцульщині займався К. Ромшторфер [730; 731].

Побут гуцулів цікавив і Я. Головацького, який неодноразово подорожував Гуцульщиною та Покуттям [175, с. 471–503; 176, с. 810–844; 177; 178, с. 49–94]. У 1878 р. він серед основних занять гуцулів виділив тваринництво, описав полонинський хід, пробне доїння овець, обов'язки ватага та пастухів тощо. Польський дослідник В. Поль [703, с. 149–150; 704, с. 52–53; 705, с. 359–393], який подорожував Покуттям, характеризував заняття гуцулів, наголошував, що основним для них є скотарство, однак полонинське життя подав у загальних рисах. Вивченням полонинського господарства займався й український громадський діяч Р. Заклинський [244], який описав життя пастухів. Вироби народних умільців популяризувались у цілій Європі, як товар та мистецькі твори, що часто ставали експонатами різних виставок [536, с. 26–27]. Багато статистичних матеріалів про лісові ресурси та флору наводив Е. Головкевич [620], інформацію про церкви Галичини та Буковини – Ф. Білоус [20].

Гуцульщина завжди приваблювала натуралістів і відпочивальників. У 1870-х рр. вперше з'явилися популярні замітки польських дослідників [583, с. 40–67]. Внаслідок багаторічних подорожей по Гуцульщині, велику увагу заняттям галицьких гуцулів приділяв історик і етнограф Л. Вайгель, який описав полонинський хід, життя пастухів, оплату їх праці, процес виготовлення бринзи і видачі її власникам овець [796, с. 49–86].

Великі меценатські послуги дослідникам надавав польський етнограф, граф В.Дзедушицький, за сприяння якого були видані праці Л. Вежбицького про глиняні, різьбярські та металеві вироби, килими, тканини, гердани та писанки Гуцульщини [808]. Сам меценат також видав декілька праць з питань дерев'яного будівництва [581, с. 1–3]. В цей час почали з'являтися невеликі замітки про народні промисли та ремесла [45, с. 18; 51, с. 78].

Одними з перших антропологічні дослідження Гуцульщини проводили Я. Коперницький та Я. Майер [651; 673]. Велике значення мала характеристика гуцульського населення Я. Коперницького [651], роботу якого позитивно оцінив І. Франко, проте відзначив, що автору не слід було відокремлювати полонинців і бойків, як і тухольців і лемків, в окремі етнографічні групи.

Матеріал із дослідження традицій народних художніх промислів на Гуцульщині вміщувала праця шотландської письменниці-мандрівниці Мені Мюріел Дові, яка, відвідавши ці краї у 1890 р., виступала в Англії з лекціями про Гуцульщину та написала книжку «Дівчина в Карпатах» [420, с. 56–62]. Приваблювала краса Карпат та їхнє рекреаційне використання багатьох польських мандрівників і туристів [619; 676, с. 101–105].

Заслуговують на увагу і праці професора Р.Кайндля, в яких чимало місця відведено матеріальній культурі полонинського господарства буковинських гуцулів [269; 633, с. 2–3; 635, с. 335–368; 637, с. 201–210]. Детальні статистичні матеріали по окремих солеварнях та родовищах солі навів В. Шайноха [777]; торговельні відносини описав Т. Рутовський [734, с. 27–51; 735, с. 1–51], а ткацтво Східної Галичини – В. Гнатюк [170, с. 12–25].

Наприкінці XIX – початку XX ст. на західноукраїнських землях помітно поживалася діяльність українських учених. Виникла народознавча школа під керівництвом І. Франка, яка об'єднала етнографів, фольклористів і дослідників музичної культури. Вперше у цій галузі науки знаходимо імена таких відомих дослідників, як І. Колесса, О. Роздольський, В. Гнатюк, В. Шухевич. Понад двадцять років вивченням культури і побуту населення ркгіону займався

В. Шухевич, опублікувавши результати своїх студій у п'ятитомній монографії. У другій її частині [557] автор детально описав матеріальну і духовну культуру та побут пастухів. Зокрема, зупинився на житлово-господарському будівництві, подав план забудови полонини Людова, розповів про громаду пастухів, оплату їх праці і життя на полонині, про випас різних тварин на гірських пасовищах, доїння овець і виготовлення молочних продуктів тощо. Детальну ботанічну характеристику окремих полонин дав Я. Шиштович [786]. В. Гнатюк упродовж 1899–1915 рр. зібрав у Криворівні значний матеріал, що стосувався демонології, звичаїв та обрядів гуцулів, опришківського руху [167; 168; 169]. Етнографічно-краєзнавчі дослідження проводив також Ю. Шнайдер, результати яких він опублікував у періодичній пресі [742; 743].

Першими дослідниками церковної архітектури Гуцульщини були брати Мокловські, які в 1904 р. описали Делятинську церкву, зарахувавши її до типу гуцульських хрестовидних культових споруд [681, с. 199–229]. Деяко згодом датуванням церковних будинків зайнявся Т. Спісс, але час будівництва третини з них подав неточно [758]. Про церкви Прикарпаття писав також В. Розвадовський [452, с. 15–24], а Підкарпатської України – В. Залозецький [245, с. 4–7]. Характеристика господарської діяльності, зокрема солеваріння, знайшла своє відображення в дослідженнях Ф. Бужака [753].

Ф. Вовк [59, с. 427–454; 60, с. 3–214; 811, с. 39], вивчаючи антропологічні особливості гуцулів, прийшов до висновку про відносну антропологічну однорідність «українського антропологічного типу». За його даними, українці належать до поширеної на Балканах динарської раси, виявляючи спорідненість із сербами, хорватами, чехами, словаками. Саме цим він, власне, і заперечив гіпотезу Б. Гаккета [605; 606], який вважав мешканців Гуцульщини «справжніми росіянами», жорстокими та підступними, в яких примішана татарська кров. Не згоджувався з Ф. Вовком Л. Чіпріані [576, с. 124–145], який твердив, що на Гуцульщині відбулося змішування рас і крові шістьох національностей.

На початку ХХ ст. нові матеріали про життя галицьких гуцулів опублікував А. Онищук. Їх цінність полягає у тому, що вони зібрані в одному с. Зелениця [407] і детально висвітлюють матеріальну та духовну культуру. Він описав вірування гуцулів, пов'язані з охороною худоби, виокремив назви полонин, подав термінологію назв домашніх тварин за їх статтю, віком, породою та кольором, інтерпретував символіку писанки [408]. Значну роль у вивченні краю відіграв І.Франко, який рецензував статті дослідників краю, робив власні етнографічні узагальнення, про що згадував відомий краєзнавець П. Арсенич [13, с. 64–73]. Багато інформації міститься у науково-популярних статтях відпочиваючих, які, описуючи природу Карпат, подавали матеріали і про господарське використання краю [19, с. 13–15; 55, с. 167–169; 56, с. 227–229; 57, с. 254–256; 418, с. 27–29; 593; 616; 692]. Стан охорони здоров'я наводився начальником відділу охорони здоров'я воєводства А. Крисінським на гігієнічно-лікарському з'їзді у Ворохті в 1934 р. [655, с. 54–59].

У міжвоєнний період зріс інтерес вчених до проблем регіону, зокрема полонинського господарства. Я. Фальковський подав план забудови полонини Хом'як, виробничо-господарських будівель і житла пастухів, описав перевезення молочних виробів з полонин тощо [587]. На жаль, цей дослідник не надав значення вивченню писаних столів, оскільки у монографії помістив лише одну світлину і зробив висновок про відсутність у місцевих мешканців мистецьких здібностей.

Окремі питання етнічної антропології України висвітлювали польські вчені І. Коперницький [651], Я. Чекановський [577, с. 187–195; 578, с. 48–70; 579, с. 1–30], Р. Єндик [631] та Я. Мидлярський [684, с. 412–416; 685, с. 195–210; 686, с. 7], однак, їхні студії мали епізодичний характер і методичні огріхи.

На основі вивчення народних промислів і ремесел Т. Северин видав працю про кераміку Покуття [744], Я. Жуковський – про народне будівництво [822, с. 285–293; 823]. До цього ж періоду та тематики відносяться праці В.Щербаківського [558; 559], І. Гургули [206, с. 131–156], Л. Калениченко [274,

с. 60–68]; міську забудову та дерев'яну монументальну архітектуру охарактеризував В. Січинський [482; 747].

Лише з позитивної сторони можна оцінити двотомну монографію про церкви Галичини, яку на основі архівних студій та польових досліджень написав М. Драган [222; 223]. У ній подано наукову класифікацію церковних споруд 1930-х рр. у краї. Цінні описи матеріальної культури та побуту пастухів містить монографія Р. Гарасимчука і В. Табора [617]. Автори детально дослідили 15 полонин Косівського і Надвірнянського повітів та звернули особливу увагу на такі маловивчені питання полонинського господарства, як породний склад тварин, полонинський посуд, звичаєве право, транспорт, будівництво, дотримання гігієни, лікування пастухів і тварин тощо. Ці ж питання досліджували ще ряд вчених [774; 788].

У дорадянський період ґрунтовні етнографічні та антропологічні дослідження Галичини, які мають велике значення і в наш час, проводив В. Кубійович [321]. Незначна увага приділялася висвітленню питань освіти на Гуцульщині, лише деякі дослідники намагалися відтворити історичне минуле цієї галузі [5, с. 6].

На основі статистичних довідників Польщі та власних досліджень, інформацію про географію поширення тартаків дав С. Ігнатович [624, с. 298–313]. Найповнішу інформацію про ліси Закарпаття, де відтворено історію ведення лісового господарства, лісоексплуатації, вузькоколіюк, навів А. Златнік [817]. Лісосплав Черемошем описав С. Губіцький [623, с. 1–12], а загальну характеристику лісового господарства галицької Гуцульщини дав Я. Топфер [789, с. 50–53].

Після Другої світової війни інтерес до вивчення полонинського господарства проявляли українські, польські та словацькі дослідники. Так, український етнограф І. Симоненко [746, с. 363–388], використовуючи матеріали попередників, подав стислу картину матеріальної і духовної культури полонинського господарства в Українських Карпатах. Детально ці

проблеми відтворив словацький етнограф Я. Подоляк [697, с. 193–292]. Його праця відрізняється від робіт попередніх авторів тим, що в ній узагальнено досвід ведення полонинського господарства всієї Гуцульщини. Крім того, дослідник детально висвітлив особливості формування та діяльності пастушої громади, полонинське будівництво, зимівлю тварин тощо. Великий інтерес у дослідників Карпат викликало питання лісосплаву як у історичному аспекті, так і в плані перспектив використання у другій половині ХХ ст. [425; 428, с. 266–270; 491]. Історичні аспекти охорони природи висвітлили А. Федоренко та О. Липа [333].

Узагальнення технології кустарного та промислового виробництва, народні промисли та ремесла, що досліджувались у 1950-х рр. [26, с. 109–130; 36; 37; 239; 240; 262, с. 99–112; 325; 364; 366; 507; 534, с. 172], дали поштовх до створення в 1967 р. Національного Комітету Міжнародної комісії з вивчення народної культури Карпат і прилеглих до них областей. З цього почалося широке комплексне дослідження різних аспектів культури і побуту. Народні промисли, насамперед виготовлення різьблених виробів, писанок, кераміки, килимів, вишивки та ін. знайшли відображення у дослідженнях багатьох вчених [24; 25, с. 153–159; 184; 205; 246; 277, с. 75–78; 278; 280, с. 109–110; 328; 329; 365; 432, с. 57–65; 465; 466, с. 33–45; 467, с. 56–85; 497; 499, с. 457–474; 535, с. 52–57]. Узагальнена інформація про домашні промисли та ремесла Гуцульщини подана у монографії львівських учених «Гуцульщина» [183, с. 125–146].

Певна інформація про окремі населені пункти Гуцульщини зустрічається в «Історії міст і сіл Української РСР» [266; 267; 268]. Інформацію про села закарпатської Гуцульщини початку ХХ ст. знаходимо у працях В. Ілька [260]. Питання дерев'яної архітектури цього регіону цікавили П. Макушенко та П. Сову [356; 494]. Останній дав також загальну характеристику художніх промислів Закарпаття [495, с. 74–95]. В. Задорожний та О. Мазурок вказували на тісні економічні зв'язки Гуцульщини з іншими регіонами Європи [243; 348, с. 5–8; 349, с. 95]. О. Соломченко розкрив розвиток художніх промислів

Гуцульщини, типологізував їх, описав географічне розташування основних центрів виробництва художніх виробів [496; 498, с. 34–51]. Складні соціально-економічні відносини та революційний рух на Західній Україні 1920–1930-х рр. висвітлив І. Васюта [46; 47], хоча й у світлі боротьби лівих сил за возз'єднання краю з Радянською Україною.

М. Мандибуря [358] відобразив різні аспекти функціонування полонинського господарства, ознайомивши науковий світ з оригінальними рисами полонинського будівництва, полонинського ходу, особливостями випасу худоби та переробки с/г продукції.

Першим у післявоєнних роках про карпатські церкви писав Г. Логвин [337], щоправда допустивши помилки у датуванні ворохтянської [284], татарівської та ямненської церков [337, с. 159–162]. Дещо пізніше путівник по Гуцульщині опублікував Д. Гоберман [173], який також припустився ряду помилок і неправильного датування будівництва деяких церковних споруд. Так, він висловив думку про те, що Яремче виникло в 1895 р., тоді як перша згадка про нього походить з 1787 р. [1073], а окремим селом воно стало у 1910–1911 рр. Цей же автор дещо пізніше дав загальну характеристику мистецтва Гуцульщини [171; 172]. Щодо часу спорудження церков у Ямній, Татарові та Ворохті, він допустив ті ж неточності, що й Г. Логвин. Крім того, подав рік спорудження церкви в Микуличині 1856 р., хоча над входом до неї великими цифрами вказана інша, документально підтверджена дата – 1868 р. Певні неточності знаходимо і в статті І. Могитича [376, с. 97–107]. Надаючи їй наукового вигляду, автор інколи без документальних підтверджень датував будівництво церков не століттями, а точними, на його думку, роками.

Особливості народного лікування та народної медицини досліджувала З. Болтарович [30], яка провела також огляд етнографічних досліджень польських дослідників [31, с. 83–89]. Особливості та специфіку харчування гуцулів описала Т. Гонтар [179; 180, с. 203–214]. Науково-пізнавальною є праця українського дослідника в галузі образотворчого і декоративно-прикладного

мистецтва П. Жолтовського [239; 240]. Матеріали багатьох антропологічних експедицій узагальнив В. Дяченко [226; 227, с. 45–51]. Антропологічну характеристику українського народу розглядала також Т. Алексєєва [1] та ін.

Визначним дослідником Прикарпаття, а в тому числі й Гуцульщини, був М. Клапчук, який зібрав понад 1900 фрагментів вишивок і 700 документальних відкриток початку ХХ ст., описав 150 писаних столів, зібрав домашній архів, що складається з 13 фондів, 121 опису та 1791 справи. Дослідник опублікував 10 наукових та понад 60 науково-популярних праць з різних аспектів історії Делятинщини [285, с. 157–158; 286, с. 18–19; 287, с. 158–159; 288, с. 177–179; 289, с. 156–157; 290, с. 53–55; 291; 292; 293; 294; 295, с. 300–313].

Українська дерев'яна скульптура та різьбярство знайшли своє місце у науковій діяльності М. Моздира [379, с. 388–405; 380; 381], народні промисли – у працях О. Кратюк й О. Ляшенко [318, с. 442–451; 345, с. 422–431]. Проблеми регіону розглядали М. Станкевич [504, с. 166–170] та ін. [350, с. 216–224].

Великим натхненником й організатором наукових досліджень є незмінний голова Всеукраїнського об'єднання товариств «Гуцульщина» Д. Ватаманюк, завдяки організаторським здібностям якого регулярно проводилися Гуцульські фестивалі, Всесвітні з'їзди гуцулів, перевидано праці В. Шухевича тощо. До активістів слід віднести й директора філії «Гуцульщина» Науково-дослідного інституту українознавства МОН України П. Шкрібляка [553, с. 60–61; 554, с. 28–30].

Продуктивною на ниві вивчення історії Гуцульщини є багаторічна праця В. Грабовецького, дослідження якого з різних сторін охоплюють життя гуцулів та інших етнографічних груп українців Галичини, проте основний наголос робиться на соціально-політичних процесах. Він індивідуально та у співавторстві опублікував низку оригінальних наукових і науково-популярних видань про окремі аспекти політичної історії краю [191; 192; 193; 194].

Важливі дослідження традиційного ткацтва українців Карпат, технології виробництва тканин та готових виробів проводила О. Никорак [387, с. 125–135;

388, с. 262–296; 389; 390, с. 381–395]. Л. Зашкільняк та М. Крикун висвітлили загальнодержавні та регіональні питання Польщі, що накладають свій відбиток і на господарський розвиток окремих її регіонів [250].

Питання ведення сільського господарства мешканцями Гуцульщини цікавило багатьох дослідників [35; 53, с. 71–77; 54, с. 189–190; 159, с. 134–147; 207, с. 211–242; 286, с. 18–19; 298, с. 46; 331; 359, с. 108–119; 412, с. 170–171; 511, с. 47–74]. Значним вкладом у вивчення сільськогосподарського виробництва українців Карпат стали дослідження С. Павлюка [413, с. 18–25; 414, с. 26–35; 415]. Комплексні етносоціальні дослідження західноукраїнських земель періоду імперіалізму провів С. Макарчук [351]. Його праці стосуються і проблем державності у період ЗУНР [352].

Авторами численних наукових праць з питань народного та церковного будівництва є А. Данилюк [211; 212], Р. Сілецький [473; 474, с. 37–39], Г. Шевцова [547, с. 155–195; 548], Ю. Гошко та ін. [385]. Надзвичайно важливим для економічного освоєння Гуцульщини було будівництво та експлуатація залізниць, насамперед, вузькоколієвок. Історії виникнення та експлуатації їх в Українських Карпатах приділяли увагу О. Балицький [15, с. 12–16; 16, с. 70], А. Бассараб та ін. [455], П. Гранкін та ін. [346], Г. Ковальчак [299], П. Лазечко [327, с. 3] та ін. [63]. Слід зазначити, що саме Г. Ковальчак звернув найбільшу увагу на економічний розвиток західноукраїнського регіону кінця XIX – початку XX ст. [299; 300; 301, с. 58–70].

Багато краєзнавчих публікацій, що стосувалися різних аспектів діяльності видатних діячів науки, теології, культури, пам'яток історії та культури, впродовж останніх років опубліковано П. Арсеничем [6; 7, с. 152–155; 8; 9, с. 56–72; 10; 11, с. 21–22; 12]. Про жіночий рух на Гуцульщині писала М. Дядюк [225, с. 107–134]. Загальні відомості про Гуцульщину знаходимо в багатотомнику «Украинские Карпаты» [519; 520], який підготували львівські історики та етнографи. Історико-краєзнавчі путівники та нариси про суспільно-політичне життя Гуцульщини опублікував Г. Бурнашов [41; 42].

Одним із ініціаторів та натхненників видання «Історії Гуцульщини» був Н. Библюк, який впродовж десятиліть вивчав історію, проблеми експлуатації та розвитку лісового транспорту на Гуцульщині. Ним індивідуально та у співавторстві написано понад 20 наукових праць з цієї проблематики. М. Глушко дослідив історичні аспекти виникнення, становлення та розвитку лісозаготівель, шляхів сполучення та транспортних засобів на Гуцульщині [163, с. 119–125; 164]. Про сплав лісу по ріках Гуцульщини писав Р. Федина [530, с. 15–17]. Узагальнені матеріали про Буковину, в тому числі і про її гуцульську частину, опубліковані А. Жуковським [241; 242]. Багато уваги вивченню історії, звичаїв, традицій, мистецтва Гуцульщини приділяли Д. Пожоджук [429, с. 12–14; 430, с. 91–96] та В. Откович [411, с. 431–437].

Загальна характеристика заселення Українських Карпат, поселень, типів та розвитку будівель селянського двору, житлових і господарських будівель двору, полонинського та промислового будівництва, громадських споруд наводиться у колективній монографії «Народна архітектура українських Карпат XV–XIX ст.» [385]. Дані про великі запаси деяких корисних копалин та їх використання у XIX–XX ст. наводить Г.Бойко [29, с. 57–61]. Історія ведення лісового господарства України висвітлена колективом авторів на чолі з С. Генсіруком [157]. Туристично-краєзнавчий рух у Галичині вивчає Я. Луцький [341, с. 66–75; 342, с. 14–18; 343, с. 109–115].

С.Боньковська тривалий час досліджує традиційний і художній метал та є автором чисельних наукових праць про Гуцульщину [32, с. 368–375; 33]. Вишивки краю привабили українську дослідницю Р. Захарчук-Чугай [249, с. 379–388; 541, с. 161–166]. Обробка деревини та народні художні промисли Гуцульщини знайшли своє відображення у студіях Б. Тимківа [512].

Детальні дослідження гуцульських писанок, кераміки, ткацтва та бондарства проводили С. Гвоздевич [155, с. 376–397], О. Никорак [389], О. Слободян [386, с. 417–435; 487], О. Соломченко [499, с. 457–474], В. Манько [361], Ю. Гошко [189; 190], Г. Горинь [181; 182] та ін. [21, с. 13–20; 533].

Значний вклад у розвиток історичної науки та етнології вніс М. Кугутяк, опублікувавши низку монографій, в яких охарактеризовано суспільно-політичне життя Прикарпаття [322; 323; 324]. Детальне вивчення проблем становлення та існування ЗУНР проводять М. Литвин та К. Науменко [334; 335]. Соціально-політичні процеси в західноукраїнському регіоні висвітлені в працях багатьох дослідників [49, с. 52; 261, с. 373–378; 322; 323; 324; 336, с. 186–190; 382, с. 225]. Оригінальний краєзнавчий матеріал знаходимо в науково-популярних працях М. Максим'юка [353; 354; 355]. Етнографічні особливості мешканців Буковинської Гуцульщини, їх побут та господарство стали об'єктами досліджень етнографа Г. Кожолянка [302, с. 37–38; 303, с. 21–27; 304, с. 23–25; 305; 306; 307, с. 10–11]. Основи українського народознавства розроблені колективом Інституту народознавства НАН України [525]. Значний вклад у вивчення антропологічного складу українського народу вніс український вчений С. Сегеда [463; 464, с. 431–482]. Етнополітичні та демографічні проблеми Гуцульщини досліджують українські вчені М. Дністрянський [220], С. Копчак та ін. [313; 314], О.Мазурок [347, с. 50–56].

Слід зауважити, що, незважаючи на певні помилки при описі церковних споруд, І. Могитич дуже добре охарактеризував будівельні справи на Гуцульщині, зокрема специфіку, техніку та матеріал житлових і полонинських споруд [375, с. 370–416; 377, с. 417–460]. Ця ж тематика знайшла відображення у працях Р. Сілецького [473; 474, с. 37–39], В. Самойлович [459; 460], П. Федака [529, с. 71–100].

Загальні відомості про прикарпатське краєзнавство знаходимо у працях Б. Гаврилів [64; 65]. Завдяки І. Пелипейку опубліковано десятки біограм про визначних людей краю [6; 419; 420, с. 56–62]. Різноманітні питання розглядалися й іншими вченими (У. Мовна [372, с. 319–329] – пасічництво; Р. Кирчів [281, с. 17–63] – усну народну словесність; С. Сітько [462] – українське писанкарство). Правовий аспект транспортного використання рік Буковини проаналізував І. Жалоба [232; 233, с. 48–58; 234, с. 80–91].

Завдяки П. Сіреджуку багато міст та сіл Гуцульщини дізналися про свої «дні народження». Він є автором багатьох наукових праць, що стосуються життя та господарювання гуцулів [477, с. 327–369; 478, с. 124–150; 479, с. 584–623; 480, с. 30–41; 481, с. 163–172].

При Чернівецькому національному університеті ім. Ю. Федьковича створено Інститут буковинознавства, вчені якого (О. Романець, Г. та Я. Кожолянки, Л. Волкова, Н. Бабич та ін.) значну увагу приділяють вивченню історії буковинської Гуцульщини. У Верховині створено філію Інституту українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка (директор П. Шкрібляк), а в Косові – Науково-дослідну лабораторію «Гуцульська етнопедагогіка і гуцульщинознавство». В останні роки проблеми гуцульської етнопедагогіки розробляють М. Стельмахович, П. Лосюк, І. Зеленчук, Р. Скульський, Г. Іванюк та ін. Певні відомості про зародження та розвиток освітянського руху можна знайти у працях сучасників-освітян [258, с. 243–248; 259, с. 236–242; 338; 483, с. 226–235; 505].

У 1990-х рр. багато краєзнавців зверталися до відтворення історії виникнення та функціонування громадських організацій на цій території [8; 11, с. 21–22; 151; 152; 194; 456; 457, с. 11–136; 476; 531]. Наприкінці ХХ ст. узагальнюючу інформацію про церковне будівництво на Гуцульщині з класифікацією, що базується на працях попередників, але з особистими поглядами на цю проблему, опублікував Я. Тарас [508, с. 472–509]. Інформацію про церкви буковинської Гуцульщини подавали В. Слободян [484; 485, с. 195–208] та М. Чучко [543; 544, с. 37–40; 545, с. 206–210]. Мартиролог знищення церковних храмів відтворив М. Сирохман [468, с. 70–75; 469, с. 186–191; 470, с. 98–101; 471, с. 53–55; 472, с. 142]. Заслуговує похвали праця (як науковця та адміністратора) багаторічного директора Коломийського музею народного мистецтва Гуцульщини Я. Ткачук [513].

У 2000-х рр. відроджується дослідження народних художніх промислів на Гуцульщині. Видається низка науково-популярних праць про Косівщину [3; 4;

196], де значна увага приділяється народним художнім промислам та їх географічному розподілу. Історія досліджень особливостей народних промислів висвітлюється І. Вахом [48, с. 66–69]. Гуцульській різьбі по дереву та мосяжництву присвячені праці Ю. Юсипчука [564, с. 101–105; 565, с. 121–123; 566, с. 905–909]. Кептарі Українських Карпат дослідила І. Карпинець [278]. У 2004 р. О. Слободян видав книгу «Пістинська кераміка» [487], де описав розвиток гончарства ХІХ – першої половини ХХ ст. у селі Пістинь. Автор констатує, що декор пістинської кераміки розвивався у тісному зв'язку з іншими видами народного декоративного-прикладного мистецтва, а саме: з різьбою по дереву, писанками, мальованими на склі іконами.

Велике значення для пізнання українського народного ткацтва має монографія О. Никорак «Українська народна тканина кінця ХІХ – початку ХХ ст. : Типологія, локалізація, художні особливості» [389], де на великому джерельному матеріалі досліджено витоки і розвиток народного ткацтва ХІХ–ХХ ст.; особлива увага приділена місцевим художнім особливостям західноукраїнських тканин для інтер'єру житла і церкви, використанню творів ткацтва у звичаях та обрядах українського народу.

Етногеографічні дослідження, де згадані й історичні аспекти розвитку Гуцульщини, знайшли своє відображення в монографії М. Лаврук [326]. Ще раз до питання церковного будівництва на початку ХХІ ст. звернулася Г. Шевцова [548]. У 2007 р. вийшов з друку альбом репродукцій старих листівок, з якого можна дізнатись про господарство регіону, особливо Косівщини [316].

Вагомий внесок у вивчення Гуцульщини робить українська діаспора. Великий за обсягом і важливий – за значенням матеріал з географії, історії, етнографії знаходимо у багатьох есе М. Ломацького, які видані за кордоном і, на жаль, недоступні широкому колу читачів. Оригінальну сторінку з історії краю висвітлив І. Кузич-Березовський у праці «Березівське боярство на тлі історії України». Джерелами інформації є й журнали «Гуцульщина» (Торонто, ред. І. Чмола) та «Гуцулія» (Чикаго, ред. М. Домашевський).

Підсумовуючий характер має книга «Гуцульська спадщина» дослідника з Німеччини І. Сеньківа, що містить найповніший на сьогодні бібліографічний матеріал по Гуцульщині. Лісівництво Станиславівщини характеризував Р. Юркевич, який мав безпосереднє відношення до розбудови системи ведення лісового господарства Гуцульщини [563, с. 228–243]. Господарство та культуру Гуцульщини досліджував Р. Райнфус [716; 717]. Маловідомі сторінки історії закарпатської Гуцульщини ХХ ст. відкрив учений зі Словаччини М. Мушинка в книзі «Лицар волі». Про минуле та сьогодення гуцулів писав У. Геттке-Крогманн [161, с. 269–273].

Мало відомостей маємо про дослідження краю іноземними фахівцями. Церковному будівництву Гуцульщини присвячені праці Р. Бриковського [571; 572, с. 149–178], П. Магоші та Ф. Заплеталя [672]. Карпатський лісосплав ХІХ ст. описано Р. Єрабеком [632]. На межі 1990-х рр. за ініціативи гуцульської діаспори у США було зібрано та видано матеріали під назвою «Історія Гуцульщини». Перші томи редагував голова гуцульського товариства у Чикаго, доктор економіки, уродженець Микуличина М. Домашевський [263; 264; 265]. Хоча багато даних і подано у викривленому світлі, оскільки вони базувались на «Історії міст і сіл УРСР», проте, сам факт видання такої комплексної праці, – велике досягнення. А якщо врахувати, що вона вийшла друком у «розквіт» розвинутого соціалізму на Україні, то це було суттєвим поштовхом до розвитку етнографічних досліджень цього краю. У 1993 р. перевидано «Енциклопедію українознавства», статтю до якої про Гуцульщину написав мешканець США В. Січинський [230, с. 469–470]. Деякі вихідці з Гуцульщини писали свої спогади про окремі населені пункти [409, с. 12–14; 433]. Міграційні рухи з Західної України до Канади розглядалися на міжнародній конференції в Едмонтоні [371]. Можемо назвати А. Вінченза (Німеччина), що займався гуцульською антропонімією, Е. Амато (США), який досліджував етнопсихологію гуцулів.

Одним із закордонних дослідників, який вивчав економіку та духовний світ гуцулів, є Е. Амато (США) [2, с. 70–72; 567, с. 78–83]. Питаннями

житлового та сакрального будівництва на Гуцульщині займався польський дослідник В. Вітковський [809, с. 145–174]. Наприкінці 1990-х рр. П. Новіцьким опубліковано статтю про полонини та стаї в Карпатах [689]. Однією з останніх вийшла ілюстрована монографія П. Штепанека [773], в якій автор, характеризуючи рекреаційні можливості Закарпаття 1919–1939 рр., описав і соціально-економічний стан окремих населених пунктів.

Таким чином, значний бібліографічний матеріал, дав можливість узагальнити та уточнити окремі аспекти соціально-економічного розвитку регіону впродовж декількох століть.

1.2. Археографія проблеми

Джерельна база дослідження включає широке коло репрезентативних різновидових опублікованих і неопублікованих джерел, які віднесено до таких груп: документи центральних і місцевих органів влади і управління Речі Посполитої, Австро-Угорщини, міжвоєнної Польщі, Чехословаччини, Румунії; матеріали фінансово-господарських, політичних, громадських і кооперативних структур; документи церков, зокрема їх шематизми; спогади й епістолярій учасників і очевидців подій; статистичні матеріали; публікації преси; енциклопедії та довідники.

Для вивчення окремих питань історії господарства неабияке значення мають архівні матеріали з часів середньовіччя, що дають інформацію про започаткування ремесел, торговельних і промислових відносин, розвитку соціальних процесів, церковного будівництва на Гуцульщині тощо. У цьому плані велике значення мають фонди Центрального державного історичного архіву України у Львові (далі – ЦДАЛ), насамперед, «Чистові книги донесень» Белзького [1059] та Галицького [1060–1064] гродських судів.

У першому поземельному кадастрі Галичини (Йосифінська метрика) згадано більшість сучасних сіл Гуцульщини [1065–1147]. У Францисканській метриці [1148–1228] містяться перші статистичні матеріали щодо фінансового

стану господарства та фізичних осіб Гуцульщини, інформація Надвірнянського податкового управління про розрахунки витрат і прибутків та результати фінансової перевірки прибутків від лісових угідь Надвірнянської домінії [1229; 1230], матеріали по податкових округах Майдан Горішній, Микуличин і Татарів [1148; 1160].

Основні документи з досліджуваного періоду знаходяться у фонді 146 «Галицьке намісництво», де зібрані матеріали за 1772–1921 рр. Фонд поділений на два томи, перший з яких містить матеріали за 1790–1846, другий – 1773–1920 рр. Зокрема, використано детальні описи будівництва шосейної дороги Делятин – Микуличин – Угорський кордон в 1825–1830 рр. [1231], листування з Надвірнянською палатою й адміністрацією державних маєтків і соляних родовищ про збільшення виробництва та прискорення збуту солі [1232], матеріали про будівництво залізничної гілки до фірми Кляйн у м. Делятин [1233], звіти про діяльність товариств «Локальбан Делятин – Коломия – Стефанівка» [1234; 1235], статистичні звіти староств про наявність худоби на базарах [1238], списки державних маєтків у Східній і Західній Галичині та Буковині [1239], листування зі Станиславівським Окружним Управлінням і Митрополичою консисторією щодо заснування початкових шкіл у Делятині, Ланчині та Красні [1240], листування з Міністерством землеробства, староством у Косові про видачу концесії на сплав дерева рікою Черемош [1241], листування з Міністерством внутрішніх справ, староствами про організацію і порядок проведення базарів по продажу худоби в містах Яблунів, Явірник і ін. [1242], письмові прохання мешканців Коломийського, Косівського, Надвірнянського та Печеніжинського повітів на заснування товариства «Січ» [1243–1246] та затвердження їх статутів [1236; 1237], зведені таблиці про результати перепису населення та обліку худоби в місцевостях Галицького округу [1247], листування, рішення, донесення та ін. документи про скасування земельних повинностей і відшкодування збитків у зв'язку з скасуванням панщини у Станиславівському та Коломийському округах [1248].

Матеріали по Галицькій фінансовій прокуратурі подають дані про нерухоме майно та прибутки церков у окремих селах Гуцульщини [1249–1253].

З Фонду 160 «Галицька крайова фінансова дирекція, м.Львів, 1850–1918 рр.» використано окремі статистичні відомості про стан маєтків населених пунктів [1254–1256]. Матеріали про заснування народної школи в с.Дора у 1894–1911 рр. віднайдено у Фонді 165 «Крайовий комітет, м.Львів, 1861–1920» [1257]. Тут же є матеріали анкетування про стан і продукцію склозаводу Зигмунда Півки в Горішнім Майдані [1258].

Детальні господарські справи у лісовому комплексі та деревообробній промисловості є у Фонді 169 «Галицька дирекція лісів і державних маєтків, 1873–1918 рр.», де містяться документи про здачу в оренду управлінням державного майна приватним особам нерухомого майна, зокрема млинів, лісопильного заводу та каменоломні з описом їх технічних характеристик [1259–1263; 1266; 1269]. У цьому ж фонді виявлено матеріали щодо меж лісництв у 1877–1890 рр., про викуп і врегулювання сервітутного права, проекти будівництва лісової дороги Делятин – Луг і мостів на лісових дорогах [1264–1265; 1267–1268; 1270].

Узагальнено документи про видобуток та переробку нафти на Гуцульщині. Так, у Фонді 242 «Галицько-Карпатське нафтове акціонерне товариство, м.Львів, 1895–1928» знаходяться документи про укладення договорів концерном «Домброва» з австрійським нафтовим товариством на оренду та купівлю-продаж нафтоносних ділянок у громаді Надвірна за 1906–1926 рр. [1282]. Подібні документи зберігаються у Фонді 255 «Нафтовий концерн «Premier» і «Naftowy przemysl Malopolski», де містяться контракти на оренду нафтоносних земельних ділянок в гмінах Слобода Рунгурська та Чорний Потік з нафтовим товариством «Trzebinia» [1283]. Договір товариства нафтової промисловості «Trzebinia» з мешканцями с. Слобода Рунгурська про оренду земельної ділянки наводиться у Фонді 275 «Товариство нафтової промисловості «Trzebinia» з обмеженою відповідальністю, с.Тшебиня» [1284].

Населення Гуцульщини часто потрапляло в боргову залежність під примусове вилучення майна через борги, що відображено у документах Фонду 808 «Державний сільськогосподарський банк, Львівське відділення, 1921–1939 рр.» [1297]. Окремі розрізнені матеріали – скарги, протоколи, звіти, рішення судів та інше правове урегулювання урбаріальних відносин за 1905–1908 рр. узагальнено у Фонді 348 «Мараморош-Сігетський крайовий королівський суд, м.Мараморош-Сігет» Державного архіву Закарпатської області [828].

Матеріали з обліку та плани земельних ділянок з вказівкою їх власників по окремих населених пунктах Гуцульщини наводяться у Фонді 186 – «Крайова земельно-податкова комісія, м.Львів, 1869–1939 рр.» [1271–1280].

Звіти, протоколи, списки, листування та інші матеріали про діяльність Українського педагогічного товариства «Рідна школа» за 1881–1939 рр. знаходимо у документах Фонду 206 «Українське педагогічне товариство «Рідна школа» [1281]. Такі ж детальні інформації про діяльність товариства «Просвіта» містяться у Фонді 348 [1285–1296].

Значний матеріал з досліджуваної проблеми знаходиться у Державному архіві Івано-Франківської області. Так, у Фонді 2 «Станиславівське воєводське управління» зберігаються документи, звіти та інформації усіх відділів воєводства.

Важливими для дослідження є доповідні записки та телефонограми повітових староств Станиславівського воєводства [829]; короткі, економічні та політичні звіти повітів [830–832], що знаходяться у матеріалах таких відділів: президіального, громадської безпеки, громадсько-політичного, безпеки.

Відомості повітових староств про чисельність робітників, зайнятих на підприємствах лісової промисловості містяться у матеріалах загального відділу [833]. У цьому ж фонді виявлено документи про затвердження статуту та реєстрацію читалень «Просвіти», «Рідної школи», «Союзу українок» у селах повітів і про ліквідацію спортивно-пожежного товариства «Луг» [834–869].

Документи відділу праці, опіки та охорони здоров'я наводять статистичні відомості про природний приріст та інфекційні захворювання населення, про кількість амбулаторій і чисельність медичного персоналу на території Станиславівського воєводства; подаються річні звіти та переписка з Міністерством соціального захисту про захворювання венеричними захворюваннями [870–872]. Детальна характеристика стану охорони здоров'я, динаміка захворювань, кількісний та якісний стан медичного персоналу наводиться у щорічних звітах Косівського повітового лікаря [873–885].

Документи адміністративного відділу Станиславівського воєводського управління дають можливість проаналізувати стан господарства окремих прикарпатських повітів. Зокрема, це стосується будівництва вузькоколійної залізниці Делятин – Луг [886], забезпеченості нафтової промисловості бурильним обладнанням [887], господарських справ і технічних характеристик лісопильних заводів [888; 892–895]. Значний документальний матеріал подано в статистичних річних звітах та інформаціях про промислові підприємства та зайнятих на них робітниках, об'ємах випущеної продукції тощо [889–891].

Розпорядження Станиславівського воєводи, копії протоколів засідань гмінних рад дають інформацію про поділ гмін на громади, зведення про кількість, національний склад населення, про кількість нерухомого майна в гмінах і громадах Надвірнянського повіту [896]. Матеріали для аналітичних узагальнень знайдено у планах фінансово-господарської діяльності повітових відділів самоуправління Станиславівського воєводства на 1937–1940 рр. [899], економічному описі Косівського повіту [897], загальній характеристиці ремісничих цехів Станиславівського воєводства [898], у звітах про результати перевірки фінансово-господарської діяльності органів самоуправління та протоколах засідань Надвірнянського повітового відділу самоуправління [900].

Цей фонд містить фінансовий звіт польсько-румунської комісії по експлуатації р.Черемош [901], матеріали про будівництво залізної дороги Кути – Гринява [902–910], статистику повітових староств про лісову охорону у

приватних лісах [911], площі гмінних лісів [916] тощо. Статистичні документи з різних аспектів сільськогосподарської діяльності дають можливість проаналізувати структуру та розподіл земельних ресурсів, валовий збір основних сільськогосподарських культур, загальну кількість худоби [912–914]. Станиславівське окружне земельне управління періодично проводило наради та консультації з Міністерством землеробства щодо покращення гірських пасовищ [926]. Органи влади надавали великого значення об'ємам лісокористування [915; 917], контролювали наявність приватних лісів і діяльність їх власників [921; 922]. Особливої уваги заслуговує офіційна інформація про лісові масиви воєводства [924].

Керівництво повітів щорічно звітувалося перед відповідними управліннями воєводства про кількість промислових підприємств в цілому та тартаків (вказувалася кількість працівників), – зокрема, про власників цегельних заводів і каменоломень [918–920] тощо. Загальна характеристика господарського та суспільно-політичного життя повітів знайшла місце у зведеннях про повіти воєводства та у звітах воєводської канцелярії про роботу відділів Станиславівського воєводського управління [923]. Деяку інформацію про господарство окремих частин Гуцульщини отримано з документації військових частин [925].

Листування з управлінням нафтопромислу «Піонер» у селі Чорний Потік про ліквідацію свердловини № 1, її геологічний розріз та рішення судових органів про визнання права акціонерним товариством на експлуатацію нафтоносних полів на території Станиславівського гірничо-видобувного округу знаходимо у матеріалах фонду 47 «Станиславівське окружне видобувне управління» [927–963]. Детальні фінансово-господарські матеріали по повітах воєводства, окремих промислових підприємствах та власниках сільськогосподарських земель і т. п. дають можливість аналізувати стан справ в цілому по Гуцульщині. Велике значення у розгляді цього аспекту мають циркуляри Міністерства фінансів і Станиславівської фінансової палати,

зведення фінансових управлінь про стан промисловості та сільського господарства, акти перевірки роботи фінансових управлінь, листування з фінансовими управліннями про обкладання податками і списання недоїмок по податках, бюджети повітів тощо [964–968].

Фонд 262 «Станиславівський інспекторат праці 45 округу» дає можливість ознайомитись з фактичним дотриманням керівництвом промислових підприємств трудового законодавства, насамперед, восьмигодинного робочого дня та техніки безпеки [969–984; 986–1001; 1004–1008], технічними описами і планами склозаводу в селі Майдан Середній, лісопильного заводу Ч.Ягра у Делятині та з правовими проблемами, пов'язаними з отриманням фірмою «Веклич і Клива» дозволу на будівництво цегельного заводу [985; 1002; 1003].

З детальною інформацією про рекреаційне використання території та діяльністю товариства «Карпати Східні», метою яких було вивчення природи Гуцульщини та організація відпочинку, можна ознайомитись у Фонді 369 [1009–1013]. Про діяльність товариства «Приятелі Гуцульщини» довідуємось з Фонду 370 «Експозитура головного правління у м. Станиславів» [1014–1020]. Довідки організацій, установ, сільських рад, громадських організацій та спогади членів КПЗУ з історії краю 20–60-х рр. ХХ ст. наводяться у Фонді Р-1576 [1021].

У відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України імені Василя Стефаника НАН України зберігаються окремі матеріали, що стосуються функціонування церков на Гуцульщині [1057]. Детальні матеріали про церковні споруди містяться в книгах генеральної візитації церков Львівської архидієцезії [826; 827]. Інформація про ремесла Гуцульщини та її відомих майстрів знаходиться у документах Інституту народознавства НАН України [824; 825]. Детальну інформацію з різних аспектів господарства західної Гуцульщини почерпнуто з Домашнього архіву родини Клапчуків (ДАРК) [1022–1055]. Окремі матеріали почерпнуто з фондів Музею

Делятинського лісокомбінату [1058] та записів очевидців [1056].

Багато інформації отримано з періодичних видань, календарів і путівників, що виходили в Австро-Угорщині, Польщі, СРСР-УРСР. Зокрема, це стосується газет «Батьківщина» (1887–1888), «Буковина» (1898), «Буковинские ведомости» (1897), «Галичанинъ» (1893–1898, 1912), «Господарська часопись» (1911–1912), «Громадський вісник» (1922–1923), «Громадський голос» (1896, 1897, 1909, 1913, 1923, 1927), «Гуцульське слово» (1934), «Діло» (1886, 1894, 1912, 1933), «Життя Покуття» (1932), «Жіноча доля» (1927, 1930), «Народ» (1890), «Нова зоря» (1928, 1932–1933, 1939), «Нове слово» (1912), «Новий час» (1930), «Правда» (1896, 1932, 1936), «Рідна школа» (1938), «Сільський господар» (1934), «Слово» (1875), «Станиславівські вісті» (1937), «Express poranny» (1935), «Gazeta Lwowska» (1873, 1907), «Glos» (1877), «Glos Pokucia» (1937), «Kurjer Kolomyjski» (1911), «Kurjer Stanislawowski» (1896, 1909–1911), «Wiek Nowy» (1934). Серед періодичних збірників і журналів вирізняємо «Письмо з «Просвіти»» (1914, 1922), «Каменярі» (1934), «Кооперативне молочарство» (1933–1934), «Śmigiś» (1914), «Sylwan» (1902) та ін.

У багатьох селах, містах та містечках Гуцульщини періодично відбувались ярмарки та торги, детальну інформацію про які отримано з багатьох видань, зокрема, календарів та списків-реєстрів важливих ярмарків та торгів Галичини і Буковини [626; 627; 628; 629; 759; 812].

Детальну інформацію про ремісників краю, наявність торгових точок та асортимент їхньої продукції, медичних працівників, промислові підприємства в окремих населених пунктах знаходимо у «Księgach adresowych Polski», що регулярно видавались у міжвоєнних роках [656; 657].

Різноманітна інформація подана у путівниках «Ilustrowany kalendarz» (1899), «Krótki przewodnik po Huculszczyźnie» (1933), «Przewodnik po Polsce» (1937), «Przewodnik zdrojowo-turystyczny» (1931) та календарях «Друкар. Інформаційний календар» (1925), «Календар Св. Йосафата» (1924), «Календер «Просвіти»» (1910–1912, 1939), «Товариш. Ілюстрований календер товариства

«Просьвіта»» (1905), «Haliczanin. Kalendarz powszechny» (1854–1859, 1867, 1876, 1879), «Kalendarz ewangeliski» (1881), «Kalendarz «Jarmarki uprzyw. w Galicyi, W. ks. Krakowskiem i na Bukowinie» (1875).

Важливе місце серед джерел посідають науково-довідкові та статистичні матеріали. Особливу інформаційну базу мають Шематизми, з яких отримано матеріали про чисельність, етнічний та релігійний склад мешканців населених пунктів, про найменування та роки завершення будівництва церков, функціонування церковних братств та шкіл, особисті дані священників тощо. Характеристика окремих церковних споруд, що увійшли в кадастр пам'яток архітектури та будівництва загальнодержавного значення, наведена у чотирьохтомному виданні «Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР» (1983–1986).

Демографічні та сільськогосподарські матеріали по окремих населених пунктах наводяться у статистичних довідниках, які базувалися, здебільшого, на даних переписів населення [748–752]. Тут подається загальна чисельність населення (в т.ч. статевий, релігійний та етнічний склад), наявність худоби, розподіл земельних угідь тощо. Інформацію щодо окремих галузей господарювання, демографічних показників та ін. дають статистичні щорічники [718–728]. Зокрема, там є статистичні матеріали про ліси Галичини в розрізі повітів, інформація про власність на лісові угіддя, стан лісів, рівень рентної плати, вартість лісоматеріалів та їх транспортування. Окремо наводяться дані про тартаки, об'єми переробки деревини, її вартість. Важливими є й матеріали про виробництво гонтів, столярних виробів, поташу, забезпечення солеварень та гут дровами тощо. Подібні дані містяться також у періодичних статистичних виданнях [569; 614; 615; 666; 698–701; 707; 709; 767; 770–772; 800–804].

Деталі про окремі галузі господарювання, будівництво та експлуатацію шосейних доріг та залізниць наводяться в спеціальних тематичних довідниках [580; 598; 648; 708; 733; 768]. Загальні відомості про окремі населені пункти краю, розвиток окремих галузей господарювання, найчастіше лісового та

лісопереробного комплексів, знаходимо у польських та чехословацьких енциклопедіях та словниках [675; 678; 753–756].

Незважаючи на низький показник забезпечення медичними працівниками у Австро-Угорщині та найвищим показником смертності, особливо, серед малолітніх, стан охорони здоров'я часто ставав предметом владних обговорень; ці питання займали вагоме місце в урядових звітах «Sprawozdanie s.k. Krajowej Rady zdrowia o stosunkach zdrowotnych w Galicyi», «Sprawozdanie o stanie zdrowotnym Rzeczypospolitej Polskiej», «Sprawozdanie Koła s.k. Konserwatorów i korespondentów Galicyi Wschodniej» [762–766]. На початку ХХ ст. організовано велику кількість громадських організацій, практично кожна з яких щорічно публікувала свої звіти, де детально характеризувались плани, стан поточної роботи, переписка, господарські та фінансові звіти тощо. Найактивнішим у цьому плані було товариство «Просвіта» [251–253; 270; 271; 426; 427].

Інформація про стан ремісничої справи, видатних митців, технологію виробництва столярних, різьбярських та мосяжних виробів наводиться у звітах Крайового наукового закладу для столярства, токарства, різьбярства і металевої орнаментики у Вижниці. Митці інколи виставляли свої роботи на виставках різних міст, про що свідчать відповідні публікації. Загальні ремісничі справи та особливості виробництва продукції наводяться у багатьох виданнях [710; 761; 769; 819 та ін.]. У статистичному довіднику «Mały rocznik statystyczny» наводяться матеріали, що стосуються Польщі загалом, проте є й відокремлені дані по воєводствах і повітах, зокрема щодо чисельності, щільності населення повітів та його зайнятості в землеробстві, промисловості, торгівлі та транспорті, кількості міських мешканців. Окрім цього, присутні загальновоєводські показники по лісовому та сільському господарству, промисловості, торгівлі, комунікаціях, фінансово-кредитній системі, освіті, культурі та охороні здоров'я [677].

У радянський час видавалися колективні праці з історії міст і сіл областей України, в тому числі й Закарпатської, Івано-Франківської та Чернівецької

областей [266–268]. Крім спотворення історичних фактів, що стосувалися політичних подій, діяльності церков, інтелігенції і т.п., тут наводилися розрізнені історичні факти щодо функціонування господарського комплексу Гуцульщини, системи освіти, культури та охорони здоров'я. В окремих статтях Української радянської енциклопедії подаються короткі відомості про вплив інтелігенції на розвиток освіти та культури [523; 524]. У довіднику «Гуцульщина» дається характеристика окремих сіл з погляду розвитку сучасної освіти, проте є й дані про розвиток освітянського руху в ХІХ – першій третині ХХ ст. [210].

Загалом, джерельна база є репрезентативною для дослідження дисертаційної проблеми.

1.3. Теоретико-методологічні засади історико-господарських студій

Господарська діяльність і взаємопов'язані з нею соціально-економічні та етнодемографічні процеси на території Гуцульщини потребують, насамперед, досліджень соціально-економічної ситуації на різних рівнях у процесі історичного розвитку, конкретних форм становлення, розвитку і функціонування економічних систем у різні історичні епохи з урахуванням національних, природних, політичних та інших особливостей. Ці аспекти є й складовою історичних та етнологічних досліджень. Останнім часом в історичній науці актуалізовано проблеми історичної регіоналістики [52], тому вивчення Гуцульщини цілком вписується в цей напрям дослідження. Звичайно, у кожній з цих наук, у кожному конкретному випадку, предмет досліджень розглядається зі свого боку, з притаманними йому особливостями та властивостями, проте основним виступає матеріальна складова частини українського народу – гуцулів.

Упродовж тривалого часу, насамперед у радянську епоху, питання ідентифікації українського народу та його окремих етнографічних груп, історії розвитку, господарських особливостей і т.д. старанно замовчувались або

подавались у викривленому вигляді. Це і призводило до нерозуміння або лише часткового розуміння тих чи інших проблем окремих народів, етнографічних груп, історії їх розвитку, динаміки господарського комплексу, особливостей культури, мистецтва чи науки. Виходячи з таких думок, треба чітко усвідомити, що вивчення українського народу в історичному, якісному чи кількісному вимірах потребує якісно нових комплексних студій. Такі основи вже закладені в історичній та етнографічній думці наукових шкіл України, проте в останні десятиліття ще не налагоджено міждисциплінарних досліджень. Загальнотеоретичні засади соціогуманітарних наук визначені провідними українськими істориками, етнологами, культурологами, однак мало ще є дослідників-практиків, які б збирали матеріали для повноцінного, об'єктивного відтворення історії українських етнічних територій. Такою перед нами постає Гуцульщина, яка, незважаючи на наявні дослідження, залишається ще недостатньо вивченою у питаннях господарського освоєння та використання впродовж останніх століть.

Основними аспектами дослідження господарської діяльності окремого регіону (рис. 1.1) повинно бути вивчення: розвитку соціально-економічних систем, їх підсистем та елементів на різних етапах еволюції суспільства у поєднанні з соціально-політичними та духовними відносинами; сфер і галузей господарства, економічних процесів та економічних інститутів; економічної політики на різних етапах розвитку; особливостей економічного співробітництва з зарубіжними країнами; особливостей трансформації галузей господарювання на тлі суспільно-політичних змін і війн.

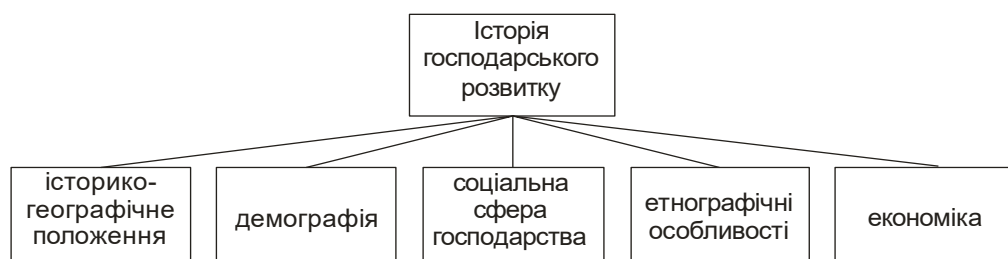

Рис. 1.1. Структура досліджень історії господарства регіону

Наступним кроком узагальнень є визначення питань вивчення кожної з цих складових. Як правило, дослідження окремих об'єктів розпочинається з вивчення та уточнення відомих з літератури та джерел гіпотез і теорій географічного, геополітичного становища та історичного минулого регіону, характеристики меж, опису географічних сусідів тощо (рис. 1.2).

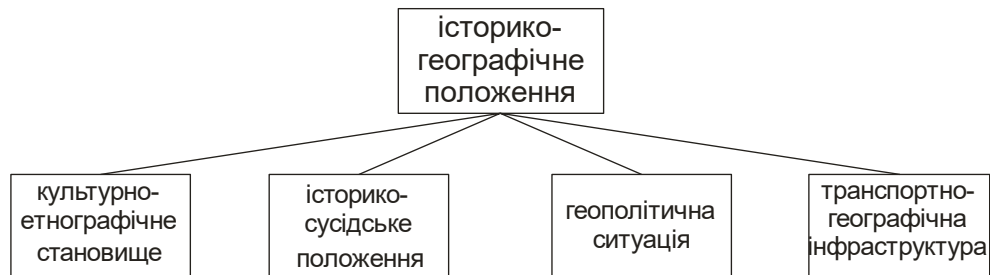

Рис. 1.2. Структура вивчення історико-географічного положення регіону

Одним з найважчих процесів дослідження є характеристика демографічних особливостей [314, с. 8], у складі яких необхідно виокремити антропологічний, національний (етнічний) і релігійний склад населення, природний та механічний рух населення, систему розселення, трудові ресурси та вплив історичних подій на етнодемографічні зміни (рис. 1.3).

Рис. 1.3. Структура демографічних досліджень

Особливої уваги потребують дослідження виробничої та невиробничої сфер господарства, де необхідно застосувати максимально можливу кількість

методів досліджень з різних галузей знань. У дослідженні регіональної специфіки можуть застосовуватися різні методологічні підходи – просторово-часовий, генетичний, геосистемний, проблемний та ін. [52, с. 6–7]. Структура досліджень соціальної сфери включає декілька груп питань, що вимагають їх комплексного вивчення як у сфері послуг, так і в галузі господарства (економіки): система та рівень освіти, науки і техніки, стан охорони здоров'я, культурно-мистецьке та спортивне життя, сфера послуг (рис. 1.4). Серед основних аспектів сфери послуг необхідним є вивчення структури та особливостей торговельних, побутових, курортно-санаторних, банківських та страхувальних послуг, а також стану громадського харчування.

Рис. 1.4. Структура дослідження соціальної (невиробничої) сфери

Найбільше методів та способів вирішення окреслених завдань застосовується при вивченні виробничої сфери господарства. Серед основних складових цієї основної ланки господарства є дослідження таких галузей, як промисловість, сільське господарство, будівництво, транспорт і зв'язок [296, с. 9] (рис. 1.5). При цьому слід зазначити, що характеристику галузей господарства необхідно вести за сучасними методиками, що використовуються в суміжних науках – економічній географії чи економіці з відповідним набором методів дослідження, про що йтиметься нижче.

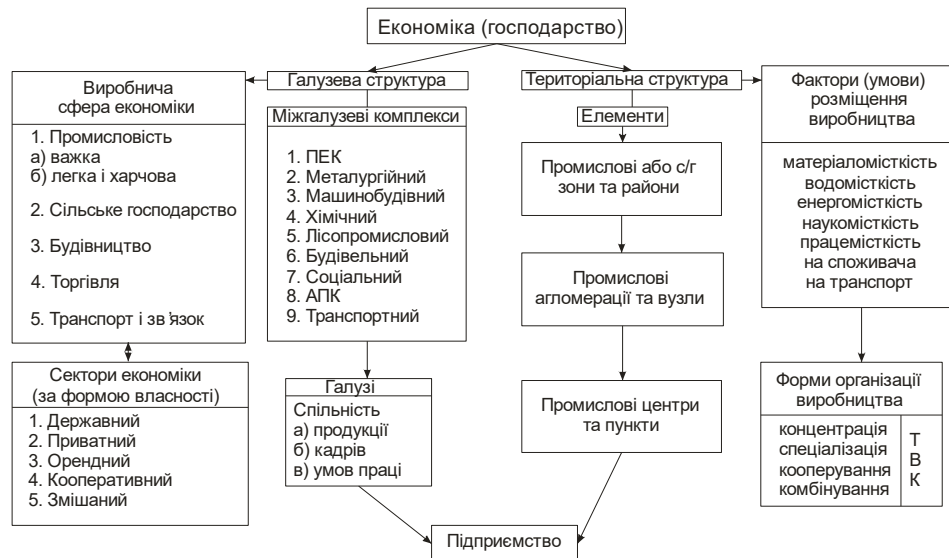

Рис. 1.5. Структура господарського комплексу [296, с. 9]

У межах етнодемографічних досліджень, на нашу думку, необхідне вивчення етнографічних особливостей регіону (рис. 1.6), незважаючи на те, хто становить етнічну основу – етнографічні групи українців з автентичними побутом, звичаями і т.д., чи некорінне населення зі всіма рисами асиміляції.

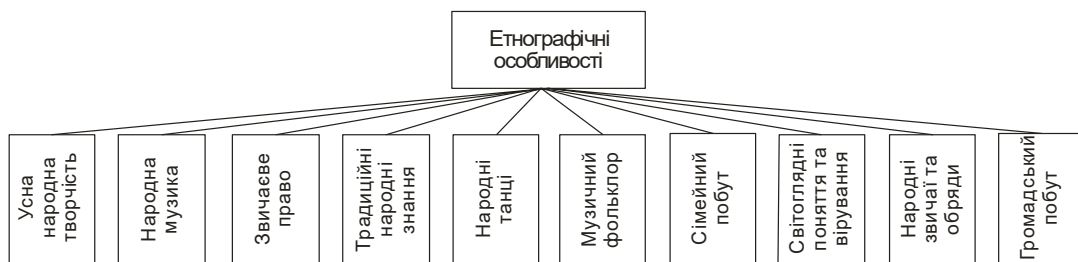

Рис. 1.6. Тематика етнографічного вивчення регіону

Загалом же в ході дослідження використано науковий інструментарій не лише історії, але й етнології, економічної історії, історичної демографії, соціально-економічної географії, статистики тощо.

У ході студій використано загальнонаукові методи дослідження, які будуть розглянуті у подальшому викладі. При цьому автор враховував такі особливості сучасної багатогранної методології: цільова спрямованість, яка досягається за допомогою відповідних засобів її забезпечення через визначення провідного орієнтира; перетворення методології на способи докорінних перетворень і практичних дій, що засноване на свідомому використанні

закономірностей соціально-політичного розвитку, економічних законів у сфері вивчення господарської діяльності; творчий підхід до дослідження, усунення канонізації окремих поглядів, допущення плюралізму думок, боротьбу проти догматизму; єдність соціального і господарського підходів до розв'язання основних завдань.

Для пізнання соціально-економічних процесів використовують як загальнонаукові, так і спеціальні методи. До структури загальнонаукових методів (способів дослідження) входять [424, с. 156]:

- *історичний (історико-генетичний)* – послідовний аналіз фактів і процесів еволюції об'єктів дослідження, зокрема економіки та народних промислів Гуцульщини;
- *системно-структурний* – вивчення цілого та його частин як взаємопов'язаної системи;
- *історико-порівняльний* – порівняння об'єктів економіко-історичного дослідження у часі та просторі;
- *історико-типологічний* – виявлення однотипних властивостей та ознак у різних суспільних явищах і подіях соціально-економічного життя;
- *порівняльно-статистичний* – отримання, обробка, відбір і аналіз історико-статистичної інформації;
- *математичний* – складання системи числових характеристик соціально-економічних об'єктів;
- *монографічно-дедуктивний* – встановлення загальних закономірностей розвитку регіону і окремих галузей економіки через вивчення окремих владних і економічних структур.

Важлива роль належить системному підходу, який означає вивчення внутрішніх структурно-функціональних, причинно-наслідкових, ієрархічних, прямих і зворотних зв'язків. Саме пізнання цих зв'язків дає змогу виявити складні процеси розвитку виробничих відносин, з'ясувати природу багатьох економічних процесів і явищ Українських Карпат.

У економіко-історичних дослідженнях широко застосовано метод аналізу і синтезу. Аналіз дав можливість вивчити окремі сторони об'єкта, зробити низку наукових абстракцій, виявити певні поняття. Подальше їх поєднання призвело до виявлення глибшої сутності цілого. Системний підхід неможливий без органічної єдності аналізу та синтезу.

Однією з важливих проблем є поєднання кількісного і якісного аналізу. Його використання дало теоретичне підґрунтя для визначення темпів і пропорцій розвитку господарства в різні історичні етапи. Поєднання кількісного і якісного аналізу здійснювалося за допомогою математичних і статистичних методів. Принцип єдності якісного і кількісного аналізу передбачало чітке виявлення якісної визначеності процесу і виділення тих сторін, елементів, які піддавалися кількісному виміру; вивчення динаміки процесу; виявлення факторів, що впливали на зв'язки елементів у цій системі.

За допомогою такого аналізу отримано важливі для подальшого трактування показники. Насамперед, це стосувалося багатьох даних з демографії [314] (характеристика чисельності населення, його етнічного та релігійного складу, визначення щільності населення і т.п.), економіки окремих галузей господарства, транспорту та зв'язку (географія поширення, абсолютні та відносні показники розвитку, ріст чи спад виробництва, економічний ефект тощо), діяльності ремісників тощо. Навіть такі, здавалося би, неекономічні питання, як діяльність громадських організацій чітко проаналізовані за певними економічними показниками (кількість і динаміка членів організації, матеріальна база, проведені фінансово-господарські заходи, ареали поширення тощо).

В ході економіко-історичних узагальнень широко використано метод логічного та історичного підходу. Логічний метод тісно пов'язаний з історичним методом, оскільки звільняє оцінку історичного розвитку від випадковостей, зигзагів, які не є властивими цьому процесові. Як правило, логічний метод дослідження прийнятний для розгляду зрілих економічних відносин. При цьому логічний аналіз не обмежується чисто абстрактним

викладом. Одержані висновки зіставлено з фактами, конкретною фінансово-економічною дійсністю. Для визначення схожості та відмінності господарських явищ використано метод порівнянь. Необхідність порівняння як загальнонаукового методу зумовлена тим, що в економічному житті ніщо не може бути оцінено само по собі. Будь-яке явище пізнається у порівнянні. Для того, щоб пізнати невідоме, оцінити його, потрібен критерій, яким, як правило, є вже відоме, раніше пізнане. Способи порівнянь різноманітні: порівняння ознак, властивостей, статистичних величин, економічних категорій, дії економічних законів у різних соціально-політичних умовах Австро-Угорщини, міжвоєнної Польщі, Румунії, Чехословаччини. Саме завдяки порівняльному методу є встановлення реального стану справ у господарстві Гуцульщини, порівняно з іншими частинами Східної Галичини чи держави, у складі якої вона перебувала. Наприклад, враховуючи документальні дані можна стверджувати, що Гуцульщина у досліджуваний період не була вже настільки економічно відсталою, як про це писали окремі автори. Тільки порівнюючи її з сусідніми регіонами чи іншими адміністративними одиницями держави, отримано конкретні дані для визначення пріоритетності подальшого ведення окремих галузей господарства чи соціальної сфери.

Виходячи з ситуації, що склалася на Прикарпатті у першій половині ХІХ ст., вже наперед видно, що переважаючими тут галузями господарювання мали б бути видобування, солі, нафти та газу, використання деревини, переробка місцевої сировини кустарними методами тощо. І, не випадково, що для Гуцульщини не є притаманними металообробка чи машинобудування, переробка рослинницької продукції чи промислове виготовлення одягу і т.і.

Широко застосовано й такі загальнонаукові методи, як індукція (рух думки від одиничного до всезагального) та дедукція (рух думки від всезагального до одиничного), аналогії (перенесення властивості одного явища на інше) та ін. Зрозуміло, заздалегідь визначалися ще й інші подібні ознаки, які дали можливість застосувати аналогію, встановити необхідні зв'язки і

відхилення між ознаками явищ, що існували у реальній дійсності. У певному значенні аналогія є різновидом порівняння, оскільки спрямована на вивчення схожості та відмінності явищ. У багатьох випадках висновки за аналогією не можуть бути доказом, але вони мають силу припущення і дають підстави для висунення гіпотез на основі достовірних фактів. Гіпотеза ставить проблеми, які сприяють ефективнішому веденню наукових пошуків, дає можливість перевірити всі можливі шляхи дослідження і обрати науково обґрунтовані. Цей метод знайшов своє підтвердження при встановленні динаміки чисельності населення чи захворюваності на різні недуги по окремих частинах Гуцульщини (особливо – по гірській закарпатській), де був мінімум фактичних матеріалів.

Оволодінню науковим економічним мисленням сприяло засвоєння не тільки загальнонаукових, а й спеціальних методів, за допомогою яких соціально-економічна історія висвітлювала суть явища, що вивчалось. Одним із найважливіших спеціальних прийомів досліджень є метод наукової абстракції, що полягає у виділенні найсуттєвіших сторін процесу, який вивчається, абстрагуванні від усього другорядного, випадкового. Спочатку дано загальну характеристику явища, визначено притаманні йому суперечності, а потім розглянуто конкретні вияви цього явища. В результаті, конкретне постає вже не випадковим нагромадженням явищ, а цілісною панорамою суспільного життя [320, с. 24; 448, с. 52–58]. Таким чином структуровано історичний розвиток окремих галузей господарства Гуцульщини. З окремих фактів вдалося відтворити систему ведення лісового господарства, хроніку діяльності тартаків, нафтової промисловості, системи видобування та переробки солей тощо.

Особливістю теоретико-економічного дослідження є те, що при вивченні соціально-економічних і політичних процесів не можна користуватися конкретними прийомами і засобами, які широко застосовуються, наприклад, у природничих науках. Будь-яка абстракція, як відомо, завжди бідніша за конкретне явище. Вона відображає об'єктивну реальність не так, як живе споглядання, а проникає всередину її, йдучи від явища до суті; на практиці

застосування методу абстракції може призвести до помилки. Це пояснюється відривом абстрактних понять від суспільної дійсності, що проявляється у розриві якісної і кількісної сторін соціально-економічних процесів, абсолютизації окремих явищ економічного і суспільно-політичного життя тощо. Абстрактне мислення з властивими йому прийомами діалектичної, але не формальної, логіки охоплює й інші методи пізнання виробничих відносин, зокрема, аналіз і синтез. У процесі аналізу предмет дослідження розчленовується, мислення йде від конкретного до абстрактного. Так, визначаючи економічні закони тієї чи іншої державно-владної системи, в складному господарському організмі виділяють його складові, з'ясовують роль і значення кожного окремого елемента, їх зв'язки в єдиному, але складному господарському механізмі в умовах ринку Австро-Угорщини чи міжвоєнної Польщі. Це важливо для подальшого теоретичного обґрунтування всіх тих особливостей предмета дослідження, від яких абстрагуються спочатку. У процесі синтезу досліджується економічне явище у взаємозв'язку і взаємодії його складових частин. Аналіз сприяє розкриттю істотного в явищі, а синтез завершує розкриття суті, дає можливість показати, в яких формах це притаманне дійсності. Завдяки аналізу та синтезу відокремлених даних про виникнення та діяльність закладів зв'язку вдалося, наприклад, визначити загальну схему функціонування поштово-телеграфної галузі на Гуцульщині.

Наукове пізнання соціально-економічних процесів і систем передбачає також використання методу поєднання логічного й історичного підходів до вивчення соціально-економічної історії. Логічний взаємозв'язок усіх компонентів суспільства як цілісного організму відбиває історичний процес виникнення й становлення певної системи. Поєднання логічного й історичного допомагає відкриттю якісно нових форм дії економічних законів і знаходженню нового змісту в економічних категоріях. В обох випадках слід виявити якісні зрушення, що мають місце на певному етапі розвитку економічної системи, а також обґрунтувати, яким чином виникнення нових відносин детермінує появу

якісно нових форм вияву економічних законів. Тому логічний метод дослідження, на думку дисертанта, є історичним методом, звільненим від історичної форми і випадковостей історичного процесу.

Історія людського суспільства підтверджує, що виникнення і розвиток науки і техніки пов'язані з практичною діяльністю людей. Зв'язок науки із суспільною практикою передбачає інтенсивність обміну діяльністю і результатами між науковцями і працівниками інших галузей господарства. Отже, історія не може обмежитися використанням лише тих методів дослідження, про які йшлося вище. Крім них, важливе значення мають і спеціальні історичні методи дослідження: хронологічний, синхронний та дихронний [23, с. 12–13; 320, с. 24; 448, с. 52–58], внаслідок чого проведено періодизацію соціально-економічного розвитку Гуцульщини.

Провідним залишається теоретичний аналіз виробничих відносин, розкриття змісту законів і категорій економіки конкретної доби. Водночас зростає значення кількісних методів, зокрема статистичних. Статистичні матеріали дисертації згруповано за тематичними проблемами, а їх аналіз віддзеркалив, наприклад, реальні суперечності між певними соціальними і національними групами населення, різними політичними течіями, фінансово-господарськими структурами українців, поляків, німців тощо.

Комплексний характер завдань дослідження зумовив використання дисертантом широкого арсеналу історичних та етнологічних методів дослідження, які можна пристосувати до своїх потреб. Серед тих, що мають універсальний характер, важливими є порівняльно-історичний, компонентний та комплексний метод типологізації. Сюди належать і спеціальні методи етнологічного дослідження – реконструктивний, польових досліджень та ін. [458, с. 23–25].

Дисертант залучив також порівняльно-історичний метод, пізнавальні засоби й процедури, які дозволили виявити схожість і відмінність між явищами, що вивчалися, визначити їхню генетичну спорідненість, загальне й специфічне

в їхньому розвитку [23, с. 12–13; 320, с. 24; 448, с. 52–58]. На цій основі дисертант виділив два види порівняльно-історичних методів: порівняльно-типологічний, що розкрив схожість генетично не пов'язаних об'єктів, і власне порівняльно-історичний, що зафіксував схожість між явищами як свідчення спільності їхнього походження, а розходження між ними – як показник їхнього різного походження. Метод типологізації забезпечив моделювання явищ шляхом ігнорування окремих специфічних рис. Таким чином, створено загальну типологізовану модель, що відобразила суть і місце об'єкта в етногенетичному процесі українських земель і Центрально-Східної Європи.

Необхідність використання реконструктивного методу (методу пережитків) зумовлена поступальним характером етноісторичних процесів. Його автор, англійський вчений Е. Тейлор, вважав, що всі так звані пережитки (обряди, звичаї, етичні норми) через звички переносяться з ранніх етапів у пізніші, стаючи важливими свідченнями минулого. Еволюція «пережитків» складна, вони можуть залишатися незмінними або ж пристосовуватися до нових умов, змінюватися частково чи набирати якісно нового змісту. Шляхом ретроспективного аналізу, «спускаючись у глибини історії», визначають збереження елементів архаїки у давніх і сучасних суспільствах [509, с. 78].

Застосовано й метод польових досліджень, який полягає у безпосередньому вивченні об'єкта шляхом збору відомостей від очевидців, їхніх спогадів чи оригінальних документів, відшукуванні предметів побуту, залишок промислових об'єктів чи функціонуючих до сьогодні їхніх складових. На сучасному етапі він передбачає активне застосування технічних засобів для вивчення культурних та соціально-економічних особливостей окремих етнографічних груп населення, а у нашому випадку – гуцулів.

Сучасні процеси інтеграції різних наук зумовили дедалі ширше використання методів суміжних дисциплін. Розширюється сфера отримання джерел інформації завдяки впровадженню у сферу діяльності нових технологій. Правильне і всебічне застосування всього комплексу методів і джерел

досліджень є важливою передумовою глибокого та об'єктивного вивчення будь-яких, в т.ч. і соціально-демографічних проблем. Загальні перспективи розвитку господарства, комплексність підходів до охоплення проблем господарства в цілому та його окремих галузей – ці питання також досліджувалися за допомогою статистичних методів.

Дослідження з економічної історії на сьогоднішній день охоплюють всі аспекти економічного життя минулого, тобто будь-якої діяльності, пов'язаної з виробництвом, обміном чи використанням. Але характер і нерівномірний розподіл збережених першоджерел за періодами і регіонами жорстко обмежують можливість вивчення економічної історії в усій повноті. Збір інформації про економіку тієї чи іншої адміністративної території почався, практично, у XVIII ст., і лише у XIX ст. державні установи і приватні організації зайнялися цим систематично [515, с. 124].

У сучасній економічній історії виділено дві основні тенденції: систематичне вивчення окремих підприємств чи організацій на основі їх ділових архівів; розкриття динаміки економіки в цілому. Тому кількісний підхід нами обрано в якості основного для вивчення питань, пов'язаних з такими галузями економіки регіону, як лісове господарство, транспортна інфраструктура, торгівля тощо. Відродження зацікавленості до соціальної теорії – один із чинників впливу соціогуманітарних наук на історію в останні десятиліття. З процесом виявлення нових видів джерел і вироблення нових методів використання відомих матеріалів відбувалося розширення технічних можливостей історичної науки, насамперед, за рахунок кількісних методів досліджень. Жодна з галузей історичної науки не позбавилась їх впливу, а в сферах економічної та соціальної історії вони стали визначальними. Причиною появи кількісних методів став той факт, що історикам, які роблять кількісні висновки, варто в крайньому випадку формулювати їх на основі підрахунків, а не оцінки «на око». В ході узагальнень дисертант виявив, що історики роблять кількісні висновки набагато частіше, ніж може видатися на перший погляд. Очевидно, що деякі питання потребують настільки точної

відповіді, наскільки дозволяють джерела. Але деякі з широких узагальнень за своєю суттю також носять кількісний характер [791, с. 8].

Подібний метод викликає запитання, адже вибірку дуже просто здійснити так, щоб відібрані приклади відповідали гіпотезі, а значить, висновок може виявитися недостовірним. Сьогодні дані істориків, які використовують якісні методи, піддаються все більшій модифікації і уточненню завдяки кількісному аналізу даних, що відображають стан суспільства в цілому. Це дозволяє виявити не тільки загальну тенденцію, але і варіації та винятки, що розкривають специфічний досвід окремих спільнот і груп.

Нарешті, найамбіційнішим завданням кількісних досліджень є висвітлення будь-якого крупного процесу в цілому шляхом оцінки співставлення всіх його складових. Використовуючи такий спосіб деякі дослідники робили висновок, що у населення Гуцульщини немає жодного мистецького хисту, оскільки лише в одному населеному пункті виявили один кептар. Однак наступні дослідження перекреслили це за рахунок кількості виявлених предметів вжитку та їх якісної характеристики.

Дисертант вважає, що галузь, де кількісні методи особливо необхідні і де вони, безсумнівно, дають найбільшу віддачу, – це історична демографія, яка зовсім не обмежується простим підрахунком чисельності населення даної території в різні періоди минулого – хоча і це непросто в разі відсутності об'єктивних даних переписів. Поділ населення за статтю, релігійною приналежністю, етнічним складом, розміром господарства і т. п. важливіша, ніж загальна чисельність. Такі підрахунки дали можливість дисертанту виявити різноманітні співвідношення, що є важливими й цінними для дослідників економічних і соціальних питань. Найскладнішим було встановлення причин змін у складі населення Гуцульщини нечисельних національностей (румунів, угорців) чи релігійних громад (православних, протестантів) [667, с. 245]. Для відтворення історико-демографічних процесів використано, насамперед, переписи населення, податкові відомості, записи в церковних книгах і т. п. Однак, хоча ці документи й мали

охоплювати все населення, на практиці це, як правило, було не так, при чому рівень огріхів незрозумілий і не відповідає будь-яким закономірностям.

Інша галузь, де кількісні методи довели свою важливість, – це історія соціальної структури, яка на практиці тісно пов'язана з історичною демографією, оскільки обидві в основному використовують одні й ті ж джерела. Будь-яке джерело, що вміщувало список всього населення чи записи про його життєдіяльність, відкрило потенційну можливість поділу населення за соціальними групами й іншими аспектами соціальної структури [622, с. 75–76]. З середини ХІХ ст. питання, що застосовувалися при переписах населення, вирізнялися щораз більшим різноманіттям і точністю, а, відповідно, кількісному аналізу міг піддаватися увесь спектр соціальних питань – рід занять, соціальний стан, конфесія, національний склад і т. п. [688, с. 173].

Кількісні методи мали вирішальний вплив на економічну історію. Адже економіка, як і демографія, насамперед пов'язані з цифровими даними. Головні елементи економічної системи – ціни, доходи, виробництво, торгівля і т. п. – автор дисертації піддав точному обчисленню, яке просто необхідне для того, щоб чітко зрозуміти механізм всієї фінансово-господарської системи регіону. З кінця ХІХ ст. почали результативно займатися збором кількісних даних, що стосувалися лише одного із аспектів досліджень. Однак історики зуміли освоїти побудову широкомасштабних статистичних схем, часто на основі недосконалих джерел, з метою прояснення довготривалих тенденцій соціально-економічного розвитку держав і окремих регіонів. Складається думка, що широке застосування кількісних методів не залишає місця для традиційних навиків історичного дослідження і потребує появи вчених «нового типу». Ці твердження абсолютно не відповідають дійсності. Статистичні технології будуть працювати тоді, коли їх розглядати як доповнення до інструментарію історика і піддати тій же перевірці, що й інші дослідницькі методи. Враховуючи особливу довіру, яке сучасне суспільство має до будь-яких цифрових даних, необхідність у перевірці їх надійності в крайньому випадку така ж велика, як і у випадку з письмовими джерелами. Після того, як до-

стовірність цифр встановлена, їх інтерпретація і застосування для вирішення конкретних дослідницьких завдань потребує тих же якостей (аналітичної здатності та інтуїції), що й інші дані. На кожній із цих стадій у дисертанта виникали певні проблеми, які загалом все ж вдалося вирішити.

Випадком було те, коли знаходилися готові статистичні звіти, наприклад, перелік економічних показників підприємств, випуску продукції та ін., однак надійність таких джерел не можна було «приймати на віру», слід було встановити, яким саме способом ці цифри узагальнювалися, і чи не вплинув на них особистий інтерес виконавця. Саме у цьому напрямку виникали найбільші проблеми. Недобросовісні й малограмотні чиновники часто, не задумуючися про наслідки своєї праці, на догоду владним структурам подавали неправдиву інформацію. Так виникали «прогалини» у наявності на Гуцульщині промислових підприємств, чисельності працюючих на них, наявності механізмів, кількості виготовленої продукції тощо. Щоправда, вдалося віднайти інші джерела, які дозволили вирішити ці проблеми. Ними були звіти підприємств, спогади працівників (наприклад, щоденник майстра Микуличинського тартаку), відомості у тогочасній пресі тощо.

Дисертанта цікавили не стільки окремі цифрові звіти, скільки їх співставлення за конкретний період часу, достатній, щоб виявити конкретну тенденцію. Відповідно, потрібна була перевірка не тільки надійності, але й можливості порівняння цифрових даних. Якою б точною не була кожна зі звітних цифр у хронологічній таблиці, вони склали статистичну послідовність лише при повній сумісності між собою, тобто, якщо вони відображали одну і ту ж змінну. Варто дещо змінити статистичну базу для розрахунку, і вона вже зовсім непридатна для порівняльного аналізу. Тож класифікація, яка на папері виглядала чіткою і пов'язаною, по-різному застосовувалася в окремі моменти часу і в різних місцях. Однак більшість кількісних досліджень не базувалися на готовій статистиці. Лише наприкінці XVII ст. почали обговорюватися переваги статистичного підходу до питань суспільного життя, в XIX ст. були виділені необхідні трудові та фінансові

ресурси для його впровадження, а вже в ХХ ст. державні заклади і приватні організації почали збирати статистичну інформацію [688, с. 175].

Вибудувати кількісні дані таким чином, щоб з них можна було зробити обґрунтовані статистичні висновки – справа не з легких. При пошуці даних із фрагментарних джерел виникали проблеми, пов'язані з їх достовірністю і сумісністю. Систематизація даних у формі таблиць також ускладнювалася, а її принципи були пов'язані більше з питаннями дослідницького аналізу, ніж статистичними методами. Найголовніша при цьому проблема – відбір. Звичайно, використано кількісні дослідження, тематика яких сформульована так, що дозволила застосувати всі наявні дані. Але однією з сторін кількісного підходу була можливість зробити висновки, що стосувалися не лише невеликих етапів, але й тривалих періодів розвитку, зокрема доби капіталізму. Слід зауважити, що для кількісного дослідження неможливо застосовувати всі першоджерела. Відбір необхідного матеріалу з ХІХ ст. вирішив час – у повнішому збереглися документи успішних та довговічних компаній, а не підприємств малого бізнесу. Таким чином, вдалося відтворити загальні особливості ведення лісового господарства, соляного промислу, видобування природних ресурсів регіону.

У процесі встановлення того, що цифрові дані є достовірними, взаємосумісними і репрезентативними, їх було ретельно опрацьовано. Іноді цифри давали чітку відповідь на поставлене питання і залишалось лише знайти для них оптимальну форму викладу (таблицю, графік, гістограму тощо). Потрібними були й деякі елементарні обчислення, наприклад, відсоткового співвідношення чи середніх показників, особливо при порівнянні процесів чи показників по Гуцульщині з такими ж по воєводству, Галичині, чи державі.

Результати досліджень з економічної історії в таких питаннях, як виробництво, часто представлені у вигляді описової статистики. Але зі збільшенням ролі кількісних методів дисертант щоразу розумів, що важливий не стільки безпосередній зміст самих цифрових даних, скільки висновки, зроблені ним на їх основі. Отримати узагальнення можна було лише за допомогою самого

статистичного процесу. Таким чином, якщо мова йшла про великі підбірки статистики, можна було виділити тенденцію росту чи спаду, їх регулярні чи випадкові коливання, викликані Першою світовою війною, епідеміями, змінами державної політики тощо. Здійснювалося це за допомогою складної методики аналізу часових рядів [589, с. 88–122]. Будуючи висновки на основі кількісних даних, можна було не використовувати статистичні методи, а трактувати їх як цифру чи індекс існування іншого феномену, про який немає прямої кількісної інформації. У випадку зв'язку цифрових даних з великою науковою проблемою виникали ситуації, коли кількісні методи як такі деколи були марними. Статистика послужила й виявленню і проясненню конкретної тенденції, що повинна базуватися на досвіді міждисциплінарних досліджень [568, с. 10–11].

Безсумнівним досягненням кількісних методів було підвищення точності багатьох фактичних оцінок. У більшості галузей історичної науки приблизні оцінки змінилися точними розрахунками, що виявили як загальну тенденцію, так і рівень варіацій і відхилень від норми всередині неї. Більше того, збір кількісних даних з багатьох питань дозволили з впевненістю робити описові узагальнення соціально-політичних процесів. Дисертант вважає, що збільшення сумарних даних і тенденцій, підкреслення загальних рис за рахунок індивідуальних факторів і винятків з правил не приводить до дегуманізації історії [584, с. 48–49].

Власне проаналізована методологія історико-господарських студій стала підґрунтям для відтворення дисертантом складних етнодемографічних і соціально-економічних процесів на Гуцульщині у складі Австро-Угорської імперії, а після її розпаду, – короткочасно у складі ЗУНР, відтак – Польщі, Чехословаччини та Румунії. Таким чином, опрацьовані чисельні опубліковані та неопубліковані матеріали дають уяву про стан вивченості досліджуваної території у плані господарського використання, визначають вузькі місця та можливості їх вирішення за допомогою комплексу різних методів наукових досліджень з різних галузей – історії, економічної історії та географії, демографії, статистики та ін.

Розділ 2

СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНІ ПРОЦЕСИ

2.1. Межі поширення та система розселення гуцулів

Упродовж усього періоду досліджень Гуцульщини виникали різні версії щодо її території. Більшість науковців XIX–XX ст., вивчаючи це питання, намагалися паралельно визначити й її межі. Вперше визначення меж Гуцульщини наведено в працях І. Вагилевича [793, с. 475–498; 794, с. 45–68] та В. Поля [702, с. 99–235]. Проте їхні трактування базувалися на розрізненних етнографічних матеріалах. Детальніше окреслили терени Гуцульщини С. Витвицький [810, с. 7–12] і В. Завадський [815, с. 408], розширивши її межі, натомість Я. Головацький зменшив цю територію [178, с. 49–94]. Польський етнограф О. Кольберг [646, с. 7–11] у визначенні території Гуцульщини посилався на С. Витвицького. Такої ж думки дотримувався Р. Кайндль [634, с. 118–160]. Збільшив межі Гуцульщини В. Шухевич [557, с. 24–27], поширивши її на території, зайняті іншими етнографічними групами. Окремі помилки є й у визначеннях меж Гуцульщини Я. Фальковського [587, с. 7–10; 588, с. 142–156].

Досить точно межі етнографічної території визначив В. Гнатюк [165, с. 19–23; 166, с. 43–50], висновки якого практично збігаються з баченнями Ю. Гошка [188, с. 24–27] – верхів'я долин рік Бистриця Надвірнянська (до Надвірної), Прут (до Саджавки), Чорний і Білий Черемоші (до Вижниці), Путила (повністю), Біла та Чорна Тиси (повністю), Тиса (до Великого Бичкова), Рибниця (до Косова), Пістинька (до Пістиня), Сучава (до Бродини), Молдова (до Брязи), Рускова (до Рускова) та Бистриця Золота (до Кирлибаби). При проведенні антропологічних досліджень Я. Мидлярський [684, с. 412–416; 685, с. 195–210] та Я. Чекановський [579] до складу Гуцульщини включали Коломийський, Косівський та Надвірнянський повіти.

У результаті проведених комплексних узагальнень українських учених [522, с. 162–171], територія, заселена гуцулами, визначається наступним чином:

на заході границя з бойками проходила по ріці Лімниці й далі по закарпатській частині – верхів'ями річок Берестянка і Турбат, ріки Тересви і долиною ріки Малої Шопурки до її злиття з Тисою, а на півдні – до державного кордону. На півночі та північному сході від р. Лімниці межа перетинає ріки Бистрицю Солотвинську та Надвірнянську, захоплює село Пасічну, далі проходить на Делятин, Яблунів, Косів, Вижницю, Берегомет, Красноільськ до кордону з Румунією. Найбільше розширив межі Гуцульщини М. Домашевський, охопивши практично всю територію на південному сході до Коломиї, проте, виключивши долину р. Шопурка з Кобилецькою та Косівською Полями та Великим Бичковом) [263, с. 6–7]. В. Грабовецький вважає, що до Гуцульщини відносяться південні села Богородчанського повіту та населені пункти східніше Берегомета [194, с. 7]. М. Мандибуря [358, с. 5–6] визначає кордон Гуцульщини так: з північного заходу на південний схід – через Делятин, Яблунів, Пістинь, Косів, Кути, Вижницю, Берегомет, Банилів, Красноільськ; на півдні – по державному кордону України з Румунією від с. Стража (Румунія) до селища Великий Бичків, далі по вододілу між правими притоками Бистриці Солотвинської та лівими Бистриці Надвірнянської. Свою версію щодо меж Гуцульщини подала М. Лаврук [326, с. 34–38].

Враховуючи раніше окреслені межі краю, можна зробити припущення, що територія української частини Гуцульщини мала б проходити по лінії: устя Шопурки – вододіл Шопурки і Малої Шопурки з Великим Плайцем і Тересвою до г. Темпа – вододіл Малої Шопурки та Турбату до г. Унгаряска – вододіл Турбату й Чорної Тиси до г. Братківська – вододіл Бистриці Надвірнянської з Турбатом і Брустурянкою – вододіл Надвірнянської та Солотвинської Бистриць – Битків – Пнів – Надвірна – Середній Майдан – Саджавка – Печеніжин – Стопчатів – Уторопи – Пістинь – Косів – Кути – Вижниця – Берегомет – Лопушна – вододіл Серету й Малого Серету до Долішнього Шепоту – вододіл Серету та Фалкеу до Руської. Ця територія обумовлена історичними, фізико-географічними, етнографічними та лінгвістичними [297] особливостями.

Для окреслення території Гуцульщини в таких межах можна навести наступні аргументи. Першою і визначальною рисою була антропологічна характеристика населення кінця XIX – початку XX ст., тобто, у час, коли міграційні процеси ще майже не торкнулися населення південно-східних окраїн Східної Галичини. Результати показали незначні відмінності в антропологічному складі населення гірських і передгірних територій. Житлове будівництво характеризувалося практично однаковими технічними характеристиками, стилем забудови та системою розселення. Сільські житлові та господарські споруди не мали різких відмінностей. Довкола виниклих у XIV–XV ст. населених пунктів формувалися осередки зі своєрідними господарськими особливостями. Церковне будівництво – гуцульські хрестовидні у плані церкви – зосереджені як в гірських, так і в передгірних населених пунктах долин Пруту, Черемошу та Бистриці Надвірнянської. Винятком стали церковні споруди закарпатської Гуцульщини, на стиль будівництва яких вплинули архітектурні течії Західної Європи. Основні галузі промисловості: лісове господарство та деревообробка були ідентичними як у горах, так і в передгір'ях, звичайно, з певними особливостями, що стосувалися трелювання та сплаву деревини. Видобування нафти, газу, солей, будівельних матеріалів та іншої сировини відбувалося однаково, якщо не враховувати особливостей орографії та літології порід. Транспортне забезпечення, яке розвивалося від передгір'їв до гір, тісно пов'язувалося використанням транскарпатських переходів, переїздів та торговельних шляхів. Розвиток, поширення, специфіка ремесел й технологія та основні засоби виробництва були практично ідентичними, якщо не враховувати вузькоареальних відмінностей, що не змінювало загальної характеристики ремісничої діяльності. Орнаментика і кольорова гама вишивок, кептарів, виробів з бісеру, кераміки тощо не має чіткої межі поширення, оскільки навіть в центрі Гуцульщини виділяються окремі ареали поширення тих чи інших своєрідних елементів. У спробах провести делімітацію кордонів Гуцульщини варто абстрагуватися від

сучасної, навіть довоєнної (до 1939 р.) уяви про побут і заняття, антропологію та господарство населення цієї території, та використовувати якнайдавніші документи і матеріали досліджень. Адже слід брати до уваги вплив на традиційне господарство гуцулів, насамперед імміграції, внаслідок чого сюди проникли елементи інших культур, які впродовж багатьох десятиліть певним чином змінювали господарство, побут і культуру місцевого населення. Однобічний географічний підхід до визначення меж Гуцульщини не виправданий, оскільки в даному випадку переважає фактор дискретності басейнових систем, які відкриті у напрямку виходу з гір, проте для верхніх частин долин Тиси, Пруту та Черемошів притаманний фактор континуальності, тобто Гуцульщина розташована в чітко окреслених долинних системах.

Практично ніхто з дослідників не зауважував того, що основні умови традиційної культури населення галицької та закарпатської Гуцульщини відрізняються більше, ніж такі ознаки присутні, скажімо, між гірськими та передгірними населеними пунктами у долинах Пруту чи Черемошу, тобто на одному макросхилі Українських Карпат.

Це, власне, ґрунтується та антропологічних, лінгвістичних та інших особливостях, а не на поверхневому підході до розміщення та специфіці окремих галузей господарювання, побуту.

За сучасним адміністративним поділом Гуцульщина охоплює південні частини Надвірнянського й Косівського районів Івано-Франківської, Вижницького району Чернівецької, повністю – Верховинський Івано-Франківської, Путильський Чернівецької та Рахівський район Закарпатської областей.

Поселення гуцулів у 1772–1918 рр. належали до Австрійської (від 1867 р. – Австро-Угорської) імперії – трьох адміністративних її країв – Галичини, Буковини і Закарпаття. Після розпаду Австро-Угорщини Буковина була окупована Румунією (1918–1940), Галичину приєднала Польща (1919–1939), а Закарпаття – Чехословаччина (1919–1938) і Угорщина (1939).

За адміністративним поділом 1782 р. галицька Гуцульщина входила до складу Станиславівської округи (дистрикту), а за поділом 1867 р. – Коломийського, Косівського та Надвірнянського повітів. Вся адміністративно-політична влада була передана в управління старости, який підпорядковувався Галицькому намісництву у Львові. Повіти були великими, до них входило багато міст і сіл. Так, до Надвірнянського повіту належали: міста Надвірна (перша згадка – 1578) і Делятин (1370, місто з 1554 р.), села Битків (1390), Білі Ослави (1558), Білозорина (1783), Воронька (1873), Ворохта (1820), Добротів (1460), Дора (1618), Заріччя (1610), Згари (1819), Зелена (1558), Климпуші (1925), Красна (1455), Ланчин (1400), Лоєва (1556), Луг (1643), Лютова (1612), Максимець (1820), Межиріччя (1650), Микуличин (1412), Міхудра (1644), Пасічна (1612), Пнів (1420), Поляниця (1820), Попівка (1572), Постоята (1848), Причіл (1819), Рафайлова (1820), Саджавка (1400), Стримба (1610), Татарів (1651, до 1673 р. – Белзець) (1651), Черник (1848), Чорні Ослави (1558), Чорний Потік (1624), Шевелівка (1601), Яблуниця (Слобода, 1643), Ямна (1618), Яремче (1787); до Коломийського повіту – Баня-Березів (1638), Березів Горішній (1405), Іспас (Спас, 1433), Княздвір (XII ст.), Люча (1412), Лючки (Боярська Слобода, 1632), Марківка (1684), Молодятин (1644), Нижній Березів (1470), Нижній Іспас (1649), Печеніжин (1443), Рунгури (1579), Середній Березів (1763), Слобідка (1643), Слобода Рунгурська (1703), Стопчатів (1416), Яблунів (Влодків, 1593), Текуча (1626) [194, с. 8; 478, с. 124–150].

Найбільшим за кількістю населених пунктів був Косівський повіт: міста Косів (Риків, Старий Косів – 1318; м. Косів – 1564) і Кути (Старі Кути – 1427, м. Кути – 1710), села Акришори (1607), Бабин (1408), Баня Свірська (1666), Барвінків (1717), Бережниця (1825), Бистрець (1818), Біла Річка (1820), Білоберізка (1669), Брустури (1609), Буковець (1759), Буркут (1812), Вербовець (1685), Верхній Ясенів (1628), Вибранівка (1781), Вигода (1895), Волова (1880), Голови (1677), Голошино (1852), Город (1408), Грамотне (1822), Гринява (1702), Гуцулівка (1899), Дземброня (1815), Довгопілля (1500), Жаб'є (1424),

Замагорів (1822), Зелена (1868), Ільці (1745), Кобаки (1450), Космач (1412), Кохан (1787), Красник (1859), Красноїлів (1649), Кривець (1825), Кривоброди (1890), Кривопілля (1829), Криворівня (1654), Микитинці (1375), Мозолівка (1877), Монастирське (1738), Москалівка (1600), Перехресне (1758), Пістинь (1416, м. Пістинь – 1750), Полянки (1701), Пробійнівка (Шикмани, 1788), Прокурава (1633), Рибне (1427), Рівне (1590), Рівня (1810), Річка (1692), Рожин Малий (1593), Рожин Великий (1593), Рожнів (1408), Росток (1500), Сеньківське (1932), Слупейка (1692), Смодна (1692), Снідавка (1855), Соколівка (1630), Соколовиця (1848), Стаїще (1928), Стебне (1740), Стовпні (1825), Топільче (1814), Тюдів (1593), Устеріки (1623), Уторопи (1367), Ферескуля (1736), Хімчин (1592), Хороцеве (1691), Черганівка (1644), Черетів (1889), Чорна Річка (1820), Шешори (1424), Шибене (1815), Шипіт (1820), Яблуниця (1717), Явірник (1815), Яворів (1692) [194, с. 8; 478, с. 124–150].

Наприкінці XIX – початку XX ст. у гірських річкових долинах галицької Гуцульщини виникло ще понад 35 поселень, серед яких села Дземброня та Бережниця (1895), Біла й Чорна Річка (1910), Буркут (1912), Мозолівка (1900) та ін. [194, с. 16–17].

Упродовж 1785–1787 рр. буковинською Гуцульщиною управляв військовий уряд. За розпорядженням імператора Йосифа II з 1 лютого 1787 р. Буковина була приєднана до Галичини як округа (циркул) і до 1849 р. підлягала галицькому губернатору, після чого їй надано автономію – вона стала окремим князівством зі своєю адміністрацією, яку ліквідовано 1851 р. У 1859–1861 рр. Буковина знову перебувала в складі Галичини. У 1867 р. її поділено на 11 повітів, які в 1868 р. названо повітовими староствами. За цим адміністративним поділом, який зберігся до початку XX ст., гуцульські населені пункти увійшли до Вижницького повіту, що охоплював два судові округи з центрами в Путилі та Вижниці. Сюди входили: місто Вижниця (перша згадка – 1450), села Багна, Банилів (Руський Банилів, 1445), Берегомет (1696), Бісків, Виженка (XVIII), Випчина, Галицівка, Греблина, Гробище, Дарії (XV), Дихтинець (1783),

Довгопілля (1607), Долішній Шипіт (XVIII), Заріччя, Замогила, Катериндорф (1869), Киселиці (1774), Конятин (1774), Олександрдорф (1863), Конятин (1774), Лопушна (XIX), Лустун, Малий Дихтинець, Мариничі (XVIII), Нижній Яловець, Околена (1886), Паркулина, Підзахаричі (XVIII), Плай (1887), Плита, Плоска (1774), Площі, Поляківське, Путила (1501), Рижа (XIX), Рипень, Рівня (XIX), Ростокі (1501), Сарата, Селятин (1490), Сергії (1780), Стебні (XIX), Тораки (XIX), Усть-Путила (1774), Фальків, Фошки, Хорови (XIX), Шипіт (Шипот-Камерал, 1490), Шпетки (XIX), Яблуниця (XVIII) та Ями [194, с. 8–9].

Закарпатська частина Гуцульщини, яка перебувала під владою Угорщини, за адміністративним поділом XVIII–XIX ст. входила в Марамороську жупу з центром у Сигеті, до якої входили Рахів (1447), Білин (XVIII ст.), Богдан (XVIII), Великий Бичків (XIV), Верхнє Водяне (Верхня Апша, XIV), Водиця (Апшиця), Говерла, Ділове (Трибушани, кінець XVI), Кваси (1648), Кобилецька Поляна (XV), Косівська Поляна (XVII), Костилівка (Берлебаш, XVIII), Лазіщина (кінець XVI), Луг (1439), Луги (XVII), Подерей, Розтоки (1651), Середнє Водяне (Середня Апша), Сітний, Тростинець, Устеріки (XIX), Усть-Чорна (XVIII), Хмелів, Чорна Тиса (XVIII), Ясіня (1555) [194, с. 9].

Загалом на території Гуцульщини було відомо близько 220 населених пунктів (дод. А.1), більшість з яких засновано до початку досліджуваного періоду (165 або 75 %). З них 125 – у галицькій Гуцульщині, 23 – у буковинській та 17 – у закарпатській. Ще 21 населений пункт (9,5 %) засновано до Першої світової війни. На жаль, на сьогоднішній день точно не встановлено першої письмової згадки про 31 населений пункт (14,1 %). За М. Домашевським [264; 265], усі вони існували ще за часів «Руси-України», що, на нашу думку, є необґрунтованим.

Отож, Гуцульщина до Другої світової війни була густо вкрита мережею населених пунктів, серед яких декілька містечок, понад сто сіл і така ж кількість присілків.

2.2. Демографічна ситуація

На сьогоднішньому етапі становлення української держави важливе значення має висвітлення питання антропології українського народу та його етнічних груп, якою є гуцульська. Детальні дослідження Гуцульщини почали проводитися в кінці XIX – першій третині XX ст. [1, с. 71–270; 61; 194; 220; 227, с. 45–51; 321; 577, с. 187–195; 578, с. 48–70; 674]. Я.Коперницький характеризував гуцулів як темноволосих, темнооких, високих ростом короткоголовців [651, с. 1–54], але робив це на основі поверхневих спостережень чи вимірювань незначної кількості осіб. У 1904–1906 рр. систематичним узагальненням населення Українських Карпат займався Ф. Вовк [59, с. 427–454; 60, с. 3–214; 811, с. 39], який провів дослідження 93 бойківчан та 69 галицьких гуцулів і зробив наступні висновки: гуцули, які жили у верхів'ях Пруту та Черемошів, на 86,9 % темноволосі й на 58 % темноокі, мали високий зріст, що складав 1690 мм. Проте, і 52 % південних бойків притаманним було каштанове волосся й невисокий зріст (1662 мм). На загальному тлі населення Карпат південно-бойківська аномалія видавалася авторові дивною й не зовсім зрозумілою. Саме цей дослідник розвіяв версію про однакові антропологічні особливості населення північних схилів Карпат.

Аналітичні дослідження антропологічного складу гуцулів, проведені польськими антропологами, дали певні результати [579; 631; 684, с. 412–416] (дод. А.2). Оригінальною виявилася антропологічна «мозаїка», що склалася в 1921–1936 рр., коли Я. Мидлярський, провівши на Гуцульщині та Покутті дослідження кількох тисяч військових, дав характеристику населенню Косівського, Коломийського та Надвірнянського повітів. З попередніх, далеко не повних публікацій про результати досліджень Я. Мидлярського [684, с. 412–416], стало відомо, що на Гуцульщині зустрічалися представники всіх чотирьох європейських рас (дод. А.3) – нордики (дод. А.4), середземноморці (дод. А.5), арменоїди (дод. А.6) та ляпоноїди (дод. А.7). Співставивши цю класифікацію людських рас з сучасною, можна констатувати, що на Гуцульщині проживали

представники слов'янської, германської (нордики), вірменської (арменоїди), романської (середземноморці) груп індоєвропейської та угро-фінської (ляпоноїди) групи уральської сім'ї європеїдної великої раси.

Антропологічні прикмети населення цієї території були наслідком дуже складних чинників, основний з яких – дотичні прикмети всіх типів тих племен, які будь-коли жили на цих теренах. Не менший вплив мали також і всі сусідні племена і народи, які жили навкруги. Крім цього, Гуцульщина розташована на перетині впливів дуже різних між собою європейських і суміжних азійських рас чи расових типів. Все це і накладало відбиток на антропологічний тип населення. У більшості гірських сіл переважали представники слов'янської та германської груп, що характеризувалися середнім чи високим зростом, світлим волоссям, голубими чи сірими очима та видовженою черепною коробкою. Більшість населення Гуцульщини відрізнялася від населення Покуття, де переважали представники угро-фінської групи (дод. А.4) з домішкою альпійців. Це були низькі, круглоголові, широколиці брюнети з темними очима. Сюди належали гміни Красноїлля і Голови (центр Гуцульщини), а також всі гміни в північно-східній частині повіту, окрім околиць Кут [684, с. 412–416].

Формація представників вірменської групи територіально була найбільше розбитою (дод. А.5). У своєму типовому вигляді вона простежувалася у Жаб'ї, Брустурах, Довгопіллі, Річці, Устеріках і Слобідці. Важливими ареалами вірменської групи, що свідчило про їх давню приналежність до вище описаного комплексу, були Білоберезка, Полянка, Перехресне, Стебне, Тюдів, Старі і Нові Кути, Ферескуля та Яблуниця, а поза долиною Черемошу – Соколівка, Прокурава й Микитинці. У Печеніжинському повіті до цієї формації належали Акрешори, Баня-Березів, Космач, Лючки, Нижній, Середній і Вижній Березови, Рунгури та Малий Ключів, а у Надвірнянському – поза Зеленою найбільшими ареалами поширення були Битків, Заріччя, Делятин, Красна, Чорні Ослави та Яблуниця [684, с. 412–416]. Слід додати, що вірменський елемент у цьому повіті виступав в його південній частині, що прилягала до закарпатської

Гуцульщини. Зваживши, що велика кількість представників вірменської групи зустрічалася і поза межами гуцульських теренів, а, можливо, також і на сусідній території східних бойків, то доречно зауважити, що це, без сумніву, була архаїчна, територіально неоднорідна зона, яка охоплювала не тільки гірські гуцульські села, що домінували над вірменоїдальним Жаб'єм. Не можна її й трактувати як етнічну гуцульську формацію останніх століть, об'єднану з румунськими пастушими культурними елементами. Правдоподібним було те, що формація представників вірменської групи становила релікт, основи якого слід було шукати в наддніпрянському енеоліті [284, с. 108]. Перевага слов'яно-германського елемента спостерігалася в басейнах Бистриці Надвірнянської та Черемошу (дод. А.6). Лише у Добротіві впадали в очі представники романських народів (дод. А.7), тобто довгоголові брюнети середнього зросту та переважно широким обличчям [684, с. 412–416].

Співставлення даних про антропологічний склад населення Гуцульщини показало, що етнічно-расових паралелей тут немає. З іншого боку вивчення ареалів тих чи інших складових частин на Покутті та Гуцульщині дозволило відтворити процес освоєння людиною цієї частини Прикарпаття. Перевага угро-фінів на Коломийщині та на рівнинній частині Гуцульщини, вірменоїдів – у косівсько-верховинських Карпатах і Делятині з околицями, а представників слов'яно-германської групи, насамперед, у верхів'ях Бистриці та Черемоша, пояснило порядок, в якому носії цих груп заселяли східне Прикарпаття та гуцульську верховину, починаючи з палеоліту [284, с. 108].

Розглянемо динаміку чисельності населення. Етнічна структура краю до середини XIX ст. формувалася поступово, без раптових і вагомих змін. Відбувався тривалий, багатовіковий процес збільшення питомої ваги польського та єврейського населення на тлі невпинного росту чисельності українців, яких у середині XIX ст. було близько 80 %. Друга половина XIX, а особливо перша третина XX ст., насичені стихійними і соціально-політичними, здебільшого трагічними, подіями (епідемії чуми і холери, війни, трудова

еміграція), які призвели до величезних втрат і міграційних процесів населення, що суттєво вплинули на його етнічну структуру і загальну чисельність.

Одними з найважливіших джерел для відтворення демографічної ситуації були переписи населення. На Гуцульщині, як і по всій Галичині, австрійська (відтак – австро-угорська) влада проводила загальні переписи населення в 1857, 1869, 1880, 1890, 1900 та 1910 рр., польська – в 1921 та 1931 рр. Однак, з них лише переписи 1880, 1890, 1900 та 1921 рр. дали детальні відомості щодо етнічного розподілу населення за громадами, переписи 1910 та 1931 рр. – дані тільки для міст і повітів. Слід також зауважити, що австрійські та польські переписи розподіляли населення за віросповіданням; австрійські та польський 1931 р. – подавали ще рідну мову, а перепис 1921 р. – ще й національність.

Після «весни народів» у 1848 р. селяни отримали довгоочікуване звільнення від панщини й юридично стали рівноправними громадянами держави. В 1854 р. Галичину поділено на округи та повіти, внаслідок чого Гуцульщина ввійшла до складу Коломийської (повіти: Кути, Печеніжин, Косів) та Станиславівської (повіти: Надвірна, Делятин) округ [666, с. 285–287]. Делятинський повіт (22 сільські громади) у 1854–1858 рр. мав практично однакову чисельність населення, що складала понад 24 тис. осіб; у Косівському (23 громади, 1854 р. – 33,7, 1858 р. – 34,2 тис. осіб) населення зросло на 600 осіб, у Печеніжинському – на 500 (28 громад, 1854 р. – 32,8, 1858 р. – 33,3 тис. осіб), а в Кутському – на 300 (22 громади, 1854 р. – 22,2, 1858 р. – 22,5 тис. осіб) [614, с. 4–5; 666, с. 334–337]. Ріст чисельності населення по галицькій Гуцульщині складав лише 1,5 %.

З середини ХІХ ст. відомі дані про населення окремих населених пунктів закарпатської Гуцульщини. У Рахові тоді проживало 2985, у Ясінях – 2788, а у Кобилецькій Полянні – 858 осіб [264; 265]. У 1866 р. Надвірнянський й Делятинський повіти були об'єднані в Надвірнянський, який у нових межах мав 43 населені пункти на площі близько 50 км² й 50,7 тис. осіб населення [611, с. 47]. Оскільки частина Гуцульщини ввійшла до складу Коломийського повіту,

а детальні матеріали щодо окремих населених пунктів відсутні, проаналізуємо дані, які стосуються повіту в цілому. При цьому слід зазначити, що колишній Печеніжинський повіт становив приблизно 1/3 площі та 1/4 населення Коломийського. Станом на 31 грудня 1869 р. на галицькій Гуцульщині у 161 населеному пункті (39,9 тис. осель) проживало понад 217,5 тис. осіб [714, с. 11–13, 22–23]. Щільність населення в межах населених пунктів (231,9 км²) складала 938 осіб/км². На одне село припадало 248 осель та 1351 мешканець.

Отже, найбільша кількість та щільність населення була в Коломийському повіті. Через великі площі найменша щільність населення спостерігалася в Надвірнянському та Косівському повітах. Цікавою була б картина динаміки чисельності населення за відповідні періоди, проте її встановлення неможливе, оскільки в 1860-х рр. відбулась адміністративна реформа, внаслідок якої перерозподілено території більшості повітів. До переліку найбільших міст галицької Гуцульщини входили [714, с. 29–32, 36–37]: Надвірна (6800 осіб), Кути (5715), Печеніжин (5213), Делятин (4091) та Косів (2563). З сіл до цього списку входили: Жаб'є (5048 осіб), Пнів (3835), Ланчин (2954), Вижний Березів (2915) та Микуличин (2903 особи).

1869 р. у с. Банилові Вижницького повіту проживало 3686 осіб, а в Путильському повіті населення окремих сіл становило: Киселиці – 628 осіб, Підзахаричі – 797, Путила – 1210, Розтоки – 1367, Руспебоул – 724, Сергії – 1500, Солонець – 679 та Шпетки – 587 [756, с. 376].

За переписом населення станом на 31 грудня 1880 р. [720, с. 1, 4–9] (дод. А.8) найбільша чисельність населення була в Косівському адміністративному, найменша – у Печеніжинському судовому повітах, а щільність населення: максимальна – в Печеніжинському судовому, мінімальна – у Надвірнянському адміністративному повітах. За десять років (1869–1880) чисельність населення зросла майже в усіх повітах (Надвірнянський – на 9,7, Косівський – на 3,2 %). Тоді ж у м. Берегометі Вижницького повіту нараховувалося 2686 жителів, а в м. Рахові, що на закарпатській Гуцульщині, – 4522 особи. У Путильському повіті

населення окремих сіл становило: Киселиці – 687 осіб, Мариничі – 721, Підзахаричі – 887, Путила – 1435, Розтоки – 1575, Руспебоул – 729, Сергії – 1749, Солонець – 731, Тораки – 780, Усть-Путила – 691, Шепіт – 2178 та Шпетки – 650 осіб [756]. Чисельність населення за десять років зросла лише на 10–15 %. У 1896 р. спостерігалась одна з найвищих у Австро-Угорщині тенденцій зростання народжуваності [763, с. 5–7]. З початку 1880-х рр. народжуваність на 1000 мешканців у Коломийському повіті зросла з 49,5 до 51 особи, у Надвірнянському – з 49,6 до 51,7, проте зменшився цей показник по Косівському повіті з 48 до 45,3 особи.

У 1787–1900 рр. населення Гуцульщини зросло приблизно в п'ять разів за рахунок народжуваності. Так, у 1881–1885 рр. у Надвірнянському повіті народилося 49,6 дітей на 1000 жителів, а в 1886–1890 рр. – 55,8. Діаметрально протилежною була картина дитячої смертності – найвищої в Галичині (в 1896 р. померло 35,5 % новонароджених). Однією з причин смертності стала червінка (дизентерія), яка мала тут найбільший ареал поширення. Якщо в Австро-Угорщині 1871 р. на цю хворобу померло 0,7 та в 1895 – 0,3 осіб/1000 жителів, то у Надвірнянському повіті – 3,0 – в 1881–1890, 5,8 – в 1891 та 1,2 – в 1893 рр. У 1892–1893 рр. великих жертв завдала епідемія холери. 1896 р. у Коломийському повіті 2,1 % дітей народилися мертвими, у Надвірнянському – 2,4, а у Косівському – 3,8, причому спостерігалася тенденція до збільшення у порівнянні з 1881–1890 рр. на 8–12 %, окрім Надвірнянського повіту, де чисельність мертвонароджених дітей скоротилася на 11 % [763, с. 9–10, 17].

Причиною значних захворювань та високої смертності були антисанітарія та нестача лікарів, за забезпеченням яких Гуцульщина займала останнє місце в Австро-Угорщині. В кінці XIX ст. в окремих повітах нараховувалося багато калік: у Городенківському повіті було шість розумововідсталих, 83 глухонімих та 104 сліпих, у Коломийському, відповідно, 31, 120 та 74, у Косівському – 9, 65 та 63, у Надвірнянському – 69, 110 та 45, у Снятинському – 96 глухонімих й 62 сліпих та у Тлумацькому, відповідно, – 132 та 67 [762, с. 50–55]. Тобто,

гуцульські повіти нічим не вирізнялися серед повітів воєводства щодо хворих на сліпоту, проте, чисельність розумово відсталих перевищувала середній показник по краю у 5–6 разів, а глухонімих – майже у два рази.

У 1900 р. було проведено черговий перепис населення [194, с. 10; 539; 748, с. 290–297, 412–417], згідно з яким найбільша чисельність зафіксована у Коломийському повіті (109212 осіб), найменша – на закарпатській Гуцульщині. Загалом у краї проживало понад 330 тис. осіб, з яких 3/4 – на Прикарпатті. Там же відзначена і найбільшу щільність населення – близько 70 осіб/км².

Найменше заселеними й надалі залишалися гірські частини повітів, а в передгір'ях, де зосереджувалися промислові підприємства, розвивалися культурні та освітні заклади, зросло й населення. Отже, з 1880 до 1900 рр. відбувся значний приріст населення, зумовлений, перш за все, найвищою в усій Австро-Угорщині народжуваністю. Тоді у Надвірнянському повіті приріст складав 31,8 %, у Косівському – 28,3 %. Зменшення чисельності населення спостерігалось лише у Коломийському повіті (0,8 %). За переписом 1900 р. [748, с. 290–297, 412–417] найбільша чисельність та щільність населення спостерігалася у містах і містечках передгір'я. Серед сільських населених пунктів найбільше мешканців мали гірські промислові та передгірні села.

Юридичне зрівняння селян з іншими суспільними верствами фактично не давало їм свободи і рівноправності – цьому перешкоджала убогість та неграмотність. 1880 р. читати і писати вміло лише близько 3 % населення. За двадцять років становище змінилося несуттєво – в 1900 р. нараховувалося ще близько 90 % неграмотних. У той час на Гуцульщині виникло понад 35 населених пунктів. Принцип заселення на межі XIX–XX ст. залишався таким самим, як і в минулих століттях, тобто нові поселення закладалися на територіях таких великих сіл, як Акрешори, Голови, Дора, Жаб'є, Зелена, Микуличин, Пістинь, Яблуниця [194, с. 17]. 1900 р. у містечках буковинської та закарпатської Гуцульщини чисельність населення зросла на чверть: у Вижниці проживало 4497 осіб, у Великому Бичкові – 5294, Рахові – 5875 осіб [264; 265].

Усталене життя населення, що почало усвідомлювати свою національну та соціальну приналежність, влітку 1914 р. перервав вибух Першої світової війни. Значна частина чоловіків мобілізована до австрійського війська, у складі якого воювали на півночі Італії. Кількість чоловіків ще більше зменшилася після мобілізації восени 1918 р. до Галицької армії – збройних сил Західно-Української Народної Республіки, яка відстоювала свою суверенність у боротьбі з військами Польщі і Румунії [336, с. 51–381]. 24 травня 1919 р. загоны польської армії генерала Ю.Галлера окупували західне Прикарпаття. Покуття та Гуцульщину зайняло румунське військо генерала Я.Задека, що наступало через Яблуницю, Ворохту та Микуличин. Окремою адміністративною одиницею визнано Делятинський повіт, а повітовим комісаром затверджено М.Козоріса, який в 1912–1914 рр. працював адвокатським помічником у канцелярії М.Лагодинського [284, с. 539–541]. Румунські коменданти не втручалися у місцеве самоврядування, зате поляки часто влаштовували походи околицями регіону та чинили самовільні розправи над вороже настроєними до них українцями. Після короткочасного входження краю до ЗУНР (листопад 1918 – липень 1919 рр.) ця територія підпорядкована Польщі [521, с. 586].

Українське населення стало жертвою переслідувань і репресій нової влади; ті з представників інтелігенції, яким не вдалося втекти до Чехословаччини чи УСРР, поповнили польські тюрми. Населення бойкотувало заходи військового командування та цивільної польської адміністрації. Органи місцевого самоврядування не діяли (їх не було кому обирати), тому поляки назначили своїх урядових комісарів. Більшість українців бойкотувала парламентські вибори 1922 р. Щоб залякати населення, перед та під час виборів польське командування вислало у села військові загоны, які грабували майно зубожілих під час війни мешканців. По селах голосували виборці польської та єврейської національностей, а з українців – лише писарі, залізничники та лісники. Так, у Микуличині до виборчих урн прийшло лише 42 особи [284, с. 117].

Важким було життя населення краю в перші післявоєнні роки. В багатьох місцевостях під час воєнних операцій стояли пустою знищені житлові та господарські споруди. Так, у Дорі їх знищено 40 %, у Делятині – 80 %, а в Яблуниці під час запеклих боїв згоріли майже всі будинки та майно селян. У долині Пруту були зруйновані всі залізничні та шосейні мости, а також тартаки і солеварня в Делятині. Чисельність населення за 1900–1921 рр. майже не збільшилася, проте тисячі людей загинули у бойових діях австрійської армії на італійському і галицькому фронтах, а ще більше повернулося додому каліками, які не лише не могли допомагати в господарстві, але й самі потребували догляду. Відбудова запущеного у воєнних роках господарства здійснювалася вкрай повільно.

У 1921 р. чисельність населення Коломийського повіту складала понад 154 тис. осіб (щільність населення – 117,5 осіб/км²), Косівського – 93,6 (45,5) та Надвірнянського – 80,9 тис. осіб (41,8 осіб/км²). За десять років у цих повітах чисельність та щільність населення складала, відповідно, – 170,6 тис. осіб (129,9 осіб/км²), 93,8 (51,0) та 104,8 тис. осіб (54,0 осіб/км²). Таким чином, найбільший приріст населення був у Надвірнянському повіті (29,5 %), найменший – у Коломийському (10,6 %) [749, с. 1–22; 800, с. 32, 55]. Таке різке збільшення чисельності населення Надвірнянського повіту (вдвічі перевищував середній показник по краю) було викликане, на нашу думку, бурхливим розвитком нафтовидобувної та лісової галузей господарства, де була задіяна велика кількість кваліфікованих працівників. Ця робоча сила не була місцевою, оскільки вищих навчальних закладів у повіті не було, тому відбувався наплив з великих культурно-освітніх центрів Галичини та Центрально-Східної Європи.

Негативне сальдо міграції населення зафіксовано у Коломийському повіті (-3213 осіб або -2,1 %). В той же час, позитивний приріст відзначався у Косівському (173 особи або 0,2 %) та Надвірнянському (7728 осіб або 9,5 %) повітах [800, с. 79]. До найбільших міст воєводства в 1931 р. [678, с. 8] належали Надвірна (10488 осіб), Делятин (8815) та Косів (8073).

У 1921–1931 рр. у Рахові нараховувалося, відповідно, 6879 та 6875 осіб, а у Кобилецькій Полянці – 1551 та 2217 [264; 265]. Якщо у Рахові чисельність населення була стабільною, то у Кобилецькій Полянці – зросла на 45 %. За польською статистикою [677, с. 15] у передвоєнний період у воєводстві проживало близько 1,5 млн мешканців (дод. А.9). Незрозумілим є той факт, що в цьому статистичному звіті, який базується на переписі 1931 р., різняться результати щодо даних самого перепису, наведених вище [800, с. 79].

Передвоєнні дані про чисельність населення отримано й по деяких населених пунктах закарпатської Гуцульщини. Так, у Білині проживало 1837 осіб, Богдані – 3153, Діловому – 1757, Квасах – 1262, Косівській Полянці – 2129, Лузі – 1267 та у Ясінях – 9401 осіб [678, с. 8]. Можна стверджувати, що у Ясінях в 1850–1935 рр. чисельність населення зросла у 3,4 рази, у Рахові – у 2,3, а у Кобилецькій Полянці – у 2,6 рази. У 1939 р. чисельність населення Великого Бичкова складало 6707 осіб, Кобилецької Полянці – 2218, Трибушан (Ділового) – 2326, Рахова – 8893, Богдана – 4299, Квасів – 1500 та Ясіня – 10614 осіб [773, с. 98–128]. За неповними даними чисельність населення закарпатської Гуцульщини у той час складала 36557 осіб. У першій третині ХХ ст. найбільший приріст населення був у Надвірнянському повіті (77,9 %). Для порівняння, у Станіславівському повіті він становив 47,9 %.

Внаслідок закриття у XVIII–XIX ст. більшості солеварень, населення змушене було шукати заробітків у сусідніх краях та за кордоном. Наприкінці XIX ст. гуцули працювали на сезонних лісорозробках у Боснії, а 700 жителів Космача – у Бессарабії. На початку ХХ ст. з Ясіня щороку виїжджало на заробітки близько 10 % населення [9, с. 64–65]. На межі XIX–XX ст. почалася масова постійна і сезонна еміграція. Упродовж 1900 р. з Косівщини до Німеччини на польові роботи виїхало 359 осіб [317, с. 117]. Злидні та голод змушували селян шукати кращої долі за океаном. З 1891 р. почалася масова еміграція в Канаду. Лише у 1880–1910 рр. з Косівського повіту виїхало до Канади, Бразилії, США та Аргентини 7346 осіб; 1913 р. з Вижницького повіту –

1948 осіб. У 1927–1938 рр. із Станиславівського воєводства емігрувало 27,5 тис. осіб, з яких 8 – до Канади, 6,6 – Аргентини, 5,2 – Франції, 3,1 – Палестини та 1,9 – до США. Частина емігрантів була і з Гуцульщини [677, с. 57].

В цілому, у динаміці чисельності населення спостерігалися певні закономірності. Відбувався ріст чисельності населення у промислових повітах, а стрибкоподібний – у аграрних та аграрно-промислових. Особливим фактом є події Першої світової війни, коли чисельність населення скоротилася (Косівський повіт – на 0,4 %). Упродовж майже 150 років населення Гуцульщини зросло майже втричі. Проте, в силу різних причин ріст не був поступовим: суттєво впливали епідемії, міграція населення (1920–1930-х рр.) та воєнні події. Динаміку чисельності населення регіону точно встановити неможливо, оскільки статистичні матеріали по Буковині та Закарпатті були узагальненими і не давали точних даних окремо по гуцульських поселеннях.

Певні зміни спостерігалися у національному та релігійному складі населення. У 1869 р. в Надвірнянському повіті проживало 54740 осіб, з яких: 44213 греко-католиків, 6448 – іудеїв, 3607 – римо-католиків, 402 – лютерани та 32 – вірменського віросповідання [569, с. 2–3]. У 1880 р. римо-католиків було 4,69 %, греко-католиків – 81,33, а іудеїв – 13,33 % [720, с. 17]. З 1880 до 1900 рр. [722, с. 31] чисельність римо-католиків у цьому повіті зросла на 2,7 %, греко-католиків – на 12,6, а іудеїв – на 82,9 % (дод. А.10). Очевидним є те, що показники Косівського та Надвірнянського повітів мало чим відрізнялися і коливалися в межах 2 %, а от у Коломийському повіті значна чисельність римо-католиків перевершувала два інші повіти, разом взяті. Що ж до іудеїв, то їхня чисельність неоднакова (більшістю знову ж таки вирізняється Коломийський повіт). З зафіксованих 1880 р. у долині р. Путила шести тисяч мешканців, 241 особа були римо-католиками, 398 – іудеями, 85,7 % становили греко-католики, що практично відображало загальну тенденцію по Гуцульщині [756].

Станом на 31 грудня 1900 р. [748, с. 412] у Делятинському повіті (дод. А.11) 77,8 % склали греко-католики, 12,6 % – іудеї та 8 % – римо-католики.

Найбільший відсоток греко-католиків спостерігався в економічно відсталих або тупикових населених пунктах – Чорному Потоці (98,2) та Лузі (97,7), найменше – у містечках (Делятин, 51 %) та промислових селах (Середній Майдан, 40,4 %), де переважали іудеї та римо-католики. 39,9 % мешканців Делятина сповідували іудейство, у Середньому Майдані проживало 39,1 % римо-католиків. Менше одного відсотка римо-католиків було у Білих Ославах, Красній, Лузі, Саджавці та Чорних Ославах. Найменше іудеїв зафіксовано у Чорному Потоці, Лузі та Лоевій, де, як вже зазначалося, переважали греко-католики.

Греко-католики переважали серед сільського населення (86–97 %); римо-католиків було найменше, а в деяких селах їх не було взагалі (Чорний Потік). У Середньому Майдані майже однакова чисельність римо-католиків і греко-католиків пояснювалася розвитком скловиробництва, яке вимагало професіоналів, що переважали серед польського та німецького населення. Іудеї проживали в усіх селах і мали значний відсоток у містечках, промислових і туристичних центрах.

У Надвірнянському повіті переважали греко-католики (75,9 %), але їх географічний розподіл був дещо іншим, ніж у Делятинському [748, с. 414]. Загальний відсоток по селах коливався вже в межах 68–96 % і збільшувався від передгірської місцевості в гори. В той же час, у Надвірній їх було лише 32,9 %, що значно менше чисельності іудеїв. Римо-католицьке населення (9,8 %) переважало в передгір'ях і промислових центрах. Слід зауважити, що у Надвірнянському повіті була найбільша на Гуцульщині чисельність римо-католиків та іудеїв. Чисельність іудеїв у Надвірній складала 2/3 їх загальної чисельності у повіті (2,8 % усього населення) (дод. А.12).

За винятком курортних Шешорів (тут було вдвічі більше римо-католиків, ніж по решті сіл), в усіх селах Печеніжинського повіту було понад 90 % греко-католиків, чисельність іудеїв становила 1,8–5,1 %. Римо-католики були малочисельними – 106 осіб чи 1,6 % (окрім Шешорів), а в Акришорах, Лючках і Прокураві вони не проживали [748, с. 414] (дод. А.13).

Косівський повіт [557, с. 82–83] відзначався майже монорелігійним населенням (94,8 % греко-католиків). У 17 селах римо-католиків було менше відсотка, а в Бабині, Бервінковому, Хороцеві, Перехресному, Ростоках, Рожині Малому, Соколівці й Тюдові їх не було взагалі. У Яблуниці й Жаб'ї чисельність іудеїв складала понад 10 %. Греко-католицьким був Бабин (дод. А.14).

Загалом, наприкінці ХІХ ст. у гуцульських повітах проживало понад 90 % греко-католиків, решту населення майже порівну складала римо-католики та іудеї. Римо-католиків найбільше було у Надвірнянському та Вижницькому повітах, а іудеїв – у Делятинському та Вижницькому, що визначалося, перш за все, розміщенням торгових шляхів та міграцією населення. Косівський повіт вирізнявся найбільшою кількістю греко-католиків. Винятком були адміністративні та промислові центри. Гірські райони приваблювали поляків та євреїв лише як сировинна база та перспектива розвитку на її основі окремих галузей промисловості, торгівлі й курортної справи.

Мало чим відрізнялися статистичні показники 1921 р. Від початку століття населення зазнало значних втрат у Першій світовій та українсько-польській війнах. З тих часів були останні дані по Печеніжинському повіту. Окрім повітового центру та Слободи Рунгурської, греко-католики складала переважну більшість населення (понад 90 %). Понад 10 % римо-католиків було у Нижньому Березові та Яблунові. В останньому й у Печеніжині проживало найбільше у повіті іудеїв. 1921 р. релігійний склад населення повіту [749, с. 12] дещо відрізнявся від попереднього перепису (дод. А.15).

Релігійний склад населення Надвірнянщини також змінився [749, с. 11] (дод. А.16). У підгірських селах був доволі високий відсоток мешканців, що сповідували католицизм, а у промислових центрах – іудейство (у Делятині та Надвірній – майже 1/3 населення). Окремо варто зазначити про поселення Святий Йозеф, яке було засноване як польська колонія наприкінці ХІХ ст. на землях Лісної Слобідки. Тут проживало понад 90 % римо-католиків, українців було лише 13 осіб, зате 132 – греко-католики [314, с. 191].

У Косівському повіті (дод. А.17) у селах Москалівка, Шешори та містечку Кути проживало понад 20 % римо-католиків, у Кутах та Косові, як ніде у цьому краї, було приблизно половина від всього населення іудеїв, що складала майже 70 % всього єврейського населення повіту. Греко-католиків по селах проживало понад 90 %, за винятком вже згаданих містечок та сіл Яблуниця, Старий Косів, Пістинь, Шешори та Вербовець [749, с. 10–11].

За неповними даними на закарпатській Гуцульщині 1920-х рр., де проживало понад 26 тисяч осіб [678, с. 8], релігійний склад населення (дод. А.18) мав, практично, ті ж особливості, що і в галицькій: переважали греко-католики (74,8 %), проте їх питома вага була дещо нижчою, ніж на Прикарпатті; прихильники інших віросповідань, враховуючи міграційні процеси на Закарпатті, були різними. Майже 12 % становили римо-католики та 7 % – іудеї. Серед місцевого населення зафіксовані протестанти та православні, хоча їхня чисельність і становила менше одного відсотка.

Раніше детально не зупиняючись на національному складі населення Гуцульщини, проаналізуємо це питання за останні півстоліття (1880–1931) (дод. А.19). Розрахунки проводилися за багатьма джерелами [830, арк. 35; 831, арк. 29–33; 896, арк. 94–105; 749, с. 10–12; 801, с. 168–169; 802, с. 18–19; 803, с. 70–77; 804, с. 17–27]. У 1880–1910 рр. відбувалося поступове зростання чисельності населення. Окреслилися лише певні відмінності у національному складі. Так, у Коломийському та Надвірнянському повітах за 30 років відбувся спад чисельності українського населення, в той же час збільшилася польська складова майже у 2–3 рази. Водночас різко впала частка німецького та єврейського населення у 4–12 разів.

Досить істотні кількісні та якісні зміни відбулися у період 1910–1921 рр., спричинені подіями Першої Світової війни, яка забрала тисячі життів і покалічила величезне число українців і поляків. Загальна чисельність населення скоротилася на 29,5 тис. осіб. Число українців складало 26,9, поляків – 20,6 тис. осіб, у той же час чисельність німців та євреїв збільшилася на 18,1 тис. осіб.

Вочевидь, ця спільна статистична цифра для німців та євреїв, більше стосувалася євреїв, оскільки німці, які зазнали поразки у війні, не мали потреби залишатися на Гуцульщині, що відійшла до Польщі. У наступний період (1921–1931) ліквідовано Печеніжинський повіт, який поділено між Косівським і Коломийським. Загальна чисельність населення в цей час різко зросла (на 92,6 тис. осіб або 29 %), проте зменшилося число мешканців польської, німецької та єврейської національностей.

На буковинській Гуцульщині [756] спостерігалось панівне переважання українців, незначна чисельність німців та поодинокі – румуни, євреї та угорці. Німців найбільше проживало у Берегометі, де діяло найбільше на Буковині деревообробне виробництво, що потребувало кваліфікованих працівників. Велика чисельність у Яблуниці євреїв була винятком з правил (дод. А.20).

Практично паралельно до змін у загальній чисельності тих чи інших національностей змінювався й релігійний склад населення краю (дод. А.21). У Коломийському та Надвірнянському повітах у 1880–1921 рр. поступово зменшувалося число греко-католиків, натомість зростала чисельність римо-католиків та іудеїв (виняток – 1921 р., коли відбувся спад). У Косівському районі, – навпаки, – спостерігається зростання числа греко-католиків і римо-католиків та зменшення чисельності іудеїв. Слід зауважити, що 1931 р. у статистичних матеріалах уперше зафіксовано число православних осіб (серед них були політемігранти з Великої України), проте через незначну чисельність їх враховано у графі «інші». Цей період зафіксував по всіх повітах збільшення греко-католиків і зменшення представників інших конфесій. У Коломийському повіті відбувся ріст чисельності мешканців, які сповідували інші релігії.

Оригінальною була також інформація щодо порівняння чисельності мешканців за національністю та віросповіданням, адже тут присутні деякі диспропорції (дод. А.22). Для аналізу обрано лише 1921 та 1931 рр., тому що за попередній період відсутня чітка характеристика німецького та єврейського населення. У 1921 р. чисельність українців складала 71,2 % від загальної

чисельності населення, а греко-католиків – 74,5 %, тобто на 2,3 % більше. Така ж картина спостерігалась і в 1931 р., коли греко-католиків було на 3 % більше від українців. Діаметрально протилежною була картина з поляками та римо-католиками. У 1921 р. при відносній чисельності поляків 21,6 % (у 1931 р. – 18,4 %) римо-католицизм сповідували, відповідно, 12,9 та 12,7 %, тобто на 6–9 % менше від своєї національності. Євреїв же нараховувалось у 1921 р. 6,4 %, а іудаїзм сповідували 12,1 % всього населення Гуцульщини. У 1931 р., відповідно, – 6,6 та 9,8 %. Така ситуація, на нашу думку, була зумовлена низкою різних обставин. Як відомо, в Австро-Угорщині до 1860 р. євреї були обмежені у правах йосифінськими патентами, а тому часто при переписах населення не визнавали себе євреями. Це призвело до того, що їх більша частина ввійшла до складу польськомовного населення. Крім того, переважна чисельність євреїв при переписах визнавала розмовною польську або німецьку мову, менше – українську. Слід зауважити, що й частина українців, які працювали на державних роботах, визнавали за розмовну саме польську мову. До того ж, люди, що розмовляли по-польськи, вже вважалися освіченими. І, врешті, останньою обставиною стало те, що поляки спеціально завищували чисельність польськомовного населення. Загальні тенденції, що мали місце у Галичині, притаманні і для закарпатської Гуцульщини [678, с. 8] (дод. А.23).

Загалом, етнодемографічна ситуація на Гуцульщині у досліджуваний період характеризувалася поступовим ростом населення, зменшенням чисельності українців та збільшенням – поляків, німців і євреїв. Подібною була й тенденція змін у конфесійному складі. Однак, позитивні зрушення в динаміці чисельності населення не означали такі ж зміни в освіті місцевого населення.

2.3. Система освіти

Розвиток освіти на Гуцульщині у нову й новітню добу мав певні особливості. Влада Речі Посполитої не особливо переймалася освітою гуцулів. Так звані «руські» школи виникали самочинно. З матеріалів церковного

перепису 1745 р. відомо, що у Яблунові при міській церкві почала діяти така школа, інша ж була відкрита у Кутах [210, с. 11–14].

Львівська римо-католицька консисторія в 1784 р. домоглася від австрійської адміністрації відкриття при кожній парохії галицької Гуцульщини шкіл. Одні з перших відомостей про них датуються кінцем XVIII ст., коли у Делятині при церкві діяла парохіяльна школа [5, с. 6]. Наприкінці XVIII – середині XIX ст. парохіяльні школи з'явилися: у Старому Косові (1792), Старих Кутах (1820), Барвінковому, Жаб'ю, Ільцях, Рожневі, Соколівці, Стопчатові, Ферескулі та Шешорах (всі – 1821), Брустурах, Річці та Яворові (всі – 1824), Білих Ославах та Пнів'ї (обидві – 1826), Криворівні (1827), Пістині (1828), Пасічній та Тюдові (обидві – 1832), Микуличині (1834), Заріччі, Гриняві, Головах, Перехресному, Рибному, Слобідці, Стебному, Устеріках і Хороцевому (всі – 1848), Черганівці (1849), Акришорах, Бані-Березові, Биткові, Великому Рожині та Прокураві (всі – 1850), Лючі, Малому Рожині та Слупейці (всі – 1852), Хімчині (1858), Спасі (1865), Микитинцях (1866) і Горішньому Ясенові (1871). З метою послаблення польського впливу австрійський уряд відкрив державні школи в Кутах (1801) і Косові (1814). У сільській місцевості першими стали тривіальні школи в селах Довгопілля і Розтоки (1801), у Кобаках (1817), Жаб'ю і Красноїллі (1827), Білоберізці (1845), Яворові (1846) та Старих Кутах (1852). Навчальні програми обидвох типів шкіл були приблизно однаковими. Учні навчали читати, писати та рахувати. У державних тривіальних школах дозволялося вести заняття рідною мовою на уроках письма та читання двічі на тиждень. Підручниками служили «Буквар» (1790 р. випуску) та «Читанка» (1786), що були надруковані у Відні старослов'янською мовою. У парохіяльних школах підручниками служили Біблія та Псалтир [210, с. 11–14].

У 1828 р. на теренах Станиславівського округу функціонували (гуцульські діти могли тут підвищувати свій освітній рівень) окружна головна школа в Станиславові, головна школа у Бучачі, тривіальні школи у Надвірній, Солотвині, Богородчанах, Тисмениці, Лисці, Монастириськах і Галичі та дівочі

школи у Станиславові та Маріямполі. У Коломийській окрузі окружна головна школа знаходилася у Коломії, головна школа – у Гвіздці, а тривіальні школи – у Кутах, Косові, Довгопіллі, Пістині, Яблунові, Снятині, Печеніжині та Городенці [738, с. 514–515]. 1848 р. на теренах Станиславівщини згадувалися окружні головні школи в Станиславові та Коломії, головні – у Станиславові та Бучачі, дівоча – у Станиславові [709, с. 562–564]. 1845 р. засновано парохіяльну школу у Дорі; така ж вже діяла у Надвірній [614, с. 190, 347]. 1853 р. у Делятині відкрито тривіальну школу, яку відвідували й польські та єврейські діти [614, с. 340–341], а на утримання щорічно виділялося 120 флоренів [1240, арк. 15].

1858 р. у Станиславові згадувалася вища гімназія, народні школи у Бучачі та Станиславові. У головній школі Станиславова навчалось 375 учнів, а у дівочій – 79 учениць. Дуже мало дітей було у тривіальних школах: у Надвірній з 1098 потенційних за віком учнів школу відвідувало лише 87, тобто лише кожна 12 дитина [614, с. 163]. Найгіршим був показник з Дори, де з 282 дітей шкільного віку навчалось лише 12 [614, с. 190]. 1862 р. [615, с. 311, 321] у Дорі навчались 62 учні та дві учениці, у Глинках – 53 учні та шестеро учениць, у Горішньому Майдані – 16 учнів [779, с. 437; 780, с. 428]. Хоча вчителі були здебільшого українського походження, проте, з уваги на мішаний склад учнів та широке вживання тодішньою українською інтелігенцією польської мови, вони викладали по-польськи. В 1874–1884 рр. на теренах західної частини Гуцульщини діяло 12 однокласних шкіл [779, с. 437; 780, с. 428; 782, с. 405].

1882 р. на Гуцульщині функціонувало близько 80 шкіл, у т. ч. шість чотирьохкласних, по одній трьох- і двохкласних та 70 однокласних; у 64 школах навчання велося українською мовою. В цей же період діяло чотири приватні школи. У 1884/1885 рр. відкрито ще 20 шкіл [720, с. 82–90].

Надзвичайно невтішними були й статистичні дані щодо освіченості населення. Так, 1887 р. у Коломийському повіті 8,1 % населення вміли читати і писати, 1,24 % – лише читати, а неосвіченими було аж 90,66 %. У Косівському повіті, – відповідно, 3,85 %, 0,77 % та 95,38 %. Найгірша ситуація склалася в

Надвірнянському повіті, де ці показники становили – 3,22 %, 0,48 % та 96,3 %. Цей показник був одним із найгірших не лише в Галичині, але й у всій Австро-Угорщині [720, с. 21–25] (дод. А.24). Незважаючи на такий стан освіти, у 1876–1885 рр. з бюджету воєводства на неї щорічно виділялося понад 475 тис. корон або майже 15 % всіх видатків [720, с. 274–275].

Поступово удосконалювалася матеріальна база навчальних закладів. У 1892 р. Делятинська школа мала вже власний будинок, двох учителів, які отримували 600 гульденів щорічно. 1896 р. у гірській частині Надвірнянському повіту діяло 18 шкіл [783, с. 465; 784, с. 815–816]: одна двохкласна та 17 однокласних. У Делятині діяла й єврейська школа, фундатором якої був австрійський фінансовий магнат барон Гірш [129]. Хоча школи з 1860-х рр. перейшли під державну опіку, проте утримувалися, в основному, за рахунок спеціального місцевого податку (у 1890-х рр. на утримання Делятинської школи намісництво виділяло лише 14 % необхідних коштів) [1257, арк. 8].

Згідно з австрійським законом 1899 р., діти, які не мали відповідного одягу, або мешкали далеко від школи, звільнялися від навчання. До цієї категорії попадала, перш за все, українська дітвора, що жила в убогих закутках на значній відстані від центрів сіл, де знаходилися шкільні приміщення. До того ж, навіть матеріально забезпечені батьки, через несвідомість не посилали хлопців і дівчат до школи, вважаючи за краще платити штрафи за невідвідування їхніми дітьми навчання. Не є дивним також, що успішність школяр була дуже низькою. Зокрема, у Надвірнянському повіті 1886 р. нараховувалося 3,22 % населення, що вміло читати й писати польськими буквами [720, с. 21]. В українському середовищі письменних було ще менше. Роботу шкіл наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. підтримували вчителі-сподвижники, яких австрійська, а потім польська влада, відсилала у найвіддаленіші гірські села як політично неблагонадійних [210, с. 11–14].

На теренах Надвірнянського повіту 1880 р. нараховувалося 96,2 % неграмотних, у 1890 – 92,7, а у 1900 – 88,6 % [700, с. 193], що свідчить про

певний прогрес на освітянській ниві. У 1905/1906 н. р. у галицькій Гуцульщині функціонувало [701, с. 76–77] 143 школи (95 одно-, 31 – дво-, 8 – чотири- та 9 – п'ятикласних), з яких 84,9 % з українською мовою викладання. Викладало 198 вчителів, з яких майже 60 % у Коломийському повіті (дод. А.25), незважаючи на те, що у цьому повіті було лише 45 % шкіл. Окрім загальноосвітніх, у краю діяли ще й професійні школи. У Коломиї, де навчались і жителі Гуцульщини, у 1893 р. засновано школу деревного промислу, у якій 1906/1907 н. р. було 74 учнів і 15 вчителів, у 1876 – школу гончарства (28 учнів та восьмеро вчителів), у 1903 – шевську (31 учень та троє вчителів), а у 1906 – ветеринарну (11 учнів та двоє вчителів) школи. У Косові з 1882 р. діяла школа ткацтва, в якій у 1906/1907 н. р. було 26 учнів і п'ятеро вчителів. Освітній рівень школярі могли покращити у, відкритій в 1862 р. у Коломиї, польській (1906/1907 н. р. – 685 учнів і 29 вчителів) та пізніше – українській (660 учнів і 25 вчителів) гімназіях [701, с. 88–99].

1910 р. найбільша мережа шкіл діяла у долині Пруту, де функціонувало 17 шкіл, з яких дві чотирьохкласні [785, с. 689–690]. Для шкіл 1909 р. розроблено загальні правила функціонування [715]. У 1912 р. на Гуцульщині діяло 69 однокласних, 22 двохкласних, дві трьохкласні, шість чотирьохкласних, дві п'ятикласні та чотири семикласні школи [551, с. 149–151, 154–155, 157]. У Косівському повіті – дві шестикласні школи з польською мовою навчання у Кутах, дві п'ятикласні – у Косові (також з польською мовою викладання), дві чотирьохкласні – у Кобаках та Старих Кутах, двохкласні – у Кутах, Довгопіллі, Москалівці, Розтоках та Тюдові та 23 однокласних; у Надвірнянському – дві шестикласні школи з польською мовою навчання у Надвірній, дві чотирьохкласні – у Делятині та Ланчині, трьохкласна – у Саджавці, двохкласні – у Добротові, Заріччі, Микуличині, решта – однокласні (28, в т.ч. три – з польською мовою викладання); у Печеніжинському – дві чотирьохкласні – у Пістині та Сопові, трьохкласна – у Княждворі, 14 двохкласних (одна – з польською мовою викладання) та 18 однокласних.

У XIX ст. досить відсталою в освітньому плані була й буковинська Гуцульщина, де лише в останній чверті століття почала розвиватися мережа народних шкіл. Велика заслуга в цьому Ю.Федьковича, який декілька років (1869–1872) був шкільним інспектором у Вижницькому повіті. Його справу продовжили священник Т.Айвеліні та І.Мартинович. Уже в 1895 р. конференція вчителів ухвалила рішення про викладання в народних школах лише українською мовою. Кількість шкіл поступово зростала. В основному, це були одно- та двокласні школи. У Вижницькому повіті на початку XX ст. нараховувалася 41 школа, з яких: 18 однокласних, 11 – двокласних, по три – трьох-, п'яти- та шестикласних. Дітей шкільного віку було 7751, а з них відвідували школу 5910 хлопчиків і дівчаток. Навчали дітей 101 вчитель і 52 вчителів релігії [259, с. 236].

У передвоєнні роки не вистачало шкільних кімнат, а багато класів розміщувалися в найманих будинках селян. Класи були переповнені учнями. Частина учнів і учителів хворіли на туберкульоз. У зв'язку з таким становищем, на повітових зборах 20 листопада 1910 р. виголошено заяву, що «Вільна організація українського учительства на Буковині» домагається, щоб уряд разом з шкільною крайовою і повітовою радами взялися до будівництва на Вижниччині шкіл. На початку XX ст. просвітницька робота проводилась у читальнях товариства «Руська бесіда», де можна було побачити багатьох учителів. Значну громадську діяльність у Ростоках в 1905–1911 рр. проводив уродженець Путильщини, вчитель і письменник Д.Харов'юк. 1908 р. у Вижниці відкрито українську гімназію, яка дала можливість багатьом учням продовжувати навчання [500, с. 3; 501, с. 8; 502, с. 8]. У ній навчалися не тільки діти з навколишніх сіл буковинської Гуцульщини, але й з Галичини, однак не всі могли її відвідувати, оскільки плата становила 15 корон на рік. Завдяки директорові талановиті діти навчалися безкоштовно. 1912 р. на кошти, виділені з державної скарбниці та зібрані місцевим населенням, збудовано бурсу, в якій проживали гімназисти з віддалених населених пунктів [259, с. 237].

У Косівському повіті функціонувало 34 школи, в тому числі 22 однокласні, п'ять двокласних (Хімчин, Тюдів, Москалівка, Довгопілля, Вербовець), одна трикласна, дві чотирикласні (Кобаки, Старі Кути). Навчання в велося українською мовою. Крім цього, у Косові та Кутах функціонувало, відповідно, по дві п'ятикласних і шестикласних школи з польською мовою навчання. В околицях Жаб'я до Першої світової війни функціонувало дев'ять шкіл з українською мовою навчання, що фінансувалися з державного бюджету або утримувалися коштами селян (народні). У кожній з них, залежно від кількості дітей шкільного віку, працювали один-двоє вчителів.

У великих населених пунктах (Косів, Кути, Надвірна) функціонували роздільні (окремо для хлопчиків і дівчат) п'ятикласні чи шестикласні школи з польською мовою навчання. Зокрема, в Косові до 1914 р. було дві п'ятикласні школи з шестирічним навчальним планом і державним фінансуванням. У Кутах працювали дві роздільні (по одній для хлопчиків та дівчаток) шестикласні школи з польською мовою навчання. Звичайно, що в цих школах вчилися переважно діти польської національності. В окремих населених пунктах зустрічалися школи вищого ступеня, ніж одно- чи двокласні, з українською мовою навчання. Наприклад, у Старих Кутах працювала чотирьохкласна державна школа з українською мовою навчання, в Кобаках – чотирьохкласна школа з додатковим рільничим курсом, у Москалівці – ткацька школа, але з польською мовою навчання.

Переважає більшість шкіл давала лише елементарну, початкову освіту. Після їх закінчення діти ледь могли прочитати друкований текст, написати своє прізвище. Тільки окремі з них, здібніші, вміли краще писати і засвоювали рахування. Тому більшість населення краю була практично малограмотною. А у селах південної Косівщини панувала суцільна неписьменність. Через значну віддаленість гуцульських осель одна від одної і від школи, сільські діти майже не відвідували шкільні заняття і за один чи навіть два роки такого «навчання» майже нічого не засвоювали [483, с. 226–235]. Перед вибухом Першої світової

війни у долині Пруту функціонували дві чотирьохкласні, чотири двохкласні, 20 однокласних [784, с. 815–816] та дві приватні школи – у Татарові та Делятині (єврейська з п'ятьма вчителями) [284, с. 398–409].

У період ЗУНР нова українська влада прагнула підтримати національне шкільництво, водночас національним меншинам (євреям, німцям, полякам) дозволено творити школи з рідною мовою навчання [506, с. 333–334]. У листопаді 1918 р. Буковину окупували румунські війська, тому політика насильницької румунізації торкнулася, насамперед, національних шкіл, частину яких було закрито, а в інших введено навчання румунською мовою. Українська гімназія у Вижниці також закрилася. На звернення мешканців міста до міністра освіти Негулеску було заявлено, що при румунській гімназії створяться українські класи, а всіх професорів, вигнаних з роботи, буде повернено назад. У цій гімназії навчалися після закінчення п'ятикласної народної школи. За програмою нової влади у першому класі діти навчалися 19 год. на тиждень, у тому числі шість год. – читання, три – рахування, три – землезнавства, одна год. – релігії. Мову й письмо вчили на другому році навчання. У п'ятому класі передбачалося 27 годин на тиждень, перевага надавалася землезнавству та ручним роботам (по п'ять год. на тиждень). Гімназійна плата складала 500 леїв на рік. Діти з бідних сімей частково звільнялися від цієї плати, а в разі подання «свідоцтва про убожество» – не платили взагалі. Підручники коштували дорого (буквар – 30 леїв, читанки для других та третіх класів – 100 леїв). Для порівняння – яйце коштувало два леї, а літр молока – шість [259, с. 236–242].

Українське шкільництво на закарпатській Гуцульщині також було занедбаним. Лише в 1895 р. у Рахові відкрилася державна початкова школа з викладанням «русинської», тобто української мови. У Ясінях діяла чотирьохкласна державна школа з угорською мовою навчання та викладанням «русинської». З 1920 р., після розпаду Австро-Угорської імперії, закарпатська Гуцульщина у складі Підкарпатської Русі (згідно з мирним договором у Тріаноні) ввійшла до складу Чехословаччини. З цього часу розширилися права

«русинів» у мовних, шкільних та релігійних питаннях. Просвітницький рух у краї сприяв і збільшенню кількості державних шкіл з українською мовою навчання, де працювало чимало національно свідомих педагогів. 27 жовтня 1938 р. пост прем'єр-міністра автономної Карпатської України посів д-р А. Волошин, педагог та автор багатьох підручників [258, с. 243–248], однак розгорнути національне державотворення йому та новому уряду не вдалося.

Після закінчення Першої світової війни і поразки ЗУНР боротьба українського населення за розвиток шкільництва відродилася з новою силою. У 1930-і рр. у Косівському повіті функціонувало 12 однокласних шкіл, 11 з яких були двомовними (польсько-українські) і лише одна – з українською мовою навчання. Двокласних шкіл було дев'ять, трикласних – чотири, чотирікласних – чотири і одна п'ятикласна. Всі вони були двомовними. В повіті діяли чотири семикласні школи з польською мовою навчання. На Жаб'ївщині було лише 20 шкіл, 75 % з яких – однокласні, решта – двокласні. Тому галицька інтелігенція не припиняла боротьби за україномовні школи [483, с. 226–235].

Декретом польського уряду від 7 лютого 1919 р. була запропонована обов'язкова початкова освіта. Відповідно, зросла кількість початкових шкіл і на Гуцульщині. Так, у 1922/23 н. р. на Надвірнянщині їх було вже 60, з яких – дві семикласні, одна шестикласна, три трикласних, 15 двокласних і 37 однокласних початкових школи. Відповідно до зобов'язань за Ризьким мирним договором 1921 р. Польща мала забезпечити умови для навчання дітей інших національностей, у тому числі й українців, рідною мовою. Проте, національно-культурні права гарантувалися декларативно: у школах регіону навчання здебільшого велося польською мовою. Із 60 існуючих у Надвірнянському повіті шкіл у 24 навчання велося польською [483, с. 226–235].

Після остаточного включення Західної України до складу польської держави посилювався наступ на українську школу. Представники польської влади неодноразово заявляли, що єдино правильною повноцінною школою повинна бути школа з державною (тобто, польською) мовою навчання. Заборонялося

вживати слово «український». А, так званий «закон Грабського», прийнятий у липні 1924 р., запроваджував навчання дітей польською мовою вже з третього класу в усіх школах. Це призвело до певних змін і в становищі шкіл краю. У 1925 р. надвірнянські шестикласні школи переросли в семикласні з польською мовою навчання; Делятинська стала п'ятикласною. У повіті діяли також три чотирикласні школи, чотири трикласні, 11 двокласних і 34 однокласних. У Середньому Майдані, де було німецьке поселення, існувала приватна школа з німецькою мовою навчання. Щоразу більше ставало утраквістичних шкіл, де навчання велося двома мовами. Але зваживши на те, що українською мовою дозволялося викладати лише ручну працю, малювання, фізкультуру і Закон Божий, то, по суті, навчання велося польською мовою. Вчителями здебільшого були поляки, які часто не знали української мови або ігнорували її. Вчителі та діти нерідко не розуміли одні одних. У 1925 р. було уже 18 утраквістичних шкіл. Зі встановленням у Польщі авторитарного режиму Ю. Пілсудського (1926–1935) посилювався наступ на українську культуру і шкільництво, зменшилася кількість шкіл з українською мовою навчання. У містах і селах зростає чисельність польського населення. Незважаючи на те, що українців нараховувалося 80,7 %, поляків – 11,1, а євреїв – 8,1 %, з 86 шкіл лише у чотирьох діти вчилися українською мовою, у 18 школах викладання велося повністю польською мовою і 64 були утраквістичними [483, с. 226–235].

Вчителів-українців нерідко переводили на роботу на польську територію, на їх місце присилали поляків. У селах Соколівка та Верхній Ясенів не було жодної польської родини, однак у 1927 р. школи в цих місцевостях стали утраквістичними. Українці наполегливо боролися за відкриття приватної школи у Печеніжині, але, не отримавши бажаного результату, вчителі продовжували проводити з учнями «збірні лекції», про що місцева поліція 14 вересня 1926 р. повідомила воєводську владу. Зокрема, говорилося, що навчання 57 учнів продовжувалося в орендованих будинках громадян «дев'ятками» о 8-й та 12-й год. Щодня по дві години. І це дало свої результати – кураторія Львівського

шкільного округу від 26 липня 1927 р. змушена була, внаслідок збору підписів під декларацією до міністерства освіти Польщі та вимоги батьківського комітету, дати дозвіл на офіційне відкриття в Печеніжині приватної школи з українською мовою навчання [483, с. 226–230].

Зрозуміло, що українці краю очікували від нового режиму, зокрема й уряду К. Бартеля (до 1926 р. професора Львівської політехніки) і президента І. Мосціцького (професора Львівської політехніки), серйозних змін у національно-культурній політиці, надання територіальної автономії Східній Галичині та Волині. Однак, цього не сталося: політика державної асиміляції меншин продовжувалася й надалі. Це спонукало українські громадські організації, насамперед «Рідну школу», формували мережу недержавних українських шкіл. Їх рідко відкривали з дозволу влади; частіше – на підставі § 213 шкільного законодавства, що дозволяв проводити «збірні лекції», в яких діти навчалися за гуртковою системою по дев'ятеро осіб (польська поліція забороняла без дозволу кураторії Львівського шкільного округу навчати дітей групами, більшими ніж 10 осіб). Тому такими школами довелося користуватися тривалий час [483, с. 231–232]. Таким чином, існували народні школи в Делятині, Ворохті, Грамотному, Шешорах, Прокураві, Княждворі, Космачі, Жаб'ю та Стопчатові. Деякі з них, внаслідок надмірного тиску адміністративної влади чи шкільної адміністрації, довго не протрималися, деякі ж – тривалий час добре виконували свої навчальні та виховні завдання, виправдовуючи не тільки своє існування, а й ті пожертви, на які спромоглися селяни [160, с. 16].

Важливу роль в організації шкільництва відігравала національна преса – педагогічні та дитячі часописи, станові органи українського вчительства. У Відні 1921 р. випущено «Гуцульську читанку», редактором якої був адвокат та організатор січового руху в Галичині К.Трильовський [483, с. 232–233].

У 1925 р. з 20 шкіл долини Пруту тільки п'ять не мали власних приміщень, навчання 2609 дітей проводили 63 педагоги. Слід зазначити, що в делятинській школі навчалися Ф. Павч (згодом професор Академії мистецтв у

Кракові) [284, с. 574–577] та Т. Герушинський (професор, засновник і директор Лісотехнічного інституту Польської академії наук) [776, с. 35–43].

Неоднозначні події відбувалися в той час і в східній частині Гуцульщини. Під час підготовки до виборів до парламенту 1926 р. у Румунії було звернуто увагу на незадоволення населення з приводу навчання румунською мовою, внаслідок чого пропонувалося тимчасово ввести викладання української мови по дві години на тиждень. Однак, це розпорядження не було втілено в життя, оскільки навчальний рік закінчувався. Після виборів все залишилося по-старому – українська мова не стала предметом та й не вистачало підручників. Наприкінці 1920-х рр. 40 тис. батьків з Буковини підписали листа до міністерства освіти Румунії з проханням відкрити школи з українською мовою навчання, проте їм відмовили. Внаслідок цього, у червні 1929 р. селяни почали насильно займати школи і призначати українських вчителів. Такі випадки зафіксували у Берегометі, Замості та інших селах. Владу дуже турбувало те, що місцеве населення не вживає їхньої мови. Командир 4-го армійського корпусу генерал Пенеску видав наказ всім повітовим префектурам про обов'язкове вживання румунської мови в школах та інших установах. У 1938 р. скорочуються уроки праці і збільшується час вивчення державної мови. Якщо учень не відвідував школи, його батьків штрафували. Та це нововведення не поліпшило навчально-виховного процесу [259, с. 238–239].

У 1930-і рр. мережа шкіл загалом зростає. Зокрема, у 1932 р. на Гуцульщині функціонувало 57 однокласних, 29 двохкласних, дев'ять трьохкласних, 11 чотирьохкласних, чотири п'ятикласні та 12 семикласних шкіл [552, с. 101–105]. Так, у Надвірнянському повіті діяло чотири семикласних школи з польською мовою навчання (Надвірна – дві, Делятин та Ланчин), одна п'ятикласна у Перерослі, три чотирьохкласні (Білі Ослави, Гвізд, Гориш – з польською мовою викладання), чотири трьохкласні (Саджавка, Дора, Микуличин, Парище), вісім двохкласних та 27 однокласних (в т.ч. шість – з польською мовою викладання). У Косівському – було шість семикласних шкіл

(Косів та Кути – по дві, з польською мовою навчання, Кобаки та Старі Кути), дві чотирьохкласні – у Хімчині та Москалівці, одна трьохкласна – у Яворові, дев'ять двохкласних та 22 однокласних, а у Печеніжинському – дві семикласних школи з польською мовою навчання (Печеніжин, Яблунів), три п'ятикласні (Княздвір, Великий Ключів, Пістинь – польська мова), шість чотирьохкласних (Молодятин, Мишин, Рунгури, Іспас, Сопів, Печеніжин – з польською мовою викладання), чотири трьохкласні (Люча, Слобода Рунгурська, Уторопи, Вербіж Нижній – польська мова викладання), 12 двохкласних та вісім однокласних [483, с. 226–235].

Громадськість прагнула подолати й безграмотність дорослого населення. Зокрема, при парохіяльній читальні ім. Святої Покрови у Делятині з 10 грудня 1931 до 20 лютого 1932 рр. проводився курс подолання неграмотності, а в 1935 р. у Дорі відбулися вчительські курси [284, с. 398–409]. Вчителі мали в своєму розпорядженні місце для відпочинку, серед них – «Учительська оселя» у Ворохті, під будівництво якої у 1924 р. було викуплено у о. М.Галущинського 0,8 га землі вартістю 12 тис. зол., а у 1926–1927 рр. за проектом Л.Левинського здійснено будівництво. Відтак, упродовж 1900–1930 рр. значно зменшився відсоток неграмотних. В цілому, по Станиславівському воєводству в 1880-х рр. нараховувалося 90 % неграмотних, у 1921 р. – 46 %, а в 1936 – 36,6 % [677, с. 28]. Очевидно, серед українського населення, що жило в злиднях, неграмотних було набагато більше. Не дивно також, що внаслідок цього, українці, яких у Польщі проживало близько 16–20 %, могли мати в університетах та інститутах лише 6 % студентів [677, с. 23, 326]. Багато галицьких родин надсилало дітей на навчання в університети та політехніки Кракова, Гданська, Познані, де українська проблема не стояла так гостро.

У 1938 р., з проголошенням автономії Карпатської України, в Рахові й Великому Бичкові почали діяти українські гімназії. Цього ж року, у результаті Мюнхенської змови, відбувся поділ Чехословацької Республіки. Закарпаття знову мало відійти до Угорщини, але українські політики краю домоглися

проголошення автономної Карпатської України, а згодом і її незалежності. 27 жовтня 1938 р. пост прем'єр-міністра Карпатської України посів д-р А. Волошин, педагог, автор багатьох шкільних підручників і фундатор товариства «Просвіта». Національно свідомі українські вчителі, сприйнявши ідею відродження України, ставали у ряди борців за відродження національної державності. Серед них був і В. Романчук (вчителював у Лазіщині, Богдані та Ясінях), який у березні 1939 р., час проголошення Карпатської України, став активним помічником Команданта Карпатської Січі Д. Климпуша, що організував «Січ» у Ясінях і пізніше разом з нею брав участь у боях на Красному Полі під Хустом. З ініціативи А. Волошина школи мали перейти на українську мову навчання, вони ставали доступними для різних верств корінного населення. У той час започатковано елементи національної школи, основним завданням якої було виховання національно свідомої молоді на засадах християнської моралі [258, с. 246].

Чималу освітньо-виховну активність проявляли у 1930-і рр. також польські, єврейські та німецькі громадсько-освітні товариства [258, с. 243–248; 481, с. 163–172; 483, с. 226–235].

На Гуцульщині самовіддано працювало чимало вчителів-українців, що були водночас і громадськими діячами, і дослідниками краю. Л. Гарматій, який вчителював у Тюдові, Розтоках, Криворівні й Головах, був активним діячем радикальної партії, а, крім того, збирав етнографічні та фольклорні матеріали, що використовували М. Коцюбинський, Г. Хоткевич, В. Гнатюк. Прославилась як письменниця Марійка Підгірянкa – вчителька М. Ленерт-Домбровська, що народилася в Білих Ославах, а навчалася і, згодом, учителювала в Уторопах та Рибному. Широку громадську та науково-педагогічну діяльність здійснював у перші роки ХХ ст. Б. Заклинський, який вчителював у Кривому Полі, Жаб'ї, Зеленому, Криворівні, Старих Кутах, Великому Бичкові та Ясінях. Працюючи на Гуцульщині, він видав «Опис рідного краю», «Всеукраїнський катехизм. Що мусить знати кожний українець?». У 1919 р., за часів ЗУНР, разом з

М. Угрином-Безгрішним він організував у Косові видавництво «Довбуш», у якому вийшли, складені ним, підручники «Букварова читанка», «Читанки для II та III класу», завданням яких було не лише навчати читати, а й виховувати у дітей почуття національної свідомості та гідності. Організатором читалень «Просвіти» на початку століття був учитель А. Онищук з Зелениці. Він написав «Матеріали до гуцульської демонології», записав похоронні обряди, легенди й перекази про О. Довбуша. Багато зробили для розвитку освіти громадські діячі М. Вахнюк, І. Устиянович, А. Сальварівський, В. Бундзяк, В. Мацюк, М. Наняк та ін. [483, с. 233–234]. На 1930-і рр. припала педагогічна діяльність І. Рознійчука (Марко Бараболя), що, народившись у Трибушанах, учителював у Плитоватому, Зимірі, Лазіщині й Ясінях. Поетеса М. Божук разом із чоловіком М. Штефурою працювала у Рахівській «горожанській» школі. Поетичний талант виявила, працюючи в школах Богдана та Квасів, і М. Кабалюк-Тисянська, твори якої увійшли до переліку кращих на Закарпатті [258, с. 244–245]. Талановитим письменником і просвітителем був Д. Харов'юк, відомими громадськими діячами – С. Лакуста, М. Павлусевич, А. Клим, Д. Лукіянович, Л. Добрянський та ін. [259, с. 237]. Завдяки їх зусиллям підрастаюче покоління отримувало не лише знання, але й національно-патріотичний вишкіл.

Освіта краю на кінець досліджуваного періоду дещо покращилася, однак ще не відповідала запитам місцевого населення щодо покращення освітнього рівня підрастаючого покоління. Соціальне становище місцевого населення погіршувалося ще й за рахунок низького рівня медичного забезпечення.

2.4. Медичне забезпечення та санаторне лікування

Охорона здоров'я на Гуцульщині впродовж багатьох століть залишалася найгіршою в Австро-Угорщині та Польщі. Саме цим і поширенням епідемій хвороб була викликана найбільша смертність у регіоні. У 1858 р. там працювало лише декілька лікарів та акушерок [614, с. 243]. Державні лікарняні заклади, якими користувалися мешканці Гуцульщини, знаходились у

Станиславові (120 ліжок, заснована в 1841 р.), Снятині (14 ліжок, заснована в 1847 р.) та Коломії (60 ліжок, заснована в 1835 р.). У Станиславові (1845 р., 20 ліжок) та Коломії (1854 р., 15 ліжок) діяли й приватні єврейські лікарні [614, с. 264–267]. Врахувавши чисельність населення того часу, можна стверджувати, що рівень охорони здоров'я був незадовільним [614, с. 390–404].

Гірське населення Карпат ХІХ ст. перебувало у постійно діючому вогнищі епідемій. Мешканці Криворівні в середині ХІХ ст. зазнали страшної епідемії чуми, від якої померло більше половини населення. У 1884 р. епідемія тифу спалахнула в Яворові, а на Закарпатті в 1872–1873 рр. – епідемія холери [308, с. 318]. Це спонукало австрійську владу збільшувати кількість медичного персоналу. Наприклад, 1874–1884 рр. у Надвірнянському повіті працювали два доктори та два магістри медицини, функціонували дві аптеки, практикували п'ять акушерок [779, с. 464–483; 780, с. 468, 476; 782, с. 443–463].

Складні соціально-економічні умови життя ставали причиною масових захворювань і смертності. Офіційна статистика Австро-Угорщини вказувала, що смертність в Галичині була найвищою в державі. Повсякденне харчування галичанина було недостатнім для підтримання здоров'я та життя, а реєстри свідчили про вражаюче переважаєння смертності. За 1880–1888 рр. край втрачав щороку 56 тис. осіб. У 1878–1882 рр. смертність на Коломийщині складала 42,5 осіб/1000 жителів, на Косівщині – 40,1 та на Надвірнянщині – 44,9. Середня тривалість життя становила 27 років для чоловіків і 28,5 – для жінок [778, с. 28]. На медичне забезпечення, незважаючи на такий жалюгідний стан справ, виділялося з бюджету воєводства понад 25,5 %, в т. ч. – 17,1 % – на лікування, 5,3 – на санітарні заклади 1,8 – на щеплення, 0,7 – на добродійні заклади, 0,6 % – на відрядження лікарів [770, с. 274–275].

У Косівському повіті в 1888–1895 рр. вмирало щорічно 2623 осіб [721, с. 50]. Дуже висока смертність була і на Закарпатті. За даними офіційної угорської статистики, в 1894 р. загальна смертність у комітатах коливалась у межах 31,7–36,1, а в 1900 – 25,9–30,1 осіб/1000 осіб [308, с. 317]. Особливо

часто вмирили діти – із 238 смертних випадків, зареєстрованих у 1888–1890 рр. у Косівській парохії, 60,9 % припадало на неповнолітніх до 14 років, а в 1896–1897 – із 115 смертних випадків 57,3 % становили діти, з них 40 % – немовлята.

Голод і хвороби були постійними супутниками населення. Через постійне недоїдання широко розповсюджувалися такі хвороби як жовтуха (гепатит) і куряча сліпота (авітаміноз) [18]. За повідомленням Надвірнянського повітового старости, гуцули жили у важких нужденних умовах, голодували, хворіли туберкульозом та іншими хворобами [1015, арк. 2].

Найбільшою в 1893–1894 рр. була епідемія холери, яка в широких масштабах поширилася влітку 1893 р. у Румунії, Угорщині та Наддніпрянщині. Лише в Росії в 1892 р. холера забрала життя понад 215 тис. осіб, а в 1893 – понад 25 тис. [124]. Для запобігання перенесення хвороби у Галичину на карпатських переходах було встановлено охорону. Проте, це не перешкодило поширенню епідемії, яку сюди занесли будівельники залізниці Станиславів – Вороненка, що походили з Італії та підтримували зв'язок з батьківщиною. Наприкінці липня захворів і помер на холеру один робітник у Татарові, а через два дні ще один – у Ямній. Про це доповіли Надвірнянському повітовому старості, який розпорядився вислати до покійного лікаря для встановлення причини смерті. Лікар визнав, що хворобу викликала азіатська холера. Протягом 27 липня – 3 серпня вона забрала життя 10 робітників у Вороненці. З уваги на це, Львівське намісництво вислало у Яблуницю лікарів, амбулаторні бараки Червоного Хреста і дезінфекційну установку, внаслідок чого жандарми перекрили всі переходи з Угорщини в Галичину й стали направляти пішоходів у Яблуницю на дезінфекцію [72; 73]. Проте й це не допомогло. Почалися смерті й серед жителів Делятина, Татарова та Ямної [74]. Це змусило адміністрацію навіть припинити роботу делятинського суду [75]. Тим часом холера забирала нові жертви: 14–18 серпня 1893 р. від епідемії у долині Пруту померло 30 осіб [76–80], що викликало загальну паніку. З Делятина та курортних місцевостей почали масово виїжджати євреї, інтелігенція та відпочиваючі з інших регіонів.

На залізниці значно зменшилася кількість будівельників. Багато з них виїхало, навіть не отримавши заробітної плати [80]. Лише через Коломию щодня втікало 40–60 осіб [81; 82]. За неповними даними протягом 19–29 серпня 1893 р. на холеру померло 54 осіб, в т.ч. 22 – у Делятині та 17 – у Добротові [78–90].

Посилення епідемії припинило діяльність Делятинської солеварні та будівництво залізниці в долині Пруту [90]. Протягом місяця у Делятині на холеру померло 28 осіб. Найбільше жертв викликала холера серед євреїв. Не дивно також, що ті з них, хто не мав можливості виїхати, зібрали 100 корон і звернулися до рабина для поради, як спастися євреям від смерті. Рабин порадив молитися, але це не допомогло гурт євреїв з оркестром пішов на єврейський цвинтар. Там повінчали старого єврея з молодою єврейкою і під звуки оркестру походом повернулися в місто, переконані, що цей захід відверне від них епідемію, як «мойсеєві» труби справилися з ієрихонськими мурами. Та швидко вони розчарувалися – кількість жертв серед євреїв і далі збільшувалася [91].

Епідемія холери в Галичину прийшла саме через долину р. Прут. До кінця серпня 1893 р. вона поширилася вже в 38 селах 17 повітів і спричинила смерть 190 осіб. Та найбільше жертв (понад 52 % усіх смертельних випадків Галичини) було в околицях Делятина [92]. Нічого дивного, адже в околицях Делятина (понад 20 сіл) працював лише один лікар – доктор медицини Б.Богданський. Протягом вересня померло 59 осіб, зокрема, 25 – у Делятині та дев'ять – у Ворохті [93]. За цей час епідемія розповсюдилася майже по всій Галичині, спричинивши смерть 510 осіб [94]. З настанням холодів смертність зменшилася і вже 15 жовтня в Надвірнянському повіті вперше не зафіксовано жодного смертельного випадку [95–122]. Проте, на початку вересня 1894 р. холера знову поширилася, спричинивши у Галичині 4970 смертей [130; 132; 133]. Кілька випадків захворювання холерою зафіксовано 1896 р. у Дорі та Делятині [763, с. 78]. У цих же роках місцеве населення хворіло на червінку (дизентерію): в Надвірнянському повіті в 1891 р. померло 5,8 осіб/1000 жителів, в Косівському – 5,7, а в Коломийському 3,1. В 1896 р., відповідно, – 0,6, 1,2 та 0,7 осіб/1000

жителів [763, с. 40–41, 75–77]. Високу смертність спричинили різні шлунково-кишкові захворювання. На Закарпатті 1894 р. від них померло 1493 осіб, у 1895 р. – 1506, що становило 20 % усіх померлих від інфекцій [308, с. 318].

На Закарпатті наприкінці XIX ст. понад 30 % населених пунктів не входило до складу лікарських округів, тобто третина населення була позбавлена медичної допомоги [30, с. 17]. На 20 тис. осіб припадало 0,25 лікаря, три акушерки, 0,7 аптек, 0,2 лікарень і дев'ять лікарняних ліжок [308, с. 321]. В околицях Жаб'я був лише один лікар [30, с. 17]. У 1896 р. на території Надвірнянського повіту працювала, як для загального стану справ, значна кількість медичного персоналу: четверо докторів медицини, 10 акушерок та двоє аптекарів [783, с. 517, 532, 540]. Тоді ж у Надвірнянському повіті один лікар обслуговував 11916 мешканців, у Коломийському – 6898, а у Косівському – 11109 мешканців [763, с. 109–110]. У Надвірнянському повіті діяла лікарня з 12 ліжками, в якій щомісячно лікувалося 72 хворих. У Коломії в державній лікарні з 70 ліжками лікувалося 944 особи [763, с. 17–18]. Детальніша інформація про стан охорони здоров'я дозволила встановити, що 1903 р. у Надвірнянському повіті було 11 лікарів, три аптекарі та 13 акушерок, у Коломийському, відповідно, – 15, 10 та 31, а в Косівському – 12, 4 та 20. 1905 р. у Надвірній діяла лікарня на 16 ліжок, де лікувалося 239 осіб; у Коломії (лікарня на 100 ліжок) оздоровилось 1465 пацієнтів [701, с. 58–65].

Великої шкоди здоров'ю населення завдавали венеричні захворювання. Так, у Надвірнянському повіті від сифілісу лікувалося: в 1906 р. – 384 осіб, в 1907 – 384, в 1908 – 306 та в 1909 р. – 302 особи. Не випадково, у Делятині згадується венерична лікарня Ходоровського (дод. А.26) [764, с. 199–200]. У Косівському повіті 1906 р. венеричними хворобами хворіло 568 осіб, у 1907 – 481, у 1908 – 348, а у 1909 – 523 особи. У Печеніжинському повіті, відповідно, 514, 494 та 331 осіб [764, с. 199–201]. Загалом, можна констатувати, що венеричними хворобами на Гуцульщині щороку хворіло понад тисячу осіб. У 1908 р. на Прикарпаття з Буковини занесли дизентерію, коли нею хворіло понад

300 осіб [764, с. 45]. Наприкінці 1920-х рр. кількість медичного персоналу зросло, практикували вже й стоматологи (дод. А.27) [271, с. 60; 657, с. 1465–1549]. Найбільше лікарів практикували у Надвірній, Делятині, Косові, Кутах та Ворохті. 1912 р. у Вижниці відкрито лікарню на 50 ліжок, де працювали двоє лікарів, фельдшер і акушерка [264, с. 134].

Від епідемії тифу, що поширилась у 1923 р., у кожному селі щоденно помирало 8–10 мешканців. Незважаючи на те, що вона тривала півтора місяця, жоден лікар у регіоні так і не з'явився [198]. У 1927–1928 рр. майже половина дітей вмирала, не доживши року [267, с. 116]. Страшною бідою й надалі залишалися венеричні хвороби. Кількість венеричних хворих у воєводстві в 1933 р. зросла, порівняно з 1925, майже на чверть [872, арк. 1]. Упродовж року тільки в Косівському повіті з приводу венеричних хвороб до лікаря зверталось 5607 осіб, в т. ч. 869 дітей [871, арк. 4].

Але не тільки масові епідемічні та інфекційні хвороби знищували людей, часто причиною смерті ставали пневмонія, грип, гострий апендицит та інші захворювання. З 2061 смертельного випадку, зафіксованого у Косівському повіті в 1930 р., на пневмонію припадало 219, туберкульоз – 152, інші легеневі хвороби – 46, дизентерію – 129. У 1931 р. там зафіксовано 2067 смертельних випадків, з яких причиною 240 були пневмонія, 162 – туберкульоз, 48 – інші легеневі захворювання, 47 – грип [882, арк. 2, 17]. Гуцульськими оселями поширювалися інфекційні хвороби, а такі, як висипний тиф та дизентерія майже не зникали [503]. Під час епідемії дизентерії в 1932 р. на Гуцульщині зафіксовано 1555 летальних випадків [870, арк. 3]. Особливого поширення ці хвороби набували в голодні роки, коли люди харчувалися недоброякісною їжею, недостиглими овочами та фруктами, а при цьому важко працювали.

Отже, державної медичної допомоги, власне, не було. До приватних лікарів, які брали непомірно високу плату, населення звертатися не мало змоги. Тому, зазвичай, лікувалося народними засобами, шукаючи допомоги у знахарів.

Гуцульщина впродовж багатьох століть використовувалась як курортна

місцевість. Ще в 1835 р. у містечку Делятин влітку збиралася велика кількість гостей для вживання «жентиці» і купелі [665, с. 94]. У 1877 р. згадувалося, що Делятин має соляні купелеві саліни [694, с. 34]; 1895 р. їх відвідувала значна кількість відпочиваючих [806, с. 269]. В Яремчі в 1902 р. функціонував приватний водолікувальний заклад лікаря-гідропата М.Градера [807, с. 654]. У регіоні діяли санаторно-відпочинкові заклади різного профілю і різних форм власності, що принесло йому славу курортного краю. В 1930-х рр. функціонували кліматичні курорти, які входили до переліку найкращих у Польщі, зокрема: Буркут, де завдяки мінеральним джерелам лікували хвороби шлунку, легенів, анемії та нервової системи [712, с. 24]; Делятин – лікування природними соляними розчинами ревматизму, рахіту, жіночих хвороб, нирок, печінки і кровоносних судин та органів дихання; Дора – кліматотерапія, лікування органів дихання; Яремче, Ямна, Микуличин – кліматотерапія, лікування хвороб органів дихання, малокрів'я, ожиріння, невроастенії, астми, ревматизму, артриту, гінекологічних і нервових хвороб [712, с. 74–77]; Татарів, Ворохта – лікування туберкульозу легкої стадії; Яблуниця, Пасічна, Зелена, Рафайлова, Гринява, Яблунів, Космач, Слобода Рунгурська, Косів, Кути – кліматотерапія – лікування нервової системи, особливо з розумовими відхиленнями, артриту, ожиріння, органів травлення [712, с. 118–189].

Таким чином, Гуцульщина завдяки унікальним кліматичним і бальнеологічним ресурсам, фактично не маючи медичного обслуговування, могла оздоровити тисячі відпочивальників і хворих зі всієї Центральної та Східної Європи.

2.5. Соціально-політичні умови розвитку господарства

У регіоні існували громадські організації та політичні партії, які безпосередньо або опосередковано впливали на свідомість та суспільно-політичну активність місцевих українців, поляків, угорців, євреїв, вірмен, німців. Особливо багато структур виникло напередодні та після Першої

світової війни, зокрема 1925 р. у Польщі нараховувалося 92 зареєстровані партії, з яких 32 були представлені у парламенті. Така тенденція до політичної диференціації також мала місце й в українському середовищі. Охоплюючи ідеологічний простір від крайніх лівих до крайніх правих поглядів, українці мали також декілька політичних партій, які відображали дуже різні політичні традиції. Серед українського політикуму виокремлювалися легальні Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО), Українська радикальна (пізніше – соціалістична радикальна) партія (УРП, УСРП), нелегальні Організація Українських Націоналістів (ОУН), Комуністична партія Західної України (КПЗУ) та ін. [221; 1023]. Перший політичний досвід чимало їх представників здобули ще наприкінці ХІХ ст., будучи послами Галицького крайового сейму, Віденського парламенту, а також в лавах політичних партій.

Чималий вплив мали і неукраїнські політичні структури – Польська соціалістична партія (ППС), Безпартійний блок взаємодії з урядом (ББВУ), Народно-демократична партія (НДП), Християнсько-демократична партія (ХДП), Сіоністська партія, консервативна партія ортодоксального спрямування Агудая-Ізраель та ін. [1055, арк. 1–16]. Їх найбільша активність припадала на вибори кампанії до органів влади.

Найчисленнішою і найвпливовішою в українському середовищі було центристське УНДО (утворилося 1925 р. у результаті злиття Трудової партії з низкою менших угруповань). Незважаючи на зміну назви, УНДО вважалася прямим спадкоємцем довоєнної Української національно-демократичної партії (створена 1899 р.), що була провідною західноукраїнською партією в перші десятиліття ХХ ст., державотворчою силою у період ЗУНР [324]. Ця партія виступала за конституційну демократію та незалежність України, підтримувала політику збалансованого розвитку промисловості та аграрних реформ. У міжвоєнний період вона намагалася нормалізувати українсько-польські взаємини завдяки гнучкій тактиці, проте, репресії польського уряду, – з одного боку, та екстремізм українських націоналістів, – з іншого, ускладнювали

проведення нею легальної центристської політики в сеймі та на місцях. До УНДО належало декілька тисяч українських діячів, переважно представники інтелігенції та духовенства, її члени контролювали українські фінансово-господарські, кооперативні й культурно-освітні товариства і заклади, у тому числі й найвпливовішу газету «Діло» [324].

У середовищі зубожілих українців Прикарпаття переважали ліворадикальні ідеї. Головним їхнім виразником виступала УРП, основними прагненнями якої були справедливий поділ великих земельних угідь серед селян, обмеження приватної власності та відокремлення церкви від держави. Але вона, як і УНДО, наголошувала на тому, що цього можна досягти лише за умови відродження незалежності української держави. Тому галицькі радикали виступали переконаними противниками СРСР і Польщі як головних ворогів української незалежності [1025]. Радикали пропагували ліворадикальні ідеї, соціалісти та соціал-демократи – лівоцентристські. У 1926 р. радикали (близько 20 тис. членів), переважно селяни, робітники і, частково, інтелігенція, об'єдналися з меншою за чисельністю Українською партією соціалістів-революціонерів і утворили УСРП. До найвідоміших її діячів з початку століття належали Л. Бачинський, І. Макух, М. Павлик та М. Лагодинський, які мали значний вплив на суспільно-політичний розвиток краю [284, с. 528–530].

Після жовтневої революції у Росії на Західній Україні поширювалися прорадянські погляди, носіями яких нерідко виступали біженці та військовополонені російської та Червоної армій, недавні стрільці та старшини Червоної Української Галицької Армії [334; 335]. Галичанам імпонувала політика українізації в УСРР, виступи Харківського уряду проти соціального і національного гніту населення Західної України. Намагаючись привернути ще більшу увагу до Радянської України, більшовицький уряд назначав працівниками Генерального консульства СРСР у Львові галицьких українців, пропагував свої досягнення у народному господарстві, науці та культурно-освітньому житті. У результаті цього, до УСРР емігрували провідні

представники інтелігенції М. Лозинський, А. Крушельницькій, С. Рудницький, а також сотні стрільців і старшин УГА, які майже всі загинули під час репресій 1930-х рр. Слід зауважити, що Наукове товариство імені Шевченка у Львові підтримувало тісні зв'язки з Академією наук України; кооперативи обмінювалися досвідом зі східними колегами, діставали їх періодику. Лідер еміграційного уряду ЗУНР Є. Петрушевич після 1923 р. також зайняв прорадянські позиції, як і частина керівництва УНДО. Але ці тенденції трималися недовго, й коли в 1930-х рр. на Західну Україну просочилися відомості про страхоття колективізації, голоду та чисток, вони ослабли [1024].

Прорадянські симпатії все ж дали початок кільком легальним і нелегальним організаціям. Навесні 1919 р. група галичан, більшість із яких в роки революції були військовополоненими у Росії, утворили у Станиславові Комуністичну партію Східної Галичини (КПСГ). Під час короткої окупації Галичини Червоною армією влітку 1920 р. галицькі комуністи, до яких входили українці, євреї та поляки, утворили в УСРР Галревком, який 1 серпня проголосив у Тернополі Галицьку Соціалістичну Радянську Республіку, в орбіту якої на 52 дні потрапила частина Прикарпаття. 1923 р. КПСГ трансформувалася в КПЗУ, яка у 1930-х рр. налічувала понад чотири тисячі членів, майже половину з яких становили українці, решту – поляки та євреї. Як нелегальна підпільна партія, КПЗУ стала на шлях утворення легальної, опертої на широкі маси організації під назвою «Робітничо-селянське соціалістичне об'єднання» («Сельроб») з метою завоювання підтримки серед простого люду. Однак, через внутрішні конфлікти партія розкололася на праве крило, яке обстоювало українські національні інтереси, та ліве, що підтримувало більшовицьку Москву [1027].

У 1920-і рр. у середовищі молодих українців зародилася крайня форма націоналізму – інтегральний націоналізм, який мав незалежне походження з корінням у власному суспільстві. Спостерігаючи трагічну долю українців під польською та радянською владою, втративши віру в традиційні легальні

методи, розчарований західними демократіями, які ігнорували заклики українців про допомогу й самі загрузли в кризі, українські націоналісти вважали, що їм нічого чекати від існуючого стану речей, і тому необхідно вдатися до радикальних заходів, щоб змінити його. Ще до остаточного формулювання націоналістичної ідеології, в Галичині та серед емігрантів у Чехословаччині виникли незначні групи праворадикалів. 1920 р. невелика група старшин армій УНР і ЗУНР у Празі підпільно заснувала Українську військову організацію (УВО), що прагнула продовжити збройну боротьбу проти іноземної окупації. Її командантом обрано полковника Є. Коновальця, який очолював корпус Січових Стрільців Армії УНР. Він, завдяки своїм організаторським здібностям, швидко став незаперечним лідером націоналістів у міжвоєнний час. Серед її організаторів були й уродженці Прикарпаття. Нова напіввійськова організація таємно готувалася до можливого антипольського повстання, а також проводила операції, спрямовані на дестабілізацію польської влади в краї.

Визнання Антантою 1923 р. законності польської влади в Східній Галичині викликало сумніви щодо доцільності продовження збройного опору, тому з УВО вийшло багато її впливових членів. Однак, організація не змінила тактики антипольських збройних дій, тим самим відштовхнувши від себе легально діючі партії, що відкидали тероризм [431, с. 556–573]. Переслідування польською поліцією змусили Є. Коновальця та значну частину проводу виїхати з Галичини і заснувати штаб-квартиру за кордоном. Через кризову ситуацію, що виникла в УВО, Є. Коновалець звернувся за фінансовою та політичною допомогою до Німеччини й Литви, які ворогували з Польщею. Для поповнення своїх рядів УВО вербувала гімназійну та університетську молодь. У 1929 р. представники УВО та студентських груп заснували у Відні ОУН, провідником якої був проголошений Є. Коновалець [279, с. 77–105]. ОУН, як і її попередниця, залишалася праворадикальним підпільним політичним угрупованням. Проте, її завдання були значно ширшими – вона дотримувалася військових засад керівництва, конспіративних методів, суворої дисципліни,

проводила кампанію політичного терору проти польської держави та її представників. Разом з тим, вона прагнула очолити революційний рух за відродження самостійної соборної Української Держави. Особливі зусилля докладалися для популяризації своїх поглядів, насамперед серед молоді, намагаючись опанувати всіма західноукраїнськими громадськими, політичними та економічними структурами. Для розширення свого впливу ОУН проникала в різноманітні господарські, освітні та молодіжні організації, влаштовувала політичні демонстрації, студентські протести, бойкот польських товарів, видавала у Львові, Перемишлі, Празі газети та брошури, поширювала свої ідеї серед студентів, селян і робітників Прикарпаття. За приблизними підрахунками, напередодні Другої світової війни структури ОУН могли нараховувати до 20 тис. осіб. Число ж симпатиків було на порядок більшим. Перевага в її лавах молодих, ідеалістично настроєних і самовідданих людей швидко перетворила ОУН у лідера праворадикального руху в Західній Україні. ОУН вела боротьбу з польським режимом, найчастіше організовуючи акції саботажу та диверсії. Політика насильства й конфронтації дорого коштувала ОУН: у 1929 р. застрелено командира бойового загону Ю. Головінського. Після вбивства у 1934 р. міністра внутрішніх справ Польщі Б. Перацького поліція розпочала широку каральну операцію, внаслідок якої заарештовано всю крайову ексекутиву ОУН, включаючи С. Бандеру, а також сотні рядових націоналістів [1026; 431, с. 566–568].

Між різними поколіннями виникали конфлікти, навіть у крайовій ексекутиві організації. Закордонне керівництво не могло контролювати всі акти насильства, зосереджуючи свою діяльність на отриманні допомоги від інших країн, насамперед, Німеччини. Підлеглий їм галицький крайовий провід, до якого входили С. Бандера, М. Лебідь, Я. Стецько, І. Климів, М. Климишин і Р. Шухевич, навпаки, дотримувалися революційної тактики. Постійні приниження українців породжували в них схильність до насильницького, героїчного типу опору, а відносна поміркованість і спокійніший стиль життя

їхніх старших колег за кордоном викликали незадоволення, яке посилилося після ув'язнення лідерів у Березі Картузькій, що приписувалося помилкам чи навіть зраді деяких членів закордонного проводу. Проте Є. Коновалець зумів, завдяки своєму авторитету, престижу й дипломатичній майстерності, запобігати конфліктам. Його підступне вбивство в 1938 р. шокувало націоналістів, проте організація продовжувала чисельно зростати (зокрема на Гуцульщині), що стало свідченням відданості та дисциплінованості її рядових членів, розростанням українського підпільного руху [1026].

Інші українські партії були невеликими, слабкими й схилилися до співпраці з польським урядом. Так, Українська католицька народна партія (створена 1930 р.) Станиславівського єпископа Г. Хомишина безуспішно намагалася мобілізувати прибічників клерикального консерватизму [231, с. 70–74]. Русофіли, що переживали стрімкий занепад, заснували Руську селянську та Руську аграрну партії, які в 1931 р. злилися в одну. Але й це не утримало багатьох їхніх рядових членів від переходу до інших партій [1023].

Важливою складовою соціально-економічного життя регіону були українські, польські, єврейські та німецькі кооперативи. У міжвоєнний період їх функція значно розширилася: кооперативний рух сприймався українцями як знаряддя самоврядування та економічного самозахисту, школою, в якій люди вчаться бути господарями власної землі. Уже в другій половині 1920-х рр. відновили свою діяльність довоєнні сільські та міські кооперативи, створилися нові спілки. Кооперативний рух підтримували провідні політичні сили регіону, насамперед УНДО та УСРП. Їхні лідери очолили центральні та місцеві кооперативні установи. Відродженню кооперації сприяли наддніпрянські українці, які опинилися тут після поразки УНР. Їх знання, досвід у кооперативній справі вплинули на розробку нової концепції кооперативного руху, його структури, ідеології [1298].

Діяли також молодіжні парамілітарні товариства «Сокіл», «Січ», «Україна», «Пласт». Останній влада вважала «розсадником націоналізму» і

заборонила в 1930 р. Зміцнився жіночий рух, метою якого було виховання нового, національно свідомого, культурно освіченого жіноцтва. Заснований у 1920 р. «Союз українок» через десять років налічував понад 45 тис. членкинь, які сповідували ліберальний фемінізм як світогляд, розхитував патріархальні норми суспільної поведінки жінки, залучав до реалізації не лише просвітних, але й господарсько-економічних завдань, сприяв утворенню нової гендерної ідентичності жінки. Під керівництвом депутата польського сейму М. Рудницької Союз здійснював широку благодійну, освітню та культурну діяльність [1055, арк. 1–16]. У травні 1900 р. на Коломийщині створено першу клітину «Січі». У міжвоєнний період функціонували численні українські та польські фахові товариства; існували також осередки москвофільних («Общество имени А. Духновича», «Общество им. Качковского» та ін.), польських та єврейських національно-культурних товариств.

Загальнокультурні потреби вирішувалися діяльністю «матері» всіх західноукраїнських громадських організацій – товариства «Просвіта», яке в 1939 р. нараховувало понад 360 тис. членів. «Просвіта» утримувала значну мережу читалень, публікувала навчальні матеріали, відкривала дитячі садки, організувала господарські курси та школи [8]. Найстаріше українське товариство засноване у Львові 8 грудня 1868 р. за ініціативи о. С. Качали. 1873 р. створено Товариство імені Шевченка у Львові, яке займалося справами літератури та науки, а «Просвіта» поширювала знання серед українського населення. З 1877 р. «Просвіта» почала видавати «Письмо з Просвіти», до якого згодом долучився історик І. Крип'якевич, палкий прихильник туризму на Гуцульщині. У 1880-х рр. організоване культурне життя диференціювалося. Шкільні справи, якими досі займалася «Просвіта», перейшли до заснованого в 1881 р. Українського Педагогічного Товариства. При читальнях засновувалися крамниці, рільничо-господарські й промислові спілки, позичкові каси. У Станиславові філія товариства «Просвіта», заснована 25 березня 1877 р. з ініціативи Є. Желехівського та братів Заклинських. У 1907 р. налічувалося 35

філій, 1910 читалень і 19016 членів; при читальнях було 450 крамниць і 200 позичкових кас. На кінець 1912 р. кількість філій зросла удвічі. Економічну діяльність товариства координувала господарсько-промислова комісія, яка поширювала господарські знання живим і друкованим словом, пропагувала господарську культуру, рільничу справу. Та після реорганізації українського господарського товариства «Сільський господар», яке в 1909 р. перетворилося на велику крайову установу з власним однойменним часописом, товариство «Просвіта» поділило з ним сільськогосподарську діяльність, залишивши за собою керівництво господарським шкільництвом і курсами, виданнями рільничої літератури та торгово-промисловими справами [11, с. 21–22].

Просвітянський рух на Гуцульщині виник на межі століть. 1886 р. у Коломийському повіті існувало 17 читалень з 918 членами, у Косівському, відповідно, шість та 324, а в Надвірнянському – сім читалень та 270 членів. Просвітню діяльність проводили, переважно, священики: у багатьох селах вона зводилася до заснування братств тверезості та встановлення хрестів тверезості [720, с. 99–100]. У 1890-х рр. читальні почали виникати й у гірських селах: Довгопіллі (1895), Космачі (1896); Микуличині й Кутах (1897), Тюдіві (1898), Старому Косові (1899), Ростоках (1900), Ільцях, Кобаках, Рожневі (1901), Делятині, Нижньому Березові, Шешорах, Старих Кутах, Слупейці (1902), Косові, Криворівні, Зелені, Заріччі й Ворохті (1903), Красноїллі, Головах, Ланчині, Смодному, Пістині, Прокураві й Горішньому Ясенові (1904), Дорі, Верхньому Березові, Устеріках, Микитинцях, Полянках, Гриняві (1905), Бабині, Лючі, Малому Рожневі, Стебні (1906), Чорному Потоці, Білих Ославах, Бані-Березові, Текучі, Соколівці й Яворові (1907), Зелениці (1908), Чорних Ославах (1909), Чорному Потоці, Татарові, Пасічні, Гриняві, Брустурах (1910), Акришорах і Кривопіллі (1912) [840, арк. 76; 1285, арк. 16–38; 1295, арк. 191].

Від початку діяльності до Першої світової війни «Просвіта» на Гуцульщині мала свої читальні практично у кожному селі, однак їх діяльність різко відрізнялася. Приблизно у половині сіл робота йшла мляво, без

практичної користі для господарської діяльності селян. Найбільшою активністю вирізнялися осередки у Космачі, Верхньому Березові, Москалівці, Надвірній, Делятині та більшості сіл долини Пруту.

Загалом на початку ХХ ст. кількість спілчан на Гуцульщині збільшилася вдвічі. Аналіз чверті населених пунктів краю, про які збереглися детальні матеріали, показав, що там у 1906–1909 рр. нараховувалося, відповідно, 1470 та 1950 членів товариства (ріст чисельності – 32 %) [202; 215; 251, с. 87; 252, с. 20–185; 264, с. 41, 145, 347, 395, 445; 265, с. 55, 87, 159–230; 268, с. 23, 114, 178; 427, с. 71–98; 476, с. 22–23]. Кількість книг у бібліотеках товариства за той же період залишилася практично без змін. У третині осередків товариства діяли аматорські драматичні, танцювальні та вокальні гуртки, значно менше проводилося курси з ліквідації неписьменності. За сприяння просвітян діяли Гуцульська торгова спілка та близько двадцяти кооператив, організовувалися касово-крамарські курси, де викладали книгознавство, торговельне листування, діловодство у крамницях і касах, організацію хліборобських спілок тощо.

Перед початком Першої світової війни мешканці долини Пруту створили повітову філію «Просвіти» у Делятині [401, с. 7], на організаційних зборах якої був присутнім посол до крайового сейму та Австрійського парламенту, голова УСРП, адвокат М. Лагодинський [1285, арк. 1–2]. Того ж року в Косівській філії вже діяло 25 читалень (нараховувалось 45 сіл), в Кутській – 13 (17 сіл), а в Делятинській – 16 (19 сіл). Косівська філія в 1912 р. мала 190 членів, з яких лише семеро жінок [11, с. 21–22]. За перший рік існування виділ у Делятині укомплектував бібліотеку, організовував лекції, повітове віче. Філії до кінця року підлягало 16 читалень із 700 членами (99 членів матірнього товариства), в т. ч. 31 інтелігент з 54 у повіті. Лише три читальні мали власні приміщення [1285, арк. 3]. 1918 р. розпочалося будівництво читальні у Надвірній [531]. Певні надії на розвій просвітянського руху дав період державотворення ЗУНР, коли сотні просвітян організовували функціонування органів української влади, вступили у лави Галицької армії.

У міжвоєнний період діяльність «Просвіти» відновилася, розширилася її мережа. Окрім культурно-освітньої роботи почалася просвітньо-господарська її діяльність – створювалися кооперативи та кооперативні крамниці, господарські спілки, проводилися різноманітні господарські курси тощо. Конкурентами і опонентами просвітян виступали осередки Товариства ім. М. Качковського, окремі польські товариства.

Початок післявоєнної діяльності філій припав на 1922 р. Установчі збори відновленої Надвірнянської філії відбулися 8 жовтня 1922 р. [150, с. 152]. Одна з найбільших бібліотек «Просвіти» була у Биткові, де нараховувалося понад 1000 примірників книг. При ній функціонував аматорський гурток і змішаний хор під керівництвом Юркевича [264, с. 56–57]. У 1923 р. почала налагоджуватися робота в Делятині. Філії підлягало 80 членів матірнього товариства, з яких 58 селян, 7 міщан та 15 інтелігентів. У 18 читальнях нараховувалося 500 членів. При виділі створили бібліотеку, що нараховувала 100 книжок. Протягом року просвітяни дали 45 вистав та два фестини. Детальна інформація 1924 р. (дод. А.28) свідчила не лише про ріст чисельності по читальнях, але й про політичну орієнтацію їх членів [1285, арк. 16–38].

Осередки товариства діяли і в усіх селах долини Тиси, найактивнішими з яких були Трибушани [264, с. 180] та Луги [264, с. 337]. Просвітяни останнього села отримали безкоштовне приміщення в церковній школі, де й містилася читальня з бібліотекою, що нараховувала 300 книг. При товаристві організовано хор, театральний гурток і танцювальну групу, які пропагували не лише мистецтво краю, але й Наддніпрянщини.

1926 р. Надвірнянська філія об'єднувала 128 осіб, читальня мала 350 книг [152]. Через рік за сприяння львівського адвоката Л. Ганкевича отримано власне приміщення, в якому містилися також читальня, повітова філія «Просвіти», каса Райффайзенка, товариство «Луг» і дитячий садок «Рідна школа» [150, с. 155]. У Косівській філії відновлено діяльність 16 читалень і засновано одну нову, у Кутській – 14, у Печеніжинській – 18, в Делятинській –

13, а у Надвірнянській – 15 читалень (до Першої світової війни тут нараховувалося 32 читальні) [11, с. 22]. Незважаючи на те, що у Делятинській філії чисельність членів зросла удвічі (дод. А.29), виділ працював погано, занедбано касові книги та документацію. До 1932 р. кількість членів філії зросла до 114, а всіх членів – до 1500 осіб, тобто утричі з початку 1920-х рр. При читальнях працювало 40 аматорських груп, хор, два оркестри та два дитячі садки. Організовано 23 вистави, шість концертів і 12 лекцій. Наприкінці 1934 р. 28 читалень філії мали 1908 членів, а в бібліотеках читалень знаходилося 3635 книжок. Товариство влаштовувало концерти відомих співаків, організувало професійні курси. На кінець 1938 р. філії підлягало вже 45 читалень з 3487 членами. У 29 бібліотеках нараховувалося 8360 книжок; 21 драматичний гурток з 336 аматорами дав 90 вистав, а сім хорових ансамблів із 195 співаками влаштували 35 концертів [1285, арк. 45–49, 53, 57, 80–81, 101–108].

У 1930-х рр. Надвірнянська філія організувала «Свято «Просвіти», концерти на честь гетьмана І. Мазепи та організатора «Руської трійці» М. Шашкевича [150, с. 157], влаштувала різні імпрези та курси, разом з «Лугом» відзначила 80-річчя матірнього товариства. Косівська філія «Просвіти» об'єднала 1134 членів, з яких 269 жінок. Читальні мали бібліотеки, що нараховували 1849 книжок та виписували 23 часописи. При них діяло вісім аматорських гуртків, які дали 49 вистав, провели сім ювілейних свят й організували четверо курсів з ведення домашнього господарства. У гуцульських селах Коломийського повіту діяло 12 читалень (949 членів), працювало 11 бібліотек (1438 книжок), 24 театральні групи. Делятинська філія «Просвіти» мала 730 членів, 11 бібліотек (1457 книжок і 16 часописів), діяли чотири театральні групи, чотири хори, два оркестри, організовано шість навчальних курсів [11, с. 22]. Чисельність членів товариства зростала з кожним роком і по окремих селах до кінця 1930-х рр. досягала 200–250 осіб. Окремі бібліотеки нараховували понад тисячу примірників книг (Битків). Поряд з культурно-освітніми утворювалися й спортивні секції та клуби, які пропагували

традиції козацтва, УГА, легіону УСС [204, с. 2; 264, с. 56–229; 272, с. 8]. Як бачимо, в міжвоєнний період «Просвіта» перетворилася в добре організовану суспільну спільноту, що чітко усвідомлювала національно-духовні потреби українців, їх господарські інтереси, культурно-освітні прагнення.

Культурно-освітньою діяльністю з кінця XIX ст. також займалося товариство «Рідна школа». У серпні 1881 р. затверджено статут «Руського товариства педагогічного» (надалі – РТП), яке мало «промишляти над потребами руського народу на полі шкіл «народних, середних і вислих». Займатися основуванням руських шкіл і піддержувати всякі справи виховання публичного і домашнього на основі матириного язика» [273]. Спочатку РТП розвивалося повільно: до 1884 р. його членами стали лише 354 особи і до початку XX ст. не можна було зібрати загальні збори. У 1914 р. кількість членів зросла до 4814 осіб. Завдяки клопотанням членів РТП у 1887 р. було відкрито низку гімназій, з яких: у 1893 р. – в Коломиї та 1905 р. – у Станиславові. Протягом 1906–1914 рр. у Східній Галичині відкрито також 15 приватних шкіл, 21 українську бурсу та 12 бібліотек. З 1889 р. видавався журнал «Учитель», а з 1892 – дитячий журнал «Дзвіночок» [273]. Слід зауважити, що 1912 р. останній передплачувало 110 вчителів, 39 священників, 11 гімназійних викладачів, семеро юристів, шість урядовців, 12 селян, п'ять ремісників, 14 читалень тощо [218].

Суттєвого удару українському шкільництву завдав закон С. Грабського з 21 липня 1924 р., згідно з яким українські школи по селах могли бути лише там, де українці становили не менше, ніж 25 % населення, але батьки мусіли для цього заповнювати запити та затверджувати їх у повітових урядах. Через цю обставину кількість українських шкіл з 1920 до 1937 рр. зменшилася у шість разів. Це змушувало Українське педагогічне товариство активізувати роботу і поповнювати свої ряди. З 1920 р., коли функціонував 61 гурток (12867 членів), до 1939 їх кількість зросла, відповідно, у 30 та 9 разів. У ті ж часи приблизно у 10–12 разів зросла кількість учнів у народних, середніх та професійних школах. У міжвоєнних роках видавався журнал «Рідна школа», а в 1935 р. відбувся

І з'їзд українського вчительства [270, с. 191–197]. В 1923/1924 н. р. діяло 32 народні школи (129 вчителів та 4440 учнів), 12 гімназій (95 викладачів та 1802 студентів) та два вчительські семінари (99 вчителів та 739 учнів) [224, с. 58].

Початки діяльності «Рідної школи» на Гуцульщині відомі з 1908 р., коли у Надвірній створили повітову філію. Робота зводилася до підготовки учнів для вступу до гімназій і проведення початкової освіти. У кількох школах у літньо-осінній період навчалось по 30–40 учнів. При школах діяли читальні, бібліотеки, які популяризували твори галицьких і наддніпрянських авторів, історичні праці М. Грушевського та І. Крип'якевича, світову класику, український фольклор [1281, арк. 5–18].

Гурток «Рідної школи» у Делятині 1925 р. нараховував 66 членів, з яких 25 селян та 15 урядовців [1281, арк. 15–16]. Після введення нового статуту (1926 р.) активізувалася робота у Надвірній. Якщо після Першої світової війни до складу організації входило 90 членів, серед яких 24 вчителі та два священники, то в 1930 р. чисельність зросла до 130, а в 1931 – до 194 членів. Товариство мало свій чотирьохкімнатний будинок. При організації діяли хор, драматичний гурток, ощадна каса тощо. За членські внески «Рідна школа» купила у Надвірній будинок для дитячого садка за 40 тис. зол. [851, арк. 198].

На початку 1927 р. делятинський гурток став повітовою філією, розгорнувши мережу гуртків у долині Пруту [851, арк. 34]. Першим заходом у цьому напрямку стала організація коляди для збору коштів на «Рідну школу», однак вона не в повному об'ємі себе виправдала – частину коштів передано місцевим кооперативам [851, арк. 50–53]. Філія провела шкільне опитування щодо мови викладання (дод. А.30), однак 70 % голосів за українську мову нічого не вирішило [851, арк. 47, 60] – народну школу урядові чиновники закрили. Виділові довелося проводити навчання в завуальованій формі, під виглядом курсів чи збірних лекцій. При виділі функціонувала бібліотека та аматорський гурток. У 1928 р. до каси «Рідної школи» поступило 2377 зол. [851, арк. 60–67]. 1929 р., завдяки організаційним заходам, створено нові гуртки

у Заріччі, Дорі, Білих Ославах, Чорному Потоці, Яремчі, Саджавці, Лузі та Микуличині [851, арк. 84]. 23 серпня 1931 р. у Делятині відбувся зліт з приводу 50-річчя створення товариства, в якому прийняли участь понад 12 тис. мешканців навколишніх сіл – Яремчі, Дори та Заріччя [851, арк. 97–102]. У 1931 р. збірні лекції велися у Білих Ославах, Чорному Потоці, Красній, Саджавці, Яремчі та Ворохті [851, арк. 115]. На 1932–1936 рр. припадає нова хвиля партійно-політичної боротьби за впливи у різних культурно-освітніх товариствах. Виділом філії керували радикали, проте через суперечки з парохом З. Золотим, їхня активність була досить низькою [851, арк. 124–138]. Значну роботу проводив гурток у с. Верхній Березів, коли у приміщенні товариства «Просвіта» відкрито народну школу [204, с. 2]. Повітові філії товариства «Рідна школа» створювали також дитячі садки, режисерські курси, драматичні гуртки, бібліотеки [451, с. 62–63]. Вказане товариство не мало такої суспільної ваги, як «Просвіта», однак відіграло значну роль у громадсько-політичному житті краю, організації господарських об'єднань та структур.

Визначну роль у піднесенні національної свідомості, відновленні історичної пам'яті відіграло парамілітарне товариство «Січ» (засноване 1900 р.). У 1904 р. К. Трильовський при допомозі великого подвижника відродження гуцульських традицій Ю. Соломійчука-Юзенчука заснував «Січ» у Жаб'ї, що стало могутнім стимулом до розгортання січового руху на всій Гуцульщині [264, с. 118]. Перші осередки товариства виникли у важливих центрах просвітницького і національно-визвольного руху – Микуличині [284, арк. 469–470], Печеніжині, Березовах. В цих селах нараховувалося понад 300 січовиків, а всього по Гуцульщині на 1910 р. їх було декілька тисяч [194, с. 124]. Чисельні осередки діяли у Шешорах [265, с. 215], Москалівці [264, с. 395–397], Саджавці, Красній, Делятині, Заріччі, Річці, Тюдіві [265, с. 76–181].

Січовики передплачували українські газети і журнали, організовували святкові концерти, спортивні ігри, займалися в різних гуртках, хорах, музичних секціях. В цих патріотичних починаннях головну роль відігравали, як і по всій

Галичині, осередки та читальні товариства «Просвіта». Гуцульські «Січі», хоча й були за своїм статутом гімнастично-пожежними товариствами, відроджували давні козацькі традиції, організовували лекції з історії України, закликали до освіти й господарського навчання. Євреї, опираючись на шовіністично настроєних поляків, які, в більшості випадків, займали чиновницькі посади, виступали проти діяльності «Січей» [194, с. 123]. Переслідування січовиків урядовими колами набрало такого розмаху, що головний кошовий К. Трильовський з групою депутатів австрійського парламенту й 18 січовиками виїхав восени 1905 р. до Відня у питанні захисту січових товариств [1245, арк. 22]. Тоді ж діяли аналогічні польські парамілітарні товариства.

Влітку 1914 р. з нагоди 100-річчя уродин Т. Шевченка відбувся великий збір «Січей» зі всієї Галичини, серед яких чи не найкраще презентувалися у Львові гуцульські січовики. Загартувавши себе в довоєнних «Січах», гуцули в перших роках Першої світової війни включилися до створення легіону Українських Січових Стрільців. Після війни не всі з них повернулися до рідних домівок. Після поразки ЗУНР діяльність філій та осередків товариства відновлено практично в усіх селах Гуцульщини, однак її масштаби не були такими вражаючими, як у довоєнний період [203, с. 2]. 1922 р. «Січей» уже нараховувалося 50, проте, в 1923 р. Міністерство внутрішніх справ Польщі закрило 30 з них, мотивуючи це тим, що вони не зареєстровані. Тому 1925 р. на затвердження внесли статут трьох молодіжних товариств: «Відродження», «Січ» та «Луг», проте, затвердили статут лише останнього. Впродовж 1925 р. у Галичині та Волині виникло 1176 осередків «Лугів», члени яких почали носити однострої. Та вже в 1926 р. влада їх заборонила, а частину «Лугів» закрила. У 1927 р. місцеві адміністративні органи намагалися припинити діяльність всіх «Лугів» [391]. Під час пацифікації 1930 р. не вдалося влаштувати «лугового» свята у Львові, оскільки влада розпустила багато повітових організацій. Впродовж 1931–1932 рр. голова «Лугу» Р. Дашкевич тричі їздив до Варшави й зумів лише затвердити новий, кучий статут своїх товариств [392]. На його

основі у грудні 1932 – січні 1933 рр. виникло 87 нових «Лугів». На крайовому з'їзді 20 березня 1934 р. у Львові назву товариства змінено на «Руханково-спортове товариство «Луг» [395].

На Гуцульщині початки «Лугів» відносяться до 1926 р., коли затверджено статут товариства у Надвірній [859, арк. 119]. До товариства почали вступати колишні вояки легіону УСС, УГА, члени підпілля та молодь [150, с. 103]. У 1928 р. Надвірнянський «Луг» нараховував 50 осіб. Щосені в місті відбувалися змагання, на яких луговики урочистим маршем під музику проходили до стадіону [150, с. 104]. З осені 1930 р. до початку 1931 р. товариство на деякий час припинило свою діяльність [219]. У відновленні товариства приймали участь командир кінноти УСС сотник Ф. Борис, сотник УСС і командир Гуцульського куреня УГА Г. Голинський, четар УГА М. Дем'янчук, хорунжі УСС В. Хроменко та О. Саноцький та ін. [150, с. 104].

У 1932 р. кооперативне свято «Лугів» відбулося у Делятині та Надвірній [235, с. 7]. Осередки створено у Саджавці та Биткові, що стало несподіванкою та боязною небезпеки для поляків з битківських копалень [264, с. 57]. У червні 1933 р. у Надвірній організовано курси луговиків зі 119 учасниками [397]. Найактивнішим був гурток у Делятині, заснований при великій кількості молоді 15 вересня 1935 р. Дівчата й хлопці жваво взялися до праці і вже 6 жовтня з Делятина на повітове зібрання «Лугів» у Надвірній пішла добре вишколена чота луговиків [284, с. 452–453]. 1936 р. гуртки «Лугу» діяли у Делятині, Дорі, Лузі, Заріччі, Білих Ославах, Чорному Потоці, Добротові, Ланчині, Саджавці, Лоевій та Горішньому Майдані [859, арк. 33]. Луговиків цікавили не лише фізкультура й товариські ігри – вони влаштовували концерти, повітові свята (на честь національних дат – роковин ЗУНР, Соборності України тощо), вистави та фестини [150, с. 105–106; 195, с. 772; 284, с. 452–453].

Зрозуміло, що польська поліція переслідувала керівників «Лугу». Після проведення міського свята 7 травня 1939 р., коли луговики пройшли маршем з піснями центром Надвірної, голову товариства звинуватили у порушенні

статуту, а діяльність міської організації заборонено [858, арк. 127]. Справжньою причиною розпуску «Лугу» стало те, що воно перебувало під впливом право радикальної ОУН, – і це найбільше лякало польську владу. Невдовзі заборонено й повітову організацію товариства [150, с. 108].

1931 р. у середовищі УСРП зініційовано згуртувати юнацтво в Союз Української Поступової Молоді ім. М. Драгоманова «Каменярі». Організаційна структура «Каменярів» була такою: центральна рада знаходилася у Львові, а в повітах діяли Повітові Союзи, по селах і містах – окремі відділи [275, с. 3–48]. У Надвірнянському повіті виникло чимало труднощів з організацією «Каменярів», оскільки повіт був прикордонним і тому польська поліція неохоче давала дозволи на створення таких організацій. Однак українці всіма засобами переборювали ці труднощі і «Каменярі» все ж зароджувалися.

У 1932–1933 рр. установчі збори «Каменярів» відбулися у Ворохті, Красній, Печеніжині, Нижньому Березові, Космачі, Княждворі, Жаб'ї, Бабині, Космачі, Красноіллі, Кутах, Пістині, Стебнові, Соколівці, Устеріках, Косові та багатьох інших населених пунктах Гуцульщини [275, с. 23–28]. Щоправда, їх осередки були малочисельними (20–30 осіб). При них створювалися самоосвітні та спортивні секції, бібліотеки. Головним будівничим організації осередків товариства був М. Горбовий, колишній старшина легіону УСС, який пізніше став головою Повітового Союзу «Каменярів». Косівське товариство розгорнуло широку діяльність на цілий повіт і стало повітовим керівним центром каменярського руху. Воно проводило організаційно-роз'яснюючу роботу серед гуцулів для здобуття нових членів товариства, видавало часопис, організувало систематичне читання книжок, курс національних танців. Тільки у 1932–1933 рр. відбулося 35 самоосвітніх зборів та п'ять екскурсій, влаштовано два безалкогольні вечори. Союз «Каменярів» у 1934 р. провів організаційні курси, два фестивалі, а також свято на честь Листопадового зриву 1918 р. У грудні повітова нарада Союзу «Каменярів» обговорила багато різних справ, зокрема потребу власної домівки. Важливою подією 1936 р. стало проведення II

лещетарських (лижних) змагань каменярів у Косові, в яких брали участь команди багатьох сіл краю. Влітку у Косові відбулися однотижневі інструкторські курси, у жовтні – легкоатлетичні міжсоюзні змагання. У 1937 р. проведено лижні юнацькі змагання, а 1938 р. – 11 різних імпрез [275, с. 24–28].

Про політичну мозаїчність краю свідчать наступні дані, наприклад, тільки у Надвірнянському повіті в 1935 р. функціонували: одна повітова ексекютивна, сім п'яток або трійок і вісім мужів довір'я ОУН; один повітовий комітет, два районні та п'ять місцевих комітетів, 12 комірок КПЗУ; три філії та 70 читалень «Просвіти», одна філія та 22 гуртки «Рідної школи», 13 відділів «Лугу», дві філії та чотири відділи «Союзу українок», одна філія та три відділи «Відродження», п'ять відділів «Каменярів», одна філія та вісім гуртків «Сільського господаря», 40 кооператив Ревізійної спілки українських кооперативів; два «Związki młodzieżowe», 28 «Stowarzyszeń przysposobienia wojskowego», 13 «Związków kombatanów», шість «Towarzystw kulturalno-oświatowych», сім «Towarzystw gimnastyczno-sportowych», 43 «Towarzystwa wyższej wżyteczności», 43 «Towarzystwa ogólnospoleczne», 16 «Związków zawodowych» і дев'ять «Kólek rolniczych»; 16 суспільних та освітніх, 13 релігійних спільнот та три спортивні товариства євреїв [830, арк. 35–62].

Зацважимо і те, що після звільнення українського селянства з кріпацтва 1848 р. воно, замість користі з отриманих прав, кинулося використовувати одну, зрозумілу для них свободу – пити горілку і курити тютюн. У той час збільшилася кількість гуралень та шинків, які давали чималі прибутки їх власникам. Вочевидь тому у 1844 р. львівський митрополит Греко-католицької церкви, кардинал М. Левицький звернувся до всіх парохів Галичини з відозвою про створення при церквах братств тверезості [58, с. 15; 456, с. 38].

Селяни нерідко пропивали не тільки зароблені гроші, але й своє майно (до 1848 р. продаж майна був можливим лише з дозволу пана). Цим користали шинкарі, які надавали селянам кредити під заставу майна. Крім того, і сам продаж горілки давав виробникам великі прибутки. Доходило до того, що в

1870–1880-х рр. робітникам іноді виплачували заробіток не грішми, а горілкою і тютюном, що спричинювало ще більший розвиток пияцтва. Але тоді вже було багато освічених українців, що добре розуміли, яким нещастям (моральним і матеріальним) для народу є пияцтво та задумувались, як боротися з цим лихом. Провідником у цій справі став львівський митрополит Йосиф Сембратович, який у 1874 р. звернувся до українських священників з закликом створення при церквах братств тверезості. Це дало свої результати – на боротьбу піднялася освічена частина українців, насамперед, священники і світська інтелігенція. З'явилося багато статей у періодиці «Просвіти», Товариства ім. Качковського та ін. Це збентежило шинкарів і власників гуралень і у 1875 р. за їх ініціативою львівське намісництво звернулося до греко-католицького Ординаріату з незадоволенням їхньою діяльністю проти цияцтва. Незважаючи на це, в 2/3 парохій у 1888 р. існували братства тверезості, кожне з яких нараховувало до 150 членів [58, с. 18]. Однак, на алкогольні напої та тютюн населення Східної Галичини витрачало щорічно майже 40 млн корон [449, с. 19].

Загал освічених українців цілком не цікавився результатами наукових досліджень щодо шкідливості алкоголю та тютюну. Але знайшлися кілька ініціаторів, які під керівництвом учителя О. Гарасевича, що працював в товариствах «Просвіта» та «Сільський господар», склали статут українського антиалкогольного й антинікотинного товариства у Львові й наприкінці 1908 р. внесли на розгляд намісництва. Товариство вирішено назвати «Відродження», щоб воно своєю назвою визначало і мету: «Матеріальне й духове відродження українського народу визволення його від самовбійчих аналогів пиття алкогольних напиків і куріння тютюну» [449, с. 19–20]. На Першому Українському Освітньо-Господарському Конгресі у Львові 1909 р. затверджено статут та склад виділу, після чого вже у 1914 р. відкрито шість філій та близько 50 гуртків [449, с. 20–24]. Роботу призупинив вибух Першої світової війни, після якої аж у 1920 р. скликано перші післявоєнні збори товариства та обрано нову Головну Раду. У 1929 р. діяло п'ять філій товариства, а в 1934 – 27, з яких

22 розташовувались у Східній Галичині, в тому числі у Коломиї, Косові та Надвірній. Загалом у всіх філіях було 135 гуртків (ще 21 гурток молоді), що об'єднували біля шести тисяч членів [449, с. 36; 456, с. 154–158]. Товариство «Відродження» активно співпрацювало з «Союзом українок», «Просвітою», «Рідною Школою», Гігієнічним Товариством.

У 1931 р. філію товариства створено у Надвірній, членами якої стало 27 осіб, що проводило різні пропагандистські заходи; коштом товариства будувалися лікарні та культурно-освітні заклади. На жаль, у 1936 р. воно припинило свою діяльність [150, с. 167]. Зауважимо і те, що в регіоні діяло, але пасивно, аналогічне польське товариство – «Протиалкогольна ліга» [456, с. 160]. Загалом, на нашу думку, рух тверезості не став масовим на Прикарпатті.

У громадське життя поступово втягувалося жіноцтво. Перше «Товариство руських женщин» було створено в Станиславові у 1884 р., яке у 1902 р. влаштувало перше жіноче віче. Впродовж 1884–1921 рр. у Галичині було організовано понад 25 жіночих товариств та організацій, в тому числі Жіночий кружок у Коломиї (1893) та Жіноча громада у Надвірній (1918). Особливу роль серед цих організацій відіграв «Клуб русинок» у Львові, який організував велику бібліотеку, а в 1894 р. на крайовій виставі дістав медаль за збірку народних вишивок. 1901 р. він ініціював створення жіночої промислової кооперативи. 1908 р. «Клуб русинок» злився з «Кружком українських дівчат» і створив «Кружок українок», який у 1917 р. став називатися «Союзом українок». У 1921 р. він став центральною організацією українського жіноцтва. У 1908–1909 рр. за редакцією Д. Шухевич виходив жіночий часопис «Мета», а з 1919 р. – часопис «Наша мета» та газета «Жіноча доля». У 1921 р. відбувся I та в 1934 р. II Українські жіночі конгреси [284, с. 454].

У середині 1920-х рр. у Саджавці при читальні «Просвіта» засновано «Союз українок», що влаштував курси куховарства та організували дитячий садок «Рідна школа». При церкві виникло церковне жіноче Сестринство [264, с. 123]. Активну громадсько-політичну позицію займало жіноцтво Соколівка, які

провели «Свято Матері» [237, с. 4], та Сопова, що влаштували свято з нагоди закінчення куховарських курсів, організованих з ініціативи селян [238, с. 2].

8 лютого 1932 р. філія «Союзу українок» була створена у Надвірній [868, арк. 12–13]. Нею організовувалися курси для дівчат та жінок, де навчали куховарити, шити, кроїти; в селах засновувалися дитячі садки та притулки для бідних. Щомісяця влаштовувалися концерти, вечорниці, різні свята.

У Жаб'ї установчі збори «Союзу українок» відбулися 19 серпня 1932 р. [264, с. 448]. Гурток «Союзу українок» тоді ж провів у Нижньому Березові освітній кооперативно-господарський курс [264, с. 448–449], а у Делятині 9 січня 1933 р. влаштував виставу з роздачею подарунків для бідних дітей, а пізніше влаштував концерт [284, с. 454]. На той час припало створення гуртка у Шешорах, куди увійшло 44 селянки [236, с. 7]. У Надвірній організовано курси крою і шиття, влаштовано свято «День селянки», на яке запросили письменників М. Рудницького, К. Гриневичівну (голова «Союзу українок» Галичини і Волині) та О. Кисілевську [150, с. 168]. Надвірнянська філія проіснувала вибуху Другої світової війни.

Освітнянський та громадсько-політичний рух, стан охорони здоров'я населення краю прямо чи опосередковано визначали соціально-економічні засади розвитку господарства Гуцульщини у досліджуваний період.

Економіка Гуцульщини увійшла в новітню добу із значними пережитками кріпосницьких відносин. Реформи 1848 і 1867 рр. не знищили земельної аристократичної олігархії, не підірвали економічних і політичних позицій великих землевласників. Скасування повинностей не тільки не завдало їм матеріальної шкоди, а й надало певних вигод. За панщину, що вимагала застосування засобів насильства над селянами, вони дістали викупні платежі, щорічне одержання яких гарантувалося урядом. Це й було реальною грошовою владою над суспільством. Пов'язаний з первісним нагромадженням капіталу процес становлення капіталістичних відносин, крім зосередження в небагатьох руках необхідних для створення великих підприємств грошових багатств,

вимагав великої кількості юридично вільних людей, позбавлених засобів виробництва та існування, і тому змушених найматися працювати у власників.

Отож, відокремлення безпосередніх виробників від засобів виробництва, яке почалося до середини XIX ст. шляхом розорення селянських господарств і ремісничих майстерень, посилилося. На процесі первісного нагромадження капіталу позначилися загальні умови економічного і політичного розвитку капіталістичної Європи, особливості соціально-економічних умов, що склалися в краї, монархіях Габсбургів і Романових, специфічне становище Гуцульщини у системі світового капіталістичного господарства [299, с. 142].

У 1850–1860-х рр. в Західній Європі спостерігалось економічне пожвавлення, в основі якого було завершення промислової революції – остаточне утвердження фабрично-заводської організації і створення відповідної їй розгалуженої інфраструктури. В рамках міжнародного поділу праці, що формувався і вимагав збільшення поставок сировини і продовольства із східноєвропейських країн індустріальному Заходу, відкрилися перспективи деякого прискорення модернізації економіки країн Центрально-Східної Європи.

На початку 1870-х рр. в основному завершився промисловий переворот в Австро-Угорській імперії. Складовою його частиною, яка мала особливий вплив на формування загальноімперського ринку і економічний розвиток всіх областей імперії, було створення мережі залізниць. У 1860–1870-х рр. на північних окраїнах Гуцульщини з'явилося залізничне сполучення – в 1866 р. Львів був з'єднаний з Чернівцями (будову фінансували англійські та австро-угорські банки) [229, с. 374–375]. Поступово вводилися в дію нові залізничні магістралі (Станиславів – Воронька, Делятин – Стефанівка), а на початку XX ст. мережа залізниць набула сучасного вигляду й подальше її розширення припинилося. Густота залізниць була достатньою для забезпечення воєнно-стратегічних планів імперії й експлуатації іноземним капіталом природних багатств краю. До речі, за сприяння залізниці у горах закладалися відпочинкові заклади [229, с. 374].

Залізничне будівництво, капіталізація виробництва опосередковано сприяли розвитку основних галузей господарства Гуцульщини (дод. А.31–А.32) – лісопилення та видобування будівельних матеріалів, проте, здешевивши в декілька разів транспортні витрати, зробили цей край легко доступним джерелом сировини і ринком збуту для фабричної промисловості. Тепер економіка краю могла розвиватися лише в тій мірі й у тих напрямках, які диктувала їй економіка монархії Габсбургів. Гуцульщина була приречена залишатися її аграрно-сировинним додатком, не бути серйозним конкурентом для економіки західних її провінцій [299, с. 142–143]. На це спрямовувалася вся внутрішня і зовнішня політика керівних кіл Австро-Угорщини, які стали на сторожі інтересів австрійського капіталу. На розвитку краю не могло не позначитися скасування кріпосного права внаслідок революцій 1848 р. Австрійська монархія вступила у другу половину XIX ст. в стані внутрішньої кризи, яку ще більше поглибила поразка у війні з Прусією 1866 р. Австрійський уряд 1867 р. погодився на перетворення Австрійської монархії на двоєдину державу Австро-Угорщину з єдиним монархом і трьома ключовими міністерствами (іноземних справ, фінансовим та військовим), але окремими парламентами та урядами. Під австрійський патронат увійшли галицька та буковинська частини Гуцульщини, а до угорської – закарпатська Гуцульщина. Встановлення буржуазних за суттю і конституційних за формою порядків відкрило простір для розвитку капіталістичного виробництва [299, с. 143–144].

Важливою подією було надання певної внутрішньої автономії Галичині та Буковині. В Галичині це здійснено шляхом прийнятих у 1867–1871 рр. заходів з розширення компетенції місцевої влади і Галицького крайового сейму (1861–1918), запровадження поділу на повіти тощо. При цьому, однак, австрійські урядовці відкрито надавали привілеї місцевим полякам. Польській шляхті передали практично всю повноту влади, що дозволило їй дискримінувати і переслідувати українське населення в усіх галузях економічного, політичного і культурного життя. Австро-Угорщина отримала в

особі польської шляхти союзника і опору на північно-східних окраїнах держави, а також в місцевих і загальноавстрійських справах. Певну внутрішню автономію одержала і провінція (герцогство) Буковина. Але й тут влада залишалася в руках румунів та поляків. Українські комітати закарпатської Гуцульщини не мали й такої автономії і були звичайними адміністративними одиницями Угорщини, де беззаперечно панували угорці. Інкорпоровані Австро-Угорщиною землі не об'єднано в одну автономну провінцію – вони залишилися розділеними на окремі адміністративно-територіальні одиниці разом з польськими, румунськими і угорськими національними землями.

Впродовж другої половини XIX і на початку XX ст. відбувався великий поступ економіки Західної Європи, що впливало і на соціально-економічний стан Гуцульщини. Події Першої світової війни, наростаючий національний рух місцевого населення, політичні післявоєнні події ослабили там австрійські впливи. З крахом Австро-Угорської імперії і поразкою ЗУНР наступила анексія гуцульських земель Польщею (у межах Галичини), Румунією (в межах Буковини) та Чехословаччиною (в межах Закарпаття). Ця територія не отримала автономного самоуправління. Галицька Гуцульщина ввійшла до складу Станиславівського воєводства, гуцульська частина Буковини – румунської провінції Буковини з центром у Чернівцях, закарпатські гуцульські землі (колишні чотири українські комітати) – у Підкарпатську Русь з центром в Ужгороді [299, с. 190–193].

У соціально-економічному відношенні Польща, Чехословаччина і Румунія належали до середньо розвинених європейських держав. Їх керівні кола підтримували промисловість і сільське господарство, насамперед у своїх національних районах, які в економічному відношенні стояли вище від українських земель. В економіці Гуцульщини місце австрійського та німецького капіталу зайняв французький, англійський та інших країн. Посилив свої впливи і місцевий капітал. Вся політика іноземних урядових і фінансових кіл прямо чи опосередковано була спрямована на максимальну експлуатацію

природних і людських ресурсів Гуцульщини. В економічному потенціалі Польщі, Чехословаччини і Румунії гуцульські землі мали в декілька разів меншу питому вагу, ніж за територією чи чисельністю населення [299, с. 193].

Територія української частини Гуцульщини, що обумовлена історичними, фізико-географічними, етнографічними та лінгвістичними особливостями охоплює долини Бистриці Надвірнянської до Надвірної, Пруту – до Саджавки, Черемошу до Бергомету, Тиси до Великого Бичкова, Серету – до Долішнього Шепоту. За сучасним адміністративним поділом вона займає південні частини Надвірнянського та Косівського районів Івано-Франківської, Вижницького району Чернівецької, повністю – Верховинський Івано-Франківської, Путильський Чернівецької та Рахівський район Закарпатської областей.

Гуцульщина часто підлягала адміністративним реформам, внаслідок чого належала декільком державам. Загалом тут відомо близько 220 населених пунктів та присілків, більшість з яких засновано ще до середини XIX ст. У краї проживали представники слов'янської, германської, вірменської і романської груп індоєвропейської та угро-фінської групи уральської сім'ї європеїдної великої раси. В 1854 р., внаслідок адміністративної реформи, Гуцульщина увійшла до складу Коломийської та Станиславівської округ. З 1880 до 1910 рр. відбувався поступовий ріст чисельності населення, спад чисельності українського та збільшення польського населення; різке падіння чисельності німецького та єврейського населення. Досить істотні кількісні та якісні зміни відбулись у 1910–1921 рр., причинами чого були Перша світова та українсько-польська війни – загальна чисельність населення скоротилася, насамперед, українців та поляків, чисельність німців та євреїв збільшилася. У підгірських селах був доволі високий відсоток римо-католиків, а у промислових та туристичних центрах – іудеїв. Після 1921 рр. загальна чисельність населення різко зросла, проте зменшилась кількість мешканців польської, німецької та єврейської національностей.

У 1874–1886 рр. чисельність римо-католиків та греко-католиків практично не зазнала змін. На початку ХХ ст. переважну більшість сільського населення складали греко-католики, їх чисельність збільшувалася від передгір'їв в гори; римо-католики, яких було значно менше, проживали в передгір'ях та промислових населених пунктах. Іудеї складали великий відсоток у містечках, промислових і туристичних центрах. Практично паралельно до загальної чисельності змінювався і релігійний склад населення. У 1880–1931 рр. поступово зменшувалося число греко-католиків, натомість зростала чисельність римо-католиків та іудеїв; вперше зафіксовано православних, серед яких багато політемігрантів з Росії, а згодом СРСР-УРСР.

Першими закладами освіти були парохіяльні школи, які функціонували при кожній парохії. За Австро-Угорщини відкривалися державні школи, у адміністративних центрах – окружні та головні школи, гімназії. Наприкінці ХІХ ст. у галицькій Гуцульщині функціонувало 78 державних (64 – українські) та чотири приватних шкіл. Однак, лише 5 % населення вміли читати і писати, що було найгіршим показником у Австро-Угорщині. До кінця ХІХ ст. кількість неграмотних скоротилася на 8 %. На початку ХХ ст. нараховувалося вдвічі більше шкіл, у 85 % з яких навчання велося на українській мові. Через два десятиліття кількість шкіл зросла ще на половину. Окрім загальноосвітніх діяли ще й професійні школи, польська та українські гімназії.

Дещо скоротилася загальна кількість шкіл у 1910-х рр.; у 5–6-класних школах навчання велося лише польською мовою. Після закінчення Першої світової війни введено обов'язкову початкову освіту, внаслідок чого кількість початкових шкіл зросла, однак, у 40 % шкіл навчання велося польською, а в шести- та семикласних – лише польською мовою. Зростала мережа двомовних шкіл, з ініціативи «Рідної школи» створювалися приватні школи, в яких діти навчалися за гуртковою системою. У 1900–1930 рр. кількість неграмотних зменшилася до 50 %. З проголошенням Карпатської України почали діяти українські гімназії у Рахові та Великому Бичкові.

Медичне забезпечення впродовж багатьох століть залишалося найгіршим у державі. Саме цим та поширенням епідемій і була викликана найбільша смертність населення у краї. Не вистачало лікарів, оскільки державні лікарняні заклади знаходилися у Станиславові, Снятині, Коломиї та Вижниці. Гуцульщина XIX ст. була постійно діючим вогнищем епідемій чуми, тифу та холери. Причинами смерті ставали також запалення легенів, туберкульоз, дизентерія, венеричні хвороби тощо. Смертність – найвища у державі (понад 40 осіб/1000 мешканців). Особливо часто вмирали діти віком до 14 років, насамперед, – немовлята. Населення не мало змоги звертатися до приватних лікарів, тому змушене було лікуватися народними засобами та шукати допомоги у знахарів. Наприкінці XIX ст. на Закарпатті більше третини населених пунктів не входило в склад лікарських округів, тобто були позбавлені елементарної медичної допомоги. Загалом, на Гуцульщині один лікар припадав на 10–15 тис. осіб. На початку XX ст. дещо покращується стан справ на Прикарпатті, де цей показник збільшився у 2–3 рази, з'явилися аптеки та стоматологи. Незважаючи на незадовільне медичне обслуговування місцевих горян, Гуцульщина впродовж багатьох століть славилася як курортна місцевість; тут діяли санаторно-курортні заклади різного профілю, що принесло їй славу відомого курортного краю, а багато з кліматичних курортів входили до переліку найкращих у Польщі.

Чисельні національні громадські організації та політичні партії прямо чи опосередковано впливали на розвиток господарства, освіти та культури місцевого населення. Особливо багато таких структур виникло після Першої світової війни. Серед них виокремлювалися Українська народно-демократична організація, Українська радикальна (пізніше – соціалістична радикальна) партія, Комуністична партія Західної України та Організація Українських Націоналістів. Інші українські партії були невеликими, слабкими й схилилися до співпраці з польським урядом. Діяло також багато українських, польських, єврейських і німецьких громадських організацій різного спрямування,

діяльність яких впливала на економічну, соціальну та політичну свідомість місцевого населення. Деякі з них мали надзвичайно велике значення для українського населення краю («Просвіта», «Рідна школа», «Січ», «Союз українок», «Сільський господар» та ін.). Одним із найкращих способів досягнення економічного розвитку спільчани вбачали у діяльності кооперативів, спілок, товариств, які швидко утворили розгалужену мережу. Загалом український національний рух створював чималі проблеми в суспільно-політичному житті Польщі, Румунії та Чехословаччини.

Протягом другої половини XIX і на початку XX ст., незважаючи на великий поступ у економіці Західної Європи, Гуцульщина дещо відставала від центральних районів імперії. Загальна криза капіталізму, невід'ємними рисами якої стали проблеми ринків, хронічне недовантаження підприємств, масове безробіття, свідчили про поглиблення кризи. Міжнародний капітал намагався витискувати з економічно слабких регіонів максимальні прибутки. За таких умов керівні кола підтримували промисловість і сільське господарство лише в своїх національних районах, які й так в економічному відношенні стояли вище від українських земель. В економіці Гуцульщини місце довоєнного австрійського та німецького капіталу зайняв французький, англійський та інших країн. У міжвоєнний період посилив свої впливи і місцевий капітал. Вся політика іноземних урядових і фінансових кіл прямо чи опосередковано була спрямована на максимальне використання сировинних і трудових ресурсів Гуцульщини, що експлуатувалися польським, чеським, угорським, румунським і міжнародним капіталом. В економічному потенціалі Польщі, Чехословаччини і Румунії гуцульські землі мали в декілька разів меншу питому вагу, ніж по площі й чисельності населення. Умови, які склалися в економіці, неминуче відбивалися на життєвому рівні – реальні заробітки робітників і доходи селян залишалися набагато меншими, ніж у інших країнах.

Розділ 3

ЛІСОВЕ ГОСПОДАРСТВО ТА ВИКОРИСТАННЯ ЛІСІВ

3.1. Система ведення лісового господарства

Головним багатством Карпат, окрім корисних копалин, був ліс. Його промислове використання розпочалося ще в середньовіччі, але найбільшого розвитку набуло в XIX–XX ст. На початку XIX ст. ліси перейшли до складу державних австрійських латифундій і підпорядковувалися об'єднаній адміністрації державних лісів і солеварень. У 1809 р. їй підпорядковувалися інспекторати лісів у Яблунові (з Березовом, Банею, Лючками, Текучою), Кутах з Косовом, Надвірній (з селами між Саджавкою та Яблуницею), Печеніжині (з Ключевами, Княждвором, Тлумачиком, Шепарівцями, Іванівцями, Раківчиком та Мечиківкою), Пістині з Шешорами та Хімчином та ін. [1239, арк. 3].

У 1819 р. цій адміністрації підлягали вже окружні інтендантури солеварень та шість повітових інспекторатів лісів у Львові, Лежайську, Сяноку, Дрогобичі, Надвірній та Чернівцях. Отож, ліси Гуцульщини на північно-східному схилі Карпат входили до сфери впливу інспекторатів у Чернівцях та Надвірній. Останньому, крім інших, підпорядковувалися заряди лісів у Надвірній, Печеніжині, Яблунові та Кутах. Надвірнянському заряду підлягав надлісничий у Делятині, лісничі 1–2 класів у Пнів'ї, Ославах, Ланчині, Пасічній, Заріччі, Микуличині, Бистриці, Зеленій і Ямній [737, с. 121, 138, 160].

У 1827–1831 рр. лісові масиви у долині Пруту займали значні площі населених пунктів [284, с. 231] (дод. Б.1). 1828 р. інспекторати, до компетенції яких входила територія Гуцульщини, і надалі діяли у Надвірній та Чернівцях. До Надвірнянського належали заряди лісів у Яблунові, Пістині, Кутах та Надвірній. Останньому заряду, де працювало 14 осіб, підлягав надлісничий у Делятині та лісничі 1–2 класів у Пасічній, Білих Ославах, Микуличині, Зелені, Ланчині, Заріччі, Пнів'ю, Бистриці, Яблуниці та Ямній [738, с. 118–119].

Згодом адміністративна структура лісів змінилася й перед 1848 р. усі ліси

Галичини опинилися в Крайовій управі лісів у Львові. Їй підпорядковано 18 повітових камеральних зарядів, в т.ч. – у Станиславові, Коломиї та Чернівцях. До Станиславівського заряду належали господарські уряди та підпорядковані їм лісничі повіти в Делятині й Солотвині. В Делятинському лісничому повіті за зарядами лісів наглядав повітовий надлісничий. Заряди лісів знаходилися в Делятині, Білих Ославах, Ланчині, Заріччі, Ямній і Дорі [709, с. 127, 201–202].

У 1840 р. площа лісів по окремих населених пунктах складала: Делятин з Лугом та Лоевою – 7811 га, Заріччя – 1742, Ланчин – 1636, Ослави – 2790, Ямна – 6331, Микуличин – 12948, Яблуниця – 21628, Бистриця – 17378, Зелена – 16749, Пасічна – 4686, та Пнів – 1958 га [1254, арк. 37–40]. У 1850–1860 рр. ліси Станиславівського округу перейшли в розпорядження Станиславівської дирекції фінансів, якій стали підпорядковуватися Солотвинські та Делятинські камеральні господарства та лісничі повіти [614, с. 120]. Делятинському заряду лісів належали 18440 га землі, в т.ч. 18285 – лісів, 4,5 – ріллі, 95 – лук та 52 – сінокосів. На його утримання щорічно витрачалося понад 7,5 тис. гульденів [1254, арк. 9–10, 19–20].

У 1873 р. створено Галицьку дирекцію лісів та державних маєтків, спочатку з розташуванням у Болехові, а в 1881–1918 рр. – у Львові. Дирекції підпорядковано 49 лісових зарядів Галичини і, в тому числі, у Делятині, Ланчині, Дорі, Яблунові, Кутах, Білих Ославах та ін. [779, с. 209–211]. У 1877 р. лісові угіддя займали великі площі гуцульських повітів та підпорядковувалися різним власникам [620, с. 67–72] (дод. Б.2). Лісові масиви гірської частини Гуцульщини мали одні з найвищих показників лісистості та відносилися до шести повітів, де була державна власність на ліси. Так, Косівський повіт володів другими за площею державними лісовими угіддями. Велику площу займали і гмінні ліси. Маючи лише чверть площі Східної Галичини (26,4 %), Гуцульщина володіла 42,4 % державних лісів та 33,9 % – лісових угідь усіх форм власності. А лісистість була в 1,3 рази вищою від середньої по краю.

Слід додати, що впродовж ХІХ ст. площі лісів значно скоротилися, на що

найбільше вплинули дві обставини, а саме: вирубування та викорчовування лісів під нові поселення і промислові підприємства у приватних лісах, та передача лісових площ з державних масивів селянам в 1870 рр. [1152, арк. 18, 32] Після ліквідації панщини та сервітутних процесів 1874–1879 рр. лише з лісів Дорівського заряду виділено 218,5 га лісів для громади Дори, 13,2 – Микуличина та 109 – Ямної [1265, арк. 7–8]. Для делятинців з Делятинського заряду у вигляді еквіваленту сервітутів у 1871 р. передано 160,9 га лісу в урочищах Клива та Веклич [915, арк. 123]. Згідно Лісового уставу 1852 р., не дозволялося вирубувати й викорчовувати ліси та замінювати їх площу для будівництва чи сільськогосподарських культур. Більшість переданих селянам державних земель невдовзі перетворилася з лісів на пасовиська та сінокоси, а в багатьох випадках – на невжитки. Лише ліс в урочищі Клива, завдяки наполегливості інспекції лісів у 1930-х рр. був віднесений до категорії резервату й донині є пам'яткою природи [333, с. 68]. Внаслідок цих та інших обставин площа лісів Гуцульщини дещо скоротилася [1084, арк. 17].

У 1883 р. до заряду лісів у Делятині належали: керівник, чотири лісничі, помічник та семеро лісників. У Дорі – керівник, два лісничі та три лісники, а у Ославах – керівник, три лісничі, помічник та три лісники [782, с. 169-172]. У 1885 р. у Східній Галичині знаходилися великі запаси лісів [723, с. 8–9], як за площею, так і за запасами деревини (дод. Б.3). З 700 тис. га Східної Галичини майже 213 тис. га розташовувалися на Гуцульщині (30 %). Листяні породи становили 27,5 %, шпилькові – 34,3 % від таких по Східній Галичині.

Важливим є той факт, що з 74 галицьких повітів друге місце за лісистістю мав Надвірнянський повіт, в якому за десять років лісистість зменшилася у на 1,3 %, а у Косівському, навпаки, зросла на 0,1 %. Загальна площа лісів скоротилася на 3328 га. Однак, загальна лісистість Гуцульщини по відношенню до Східної Галичини зросла в 1,1 рази. Лише чверть лісів були листяними, решта – шпилькові, де переважали ялина та ялиця.

Якщо врахувати, що вартість лісів Східної Галичини в 1885 р. складала

44 млн зол., що було більше, ніж у Тіролі (36 млн), і майже рівнялося з Моравією (49 млн), то ліси Гуцульщини (30 % лісів краю) мали вартість 13,2 млн зол. Щорічний приріст деревини у Галичині складав 3,6 м³/га або 7,2 млн. м³, а на Гуцульщині, відповідно, 2,6 м³/га та 1,845 млн м³ [723, с. 29–31]. У 1886 р. проведено таксаційний облік лісового фонду Гуцульщини [770, с. 151–152] (дод. Б.4), яким встановлено, що 18,9 % лісових угідь складали високоповнотні листяні ліси, 71 % – високоповнотні шпилькові, 10,1 % – низькоповнотні ліси різного породного складу. До складу лісових земель входило також 6 % пасовищ і лук та 4,5 % невжитків.

У 1890-х рр. з приватних рук до складу державних маєтків влилися ліси в Микуличині та в Яблуниці. З уваги на це, в 1896–1898 рр. у долині Пруту зросла кількість зарядів лісів, які тепер містилися у Делятині, Дорі, Микуличині, Ославах, Татарові та Ворохті [783, с. 192–195]. Дещо змінився і штат працівників – у 1910 р. у долині Пруту до державної лісової охорони входило 79 штатних одиниць [785, с. 287–292], в т.ч. 24 лісничих, 6 помічників та 49 лісників. Найбільше працівників (по десять) було у Делятинському та Микуличинському зарядах лісів.

Понад 80 % карпатських лісів належало великим землевласникам і державі, у розпорядженні селян – лише 20 % лісових масивів гіршого ґатунку. Так, в Білих Ославах ліси великих землевласників склали 2139 га, а селяни мали 860 га, в Ямній, відповідно, – 2175 та 402, Лючі – 2198 та 30,5, Делятині – 2280 та 658, Дорі – 4538 та 32,5, Пасічній – 5667 та 381, Жаб'ю – 29071 та 4198, Микуличині – 30500 та 1900 і Зеленій – 39044 та 670 га [756, с. 866–868].

Велика кількість деревини, окрім тартаків, використовувалася на солеварнях та скляних гутах. У 1860–1900 рр. на кожній солеварні щорічно використовували 10–20 тис. м³ паливних дров, насамперед, твердолистяних порід [580, с. 165; 723, с. 84; 753, с. 950; 775, с. 335]. Хоча у другій половині ХІХ ст. солеварні витрачали вже меншу кількість деревини, ніж у ХVІІ–ХVІІІ, але шкоди лісам завдавав варварський метод заготівлі. Лісоруби вишукували в

масивах найкращі дерева, рубали їх, а разом з ними валили ще десятки сусідніх, які залишали на місці й усі «ці найкращі дари природи, що росли роками, гнили не лише на шкоду «на нині», але й на майбуття» [606, с. 156, 166]. У Рахівській управі в 1885–1894 рр. щорічно заготовлялося до 227 тис. м³ деревини [817, с. 78]. На Гуцульщині в ХІХ ст. діяли три скляні гути (Микуличин, Горішній та Середній Майдани) [753, с. 866–868], які для виробництва скла щорічно використовували близько 20 тис. м³ деревини [620, с. 76–79; 1258, арк. 3–4].

Розпорядженням Ради Міністрів Речіпосполитої Польської від 11 травня 1919 р. створено загальнодержавний Головний заряд державних маєтків з центром у Варшаві, якому підпорядковувались Окружні заряди державних маєтків у Варшаві, Радомі, Седльцях та Львові. Проте, вже 23 листопада 1920 р. Головний заряд ліквідовано, а керівництво лісами перейшло до міністра рільництва, який через департамент лісів став керувати Окружними зарядами державних лісів [768, с. 5]. Внаслідок цієї трансформації на Гуцульщині функціонувало декілька структурних підрозділів Львівського Окружного заряду лісів [768, с. 20–23]: надлісництва діяли у Ворохті (чотири лісництва площею 15470,7 га), Делятині (три лісництва, 7304 га), Дорі (три лісництва, 6194,2 га), Гриняві (п'ять лісництв, 17755,1 га), Зеленій (чотири лісництва, 21293 га), Косові (два лісництва, 3683,1 га), Кутах (два лісництва, 2220,6 га), Микуличині (п'ять лісництв, 9543 га), Молодятині (два лісництва, 2587,3 га), Надвірній (три лісництва, 6181,2 га), Ославах (два лісництва, 3435,1 га), Печеніжині (два лісництва, 3972 га), Рафайлові (чотири лісництва, 17957,9 га), Татарові (чотири лісництва, 13735,4 га), Шепарівцях (три лісництва, 3350,8 га), Шешорах (два лісництва, 5529 га), Яблуніві (п'ять лісництв, 6804,1 га) та Явірнику (три лісництва, 9601,6 га) (дод. Б.5). Таким чином, діяло 18 надлісництв та 57 лісництв (до Гуцульщини не відносились лісництва у Іванівцях та Товмачику). На одне надлісництво припадало, в середньому, 19 працівників або 29 працівників на 10 тис. га лісів [768, с. 44–47]. Загальна лісова площа складала 156618,1, а вкрита лісом – 146914,9 га. Понад чверть

лісів були листяними, решта – шпильковими; з порід переважали смерека (43,8 %), ялиця (25,4 %) та бук (17,8 %), тобто основні складові корінних типів лісів [768, с. 63] (дод. Б.6).

За сорок років породний склад практично не зазнав змін (1885 р. – 27,5 %, 1923 р. – 26,5 %), що вказувало на відмінну працю лісівників щодо збереження корінних типів лісу. Слід зауважити, що в кожному надлісництві породний склад, відведеного під рубку деревостану, був практично однаковим [768, с. 89–90] (дод. Б.7). Лише смереку вирубували у Гриняві, Микуличині та Явірнику; переважно смереку та частково бук заготовляли у Ворохті, Делятині, Зелені та Рафайлові; переважно ялицю та частково бук вирубували у Дорі та Ославах; практично порівну вирубували смереку та бук у Косові, Надвірній та Яблуніві. У Кутах вирубували смереку, бук та дуб у пропорції 4,5:2,5:3; у Молодятині – смереку, ялицю та бук (1:4,5:4,5), у Татарові смереку та ялицю (6:4). У Печеніжині у породному складі лісосічної деревини переважав бук (понад 90 %), а у Шешорах перевага віддавалася буку (60 %) та ялиці (40 %).

На Гуцульщині, як по всьому Львівському окрузі лісів, після Першої світової війни залишилася велика кількість зрубів і виникли нові внаслідок суцільного вирубування в 1919–1923 рр. на декількох тисячах гектарів для відновлення пошкодженого господарства, які необхідно було заліснити. Паралельно заліснювалися раніше вирубані ділянки. Заліснення проводили посівом насіння (13,5–27 %), посадкою саджанців (62,5–74,5 %) та за рахунок самосіву (6,5–12 %) [768, с. 73–74].

На вирубці лісів працювала велика кількість робітників (по Львівському окрузі лісів – 6033, які заготовили 1376894 м³ деревини) [768, с. 75]. До 65 % заготовленої деревини продано на ринках, 13 – відправлено на відбудову країни, по 7,5 % – відпущено державним установам та залишено для власних потреб [768, с. 108–109]. Львівському округу лісів в 1923 р. підлягало сім тартаків, у тому числі – у Микуличині та Надвірній, та 16 млинів, з яких сім на Гуцульщині (Яблунів, Кути, Микуличин, Молодятин, Печеніжин, Шешори,

Косів) [768, с. 122–125]. Для вивезення деревини використовували вузькоколіїні залізниці довжиною 90 км, які обслуговували п'ять паровозів та 215 вагонів, в т. ч.: у Ворохтянському надлісництві – 15 км, 2 паровози, 50 вагонів; у Микуличинському надлісництві – 17 км, один паровоз, 30 вагонів; у верхів'ях Бистриці – 58 км, два паровози, 135 вагонів [768, с. 134–135].

Поряд з традиційним веденням лісового господарства надлісництва проводили також облік фауни та селекційний відстріл. У середині 1920-х рр. у Львівському окрузі лісів нараховувалося: 70 ведмедів (відстріляно 2), 604 оленів (12), 1078 козуль (50), 713 диких кабанів (102), 253 вовків (23), 660 лисиць (68), 41 рись (1), 246 глухарів (6) та 182 тетеруків [768, с. 144–145]. Не все гаразд було з санітарним станом лісів – виникали осередки шкідників (короїди) та пожежі, фіксувалися випадки самовільного порубу деревини, що складала 0,7 % від загальної кубомаси офіційно зрубаної деревини [768, с. 175–179]. Незважаючи на великі потреби у деревині, лісівники намагалися зберігати цінні лісові масиви [768, с. 180–181]. Строкатою була картина власності на ліси [768, с. 201, 226] (дод. Б.8).

Площа державних лісів Гуцульщини (139,9 тис. га) становила 53,8 % від усіх державних лісів Східної Галичини (260 тис. га). Надвірнянський повіт за цим показником знаходився на першому місці (понад 101 тис. га) й випереджав Долинський і Косівський повіти. Лісистість була в 1,3 рази вищою, ніж у краї, і становила 46 % (по Східній Галичині – 35 %). За період з 1887 до 1923 рр. площа державних лісів зросла на 65990 га або 52,8 %, а приватних, відповідно, скоротилася на 74166 га або 45,4 %. В цілому, площа лісових угідь скоротилася на 5128 га або 2,4 %. Ця різниця викликана тим, що у 1887 р. враховувалася вся площа Коломийського повіту, а в 1923 – лише його частина – Печеніжинський повіт, що вирізнявся незначними лісовими масивами. Лісистість, однак, не відображала загальнодержавної тенденції до зменшення – у Надвірнянському повіті вона зросла на 0,5, а в Косівському – аж на 8 %. Основною причиною було покращення відновлення лісів та лісонасіннева справа.

На долю Гуцульщини припадало 19,7 % кількості власників приватних лісів та 16,4 % площ. Оскільки площа лісів Гуцульщини (211090 га) складала 32,7 % від лісів воєводства (645956 га), можна констатувати, що більшість її лісів перебувала у віданні держави завдяки їх високій продуктивності та великим запасам деревини. Це було, з однієї сторони, позитивом, адже проводилися цілеспрямовані лісівничі заходи з охорони та відтворення лісових угідь, чого не можна з упевненістю сказати про приватні ліси. Хоча й тут робилися певні заходи зі сторони держави. Так, у Косівському повіті до гірських охоронних лісів належало 1138 ділянок приватних лісів (45491 га), у Надвірнянському – 45 (5262 га) та у Печеніжинському повіті – 134 ділянок (2286 га). На цих площах велось обмежене лісокористування і про його стан турбувались інспектор, три референти та комісар Станиславівського інспекторату лісів. Чотири ж ділянки площею 925 га на території Надвірнянського повіту (Чорногірський заповідник) охоронялися державою на підставі §6 та §7 «Уставу про ліси», прийнятого у 1852 р. [768, с. 216–217].

На Гуцульщині лісовими угіддями володіло 1661 власників або 19,7 % від усіх по Східній Галичині. Лісовими угіддями площею до 50 га володів 1541 власник (21,86 тис. га), від 50 до 100 га – 373 власники (23 тис. га), від 100 до 500 га – 259 власників (56,8 тис. га). Великих землевласників, що розпоряджалися лісовими площами понад 500 га, було лише 83, проте вони володіли понад 242,5 тис. га площ [768, с. 200–201] (дод. Б.8).

У 1923 р. на одного жителя повітів припадало: Косівського – 1,06 га лісу, Надвірнянського – 1,48, Печеніжинського – лише 0,38 га. Слід також зазначити, що середньовоєводський показник складав 0,48 га (дод. Б.10). Державні ліси Гуцульщини складала 53,6 % від усіх у межах Станиславівського воєводства, хоча загальна площа становила лише 23,2 % воєводської. В середньому, на Гуцульщині була зосереджена майже третина всіх лісів воєводства, а лісистість – у 1,3 рази була більшою. На одного жителя Гуцульщини припадало вдвічі більше лісів, ніж на пересічного мешканця воєводства [768, с. 226].

Вирубка у державних лісах складала 3,1 м³/га, у приватних площею до 50 га – 2,3 та площею понад 50 га – 1,6 м³/га. В середньому цей показник складав 3,4 м³/га [768, с. 226]. На одного жителя припадало 0,48 га лісу та 1,6 м³ вирубки. У структурі лісів у 1928 р. переважали смерека (50 %), ялиця (10 %), дуб (3,5 %) та інші листяні породи (36,5 %) [813, с. 13]. Значною була вирубка лісів. За даними Львівської дирекції лісів на підконтрольній їй території за 1919–1928 рр. зрубано близько 10 млн 962 тис. м³ деревини, що складало 1,1 млн м³ щорічно [813, с. 51]. Переробку деревини, яка не вивозилася за межі краю, здійснювало 111 тартаків Станиславівського воєводства, які мали 248 пилорам [813, с. 21]. Однак, польська влада проводила досить налагоджену лісовідновлювальну діяльність. Практично всі, проведені в цей час суцільні вирубки, були заліснені [813, с. 45–47] (дод. Б.11). За десять років посадили на 1300 га більше, ніж вирубали. Особливо втішно цей процес відбувався у 1925–1927 рр. Не залишалося поза увагою лісівників і заліснення невжитків. Упродовж 1926–1928 рр. їх було заліснено на площі 71,33 га [813, с. 17]. Якщо в 1930 р. у Станиславівському воєводстві (587539 га лісів, лісистість – 34,7 %) на одного жителя припадало 0,4 га лісів, то у Надвірнянському повіті (111696 га, лісистість 57,4 %), – 1,1 га, або у 2,8 разів більше [624, с. 298–313].

У лісовому господарстві та на тартаках у 1931 р. в Надвірнянському повіті працювало 5184 осіб, в т.ч. на експлуатації лісів 2442 і тартаках 1240 осіб [832, арк. 3]. У приватних лісах Косівського повіту, які належали 1399 власникам, у 1933 р. працював 31 лісник української національності (по три – Жаб'є, Кобаки, Кути Старі; по два – Рибне, Рожнів; по одному – Барвінкове, Вербовець, Город, Гринява, Довгополе, Косів Старий, Москалівка, Пістинь, Полянки, Рожен Малий, Розтоки, Стебне, Устеріки, Тюдів, Ферескуля, Хімчин, Хороцева, Яблуниця) [911, арк. 6].

Специфічною була власність на лісові землі у Надвірнянському повіті: в 1935 р. державі та полякам належало 23054 га лісів (65,7 %), українцям – 2136 (6,0 %), євреям – 4733 (13,4 %), громадам – 5244 (14,9 %) та церквам – 73 га

[924, арк. 10]. Тоді ж у Надвірнянському повіті нараховувалося 384,3 га нежитків, 271,8 з яких було заліснено, та 2185 га, що для заліснення не годились (1014,2 га – ярів та схилів, 67,6 – зеувів, 785,2 – пасовиськ та 667,0 – кам'яних розсипів). У гуцульській частині Коломийського повіту залісненню підлягало 849,5, а не підлягало 472,09 га; у Косівському, відповідно, 647,9 та 2466,83 га [917, арк. 3]. У цей же час у Косівському повіті зареєстровано гмінні ліси: у Акришорах (11,5 га), Уторопах (115), Верхньому Березові (46), Текучій (259), Середньому Березові (11,5) та Слободі Рунгурській (17,3 га).

У 1938 р. у лісистість гірських повітів складала близько 50 %, а у передгірних вона була значно нижчою. З 245630 га державних лісів воєводства (36 надлісництв) найбільше було у Надвірнянському повіті (93670 га); у Косівському їх нараховувалося 37310 га. З приватних лісів (309140 га) на індивідуальну власність припадало 213393 га (69 %), на власність громад – 25971 га (8,5 %), на власність фондаций – 25971 га (8,5 %) [789, с. 52].

Оригінальним був розподіл приватних лісів. Так, у Надвірнянському повіті приватні ліси складалі 36025 га, що належали до 830 маєтків. Лісові маєтки площею до 30 га належали 770 власникам загальною площею 2004 га (в середньому, 2,6 га); 44 власники утримували лісові угіддя в розмірах 30–150 га на загальній площі 2782 га (в середньому, 63,2 га); десятеро, що мали ділянки розміром 151–500 га на загальній площі 2278 га, в середньому володіли 227,8 га. Великих лісових магнатів було 6, проте їм належало 28961 га лісів, що на одного складало 4826,8 га. Слід зауважити, що одному власникові належало 22,4 тис. га, а решті (829 приватним особам) належали лише 13625 га.

З повітів, що належали до гірських та передгірних, найбільше вирізнявся Косівський. В ньому не було великих лісових маєтків, як по інших повітах воєводства, а до найбільших належала лише «Fundacja hr. Skarbka» на площі 9415 га. Маєтки площею до 30 га мали у своєму розпорядженні 1886 власників загальною площею 6663 га; від 30 до 150 га на загальній площі 6058 га володіло 86 власників, а від 151 до 500 га – 18 власників на загальній площі 5,1 тис. га.

Великих власників лісових угідь було лише шестеро, проте володіли вони 20369 га земель. Зовсім іншою була картина у гуцульській частині Коломийського повіту, де на 5838 га було аж 8012 власників [789, с. 52–53]. Порівнюючи ці дані, можна констатувати, що найбільше власників і, відповідно, найменша площа одного маєтку була у Коломийському повіті – 0,7 га. В той же час, у Надвірнянському повіті на одного власника припадало 43,4, а в Косівському – 19,1 га.

У державних лісах упродовж усього досліджуваного періоду велася нормальна господарка та планова експлуатація лісових багатств. Починаючи з кінця XVIII ст. у лісах Галичини почали вирубувати деревину в кількості, що не перевищувала річний приріст, розмір якого був обрахований для кожної місцевості. Лісовий устав з 1852 р. зобов'язував власників та адміністраторів лісів негайно після вирубки деревини штучно заліснювати зруби, а введений в 1872 р. й поширений 1906 р. інститут лісових інспекторів, а також створена в 1904 р. лісова поліція, стали реальними й надійними органами перевірки дотримання лісових законів [675, с. 213].

Лісова адміністрація з австрійською педантичністю старалася виконувати покладені на неї обов'язки, інколи навіть за рахунок знущань над бідними селянами з-за сумнівної вартості нанесеної ними державним лісам шкоди.

У другій половині XIX ст. лісові масиви поділено на квартали, складено детальні карти територій надлісництв (масштабу 1:2880, 1:10000, 1:25000) [1264, арк. 5]. Слід зауважити, що для полегшення орієнтації в лісових масивах, проводили наскрізну нумерацію по всіх надлісництвах того чи іншого заряду лісів [1267, арк. 1]. Кwartали доглядалися лісниками та лісничими, які мали державні лісничівки з господарськими спорудами. Між лісовими кварталами прорубувалися просіки, для стеження за лісами для лісників влаштовано стежки, а під'їзд до далеких лісових масивів був можливий по спеціально побудованих дорогах з твердим покриттям та кам'яними мостами [1268, арк. 3; 1270, арк. 1–2]. Періодично проводилися вибіркові заміри об'єму деревини,

свіжі зруби негайно заліснювалися штучними насадженнями, інколи й з інтродукованих порід (модрина, сосна веймутова). Старанно вівся облік господарської діяльності [765, с. 2].

У 1930-х рр. вперше на гуцульських землях застосовано науково-обґрунтоване лісовпорядкування. Вирубка деревини проводилася за заздальгідь розробленими проектами. Лісоруби жили в колибах, зрубували дерева поперечними пилами й сокирами, з недоступних для транспорту місць деревину спускали вниз до доріг ризами. Довгими століттями зрубану деревину підвозили до місця продажу, чи її дальшого використання, на возах або корчугах і лише з кінця XVIII ст. в долинах Пруту та Черемошу почали застосовувати сплав деревини ріками. На початку XX ст. з'явилися перші вузькоколійки. Лісоексплуатація проводилася переважно приватними підприємцями (торговці деревиною, власники тартаків) на основі договорів з Дирекцією лісів у Львові.

3.2. Розробка лісосік і транспортування деревини

На лісорозробках впродовж тривалого часу застосовувалися традиційні прийоми і способи, всі роботи виконувалися вручну. Основними знаряддями праці лісорубів були пили і сокири, які використовували для зрубання стовбурів дерев, обрубки сучків та кряжування (поділ колоди на асортименти). У кінці XIX ст. на зміну традиційним прийшли сокири з подовженими топорищами (дорненьки), якими було зручніше підрубувати стовбури. Тоді ж для валки лісу почали використовувати праву пилу, особливістю якої було перпендикулярне розташування ручок до її полотна, та попарне, через інтервал, розташування зубців. Крім сокир, кряжування деревини здійснювали калюхатою пилою, в якій ручки кріпилися до полотна, а зубці йшли суцільним рядом. Серед асортиментів деревини переважали четвертаки (8,7 м), третяки (6,7 м) та куцики (4,7 м) [557, с. 205].

Для переміщення колод згори вниз, на рівне місце, застосовували гел'гів,

а при підтягуванні їх вгору по схилу користувалися цапінами. При підніманні деревини з землі застосовували грифи, які нагадували сучасний лом. Ці примітивні знаряддя праці потребували і відповідних прийомів заготівлі деревини. Два лісоруби підрізали стовбур дерева в бік необхідного напрямку його падіння (робили надруб), вибивали клин, а відтак зрізали його повністю з протилежної сторони на вищому рівні від надрубку. Для полегшення падіння стовбура, в підріз поступово вбивали дерев'яні клини. Декілька лісорубів обрубували сучки, гілки та окорували деревину. Зрубану та розкряжовану деревину стягали на купи (штабелі, верхні склади) за допомогою гел'гів та цапін, а також кінного трелювання і готували для транспортування вниз, на нижні склади, звідки його можна було вивозити чи сплавляти ріками [1058].

Складний рельєф вимагав особливих методів транспортування деревини з лісосіки до нижнього складу. Найпростішим способом спуску деревини вниз було звичайне трелювання і спуск деревини природними або спеціально підготовленими трасами – ризами. На Гуцульщині побутували три види риз – по мокрій землі, сухі та водяні дерев'яні. Перший вид був трудомістким, оскільки трелювання відбувалося за рахунок волочіння деревини по земляній ритвині, яку один із лісорубів попередньо змочував водою. Сухі дерев'яні ризи мали вигляд дерев'яного жолоба різної ширини та довжини, по якому спускали деревину вниз. Суха деревина часто зупинялася, тому необхідна була велика кількість лісорубів вздовж траси для її спуску. Для покращення трелювання на трасах робили якомога менше поворотів, спусків чи піднять. На поворотах траси будували спеціальні, міцніші бокові стінки. Дно жолоба опиралося на закопані в землю поперечні колоди – пільги, а при повітряному жолобі – під дно підкладали кізли з брусів. При переході через негативні форми рельєфу (яри, ями, западини) споруджувалися кашиці, що склалися з двох скріплених між собою дерев'яних стінок, простір між якими заповнювався камінням. Для водяних риз жолоб виготовлявся з дощок твердих порід дерев, у поперечному розрізі мав форму корита з шириною дна 30–35 см. Особливістю водяних риз

було те, що по жолобі пускали воду з річок чи джерел, завдяки чому трелювання деревини відбувалось ефективніше. Найоптимальнішою була траса риз, коли вони пролягали руслами потоків. У сухий сезон року у верхів'ях потоку будувалася невелика гать, а по трасі підводилися бокові жолоби для води. Всі щілини жолоба затикали мохом. Кінцевою точкою ризування була вимощена деревом ділянка. Найдосконалішими були водяні ризи, що функціонували на притоці Сучави р.Аскунчель [233, с. 48–58]. Ширина жолоба сягала 1,3 м, висота – 0,6 м, похил – 4–5°. Вода поступала з потоку Аскунчель за допомогою водозбірних пристроїв та каналів. Через кожних 800 м були зроблені невеликі водозбірні канали, якими вода додатково надходила до жолоба. Після завершення ризування споруда розбиралася зверху донизу і спускалась на нижній склад [1058].

Від місця ризування до нижнього складу деревину транспортували спеціально пристосованими для цього дорогами. В несприятливих умовах їх повністю вимощували поперечними колодами для полегшення перевезення чи перетягування деревини. Перетягування деревини проводилося кіньми, яких впрягали у підволоки, що склалися з дишла і дерев'яної перекладини, з одного боку якої кріпилася кінська упряж, а з протилежного – металеве кільце з кількома короткими ланцюгами. На кінці кожного з ланцюгів був гачок чи клинок, який забивали в деревину. Коли ж трелювання проводилося одним конем, то металева або дерев'яна перекладина кріпилась безпосередньо до упряжі.

Взимку деревину перевозили кіньми на корчугах (дерев'яні сани), що представляли собою дві широкі дерев'яні корси, скріплені між собою насадами. До передньої насади кріпилося дишло, а на задній закріплювали товстіші кінці деревини; тонші ж тяглися по снігу [1058]. До початку ХХ ст. основним засобом транспортування деревини на далекі відстані був сплав ріками, про що йтиметься нижче.

3.3. Переробка деревини на тартаках

Одночасно з веденням традиційного лісового господарства відбувалася й переробка деревини. Звичайно, більшість заготовленої деревини вивозилася за межі Гуцульщини, проте, з бігом часу вона все більше перероблялася на місці. Основним підприємством з переробки лісової продукції був тартак, який приводився в дію водою, а пізніше – за допомогою механічних пристроїв. Починаючи з кінця XVIII ст., значна кількість деревини, крім сплаву Прутом і Черемошами на зовнішній ринок, поступала на тартаки, де розпилювалася на дошки та бруси. Механічне розпилювання деревини на, так званих, венеційських пилорамах вперше застосовано в XIV ст. (на Наддніпрянщині – у XV ст.). Наприкінці XVI ст. тут нараховувалося вже близько сотні підприємств з розпилювання деревини, які, з польської мови, називалися тартаками. Вони мали, переважно, одну пилораму і працювали завдяки водним колам та кіратам [675, с. 720]. Як правило, такі тартаки розташовувалися на берегах сплавних рік серед великих лісових масивів з високоякісними породами деревини. З тих, чи інших причин найдавніші тартаки часто змінювали своє розташування, обслуговувалися невеликою кількістю робітників, які часом використовувалися теж і для ручного розпилювання деревини поздовжніми пилами.

Особливо багато тартаків з'явилося у другій половині XVIII ст. У 1786 р. у Галичині нараховувалося 259 тартаків, що приводилися в дію водою [723, с. 46]. Старі кірати на тартаках вийшли з ужитку. З приходом деяких тартачних спеціалістів з Угорщини, на Прикарпатті поширилася нова, угорського походження, назва лісопильних підприємств – «фірас». А потоки, водою яких порушувалися кола пилорам на фірасах, у деяких місцевостях отримали назву «форещик». Одним з них став потік, що впливав з-під Рокитського хребта й направляв свої води до Прутця Чемигівського в Микуличині. Назва цього потоку зафіксована вперше в 1787 році й говорить про те, що на його березі діяв найдавніший тартак або фірас на Гуцульщині [1058].

Приблизно в 1780-х рр. з'явився тартак у Делятині, у гирлі Перемиски, й

порушувався водою, спеціально відведеної для цієї мети млинівки. Офіційно він згадується лише 1803 р., однак той факт, що в 1788 р. у с. Луг для потреб сплаву деревини для тартаку будувалася кляуза (штучна водойма з шлюзами) [605, с. 42], говорить про те, що тартак вже був діючим, або знаходився в стадії будівництва. На карті 1847 р. у Лузі нанесена кляуза [1275, арк. 137], а в Делятині – промислові споруди тартаку [1271, арк. 32]. Цей державний тартак здавався в оренду приватним підприємцям терміном на три роки. У 1842 р. у Микуличині в урочищі Фальча діяв тартак на млинівці [1058], пилорама якого приводилася в рух за допомогою водного кола млина [284, с. 232]. На карті Середнього Майдану з 1847 р. нанесені об'єкти тартаку, що розташовувався у стариці р. Товмачик [1277, арк. 149]. Влітку 1873 р. вперше на Гуцульщині вступив у дію багаторамний паровий тартак у Вороненці [583, с. 56].

У 1877 р., коли з'явилися перші статистичні дані про всі тартаки Прикарпаття [620, с. 42–43], у верхів'ях Пруту діяло шість тартаків, п'ять з яких порушувалися водними колами, а один – паровою машиною. Проте, це не був згаданий вище тартак Вороненки, а інший, – в Середньому Майдані. Вороненківський тартак, очевидно, як і багато інших подібних підприємств тих років, що були конкурентоздатними, згорів з умисного підпалу власника якогось сусіднього тартаку. На тартаках долини Пруту в 1877 р. діяло 10 пилорам, 23 ручні та дві циркульні пили, які щорічно, за скромними підрахунками, розпилювали понад 12,7 тис. м³ деревини й випускали 8380 м³ пиломатеріалів (дошки та бруси). Слід зауважити, що питома вага цих тартаків становила: за кількістю водних кіл – 71,4 % та за кількістю пилорам – 55,5 % від усіх, що діяли у Надвірнянському повіті.

Для загальної уяви про стан лісодеревообробки на Гуцульщині слід навести статистичні матеріали про державні тартаки Східної Галичини (кількість приватних тартаків була на порядок вищою). В 1786 р. їх нараховувалося 259, у 1847 – 222, у 1851 – 122 (в т.ч. один паровий), у 1853 – 124, у 1862 – 233, у 1880 – 639 (в т.ч. 71 паровий загальною потужністю у

1725 к.с.), у 1884 – 710 (в т.ч. 84 парових, 2407 к.с.) та в 1885 – 572 (в т.ч. 93 паровий, 2655 к.с.). У Надвірнянському повіті згадується сім тартаків, зокрема у Пнів'ї (С. к. uprz. Zakład kred. Ziemskie w Wiedny), Середньому Майдані (Г. Катценеллетбогена), Надвірній (Państwo Nadwórna), Делятині (Бенджаміна Абоша), Микуличині (С. к. uprz. Zakład kred. Ziemskie w Wiedny) та Пасічній (С. к. uprz. Zakład kred. Ziemskie w Wiedny). З тих державних тартаків чотири були паровими (потужністю 138 к.с.) та три – водяними з млином. На них встановлено чотири пилорами, вісім циркулярок, кількість робітників – 308 осіб [723, с. 18, 38–39]. Загалом тоді на тартаках діяло 18 пилорам, 75 ручних та 6 циркульних пил. Незважаючи на незначну потужність деревообробного виробництва, тартаки переробляли понад 51 тис. м³ деревини та випускали 24,5 тис. м³ пиломатеріалів (дод. Б.12).

Детальнішу характеристику діяльності микуличинського тартаку на Фальчі з 1880–1900 рр. можна відтворити завдяки щоденнику тартачного майстра Д.Бояна [1056]. Тартак розташовувався на млинівці при млині з трьома водними колами. Два кола порушували млинські камені, а третє – з допомогою ремінного приводу – пилораму тартаку. Пилораму, ручні й циркульні пили обслуговували 22–25 робітників. У 1877 р. вони розпиляли майже 3 тис. м³ деревини, а в 1901 р. – від 700 до 1100 м³ щомісяця. Робітники отримували незначну заробітну плату – від 6,1 тис. флоренів у 1886 до 4,3 тис. – у 1902 р.

Отже, в 1880–1900 рр. продукція тартаку при однаковій кількості робітників збільшилася в 3–4 рази, проте заробітна плата зменшилася майже на третину. Українці складали половину робітників тартаку, але з уваги на те, що на виробництві виконували важчу та гірше оплачувану роботу, отримували лише 45 % загальної суми заробітної плати. Зате 25 % робітників-поляків діставали понад 29 % загальної суми. Для оцінювання розміру цієї зарплати досить сказати, що річна плата наймитові складала приблизно 25 флоренів, робочі чоботи коштували – 2–3, святкові чоботи – 6, кишеньковий годинник – 5, а корова – 50 флоренів [284, с. 235].

Тартак заряду лісів у Делятині, що розташовувався біля Перемиски, як вже зазначалось, надавався в оренду приватним підприємцям. Так, протягом 1869–1871 рр. його орендував М.Зухер, а в 1872–1874 рр. – Т.Фішель. Щорічна орендна плата становила 1500 флоренів. На тартаку розпилювалася деревина, яку по 50–83 центи за м³ рубали в лісах Делятинського заряду лісів. Таким чином, 1872–1873 рр. у цих лісах зрубано та відправлено до тартаку 5243 колоди об'ємом понад 7 тис. м³ і вартістю 6189 флоренів [1263, арк. 5–6, 12, 23, 47, 57, 69, 90–91]. У 1883 р. на теренах Надвірнянського повіту діяло дев'ять тартаків, з яких чотири парових (потужністю 138 к.с.) та п'ять водяних (18 к.с.).

На початку ХХ ст. у долині Пруту функціонували три тартаки в Микуличині, по два – в Делятині та Білих Ославах та по одному – в Лузі та Горішньому Майдані. П'ять з них порушувалися за допомогою парових машин, але їх потужність була незначною (10–25 к.с. кожен) [750, с. 218, 220–222].

У 1910 р. на Гуцульщині діяло 16 тартаків, в т.ч. 13 (1039 робітників) – у Надвірнянському повіті, два (85 робітників) – у Косівському та один – у гуцульській частині Коломийського (19 робітників) повіту. Значні зміни в лісодеревообробці наступили в 1910 р., коли в Микуличині А. Копельман перепрофілював паровий тартак під випуск деревної стружки («вовни»), а в Делятині паровий тартак заряду лісів, орендував малярський підприємець з Будапешта З.Кляйн. Він переніс машинне відділення та розпилювальне відділення з державної землі при дорозі на орендовані селянські та громадські толоки біля залізничної лінії Станиславів – Вороненка, розширив розміри згаданих відділень, придбав та змонтував велику парову машину на 120 к.с. [751, с. 517] та на подвір'я підвів промислову залізничну вітку [1233, арк. 23–28]. На розширеному, обладнаному новими станками підприємстві, почало працювати близько 200 робітників [751, с. 517]. Тартак З.Кляйна на початку ХХ ст. належав до найкращих підприємств галузі в Галичині. Тартаки будувалися і на Косівщині, однак невідомо, через брак джерел, про потужність їх виробництва, чисельність зайнятих у них робітників тощо [194, с. 43].

У 1860–1870-х рр. на Надвірнянщині діяло чотири водяні тартаки, що були у власності підприємців Г.Рогана і Ф.Бухмуелера. Протягом 160–169 днів понад ста робітників розпилювали близько 50 тис. м³ деревини. Чотири тартаки діяли в Жаб'ю. За даними Львівської торгово-промислової палати, Надвірнянський повіт поставляв на ринок 62019 шт будівельного лісу загальною вартістю 125 тис. зол., 136 тис. м³ паливних дров твердолистяних порід та 272 тис. м³ м'яколистяних порід загальною вартістю 260 тис. зол. На п'яти водяних тартаках у 1870 р. було виготовлено 44190 шт залізничних шпал, 166914 шт дощок, 34920 шт лат (стропил) вартістю 99257 зол., 13440 шт гонтів вартістю 7550 зол. та 151680 шт пиломатеріалів різного асортименту вартістю 1540 зол. 1870–1880 рр. у Стримбі працював паркетний завод, на якому працювало близько 40 робітників [194, с. 43–44].

У міжвоєнних 1919–1939 рр. на Гуцульщині діяло декілька десятків тартаків, більшість з яких були невеликими підприємствами з розпилювання деревини та переробки її на пиломатеріали різних асортиментів. До великих підприємств належали тартаки З. Кляйна в Делятині та «Микуличин» у Микуличині, які займали у воєводстві 10–11, а у Надвірнянському повіті – 2–3 місця. Найпотужнішим був Надвірнянський тартак «Польська фореста» [829, арк. 39]. Найбільша мережа тартаків знаходилася у долині Пруту, де функціонувало шість великих та декілька середніх підприємств (дод. Б.13), про що йтиметься нижче.

Тартак Фрідфертіга у Білих Ославах, що розташовувався на березі р. Водишний в присілку Печеніжин, засновано в 1904 р. На початках його приводило в дію водяне коло, а пізніше – локомотив силою 30 к.с. [919, арк. 139]. Під час Першої світової війни розпилювальний корпус тартака був знищений і його функціонування відновлено наприкінці 1922 р., коли запущено в дію один гатр. Другий запрацював на початку 1923 р. Крім пилорам, на підприємстві працювала циркулярка та шліфувальна машина. В перших місяцях роботи на тартаку працювало 12 робітників в першу зміну, а відтак, ще

10 – у другу зміну. За законом робітники мали працювати по 46 год. на тиждень, однак, перевірки інспектором праці у 1925 р. показали, що фактично робочий тиждень становив 63 год. (по 10,5 год. шість днів на тиждень). 16 січня 1927 р. тартак згорів, але його швидко відбудували й, крім денної, відкрили ще нічну зміну, в яку працювало 12 робітників [971, арк. 7–8, 14, 22, 30–31, 35]. У роки девальвації марки робітникам щоденно платили по 3–4 тис. марок [971, арк. 36]. Наприкінці 1920-х рр. тартак зупинився. В розквіт його діяльності на тартаку перероблялося до 6 тис. м³ деревини [919, арк. 16].

Тартак Гольдштайна розташовувався на березі р. Ослава в центрі с. Білі Ослави. Він почав функціонувати в 1904 р. [919, арк. 131]. Турбіна (потужністю 10 к.с.) рухала одну-дві пилорами та одну циркулярку [922, арк. 9–10]. Працювало троє-шестеро робітників, що розпилювали в рік до шести тис. м³ деревини. Діяв до 1940-х рр.

Знанням був і тартак Фрідфертіга у Делятині. З невідомих причин у кінці 1920-х рр. Фрідфертіг закрити своє підприємство в Білих Ославах і на початку 1928 р. розпочав будівництво тартаку поблизу залізничної станції в Делятині. Будівлі підприємства були цегляними та дерев'яними. На тартаці першочергово вмонтували дві парові машини потужністю 80 та 6 к.с., які згодом замінені на потужніші (200 та 8 к.с.). Завдяки цим машинам працювало дві пилорами (шириною 65 та 100 см), дві циркулярки та один шліфувальний станок [1004, арк. 2, 32]. Кількість робітників, в залежності від потреби, була різною. Так у 1929–1931 рр. на тартаку працювало 49–54, в 1932–1934 рр. – 17–27, влітку 1935 р. – 44, на початку 1936 р. – 72, а в 1937 р. лише 27 робітників. Вони працювали щоденно від 6 до 15 год. протягом понеділка-п'ятниці та в суботу від 6 до 13 год. з годинною обідньою перервою. Більшість робітників отримували щоденно по 1–3 зол., шліфувальник – 5, машиніст парових машин – 6 зол. [1004, арк. 5–6, 18, 33]. Об'єм поставок деревини, що змінювався щороку в залежності від розрахункової лісосіки, дозволяв розпилювати 5,5–12,2 тис. м³ деревини [890, арк. 188]. 1936 р. тартак опинився в руках Бавера й Альтбаха,

проте не працював. У 1937 р. деревину на ньому розпилювала фірма Мільрада, а в 1939 – Мільрада й Артмана [1004, арк. 40, 60–62, 65–66].

Архівні дані про тартаки Бльоха в Лузі та Делятині дуже переплутані, що унеможлиблює характеризувати кожен зокрема. Перший з них був розташований у нижній частині Луга на межі з Делятином (заснований у 1894 р.), другий – у центрі Делятина (заснований у 1913 р.) [919, арк. 109, 113]. Тартак у Лузі згорів 1932 р., а делятинський діяв до 1938 р. У 1924–1925 рр. на одному з тартаків Бльоха знаходилося дві пилорами та одна циркулярка, а на іншому, – три пилорами, по одній циркулярці та маятниковій пилі. Загалом на обидвох тартаках працювало до 100 робітників, які розпилювали 8–15 тис. м³ деревини [919, арк. 49–53]. На делятинському тартаку в грудні 1935 р. працювало 51, упродовж січня-вересня 1936 р. – по 26–40 і в першій половині 1937 р. – по 15–37 робітників. З грудня 1935 до липня 1937 рр. тартак продав 206 вагонів пиломатеріалів, у т. ч. 14 % – для клієнтів у межах Польщі та 86 % – для закордонних фірм [833, арк. 33–88; 889, арк. 129; 891, арк. 229].

Тартак Фогеля в Делятині побудований у 1923 р. на лівому березі Пруту між мостом до с. Заріччя та гирлом р. Любіжня. У 1928 р. на ньому були вмонтовані парова машина потужністю 50 к.с., три пилорами, по одній циркулярці та маятниковій пилі. Пилорами обслуговували четверо кваліфікованих, 17 постійних некваліфікованих та 30 сезонних робітників, якими керували шість техніків та урядників. Протягом 1928 р. тартак перепиляв близько 16 [895, арк. 1–10], а в 1929 – 20 тис. м³ деревини [890, арк. 188].

Тартак Ягра «Делятин-місто» побудований 1932 р. на місці тартаку Фогеля і складався з мурованої котельні та дерев'яного цеху розпилювання. В котельні був вмонтований локомотив потужністю 45 к.с., котел з тиском сім атмосфер і поверхнею нагріву 30 м² та паровий насос. У лісопильному цеху знаходилися три пилорами (шириною 55–85 см), одна циркулярка та один шліфувальний станок [895, арк. 18–20]. Діяв також млин на два камені. Тартак обслуговувався значною кількістю робітників: у грудні 1932 р. – 56, серпні 1933

– 46, березні 1934 – 70, січні 1936 – 61 та у грудні 1937 р. – 44. Вони працювали від понеділка до п'ятниці з 6 до 15 год. та в суботу від 6 до 13 год. з годинною перервою на обід. Іноді частина робітників працювала ще й у другу зміну. За відпрацьовану зміну жінки отримували по 1,4 зол., некваліфіковані робітники – 1,2–2,0 зол., а кваліфіковані робітники – 2,4–4,0 зол. [1003, арк. 64–65]. Тартак працював неритмічно, з перебоями: навесні 1933 р., коли він мав достатньо сировини та велике замовлення з Голландії, міністерство дозволило запустити третю зміну, але взимку 1933–1934 рр., через недостачу деревини, тартак на кілька тижнів призупинив роботу [1003, арк. 72, 77, 132, 140]. Впродовж 1932 р. на тартаці розпилено 16 тис. м³ деревини [895, арк. 18]. 1936 р. він випродукував 408 вагонів пиломатеріалів, з яких 89 % експортував за кордон і лише 11 % реалізував у межах Польщі. Найбільше (262 вагони) закупили клієнти з Англії, 37 вагонів – з Ісландії та 32 – з Америки [833, арк. 50–69].

Підприємець Собель мав у Микуличині два тартаки, але про них збереглося дуже мало відомостей. Це, зокрема, дані про кількість робітників (16–44) та об'єм розпиленої деревини (2–7,5 тис. м³) за 1928–1930 рр. [889, арк. 314; 891, арк. 290]. У 1918–1939 рр. діяв також невеликий тартак у Середньому Майдані, але про нього відсутня будь-яка інформація.

У 1930 р. в Станиславівському воєводстві було 75 тартаків, що мали 216 пилорам та 6327 робітників, якими було розпилено майже 1,2 млн м³ деревини [624, с. 298–313]. На Гуцульщині тоді функціонувало вісім тартаків, які 1932 р. входили до переліку двадцяти найкращих у Східній Галичині – сьомим був тартак «Polska Foresta» (м. Надвірна, 89 тис. м³) та десятим – «Z. Klein» Державної дирекції лісів (м. Делятин, 60 тис. м³). Найпотужнішими ж були тартаки «Bracia Groedel» (м. Сколе), який щорічно переробляв до 175 тис. м³ деревини, «Godulla» (м. Стрий, 120 тис. м³) та «Silvinia» (м. Долина, 120 тис. м³) [829, арк. 39; 891, арк. 290; 895, арк. 18–20].

Тартак З.Кляйна Державної дирекції лісів розташовувався в урочищі Ліщина в Делятині. Його походження пов'язане з водним тартаком, що раніше

знаходився над р. Перемиска. Коли водні тартаки виявилися непрактичними, на початку ХХ ст. тартак над Перемискою занехаяно, а побудовано новий біля Дорівського лісництва з паровою машиною у 1903 р. Це підтверджується листом З. Кляйна від 1918 р. до магістрату Делятина з проханням продовжити закінчений 15-річний термін оренди громадського пасовиська [886, арк. 20].

Спочатку (1907 р.) тартак був розташований поблизу автодороги Делятин – Дора, а його котельня та розпилувальний цех і досі знаходяться на старому місці. Від них на північ простягався склад сировини. Орендатором чи тимчасовим власником тартаку був тоді Аустерліц. Близько 1910 р. тартак орендував угорський промисловець з Будапешта З. Кляйн. Тоді він дав розпорядження перенести об'єкти тартаку ближче до залізниці Станиславів – Вороненка. В 1912 р. Кляйн провів до складу тартаку залізничну гілку. Під час війни, в 1916 р., в котельні тартака італійські та російські полонені вмонтували нову потужну парову машину. Подальша розбудова розпочалася в перших міжвоєнних роках. Адміністратори тартаку в 1918 р. орендували ділянку громадської толоки на 15 років, а також викупили землю в селянина Гуцуляка для будівництва господарських споруд складів сировини та готової продукції.

У 1921 р. адміністрація тартаку почала будівництво вузькоколійної вітки від тартаку вздовж Перемиски в багаті лісами с. Луг. Щоб провести згадану вітку, треба було орендувати ще одну ділянку громадської толоки, а також викупити в селян низку їх городів та сінокосів. Але селянам будівництво вузькоколійки не обіцяло жодної вигоди; більше того, – воно мало завдати їм великої шкоди. По-перше, – зменшення площі толоки поставило б у скрутне становище селян, що й так мали недостатньо земель для випасу худоби. По-друге, – побудова гілки в перспективі позбавила б селян частини їх найосновнішого майна – землі, яку пропонувалося продати за визначеними урядом цінами, тобто майже за безцінь, оскільки повоєнні марки фактично не мали жодної реальної вартості. З уваги на всі ці обставини, З.Кляйну та його помічникам довелося зробити кілька «дипломатичних» кроків. Вони почали

переговори з міською владою Делятина щодо отримання значної частини громадської толоки. Селяни ж звернулися зі скаргою до воєводи та міністерства, проте останні не заборонили продаж толоки й адміністрація тартаку отримала її в бажаних розмірах та за невеликі кошти [886, арк. 20–23]. Використавши знайомство з Надвірнянським повітовим старостою, З. Кляйн 22 жовтня 1921 р. отримав дозвіл на будівництво вузькоколійки та на викуп у селян необхідних ділянок [886, арк. 14, 23, 24]. Одразу після цього він домовився з Дирекцією лісів про те, що щороку буде купувати в лісах біля Делятина по 35 тис. м³ гідної для розпилювання деревини, а після десяти років експлуатації лісів передасть вузькоколійку державі безкоштовно [886, арк. 55–56]. Після цього З. Кляйн розпорядився, скориставшись смертю Гуцуляка, в якого раніше купив маєток, розібрати господарські споруди попереднього власника. Але при вході до тартаку він залишив виставлений Гуцуляком хрест з розп'яттям, розраховуючи на те, що таким чином пом'якшить суперечки з селянами. Та, мабуть, цей вчинок З. Кляйна мало йому допоміг, бо непорозуміння з селянами набрало досить складного затяжного характеру.

17 липня 1922 р. адміністрація тартаку повідомила селян прийти за винагородою за продані ними ділянки та в присутності трьох жандармів наказав своїм робітникам розпочинати будівельні роботи. Однак селяни гроші не пішли, а кожен став на своїй землі, щоб не дозволити земляні роботи. Жандарми силою виганяла селян з їхніх ділянок; трьох жінок арештовано. У відповідь на це найбільший ворог ідеї З.Кляйна С. Савчук, що й раніше від імені селян писав скарги у вищі інстанції, вислав телеграму на ім'я воєводи, який наказав припинити будівництво. Міністр внутрішніх справ 18 листопада 1922 р. зобов'язав З. Кляйна довести, що збудована ним вузькоколійка служитиме не лише йому, але й державі. 23 листопада ц. р. старостинський радник Я.Бартосінський провів ревізію документів щодо купівлі земель і виніс рішення, що намічена до будови вузькоколійка матиме загальну користь, але, при цьому зауважив, що селяни не можуть не переживати через сильну

девальвацію марки, якою з ними розраховались. У зв'язку з таким станом речей будівництво дороги припинилося, а З. Кляйн вигнав з роботи на тартаці всіх місцевих мешканців. Восени 1923 р. він ще раз наказав своїм робітникам приступити до будівництва дороги, але 22 вересня 1923 р. місцеві мешканці не дозволили цього зробити. 28 вересня селяни направили листа воєводі з пропозицією заміни толоки на Гориші на полонину Щавку. З. Кляйну не залишилося більше нічого, як погодитися з цією вимогою – він викупив для селян полонину й за це отримав їхню згоду на будівництво. Сталося це в грудні 1923 р. [886, арк. 1–67]. Впродовж 1924–1926 рр. вузькоколіяку до Лугу введено в експлуатацію.

З 1926 р. відомі дані про структуру та обладнання підприємства. Тартак складався з розпилувального цеху, що був збудований з дерева та з прибудованих до нього цегляних: котельні, машинного відділення та механічної майстерні. В котельні встановили два котли з поверхнею нагріву 172 м², а в машинному відділенні – велика парова (потужністю 250 к.с.) та мала парова (потужністю 35 к.с.) машини. Вони рухали токарний, стругальний і свердлильний станки, а також вісім циркулярок та шість пилорам. Пилорами марки «Тофан» розпилювали деревину діаметром 16–24, а марки «Лянґфельдер» – діаметром 30–36 цалів (дюймів). На вузькоколіяці працювали два паровози та 12 вагонів. Деревина на тартак надходила з Делятинського та Дорівського надлісництв. У грудні 1928 р. на тартаці працювало 720, а через рік – 589 робітників. Вони розпиляли в 1928 р. 51515 м³, в 1929 – 52 тис., а в 1930 – 60 тис. м³ деревини [889, арк. 76; 890, арк. 188; 891, арк. 290]. 60 % пиломатеріалів вивезено до Німеччини, 30 % – до Бельгії, Голландії, Франції й Англії та лише 10 % реалізовано на крайовому ринку [888, арк. 1–18].

Тартак З. Кляйна в 1920-х рр. контролювала фірма «Anglo-European», власниця чотирьох великих тартаків воєводства, які розпилювали до 300 тис. м³ деревини щорічно [887, арк. 72, 75]. Внаслідок кризи кінця 1920-х рр. згадана закордонна фірма стала неплатоздатною й це привело до того, що в 1931 р.

припинив свою діяльність і тартак З. Кляйна. Його маєток перейшов до рук Дирекції лісів. Нова фірма отримала назву «Tartak państwowy zarządu Dyrekcji lasow państwowych we Lwowie – Delatyn». Після реконструкції тартак запустили в дію 31 серпня 1932 р. [833, арк. 50–69]. Згідно з описом урядової анкети, він складався з дерев'яного розпилювального цеху та цегляної частини, де розташовувалася шліфарня, механічна майстерня, машинний відділ і котельня. Поряд знаходився склад для дощок, а в подвір'ї – кімната для відпочинку робітників, кузня та склад пального. Поблизу дороги – житлові споруди й адміністративний будинок. У машинному відділенні функціонували парові машини потужністю 70 та 30 к.с., а в котельні – два котли та дві помпи. В механічній майстерні розміщувалися токарний, стругальний і свердлильний станки. Деревину розпилювали шість циркулярок і шість пилорам. На тартаці працювало від 178 до 464 робітників, максимальна кількість припадала на осінньо-зимовий період [1005, арк. 1; 1007, арк. 1].

Спочатку на тартаці працювали лише чоловіки і тільки в 1937–1938 рр. серед робітників рахувалося 2–3 жінки. Восени 1932 р. тартак працював в одну зміну, під кінець року ввели другу, а у лютому 1933 р. – третю зміни. В денній зміні працювало 200–300 робітників, а в інші – 60–80 [1005, арк. 12, 15, 52, 57, 67, 93]. Адміністративному персоналу виплачували таку щомісячну заробітну плату (золоті): веркмайстрові, начальнику розпилювального цеху – 300; машиністам, писарям, маніпулянтам – 150. Погодинна оплата праці робітників на складі сировини складала 0,55 зол., на складі пиломатеріалів – 0,5, в розпилювальному цеху на пилорамах – 0,42, в механічній майстерні – 0,15, на зв'язуванні кори – 0,07 зол. [1005, арк. 2]. На противагу приватним тартакам, які реалізовували свою продукцію переважно за кордон, цей тартак більшість пиломатеріалів реалізовував на внутрішньому ринку (до 57 %). Після Другої світової війни він став базою для організації Делятинського лісокомбінату.

Державний тартак «Микуличин» побудовано у 1922–1925 рр. під Ділкою у Микуличині. Належав Дирекції лісів у Львові, лише в 1930–1933 рр.

орендувався акціонерною спілкою. Тартак тричі горів (1926, 1933, 1936) і відразу відбудовувався. До структури підприємства входили цегляна котельня, кузня, верстатна, шліфувальня, сортувальна, пилорамний і столярний цехи [1006, арк. 1]. У 1937 р. на тартаці знаходилися [1008, арк. 25] цегляні будинки електроцеху, котельні, верстатної, кузні, шліфувальної, відпочивальні та лазні з туалетом. У підвалах розташовувалися столярня та паливний склад; до електроцеху прилягало дерев'яне приміщення пилорами й сортувальної. У котельні та електроцеху були вмонтовані парові машини, електродвигуни та механізми (дод. Б.14). Микуличинський тартак належав до числа найкращих підприємств Польщі. Там панувала чистота, порядок і культура виробництва. Деревина перед розпилюванням подавалася в басейн для миття. Всі виробничі процеси були високомеханізованими. Дотримувалися й восьмигодинного робочого дня. У 1927 р. там працювало 429 осіб, 1929 – 840, 1937 – 240 та 1938 – 321 осіб. 1927 р. на тартаку розпиляно 54,2 тис., у 1928 – 66 тис., 1930 – 35 тис. м³ деревини [891, арк. 290; 892, арк. 1–32; 1006, арк. 1; 1008, арк. 25].

Загалом у 1924 р. на Гуцульщині діяло 34 тартаки [919, арк. 1–70], найбільша їх кількість, як і слід було сподіватися, знаходилася у сильно заліснених верхів'ях рік. Практично порівну було тартаків у долинах Пруту, Бистриці Надвірнянської (у обох по десять) та Черемоші (дев'ять). По менших ріках (Пістинька, Рибниця) їх збудовано лише п'ять (дод. Б.15).

За підтвердженими даними, що стосувалися 18 тартаків, тобто, лише 53 % від відомих на Гуцульщині, парові машини та водяні кола мали загальної потужності 1390 к.с., що приводили в рух 38 пилорам, 24 циркулярки, дев'ять шліфувальних станків. На підприємствах працювало 616 робітників, які розпилювали 142,45 тис. м³ деревини. Крім цього, згадувалися тартаки і в інших населених пунктах (Селятин, Рахів), проте вони не опиралися на архівні джерела [265, с. 132] (дод. Б.16).

1929 р. на Гуцульщині функціонувало 43 тартаки [922, арк. 128–165], проте, тільки стосовно 21 з них вдалося знайти інформацію щодо технічного

оснащення, кількості робітників та об'єми перепиляної деревини (близько 250 тис. м³). Кількість робітників і випуск продукції на великих підприємствах у 1924–1929 рр., зросли у декілька разів (Делятин, Надвірна, Ворохта), а діяльність малих підприємств не завжди була задовільною. Це пояснювалося багатьма причинами, однією з яких, і найважливішою, був розподіл лісосічного фонду на користь великих державних підприємств. Так, Надвірнянський тартак «Polska Foresta» у 1920-х рр. підписав угоду з державними інституціями про використання лісосічного фонду [563, с. 228–243] на декілька років об'ємом 1,2 млн м³. Згадувалося, що з Делятина та Надвірної пиломатеріали вивозилися, окрім Польщі, у Англію, Німеччину та Голландію.

Кількість тартаків у 1924–1929 рр. зросла 38 %, однак, це не означало позитивної тенденції в їх діяльності, оскільки через низьку виконавську дисципліну місцевих властей допускалися помилки у звітних документах, що унеможливило реальну характеристику даної галузі господарювання в цілому. Кількість малих тартаків закривалася через конкуренцію, що видно з загальної кількості переробленої деревини. Про новостворені тартаки здебільшого була інформація лише про власника та наявні деякі механізми.

У зв'язку з політичними та економічними проблемами у Польщі різко скоротилася кількість малих тартаків. Повітові старости теж нерідко подавали недостовірну інформацію: тартаки часто приписувалися то до одних, то до інших населених пунктів, чисельність робітників та об'єм випущеної продукції замовчувалися і т.п. Так, за офіційними даними 1936 р. на Гуцульщині згадувалося лише 19 тартаків, а інформація про них була дуже розмита і неправдоподібна (дод. Б.17). Виходило, що на Гуцульщині перероблялося лише близько 70 тис. м³, що є просто малоімовірним, оскільки лише Надвірнянський тартак «Польська фореста» переробляв щорічно близько 90 тис. м³ деревини [922, арк. 128–165].

На закарпатській Гуцульщині найбільшим центром лісопереробки був Великий Бичків, де функціонував перший і єдиний на Гуцульщині лісохімічний

завод, що спеціалізувався на сухій дистиляції деревини. Букові ліси займали навколо села 58 % загальної площі, що привернуло увагу іноземних промисловців – воно стало основною сировинною базою для лісохімічного заводу. Справи йшли так добре, що в 1868 р. швейцарські та угорські підприємці уклали з владою договір про експлуатацію лісів на 50 років. Цей лісохімічний завод – перший на той час в Австро-Угорщині. Будівництво було дуже дорогим і обійшлося інвесторам у 1,2 млн форинтів. Щоб вдосконалити та полегшити транспортування сировини і готової продукції через Трибушани проклали залізницю, яка з'єднувала його через Зимір із залізничною лінією Станиславів – Воронька. Так відкрили шлях для реалізації продукції у Галичині, Буковині і зарубіжжі. У другій половині XIX ст., після скасування кріпацтва, життя місцевого населення практично не покращилось, оскільки збільшились інші повинності. Лісохімічний завод, який до 1896 р. став фірмою «Клотільда», добре розвинувся – на ньому працювало 420 осіб, у 1900 р. – 574, а в 1930-х рр. – до 1000 [787, с. 327–332]. У цей час завод переробляв 160 тис. м³ деревини, випускаючи понад 2000 вагонів різної хімічної продукції. Щорічно випускалося 35 тис. ц глауберової солі та дві тис. ц аміачної селітри, які експортувалися в різні країни Європи, а також у Росію. При лісохімічному заводі функціонували цегельня й тартак на чотири пилорами [266, с. 494].

Велика кількість деревини використовувалася на діючих у закарпатській Гуцульщині п'яти залізоплавильних, двох чавуноливарних та одному скляному гутному виробництві [157, с. 137; 632, с. 57].

У долині Білого Черемошу на буковинській стороні діяли потужні тартаки у Берегометі та Вижниці [157, с. 138]. Берегометський лісопильний завод вважався одним з найбільших у державі, на ньому працювало в різні роки від 500 до 1000 працівників [299, с. 179].

Слід зауважити, що діяльність найбільших тартаків Гуцульщини стимулювала розвиток інфраструктури, будівельної індустрії та зайнятість населення.

3.4. Лісосплав

Розвиток лісової промисловості в Карпатах у XIX ст. був зумовлений будівництвом залізниць, особливо вузькоколіїних, і широким використанням лісосплаву по ріках, що у другій половині XIX ст. став одним з основних способів доставки деревини до споживачів. Карпатські ріки, які брали початок у густо заліснених частинах Гуцульщини, перетинали при виході з гір малозаліснені регіони Російської та Австро-Угорської імперій і мали вихід до Чорного моря. Транспортований по Пруту та Тисі ліс у круглому вигляді потрапляв у різні країни світу. Пиломатеріали і, частково, круглий ліс вивозилися також залізницею до країн Європи (Австро-Угорщина, Німеччина, Польща, Швейцарія) [157, с. 143; 632, с. 68].

У 1871 р. на Гуцульщині почала свою діяльність Прутська змішана комісія, яка здійснювала нагляд за судноплавством і роботами щодо його поліпшення згідно з «Постановою щодо судноплавства рікою Прут» (підписана Росією та Австрією 5 грудня 1866 р.) [164, с. 76; 233, с. 48–58]. У 1905 р. державне управління водного будівництва Австро-Угорщини та ландтаг герцогства Буковина підписали угоду про використання для судноплавства ріки Прут, згідно з якою кошти на проведення руслових робіт у сумі 87,5 % вносила Австро-Угорщина та 12,5 % – Буковина. На прикордонній смужі кошти вносилися сторонами порівну.

До середини 1870-х рр. у Вижницькому повіті на ріках Пробійна і Луковець (басейн Білого Черемошу) спорудили дві греблі, а у 1869 р. – на р. Ріпей (басейн Путили) [233, с. 48–58]. Транспортування лісу з Надвірної, Делятина, Кут і Косова здійснювалося, насамперед, водним шляхом [620, с. 81].

У басейні Чорного Черемошу в 1870–1880 рр. побудували 12 кляуз (штучне водосховище зі шлюзами) – на Балтагулі, Шибеному, Дземброні (2), Добрині, Бистреці (2), Лостуні, Ільці (2), Кривці і Редіщику. Найбільшими штучними водосховищами були Шибений-1 та Лостун з об'ємом води, відповідно, 420 та 225,2 тис.м³. Нижче злиття Чорного і Білого Черемошів

побудовано лісосплавний комплекс (водопропускний канал, чотири шлюзи, решітки (засоби для виловлювання колод), склади деревини, господарські і виробничі приміщення). У другій половині ХІХ ст. досить інтенсивно здійснювався сплав лісу і у верхів'ях Пруту, Бистриці Надвірнянської та на Пістиньці. На Пруті (Прут і Піги) та Пістиньці до 1876 р. побудовано по два водосховища [164, с. 73]. На Пруті для сплаву зв'язували по 8–10 стовбурів довжиною 3–4 сяжні (6–8 м) [704, с. 52–53].

На притоках Бистриці Надвірнянської в цей час нараховувалося дев'ять водозбірників – Салатрук, Сітний, Довжинець, Дурнинець, Зубринка, Пасічна, Озерна, Рафайловець і Річка. Через 10–15 років були освоєні також інші притоки Бистриці Надвірнянської – Хрипелів і Солониця [164, с. 75].

У 1879 р. на Перкалабі (басейн Білого Черемошу) був споруджений один з найбільших і найкращих водозбірників Гуцульщини, так званий «шлюз кронпринца Рудольфа», об'ємом 180 тис. м³. В 1880–1890 рр. збудовано греблі на Великому Бискіу, Дихтинці, Яловичорі, Грамотному, Сараті та Путилі (2 греблі). Наприкінці ХІХ ст. на Білому Черемоші нараховувалося 10 кляуз [233, с. 48–59] із загальним об'ємом водосховищ до 900 тис. м³.

Впродовж 1870–1880 рр. споруджено штучні водосховища на Зваражі, Зубриці, Борсуці та Лопушній у басейні Серету, а у 1891 р. – на Сучаві, що забезпечувало сплав лісу від Шепоту до Фрасина. Однак, на Сереті, Сучаві та Молдові вже до 1910 р. лісосплав зовсім припинився [22, с. 259]. Наприкінці ХІХ ст. на Буковині нараховувалося 24 водосховища з об'ємом води близько двох млн м³. Разом зі шлюзами та п'ятьма греблями вони мали загальну протяжність 351 км, з яких лише 55 км були судноплавними (Дністер), інші ж використовувалися тільки для лісосплаву [760, с. 335]. Прутом і Черемошем наприкінці ХІХ ст. щорічно сплавлялося до 11 тис. плотів об'ємом понад 120 тис. м³ деревини [233, с. 48–58]. Ліс у 1895 р. перероблявся на десятках тартаків, які виробляли щорічно 200–500 тис. м³ пиломатеріалів, призначених, в основному, на експорт [157, с. 147]. У 1899 р. Черемошем сплавлено 3650 (1900

р. – 3800), Бистрицею Надвірнянською – 910 плотів. Після Першої світової війни лісосплав здійснювався лише на Черемоші, оскільки решта території Гуцульщини була вкрита мережею вузькоколіюк [164, с. 76].

Наприкінці XIX – початку XX ст. деревина сплавлялася й Білою та Чорною Тисами, а також Косівською. Було споруджено 13 гребель, з яких до управи в Чорній Тисі належали греблі Апшинець (1869 р. будівництва; об'єм водосховища 379,2 тис. м³), Довгий Потік (1853; 133,3 тис. м³), Станиславів (1866; 84,4 тис. м³); до управи Лазіщина – Стебна (1724; 35,0 тис. м³), Козьмешик (1873; 126,0 тис. м³), Лазіщина (1879; 100,2 тис. м³), Студений Потік (1889; 86,5 тис. м³); до управи Устерік – Квасна (1865, відновлена 1890, 107,2 тис. м³); до управи Богдан – Соскас-Шаул (1866; 122,4 тис. м³), Богдан-Лолін (побудована на старій греблі у 1885; 109,0 тис. м³); до управи Білої Тиси – Стоговець (1872; 178,0 тис. м³), Балцатул (1876; 137,0 тис. м³), Говерла (1892–1884; 94,0 тис. м³); до управи Великого Бичкова – Ялинка (1892; 30,0 тис. м³). Переважна більшість гребель були дерев'яними, тільки Апшинець і Стебна – з дерева та землі. В Рахівській управі в 1885–1894 рр. щорічно заготовлялося до 227 тис. м³ деревини [817, с. 64].

У 1920–1930 рр. сплавом деревини на Білому Черемоші керувала Польсько-Румунська комісія з центром у Косові, а на Чорному Черемоші – Дирекція державних лісів у Львові [623, с. 1–12]. Сплав на Черемоші здійснювався із застосуванням водозбірних та водонапірних гребель. Останні (гамованки) зменшували швидкість течії й утворювали акваторії для відстою плотів. У 1920–1930-х рр. вони були в Жаб'ї, Криворівні, Верхньому Ясенові (на Чорному Черемоші), Яблуниці, Довгопіллі, Полянці (на Білому Черемоші), Дихтинці та Усть-Путилі (на Путилі). У цих же роках на Білому Черемоші була побудована одна з найсучасніших гребель – «Марієн» [22, с. 264].

Протяжність сплавних шляхів у басейні Черемошу складала 205 км, зокрема, від кляузи Лостун до Устерік 80 км, на потоці Шибенім – 4 км, від кляузи Перкалаб до Устерік – 55, від Устерік до Кут – 33 та від Кутів до

Залуччя – 33 км. У другій половині XIX – початку XX ст. решітки перегороджували Прут біля Микуличина, Чорний Черемош – у Жаб'ї, Верхньому Ясеніві, Устеріках, Пістиньку – в с. Пістинь [22, с. 264–265].

У 1924 р. на Черемоші сплавлено майже 206, а в 1934 – 154 тис. м³ деревини [623, с. 1–12]. За транспортування деревини довжиною 12–14 м та товщиною у тоншому кінці 16 см з Жаб'я до Кутів євреї платили 30 корон, а прусаки – «від цаля» (тобто, за кожні 2 см товщини) – 7–8 корон. Транспортування деревини довжиною 7–8 м та товщиною 8 см у тоншому кінці коштувало: у євреїв – 15, а у прусаків – 10 корон [557, с. 211].

Повінь 1927 р. на кілька років призупинила сплав лісу по Черемошу. Через це Дирекція державних лісів вирішила будувати в долині Черемошу лісову вузькоколійку від Кут до Устерік, а звідти – долинами Білого і Чорного Черемошів. Початковою точкою були Кути, що розміщені на лівому березі Черемошу і з'єднані з Вижницею залізницею широкої колії. Деревину передбачалося перевозити з Кут до Вижниці, а далі через станцію Дика Вода до станції Снятин-Залуччя. Будівництво вузькоколійки було розпочате у 1932 р., однак, через брак коштів, дуже швидко припинилося [22, с. 266].

На початку 1930-х рр. діяли лише клязузи Лостун (225 тис. м³), Шибене (420 тис. м³), Балтагул (150 тис. м³) та Ільця у басейні Чорного Черемошу та Перкалаб (180 тис. м³), Марієн (290 тис. м³), Пробійна (130 тис. м³) – на Білому Черемоші [645, с. 112; 654, с. 56–57].

Специфічними були будівництво гребель, формування плотів, підготовка плотогонів, доставка лісу до сплавних ділянок тощо [22, с. 256–300; 164; 425; 428; 491; 556; 760; 817]. Такі складні гідротехнічні споруди як греблі, застосовувалися для покращення сплаву по ріках, особливо в літнє мілководдя. Гребля перекривала русло ріки, внаслідок чого вище греблі утворювалося водосховище, яке під час випуску регулювало стік води на ділянці ріки, розташованій нижче греблі. Накопичення води у водозбірнику тривало, як правило, 3–4 дні, а її випуск – 2–4 год. Бували періоди, коли випуск води

здійснювався раз у тиждень, і його тривалість не перевищувала трьох год. Регулювання стоку води для сплаву деревини на ріках басейнів Тиси і Черемошу здійснювалося за допомогою системи водозбірних гребель, розташованих переважно на верхніх ділянках сплавних рік, майже біля самого їх витoku. Тут використовувався особливий тип дерев'яних зрубних гребель з будівельним об'ємом 3,5–14 тис. м³ та висотою водонапірних стінок 3–14 м, пристосованих до місцевих умов і потреб сплаву. Всі греблі мали донні водоспускні отвори і спеціальні отвори для зливу надлишкових вод.

Залежно від розташування, греблі споруджували з плотопропусками або без них. На верхніх ділянках річки переважно знаходилися греблі без плотопусків. Вони служили для збору води, за допомогою якої плоти сплавлилися на плесо або до водосховища плотопускної греблі, звідки здійснювалося транспортування плотів на магістральну ріку. Розміри плотопуска (висотою 2,5 м) мали бути достатніми для проходження плота завширшки 7–10 м. Місце для греблі вибирали у звужених місцях долини ріки з мінімальною фільтрацією води, щоб вона була не дуже довгою [491, с. 28].

Основним матеріалом для будівництва греблі служили колоди діаметром 25–27 см. Тільки напірну стінку робили з брусів (35x25 см). Зруби забутовували місцевим камінням. Розхід круглого лісоматеріалу становив 950 м³, пиломатеріалу – 280 і каменю – 2700 м³. Кожний з водоспусків, розміром 2x2,2 м, закривався масивним засувом з брусів. До верхньої частини засуву кріпилася піднімальна штанга, яка закінчувалася гвинтом з прямокутною головою. Гвинт пропускали через гайку, яка рухалася за допомогою черв'якового механізму, що монтувався на перекладині рами засуву. Водозлив греблі мав прямокутний отвір розміром 4x2 м, який перекривався двома плоскими дерев'яними засувами, що керувалися дерев'яними коловоротами. Для зменшення швидкості течії ріки споруджували спрощені водонапірні греблі, які ще й утворювали місця для відстою плотів, їх переформування та ремонту. У звичайних умовах сплаву зупинка плотів в дорозі була майже неможлива, тому

на великих сплавних річках споруджували декілька водонапірних гребель (гамованок), які з'єднувалися з берегами за допомогою зрубних дамб. Формування плотів здійснювалося на прирічкових складах [22, с. 266–299].

До сплавних ділянок деревину перетягали волоком за допомогою волів або коней [164, с. 114], спускали ризами та перевозили вузькоколійними залізницями [491, с. 29]. Збивання деревини здійснювалося на прирічкових складах, або в руслах з невеликою водою, що полегшувало переміщення стовбурів. Технологія формування плотів та їх сплав залежали насамперед від характерних особливостей річкових басейнів, а також народних традицій та історичного досвіду сплавників [22, с. 270–286].

У басейні Черемошу стовбури довжиною 9–20 м збивали в один ряд тоншими кінцями за течією ріки. Товстіші колоди розміщували в середині плоту, тонші – по боках. При кріпленні колод в руслі ріки, першу з них прибивали до «пільги» кілками («пільга» – колода, яку встановлювали поперек ріки і закопували кінці в береги). На складах верхню частину стовбура підтісували знизу на конус, що полегшувало долаття природних перешкод. Наприкінці XIX – початку XX ст. для збивання передньої частини плоту використовували два способи – традиційний (линвою служило молоде дерево, запечене на вогні) і модернізований. Перший був детально описаний В.Шухевичем [556, с. 145–318]. У 1920–1930 рр. замість дерев'яної гужви почали використовувати залізні троси. Всі колоди у верхній і відземковій частинах на відстані 20–25 см від їх кінця свердлилися і через отвори пропускалися троси, утворюючи, таким чином, пліт. На передньому плоті навпоперек клали колоду (попругу), яку прив'язували до нижніх за допомогою троса. На попрузі кріпився поперечний брус, на якому встановлювали «стілець» для весел («корм»), яких було 2–3 штуки довжиною 11–12 м. На кінці «керми» кріпилася дошка завширшки 20–30 см і завдовжки 2,5 м, яка служила, власне, веслом. Кінці линви, яку пропускали в отвори у верхній частині стовбурів, у наступних плотах використовували для поздовжнього кріплення їх між собою.

Кінці линви, які пропускали в отвори у відземковій частині стовбурів, зав'язували вузлами і плішили дерев'яними клинами [22, с. 280–296].

Формуючи великий пліт, менші плоти з'єднували між собою. Об'єм меншого плоту становив 20–30 м³ (довжина – 9–20 м, ширина: передньої частини – 6–8 м, задньої – 15–20 м). Великий пліт формувався з 5–8 менших і сягав 60–120 м. У залежності від умов сплаву на окремих ділянках ріки, плоти формувалися різних об'ємів [425, с. 23–26]. При несприятливих умовах сплаву, особливо у нижній частині Черемошу і передгірній частині Пруту, кермове весло встановлювалося також у кінцевій частині заднього плоту. У басейні Тиси деревину також збивали в руслі ріки. Однак місцеві плоти мали жорстку конструкцію, були одно- та дворядними. Для сплаву небезпечнішими ділянками ріки плоти кріпилися додатковою линвою з ліщини. Деревину по ріках басейну Тиси сплавливали переважно одним плотом інколи – плотами з двох-трьох менших, які називали «бокорами» [428, с. 266–270; 817, с. 75–83]. Плоти малого об'єму (до 20 м³) керувалися за допомогою двох весел, об'ємом більше 25–40 м³ – трьох: два весла встановлювали на передку плоту, третє – у хвостовій частині. При сприятливих умовах сплаву і наявності високого рівня води в ріках на збиту частину плотів накочували другий ряд колод, об'єм деревини якого становив 10–30 % першого [164; 428, с. 266–270; 817].

3.5. Охорона лісових екосистем

Природоохоронна справа на Гуцульщині також мала свою традицію. Одним із перших природоохоронних документів Австрійської імперії слід вважати «Устави про ліси», які вступили в дію з 1 січня 1853 р. Перший їхній параграф мав на меті збереження лісів, категорично забороняючи зменшувати їх площу. § 3 наказував протягом п'яти років засаджувати всі вирубки, а § 5 забороняв рубати нестійкі до вітрів насадження, щоб не створювати умови для виникнення вітровалів. Нарешті, § 6 регламентував умови суцільних рубок на схилах, де, внаслідок ерозії, утворювалися пустирі. Щоб запобігти цьому,

рекомендувалося вирубувати дерева вузькими смугами, чи вибірково, й зразу ж садити молоді дерева. Протягом XIX ст. площа лісів Гуцульщини значно скоротилася – причиною цього була відсутність органу, який слідкував би за виконанням Уставу. І лише в 1872 р. у Львові створено Інспекторат лісів, у штаті якого в 1884 р. було вісім інспекторів лісу, а з 1906 р. – ще два лісових інспектори та шість урядових повітових лісничих. У 1904 р. почала свою діяльність лісова поліція [284, с. 241].

1868 р. Крайовий сейм у Львові видав указ про заборону відстрілу та відлову рідкісних видів тварин. Це був перший в Європі юридичний акт такого характеру. Починаючи з 1870-х рр. питанням охорони рідкісної фауни належну увагу приділяло Угорське карпатське товариство [247, с. 21]. Поряд з цим, відбувалися перші спроби налагодити охорону окремих видів тварин та рослин, що зникають, а також рідкісних об'єктів живої та неживої природи. Творцем ідеї охорони природи став проф. Ягеллонського університету А. Новіцький, який запропонував проект відповідного Уставу.

На початку XX ст. природоохоронна робота почала налагоджуватися. Так, під впливом директора природничого музею в Данцігу (з 1906 р. – голова першої у Європі Державної комісії з охорони пам'яток природ Пруссії), проф. Г. Конвенца, Міністерство освіти у Відні рескриптом від 30 листопада 1903 р. доручило зайнятися питаннями охорони природи урядовим чиновникам. У відповідь на це, Галицьке намісництво у Львові в лютому 1904 р. звернулося до установ та приватних осіб із проханням подавати відомості про рідкісні об'єкти природи, однак це не дало ніяких результатів. Тому природоохоронною роботою в 1906–1914 рр. займалися ентузіасти, зусиллями яких розроблено план природоохоронної роботи, затверджений на X з'їзді лікарів та природознавців Галичини 22 липня 1907 р. З 1910 р. цими питаннями почали займатися й науковці (виступ у крайовому сеймі Ю. Бруніцького, який пропонував створити на Галичині низку резерватів і парків природи) [653, с. 131–136].

Як у загальних природоохоронних справах, так і в питаннях охорони окремих об'єктів природи, на Гуцульщині до Першої світової війни лише намітилися перші зрушення. Взяти хоча б Чорногору, зацікавлення якою з природоохоронної точки зору почалося після 1910 р., коли Міністерство рільництва та державних маєтків доручило Дирекції лісів у Львові виявити об'єкти природи, які в майбутньому можна було б віднести до категорії резерватів. Дирекція лісів зв'язалася в цій справі із зацікавленими товариствами і за їх дорученням проф. В. Шафер відвідав частину лісів Ворохтянського лісництва, але остаточного висновку в справі створення на Чорногорі резервату тоді не дав. Вагомими для створення резервату були висновки д-ра Т.Вільчинського в журналі «Охорона природи». А після візиту в Чорногору двох урядовців департаменту лісів Міністерства рільництва і державних маєтків Польщі в 1921 р. було наказано обвести колючим дротом 447,5 га лісів та полонин Чорногори, що сприяло б створенню резервату [653, с. 136–141].

27 вересня 1932 р. листом № 2580-У/32 Дирекція державних лісів вирішила на теренах Ворохтянського надлісництва виключити з будь-якого користування 649,89 га від потоку Припир аж до полонин вздовж хребтів Козьмеска, Говерла, Брескул, Пожижевська, Данцеж, Шпиці, Гомул і Маришевська. Той самий статус від Дирекції отримали, оговорені в 1921 р., виключені з користування полонини на південний захід від Данцежа до кордону Чехословаччини під Данцежем, Туркулом, Шпицями і меж державних лісів до Гомула і Великої Маришевської на площі 295,41 га. Решта полонини Данцеж і вся Пожижевська (575,21 га) мала трактуватися як частковий резерват – з утриманням такої господарки, яка б не створювала загрози для природи. Порівняно з 1921 р., коли тут існував лісовий (140 га) та полонинський (307,5 га) резервати, що разом складали 447,5 га, площа парку встановлена на площі 1520,51 га [653, с. 131–146]. Планувалося розширити межі парку за рахунок приватної полонини Заросляк (біля 500 га) та Козьмеска (біля 300 га). У 1912–1914 рр. під охорону було взято смерекові та буково-ялицево-смерекові праліси

на схилах Попа Івана Марамороського [247, с. 23] та 130,6 га лісових масивів на південно-західних схилах Говерли у верхів'ї потоку Білий [276, с. 10–11]. До заповідних територій в 1923 р. віднесено 94,1 га тисових заростей у Княждворі.

Природоохоронні дослідження з метою поліпшення заповідної справи на закарпатській Гуцульщині проводили також чехословацькі ботаніки. Найбільша заслуга належить А. Златніку, який разом з А. Гілітцером розробив проект розширення географічної мережі резерватів. На підставі їх досліджень до колишньої площі Говерлянського резервату (130,6 га) було приєднані нові ділянки пралісів площею 111,9 га. У басейні р.Лужанка запроектовано в 1935 р. вилучити з експлуатаційного фонду букові праліси та азональні смерекові природні фітоценози реліктового характеру площею 1024,5 га [276, с. 11].

Таким чином, окрім ведення лісового господарства, вирубування та посадки лісу, переробки деревини і т. і., тогочасна влада дбала про збереження цінних природних екосистем Карпат, які успішно можна було використовувати для рекреації та оздоровлення.

Ліси Гуцульщини належали Крайовій управі лісів у Львові (до 1848 р.), Станиславівській дирекції фінансів (1850–1860), Галицькій дирекції лісів та державних маєтків (1873–1881 – з центром у Болехові, в 1881–1918 – у Львові), Головному заряду державних маєтків (1919–1920), Міністерству рільництва (1920–1924) та Львівській дирекції державних лісів (1924–1939).

У 1870–1880 рр. лісові масиви мали одні з найвищих показників лісистості. Маючи лише чверть площі Східної Галичини, Гуцульщина володіла 42,4 % державних лісів та 33,9 % лісових угідь усіх форм власності; лісистість була в 1,3 рази вищою. За 1885–1923 рр. площа лісів скоротилася на 2,4 %, а лісистість зросла, а основною причиною чого було стале ведення лісового господарства. У Надвірнянському повіті знаходилося близько 40 % державних лісів воєводства. Породний склад практично не зазнав змін, оскільки лісівники займалися залісненням виниклих зрубів з метб збереження корінних типів лісів.

Однак, веденню лісового господарства перешкоджали осередки шкідників, пожежі та самовільний поруб деревини. Поряд з традиційним веденням лісового господарства проводилися обліки фауни та селекційний відстріл, оберігалися цінні лісові масиви шляхом створення заповідних об'єктів.

У державних лісах протягом досліджуваного періоду велося стале лісове господарство та планова експлуатація лісових багатств. В 1930-х рр. вперше застосовано науково-обґрунтоване лісовпорядкування. Експлуатація лісів проводилася переважно приватними підприємцями.

На лісорозробках впродовж тривалого часу застосовувалися традиційні прийоми і способи, всі роботи виконувалися вручну. Зрубану та розкряжовану деревину стягали на верхні склади, звідки трелювали та спускали ризами. Від кінцевої точки ризування до нижнього складу деревину перетягували; взимку деревину перевозили корчугами. До початку ХХ ст. основним засобом транспортування деревини на далекі відстані був сплав ріками.

Одночасно з веденням традиційного лісового господарства відбувалася й переробка деревини. Більшість заготовленої деревини вивозилася за межі краю, проте, з часом все більше перероблялося на місці. Найпотужнішими у плані механічної розпиловки деревини були тартаки у долинах Пруту та Бистриці Надвірнянської, які щорічно розпилювали значну кількість деревини. Питома вага державних тартаків Гуцульщини становила 1,4 % від їх загальної кількості у Східній Галичині. У першій третині ХХ ст. там функціонувало декілька десятків тартаків, більшість з яких представляла собою невеликі підприємства. Вісім тартаків входили у перелік двадцяти найкращих у Східній Галичині, а тартак «Микуличин» належав до числа найкращих підприємств Польщі. Одними з найбільших у своїх країнах були тартаки у Великому Бичкові та Берегометі. У Великому Бичкові функціонував єдиний на Гуцульщині лісохімічний завод з сухої дистиляції букової деревини. У 1924 р. тартаки переробляли понад 150 тис. м³ деревини, через п'ять років їх кількість зросла на чверть, а випуск продукції – на дві третини. На великих підприємствах

кількість робітників та випуск продукції зросли у декілька разів; малі підприємства працювали зі змінним успіхом через нестачу сировини.

Лісосплав ріками Гуцульщини, які брали початок у заліснених частинах Українських Карпат і мали вихід до Чорного моря, став одним з основних способів доставки деревини до споживачів світу. Край володів передовими технологіями з будівництва водозбірних і водонапірних гребель, формування плотів, підготовки плотогонів, доставки лісу до сплавних ділянок та ін. До середини 1870-х рр. у басейнах Чорного Черемошу, Пруту та Бистриці Надвірнянської споруджено 28 водосховищ та шість решіток; в Устеріках функціонував лісосплавний комплекс. Через десять років споруджено ще 15 водосховищ на Сереті, Сучаві та Білому Черемош та понад 15 – на Тисі. Наприкінці XIX ст. сплавлено близько 0,5 млн м³ деревини. У міжвоєнних роках протяжність сплавних шляхів та об'єми деревини зменшилися.

Природоохоронна діяльність здійснювалася інспекторатом лісів, лісовими поліцією та охороною. 1921 р. створено, а в 1932 р. розширено резерват «Чорногора», створено тисовий заказник «Княздвір», резервати на схилах гір Піп Іван Марамороський і Говерла, у Широколужанському масиві. Лісові угіддя Карпат широко використовували різнонаціональні громадські структури для організації культурно-масових і відпочинкових акцій.

Розділ 4

ВИДОБУВАННЯ ТА ПЕРЕРОБКА МІСЦЕВИХ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ

4.1. Родовища корисних копалин

На Гуцульщині відомі місцезнаходження різних корисних копалин, серед яких горючі – нафта та газ (промислові запаси), менілітові аргіліти (промислові запаси); металічні (непромислові запаси) – залізні руди, халькозин, борніт, родохрозит, халькопірит, малахіт; неметалічні – будівельні матеріали (камінь, кварцовий пісок, гравій, галька, гончарні глини), хімічна сировина (кухонна та калійна солі – промислові запаси) та мінеральні води. Переробка корисних копалин промисловою вважалася лише з кінця XIX ст. [691] (дод. В.1–В.3).

Родовища нафти і газу пов'язані з північними скибами Скибової зони Українських Карпат. Тут відомо багато свердловин, з яких видобували нафту та природний газ. Перші згадки походять ще з останньої чверті XIX ст. [144]. Найпотужнішим було Битків-Бабченське нафтогазоконденсатне родовище. Буріння розпочалося в 1886–1888 рр. Перші свердловини пробурені в 1897 р. Напередодні Першої світової війни на базі нафтових родовищ працювали видобувні промислові підприємства у Пасічній, Биткові, Космачі та Слободі Рунгурській. Припинилося видобування на більшості родовищ Надвірнянського та Косівського повітів (Добротів, Жаб'є, Заріччя, Ланчин, Прокурава, Чорний Потік), а у Печеніжинському залишилося діючим лише родовище у Слободі Рунгурській. Промислові запаси нафти були розвідані також у 31 населеному пункті, проте не розроблялись, очевидно через невеликі чи важкодоступні поклади. Переробку нафти здійснювали рафінерії у Биткові, Надвірній, Пасічній, Пнів'ї та Печеніжині. До Першої світової війни припинила діяльність рафінерія у Слободі Рунгурській. Промислові запаси озокериту виявлено у Делятині, Яблуниці та Ворохті, а асфальту – у Акришорах, яке припинило свою діяльність через нерентабельність продукції [284, с. 34–35].

Дрібні уламки світло-жовтих і коричнево-червоних утворень типу бурштина знайдені у палеогеновому фліші в басейні Пруту при геологічних роботах на будівництві залізниці Станиславів – Вороненка наприкінці XIX ст. Ю. Недзведзький в менілітових відкладах поблизу Делятина знайшов бурштин вагою один кілограм, яку названо «делятинітом» [687, с. 9].

Потреби в рідкому паливі і нафтопродуктах на початку століття викликали необхідність всебічного вивчення бітумінозних порід. У Карпатах об'єктом цих досліджень стали менілітові бітумінозні сланці олігоценного часу. До глибини 100 м у місцях їх виходу на поверхню запаси сланців складають понад 500 млрд т [330; 443, с. 32]. Було встановлено, що характерною особливістю менілітових аргілітів є високий вміст органічної речовини (до 30 %), кремнезему і майже повна відсутність карбонатів. Встановлено також, що при їх термічній обробці (500–600°), з них виділяються піролізний газ (6 %), підсмольна вода (4–8 %) і «сланцева смола» (4–8 %). Остання є цінною сировиною для хімічної промисловості – з неї можна одержати 8–15 % бензину, 25–40 % керосину, 35–45 % масел і 8–10 % дорожнього бітуму [435]. З менілітових аргілітів можна одержати також заповнювачі для легких бетонів, асфальтобетони, керамічні блоки, високоякісні труби, руберойд, пластмаси тощо. Значні поклади сланців зосереджено в Делятинському родовищі, поблизу Яремчі, Микуличина та в долині р. Рибниця.

Великі родовища бурого вугілля тільки частково заходять на Гуцульщину у районі с. Рожнів, яке почало експлуатуватися ще в 1860-х рр. Незначні поклади виявлено у околицях Косова, Старих Кутів і Москалівки. У 1913–1914 рр. однією шахтою почало розроблятися Мілієво-Іспаське родовище, розташоване поблизу Вижниці [29, с. 70].

Прояви металічних корисних копалин відомі у південній частині Гуцульщини. На деяких з них у кінці XIX ст. та до початку Першої світової війни проводився незначний видобуток окислених залізних руд (Ворохта, Зелена, Микуличин, Надвірна, Пасічна, Рафайлова, Татарів, Шешори,

Яблуниця, Ямна, Рахів, Великий Бичків та ін.). У Бистреці, Вороненці, Гриняві, Делятині, Дорі, Жаб'ї, Зеленому, Кутах, Яблуниці (Косівський повіт), Яворові виявлено непромислові запаси залізних руд. Родовище піриту розвідане у Ворохті, олов'яні руди – в Гриняві (розроблялися до Першої світової війни).

У долині р. Лючка манганові прояви пов'язані з виявленою в алювіальних відкладах галькою родохрозиту. У 1929–1933 рр. детальні пошуково-розвідувальні роботи з метою відкриття промислового манганового родовища велися в Чивчинах, завдяки чому встановлено, що їх запаси у вигляді окремих гнізд і лінз становили там близько 10 млн т [29, с. 74–75].

Особливої уваги з точки зору вмісту міді заслуговували строкаті відклади яремчанського горизонту у околицях Яремчі (вміст міді – 0,5–0,65 %). Виявлена мінералізація представлена халькопіритом, халькозином, борнітом та малахітом.

Залізоплавильне виробництво на базі гематитів і магнетитів здійснювалося в Косівській Полянні, Діловому, Рахові та ін. Чавуноливарні виробництва згадані в Кобилецькій Полянні та Діловому [817, с. 53]. Більшість ливарень працювало там і наприкінці ХІХ ст., у той час, коли у галицькій Гуцульщині вони були закриті. Один з найбільших металообробних заводів діяв у 1920-х рр. у Кобилецькій Полянні, де працювало до 200 осіб. Він виробляв різний господарський реманент і литво [299, с. 172].

Серед неметалічних корисних копалин за ресурсами та різноманітністю на перший план виходили родовища будівельних матеріалів і хімічної сировини. До будівельних матеріалів належали родовища будівельного каменю (Бистрець, Криворівня, Пасічна, Татарів, Яворів, Ямна), мармурів (Трибушани, Малий Розіс, Ягдтоклош та ін.) та піску (Заріччя, Косів, Кути, Майдан Горішній, Майдан Середній, Москалівка, Ослави Чорні). На їх базі в кінці ХІХ – початку ХХ ст. діяли скляні гуті в Микуличині та Майданах. Скляна гута наприкінці ХІХ ст. діяла також у Трибушанах на Закарпатті, яка перетворилася у великий скляний завод з виробництва листового та дутого скла наприкінці

XIX ст. [299, с. 208]. Важливими для будівельної промисловості були делювіальні та алювіальні відклади, на базі яких діяли потужні гравійні кар'єри у Ворохті, Делятині, Добротові, Дорі, Заріччі, Ланчині, Лузі, Мишині, Пістині, Рахові, Стопчатові, Яблунові та Ясінях.

Гончарні та цегельні глини видобувались у Ворохті, Делятині, Надвірні, Косові, Кутах, Пістині, Прокураві, Яблунові та ін. селах. Промислові запаси гіпсу та вапняків виявлено у Жаб'ї, Космачі, Соколівці, Уторопах та ще у понад 20 селах. На базі родовищ будівельного каменю працювали чисельні кар'єри – каменоломні (Делятин, Добротів, Микуличин, Надвірна, Яблуниця, Ямна). Напередодні Першої світової війни припинили свою діяльність кар'єри у Ворохті, Дорі, Космачі, Рунгурах, Стримбі та Татарові [284, с. 34–35].

У господарських цілях використовувалися поклади кухонних солей у околицях Ланчина, Косова та Делятина. Запаси калійної солі в Делятині до глибини 1000 м складала 375,1 млн т [370, с. 71–96]. З давніх часів тут відомі розробки кухонної солі. Найпотужніші солеварні діяли у Делятині, Ланчині та Косові, де виварювалося щорічно біля 15 тис. т солі. Загалом соляні джерела виявлено у понад 30 селах [284, с. 35].

На Гуцульщині віддавна відома значна кількість мінеральних джерел. Серед них виділялися гідрокарбонатно-залізисті (Мармароський масив) та хлор-натрієві (галицька Гуцульщина). Води типу «Буркут» виявлено у Буркуті, Квасах, Лугах, Рахові у Чивчинах, хлор-натрієві води – у Бані-Березові, Делятині, Космачі, Пістині, Косові. Мінеральні води типу «Нафтуса» були відомі у Путилі та Косівському повітах, а залізо-сульфатні – поблизу Вижниці. В середині XIX ст. у Квасах відкрито водолікарню; столові мінеральні води використовувалися у Яремчі, Косові та Шешорах [29, с. 76].

За запасами калійних і кухонних солей, нафти та газу, будівельних матеріалів, мінеральних вод Гуцульщина представляла великий економічний інтерес для європейських країн.

4.2. Видобування та переробка горючих корисних копалин

Видобуток нафти в другій половині XIX ст. займав важливе місце в промисловому розвитку Карпатського краю. Ще в середині XIX ст. геологи помітили, що первісне існування, або, точніше, виявлення солі та нафти, стало одночасним явищем. Різниця лише в тому, що сіль, як продукт до споживання, використовували відразу після виявлення, а нафту, як додатковий необроблений матеріал, використовували до потреб господарства. І лише в другій половині XIX ст., внаслідок удосконалення видобутку і переробки, нафта стала важливою галуззю промислового розвитку.

На Гуцульщині за досліджуваний період виділялися три основні центри нафтової промисловості – Битків-Пасічна, Слобода Рунгурська та Космач. Вперше цими покладами зацікавилися підприємці у XVIII – першій половині XIX ст. Перша нафтова свердловина з'явилася у Слободі Рунгурській в 1771 р. Її виникнення цікаве з тієї точки зору, що нафтові припливи отримані цілком випадково, внаслідок поглиблення соляної свердловини на 12 сажнів, коли замість солі виявлено нафтову ропу. З цієї свердловини, яку прокопали вглиб на 20,8 сажнів, почали черпати нафту – по 100 кг на добу. Близько 1865 р. закладено декілька, викопаних вручну, свердловин. Нафту в Слободі Рунгурській витягали вручну [194, с. 46]. Спочатку це підприємство не могло розвиватися через брак коштів і фахівців. У 1873 р. заснована свердловина «Ядвіга», а буріння вперше здійснювалося за допомогою ручного свердла. Експлуатувалося сім шахт глибиною 25–70 м, з яких видобуто 150 т нафти. Як і в інших місцевостях Галичини, нафтоносні землі стали ареною спекуляцій, у яких брали участь підприємці Щепановські та Розенкранци [162, с. 288].

Підвищення експлуатації нафти на підступно захоплених селянських ділянках розпочалося з 1880 р., коли до спілки «Вольфартено» вступив С.Щепановський і зайняв місце керівника копальні. За допомогою парової машини і свердлильних інструментів 2 лютого 1889 р. у свердловині «Ванда» було видобуто таку кількість ропи, що не вистачало тари. Цей підприємець, за

допомогою власних і інвестиційних коштів (переважно іноземних), почав закладати нові свердловини, впроваджуючи новітні методи буріння. Саме там, у Слободі Рунгурській, вперше в 1881 р. застосовано глибоке буріння, що сприяло бурхливому піднесенню нафтової промисловості: в 1881 р. пробурено 50, а в 1885 р. – біля 300 свердловин [162, с. 228].

З метою дистиляції нафти С.Щепановський заклав у Печеніжині рафінерію (нафтоперегонний завод), сприяючи, таким чином, широкому збуту очищеної нафти за кордон. Нафта частково продавалася і в навколишніх селах. Слобідська копальня посідала одне з перших місць в Європі, а Печеніжинська рафінерія залишалася третьою в європейських країнах [194, с. 47]. З видобутком нафти почалося і будівництво підсобних приміщень. У 1880-х рр. площа копальні займала понад 86 га, не враховуючи прилеглих камеральних лісів, що нараховували кілька тисяч гектарів і були віддані в оренду С.Щепановському та спілкам. Тут розташовувалося понад 150 свердловин на різних стадіях розвитку, глибина яких сягала 380 м. Це були дерев'яні вежі дев'ятиметрової висоти. Отвір у землі поступово звужувався з 18–24 до 0,5 цалі. Для запобігання обвалу, в кожній свердловині встановлювалися залізні труби. Слід зауважити, що одна з перших потужних свердловин називалася «Гуцул», а її початковий дебіт сягав 25 т/добу [29, с. 58].

На родовищі у Слободі Рунгурській працювало 70 парових машин, які обслуговували понад 70 робітників (свердлильники чи бурильники, ковалі, машиністи тощо). Родовище розробляли різні спілки, в тому числі Спілка Вінченза, яка володіла трьома свердловинами [158, с. 376]. Роботи велися до 1930-х рр. За весь час експлуатації родовища там видобуто 332 тис. тонн нафти [29, с. 58]. У 1874 р. видобуток нафти в Слободі Рунгурській становив 180 т). Дещо пізніше, в 1881–1885 рр., продукція нафти виносила щорічно 1,2–5 тис. т. У копальні, крім будинку управління, були ще кузня і верстати, біля 70 житлових будинків, поштовий уряд, відділок жандармерії, ощадна каса для робітників, лікарня на декілька ліжок, різник і кілька крамниць [194, с. 48].

Перевезення ропи до Печеніжинської рафінерії та вивіз продукції до Коломиї здійснювалися возами, а з 1886 р. – новозбудованою залізницею: 1 листопада 1886 р. відкрито гілку Коломия – Печеніжин (14 км) та Надвірнянське передмістя – Шепарівці – Княздвір (7 км), а 1 грудня – Печеніжин – Слобода Рунгурська, довжиною 10,9 км [770, с. 205].

1886 р. у Слободі Рунгурській функціонувало 13 нафтових свердловин, за що було сплачено понад 2 тис. зол. податку, та декілька свердловин у Космачі [770, с. 172]. У 1885 р. у Слободі Рунгурській видобуто 17,1 т нафти на суму 668 тис. зол. ринських (3,9 за 1 ц) [770, с. 173]. Внаслідок бурхливого розвитку Слобідського родовища, в 1880 рр. у багатьох місцевостях побудовано підприємства з дистиляції нафти (дод. В.4). Нафту, що видобувалася на Гуцульщині переробляли підприємства у Коломиї («Gartenberg i Sp.», «Fiebich i Sp.»), Королівці («Brettschneider Leizor»), Печеніжині («Szczepanowski i Sp.»), Рунгурах («Auerbach Schmelke»), Сопові («Winzenz i Sp.»), Вербіжі («Weiser i Sp.», «Bloch i Sp.») – на всіх нафта з Слобідського родовища, Микитинцях («Fischer W.») – з Космацького та Пасічній («Griffel i Sp.») – з Пасічнянського родовищ. За використання природних ресурсів ці підприємства сплатили до казни понад 750 тис. зол. ринських податків.

Печеніжинський завод став одним із найбільших в Австро-Угорщині (закритий у 1928 р.), на ньому працювало близько тисячі робітників і службовців. Щодобовий об'єм переробки нафти складав 60–100 т. Це було найбільше промислове підприємство Гуцульщини, яке приносило власникам значні доходи; робітники ж працювали у важких умовах і за низьку плату [194, с. 49]. Біля нього започатковано виробництво парафінових свічок [770, с. 195].

Родовища нафтової ропи, крім Слободи Рунгурської, були виявлені також і в інших місцях Гуцульщини – в Яворові та Бані-Березові (Косівщина), в Пасічній, Биткові, Делятині й Ясінях. Найпотужніше Битків-Пасічнянське родовище займало площу 200 км². Буріння там розпочалося в 1886–1888 рр. – діяло чотири свердловини, на яких видобуто 63,2 т нафти на суму 4310 зол.

ринських (6,82 за 1 ц) [770, с. 172–173]. Перші експлуатаційні свердловини пробурені в 1897 р. Початкові дебіти – 30 т/добу. Нафтові сліди знайдено також в околицях Яблуниці, Ясіня [820, с. 75] та Добротова, де нафтоносні землі коштували 600–1000 зол./га [144]. Ще до Першої світової війни у Добротові пошуково-добувна компанія почала домовлятися з селянами про купівлю землі. В цей процес втрутилися місцеві євреї і стали посередниками. Вони платили селянам гроші за землю, дозволяли їм на цій землі займатися сільським господарством, а самі (за посередництвом) ставали членами компанії і мали отримувати дивіденди. Побудована в урочищі Вашковиця шахта дала нафту, яку цистернами відправляли до Надвірної [284, с. 34].

У 1897 р. вийшла «Карта Галичини», на якій показані нафтові поля поблизу Добротова, Чорного Потоку, Слободи Рунгурської, Космача, Ворохти, Яблуниці, між Битковом та Любіжною [821, с. 1]. С. Витвицький згадував про місцезнаходження нафти у Прокураві та поблизу Жаб'я [810, с. 52–53]. Однак, вони не привернули уваги підприємців, і лише місцеві жителі використовували нафтову ропу для змащування возів і освітлення. В Акришорах, на виявленому джерелі нафти, її експлуатація була короткочасною і швидко занепала. В 1868 р. згадувалося, що «фабрика в Акришорах підупала, стоїть як стояла, а з тієї криниці біля фабрики черпають селяни щоденно по-трохи нафти» [194, с. 50]. 1893 р. у Слободі Рунгурській отримано 9870 т нафти. Пересічна глибина свердловин становила 200–300 м [162, с. 228].

1886 р. держава розпочала експлуатацію нафтових родовищ у Пасічній, 1889 р. – у Майдані, 1897 р. – у Биткові. Видобували нафту з відносно невеликої глибини у легкодоступних шарах земної поверхні. У Биткові перша свердловина не дала позитивного результату, а через два роки інша дала промисловий приплив нафти, після чого темпи буріння зросли. До 1913 р. там експлуатувалося 26 свердловин, з яких щорічно видобували 36,7 тис. т нафти [254]. Рафінерія у Надвірній (заснована в першій половині 1902 р.) призначалася для перегонки нафти місцевих родовищ [1282, арк. 2–3, 16, 27–29,

37–40]. У Надвірній нафту почали викачувати лише у 1902 р. Про це свідчив перший контракт на купівлю-продаж нафтоносної ділянки (саме на ній згодом і постала рафінерія), який уклали 24 серпня 1900 р. власник млина С. Грюнфельд і ткач І. Килиман. Згідно з цим документом І. Килиман зобов'язувався продати свою будівельну № 11 і ґрунтову № 14663 ділянки С. Грюнфельду за 1400 зол. ринських. Однак п. 7 контракту містив застереження, що продавець має право проживати в будинку до 1 травня 1901 р., і аж після того розібрати його та забрати з будівельної ділянки весь будматеріал. Оскільки збір врожаю міг тривати до листопада 1901 р., то фактично початком видобутку та переробки нафти в Надвірній слід вважати першу половину 1902 р. Підтвердженням цього послужила стаття учителя В.Зеліска, у якій автор стверджує, що рафінерію у Надвірній спорудили в 1902 р. Завод був ще досить примітивним і недосконалим. Функціонував тільки влітку. Сировину переробляли в кустарній дистилярні. У ній шляхом перегонки з нафти отримували гас – світільну оливу, яка мала великий попит на ринку. Трохи згодом, із збільшенням обсягів виробництва, відкриттям нових родовищ, розвитком техніки й використанням двигунів внутрішнього згорання, власники підприємства спрямували головну увагу на виробництво бензину. У зв'язку з цим виникла потреба вдосконалення заводу. Для цього змонтували кубову установку періодичної дії, що складалася з сімох кубів. Одночасно працювало п'ять кубів, а два перебували на очистці. Очищали їх кожні 24 год. Процес був наступним: куб 2–3 години проварювали, відтак залишали охолонути, після чого очищали. Під час переробки сировини куби підігрівали. Наприкінці процесу одержували бензин, освітлювальний гас і мазут. Гас обробляли кислотою, лугом і промивали водою. Всі ці компоненти подавали в куби та перемішували вручну, що часто ставало причиною нещасних випадків. До заводу із Биткова і Пасічної провели труби, через які, за допомогою pomp, перекачували нафту [816, с. 3].

Однак, реконструйований завод так і не зміг повністю переробляти усю сировину, бо обладнання залишалося застарілим. Тому його продукція

призначалася лише для потреб місцевого ринку. Частину сировини вивозили за кордон, де на модернізованих підприємствах із крекінговим устаткуванням переробляли ефективніше. 1912 р. на Надвірнянському підприємстві працювали всього 30 робітників, у 1922 р. – 74 (на рафінерії Габера у Станиславові, спорудженій у 1900 р., працювало 100 працівників, а в Коломиї – 75). Завод наприкінці 1920 – поч. 1930 рр. переробляв менше 500 т нафти за рік. 1930 р. підприємець Зегіль закупив рафінерію в Печеніжині й перевіз її обладнання до Надвірної. Там встановили ще два великих куби і побудували парафіновий цех потужністю 40 т парафіну в рік. З парафінової оливи отримували твердий парафін і дизельне паливо. Зросла й кількість переробки нафти. У середині 1930-х рр. підприємство придбав італієць Каваццо. Наприкінці 1930-х рр. 390 робітників переробляли до 1000 т нафти на місяць [816, с. 3–4].

15 березня 1905 р. у Відні підписано контракт про оренду Нафтовим акціонерним товариством «Trzebinia» на період до 1925 р. 158,5 га державних лісів у Слободі Рунгурській та 49,3 га – у Чорному Потоці для пошуків нафти та експлуатації відкритих на них родовищ. 18 липня 1911 р. підписано новий контракт, оскільки раніше виділена ділянка в Слободі Рунгурській виявилася недостатньою, і її розширено до 1055,9 га. На цій площі фірма отримала право будувати необхідні дороги, мости, залізничні вітки, каналізацію, водопроводи, нафтопроводи, службові будинки, промислові об'єкти, резервуари, лінії електропередач тощо. За це на початку робіт «Trzebinia» повинна була заплатити Дирекції лісів 5 тис. корон, а відтак, при експлуатації виявленого родовища, – 18–20 % добутої нафти [1284, арк. 1–23].

Станом на 1911 р. нафтові родовища виявлено у Делятині, Яблуниці, Вороненці, Лоевій, Чорних Ославах, Пнів'ї, Ворохті, Стримбі, Зеленій та Рафайловій. Експлуатаційні запаси були у Добротові, Пасічній, Чорному Потоці та Заріччі [691, с. XXV].

Акціонерне товариство «Trzebinia» контрактом від 12 червня 1914 р. передало нафтові поля в Слободі Рунгурській та Чорному Потоці акціонерному

товариству «Premier», розрахунки з яким закінчилися 26 лютого 1915 р. [1283, арк. 15] В іпотечній справі адвоката М. Луцкі з Надвірної від 30 грудня 1912 р. згадувалися нафтові поля «Nowina IV», «Triumpf III», «Bahs V», «Posejdon I», «Posejdon II» та «Geolog» у Делятині [284, арк. 34].

У 1918 р. у Биткові пробурено 40 свердловин з річним видобутком 18,1 тис. т [254]. Тоді ж свердловина «Діброва-101» відкрила новий поклад «Діл» глибиною 1500 м. Початкова продукція цієї свердловини була рекордною на той час – 30 т/добу. У 1925 р. на родовищі видобуто понад 42 тис. т нафти. До 1927 р. там було вже 99 свердловин, з яких видобували 29670 т/рік. У 1927 р. почався регулярний видобуток газу, який у 1937 р. склав 36 млн. м³. Тоді ж там видобувалося вже 214 тис. т нафти [29, с. 61].

Контрактом від 31 липня 1931 р. «Towarzystwo przedsiębiorstw górniczych» викупило в священика Білих Ослав урочища Вили, Сигла та Поляни у Чорному Потоці на виключне і необмежене право розвідки, видобування і використання бітумінозних мінералів. 13 жовтня того ж року вищевказане товариство передало ті землі фірмі «Pionier SA», яка відкрила там нафтові поля: на Вилах – «Pionier I» на площі 8,5 га, на Сиглах – «Pionier II» на площі 6,4 га, на Полянах – «Pionier III» та «Pionier IV» площею, відповідно, 3,5 та 3 га [959, арк. 225–230]. У 1880–1927 рр. на родовищі отримано 357896 т нафти (найбільше – в 1885 р. – 25 тис. т). У 1926 р. пробурено найглибшу свердловину (720 м) [162, с. 228].

В 1932–1934 рр. у Чорному Потоці на глибинах 647, 708 та 811 м виявлено соляну ропу, а на глибині 647 м – сліди нафти з тонновим добовим дебітом. Крім того, на глибинах 159, 249 та 647 м виявлено сліди газу з дебітом 1,5–3 тис. м³/добу. Оскільки видобуток нафти та газу був нерентабельним, то, досягнувши глибини 1000 м, фірма 10 квітня 1935 р. почала ліквідацію свердловини. На свердловині «Pionier I» у 1936 р. працювало четверо постійних та п'ятеро сезонних робітників [958, арк. 5].

На Косівському газовому родовищі в 1932–1933 рр. під час структурного

буріння отримано притік газу дебітом 25–50 тис. м³/добу. Сейсморозвідкою у 1935 р. встановлено декілька газоносних горизонтів на глибинах 500–1800 м [162, с. 203].

У 1933 р. на Гуцульщині діяло три великі нафтові копальні в околицях Пасічної, Слободи Рунгурської та Космача [654, с. 16]. Велике родовище нафти у 1934 р. згадане у Білозорині на лінії Пнів-Любіжня товариства «Franco-Polonais», яким керував брат посла Хлаповецького [805]. На Космацькому родовищі до 1929 р. пробурено 15 свердловин, вісім з яких були продуктивними. За період з 1899 до 1928 рр. там видобуто 23,5 тис. т нафти [162, с. 229]. 1929 р. на Гуцульщині функціонувало 38 копалень нафти і газу [657, с. 1465–1549] (дод. В.5); найбільше – у Биткові (15) та Пасічній (13), чотири копальні було у Слободі Рунгурській, три – у Космачі та по одній – у Надвірній, Печеніжині та Пнів'ї. За століття на Битківському та Пасічнянському родовищах видобуто близько 1,2 млн т нафти [29, с. 60].

На використання нафти існували ліміти. Так, 15 грудня 1935 р. закрито Надвірнянську рафінерію, оскільки вона вичерпала річний ліміт у 600 вагонів. На заводі залишилося працювати лише шестеро працівників (сторожі та мотористи). Новий пуск заводу передбачався на початку 1936 р. У 1938 р. зафіксовано, що на Битківських копальнях за весь період їх експлуатації видобуто 850 тис. т нафти (у 1937 р. – 25 тис. т), у Слободі Рунгурській – 350 тис. т (1937 р. – 1500 т), у Космачі, відповідно, 26 тис. т та 520 т [574, с. 44].

Слід зазначити, що родовища нафти та газу на Гуцульщині, що експлуатувалися вже понад століття, і на сьогодні мають важливе економічне значення для нашої держави.

4.3. Соленосні райони і діяльність солеварень

До середини ХІХ ст. сіль у досить великих розмірах продукували лише урядові солеварні в Косові і Делятині (щорічно – до 7 тис. т). Проте, сіль через спекулянтів продавалася селянам втричі дорожче. Місцеві мешканці впродовж

декількох днів, а то й тижнів стояли з возами в чергах біля солеварень, що викликало загальне незадоволення, оскільки в багатьох місцях відкривалися поклади солі, які владою заборонялося використовувати. З часом відновлено солеварні в Уторопах і Ланчині. Великі запаси соляних джерел відкрито в околицях Космача, Пістині та Жаб'я, однак їх використання було незначним. Обмеження використання солеварних джерел підтверджував той факт, що 1810 р. у Східній Галичині сіль видобувалася у 20 із 500 наявних родовищ, у 1860 р. – на восьми, а в 1875 – на дев'яти родовищах [194, с. 35].

У другій половині ХІХ ст. основними виробниками солі на Гуцульщині були солеварні у Делятині, Косові та Ланчині [777, с. 56–57] (дод. В.6). За кількістю виробленої продукції незаперечне лідерство у Східній Галичині мала солеварня у Стебнику, яка наприкінці ХІХ ст. випускала від 5,5 до 9,17 тис. т солі щорічно, найстабільніше працювали солеварні у Болехові, Дрогобичі та Лацко. Найбільше лихоманило солеварню у Делятині, де впродовж 20 років випуск продукції коливався у межах 4 тис. т або 60 %, що є незрозумілим, адже ця солеварня вважалася однією з найкращих за технологією та культурою виробництва у Східній Галичині. В загальному, кожна солеварня Гуцульщини продукувала 3–6 тис. т солі щорічно або до 15 тис. т загалом. Враховуючи, що кількість населення тих часів складала (1880 р. – близько 157 тис. осіб), то на одного мешканця вироблялося близько 100 кг солі. При річній потребі солі на одного мешканця 3–3,5 кг було зрозумілим, що решта солі експортувалась у інші регіони Австро-Угорщини або за кордон.

За 25 років (1868–1892) Делятинська солеварня випродукувала понад 101 тис. т солі, Косівська – 108, а Ланчинська – 67 тис. т. Найбільші солеварні Східної Галичини виробили у цей період значно більше продукції: Стебницька солеварня – понад 168 тис. т, Лацківська – 156 та Болехівська – 147 тис. т. Загалом солеварні Східної Галичини виготовили понад 1056 тис. т солі.

Розвідані на Гуцульщині родовища солі були одними з найбільших у Європі [777, с. 63–73]. Між Бистрицею і Прутом відомі численні території з

соляними джерелами – Надвірна та Пнів біля Надвірної; Делятин, Гориш, Шевелівка і Лоева – поблизу Делятина; Ланчин, Красна, Іванове – біля Ланчина. Наприкінці XIX ст. солеварні працювали лише в Делятині та Ланчині, виробляючи майже однакову кількість продукції [777, с. 69].

Делятинська солеварня в 1841–1866 рр. не працювала, пізніше (1871–1873) виробляла 5,2–6,4 тис. т солі, але з невідомих причин відтоді зменшила об'єм продукції у 2–3 рази (у 1886–1888 рр. вироблялось 2,3–2,5 тис. т солі). На думку В.Кельба, Делятин давав «найбагатші притоки натуральної (природної) сировиці» [644, с. 149–156]. Разом з тим, там близько до поверхні залягали величезні поклади солі (до 2000 м), тому незрозумілою була її незначна річна продукція. Тим паче, що головні шахти – Франціско Кароля та Єлизавети без труднощів черпали сировицю з глибини 16 і 20 м об'ємом 18–22 тис. т. У Ланчині поклади солі менші, а солеварня, існуюча з другої половини XVIII ст., у 1874–1876 рр. повністю перебудована і використовувала природну сировицю головної шахти з глибини 53 м. На обох солеварнях щоденно по 12 год. працювало, відповідно, 80 та 60 робітників, заробляючи в рік по 600–800 зол. [1232, арк. 18–19, 72–73]. У 1862 р. у Делятині функціонувала «Франц-Йосиф-саліна», а в Ланчині – «Салінеамт» під керівництвом Йозефа Хааса [615, с. 203–205]. Про значні поклади солі під Делятином писав В.Кельб [644, с. 135–156]. З шахт Франциска Кароля та Єлизавети за добу видобували, відповідно, 116 та 106 м³ ропи. В 1877 р. на цих солеварнях працювали досить високоосвічені працівники, серед яких були завідуючий виробництвом та гут майстер [780, с. 163]. До штату працівників Делятинської солеварні входили також практикант, два доглядачі черенів, вимірювач, контролер, лікар, магазинер, возний та 22 робітників. На Ланчинській солеварні, окрім спеціалістів, працювали лише доглядач черенів та 48 робітників. Практично таким же були штатні розклади солеварень і в 1879 р. [781, с. 148].

На виварювання солі в Делятинській солеварні використовували 838 м³ бука, 3657 м³ берези, вільхи та ялиці, 60 м³ вільхи та осики; у Ланчині – 106 м³

дуба, 524 м³ бука, 6186 м³ берези, вільхи та ялиці, 1646 м³ вільхи та осики [723, с. 83–84]. У 1897 р. [200, с. 10] собівартість кілограма солі складала 1,5, а продажна ціна – дев'ять крейцерів. Технічна інформація про діяльність солеварень у Делятині та Ланчині наведена у додатку В.7 [580, с. 126–319].

Делятинська солеварня мала дві шахти глибиною 16 та 18 м, звідки сировиця подавалася продуктопроводами (1443 м) на саме підприємство («баню»). Сировиця зберігалася у чотирьох резервуарах місткістю понад 380 м³, звідки подавалася у вісім печей для виварювання. Сіль виварювалася впродовж 42,5 годин. Щорічно перероблялося понад 18 тис. т сировиці, на що використовувалося 12,3 тис. м³ дров, 2,9 т металу, близько 0,5 тис. шт. вогнетривкої та 4,3 тис. шт. звичайної цегли. Для виробництва однієї тонни солі необхідно було понад 3,1 т сировиці. Спалювання одного м³ дров давало можливість отримати понад 470 кг солі. Впродовж року відпрацьовувалося понад 17 тис. людино-днів при 156 днях відпусток [284, с. 211–221].

На межі століть на Делятинській солеварні працювало щорічно близько 90 працівників, в т.ч. п'ять урядників, чотири службовці, 70 виробничників та два лікарі. Важкі умови праці та антисанітарія часто призводили до захворювань працівників солеварень. За рік захворюваність з розрахунку на 100 працівників складала: у шахтах 26 випадків, а у салінах – 34,8. Середня тривалість захворювань становила, відповідно, 6,6 та 15,1 днів. Щорічний фонд заробітної плати складав понад 71 тис. корон [284, с. 211–221].

На Ланчинській солеварні діяла одна шахта глибиною 54 м; довжина продуктопроводу сягала 212 м. Сировиця зберігалася у двох резервуарах місткістю понад 190 м³, звідки подавалася для виварювання у чотири печі. Сіль виварювалася значно швидше, ніж у Делятині – лише 29 годин. Щорічно перероблялося понад 14,8 тис. т сировиці, на що використано 9,5 тис. м³ дров, 2,4 т металу, близько 274 шт. вогнетривкої та 3,4 тис. шт. звичайної цегли. На виробництво однієї тонни солі витрачалося понад 3,2 т сировиці. Зі спалювання одного м³ дров виготовляли, як і в Делятині, понад 470 кг солі. Готова

продукція зберігалася на шістьох складах. Працівники солеварні впродовж 572 днів перебували у відпустках, відпрацювавши загалом понад 18 тис. людино-днів. До штату солеварні входило 65 працівників, в т. ч. по п'ять урядників і службовців та 39 виробничників. На солеварні були відсутні штатні лікарі, однак відомо, що середня тривалість захворювань на одного працівника становила дев'ять днів. Щорічний фонд заробітної плати складав понад 71 тис. корон. Слід зауважити, що солеварня у Делятині під час Першої світової війни була зруйнована і вже не відновила своєї діяльності [284, с. 211–221].

Між р. Прут і кордоном з буковинською Гуцульщиною також були відомі пункти з соляними джерелами: поблизу Делятина – Заріччя, Білі та Чорні Ослави; біля Печеніжина – Печеніжин, Молодятин, Марківка, Рунгури; біля Коломиї – Княздвір та Сопів; біля Яблунева – Яблунів, Ключів Малий і Великий, Мишин, Стопчатів, Іванівка, Люча, Березів Верхній, Баня-Березів, Лючки, Текуча; біля Косова – Косів, Старий Косів, Пістинь, Уторопи, Монастирське; Космач та Акришори біля Космача; Кути. У крайній точці солевидобування Східної Галичини Косові існувала шахта кам'яної солі, пізніше перетворена на солеварню. Продукція Косова (3–5 тис. т) рівнялася з виробництвом солі у Калуші. З 1869 р. у Косові започатковано видобування кам'яної солі, призначеної, в основному, для вивозу до Росії. Впродовж десяти років (1869–1878) там загалом видобуто понад 5 тис. т кам'яної солі [777, с. 71].

Косівська копальня кам'яної солі, внаслідок частих обвалів над штреками шахти, що знаходилися під Косовом у вигляді підземних вулиць, з часом почала використовувати соляну ропу. Підземні роботи спричиняли осідання і сповзання схилів навколишніх гір, що привело до утворення невеликого ставка, який поступово розширювався. З 1870 р. видобування кам'яної солі було припинено, але перед Першої світовою війною, коли в одній з шахт виявили кристалічну сіль, уряд виділив кошти на спорудження механічного млина для її перемелювання [419]. Видобування солі велося до 1915 р., коли вода зі ставу потрапила до копальні. Пізніше її помпували та випарювали у варильні,

обладнаній трьома залізними котлами площею 195 м² [682, с. 25–26]. Крім виробництва солі, практикувалося й застосування соляного розчину як лікувальної речовини, задля чого управа солеварні утримувала лазню з кількома кабінами, обладнаними ваннами для солянкових купелів, якими могли користуватися робітники та гості [682, с. 26]. З дозволу дирекції організовувалися платні екскурсії до копальні завглибшки 300 м [594, с. 259].

За Косовом на схід була лише одна точка з соляними джерелами – Кути, де до 1790 р. діяла досить потужна солеварня. На буковинській Гуцульщині відома була солеварня в Качиці, яка випродуковувала наприкінці ХІХ ст. до 2,6 тис. т солі. Там також було багато соляних джерел (30 місцезнаходжень), але всі вони, крім Качики, зазнали тієї ж долі, що й величезна кількість джерел Галичини – їх закрили, засипали чи згодом забули [777, с. 72].

Отож, для повної характеристики потужностей виробництва солі на Гуцульщині є необхідним подати інформацію про всі родовища солі з цієї території та їх розвиток від кінця ХVІІІ ст. У 1773 р., згідно записів першого губернатора Галичини графа А. Пергена, в Східній Галичині функціонували 92 солеварні в 68 місцевостях, а середній річний виробіток в них становив понад 56 тис. т [644, с. 136]. Після запровадження монополії на сіль в Галичині і захоплення приватних соляних шахт у власність держави, розпочався період злиття менш витратних чи географічно менш важливих покладів солі. Так, у 1773–1799 рр. у Східній Галичині закрито 49 солеварень, серед яких 18 – на Гуцульщині: 1781 – Пнів; 1782 – Слобода Рунгурська; 1786 – Лоева, Космач, Текуча, Стопчатові; 1787 – Молодятин, Марківці, Рунгури; 1788 – Заріччя; 1790 – Шевелівка, Кути; 1791 – Білі Ослави; 1797 – Свірська Баня, Пістинь; 1799 – Верхній Березів, Баня-Березів. На початку ХІХ ст. існувало ще чотири солеварні – в Печеніжині (до 1820 р.), Красній (1820), Яблунові (1820) та Княждворі (1830). Солеварня Уторопах, переживши, так звану, соляну концентрацію 1847 р. працювала до 1868 р. Зі зменшенням кількості солеварень, зменшилася й річна продукція [777, с. 772–773].

У 1772–1892 рр., тобто за 120 років входження краю до Австрії та Австро-Угорщини, продукція усіх солеварень Гуцульщини збільшилася лише на 15 %. Співставлення даних з 1772 і 1892 рр. могло б кинути тінь на соляне господарство 120 років, але це було б несправедливим висновком без врахування позитивної зміни в торгових відносинах. Тоді припинилася доставка російської солі, яка давніше вивозилася у великих кількостях на Волинь і Україну, до Молдавії, Малопольщі і до Торуня. Після 1772 р. її замінила галицька сіль. Важливим є і той факт, що державні солеварні, хоча й повільно, але удосконалювалися в технічному плані – покращувалось обладнання, використовувались енергозберігаючі технології тощо.

У Речі Посполитій, незважаючи на дуже примітивні технічні способи видобутку і виварювання, сіль становила незаперечне велике багатство цілого краю і всього населення. На жаль, з моменту входження Галичини до Австрії і запровадження соляної монополії, сіль стала виключно скарбом уряду, предметом лише податкової вартості, без важливого значення для краю і його широких кіл населення. За 20 наступних років за галицьку сіль надійшло в країну 1,5 млн зол., а в 1832 р. продаж солі за кордон дав дохід у 1,386 млн зол. Зате в 1891р. вартість галицької солі, що продавалася за кордоном, сягала всього лише 6–7 тис. зол. ринських.

Щоб зрозуміти такий результат, слід детально розглянути всі сторони соляного господарства (грошова вартість всього соляного виробництва, ціна продукції, ціна продажу, загальний дохід монополії, збут усіх гатунків солі, споживання у державі, вивіз за кордон). Грошова вартість продукції солі як для окремих солеварень, так і для основних видів солі, тобто кам'яної разом з фабричною, а також кухонної представлена у дод. В.8 за даними Державного управління казначейства у Львові. У 1868–1892 рр., тобто за 25 років, солеварні Східної Галичини випродукували солі всі сорти та видів на суму понад 96,4 млн зол. ринських. Найбільше надходжень мали солеварні у Стебнику (15 млн зол.), Лацку (14 млн) та Болехові (13,2 млн зол.). З солеварень

Гуцульщини вирізнялись Делятинська та Косівська солеварні, де отримано понад 9 млн зол. доходів. У півтора рази менші показники були на Ланчинській солеварні. Доходи гуцульських солеварень становили чверть усіх доходів від продажу солі у Східній Галичині [777, с. 78–79].

Однак, вражає суттєво занижена загальна грошова вартість всієї продукції солі, починаючи від 1872 р., коли її грошова вартість становила понад 12 млн зол. ринських, в той час, як у 1892 р. – не доходила навіть до восьми млн. Такий спад змусив задуматися над цінами, які нормували грошову вартість всієї продукції. Монопольні ціни продажу солі з кінця XVIII ст. багаторазово змінювалися, покладаючись з 1868 р., зазвичай, на австро-угорську угоду від 7 червня 1868 р. і на закони австрійської монархії та розпорядження австрійського міністерства фінансів. Вищеназваною угодою були знижені для всієї Австрії тодішні ціни продажу солі майже на 5 зол. ринських за центнер і відмінено продаж тваринницької солі. Починаючи з 1868 р. ціни продажу солі в Австрії не зазнали корінних змін, а зі змінами діяли після впровадження метричної системи у 1875 р. У 1881 р. сіль для внутрішньодержавних потреб коштувала: кухонна у топках – 9 зол. ринських за один центнер, сіра фасована – 8,4, сіра насипом – 1,34; косівська кам'яна сіль, що реалізовувалася для Росії, коштувала 3,13 зол. ринських за центнер, кухонна – 1,79 [698, с. 15].

Для розрахунку чистого доходу з галицьких соляних копалень бажаними були б також дані з вартості продукції та продажу, тобто реальний дохід з продажу виготовленої солі. У 1868–1890 рр. щорічні доходи від реалізації солі всіх видів і сортів складали 6,4–7,7 млн зол. ринських, причому йшла тенденція до збільшення впродовж 25 років майже на третину (дод. В.9). Видатки також зростали і коливалися в межах 0,8–1,3 млн. Найменші видатки спостерігалися у 1876–1885 рр., очевидно, через зменшене виробництво в тім часі харчової солі. І тільки з 1882 р. витрати виробництва почали зростати паралельно з виробництвом продукції. Держава мала значні прибутки від реалізації продукції соляного виробництва Східної Галичини. У найгірші роки чистий

прибуток сягав понад 5 млн зол., максимум відзначено у 1883 р. – 6,82 млн. За 1868–1890 рр. чистий прибуток склав 139,4 млн зол. [723; 724; 725; 726; 777].

У 1910 р. солеварня в Ланчині для отримання солі використовувала тільки натуральну сировицю, а солеварні у Делятині та Косові – багатющі запаси ропи з вмістом солі 25–60 %, розташовані в 22 підземних коморах. З них використовувалися тільки 14 загальним об'ємом 61 тис. т [573, с. 73–74]. У 1923 р. поклади солі в Делятині виявлено до глибини 2000 м; потужність пластів – 16–20 м (18–22 тис. т кожен); щорічний випуск продукції міг досягати 5–6 тис. т [745, с. 150]. Видобуток солі на солеварнях у Ланчині та Косові в 1913–1935 рр. був незначним [707, с. 279; 710, с. 955; 967, арк. 4; 968, арк. 14]. Слід зауважити, що Ланчинська солеварня в 1930-х рр. належала до акціонерної спілки «Royal» і на ній працювало 30 робітників. Солеварню у Косові закрито 1938 р. У міжвоєнних роках Ланчинська та Косівська солеварні разом продукували щорічно 6–11 тис. т солі. Пік припав на 1929 р., коли обидві солеварні встановили рекордні показники, відповідно, – 5,9 та 5,2 тис. т. У середині 1930-х рр. відбувся різкий спад виробництва у 3 рази [968, арк. 15].

У міжвоєнний період продукування солі у Косові дедалі скорочувалося, а в 1938 р. його повністю зупинено. Це найважливіше промислове підприємство Косова, яке відслужило мало не півтисячоліття, влада вирішила закрити через те, що тут працювали майже виключно українці, схильні до антиурядової діяльності, і через те, що солеварня була конкурентом соляних копалень у Бохні та Велічці поблизу Кракова [419]. На місці ліквідованої солеварні засновано лікувально-солянковий заклад. Для цього розширили лазню, будинок-льодовню перебудували на інгаляторій, обладнаний відповідною апаратурою, адміністративний будинок пристосували для казино з рестораном, кав'ярнею, бібліотекою та читальнею, привели до ладу дендропарк, збудували два тенісні корти. Протягом першого сезону заклад виявився прибутковим, тому в наступному (1939) році завершено будівництво плавального басейну (75x25 м) та обладнано в будівлі казино приміщення з лікувальними ваннами.

Організатори надіялися, що той заклад, замінивши до певної міри недостачу розважально-атракційних установ і віддаленість від залізниці, вирішально вплине на розвій туризму та курортництва [712, с. 167–169].

Оригінальним був факт існування дерев'яного продуктопроводу у Делятині, вимитого паводком Пруту у 1970-х рр. Згадувалося, що він служив для транспортування з шахт природних соляних розчинів до солеварні [383], коли тут працювала парова машина [292]. Інші ж автори [510] твердили, що це був водопровід часів Римської імперії, що є малоімовірним.

4.4. Видобування, переробка та використання будівельних матеріалів

Перші дані про розвиток цегельної промисловості зустрічаються з другої половини ХІХ ст., коли у Старому Косові функціонували двірська цегельня та цегельне підприємство в Старих Кутах [194, с. 27]. Перші відомості про цегельні у долині Пруту походять з 1912 р. [751, с. 438–551], коли згадувалося підприємство Д.Блая та М.Ровінського. У 1924 р. у Середньому Майдані діяла дахівкарня М.Боднара, де чотири робітники виготовляли до 40–50 тис. дахівок в рік. Тоді ж цегельня Р.Бухенвальда у Делятині випускала щорічно до 500 тис. цегли [920, арк. 3–5]. 1926 р. у Делятині функціонувала застаріла цегельня «Спілки управнених», яку в 1933 р. вирішено перебудувати. За проектом, там мала бути одна піч об'ємом 240 м³, у якій впродовж 16 днів можна було випалювати до 60 тис. штук цегли. Обслугу цегельні склали лише 3–5 робітників [1002, арк. 1–15]. Будівництво нової цегельні велося з 3 червня до 13 листопада 1933 р. Освячення відбулося 25 травня 1934 р. 14 квітня 1938 р. цегельню орендувала місцева парохія з метою виготовлення цегли для будівництва нової церкви у Делятині [284, с. 204].

Потужні родовища будівельної сировини спричинили розвиток каменоломень та кар'єрів. Згідно з контрактом від 23 серпня 1902 р. Я. Коллер з Яремчі в каменоломні на Дрібці (с. Ямна) добував колений камінь [1266, арк. 4–62; 1269, арк. 3–8]. За один м³ сировини він платив Дирекції лісів 45 центів. У

1905–1908 рр. ним видобуто та вивезено: в 1905 р. – 2136, в 1906 – 2478, в 1907 – 2867 та в 1908 р. – 594 м³. Загалом ця сума склала 8075 м³. Ще перед Першою світовою війною підприємець В.Левицький добував у Дорі пісок, Ш.Орнштайн у Добротіві та Ш.Коффер у Делятині – гравій [751, с. 394–395]. Місцевий камінь використовувався для будівництва кам'яниць у галицьких містах і містечках, а також вивозився за кордон.

4.5. Виробництво скла

Про виробництво скла у Східній Галичині згадувалося ще з початку ХІХ ст. В 1819 р. писалося, що для «Гути скла» орендована частина лісу в Тлумачиках (1252 га) і дев'ять будинків для комісаріату, касира, працівника магазину та фабриканта [1148, арк. 18].

Декретом від 24 червня 1839 р. Крайова губернія у Львові дозволила Феліксові Вільгельмові Гольберштамові відкрити в Середньому Майдані скляну гуту. 9 листопада 1853 р. з проханням дозволити йому продовжувати виробництво скла звернувся Лазар Дубс, на що отримав згоду 9 травня 1854 р. До речі, у архіві дисертанта наявна маленька сургучева печатка цього власника [1248, арк. 36, 40–41]. Скляна гута в сусідньому Горішньому Майдані з фабричними забудовами, будинками склярів і помешканням власника Зигмунда Півкі виглядала як мале містечко серед густих лісів [583, с. 47].

У 1856–1870 рр. в Східній Галичині функціонувало 9–11 склозаводів. Один з них 1857 р. діяв у Микуличині. Це дрібне підприємство, що належало баронам Г. і Ф. Бухтуемам, виробляло скло та скляні вироби найкращих сортів [194, с. 25]. У 1885 р. згадувалися скляні гуті: Л. Дубса у Середньому Майдані (працювали 31 мужчина, 3 жінки та 18 підлітків протягом 160 днів на рік); З. Півкі у Горішньому Майдані (працювало 10 печей, верстат для шліфування скла; 10 мужчин, 3 жінки та 5 підлітків працювали 200 днів на рік); Г. Рогана у Микуличині (22 мужчины, 4 жінки, 6 підлітків) [755, с. 866–868].

Скляна гута у Горішньому Майдані 1890 р. для виробництва скла

використовувала: 300 т піску, 100 т соди, 10 т поташу, 12 т вапна, 30 т вогнестійкої глини на суму 15124 зол., 4 тис. сажнів дров на суму 10 тис. зол. (разом – 25124 зол.). Випуск скла складав 15 тис. пудів дутого скла та 6 тис. пудів листового. Дувачі, тафельники, мулярі, формувальники отримували 18–20 центів на день за пуд скла; змішувачі, машиністи, кочегари, помічники – 35–50. Правда, з них вираховували по 10 зол. у рік за проживання [1258, арк. 3–4].

На гуті у Середньому Майдані працювало: 1898 р. – 69 робітників, 1907 та 1909 рр. – по 64. В 1901 р. робітники працювали 3,5 зміни по 12 годин на тиждень, а тижнева заробітна плата складала: тафельники (2 особи) – акордно по 40–50 корон, помічники тафельників (5) – по 10, дувачі (9) – по 34–36, випрямлювачі тафель (2) – по 18, пакувальник – 12, кочегари (2) – по 7, майстер – 75–80 корон. Через шість років їхня платня практично не змінилася, за винятком дувачів та майстра, у яких вона зменшилася на 30 %. В 1907 р. головний будинок гуті згорів, проте в 1908 р. його відбудували [985, арк. 1–3, 7]. 1924 р. власник гуті М. Боднар подав старості прохання про видачу дозволу на діяльність гуті, тартаку та млина [985, арк. 11]. В 1928 р. староста вимагав плану та опису гуті з погрозою, що при неподанні цих матеріалів, розпорядиться її закрити. Документи були подані й 14 січня 1929 р. проведено огляд гуті та встановлено, що зміна на гуті тривала по 12 год. [985, арк. 18].

Про діяльність скляної гуті у Микуличині згадано Я.Дзендзелевичем [583, с. 51] та у «Pamiętniku Towarzystwa Tatraskiego» [694, с. 35]. У 1912 р. «Перша галицька гута» у Горішньому Майдані випускала листове скло, пляшки, скло до ламп, склянки, мало один мотор і дві печі газової системи Сіменса. Там працювало 250 робітників [751, с. 422–423]. Того ж року у Середньому Майдані «Нагель Ізраель державна гута скла» (Блан і Епштайн у Кракові і Рубінштайн у Львові) випускала листове скло, пляшки, аптечну тару; працювало 60 робітників [751, с. 423]. Вироби галицьких скляних гут були низької якості, лише завод у Микуличині виробляв високоякісне віконне скло, що майже не поступалося богемському [194, с. 27].

Багато в чому промислове виробництво краю залежало від транспортних артерій, серед яких своєю потужністю вражали стандартні та вузькоколіїні залізниці.

У період капіталізації виробництва на Гуцульщині виявлено значну кількість родовищ нафти, газу, менілітових аргілітів, залізних та манганових руд, будівельних матеріалів, кухонної та калійної солей, мінеральних вод.

Важливе місце в промисловому розвитку Гуцульщини займав видобуток нафти. Виділялися три основні центри нафтової промисловості – Битків-Пасічнянське, Слободо-Рунгурське та Космацьке. Перша нафтова свердловина з'явилася в 1771 р. в Слободі Рунгурській. У 1880-х рр., завдяки застосуванню парових машин та глибокого буріння, пробурено сотні свердловин та видобуто декілька сотень тонн нафти.

З метою дистиляції нафти у Печеніжині відкрито рафінерію, більшість продукції якої експортувалась за кордон. У другій половині XIX ст. Слобідська нафтова копальня посідала одне з перших місць в Європі, а Печеніжинська рафінерія залишалася третьою в європейських країнах. Площа та кількість копалень збільшувалися, технології механізувалися та удосконалювалися. Перевозка ропи до рафінерії та вивіз продукції здійснювалися возами, а з 1886 р. – залізницею. Копальні покращували і сільську інфраструктуру. Деяко пізніше побудовано десять нафтопереробних підприємств та завод з виробництва парафінових свічок.

Пошукове буріння на Битків-Пасічнянському родовищі розпочалося в 1886 р., експлуатаційні свердловини пробурені через рік. На межі століття в Слободі Рунгурській щороку видобувалося до 10 тис. т нафти, у Биткові перед війною – понад 35 тис. т. Для переробки битківської нафти побудовано нафтопереробний завод у Надвірній, до якого підведено нафтопровід. У 1930-х рр., після закриття Печеніжинської рафінерії, на ньому перероблялося до однієї тис. т сировини на місяць та працювало 390 робітників.

З початку ХХ ст. нафтові родовища розробляли десятки іноземних та вітчизняних фірм. У міжвоєнні роки кількість свердловин та річний видобуток нафти у Биткові зросли у десять разів. Розпочався регулярний видобуток газу, який перед Другою світовою війною складав 36 млн. м³. На копальнях Гуцульщини за увесь час їх експлуатації 1,2 млн. т нафти.

У другій половині ХІХ ст. основними виробниками солі на Гуцульщині були солеварні у Делятині, Косові та Ланчині, які продукували до 15 тис. т готової продукції, більшість якої експортувалась за кордон, або в інші регіони Австро-Угорщини. На солеварнях щоденно працювало близько 200 робітників, та до 20 – фахівці. На виварювання солі щорічно використовували до 25 тис. м³ дров. Солеварня у Делятині під час Першої Світової війни була зруйнована і вже не відновила своєї діяльності. У Косові на початках діяла шахта кам'яної солі, що пізніше перетворена на солеварню. Видобуток кам'яної солі (500–700 т/рік) був призначений винятково для вивозу до Росії. У міжвоєнний період видобуток солі на солеварнях у Ланчині та Косові скоротився майже вдвічі.

До початку ХХ ст. практично у всіх великих селах та містечках діяли малоефективні цегельні, які виробляли продукцію для місцевого використання. Лише після Першої світової війни, коли почалося масове будівництво цегляних світських споруд та відпочинкових закладів, почали діяти потужні цегельні і дахівкарні. У Ямній, Яремчі та Пасічній діяли кам'яні кар'єри, у передгірних селах – гравійні та піщані.

Виробництво скла на Гуцульщині розпочалося ще з першої половини ХІХ ст. Скляні гуди функціонували у Середньому та Горішньому Майданах, Микуличині та Трибушанах, на яких виробили листове, дуте та лампове скло, пляшки, скляний посуд та аптечну тару. Однак, лише завод в Микуличині виробляв високоякісне віконне скло, що конкурувало з богемським. Загалом виробничий потенціал регіону розвивався за законами ринку, з використанням технологій кращих європейських виробників.

Розділ 5

ТРАНСПОРТНІ ШЛЯХИ

5.1. Возові та шосейні дороги

Цілеспрямоване прокладання і впорядкування сухопутних комунікацій розпочато в кінці XVIII ст., коли край увійшов до складу Австро-Угорської імперії. Зокрема, 1785 р. прийнято рішення про будівництво державного тракту з Ясіня через Яблуницький перевал до Делятина [164, с. 29]. З галицького боку будівництво розпочато 1826 р. [648, с. 12]. Протяжність делятинського відрізка до межі з Закарпаттям становила 6,25 милі. Пізніше, між 1790 і 1815 рр., збудовано тракт із Станиславова на Надвірну. У 1849 р. завершено прокладання трактної дороги, яка з'єднувала Коломию з Кутами, а також Косів зі Снятином [648, с. 6, 12]. 5 листопада 1825 р. Станиславівський окружний староста звернувся в Крайове намісництво у Львові з обґрунтуванням потреби будівництва дороги вздовж Пруту з Делятина до Ясіня [1234, арк. 1–6]. Упродовж 1826–1829 рр. тільки у Микуличині на будівництво дороги вивезено 9410 кубічних сажнів будівельних матеріалів. До виконання чорнових робіт залучено багато місцевих селян [1231, арк. 34] (дод. Г.1).

У кінці 1840-х рр. впорядковано дорогу, що з'єднувала Долину з Надвірною через Калуш і Станиславів, яка становила частину Підбескидського тракту [164, с. 23]. Я.Головацький, характеризуючи транспортні шляхи Гуцульщини тих часів, зазначав, що там існував цісарський гостинець Коломия – Яблунів – Пістинь – Косів – Кути, звідки прямували у Жаб'є приватні дороги, а далі можна було добиратися лише на конях [143]. У 1870-х рр. не існувало їздової дороги і з Ворохти до Жаб'є [652, с. 20].

Тоді розпочали будівництво сільських комунікацій уздовж рік. Були вимощені їздові дороги Косів – Соколівка – Яворів – Верхній Ясенів – Криворівня – Жаб'є (вздовж Рибниці та через гору Буковець вздовж Чорного Черемошу), Кути – Тюдів – Розтоки – Устеріки – Довгопілля – Яблуниця –

Гринява (вздовж Черемоша та Білого Черемоша), Вижниця – Розтоки – Мариничі – Усть-Путила – Путила (вздовж Черемоша та Путили), Надвірна – Пнів – Пасічна – Зелена – Рафайлова (вздовж Бистриці Надвірнянської) та Великий Бичків – Кобилецька Поляна (вздовж Шопурки) [164, с. 26]. До більшості сіл Гуцульщини і далі вели гірські шляхи (плаї) [779, с. 44].

Наприкінці XIX ст. подорожуючі згадували вкрай погані дороги з Космача до Пістиня, з Косова до Жаб'я та звідти до Ворохти [557, с. 77]. Польський дослідник Й.Корженювський, який побував у 1840-х рр. у цій околиці, писав: «До Яворова можна доїхати ще возом. Для дальшого переїзду і перевезення вантажів необхідно наймати в горян коней» [208, с. 2].

На 1885 р. якісні шляхи були лише у двох напрямках: Коломия – Яблунів – Пістинь – Косів – Кути і Станиславів – Надвірна – Делятин – Коломия. Пізніше коломийсько-кутський шлях був продовжений до Вижниці, а звідти до другого буковинського міста Берегомета, окресливши південно-східну межу Гуцульщини [164, с. 23]. Загалом сухопутні комунікації Гуцульщини були в незадовільному стані, оскільки будівництвом і ремонтом доріг займалися лише селяни, які виконували дорожню трудову повинність (шарварок). У різні часи кількість шарваркових днів мінялася. Так, за першим дорожнім законом дорожня повинність з кожного селянського двору становила шість днів на рік. У 1885 р. селяни вже відробляли чотири дні шарварку, але повинні були щорічно сплачувати до повітової каси три відсотки від прямих податків додаткового дорожнього податку. Не поліпшилося становище доріг і після дорожнього закону 1898 р., згідно з яким кількість днів дорожньої трудової повинності зменшилася до двох, але зате дорожній податок зріс до 10 % прямих податків. Цей дводенний «хвостик панщини» проіснував до 1939 р. [164, с. 17].

Автобусне сполучення відкрито на початку XX ст. (маршрут Коломия – Кути), а регулярні рейси здійснювалися з 1912 р. Розвиток автомобільних шляхів зупинився під час Першої світової війни, коли більшість вже існуючих доріг були зруйновані або сильно пошкоджені. Відновлення будівельних і

ремонтних робіт розпочалося тільки у середині 1920 – початку 1930-х рр. У 1933 р. на місці балкованої дороги від Ворохти через Жаб'є, Криворівню і Буковець до Косова побудовано автомобільне шосе, по якому мали проходити міжнародні рейси [208, с. 2; 438]. В 1936 р. лише на проектні роботи на шосейній дорозі з Татарова через Ворохту на Жаб'є виділено 15 тис. зол. [442].

У середині 1930-х рр. на галицькій Гуцульщині діяло шість автобусних сполучень: Коломия – Космач, Коломия – Кути, Косів – Жаб'є, Делятин – Ворохта, Ворохта – Жаб'є та Ворохта – Заліщики [668, с. 58, 96; 732, с. 42–43]. З 15 листопада 1935 р. для покращення обслуговування пасажирів вводилися місячні абонементи на автобусні перевезення. Так, з Коломиї він коштував: до Кутів – 37,25, до Косова – 30,0, до Рожнева – 23,3, до Заболотова – 12,8, до Яблунова – 12, а до Пістиня – 19,1 зол. [586]. Роком пізніше плата за проїзд автобусами з Коломиї до Надвірної знизилася до 3,6 зол. [439]. «Державна автобусна комунікація Р.К.Р.» у 1937 р. здійснювала перевезення пасажирів з Коломиї: до Надвірної (через Делятин), до Космача (через Яблунів), до Кутів (через Косів) та зі Снятина до Кутів (через Косів). Розклад руху транспорту та плата за проїзд встановлювалися посезонно. Слід зауважити, що транспорт цієї фірми був набагато надійнішим і комфортабельнішим, ніж у приватних перевізників [711, с. 46].

У кількісному співвідношенні впорядковані шляхи на початку ХХ ст. становили незначну частину. Так, у Косівському повіті їх було 7,6 %, у Надвірнянському – 35,1. А густота державних доріг була ще скромнішою: у Косівському повіті – 1,2 км/100 км², у Надвірнянському – 4,7 [164, с. 24].

На теренах Надвірнянського повіту в 1937 р. нараховували 600 км доріг [899, арк. 15], з яких 99,8 км – державних, 76,2 км – воєводських, 123,6 – повітових і 300 км – сільських. За офіційними даними, з 1930–1939 рр. на трасі Татарів – Жаб'є довжиною 21,09 км було 470 м мостів, Надвірна – Красна – Ланчин (16,4 км) – 100,3 м, Делятин – Лючки (15,9 км) – 215,4 м та на трасі Гаврилівка – Майдан – Саджавка (14,7 км) – 41 м мостів [900, арк. 351].

На 1937–1940 рр. планувалася перебудова доріг, проте повітовий уряд міг зібрати лише половину коштів, а решту просив у воєводстві [899, арк. 21]. Загальний бюджет будівництва та ремонту доріг становив: Татарів – Ворохта (16,0 км) – 180 тис. зол.; Ворохта – Арджелуша (7,0 км) – 105 тис. зол.; Делятин – Лючки (4,5 км) – 131 тис. зол. Серйозну конкуренцію автомобільному сполученню складав залізничний транспорт.

5.2. Залізничні шляхи

Перші залізниці на Прикарпатті збудовано у 1860–1880 рр., коли вступили в дію залізничні лінії Львів – Чернівці (266,6 км) – 1 вересня 1866 р., Коломия – Печеніжин (14,1 км) та Коломия – Княздвір (7,0 км) – 1 жовтня 1886 р., Печеніжин – Слобода Рунгурська (21 км) – 1 грудня 1886 р. [720, с. 204–205]. Основну мережу залізниць через територію Гуцульщини почали будувати наприкінці ХІХ ст. (дод. Г.2).

Будівництво лінії Станиславів – Воронька розпочалося у 1893 р., коли на початку року в Делятині створили три будівельні підприємства, з яких одне, очолюване Епштайном та Влявом, будувало відрізок дороги Надвірна – Делятин, друге (під керівництвом Брайтера, Шимберського, Коллера і Кучека) – Делятин – Микуличин і третє (підприємство Зембіцького) – Микуличин – Воронька [123]. На будівництво прибули сотні спеціалістів з Італії, з'їхалося багато селян з околиць. Тільки на прокладанні тунелю у Вороньці працювало понад 150 осіб [68]. З метою заробітків сюди спрямувалися приїжджі поляки, проте на місце роботи вони запізнилися і тому почали займатися розбоєм [66].

Великі масштаби робіт і скупчення в долині Пруту тисяч робітників змусили підприємців будувати бараки, склади, крамниці, їдальні. Такі місцини, як Микуличин, Татарів і Ворохта, змінили свій сільський вигляд і стали містечками [68]. Для послуг місцевого населення та приїжджих робітників у Дорі та Татарові 1 червня 1893 р. відкрито пошту [69], а 10 лютого 1894 р. в Татарові – телеграф [126]. На трасі велися різні види робіт: вирівнювання смуг,

будівництво мостів і тунелів, видобування каменю тощо. Складні споруди будували італійці, а земляні роботи виконували місцеві чорнороби. На Пруті будували великі кам'яні мости. На трасі пробрили три тунелі – в Ямній, Микуличині й Вороненці. Останній був найдовшим і досягав 1221 м [128; 137].

Будівельні роботи велися планово, проте не обійшлося без прикрих випадків. 22 квітня 1893 р. у Делятині згоріла канцелярія Епштайна [67]. У Делятині й Дорі мала місце крадіжка динаміту, а на початку червня 1893 р. повінь Пруту зруйнувала майже всі мости, возові дороги і насипи. Робота припинилася на кілька днів. Значно більша перерва в роботі настала внаслідок епідемії холери, яку занесли італійські будівельники наприкінці липня 1893 р. Під час максимального її розповсюдження у серпні та вересні, коли лише з місцевих жителів померло понад сто осіб, більшість робітників у паніці залишили долину Пруту, не отримавши навіть заробітної плати [80]. Практично на місяць-два роботи на будівництві повністю припинилися. Праця на трасі відновилася лише з приходом зими, коли ліквідували епідемію. До літа 1894 р. збудували основні ділянки дороги та всі станційні будинки. 7 січня 1894 р. повністю закінчено земляні роботи [125], а невдовзі й каменярські в тунелі у Вороненці. 10 травня 1894 р. закінчено будівництво найбільшого моста у Яремчі та поступово – всі допоміжні споруди і запасні колії. 21 жовтня 1894 р. по новозбудованій дорозі пройшов перший пробний поїзд [134].

Відкриття залізничної лінії Станиславів – Вороненка, на якому був присутній барон Віттек, президент державних доріг Билинський, генерал Крак та інші офіційні особи, відбулося 19 листопада 1894 р. Поїзд зупинявся у Надвірній, Делятині, біля моста в Яремчі та у Вороненці. Під час стоянки у Яремчі місцеві жителі піднесли Билинському хліб і сіль, на що він відповів короткою промовою українською мовою [138].

Починаючи з 19 листопада 1894 р. на залізничній лінії Станиславів – Вороненка встановився регулярний рух пасажирських поїздів. Із Станиславова до Микуличина і назад поїзди рухалися щоденно за графіком двічі на день.

Додатково, в неділю, поїзд їздив із Микуличина до Вороненки і назад. Поїздка із Станиславова до Вороненки тривала 3 години 46 хвилин і назад – 3 години 14 хвилин [135]. Продовженням цієї залізниці на Закарпатті була лінія Мараморош-Сігет – Рахів – Керешмезе, здана в експлуатацію 15 серпня 1895 р. Будували її 16 тис. італійців і спеціалістів з інших країн Європи. На ділянці Керешмезе – Рахів було збудовано два кам'яні тунелі, а один – на ділянці Рахів – Трибушани поблизу Берлебаша. До Великого Бичкова залізниця кілька разів перетинала р. Тиса та її притоки, де збудовано великі мости.

Трасу майбутньої залізниці Делятин – Коломия почали вивчати в 1893 р. [70], у 1894 р. розроблявся проект будівництва [127; 131; 139], а наприкінці року Крайовий виділ передав його до Міністерства державних залізниць у Відні. Затрати на будівництво 28,9 км дороги визначено в сумі 850 тис. зол. Розглянувши проект, Міністерство передало його на затвердження парламенту та цісаря [136]. Будівництво санкціоновано в січні 1896 р. [141], а в травні розпочато попередні технічні роботи [142]. Влітку 1896 р. розпочалося основне будівництво [143], але з невідомих причин припинилося в 1898 р., внаслідок чого в Делятині зосередилося велике число робітників, які не могли знайти роботи [146]. З цього приводу в липні 1898 р. крайовий намісник Бадені особисто приїжджав контролювати хід робіт [147].

Поступово налагоджувалася й система експлуатації залізниць, яку контролювали начальники станцій, переважно польської національності [783, с. 560]. Економічно важливою була залізниця Коломия – Слобода Рунгурська, якою перевозилися нафта, деревина й пасажери, де діяли помірковані тарифи на пасажирські перевезення, що складали 0,04 зол./км (дод. Г.3) [733, с. 1–32].

Зі Станиславова до Керешмезе (Ясіня) у 1898 р. постійно курсували два поїзди, а на вихідні – додатковий третій маршрут, який був розрахований таким чином, що відпочиваючі могли цілий день перебувати на курорті, а ввечері повертатися додому [284, с. 314]. Вартість пасажирських перевезень була у два рази нижчою, ніж на регіональній залізниці Коломия – Слобода Рунгурська, і

складала 0,02 зол./км (дод. Г.4). Важливою була інформація, що стосувалася вантажних перевезень залізничною лінією Делятин – Коломия – Стефанівка (112 км). У 1901 р. по ній проїхало 192 пасажирів I класу, 5961 – II та 167126 осіб – III класу, прибутки від чого складали 118,3 тис. корон.

Залізницями Гуцульщини того часу було перевезено 71 т нафти на суму 13617 корон та інших вантажів на суму 252724 корони. Загальні доходи за рік склали 412,4 тис. корон, а витрати на перевезення – лише 288 тис. корон, тобто залізниця мала 124,4 тим. корон або 30 % прибутків [598, с. 1–2]. Основними вантажами, що перевозилися залізницею у 1901 р. були деревина та пиломатеріали (11399 т), зерно й картопля (9543), вапно, цегла та камінь (3366), жива худоба (2172), мука та крупа (1193), пиво, горілка і вино (573), яйця (390), вугілля (348), машини й запасні частини (136), метал (131), нафта та нафтопродукти (120 т) [598, с. 3].

У 1904–1905 рр. через станцію Делятин курсували [514, с. 83–85]: два потяги зі Станиславова до Вороненки і навпаки; по одному – з Коломиї до Делятина та навпаки; з Заліщиків до Делятина і навпаки. Однак, розклад поїздів, що прибували до Яремчі був не вигідним, оскільки не було вечірнього поїзда, яким можна було б повернутися до Делятина чи Надвірної [597, с. 5].

У 1910 р. перевезено 117 пасажирів I класу, 3849 – II, 171900 – III класу та 4700 військових. З вантажів (105,4 тис. т) найбільше перевозилися буряки (37288 т), зерно і картопля (21049) та деревина (20667 т). Витрати на забезпечення транспортних перевезень склали 467464 корон, а доходи – 783880, що становило 316415 корон (40 %) прибутку [1234, арк. 6–8, 19].

У 1910–1911 рр. розклад поїздів на кущовій станції Делятин був таким [271, с. 19]: Станиславів – Керешмезе – 07-13; 11-18; 18-49; Станиславів – Делятин – 03-50; Керешмезе – Станиславів – 06-02; 15-09; 19-32; Делятин – Станиславів – 11-47, що практично збігається з сучасним графіком.

У 1914 р., окрім ліній Станиславів – Керешмезе, через Гуцульщину проходили залізниці Коломия – Делятин, Коломия – Слобода Рунгурська,

Неполоківці – Вижниця [757, с. 24]. Великі проблеми були з переїздом від Коломиї до Ворохти: через непродумані дії залізничної адміністрації пасажир, доїхавши з Коломиї до Делятина, повинен був чекати три години для пересадки у поїзд, що слідував зі Станиславова до Ворохти. Отож ця подорож, довжиною 70 км, тривала 4 години. У 1939 р. туристи могли вузькоколійкою добратися з Ворохти до урочищ Арджелуджа (0,5 зол.) та Форещанка (1,1 зол.) [284, с. 315].

Якщо сільськогосподарські товари та ліс і у перші повоєнні роки становили максимум перевезень через залізничні станції Гуцульщини, то в 1930-х рр. збільшилися перевезення металовиробів, що вказувало на певну активізацію промисловості та використання новітніх технологій.

Таким чином, у 1926 р. залізницею Станиславів – Воронька через Гуцульщину було перевезено 2597 т металів та металовиробів, тобто у 9,7 разів більше, ніж на межі століть. Вагому загальновоєводську частку мали перевезення обладнання для газового господарства (83 %), металевого посуду (62,6), ремісничого приладдя (41,6), дерево- та металообробних станків (24,3 %) та ін. У цілому це складало 12 % від усіх перевезень металопродукції через воєводство. Найменше ж перевозилося сільськогосподарських машин (2,5 % від воєводських потреб), чого варто й було сподіватись через незадовільний стан механізації сільськогосподарського виробництва [718, с. 1–528].

Через десять років перевезення цього ж асортименту матеріалів (метали та металопродукція) складало лише 85,3 % (2214 т), що, очевидно, було викликане кризовими процесами в економіці Польщі [719, с. 1–337]. Як і раніше, переважало перевезення залізних труб, дерево- і металообробних станків та товарів домашнього вжитку. Електротовари склали 0,9, а сільськогосподарська техніка – 2 %. Однак, серед асортименту товарів з'явився листовий покрівельний метал (2,3 %), що вказувало на розширення будівництва сучасних, як на той час, кам'яних та цегляних громадських і приватних споруд.

У долині Пруту було побудовано дев'ять великих (в т. ч. вісім – кам'яних) мостів – на ріках Любіжня і Перемиска в Делятині, на р. Кам'янка – у

Дорі, на р. Прут – у Яремчі, Ямній, Татарові (арка – 22 м, висота – 5,8 м), Ворохті (головні арки – 49 та 34,6 м, висота, відповідно, – 10 та 17,3 м) та при в'їзді до Вороньки. Найбільшим з них був міст у Яремчі. Він мав довжину 190 м, розмах арки – 65 м та висоту – 23 м. Дещо меншим був міст у Ямній: 122 м довжини та розмах арки 48 м. Обидва мости будувалися під керівництвом львівського будівничого В.Брайтера [128; 137]. Більшість мостів були зруйновані під час Першої світової війни та відновлені на початку 1920-х рр.

Першим великим мостом, збудованим у 1892–1894 рр., був склепінчатий міст через р. Любіжня у Делятині. Він складався з шести арок, довжиною 15 м кожна, одної – 22 м та двох – по 15 м. Похил колії на мості складав 14,2 ‰. Міст, довжиною 275 м, досягав 32 м над урізом ріки. В 1917 р. він був підірваний, внаслідок чого повністю зруйновано два середні склепіння, а три сусідні сильно пошкоджені. Того ж року австрійські війська провізорично відбудували його, замінивши зірвані кам'яні арки дерев'яними конструкціями системи Лембкего, але вони вийшли з ладу вже до 1920 р. Рух поїздів здійснювався через Коломию, тому Станиславівська Дирекція державних колій у 1921 р. змушена була приступити до перебудови моста, який здали в експлуатацію 30 вересня 1921 р. На місці австрійських дерев'яних конструкцій відновлено первинні кам'яні арки [708, с. 44].

Міст на Пруті в Яремчі розташовувався на 63,8/9 км лінії Станиславів – Воронька. Він складався з двох арок по 8 м, п'ятьох – по 12 м і однієї – 65-метрової над руслом Пруту. Остання арка вважалася найбільшою у Європі. У 1917 р. російські війська підірвали 12-метрову арку зі сторони Делятина, розташовану поряд з 65-метровою, внаслідок чого обидві були зруйновані. Для відновлення руху поїздів (виникла необхідність у перевезенні австрійської армії), відразу ж почалася відбудова моста. Було споруджено 18-метрову металеву арку з елементів системи Рот-Вагнера, яку вставили на місце зруйнованої 12-метрової арки. Відтак розпочали відновлення великої арки. В 1925 р. Дирекція державних колій приступила до відбудови 65-метрової арки з

кам'яних тесаних брил, на укладку і цементування яких витратили лише 33 робочі дні. 13 липня 1927 р. всі роботи були закінчені [708, с. 51, 54].

Будівництво залізниць спричинило бурхливий розвиток видобувної та переробної промисловості, однак доставка сировини з гір до передгір'їв була ще не механізованою. Це і змусило промисловців будувати залізниці з вузькими коліями, які могли сягнути у найвіддаленіші закутки гір і доставляти до виробництв дешеvu сировину, насамперед лісові ресурси.

5.3. Вузькоколіїні залізниці

Історія вузькоколіїнок сягає початку ХІХ ст., коли у Галичині виникла потреба перевезення деревини. Тоді у Карпатах з'явилися колії, схожі на трамвайні, завширшки 750–760 мм. Значну кількість з них було знищено під час Першої світової війни, а ще більшу – стихіями та складною економічною ситуацією в СРСР у 1970–1980-і рр.

Ріст економіки Австро-Угорщини в другій половині ХІХ ст. зумовив необхідність інтенсивнішого використання лісових ресурсів Українських Карпат. Відкриття нових тартаків, збільшення можливостей вивезення лісових багатств у центральні регіони метрополії та за її межі у зв'язку із введенням в дію нових залізниць, вимагало збільшення об'ємів робіт та постачання промислової деревини. Однак ліси, що прилягали до шосейних доріг, до кінця століття були практично вирубані, тому нові лісосіки відводилися у віддалених місцях, найраціональнішим транспортом для вивезення деревини з яких виявилися вузькоколіїні залізниці, що з кінця ХІХ ст. почали працювати паралельно з мережею ширококоліїних залізниць [447, с. 7]. Інтенсивна розробка лісових ресурсів Гуцульщини викликала пошвавлення в будівництві мереж вузькоколіїнок, прокладання яких супроводжувалося побудовою стаціонарних інженерних, житлових і господарських споруд.

Система вузькоколіїних залізниць була тісно інтегрована в загальну систему залізничного транспорту. Створені в той час інженерні системи,

транспортні вузли та станції примикання ще тривалий час використовувалися лісогосподарськими та лісозаготівельними підприємствами після Другої світової війни. З кінця XIX ст. на Гуцульщині функціонувало десять вузькоколієвок (дод. Г.5) або 22,7 % тих, що функціонували в Українських Карпатах. Їх довжина (за неповними даними) складала 208,4 км або 14,8 % від їх загальної протяжності в Українських Карпатах [421, с. 14; 797; 798].

На буковинській Гуцульщині існувала вузькоколієвка Чудей – Банилів Підгірний – Гілче – Кошчуя, збудована у 1907–1908 рр. компанією «Виковінаер Lokalbahnen», з шириною колії 760 мм [798, с. 78–80]. Це була дорога загального користування з вантажо-пасажирським сполученням. До основної лінії примикали три лісовозні гілки в Гилчі та Кошчуї (дві) братів Адлерсбергів.

У галицькій Гуцульщині у досліджуваний нами період функціонувало чотири вузькоколієвки [797, с. 54–68, 70–83, 157–171, 182]:

– Ворохта – Форещанка. Ця лісовозна лінія вздовж р. Прут мала дві ділянки: Ворохта – Арджелуджа (6 км, збудована у 1895 р.) та Арджелуджа – Форещанка (7,5 км, 1905–1906). Для перевезення деревини використовувалися танк-паровози «Краусс/Лінц (0-2-0Т)» [516].

– Делятин – Луг. Лісовозна лінія, шириною колії 760 мм, прокладена в 1920–1921 рр. підприємцем З.Кляйном. Її довжина складала 10 км, а на лінії працювало два паровози.

– Микуличин – Поляниця. Лісовозну вузькоколієвку, шириною 760 мм та довжиною 20,9 км, побудовано в 1910–1914 рр.

– Надвірна – Зелена (гілки на Хрипелів і Довбушанку) – Бистриця (гілка на Довжинець) – Салатрук. Лісовозна залізниця Надвірна – Бистриця (33 км), шириною колії 760 мм, була побудована в 1897–1901 рр. Пізніше добудовано гілки на Довжинець (10 км, 1902–1903), Салатрук (9 км, 1913), Хрипелів (5 км, 1904) і Довбушанку (1926).

Найбільшого розвитку використання вузькоколієвок досягло на закарпатській Гуцульщині, де функціонувало п'ять залізниць [421, с. 14]:

– Білин – Білинський потік – Кваси (детальні дані відсутні).

– Великий Бичків – Великий Плаєць. Побудована у 1897 р.; до 1903 р. працювала на кінній тязі, а досягнувши протяжності 9,8 км, – перейшла на локомотивну. Напередодні Першої світової війни довжина колії сягала 42 км. На перевезені лісу працювала 191 вантажна вагонетка. Одна з гілок проходила долиною потоку Тьовшаг до г. Прелука.

– Великий Бичків – Кобилецька Поляна – Щербілово (29 км) була споруджена у 1904–1914 рр. фірмою «Клотільда». У 1930-х – ще дві гілки: долиною Малої Шопурки до Димеру та Щербілова (26 км); Кобилецька Поляна – долина Середньої Ріки – урочище Попітник (12 км). У 1937 р. на відрізьку Великий Бичків – Кобилецька Поляна започатковано пасажирський рух.

– Долина р. Павлик – Богдан. Збудована у 1927–1928 рр. (8,2 км). У гирлі Павлика споруджено депо. У 1932 р. колія мала довжину 24 км.

– Зимір – Лазіщина – Козьмещик (детальні дані відсутні).

Залізниці не лише покращили транспортне забезпечення регіону, але змінили соціально-фахову структуру місцевих трудових ресурсів, дали поштовх до розвитку масовому туризму.

Цілеспрямоване прокладання і впорядкування сухопутних комунікацій розпочалося наприкінці XVIII ст. На початок досліджуваного періоду функціонували державні тракти з Керешмезе через Делятин до Станиславова, з Коломиї до Кутів та з Косова до Снятина. Решта доріг, що з'єднували містечка та села, були призначені для проїзду возами чи верхи на конях. У 1870-х рр. розпочали будівництво сільських комунікацій уздовж рік. На 1885 р. першокласні дороги були з Коломиї через Кути та Вижницю до Берегомета та з Станиславова через Делятин до Коломиї. Сухопутні комунікації мали незадовільний стан, їх розвитку перешкодила Першої світової війни, коли більшість вже існуючих доріг були зруйновані. Відновлення будівельних та ремонтних робіт розпочалося тільки у середині 1920 – початку 1930-х рр.

Автобусне сполучення відкрито на початку ХХ ст., а регулярні рейси стали можливими з 1912 р. У середині 1930-х рр. функціонувало вісім автобусних маршрутів, а для покращення обслуговування пасажирів введено місячні абонементи та сезонні тарифи.

Перші залізниці на Гуцульщині та в її околицях були збудовані у 1860–1880 рр. (Львів – Чернівці, Коломия – Слобода Рунгурська), основна мережа почала будуватися наприкінці ХІХ ст. Галицька ділянка з Станиславова до Вороненки почала будуватися у 1893 р. трьома будівельними підприємствами з центром у Делятині. Будівництво супроводжувалося і покращенням інфраструктури. 1894 р. збудовано основні ділянки дороги, мости та станційні будинки й відбулося офіційне відкриття лінії Станиславів – Вороненка. Будівництво лінії Делятин – Коломия (28,9 км) проводилося у 1896–1898 рр. після трьохрічних проектно-пошукових робіт та бюрократичних перепон.

З кінця 1894 р. на залізницях встановився регулярний пасажирський рух. Залізницею здійснювалися й важливі для економіки вантажні перевезення. Щорічно перевозилося до 180 тис. пасажирів різного класу та сотні тисяч тонн вантажів, що приносило понад 30 % чистих прибутків. У міжвоєнний період через Гуцульщину проходили залізниці Станиславів – Великий Бичків, Коломия – Делятин, Коломия – Слобода Рунгурська та Неполоківці – Вижниця.

Перша вузькоколія з кінною тягою почала функціонувати у 1895 р., до початку Другої світової війни їх було вже десять протяжністю 208,4 км. Використовувалися вони для транспортування вантажів, перевезення робітників і пасажирів.

[javascript:coolPopUp\('/images_09/9_009.jpg',80,80,303+16,500+43,'Карпати. Туризм. Відпочинок'."\);](#) Наприкінці ХІХ ст. використовувалася кінна тяга, а з початку ХХ ст. – танк-паровози фірми Краусс/Лінц.

Загалом нові залізниці дали поштовх не лише розвитку господарства, але й започаткували організований туризм у цьому регіоні Галичини.

Розділ 6 БУДІВНИЦТВО

Виникнення постійних поселень в Карпатах пов'язане з переходом до осілого способу життя, з освоєнням для господарських потреб лісових масивів. Гуцульські села не утворювали замкненої природними умовами відокремленої цілості. Як правило, центральну частину села складали церква, дзвіниця й громадські будівлі вздовж дороги та декілька садиб. Інші садиби були розкидані на схилах гір з придатною до вирощування сільськогосподарських культур та випасу худоби землею. Окремі садиби одного села часто межували з такими ж садибами сусідніх, а поселення займали десятки тисяч гектарів (Делятин, Жаб'є, Космач, Микуличин, Путила, Ясіня) [1029].

Починаючи з другої половини ХІХ ст., у деяких районах виникли рядові та вуличні поселення. Під будівництво найчастіше відводилися вузькі смуги вздовж дороги. Внаслідок збільшення кількості населення та необхідності у будівництві, одну вуличні поселення переросли в кількохвуличні. Крім постійного житла, місцеві мешканці будували також зимівки, про що йтиметься далі. Окремою формою забудівлі були присілки, суть заселення яких полягала у вирубуванні та корчуванні селянами лісів і будівництві там садиб. Села, які розташовувалися у вузьких долинах рік, тягнулися на багато кілометрів вздовж одного боку дороги, що межувала з рікою. Будівництво велося на високих заплавах та терасах, які зрідка затоплювалися ріками.

6.1. Традиційне житлове будівництво та господарські споруди

У забудові садиб виділялися два типи: відкритий двір з незв'язаними або частково зв'язаними будівлями та замкнутий двір. Серед перших побутували: двори вільної, Г- та П-подібних забудов. Другий варіант зустрічався фрагментарно (Микуличин, Гринява). У розвитку гуцульського житла простежувалося дві лінії: від одно- та двокамерної клітей. Перша притаманна

для постійних і сезонних житлових будинків; друга – лише для сезонних. Однокамерна хата-кліть була незначних розмірів і не мала стін. До житлової камери йшла прибудова холодних сіней та вузького хліву [375, с. 370–417]. Найпоширенішим явищем подальшого розвитку житла була прибудова холодної кліті-комори з боку хати. Подекуди комору прибудовували з боку сіней [822, с. 285], однак саме з нього розвинулося трикамерне житло двох варіантів: з різновеликими житловими камерами, часто одна з них холодна та з рівноцінними житловими камерами. Витіснену комору будували окремо у дворі. Всі трикамерні будинки споруджували, як правило, з притулами. Окремі дослідники стверджували, що трикамерні житлові будинки продовжували давньоруські традиції [444; 450, с. 123–125; 562, с. 82–83]. У багатших будинках збільшувалася кількість приміщень, з'являвся чотирьохкамерний тип [375, с. 379]. У західній Гуцульщині (дод. Д.1) переважали однокімнатні будинки (87,1 %), п'яту частину з яких становили будівлі, де була лише одна кімната та сіни. Двох- та багатокімнатні будівлі (12,5 %) розташовувалися у містечках і великих селах [1229, арк. 1–57; 1030].

При вільній забудові дворів, крім житлового будинку, у дворі будували комору-кліть з погребом. Заможні гуцули будували й окремі стайні. Неподалік від них – високо підняті над землею помости для собак, обгороджені високим частоколом. Сполучення житлової будівлі з господарською критим переходом створювало Г-подібний двір, а за наявності двох господарських будівель з критими переходами – П-подібний.

Гражда була одним з найдавніших типів забудови [1032]. Залежно від умов місцевості та заможності господаря вони мали різні розміри та кількість господарських будівель (120–400 м²). Найпростіші гражди склалися з різного за розмірами житлового будинку та відкритого зверху двору, обнесеного стіною. Цей тип гражд часто мав притули тільки з двох боків житлового будинку. Поширенішими були гражди з забудованими дворами, у яких споруджували тільки комори з погребами, стайню та широкі піддашся.

Найпоширенішими були гражди з двома дворами – парадним і господарським. Простішим варіантом були двори, розташовані перед хатою та розділені винесеною у двір коморою на дві частини, а складнішим – з парадним двором перед хатою та господарським двором з напільного боку. Інколи зустрічалися й гражди й з трьома дворами [852, с. 294]. У 1920–1930 рр. гражди практично втратили замкнутий характер [1031], перед будинком влаштовувалися впорядкований дворик, житловий будинок у садібі орієнтували великими вікнами до вулиці, а господарський двір примикав до сіней [460, с. 19–40].

Велика увага приділялася міцності та довговічності деревини, що використовувалася для будівництва. Використовували смереку, рідше – ялицю та бук зимової рубки. Фундамент будівлі часто складався з великих каменів по кутах, між якими підкладали менші. На фундамент ставили підвалини, які виготовляли з брусів. Стіни виконувалися в кути (угли). Зруби, що з'єднувалися в замки чи в кані, збирали з кругляків, протесів або тесанців. З середини стіни замащувалися глиною або затикалися мохом. З ХХ ст. поширилося будівництво в стовпи (в слупи) у заміт зі штукатуркою та шалюванням стін. У підвалини зарубували стовпи (кутові та несучі), які підпиралися зарубаними підпорами, поміж яких вкладали замітник (кругляк, протеси чи бруси). Стіни, виконані з протесів, зсередини будівлі стругалися, в іншому випадку шпари між ними заповнювали глиною або мохом. Верх стін скріплювали брусами – платвами. Стелі виконувалися з протесів чи дощок. Будівлі мали, як правило, чотирихилі дахи, виконані на кізлах (кроквах). Висота даху майже дорівнювала висоті повного зрубу стін. З боку притул вони були пологими [1030].

Ширина будівлі разом з ганком чи піддашшям звичайно у два рази була меншою від загальної довжини. Житлова частина в плані нагадувала квадрат. Сіни та комора становили половину довшої стіни [375, с. 403]. На західній Гуцульщині [1249–1253] 62,5 % стін будувалися в угли, що виконувалися з: кругляка (13 %), брусів (47 %), протесів (7 %) та тесанців (13 %) (дод. Д.2). Зафіксовано і конструкції стін у стовпи (37,5 %). У житлових будинках

вимощували долівки з дрібнозему та глини або підлоги з протесів чи дощок. Перед входом хати, вздовж фронтальної стіни, будували піддашся або ганки, які виконували роль складського чи господарського приміщення. До них влаштовувалися дерев'яні чи кам'яні сходи [375, с. 407].

Неприглядна зовні будівля мала чудовий інтер'єр. Важливим елементом була піч, лицем повернута до дверей [1039]. Приміщення освітлювалися скипками, пізніше – каганцями й нафтовими лампами. Одночасно з будівництвом хати виготовляли й обладнання інтер'єру, що складався з вбудованих і напіввбудованих меблів – лави, постелі, стола, скрині, жердки, мисника. У бідних хатах побутували лави з видовбаними в них заглибленнями для їжі [587, с. 56–65]. Одним із вагомих компонентів інтер'єру була покуть (образник), над якою на стіні висіли образи, прикрашені вишитими рушниками, квітами, розмальованими тарелями, писанками тощо. Дерев'яні частини хатніх предметів побуту оздоблювалися різьбою, у багатих будівлях печі та комини обкладали кахлями. Для художнього оформлення інтер'єру використовувалися художньо оформлені ліжники й верети, інколи килими [378, с. 176–177].

Поширеними будівлями для утримання свійських тварин були окремі стайні, або ж стайні та комори як складові частини гражди [1034; 1035; 1036]. З окремо розташованих будівель тільки обороги, характерні для всіх типів дворів, мали стовпову конструкцію з рухомим по вертикалі наметовим дахом. Інші будівлі споруджувалися у зруб та покривалися драницями. Погреби та пивниці мурували з каменю. Садиби та цілі хутори обгороджували воринням, рідше – штахетником та муrom [1037; 1038].

Полонинські будівлі мали свої особливості, пов'язані з умовами життя і побуту пастухів. Як правило, їх споруджували на верхній межі лісу у сприятливих для існування природних умовах. Типи житлових і господарських будівель залежали, головним чином, від виду худоби, що випасалася.

Вівчарські стійбища були двох видів: для дійних і ялових овець і окремо для ялових. На перших споруджували: стаю (житлово-господарську будівлю),

застайку (примітивний курінь, в якому пастихи ночували і ховались від негоди, перебуваючи біля овець), кошару (обгороджене місце, куди заганяли овець на ніч чи після доїння), окіл (обгороджене місце, як і кошара, куди заганяли овець для доїння), струнку (місце в околі, обгороджене стінкою з кількома отворами, закритими дошками, або дверцятами, з односхилим дашком, де доїли овець), ялівник (обгороджене місце, аналогічне кошарі), ягнятник (обгороджене місце або примітивна будівля на стовпах, без стін, з двосхилим дахом), кучу (хлів для свиней). Поблизу них встановлювали валів – корито для кормів. На вівчарських стійбищах з яловими вівцями були лише застайки або інколи невеликі житлові однозрубні будівлі – колиби, а також кошара для овець і волів. На стійбищах для спільного утримання корів використовувалася колиба, господарська будівля для переробки і зберігання молочних продуктів, окіл, куча і валів, а інколи й спеціальні доїльні, а на стійбищах для закритого утримання корів – один або кілька корівників і телятник. На стійбищах з волами, кіньми або телицями будували застайку, рідше колибу, загороду, волярню і валів. На стійбищах з утриманням корів в окремих корівниках були колиби, різні типи корівників, кучі та валови. На змішаних стійбищах будували стаю, окіл, струнки, кошару, застайку, валів, інколи корівники, телятники, ягнятники, кучі та інші будівлі. Таким чином, на полонинах зустрічалися чотири типи житлових будівель для пастихів: стаї, колиби, застайки (на літній період) і зимарки (на осінньо-зимовий). На найвищих полонинах будували колиби для пастихів волів – у Чорногорі – на висоті 1500, на Бальзатулі – 1700 і 1800 м над рівнем моря. Нижче споруджувалися будівлі для вівчарів (приблизно 1370 м) і найнижче – для пастихів корів [358, с. 56–78].

Стая представляла собою двокамерну будівлю з двосхилим дахом. Її ділили на дві частини: меншу (комору) зі стелею для зберігання молочних продуктів та полицею для сушіння сирів і більшу (ватарник) – житлово-господарське приміщення без стелі, з ватрою, лавами для спання і сволоком [374, с. 34]. На деяких Гринявських полонинах стаї будували з чотирисхилими

дахами, з двома або трьома камерами і невеликими хлівами, призначеними для отелу корів. Інколи над вхідними дверима влаштовували дощаний навіс, де сушили сир. У Горганах, де були невеликі і бідні на пашу пасовища, будували примітивні стаї з односхилим, покритим корою, дахом.

Принципи та специфіка полонинського будівництва нагадували сільське житлове будівництво, що відрізнялося лише незначним набором матеріалів та бідним оздобленням інтер'єру [358, с. 56–78; 374, с. 34].

У 1930-х рр. на деяких полонинах були стаї з хатою, яку відділяли від останньої сіни [1040]. Під стелиною, через її середину, проходив сволок. У кутку, з правого боку від входу до хати, стояла піч з комином, підведеним до стаї або до сіней. Горище (стрих, під) над хатою виконувало функцію комори. Давніше в стаях була, переважно, земляна долівка. В ХХ ст. у ватарнику настеляли підлогу. Його внутрішнє обладнання залежало передусім від розміщення вогнища: 1) в правому, близькому від входу кутку; 2) майже посередині правої або лівої від входу стіни; 3) при поперечній стіні, що відділяла ватарник від комори, праворуч від входу до останньої [358, с. 56–78].

Пастухи великої рогатої худоби жили в спільній пастушій колибі – бовгарці. На відміну від стаї вона завжди була однокамерною з двосхилим дахом, меншою за розмірами, а також відрізнялася внутрішнім обладнанням. Найпримітивнішим типом житла були застайка, станка, заватра, колибка, луб'янка, які споруджували у кошарі або за нею, біля околів чи загород. Застайки – це невеликі будівлі з односхилим дахом, покритим смерековою корою, яку привалювали камінням. Дах опирався на два вбиті в землю високі кілки. Передня стінка завжди була відкритою, а бокові часто закривали горизонтально дошками або вертикально дранкою. Підлогу застеляли тонкими смерековими гілками, а поверх них – сіном [1040].

На гірських пасовищах споруджували також будівлі для різних видів худоби [358, с. 56–68]. Так, на вівчарських стоїщах для дійних і ялових овець будували кошару. У меншу (окіл), яка знаходилася перед стрункою, заганяли

овець з пасовища для доїння. Звідти їх перепускали по одній через отвори у струнці для доїння, після чого тварини заганяли у другу, більшу кошару, для відпочинку. Кошару у вигляді видовженого еліпса будували з колів і вориння довжиною 5–7 м [1037; 1038]. Будували, як правило, дві кошари: одну на відкритому сонячному місці, а другу – в лісі, де вівці змогли б заховатися під час негоди. Окремо будувалася хромарка для овець з пошкодженими кінцівками. Всі загороди обгороджувалися 2–3 метровими загородами із заломів смереки для охорони худоби від хижаків. Струнку будували в спільній стінці між малою і великою кошарами. Вона мала односхилий дах, що опирався на два з'єднані між собою стовпи, покривалася смерековою корою, притиснутою жердинами [358, с. 60–65].

Крім стай і колиб, на полонинах споруджувалися зимарки, які будували на гірських луках або на полонинах, де заготовляли сіно. Складалися вони з однієї або кількох будівель. Головний будинок найчастіше був трьохкамерним: жила приміщення для пастухів, сіни, стайня. Зимарки не мали печі, інтер'єр жилого приміщення був скромним. Житлова частина зимівки мала дощану підлогу і стелю. Щілини в зрубі заповнювали мохом, а з середини вимазували глиною. У кутку хатчини біля комори знаходилася піч, біля стін – лави. На буковинській Гуцульщині зимарок майже не було через відносно низькі гори, заселені майже до вершин, тому ними вважалися окремі будинки для літнього чи зимового перебування худоби, розташовані за кілька сотень метрів від сільського житла [358, с. 62–78].

Зимарки служили як сезонні господарства, де зосереджувалося життя в період заготівлі сіна і зимівлі худоби. Біля них внаслідок поступового вирубування і корчування дерев з часом утворювалися угноєні ділянки ріллі, невеликі клаптики поля, які засаджувалися сільськогосподарськими культурами. На вигідних місцях зимарки перетворювалися у постійні житла і стали однією з форм заселення гірської території Гуцульщини.

6.2. Церковне будівництво

Будівництво церковних споруд на Гуцульщині велося з часів середньовіччя, набувши найширшого розмаху в XVIII–XX ст. [1022]. Більшість із цих церков збереглися донині, частина їх перебудовувалася. Внаслідок трагічних подій (церковні чвари, міжусобні та Перша світова війни, селянські бунти, стихії тощо) деякі з церковних будівель були зруйновані і на їх місці наприкінці XIX та на початку XX ст. будувалися нові храми. Всі храми вирізнялися мистецьки довершеною архітектурою та самобутнім інтер'єром.

У межах Гуцульщини в XVII ст. існувало близько 40 дерев'яних церков, які відносилися до чотирьох деканатів (Жуківський – Делятин, Дора, Ямна, Микуличин, Білі Ослави, Чорні Ослави, Чорний Потік, Рунгури, Слобода Рунгурська, Лоева, Добротів; Косівський – Бервінкова, Білоберізка, Довгополе, Ясенів Горішній, Косів, Косів Старий, Кути, Розтоки, Тюдів; Коломийський – Березів Нижній, Березів Вижній, Баня-Березів, Брустурів, Космач, Микитинці, Пістинь, Річка, Шешори, Текуча, Уторопи; Отинський – Битків, Стримба, Пасічна, Зелена) [373, с. 207–216]. Більшість відомих сьогодні церков відносилися до XVIII ст. [508, с. 474].

Впродовж досліджуваного періоду на Гуцульщині функціонувало 172 церковні споруди [40; 149; 173, с. 132–138; 222, с. 63–105; 284, с. 488–507; 337, с. 160–162; 355; 376, с. 98; 416, с. 195–241; 417, с. 345–365; 423; 436; 446; 484; 549, с. 124–136; 550, с. 169–172; 551, с. 149–157; 552, с. 101–105; 669; 561, с. 6; 670, с. 92; 690, с. 399–432; 706, с. 102–108; 739, с. 82; 740, с. 134–186; 758, с. 46; 761, с. 205; 819, с. 104; 826, с. 151–164; 827, с. 440–446; 1057, арк. 151; 1060, арк. 388–398; 1061, арк. 206–211; 1062, арк. 1546–1550; 1063, арк. 2028–2035; 1075, арк. 37; 1249, арк. 4; 1251, арк. 7; 1252, арк. 11; 1253, арк. 8; 1274, арк. 155; 1276, арк. 184; 1278, арк. 20; 1280, арк. 19], частина з яких на сьогоднішній день не збереглася (дод. Д.3).

Особливості їх поширення дали можливість зробити окремі висновки. Так, географія хрестовидних церков XVII–XVIII ст. не замикалася на

Гуцульщині, сусідньому з нею Покуття, віддаленим Подніпров'ю та Слобожанщині, як до цього стверджувала більшість вчених [222, с. 60; 373, с. 207]. Аналіз часу будівництва хрестовидних церков показав, що більшість відомих нам об'єктів будувалося в 1710–1785 рр. В той час існували різні типи церков: хрестовидні у Прикарпатті, на закарпатській частині побутував середньогуцульський хрестовидний, а на буковинській – специфічний тип тридільних церков [508, с. 478]. У першій половині XVIII ст. будівництво хрестовидних дерев'яних церков продовжували та підтримували монастирі (Пістинь, Надвірна) [222, с. 63, 102, 104, 107].

Збільшення кількості населення спонукало будівництво нових храмів, насамперед, у містах і містечках. У той період поряд з існуючими будувалися хрестоподібні церкви в містах Делятин (1785) і Пістинь (перша половина XVIII ст.) та вздовж залізниці Станиславів – Ясіня (Лоєва, Ясіня, Татарів, Лазіщина). Це був перший етап будівництва хрестовидних церков на Гуцульщині, початок перенесення їх спорудження з Прикарпаття у гірську частину. Ці церкви стали зразками для майбутнього поширення та збереження цього типу [508, с. 488].

Через малозаселеність хрестовидні церкви масовіше почали з'являтися лише у XIX ст. після різкого зростання кількості населення. На будівництво церков мав вплив і характер розміщення населених пунктів щодо транспортних ліній, торгових центрів і промислових підприємств (Барвінкове, Довгопілля). На масове спорудження церков впливало також їх розташування в сусідніх селах – діяв ланцюговий принцип. Так, будівництво церков у Вербовці (1850) та Рожневі (1851) спонукало спорудження нових церков у Пістині (1858), Микитинцях (1859), Малому Рожині (1860), Городі (1866), Соколівці (1866), Старих Кутах (1868), нової церкви у Рожневі (1868) [508, с. 492].

На межі століть збільшилися розміри церков за рахунок нави і рамен, що було викликано різким збільшенням кількості мешканців. Можна простежити і залежність між кількістю верхів (куполів) та кількістю населення окремих населених пунктів. Велике значення у формуванні цього типу церков мала

техніка дерев'яного будівництва, що нагадувала конструктивні схеми спорудження мурованих храмів (Делятин, Ясіня, Рожнів) [508, с. 492–496].

Перевага квадратної кліти давала можливість створювати три- та п'ятиверхі церкви двох типів хрестовидного плану на основі додавання до центрального квадратного зрубу за сторонами світу менших або рівних з ним квадратів чи прямокутників. В основі цієї композиції лежав грецький хрест, складений з п'яти квадратів чи прямокутників. Ці два типи створення планових структур, завдяки певним трансформаціям, визначали до 80 планувальних рішень хрестовидних церков [508, с. 496], які були систематизовані для України М. Драганом [222, с. 59–65], а для Українських Карпат за його методикою – І. Могитичем [373, с. 207–216; 376, с. 97–105] (дод. Д.4).

Еволюцію планів хрестовидних церков детально розкрив Я. Тарас [508]. Найдавніші плани створені на основі додавання до центрального квадрата вкорочених бокових рамен (Татарів, Яблунів). Цей тип плану ніс у собі сліди плану мурованої церкви. Пізніше хрестовидний план розвивався шляхом видовження чотирьох або двох рамен до квадрата, що було пов'язане з утилітарними вимогами. З видовженим бабинцем та короткими раменами побудовані церкви в Пістині та Криворівні, а з видовженим бабинцем і вівтарем та короткими боковими раменами – в Микуличині та Космачі. Утилітарні вимоги міст сприяли створенню плану на основі додавання до центрального бокових квадратів (Делятин). Існування паралельно з планом з укороченими раменами плану з п'ятьма квадратами вказувало на те, що основа для виникнення п'ятиверхих церков була підготована досить давно, якщо зважати, що для формування цього явища потрібні століття, то поява його також відносилася до княжих часів. В еволюційному процесі відбору планувальних схем перевага віддавалася церквам, план яких базувався на додаванні до центрального квадрата чотирьох рівних квадратів чи вкорочених прямокутників. Цей тип плану більше відповідав конструктивному в'язанню дерева в кутах та організації просторів на основі кліти. Зміни в побудові плану

хрестовидних церков були несуттєвими, тому що не вносили особливих принципових змін у відібрану композицію плану, яка генетично була визначена для свого середовища з властивостей матеріалу. Еволюція планів по горизонталі не була обмежена за існуючої схеми організації просторів східної церкви. Протягом XVII–XX ст. церковне дерев'яне будівництво не змінило встановлених принципів організації плану, тобто його хрестовидність. Хрестовий тип плану успадкував гранчатість вітваря раніше від мурованого будівництва, бароко лише доповнило гранчатість в інших раменах плану. Якщо порівняти з планом, то верхи хрестовидних церков пройшли довший шлях у своєму розвитку [508, с. 498–500].

Об'ємне вирішення хрестовидних церков – одно-, три-, п'ятиверхе. В майже половині зі 172 церковних споруд кількість верхів на основі документів встановити не вдалося. Це були найстарші церкви з XVIII та, частково, з першої половини XIX ст. Решта церков належали до кількох типів (дод. Д.5): найбільше було однокупольних, 7% – трьохкупольних, 5% – п'ятикупольних та 1% – двохкупольних споруд. Вирішення одноверхих церков базувалося на тому, що на перехресному квадраті ставився восьмибічний (підбанник), а всі чотири рамена найчастіше прикривалися двосхилими дахами. Конструктивно підбанник міг бути встановлений на зрубі стін (Ясіня) або поставленим на квадратну підбудову понад бічними зрубами. Спочатку підбанник закінчувався стійком (Татарів), пізніше його замінили шоломом, а ще пізніше, під впливом бароко, на підбаннику з'явився купол.

Розвиток просторових вирішень далі пішов шляхом комбінації чотирибічних і восьмибічних форм заломів. Першою комбінацією верху було встановлення на чотирибічний залом восьмибічного. Розвиненішою була комбінація встановлення на один четверик двох восьмериків (Микуличин). Подальший розвиток верху шляхом множення заломів призупинився з тієї ж причини, що й в одноверхих тридільних церквах. Наступною ланкою в розвитку об'ємного вирішення церков було викінчення їх трьома верхами. Цей

тип з'явився завдяки додаванню бокових рамен із півдня та півночі до триверхої тридільної церкви. Характерний він лише для Гуцульщини, часто відсутній чіткий хрестовидний план. Композиційно верхи розміщувалися по осі схід-захід. Бокові північне та південне рамена перекриті двосхилими з причілками дахами або трисхилими. Комбінації членування верху по вертикалі майже такі ж, як і в одноверхих. Та варіантів комбінацій верхів є небагато: від одного восьмерика (Підзахаричі) до верху, де на одному четверику посаджений один восьмерик (Яворів). Особливе місце в об'ємному вирішенні займали п'ятиверхі церкви. Цей тип був маловживаним на Гуцульщині (лише сім церков). В основному, – це церкви з восьмибічними заломами; з одним на бічних верхах і двома – над середнім, або двома – над всіма верхами. У цих церквах верхи могли формуватись і на основі комбінованих заломів, а також одним чотирибічним та одним восьмибічним – над середнім верхом, і ще одним восьмибічним над бічними верхами (Рожнів) [508, с. 502].

Найстаріші хрестовидні церкви з одним верхом зафіксовані у XVIII ст., а поширилися в XIX, насамперед, у гірській та прилеглий до неї передгірній частині. На рівнинних просторах наприкінці XVIII – початку XIX ст. з'явилися триверхі церковні споруди (Конятин, Розтоки, Смодна, Ланчин, Красна, Саджавка). Такий стан тривав до початку XX ст., коли на місці одно- й триверхих церков до ладу стали п'ятиверхі (Вербовець, Княздвір, Саджавка, Красна, Луг). Лише в 1930-х рр. відбулися деякі зміни в будівництві, коли у Дорі побудовано двоверхий бойківський храм [284, с. 509].

Ймовірно, форми церков з XVIII ст. були перейняті з готових зразків у містах. Місцеві майстри при будівництві використовували лише свій досвід, набутий при спорудженні звичайних сільських хат методом пізнішої прибудови до однієї кімнати з навислим над входом верхом ще сіней та другої кімнати. Крім того, спорудження шатра над восьмериком центрального простору церкви полегшувалося з уваги на те, що місцеві майстри вмiли будувати восьмибічні колиби з восьмисхилими дахами.

Щодо появи три- та п'ятиверхих церков, можна висловити наступне припущення. Відомо, що багато таких церков були відомі на Придніпрянщині, куди гуцули доставляли мажі з сіллю. Там вони облюбували собі невідомі на Прикарпатті величні споруди, й на їх замовлення місцеві, чи запрошені майстри почали зводити подібні об'єкти за придніпрянськими зразками. Можливо, не випадково на одній чумацькій мажі, яку з Березова передали для Коломийського музею народного мистецтва Гуцульщини, вирізьблена картина саме багатOVERHOЇ, високих пропорцій, придніпрянської церкви [309]. Отже, хрестовидна церква мала давнє загальнонаціональне коріння. Дерев'яний хрестовидний тип на Гуцульщині не був локальним явищем і прийшов сюди у XVIII ст. з передгір'їв. Його появі сприяла безсистемність поселень [473, с. 38–53] і вимоги до церкви виконувати роль оборонної споруди [367, с. 3].

Оригінальними були назви церков. Найбільше з них носили ім'я Різдва Пречистої Діви Марії та Успіння Пречистої Діви Марії (по 16 споруд). По 11 церковних споруд мали ім'я Вознесіння Христового та Святого Архистратига Михаїла, по 10 – Святого Миколая та Святих Апостолів Петра і Павла, по дев'ять – Святого Дмитрія й Святої Трійці, по сім – Святої Параскевії та Покрови Пречистої Діви Марії, по п'ять – Святого Василя Великого, Возвиження Чесного Хреста та Преображення Господнього, по чотири – Благовіщення Пречистої Діви Марії та Святого Пророка Іллі.

Три церковні споруди носили ім'я Чуда Святого Архистратига Михаїла, Введення в Храм Пресвятої Богородиці та Різдва Івана Христителя, по два – Святого Юрія Побідоносця, Непорочного Зачаття Пречистої Діви Марії, Зіслання Святого Духа та Усікновення Чесної Голови Івана Христителя. Разом зустрічаються назви Собору Пречистої Діви Марії, Івана Сучавського, Святого Стефана, Іоана Апостола, Воскресіння Христового, Святої Варвари, Іоана Милостивого, Йоакима і Анни, Положення Пояса Пречистої Діви Марії, Яна Помочі, Жінок Мирносиць та Зачаття Святого Івана Христителя. Частину назв церковних храмів (14 споруд) точно встановити не вдалося.

Специфічною була й картина започаткування будівництва церков за порами року. Так, взимку освятили місце для будівництва 24 церков, на весну припадав початок будівництва 19 церков, на літо – 53, а на осінь 62 церков. Ще для 14 церков термін початку будівництва не встановлено. За місяцями – найбільше припадало на вересень і листопад (по 27 церков), у серпні започатковано будівництво 25 церковних споруд, у грудні – 17, липні – 16, у червні – 12 тощо. У лютому та березні жодне будівництво церковних споруд не розпочиналося.

На Гуцульщині, окрім греко-католицьких храмів, що були практично у кожному населеному пункті, в місцях компактного проживання євреїв, поляків, німців, чехів, румунів були збудовані синагоги, костели, кірхи, вірменські костели і т.п. Однак детальних відомостей про їх архітектурні особливості, рік будівництва, місце розташування тощо не збереглося, оскільки більшість з них були зруйновані під час воєнних подій, ті ж, які збереглися, були використані радянським урядом як господарські чи шкільні споруди і втратили своє первинне призначення чи були зруйновані.

За неповними даними вдалося встановити, що у краї функціонувало понад двадцять костелів і синагог, поодинокими були вірменські костели та церкви, кірхи, протестантські та православні храми (дод. Д.6) [264, с. 24, 41, 60, 75, 180, 190, 236, 242, 270, 308, 319, 335, 357, 362, 388, 398; 265, с. 43–66, 132, 256; 284, с. 510–512; 332; 537].

Саме на Косівщині виник хасидизм – одна з поширених течій іудаїзму. Його ініціатором був Ізраель бен Еліазер або Бааль Шем Тов, який у середині XVIII ст. заснував у Косові першу хасидську громаду. Після нього знаменитими цадиками (праведниками) в Косові були Якоб Коппель Хасид, Мена Барух, Менахем Мендель, Нахман Косовер, Хаїм Гагер [1299].

Як бачимо, будівництво храмів відображало не лише мистецьку традицію окремих конфесій, але й стан і можливості тогочасної будівельно-інженерної думки.

6.3. Міська забудова та громадське будівництво

Окремо від сільського стоїть дерев'яне будівництво (житлові та громадські споруди) міст та містечок. Більшість з тих будов були зруйновані під час двох світових воєн (особливо у долині Пруту), та через недбальство місцевих адміністрацій. На Гуцульщині була низка дерев'яних будов громадського призначення – школи, сільські уряди, лікарні, корчми, а також будинки шляхти – вілли тощо. У містах і містечках, які розвивалися на основі самоуправління і магдебурзького права, будівництво житлових будинків значно відрізнялося від сільського. В. Січинський стверджував: «загальний розподіл, план і форми міських будов мають всі ознаки мистецтва ренесансу. План дерев'яних будинків притримується зразків мурованих домів, після приписів магдебурзького права та інших міських правил, які обмежували не тільки розміри будов, але навіть кількість вікон, що виходили на вулицю» [747, с. 80].

Мешканці міст, які мали магдебурзьке право, користувалися певними привілеями. Зокрема, вони мали право будувати ратушу з годинником і тримати трубача при ній. У її нижніх приміщеннях дозволялося розміщувати крамницю, хлібні засіки, «мірну діжку» (для сипучих продуктів) і «мірницю мідну» (для рідких), доходи з яких використовувалися для загальноміських потреб. У містах, до яких приїжджало багато купців, дозволялося будувати гостинний двір. Міста мали право на «посполиту лазню», «посполиту кухню» (шинок) та млин [1027].

Міський будинок, зазвичай, був дуже довгим і своєю вузькою стороною з 2–4 вікнами виходив на вулицю. Вздовж цілої будови, посередині або збоку, був довгий проїзд чи прохід, що вів у внутрішній двір за будовою. З боків проходу (коридору) облаштовували житлові та господарські приміщення [1028]. До вулиці виходили великі парадні кімнати (саля, галя), в глибині будинку – приміщення, де мешкала родина, ще далі – кухня, комора тощо; у кінці будови, збоку двору були спеціальні господарські приміщення для домашньої худоби. Такі будинки ще дотепер збереглися у Косові, Кутах,

Вижниці, Делятині, Надвірній та інших містечках Гуцульщини. Хоча план таких будинків виник під впливом мурованого будівництва доби ренесансу і бароко, у зовнішніх формах збереглися риси народної, оригінальної творчості. Подекуди особливістю будівель були відкриті входи на колонах, вздовж фасаду – підсіння, піддашся, ганок та ін. Більші будинки мали мансарди з вікнами або з поверхом, теж на колонах і з балконами та вікнами різноманітної форми і вигляду, як на дзвіницях і церквах. Дахи, зазвичай, в двох площинах і заломлені, з досить розвиненим фронтоном. Як і в гуцульських хатах, фронтонам характерне розмаїття мотивів, поділ окремих площ, декоративно укладених дощок, різьблених вікон, різних оздоб, розеток тощо. Дахи часто ускладнювалися слуховими вікнами та голуб'ятниками.

Кращі зразки дерев'яної архітектури найкраще зберігалися у невеликих містечках, де працювали визнані теслярі. Головними осередками теслярської майстерності були Косів, Яблунів, Печеніжин та ін. Впливи міського мурованого будівництва, зокрема барокові мотиви, найбільше помітні у Печеніжині, Кутах, Косові, Рахові, Делятині та Надвірній. Особливою красою і майстерністю вирізнялися такі частини будівель, як підсіння і фронтони. Вони оздоблювалися восьмикутними «звіздами» та «рожами», що мали символічне значення. Елементи ренесансу і бароко були присутні в деталях вікон, дверей, профілях стовпів, оздобленні дверей тощо.

Муровані будівлі, особливо вілли, характеризувалися загальними принципами будівництва, притаманними сучасному будівництву, проте план забудови, інтер'єрне та екстер'єрне вирішення базувалося на кращих зразках основних архітектурних європейських стилів. Специфічною була забудова центральних частин містечок, на просторову структуру яких накладав відбиток пануючий у той час стиль ренесансу [404, с. 28–33].

Виникнення постійних поселень на Гуцульщині пов'язано з переходом до осілого способу життя, з освоєнням лісових масивів для господарських потреб.

Гуцульські села не утворювали замкненої природними умовами відокремленої цілості. Центральну частину села складали церква з дзвіницею, громадські будівлі та декілька садиб. Інші садиби розкидані на схилах гір з придатною до вирощування сільськогосподарських культур та випасу худоби землею. Починаючи з другої половини XIX ст. у деяких районах виникли рядові та вуличні поселення.

У розвитку гуцульського житла простежувалося дві лінії розвитку: від однокамерної кліті – колиби та від двокамерної стаї – п'ятистінки. Перша лінія характерна як для постійних житлових будинків, так і для сезонних житлових будинків. Друга зафіксована тільки для сезонних житлових будинків. У другій половині XIX – початку XX ст. на Гуцульщині виділялися два типи забудови садиб: відкритий двір з незв'язаними або частково зв'язаними будівлями; замкнутий двір (хата в брамах, гражда, хата з граждою). Серед відкритих дворів побутували двори вільної, Г-подібної та П-подібної забудов. Специфічним було будівництво житлових та господарських споруд. Полонинські будівлі мали свої особливості, пов'язані з умовами життя і побуту пастухів. Міське дерев'яне будівництво мало відмінні від сільського риси. План дерев'яних житлових будинків дотримувався зразків мурованих, які характеризувалися загальними принципами, що притаманні сучасному будівництву, проте план забудови, інтер'єрне та екстер'єрне вирішення базувалося на кращих зразках основних архітектурних стилів.

Будівництво церковних споруд найширшого розмаху набуло в XVIII–XX ст. Більшість з церков збереглися донині, частина їх перебудовувалася. Внаслідок воєнно-політичних подій деякі з церковних будівель були зруйновані і на їх місці наприкінці XIX та на початку XX ст. будувалися нові храми. Всі храми вирізняються вишуканою архітектурою та самобутнім інтер'єром.

Географія хрестовидних церков XVII–XVIII ст. не замикалася на Гуцульщині – такі ж церкви будувалися на Покутті, Слобожанщині і Подніпров'ї. Більшість з відомих об'єктів будувалося в 1710–1785 рр. В той час

існували різні типи церков – на галицькій Гуцульщині побутували дерев'яні хрестовидні церкви; у закарпатській частині – середньогуцульський хрестовидний тип, а на буковинській – тридільні церкви.

За три останні століття на Гуцульщині зафіксовано 172 церковні споруди. Проте, для майже половини з них кількість верхів документально встановити не вдалося. Це були найстарші церкви з XVIII та, частково, з першої половини XIX ст. Таким чином, на Гуцульщині було найбільше одноверхих церков, лише 7% – триверхих, 5% – п'ятиверхих.

В малих місцевостях церковне будівництво починалося зі спорудження малих за розмірами та примітивних за формою прямокутних у плані споруд. В більших селах, як правило, будувалися вже хрестовидні церкви. Найстаріші хрестовидні церкви з одним верхом зафіксовані в XVIII, а поширилися в XIX ст., насамперед, в гірській та прилеглий до неї передгірній частині. На рівнинних просторах в кінці XVIII – на початку XIX ст. з'явилися триверхі церковні будинки. Такий стан тривав до середини XIX – початку XX ст., коли на місці одно- й триверхих церков стали до ладу п'ятиверхі. Найбільше церков Гуцульщини носили ім'я Різдва Пречистої Діви Марії, Успіння Пречистої Діви Марії, Святого Архистратига Михаїла та Вознесіння Христового. Найбільше церков розпочинали будувати восени та влітку, за місяцями – у вересні та листопаді. На лютий та березень не припадало жодного освячення місця будівництва церковних споруд.

Функціонувала значна кількість синагог та костелів, поодинокими були вірменські костели та церкви, кірхи, протестантські та православні храми.

Таким чином, традиції житлового, полонинського та церковного будівництва розповсюджувалися по всій Гуцульщині, однак у окремих місцевостях мали свої вузько регіональні особливості.

Розділ 7

ТРАДИЦІЙНЕ ВЕДЕННЯ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

7.1. Земельні відносини та стан ведення землеробства

Гуцульщина, яка більшою частиною розташована в горах, мала великі проблеми з забезпеченням землею сільськогосподарського призначення, в першу чергу, орною. Впродовж сотень років гуцули, вирубуючи лісові ділянки, перетворювали їх у землі, пристосовані для вирощування продуктів харчування. Земля (грунт) були малопродуктивними, майже всюди переважали бурі та сірі лісові ґрунти, які не давали добрих врожаїв.

Населення вирощувало тільки ті культури, які давали хоч якийсь прибуток, насамперед, картоплю та жито. Але й вони не давали можливості гуцулам забезпечити себе повноцінною нормою сільськогосподарської продукції. Не були у найкращих для сільського господарства місцях і землі місцевих селян. Родючі ґрунти викупили або видурювали лихварі, промисловці та управлінці місцевих органів влади.

Скасування панщини призвело спочатку до певного розладу господарства поміщицьких фільварків. Тоді поміщик міг скористатися лише з праці селян-боржників або використовувати найману працю. Заможні селяни, які мали тяглову худобу не були зацікавлені працювати на полях поміщиків, що викликало у багатів придбання власної тягової худоби. Шукаючи дармової сили, власники фільварків вдавалися до привласнення сервітутних (ділянки, якими до скасування панщини за винагороду користувалися селяни) лісів та пасовищ і позбавлення селян права користуватися ними (за користування цими землями селяни мали працювати на поміщика). Позбавлення селян права користування лісами, відбирання громадських пасовищ, штрафи, насильства і терор стали потужним знаряддям економічного закабалення селянства великими землевласниками, сприяло запровадженню різноманітних форм відробіткової системи, яка містила всі основні риси феодальної експлуатації

виробників. Тільки верхівка селянства отримала справжню незалежність від колишніх панів, тобто господарську самостійність [299, с. 145–146].

Звільнення від кріпосництва означало для великої кількості селян, які мали лише присадибні ділянки або тільки хати, одночасно й звільнення від засобів існування. Проте, продуктивне використання їх праці в поміщицькому господарстві було можливе лише для деякого з цієї категорії населення. Частина безземельних селян перетворилася на двірську челядь, а основна маса безземельних і малоземельних селян була приречена жити в злиднях. Сільське господарство Гуцульщини переходило на пруський шлях розвитку. Поміщикам вдавалося впродовж тривалого часу майже в недоторканості відстоювати свої позиції в землеволодінні. Збереглися великі латифундії, тільки деякі перейшли в руки підприємців, промислових компаній чи банків. Однак економіка фільварків залишалася в кризовому складі. Їх господарства перебудовувалися з великими труднощами, незважаючи на сприятливі для них умови скасування феодальних повинностей.

На Гуцульщині власники фільварків не зуміли використати такі фінансові вигоди, як отримання (у 1850-х рр.) викупних облігацій, облігацій за викуп сервітутів (наприкінці 1860-х рр.), залишених у недоторканості їм, великих доходів від виробництва та реалізації спиртних напоїв (право пропінації). Хоча наприкінці 1880-х рр. австрійський уряд викупив у них ці права, доходи поміщиків від виробництва спиртних напоїв не зменшилися, оскільки вони орендували свої ж підприємства у держави, отримуючи паралельно дивіденди від облігацій та прибутки від виробництва.

Однак, ці й інші додаткові прибутки не змогли забезпечити господарської стійкості поміщицьких маєтків. Шляхта продовжувала вести легковажний спосіб життя, практично запустивши господарські справи. Внаслідок цього, їх іпотечна заборгованість досягла значних розмірів. На початку ХХ ст. заборгованість фільварків у розрахунку на гектар землі була втричі вищою, ніж селянських [299, с. 145–147]. Поширилася оренда фільварків, а серед орендарів

найчисельнішу групу складали власники торговельного та лихварського капіталу, колишні службовці, іноді селяни. На використання найманої праці перейшли й фільварки, однак це не була вільнонаймана робоча сила. Масового поширення набуло використання відробітків колишніх кріпаків за різні послуги – взятю в оренду землю, деревину з панського лісу, отримані в борг хліб, картоплю чи гроші, дозвіл випасу худоби на поміщицькому пасовищі тощо. Ситуація дещо поліпшилася лише наприкінці ХІХ ст., коли переважала вільнонаймана праця [299, с. 146–148].

З середини ХІХ ст. стали активніше пропагуватися агротехнічні знання, проте в умовах існуючих аграрних відносин рівень культури землеробства і тваринництва підвищувався вкрай повільно. Властиве феодальному господарству трипілля досить повільно змінювалося прогресивними системами сівозмін. Тільки наприкінці століття у поміщицьких господарствах почали більш-менш систематично вносити в ґрунт мінеральні й органічні добрива, проводити меліоративні роботи тощо. Селяни не могли відмовитися навіть від трипілля, оскільки в умовах відсутності власних пасовищ обов'язковий при трипіллі пар служив для випасу худоби. Тримати частину землі облогом змушувала селян і нестача гною, яким не могла забезпечити погано годувана худоба. Угноєння проводилося не частіше, ніж раз у 3–5 років.

Великі землевласники почали використовувати сільськогосподарські знаряддя фабричного виробництва – вдосконалені плуги, віялки, соломорізки, молотарки, сівалки, жниварки, косарки та кінні граблі; наприкінці ж 1870-х рр. з'явилися сільськогосподарські механічні машини іноземного виробництва. В заможних господарствах одноосібно або на спілку почали застосовувати залізні плуги й борони, соломорізки, молотарки та інший реманент [299, с. 149–152].

Переписи населення і маєтків дали можливість простежити зміни щодо забезпечення селян землею, зокрема орною. У 1787 та 1900 рр. [284, с. 114; 748, с. 290–417; 1065–1147] (дод. Е.1) в передгірно-гірській західній Гуцульщині кількість всієї землі в селян збільшилася майже вдвічі, але, враховуючи

великий приріст населення, в розпорядженні кожної родини в 1900 р. залишилося лише 25 % тієї землі, якою вона володіла у 1787 р. Проте, зросла площа орних земель, зокрема рілля з'явилася у гірських селах, де її раніше не було. Все ж площа ріллі з розрахунку на одну родину зменшилась і в 1900 р. складала: в гірській частині – 0,4 га, на межі з горами – 0,6–0,9 га, на рівнині – 1,6 га. Така площа, вочевидь, не могла забезпечити потреби населення у зернових культурах та городині, тому в горах селяни займалися, в основному, тваринництвом [286, с. 18–19; 748, с. 290–417].

У більшості сіл на одну родину припадало по 0,2–0,3 коней, лише у Красній та в Заріччі цей показник сягав 0,5–0,6, великої рогатої худоби (далі – ВРХ) – 0,9–1,9 голів (у Ямній та Микуличині – 2,0–2,8). У Красній та Майданах розведенням овець не займалися, а в сусідніх з ними підгірських селах їх припадало по 0,2–0,4 голови на одну родину (у Микуличині, Яблуниці, Ямній – 3–4). Свиней найбільше вирощували у Саджавці й Красній, де були відходи сільськогосподарської продукції. Кількість худоби в ХІХ ст. зменшилась: у Микуличині, Татарові і Ворохті 1880 р. було 3594 голів ВРХ та 4784 овець, а 1890, відповідно, 2986 та 3312. Поступове збідніння було викликане ростом населення і підвищенням податків у 1886–1896 рр. в півтора рази.

Життя у гірських селах було важким. Влітку селяни займалися ловом риби, сплавом деревини, обслуговуванням відпочиваючих, збором ягід та обміном їх на зерно та прядиво у Покутті. Незначна кількість була зайнята у промисловості та на транспорті. Наприкінці ХІХ ст. близько 75 % населення займалося сільським господарством, 0,4 % працювало в транспорті, 8 % – у промисловості, 3% – у торгівлі [649, с. 54, 812].

Торгові підприємства зосереджувалися у повітових та промислових центрах, у руках лихварів, які за безцінь виманювали в селян найкращі придорожні землі, пускаючи десятки родин «з торбами» [770, с. 29]. Середня врожайність сільськогосподарських культур в останній чверті ХІХ ст. у Галичині була незначною, а на Гуцульщині – найнижчою у державі (дод. Е.2).

Ціни ж на основні сільськогосподарські культури були відчутними для сімейного бюджету [770, с. 136–150].

У 1819 р. в Галичині на одне господарство, в середньому, припадало 8, у 1859 – 5,1, а в 1883 р. – лише 2,7 га землі [384, с. 34]. У 1886 р. земельний фонд галицької Гуцульщини нараховував 505,7 тис. га земель, з яких 78,6 тис. га або 15,54 % – ріллі (дод. Е.3). У 1900 р. (дод. Е.4) у передгірному Коломийському повіті переважали, закономірно, рілля та городи, а у гірських Косівському та Надвірнянському – луки, пасовища та ліси. Тільки у Коломийському повіті за 14 років зменшилися площі лук, пасовищ та, в більшій мірі, лісів. У решті повітів земельні площі мало чим відрізнялись [698, с. 126–133; 748, с. 44–703]. Середнє селянське господарство мало близько 2,5 га землі, які виділялися для вирощування: картоплі (26 %), жита та вівса (по 20 %), ячменю (12 %), пшениці та городини (по 10 %). Урожай на одне господарство складав: жита та вівса – чотири центнери, ячменю – 2,5, пшениці – 1,5 та картоплі – 88 ц, що коштувало загалом 123 зол. [437]. З цих коштів на купівлю насіння витрачали 27 зол., на податки – 24, а на прожиття залишалося лише 52 зол. Слід зауважити, що на межі ХХ ст. понад 1/3 сільського населення було безземельним; велика кількість селян мала власну землю, яка, однак, не була головним засобом існування, і вони змушені були вдаватися до продажу своєї робочої сили. В цей час малоземельні та безземельні селяни складали майже 90 % усього селянства. Решту складали заможні селяни, які користувалися найманою працею. Найпоширенішим був найм сезонної робочої сили, який мав свої переваги. До сезонних заробітків вдавалося, крім безземельних селян, більше половини (на буковинській та закарпатській Гуцульщині – майже 2/3) малоземельних селянських сімей. Незважаючи на певний поступ, сільськогосподарська техніка на Гуцульщині й надалі залишалася сильно відсталою.

У міжвоєнний період сільське господарство було досить примітивним. Гальмували його розвиток кріпосницькі пережитки – збереження поміщицького землеволодіння, посилення експлуатації селянства монополістичним капіталом,

ворожа до дрібного селянства політика тодішньої влади. На початку 1920-х рр. селяни й далі мали у своєму користуванні незначну площу ріллі [696, с. 22].

У 1900–1920-х рр. посилювалися позиції заможних селян. Вони скуповували значну частину селянської і поміщицької земель, збільшували свої господарства. Щораз більше селянської землі й цілих господарств переходило в їхні руки в результаті примусового продажу за несплату податків чи одержаних у лихварів чи кредитних спілок позичок. Окремі господарства заможних селян складали кілька сотень гектарів землі. В 1919–1921 рр. урядові кола прийняли закони про проведення аграрних реформ. Заспокоюючи селян обіцянками передати їм за відповідну плату частину поміщицьких земель, влада створювала поміщикам всі умови для вигідного збуту непродуктивних земель і забезпечення раціоналізації їхнього господарства [299, с. 174].

У галицькій Гуцульщині для розподілу земель виділялася невелика частина державних і поміщицьких земель, причому для поміщиків встановлювався граничний розмір у 400 га, а за поділену землю – висока плата. Ціни на землю зростали навіть у роки світової економічної кризи, коли спостерігалось загальне падіння цін на товари, тому купували її переважно заможні селяни. Крім цього, в процесі аграрної реформи всюди допускалися різні порушення на користь багатих землевласників, рідко запроваджувалася примусова парцеляція їхньої землі, а в 1925 р. новим законом про парцеляцію їм надано ряд пільг. Поряд з цим відбувалося розселення польських колоністів, що супроводжувалося купівлею землі.

На Закарпатті, за аграрною реформою, селяни отримали лише 15 % розподіленої землі. Конфіскована земля колишнім її власникам компенсувалася за цінами 1913–1915 рр., а селянам продавалася за значно вищими цінами 1919 р. Основна частина земель, що підлягали перерозподілу, й надалі залишалася в руках великих землевласників, держави, церкви чи фірм. Ця реформа на Закарпатті зменшила землеволодіння лише великих німецьких і угорських поміщиків, зміцнивши водночас землеволодіння чеського капіталу. На

Буковині аграрна реформа (1921 р.) спрямовувалася, головним чином, лише проти нерумунського землеволодіння. Розпарцельовані землі мали досить високу ціну, а перевага при купівлі надавалася заможним селянам румунської національності, служителям культу, військовим, чиновникам та ін., які могли служити опорою окупаційного режиму. Спеціально виділялися землі для колоністів-румунів, яким надавалося по шість гектарів землі на господарство [299, с. 145–152].

Незважаючи на зменшення поміщицького землеволодіння, у великих латифундіях і далі зосереджувалися значні площі. Великим землевласником була церква. У нових умовах аристократія щораз більше перетворювалася на промислову буржуазію, поєднуючи і великих землевласників, і промисловців. Їхні маєтки ставали складними господарськими комплексами і, зазвичай, управлялися фахівцями. Відбувалося зміцнення зв'язків поміщицької верхівки з банківським і фінансовим капіталом. Основна ж маса поміщиків, як і раніше, вела господарство самостійно, пристосовуючись до ринкової кон'юнктури. Дрібні поміщицькі маєтки не відігравали істотної ролі.

У 1920–1930 рр. орні землі становили приблизно 7,6 %, сіножаті – 17 %, пасовища і полонини – 36,6 % території. А у Криворівні Косівського повіту було лише 94 га орної землі, що належала 437 господарствам [267, с. 126]. У Надвірнянському повіті орні землі займали 12,7 %, сіножаті – 12,2 %, пасовища і полонини – 13,7 %, решту – ліси і невикористані землі. Незначну кількість орної землі мали також селяни буковинської та закарпатської Гуцульщини. Труднощі обробітку кам'янистих гірських ґрунтів та їх низька врожайність пов'язані з особливостями гірського рельєфу. На початку 1930-х рр. земельний фонд Гуцульщини нараховував понад 561,8 тис. га земель, в т. ч. 20,9 % ріллі та садів, 33,2 % – сіножатей та пасовищ (дод. Е.5). За півстоліття (з 1886 р.) загальна площа збільшилася на 56 тис. га (11 %), рілля та сади – на 35,1 тис. га чи 42,7 %. Незначне збільшення відзначено у площах сіножатей та пасовищ. Закономірно, площі лісових угідь скоротилися на 13 % [923, арк. 44].

На Гуцульщині засівали невеликі ділянки житом, ячменем, кукурудзою, вівсом і льоном. Садити картоплю і бобові. Врожайність була надзвичайно низькою. У 1931 р. найбільші площі сільськогосподарських угідь [314, с. 153] відводилися під посів жита, кукурудзи, вівса та пшениці; з технічних культур перевага віддавалася посадці картоплі (дод. Е.6).

Найкраще сільське господарство розвивалося у Коломийському повіті. Селяни, які займалися, насамперед, тваринництвом, дуже мало вирощували кормових трав, використовуючи для відгодівлі худоби переважно природні луки. В той же час, у цьому повіті вирощувалося удвічі більше кукурудзи, ніж у Надвірнянському, що було викликано, на наш погляд, ширшим вживанням її для харчування. Більшими тут були й посіви ячменю, оскільки він також використовувався для харчування у вигляді круп. Урожайність була дещо вищою, ніж на початку століття, проте не могла рівнятися до степових та лісостепових районів Гуцульщини (дод. Е.7). Найвищі врожаї зернових були у Коломийському повіті (в середньому 12 ц/га), найнижчі – у Надвірнянському (9 ц/га). Урожайність картоплі у Коломийському повіті була дещо вищою, ніж у Надвірнянському, а у Косівському цей показник був нижчим в окремі роки у 2–4 рази [771, с. 45–46; 772, с. 46–51].

У 1934 р. селяни володіли більшістю земель (дод. Е.8), однак вони були дуже низької якості. У Коломийському повіті селянам належало понад 76 %, однак на одне господарство приходилося лише 2,5 га, в т. ч. 1,4 га ріллі (у Надвірнянському повіті: 4,9 га землі, в т.ч. 1,2 га ріллі). Незважаючи на це, площа на одне господарство була незначною, а ріллі взагалі не вистачало для вирощування важливих на прожиття культур. У руках селян була незначна кількість землі для вирощування сільськогосподарських культур (дод. Е.9): перевага надавалася посіву зернових (55 % площ) та посадці картоплі (19 %). У гірських селах селяни більше уваги приділяли вирощуванню картоплі та зернових, серед яких переважало жито, яке давало доволі значні урожаї (дод. Е.10) [912, арк. 5, 33, 41, 44, 65, 92].

Урожай сільськогосподарських культур був доволі мізерним на одного мешканця, за винятком картоплі, якої вирощували до 250 кг (у Косівському повіті – 93 кг) (дод. Е.11) [767, с. 111–116]. У Коломийському повіті зернових збирали 109 кг або лише 300 г на день, а у гірських повітах на одного мешканця щоденно припадало лише 60–160 г. Звичайно, не можна було прожити, вживаючи таку мізерну кількість основного продукту харчування. Правда, гуцулів рятувала картопля, якої вирощувалося по 254–690 г на одного мешканця в день. Якщо врахувати, що мешканцям Гуцульщини для утримання худоби була необхідна хоча б якась кількість сільськогосподарської продукції, то залишається тільки дивуватися, чим же харчувалися ці люди. Урожайність в 1934 р. була незначною: жита вирощувалося 9,7–10,5 ц/га, пшениці – 8,9–9,1 ячменю – 4,9–8,4 та картоплі – 42–59 ц/га.

У Надвірнянському повіті в 1937 р. нараховувалося 20924 господарств, з яких 72,6 % (15176) мали у своєму розпорядженні до 2 га земель сільськогосподарського призначення, 15,9 % (3327) – 2–5 га, 2,9 % (615) – 5–10 га, 0,4 % (74) – 15–50 га і лише 0,07 % (14) мало у своєму розпорядженні понад 50 га земель. У Коломийському повіті в цьому ж році було 26512 господарств. З них 17368 або 65,5 % мали до 2 га землі, 5816 або 21,9 % – від 2 до 5 га, а у Косівському нараховувалось 14866 господарств, з яких 8049 (54,1 %) мали до 2 га землі, 2652 (17,8 %) – 2–5 га [899, арк. 12]. У Косівському повіті в 1931–1937 рр. урожайність складала: пшениця – 9,8–11 ц/га, жито – 9,4–9,7, ячмінь – 5–5,2, овес – 7,3–7,5, картопля – 29–72 ц/га [771, с. 45–46; 772, с. 46–51]. У Надвірнянському повіті картина була наступною: пшениця – 5,3–8,8 ц/га, жито – 10,2–10,6, ячмінь – 7,6–7,9, овес – 7,6–9,8, картопля – 99–103 ц/га. Для порівняння скажемо, що урожайність у передгірних повітах була в 1,2–1,5 разів вищою. Гірські села мали надзвичайно низькі врожаї. Так, у Яворові урожайність жита була 2 ц/га, ячменю – 6, вівса – 3 ц/га [267, с. 126, 381, 389].

Хоча у 1920–1930-і рр. риси капіталістичного підприємства в поміщицькому секторі сільського господарства значно посилювалися, в ньому ще

досить велику силу мали залишки напівкріпосницьких систем господарювання (відробітки). Напівкріпосницькі, кабальні умови мала оренда незаможними селянами дрібних земельних ділянок у поміщиків. Перехід до селян частини поміщицької землі не зміг зупинити процесу дроблення їхніх господарств. Загалом роздрібненість господарств у 1930-х рр. була значно більшою, ніж на початку століття. Найбільшою – на Буковині. Значних втрат селяни зазнали і при ліквідації сервітутів [299, с. 153].

Світова економічна криза 1929–1933 рр. відкинула сільське господарство на десятиріччя назад. Знизилася продуктивність землі, поголів'я худоби, виробництво товарної продукції, рентабельність. Відбулися негативні зміни і в галузевій структурі виробництва. Деяке піднесення, що спостерігалось в другій половині 1930-х рр., істотно не змінило становища. Сільське господарство не змогло перевищити передкризового стану кінця 1920-х і передвоєнного рівня 1910–1913 рр. [299, с. 209–216].

У цілому можна зазначити, що населення Гуцульщини користувалося незначними земельними ресурсами сільськогосподарського призначення низької якості. Урожайність не давала можливості селянам забезпечити себе продуктами городництва, а тому вони більше уваги звертали на тваринництво. На початку ХХ ст. селяни намагалися також працевлаштуватися на підприємствах та у сфері обслуговування, щоб на зароблені кошти придбати продукти харчування та деякий реманент. Негативні тенденції у розвитку рослинництва відбилися і на тваринництві, яке потребувало значної кормової бази та великих урожаїв кормових сільськогосподарських культур.

7.2. Тваринництво

У другій половині ХІХ ст. тваринництво, як і землеробство, не зробило істотного кроку вперед, поголів'я худоби майже не збільшилося, особливо на Буковині. Найбільший застій тваринництва і скорочення поголів'я худоби спостерігалися в дрібних селянських господарствах. Повільно розвивалося

тваринництво і на початку ХХ ст. Однією з головних причин була недостатня кормова база в дрібних селянських господарствах, через що влітку худоба утримувалася виключно із випасу на пасовищах, а взимку годувалася соломною чи сіном. Часто зголоднілі корови не могли навесні навіть підвестися, і їх доводилося піднімати. В цей час місцева влада дещо активізувала діяльність у справі розвитку тваринництва – поліпшилося ветеринарне обслуговування селянських господарств, розгорнулася племінна справа, пропаганда передового іноземного досвіду тощо. Господарства магнатерії, які за продуктивністю стояли вище селянських, все більше переходили до торговельного тваринництва, виробництва продуктів спеціально для ринку. Селяни ж продавали на ринках худобу та м'ясо-молочні вироби. Друга половина ХІХ ст. характеризувалася зростанням цін на продукти тваринництва, що дозволяло селянам якимось зводити кінці з кінцями. Це було пов'язано зі збільшенням попиту зростаючого міського населення в усій Європі на м'ясо-молочні продукти, а також тим, що тваринництво не відчувало такого згубного впливу конкуренції заморських країн [299, с. 155–157, 216–219].

За часів Австрії проводилися детальні переписи населення, які дали цінний матеріал для пізнання багатьох господарських елементів населення Гуцульщини [748, с. 290–297, 412–417; 752, с. 1–762; [1247, арк. 13–15]. На теренах Надвірнянського повіту в 1869 р. нараховували 2329 коней, 25039 ВРХ, 15207 овець, 2458 кіз та 12662 свиней [569, с. 75]. У 1889 р. Галичина потерпала від посухи, внаслідок чого тут довелося вирізати 63 тис. коней та понад 100 тис. голів ВРХ [199, с. 108]. Поступове збідніння населення було викликане ростом його чисельності й підвищенням податків, які з 1886 до 1896 рр. зросли у півтора рази. У останній чверті ХІХ ст. на Гуцульщині, як і в попередні роки, вирощувалася значна кількість худоби (230 тис. голів) (дод. Е.12). Коней найбільше вирощували у Коломийському повіті; овець, свиней і кіз – у Косівському. Селяни мали у своєму користуванні пасіки, де доглядали за 6,7 тис. вуликів, найбільше яких було також у Косівському повіті. На сто

мешканців приходилося понад 40 ВРХ та 30 овець, 17 свиней, майже вісім коней, три рої бджіл та одна коза (дод. Е.13) [720, с. 155–159].

На зламі століть у Галичині була значна кількість худоби (понад 232 тис. голів), що давало місцевим жителям хоч якісь джерела харчів і доходів (дод. Е.13). На одну родину припадало понад 4,5 голів худоби [748, с. 44–703]. Якщо кількість коней та свиней була приблизно однаковою по всій Гуцульщині, то у горах значно переважала кількість ВРХ, а ще більшою була різниця у кількості овець. Власне тут можна чітко побачити, як вона збільшувалася від передгірного Коломийського повіту до, в основному, гірського Косівського.

Важким залишалося життя населення краю після Першої світової війни. В багатьох місцевостях під час воєнних операцій були знищені житлові та господарські споруди. Так, у Делятині їх знищено 80 %, а в Яблуниці згоріли під час запеклих боїв майже всі будинки та майно селян. У долині Пруту було зруйновано всі залізничні та шосейні мости, а також тартаки і солеварня в Делятині. Кількість населення за 1900–1921 рр. майже не збільшилася, проте в багатьох родинах пропали під час війни сильні робочі руки батьків і дорослих синів. Тисячі людей навічно залишилися на полях боїв, а ще більше повернулося додому каліками й потребували догляду. Відбудова господарства здійснювалася вкрай повільно.

Заготівельна ціна на худобу в часи ЗУНР виносила: за ВРХ підвищувалася до двох корон за кілограм живої ваги, проте ліквідовувався довоєнний додаток в розмірі однієї корони за кілограм живої ваги. Ціна телят і свиней залишалася незмінною (9, 12, 14 та 16 корон) [453–454].

Наприкінці 1920-х рр. спостерігався незначний ріст тваринництва, окрім буковинської Гуцульщини. У 1930-х рр. спостерігався певний застій. Широкого розвитку набуло вівчарство, яке давало продукти харчування при незначних затратах кормів. Мало змінилися проти довоєнного рівня поголів'я і продуктивність худоби, яка особливо низькою залишалася у селянських господарствах [399, с. 156–157, 216–219].

У 1934 р. у руках держави і великих землевласників знаходилося 58,6 % земельної площі. На одну родину, в середньому, припадало 3,8 га всієї землі і лише 0,86 га ріллі [767, с. 111–116; 913, арк. 78–82; 914, арк. 3, 41, 50–54, 70, 100]. Впродовж 1900–1934 рр. загальна площа селянських земель з різних причин зменшилася на понад 3,5 тис. га. Відповідно, площа землі на одну родину зменшилася на 33 %. Завдяки інтенсивному розорюванню новини дещо збільшилася площа ріллі. На одну родину у передгірних повітах припадало 3,2 голів худоби, з чого – 0,6 коней, 1,5 – ВРХ, 0,9 – свиней та 0,6 – овець. У Надвірнянському повіті (3,2 голів худоби), відповідно, – 0,5; 1,5; 0,5 та 0,8, а у Косівському – 5,7 голів худоби (0,3 – коней, 1,8 – ВРХ, 0,8 – свиней та 2,8 – овець) [914, арк. 3, 41, 50–54, 70, 100]. Дещо змінилася кількість худоби у 1900–1934 рр.: на одну родину її зменшилося на 0,5 голови, що було викликане зменшенням показників по ВРХ (-0,3) та свинях (-0,3), незважаючи на ріст чисельності овець та коней (дод. Е.15).

Картина, що виникла у тваринництві, була надзвичайно невтішною, оскільки зменшилося поголів'я тих видів худоби, що становили основу харчування – ВРХ та свиней. Спостерігався приріст кількості коней та овець, але вони відігравали незначну роль у харчуванні. Порівнюючи з початком століття, чисельність поголів'я худоби значно зменшилася. Якщо в 1900 р. на одне господарство припадало 1,8 голів ВРХ, то у 1934 – лише 1,0. Показники поголів'я дрібної рогатої худоби складали, відповідно, 1,0 та 0,6 [284, с. 120].

Нестача ріллі, низькі врожаї зернових і картоплі, незначна кількість худоби змушувала селян шукати заробіток на промислових підприємствах, в першу чергу у лісовому господарстві, на тартаках і солеварнях.

7.3. Особливості полонинського господарства

Впродовж багатьох поколінь на гірських полонинах виробився певний досвід у веденні та організації випасу худоби та догляду за нею, у спорудженні житлових і господарських будівель, виготовленні знарядь праці і речей побуту

пастухів, переробці молока. Тут сформувалося специфічне звичаєве право. Тому вивчення матеріальної культури гірських пасовищ має важливе значення для загальногосподарських справ окремих груп українського народу.

Важливе місце в економіці краю займало тваринництво, в тому числі й вівчарство. Випас влітку худоби, переробка молока, заготівля сіна на зиму – основні заняття гуцулів. Худоба давала й інший прибуток – виготовлення зі шкір кожухів, кептарів, взуття, головних уборів, кінської зброї; з рогів ВРХ виготовляли дрібні побутові речі; з овечої шерсті – різнокольорове сукно, з якого шили зимовий одяг та робили ліжники. Гній використовувався для удобрення городів та сінокосів. Розвитку тваринництва сприяли, насамперед, наявність гірських пасовищ і, починаючи з кінця ХІХ ст., інтенсивніше ведення лучного господарства, яке забезпечувало худобу кормами на зимовий період. Важливе значення мало й споживання селянами молочних і м'ясних продуктів власного виробництва. Для розвитку тваринництва у гірських районах характерним було те, що в літній період тут випасали худобу на високогірних пасовищах (полонинах), а взимку годували її сіном, заготовленим на гірських луках [284, с. 120].

У галицькій Гуцульщині найбільшими комплексами полонин були, так звані, жаб'євські і гринявські, що відокремлювалися Чорним Черемошем. Використовувалися також полонини, розташовані у східній частині Чорногори, у північній частині Гринявських гір, на гірських масивах між селами Космач, Ворохта, Делятин, Білі Ослави. На буковинській Гуцульщині полонини займали схили хребтів Яровиця, Темнатик і Максимець між Білим Черемошем, Путилою та Сучавою. На закарпатській Гуцульщині гірські пасовища розташовані в західній частині Чорногори та на схід від Свидовця. На полонинах, в більшості випадків, ростуть трав'янисті рослини низької кормової якості. Безсистемний випас худоби, особливо овець, збільшував площі під біловусом і щучником.

У другій половині ХІХ – початку ХХ ст. на Гуцульщині догляду за гірськими пасовищами майже не було – на полонинах практично не виділяли

окремих ділянок для випасу худоби і викошування трави. Численні тимчасові споруди з багатьма огорожами для худоби залишалися на одному й тому ж місці по декілька років, внаслідок чого трав'яний покрив погіршувався, полонини втрачали свою якість. Лише на найприбутковіших пасовищах, розташованих недалеко від сіл, почали застосовувати раціональні методи ведення господарства. Власники полонин, наприклад, виділяли певну ділянку гірського пасовища для постійного випасу худоби, а іншу його частину – для косіння. Сіно з таких площ складали на місці, а взимку видавали худобі. На гірських пасовищах Закарпаття, що належали державі, полонинські площі також чергували для випасу і косіння. Крім того, регулярно переносилися кошари худоби, внаслідок чого угноювалося більше земельних ділянок і не знищувався на них трав'яний покрив, регулювалася кількість худоби на полонинах. Ці прогресивні форми господарювання застосовувалися на закарпатській й на окремих гірських пасовищах галицької Гуцульщини [358].

На полонині Данцеж і Пожижевська наприкінці 1920-х рр. було відкрито високогірну дослідну станцію Державного наукового інституту сільського господарства в Пулавах, що мала сприяти підвищенню продуктивності місцевих гірських пасовищ. Ці ж дослідники проводили певні заходи по покращенню полонин і в околицях Микуличина та Космача, для чого було вираховано максимальне навантаження на ці полонини [786, с. 24]. Таким чином, для збереження продуктивності полонини на ній можна було випасати одну голову ВРХ та 2–2,5 га (дод. Е.16).

На державних гірських пасовищах Смітений і Гостів було споруджено зразкову бриндзарню і господарські приміщення [926, арк. 50]. Однак ці поодинокі спроби, зрозуміло, не могли поліпшити полонинське господарство.

Надзвичайно жорсткою була боротьба селян за використання полонин і право власності на них. Після скасування 17 квітня 1848 р. панщини в Галичині великі землевласники захопили значну кількість селянських земель, насамперед тих, що знаходилися в загальному користуванні, тобто ліси і пасовища.

Боротьба за ці землі супроводжувалася сотнями судових процесів і селянських заворушень. Так, у 1867 р. адміністрація маєтків графа Скарбека захопила в селян Жаб'я сервітутний ліс, за який поміщик погодився віддати громаді землю площею понад тисячу гектарів. Спеціальним рішенням від 5 липня 1868 р. намісництвом було затверджено акт відмежування і передачі селянам згаданої землі, але землевласник пред'явив претензії і на 1500 га земель, якими селяни села користувалися ще з XVIII ст. Селяни, переконавшись, що не виграють справи, у травні 1898 р. вирішили розправитися з урядовою комісією, що прибула до села. Внаслідок цього було заарештовано 50 селян [255, с. 23]. Селянам Микуличина, за укладеною в 1868 р. угодою, виділили лише 500 га замість сервітутів на пасовисько площею в понад 17 тис. га [317, с. 99].

Не менш скривдженими були й селяни гірських сіл буковинської та закарпатської Гуцульщини [38; 260, с. 23]. До 1902 р. розмежування земель було проведено в 54 селах, розташованих на території Марамороського комітату. 1899 р. селяни 15 сіл одержали майже 13 тис. га лісів і пасовищ: у с. Косівська Поляна на земельний наділ припадало 5,1 га лісів і 6,9 га – пасовищ, у Кобилецькій Полянці, – відповідно, 6,9 та 9 га. За 14474 га, виявлених тут «зайвих» земель, селяни мали сплатити понад 200 тис. форинтів відкupu [260, с. 23].

У тих же роках на несправедливість у землепорядкуванні скаржилися й селяни інших сіл Рахівщини [828, арк. 46, 130, 170]. Пограбованими виявилися також селяни Рахова. Незадоволені врегулюванням земельного питання на користь поміщиків і куркулів, вони у 1900 р. обурювалися, що їх покривдили і виділили для користування лише незначну кількість землі. Підбиваючи підсумки такого врегулювання, чиновник Міністерства рільництва Е.Еган вказував, що у селян забрано сіножаті, пасовища і навіть ті ґрунти, які вони використовували раніше як спільну власність [228, с. 14]. Тільки у Криворівні Косівського повіту в 1850-х рр. землевласникам Пшибиловським належало 2047 га лісів і пасовищ, а всій громаді села – лише 1911 [267, с. 122].

Боротьба за сервітути призводила до конфліктів і відкритих виступів бідноти. Селянський рух на Буковині набрав великого розмаху вже в кінці 1848 р. Його очолили селянські депутати рейхстагу, серед яких особливо відзначився Лук'ян Кобилиця. Він оголосив ліси і полонини власністю селян, закликав їх не коритися великим землевласникам. Повстали селяни Іспаса, Вашківців, Вижниці, Берегомета та інших сіл. Незабаром повстання охопило всі гірські села Вижницького та Сторожинецького виборчих округів [523, с. 243–244]. Селяни виганяли поміщиків та їх службовців, захоплювали ліси і полонини, виступали проти влади. Навесні наступного року селянський рух посилювався. У травні повстали селяни 16 громад Русько-Довгопільської округи. Відмовившись платити поміщикам, вони вигнали свою худобу на панські пасовища, захопили панські ліси, а лісників прогнали. Тільки після жорстоких езекуцій, арешту ватажків селян та конфіскації в них великої кількості худоби вдалося придушити селянський рух. У боротьбі за ліси і пасовища селяни зазнали поразки, проте деякі громади (Руський Кимполунг) все ж відстояли свої ліси [39]. 1863 р. інтереси громад на переговорах з владою представляв український письменник Ю.Федькович [524, с. 550].

Ліси і пасовища захоплювалися також і владою. Селянам заборонялося пасти там худобу, навіть збирати гриби і ягоди. І.Франко в 1898 р. на основі судових документів викривав свавілля та зловживання австрійських властей, показав, як селяни протягом багатьох років боролися за повернення незаконно захопленої у них полонини Глистоватої управителями державних маєтків. Він зазначав, що історія полонини Глистоватої – це кривава сатира на старе австрійське судочинство, на формальну писанину і заплутану процедуру з п'явками-адвокатами та підкупленими писарями [368].

Боротьба за землю велася не тільки між селянством і поміщиками, а також і всередині самого селянства. Тут куркулі скуповували землю, що призвело до класового розшарування селянства, яке і раніше не було однорідним. Сеймовий закон 1868 р., який дозволяв необмежене ділення ґрунтів, був дуже

вигідний багатому селянству і лихварям. У 1860–1870-х рр. лихварі за мінімальну ціну, часто за горілку, купували у місцевих селян полонини. Багато гуцулів, попавши в тенета лихварів, втрачали не тільки пасовища і худобу, а іноді й усе своє майно. Все це, зрозуміло, негативно впливало на ведення полонинського господарства. Гірські пасовища, ставши власністю лихварів і торговців худобою, часто переходили з рук у руки, міняючи свого власника. Маючи великий прибуток від торгівлі худобою, багаті купці купували в селян або орендували полонини для випасу своїх волів, кіз та овець [358, с. 27].

Обезземелення гуцулів призводило до зменшення поголів'я худоби у селян. Водночас збагачувалося багате селянство, зосереджуючи у своїх руках значну кількість землі та худоби. Так, Мочерняк з Ворохти у другій половині ХІХ ст. володів 450 га полонин [317, с. 77]. Окремі багаті мали по 200 овець і до 50 голів ВРХ [810, с. 14, 45]. Зокрема, у М.Рипчака з Жаб'я налічувалося 40 корів, 400 овець, 20 коней, 200 кіз, 40–50 свиней [599]. Отже, селянство краю не було однорідним за своїм соціальним складом: на одному полюсі виступали великі землевласники, які мали багато худоби, а на іншому – загальне селянство.

Лихварство вирізнялося оригінальними комбінаціями, що були не на руку селянам [406, с. 5]. У Косівському повіті селяни, продавши лихварям телят, мусили їх утримувати ще кілька років [575, с. 40], у Надвірнянському – боржник за позичені у лихваря 10 золотих ринських доглядав протягом трьох років корову чи іншу тварину в рахунок процентів, а у Нижньому Березові один з лихварів у 1880-х рр. володів маєтком у 500 тис. зол. і 220 га полонин [267, с. 378]. На буковинських полонинах лихварі випасали на продаж волів, внаслідок чого селяни були змушені шукати для випасу власної худоби пасовища аж на галицьких пляях [358, с. 28–29].

Після перерозподілу Гуцульщини в 1919 р. буковинські гуцули були позбавлені можливості випасати свою худобу на полонинах Косівщини. У 1920-х рр. на галицькій Гуцульщині лихварі і торговці володіли майже третьою полонин. У 1927 р. їм належали найкращі із гірських пасовищ. Із 112

полонин Косівського повіту (36290 га) 28,8 % (10467 га) були власністю лихварів і куркулів. Гуцули мали в своєму користуванні 62 полонини. Більшість селян Яворова Косівського повіту була змушена у 1920–1930-х рр. віддавати свою худобу на випас власникам або орендарям полонин, які на цьому добре заробляли, бо пастухи працювали в них лише за харчі або за невелику плату грошима. Галицькі селяни орендували для випасу своєї худоби близько половини полонин, переважно у лихварів [358, с. 29].

Завдяки виступам зубожілого селянства проти нещадної експлуатації населення лихварями, австрійський уряд в 1877 і 1881 рр. прийняв закони проти лихварства. Проте лихва не зникла, а існувала і, можливо, навіть у більших масштабах, ніж раніше. Щоб обійти закони, лихварі примушували селян підписувати векселі на більші суми, ніж позичали їм насправді [39].

У кінці XIX ст. уряд Угорщини під тиском громадськості видав низку розпоряджень про обмеження лихварства, де, поряд з грошовою орендою лісів і пасовищ, широко практикувалася й натуральна оренда. На Мараморощині випас однієї корови на поміщицькому пасовищі коштував селянам значну суму – 10–13 гульденів за сезон і два дні роботи в панському господарстві, випас вівці – 1–2 та свині – 2–3 гульдени [633, с. 2–3; 636, с. 24–49].

Селянство зазнавало утисків й експлуатації також і від податкового гніту. Свідомо збільшуючи земельний податок, правлячі кола Австро-Угорщини різко погіршували і без того важке економічне становище селянства, особливо бідних гірських районів. У Косівському і Коломийському повітах він був підвищений більш ніж удвічі, а в Надвірнянському – в два рази [317, с. 90]. У 1886 р. селяни 40 сільських громад сплатили державі податків і додатків до них понад 110 тис. зол. рин., а в 1896 р. – вже понад 123 тис. [555, с. 63, 65]. Селяни зверталися до Галицького крайового сейму з проханням позбавити їх важких громадських робіт, сплачування податків і додатків до них, надати їм можливість самим обирати гмінних писарів. Вони скаржилися на лихварів, вимагали дозволу користуватися вогнепальною зброєю, необхідною для охорони худоби від

нападу диких звірів. Відділ сейму пообіцяв обговорити всі питання, крім скарг щодо полонини і лісів, бо це не належить до його компетенції [810, с. 120].

Прогресуюче зростання податків разом з лихварством руйнували господарства бідноти. Особливо важкі умови життя були під час Першої світової війни. Селяни не мали можливості випасати худобу на полонинах через бої. Через підвищення цін на найнеобхідніші товари і брак кормів селяни часто змушені були продавати худобу [527, с. 255].

У 1934–1935 рр. на теренах Надвірнянського повіту було 8569 га полонин, власниками яких були: сільські громади – 2332 га (27 %), державні установи – 1483 (17 %), євреї – 2683 (31 %), українські селяни – 1812 (21 %) та ін. [767, с. 111–116]. 1937 р. у долинах Пруту та Бистриці Надвірнянської нараховувалося понад 60 полонин загальною площею 10684,5 га, власниками яких були українські селяни – 4808 (45 %), сільські громади – 2602 га (24 %), євреї – 1667 (16 %), держава – 1447 га (13,5 %) та ін. [923, арк. 44].

У верхів'ях Черемошів та Серету функціонувало 29 полонин, з яких чотири належали державі (Гринявське надлісництво, 13,8 %), п'ять – громадам (17,2 %); гуцули мали у своєму розпорядженні три полонини (10,4 %), євреї – чотири (13,8 %), купцям належало дві полонини (6,9 %), решта (11 або 37,9 %) були у сукупному користуванні [617, с. 69].

1919 р. Угорська Радянська Республіка обіцяла селянам Закарпаття, що кожне село дістане пасовиська і буде вирішено питання, на якій полонині і які села будуть випасати худобу, однак, після інкорпорації цієї території Чехословаччиною й проведеною нею у 1919–1920 рр. земельною реформою, полонини стали власністю держави, а потім були викуплені чехословацькими землевласниками [266, с. 479]. Практично всі середньовисотні природні луки Закарпаття використовувалися для випасу худоби.

Отже, Гуцульщина, маючи великий потенціал полонин (понад 150 полонин площею 20 тис. га), раціонально використовувала лише деякі з них. Необдумане полонинське господарство привело до запустіння високогірних

пасовищ, їх забруднення, виснаження та заростання непродуктивними рослинами. Негативний вплив на розвиток полонинського господарства мали лихварі та великі землевласники, серед яких переважали неукраїнці. Влада, насамперед, відстоювала інтереси багатих селян і міщан. Наприкінці XIX – першій третині XX ст. більшість селянських полонин перейшли до рук лихварів, селяни ж стали заручниками їх сваволі. Через нестачу кормів різко зменшувалася кількість худоби. Все це вело до неодноразових виступів селян-українців. Податковий тягар, лихварство, злидні, голод, жорстоке гноблення стали негативними віхами у розвитку полонинського господарства краю.

Карпатський край завжди мав великі проблеми з забезпеченням землею сільськогосподарського призначення, зокрема, орною. Скасування панщини призвело до певного розладу у господарстві: заможне селянство отримало господарську самостійність, частина безземельних селян перетворилася на двірську челядь, а основна маса безземельних і малоземельних селян була приречена на тривале напівголодне існування.

З середини XIX ст. стали активніше пропагуватися агротехнічні знання, проте в умовах існуючих аграрних відносин рівень культури землеробства і тваринництва підвищувався дуже повільно. Поступово запроваджувалися фабричні сільськогосподарські знаряддя, наприкінці 1870-х рр. з'явилися сільськогосподарські механізми. До 1900 рр. кількість всієї землі в селян збільшилася майже в два рази, проте, враховуючи великий приріст населення, в розпорядженні кожної родини її залишилося лише чверть. Поступове збідніння було викликане ростом населення і підвищенням податків. Середня урожайність сільськогосподарських культур в останній чверті XIX ст. була найнижчою у державі, а ціни на основні сільськогосподарські культури – відчутними для сімейного бюджету. У передгірній частині переважали рілля та сіножаті, а у гірських – луки, пасовища та ліси. Середнє селянське господарство мало біля трьох гектарів землі, з яких збирало незначний урожай.

На межі ХХ ст. третина населення була безземельною, які разом з малоземельними складали майже 90 % усього селянства. Сільськогосподарська техніка і далі залишалася відсталою. На початку 1920-х рр. селяни і далі мали у своєму користуванні незначну площу ріллі; посилювалися позиції заможних селян, які збільшували свої господарства. У 1920–1930 рр. орні землі становили близько 10 %, сіножаті – 17 %, пасовища і полонини – 36 % території. Невеликі ділянки землі засівали житом, ячменем, кукурудзою, вівсом та льоном, засаджували картоплею та бобовими, врожайність яких була надзвичайно низькою. Дві третини селян мали земельні ділянки площею до 2 га.

Хоча риси капіталістичного підприємництва у сільському господарстві значно посилювалися, в ньому ще досить велику силу мали залишки напівкріпосницьких систем господарювання. Землеробство не зробило поступу вперед, а в окремих випадках і деградувало. Дрібноселянські господарства зберігали напівнатуральний характер, а продаж ними сільськогосподарських продуктів викликався потребами в коштах для сплати податків. Знизилася продуктивність землі, виробництво продукції, рентабельність, відбулися негативні зміни галузевої структури. Певне піднесення спостерігалось в другій половині 1930-х рр., однак сільське господарство не змогло перевищити передкризового стану кінця 1920-х і передвоєнного рівня 1910–1913 рр.

У другій половині ХІХ ст. тваринництво, подібно до землеробства, не зробило істотного кроку вперед, поголів'я худоби практично не збільшилося. Найбільший застій і скорочення поголів'я тваринництва спостерігався в дрібних селянських господарствах. Повільно розвивалося тваринництво і на початку ХХ ст. Однією з головних причин поганого стану тваринництва була недостатня кормова база, через що влітку худоба утримувалася виключно із випасу на природних луках, а взимку годувалася соломною чи сіном. На межі століть на Гуцульщині була значна кількість худоби, що давало місцевим жителям харчі та певні доходи. Тоді нараховувалося понад 300 тис. голів худоби, з яких третина – вівці. Кількість коней була приблизно однаковою по

всіх повітах, а у горах значно переважала кількість великої рогатої худоби та овець. Негативний вплив на поголів'я худоби мали стихійні явища (посухи, повені) та підвищення податків. Наприкінці 1920-х рр. спостерігався незначне пожвавлення у розвитку тваринництва, у 1930-х рр. – певний загальний застій, проте, широкий розвиток вівчарства. Мало змінилися проти довоєнного рівня поголів'я і продуктивність худоби. За першу третину ХХ ст. загальна кількість худоби зменшилася на чверть. Насамперед, зменшилося поголів'я тих видів худоби, що становили основу харчування, – великої рогатої худоби та свиней.

Одне з важливих місць в економіці краю займало тваринництво, насамперед, вівчарство. Випас влітку худоби, переробка молока, заготівля сіна на зиму – були основними заняттями гуцулів. Худоба давала й інший прибуток – виготовлення зі шкір кожухів, кептарів, взуття, головних уборів, кінської збруї; з рогів великої рогатої худоби виготовляли дрібні побутові речі; з овечої шерсті виготовляли різнокольорове сукно, з якого шили зимовий одяг та робили ліжники. Гній використовувався для удобрення городів та сінокосів.

Розвитку гірського тваринництва сприяли наявність гірських пасовищ і, починаючи з кінця ХІХ ст., інтенсивніше ведення лучного господарства. На Гуцульщині найбільшими були полонини Покутсько-Буковинських Карпат, Чорногори, Свидовця та Гуцульських Альп. Жорсткою була боротьба селян за використання полонин і права власності на них після скасування панщини, коли великі землевласники захопили значну кількість селянських земель, насамперед тих, що знаходилися в загальному користуванні. Боротьба за сервітути призводила до конфліктів та відкритих виступів селян. Обезземлення гуцулів призводило до зменшення кількості поголів'я худоби у селян. Поширеною формою була лихва на худобу, яка вирізнялася різними формами.

Таким чином, Гуцульщина, маючи великий потенціал полонин, раціонально у першій третині ХХ ст. використовувала лише деякі з них. Це привело до запустіння високогірних пасовищ, їх забруднення та виснаження.

Розділ 8

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТА СПЕЦИФІКА ДОМАШНІХ ПРОМИСЛІВ І РЕМЕСЕЛ

8.1. Стан ремесла

Розвиток ремісництва на Гуцульщині відбувався паралельно до його місця та ролі у господарстві Східної Галичини, де наприкінці XVIII ст. нараховувалося понад сорок тисяч офіційно зареєстрованих (патентованих) ремісників, серед яких 17863 ткачів, 10018 шинкарів, 5313 шевців, 4587 мельників, 2837 кравців та багато інших [736, с. 2]. 1842 р. було 49519 дрібних промислових підприємств, однак їх число у 1880 р., через господарську кризу 1873 р., складало лише 28268 або 57 % [736, с. 104]. Через двадцять років у Станиславівській окрузі діяло 56 промислових підприємств [614, с. 294; 699, с. 1–368], в той час, як на Гуцульщині лише незначна кількість населення була зайнята у промисловості [700, с. 202–215]. Там нараховувалося 127 офіційно зареєстрованих промислових підприємств і лише незначна їх кількість справді могла бути віднесена до розряду середніх та великих (дод. Ж.1).

Найбільше об'єктів відносилося до видобувної та переробної (нафтові свердловини, кар'єри, скляні й залізні гуті, цегельні), лісової й деревообробної (тартаки, сплавні комплекси), харчової та будівельної промисловостей. Серед них найбільшого розповсюдження набули млини, які становили майже половину всіх промислових об'єктів. Більше половини (55 %) підприємств було у Надвірнянському та 37 % – у Косівському повітах. Малоімовірно є ситуація щодо наявності на Гуцульщині лише чотирьох нафтових свердловин, оскільки в той час нараховувалося чотири великі нафтові родовища, на яких діяли десятки нафтових та газових копалень [691].

На початку XX ст. у Галичині нараховувалося 23724 шевських (31940 робітників), 3567 кушнірських (4653), 847 лимарських (1316), 439 гарбарських (1334), 349 щіткарських (690) майстерень [630, с. с. 36]. У першому десятилітті

кількість промислових підприємств Гуцульщини та зайнятих на них робітників зростає у 60 разів [701, с. 213–214], що підтвердило факт реальної оцінки ситуації в регіоні й реєстрації всіх, навіть невеликих, об'єктів, що нагадували виробництво (дод. Ж.2). Таким чином, у Косівському повіті функціонувало 3905 підприємств, у Надвірнянському – 2745 та у Печеніжинському – 1017.

Переважали галузі, що забезпечували життєдіяльність населення – заклади стаціонарної та виїзної торгівлі (1952), ткацькі (1217) та кравецькі (1169) майстерні, шинкарські установи (651) та виробництво споживчих товарів (493). Саме на них приходилося 71,5 % всіх підприємств та установ краю. Там працювало 7875 осіб або 62,5 % усіх задіяних у сфері господарства. Більшість з цих підприємств були кустарними виробництвами, на кожному з яких була задіяна незначна кількість персоналу. Так, у 1217 ткацьких майстернях працювало 1295 осіб – дещо більше однієї особи на майстерню, що наводить на думку про зарахування до цієї категорії підприємств (як і до багатьох інших) ремісників-надомників, що працювали для вирішення сімейних потреб.

Промислові підприємства були представлені нафтогазовидобувними компаніями (59), кам'яними та глиняними кар'єрами (176), металообробними (275), деревообробними (594), комунікаційними (293) та іншими установами. Тоді ж зафіксовані й нові для краю види виробництв – хімічні (45) та графічні (12); значною була і мережа кредитно-фінансових установ (89).

Враховуючи, що кількість населення Косівського повіту складала 84045 осіб, можна констатувати, що у виробничій сфері було задіяно 6,7 % населення, у Надвірнянському повіті (79116 осіб) – 6,6 %, а в Печеніжинському (37136 осіб) – лише 4,5 %. По Гуцульщині (понад 200 тис. осіб) цей показник складав 6,3 %. Найбільше мешканців працювало у сфері торгівлі, пошитті одягу й ткацтві. Ці ж галузі господарювання переважали й у Косівському повіті. У Надвірнянському повіті найбільше мешканців працювали у торгівлі, нафтовидобуванні і шинках. Жителі Печеніжинського повіту були найбільше задіяні у торгівлі, господарсько-шинкарських установах і ткацьких майстернях.

Кризового 1929 р. на Гуцульщині зафіксували велику кількість офіційно зареєстрованих ремісників 31 спеціальності [656, с. 1772–1838; 657, с. 1465–1549; 751, с. 438–552] (дод. Ж.3). Слід зазначити, що незареєстрованих ремісників у селах краю було у декілька разів більше, про що свідчила значна кількість дерев'яних, кам'яних, вишиваних, кушнірських, тканих та інших виробів. Загалом нараховувалося 1073 патентованих ремісників, тобто 14,1 осіб на один населений пункт (дод. Ж.4). Ця кількість була незначною на загальному тлі держави і складала десяту частину ремісників воєводства. Серед ремісників найпоширенішими були шевці, ковалі та різники.

Найбільша чисельність ремісників відзначена у містах (Надвірна – 158, Кути – 145, Косів – 107, Делятин – 70) та містечках (Жаб'є – 47, Печеніжин – 45, Пістинь – 40, Ланчин – 32) регіону. Серед сіл багато ремісників працювало у Рожневі (35 ремісників), Пнів'ю (28), Москалівці (25), Яремчі, Старих Кутах та Микуличині (по 23). В деяких селах Гуцульщини не було жодного патентованого ремісника – це Лоєва, Перехресне, Розтоки, Текуча, Тюдів та Хороцева. Ще 11 сіл мали лише по одному реміснику. Серед них такі села, як Чорний Потік, де фактично працювало понад 10 писанкарів, Рунгури та Слобода Рунгурська, де для потреб нафтовиків виготовляли бочки (близько 10 бондарів), у Микуличині при нульовому офіційному показнику кількості столярів-різьбярів їх було близько 20 осіб. Це свідчить, що чисельність за офіційними та фактичними даними була зовсім різною [657, с. 1465–1549].

Населені пункти можна класифікувати за рівнем розвитку ремесел: незначні (1–10 осіб), малі (11–20), середні (21–50), значні (51–100) та великі (понад 100 осіб). Незначними за цими критеріями було 58 населених пунктів (76,3 %), 2,6 % – малими, 14,5 % – середніми, 1,3 % – значними та 5,3 % – великими. Щодо рівня чисельності ремісників, то майже 50 % їх спеціальностей (табл. 8.5) мали високий (понад 50 осіб) та значний (21–50) рівень розвитку, натомість, понад 40 % спеціальностей – низький (1–10 осіб). Середній рівень чисельності (11–20 осіб) ремісників зафіксовано лише для двох спеціальностей.

Найпоширенішими набули такі спеціальності ремісників, як шевці (172 осіб), ковалі (125), різники худоби (118), столярі (97) та ін., що було пов'язане з тими галузями господарства, які переважали на Гуцульщині, – тваринництвом та лісовим господарством. Найдефіцитнішими (за офіційною статистикою) були такі спеціальності, як квітникарі, каменярі, різьбярі, гонтарі та склярі. Спеціальності ремісників можна згрупувати за їх приналежністю до галузей господарства: побутове обслуговування (180 осіб; 16,8 %), будівництво (103; 9,6 %), лісопереробка (208; 19,4 %), переробка сільськогосподарської продукції (402; 37,5 %), техніка (142; 13,2 %) та громадське харчування – 38 осіб чи 3,5 %. Отже, переважали спеціальності, пов'язані з переробкою сільськогосподарської та лісогосподарської продукції, а поодинокими були спеціальності галузі громадського харчування – патентовані пекарі (35 осіб) та кухарі (3).

Серед ремісників, що займалися переробкою сільськогосподарської продукції (дод. Ж.5), переважали шевці (42,8 %) та різники (29,4 %), найдефіцитнішими були квітникарі, килимарі та лимарі, яких разом нараховувалося дещо більше 3 %.

Лісопереробкою займалися, як правило, на тартаках, де виготовляли різні пиломатеріали, а специфічна дерев'яна продукція була основою діяльності ремісників-деревообробників (дод. Ж.6). Закономірним є те, що найбільше було столярів (46,6 %), колодіїв (28,3 %) та бондарів (23,1 %). Очевидним є й те, що мала офіційна чисельність гонтарів та різьбярів (по два ремісники) є неправдоподібною, оскільки майже кожний будинок був критий гонтами, а своїми різьбярями Гуцульщина славилася на весь світ.

Значною була і чисельність спеціальностей побутового обслуговування (дод. Ж.7), де переважали кравці (53,3 %), менше було перукарів (20 %) та годинникарів (11,7 %). Найменше ж працювало по населених пунктах кошикарів (Кути, Пасічна) і капелюшників (Надвірна, Косів, Кути).

Технічні професії ремісників були представлені лише слюсарями (17 осіб) та ковалями (125). В окрему групу входять будівельні спеціальності (дод. Ж.8),

серед яких переважали муляри (понад 38 %), бляхарі та гончарі (по 22,3 %). Малопоширеними були спеціальності каменярів і склярів.

Оригінальною є статистика щодо лідерства населених пунктів за чисельністю ремісників. Лише у дев'яти населених пунктах відмічено абсолютний максимум ремісників за окремими спеціальностями. Вирізнялася у цьому плані Надвірна, де по 14 спеціальностях був максимум ремісників (бляхарі, каменярі, капелюшники, ковалі, колодії, коминярі, кравці, лимарі, перукарі, пекарі, різники, слюсарі, столяри, фотографи). У Кутах найбільше було гарбарів, годинників, квітників, кошикарів, кушнірів, мулярів, слюсарів, фотографів та шевців. Косів переважав усіх спеціальностями будівничих, капелюшників, килимарів, малярів, пекарів, різьбярів і ткачів. Гонтарів та склярів найбільше працювало у Делятині, бондарів – у Жаб'ю, гончарів – у Пістині, гонтарів – у Стримбі, будівничих – у Старих Кутах, кухарів та фотографів – у Яремчі [657, с. 1465–1549].

У 1936 р. у воєводстві нараховувалося 10187 ремісників, зокрема: 1615 шевців, 1273 кравців, 1155 ковалів, 841 столярів, 734 майстрів ковбасних виробів, 721 різників худоби, 520 перукарів, 360 бляхарів, 341 пекарів, 307 кушнірів, 295 колодіїв, 252 слюсарів, 243 мулярів, 184 годинників, 168 теслярів, 119 малярів, 99 фотографів, 96 римарів, по 74 – кондитерів та чоботарів, 73 гончарів, 63 бондарів, 62 лакувальників, 59 наклеювачів шпалер, 57 гарбарів, 46 – капелюшників, по 37 – склярів і щіткарів, 35 шнуроплетівників, 32 пічників, 28 палітурників, 23 шапкарів, 22 каменярів, 20 токарів, 19 ювелірів, 15 мосяжників, 13 котельників, десятеро кошикарів, по дев'ятеро – різьбярів, працівників хімчисток і фарбувальників, восьмеро копачів криниць, скмкро вибілювачів шкір, по шестеро – майстрів гоління та бруківників, п'ятеро виробників музичних інструментів, по четверо – перукарів, виробників скла й оптики, по двоє – бронзувальників і бинтувальників, по одному – сідлярів, гравірувальників та бляхарів дахів. За цими показниками воєводство займало одне з останніх місць у Польщі. Менше

було лише на Поліссі та Тернопільщині. Для прикладу, у Кельцях їх нараховувалося 82987 (у вісім разів більше), Лодзі – 46072, Варшаві – 37618 та у Львові – 26029 ремісників [769, с. 64].

У міжвоєнний період ремісники часто об'єднувалися у спілки, товариства та цехи. Такі цехи українських і польських ремісників згадувалися у Делятині [284, с. 326]. 1882 р. у Косові функціонувала ткацька школа, де працював один вчитель, було 19 верстатів, навчання закінчило 17 учнів (поступило на навчання 37) [770, с. 77]. Великою була гончарна школа у Коломиї, де, вочевидь, навчалися й учні з відомого центру гончарства – Пістиня та інших сіл; працювало там четверо вчителів [770, с. 78]. У Коломиї в 1893 р. засновано школу деревного промислу, в якій у 1906/1907 н. р. було 74 учні та 15 вчителів, у 1876 – школу гончарства (28 учнів та вісім вчителів), у 1903 – шевську (31 учень та троє вчителів), а у 1906 – ветеринарну (11 учнів та двоє вчителів) школи. У вже згаданій Косівській школі ткацтва у 1906/1907 н. р. п'ять педагогів навчали 26 учнів [701, с. 188–189].

До Першої світової війни в Косові діяла ткацько-промислова школа з трьохрічним навчанням [526, с. 12–17]. У період ЗУНР започатковано створення окремого кооперативу для виробництва та збуту домашнього промислу Гуцульщини та для відновлення промислової школи в Косові. З упадком української державності відпали усі ті плани. Після Першої світової війни починає відновлюватися передусім ткацтво та килимарство. Але через брак доброго сирівцю виробляють килими з так званої «псюрки», яку купували на гарбарнях. Повільно відновлювалися й різьбярське та керамічне виробництва. Спершу вся ця продукція та збут зосереджувалися виключно в українських виробників. Однак згодом ткацько-килимарський промисел майже зовсім перейшов у єврейські руки, а українські ремісники стали наймитами з низькою заробітною платою, недостатнім соціальним забезпеченням, виплатою бонами або надлишковим товаром. У зв'язку з цим пішов занепад якості килимів і їх мистецької вартості.

У 1927 р. в Косові створено гурток ткачів, килимарів та різьбярів, кооператив «Союз промисловців Гуцульщини» з метою: організації всіх промисловців-митців для поліпшення їхнього добробуту; розвитку та підвищення технічного, мистецького та торговельного рівня домашніх промислів; заснування фахово-промислової школи, яка дала б у майбутньому добрих та інтелігентних робітників; створення Музею старовини. Невдовзі назву «Союз промисловців Гуцульщини» змінено на «Гуцульщина». До кооперативу вступило близько 30 осіб. Сума внесків становила 50 зол. (готівка чи власні верстати). На початку діяльності кооперативу було 4–6 робітників, проте їх число поступово збільшувалося. Фахово вишколені ремісники кооперативу відразу забезпечили покупців такими якісними мистецькими виробами, як килими, полотна, рушники, фартухи, капи тощо [526, с. 12–14].

Внаслідок заснування кооперативу на 30–40 % збільшилася зарплата всіх його робітників, переважно українців. Відповідно, з'явилася конкуренція. Події 1930-х рр. негативно відбилися на діяльності «Гуцульщини», проте кооператив швидко відновив свою стабільність і розвиток. Загалом кооператив виконував важливу місію для гуцульського народного мистецтва, адже своїм впливом оберігав гуцульську кераміку від цілковитого виродження. Після війни гончарі взялися за виробництво безманерних і безвартісних узорів. «Гуцульщина» вишукувала селами давні кахлі, миски, збанки і замовляла нові на основі давніх гуцульських мотивів у гончаря П.Кошака, який виробляв їх вже не лише для кооперативу, але й для інших покупців. В такий спосіб відновлювалося давнє гуцульське гончарство за славними традиціями Бехметюка та інших відомих гончарів. У цей же час кооператив запровадив виробництво вкладаних деревних різьб, які все частіше застосовувалися в облаштуванні адміністративних приміщень та декоративному вжитку [526, с. 15].

Кооператив «Гуцульщина» фінансово добре розвивався за рахунок внесків та оборотних коштів з різних джерел (дод. Ж.9). У 1933 р. для кооперативу працювало вже 22 робітники. Кооперативу все ж слід було

докласти чимало зусиль, щоб розбудувати його згідно з його можливостями, а саме: дати працю кільком десяткам нових робітників; відкрити кілька власних крамниць по великих містах; налагодити торгівлю з закордоном. Одним словом, можна було створити потужну промислову інституцію, що відіграла б значну роль у національному й кооперативному житті краю [526, с. 16–17].

У середині 1930-х рр. у воєводстві організовано курси з питань: будівництва (59 слухачів), фарбування і полірування деревини (16), пошиття рукавиць (15), пошиття чоловічого, жіночого одягу та мундирів (20), забою великої рогатої худоби та виробництва м'ясних виробів [769, с. 152].

Замкнутість натурального господарства краю зумовила необхідність самостійного виготовлення усіх необхідних предметів побуту. І.Ой писав: «Домашній промисел тут дуже мало розвинений. Гуцул звичайно аж тоді на него видається, як вже «нема звідки»! Найбільш займаються столярськими та теслярськими роботами. Виробляють гонти, різні терниці, начиня дерев'яні, крісла, столики и канапки оріхові, коновки, бербениці. Все те провадять шкапетем до поблизьких міст: Косова, Кутів, Коломиї и Делятина. Такі вироби вимінюють на зерно т. є. кукурузи» [405. с. 111]. В.Шухевич згадував [557, с. 134], що в жодному іншому закутку Русі домашні промисли не відігравали такої важливої ролі, як на Гуцульщині. У ХІХ ст. народні промисли зберегли риси, характерні для натурального господарства, а вже з початку ХХ ст. відчутнішими стали зміни в їх структурі та технологічних процесах. У кожній родині важливе місце займала переробка рослинної та тваринної сировини.

8.2. Ткацтво, обробка вовни, льону та конопель

Процес удосконалення ткацьких знарядь та методів обробки сировини ґрунтувався на взаємовпливах з сусідами. Тут він проходив повільніше, із застосуванням архаїчних знарядь і техніки обробки льону, конопель і вовни.

Вовну використовували для виготовлення різних видів тканин – одягових, інтер'єрних і господарського призначення. Для цього підбирали

вовну відповідної якості й належним чином її обробляли. Як сировину використовували й льон та коноплі, переробку волокон яких проводили за допомогою простих знарядь. Віддавалася перевага вирощуванню невибагливих до ґрунтів і кліматичних умов конопель. Для гуцульських сіл характерним було те, що обробка вовни стояла на вищому рівні, ніж обробка льону та конопель. Спосіб прядіння загальновідомий – грубі нитки пряли довшим і важчим веретеном, а тонкі – коротким і легким. Пряли в кулаці та в пучках. Напрядені нитки з веретена перемотували на мотовило довжиною до двох метрів. Зняту з мотовила пряжу вимочували в теплій воді, потім прали і золили. Нитки фарбували місцевими рослинними і тваринними барвниками. Кольори фіксували природними кислотами та сіллю – капустяним і огірковим розсолом, сироваткою і т. п. Мітки змотували в клубки, а з них – на снувалку. Зі снувалки пряжу перевивали на ткацький верстат (кросна), конструкція якого постійно вдосконалювалася. Сировина і техніка ткання визначали різновид тканин, виготовлення яких залежало від способу переплетення двох систем ниток за допомогою різної кількості підніжок [183, с. 126–132].

Готові тканини піддавали відповідній обробці – сувої полотна золили лугом, вибілювали на сонці кілька днів, складали вдвоє, скручували на палку і прасували до тих пір, поки полотно не стало полискучим. Потім його скручували в сувої. Сукняну тканину віддавали ущільнювати у сукновальні чи водяній ступі. Принцип валяння у водяних ступах був на Гуцульщині значно популярнішим. Сам процес був досить складним, та й немає потреби його описувати. Звернемо увагу лише на те, що через кожні 2–3 години сукно вибирали зі ступ, заливали теплою водою, яка невеликим струменем стікала зверху по жолобу. Валяли сукно 1–2 доби, поки воно не ставало густим і на поверхні не з'являлися дрібні ворсинки. Тривалість цього процесу залежала від якості вовни, щільності прядіння та густоти ткання. Побутувало сукно природного кольору і фарбоване (чорне, червоне). Сукно з вовни натурального чорного кольору часто руділо, тому його задублювали (чорнили) у відварі кори

з чорної вільхи та лущиння горіхів. У гірських селах виготовляли багато сукна, тому ступи були майже на кожному водяному млині (найбільше – у Білоберізці, Красноїлові, Космачі, Богдані та ін.) [183, с. 133–135]. Загалом, можна заключити, що техніка обробки сировини була майже повністю однакова в усіх етнографічних груп українців Карпат.

Ткацтво було одним з найважливіших і найпоширеніших ремесел на досліджуваній території. Вивченням його технології та особливостей займалися українські та польські вчені [17; 177; 248; 388; 389; 465; 517; 540; 557; 560; 590–592; 602; 646; 647].

З другої половини XIX ст. в Галичині почався період занепаду ткацтва. У зв'язку з розвитком великої машинної індустрії західних провінцій Австрії не змогли встояти навіть більші мануфактурні підприємства, не говорячи вже про дрібні ремісничі майстерні. Якщо у 1842 р. на території, що підлягала Львівській торгово-промисловій палаті, кількість підприємств по виробництву полотна становила 3276, то в 1880 р. – тільки 328. У такому ж становищі було й суконне виробництво, де з 248 підприємств, які існували в 1842 р. (крім фабрик), залишилося тільки 89. Галичина дедалі більше ставала сировинною базою австрійської текстильної промисловості та ринком збуту її продукції. Впродовж 1862–1869 рр. з Галичини експортовано 5900 т льону, конопель і вовни та тільки 300 т текстильних виробів; у той же час текстильна сировина не ввозилась, а імпорт текстильних виробів становив 2700 т [736, с. 104–107].

За рахунок зменшення переробної текстильної промисловості почали розвиватися дрібні торговельні підприємства, які сприяли експлуатації австрійською адміністрацією природних багатств Гуцульщини. В зв'язку з цим, тоді розвинулося скупництво. Наскільки в попередньому періоді воно відіграло до деякої міри прогресивну роль, настільки в даних умовах його роль була негативною. В міру поширення своїх інтересів – захоплення ширшої території та підкорення більшої кількості виробників, значення скупників в місцевому промислі зростало. Нагромадивши потрібний капітал, вони міняли роль

посередника на роль замовника. Діяльність скупників стала фактором, який у кінці XIX ст. призвів до занепаду народних промислів, позбавив велику кількість ткачів власних верстатів і започаткував дрібні ткацькі підприємства капіталістичного типу. Власниками згаданих підприємств були здебільшого особи, які, крім комерційних цілей, не мали жодного відношення до народного ткацтва і народної творчості в цілому. Щоб витримати конкуренцію з фабричною продукцією, новостворені дрібні підприємства змушені були знижувати собівартість виробів. Вони домагалися цього за рахунок зниження заробітної плати, заміни складних технік простішими, за рахунок зниження художньої вартості виробів. У 1880-х рр. інтелігенція Галичини піднялася на захист народних промислів. Питання стану народних промислів, причини їх занепаду та потреба у їх прогресивній організації виносилися на громадські обговорення та висвітлювалися у місцевій пресі [153; 154]. Розпочалося дослідження місцевих народних промислів, яке розгорнули етнографічні та економічно-статистичні гуртки студентської молоді. Згодом цю роботу підняла польська інтелігенція, організувавши «Лігу допомоги промислам», «Патронат для дрібних промислів» та інші структури [465, с. 27].

Під лозунгом допомоги занепадаючій ткацькій промисловості організувалися «Ткацькі товариства», а при них – ткацькі школи та майстерні. Перше «Ткацьке товариство» і школа створено у Косові в 1882 р. Крім кустарного ткацтва, вже у 1860–1880-х рр. з'явилися невеликі промислові ткацькі підприємства, які заготовляли велику кількість лляних і вовняних тканин. За даними Львівської торгово-промислової палати, лише в 1870-х рр. Надвірнянський повіт виробляв 3500 ліктів сукна, званого «Галина», вартістю 9 тис. зол., а вартість ткацьких виробів становила 4600 зол. Ткачі Надвірнянщини заготовляли 100 т конопляної й лляної пряжі та доставляли 170 ліктів ткацького полотна вартістю 35 тис. зол. Тоді ж Коломийський повіт доставляв 900 ц вовни, заготовленої на Гуцульщині, на загальну вартість 90 тис. зол. і 600 ліктів грубого сукна вартістю 150,5 тис. зол. [194, с. 39].

Велике значення для піднесення місцевого ткацького промислу мали організовані в 1870–1890 рр. промислові та сільськогосподарські виставки, зокрема, у Відні (1873), Львові (1877, 1894) та Коломиї (1898). Вони продемонстрували широким колам громадськості виробу українських народних промислів, зокрема, народного ткацтва, викликали великий інтерес до них з боку промислових і наукових кіл за межами Галичини. Згадані виставки послужили в майбутньому основою для музейних колекцій народних тканин Міського промислового музею та Історико-культурного музею НТШ у Львові й дали поштовх до організації численних приватних колекцій народних тканин в Галичині [209, с. 365; 536, с. 26–27].

На початку ХХ ст. ткацтво монополізує машинна промисловість. Однак текстильні підприємства на Гуцульщині залишалися нечисленими та дрібними і не могли конкурувати з фабриками в західних провінціях Австро-Угорської імперії та за кордоном. Тому на міських ринках домінувала привозна тканина, витісняючи виробу ручного народного ткацтва. І лише в економічно відсталих повітах збереглися осередки цього народного промислу.

До 1920-х рр. ще зустрічалися окремі села, де населення користувалося домотканою тканиною і займалось її виробництвом. В обслуговуванні побутових потреб населення фабрична промисловість перейняла на себе постачання тканин масового споживання, ручним залишалось лише художнє ткацтво. Серед різних галузей художнього ткацтва вагоме місце як за обсягом виробництва, так і за значенням його в економічному житті, зайняло килимарство, однак виробу більшості майстерень мали суто комерційний характер. Під назвою «народних виробів» продукувалися килими з надуманим орнаментом, невиразністю фактурного рисунка і низькою якістю барвників.

Окреме місце серед ткацьких підприємств в 1920–1930-і рр. належало спілці «Гуцульське мистецтво» в Косові, яка дбала про високу художню якість виробів. На першому етапі своєї діяльності вона використовувала орнаменти народного ткацтва. Згодом спілка залучила до співпраці видатних професійних

художників і за їх проектами почала випускати нові узори килимів. Упродовж 1927–1934 рр. спілка розробила власну рецептуру рослинного фарбування більше, ніж 20 видами рослин.

Заслугою «Гуцульського мистецтва» було й те, що воно зацікавилася зразками полтавських і київських килимів XVIII–XIX ст., впровадило маловідому «гребінкову» техніку, творчо використовуючи надбання українського килимарства. Підсумовуючи досягнення цього періоду, необхідно підкреслити, що ткацтво, яке до першої половини XIX ст. бурхливо розвивалось, у капіталістичних підприємствах, навпаки, – зводилося до шаблону [209, с. 365; 465, с. 28].

Ткацтво до XIX розвивалось як домашнє виробництво і лише на межі століть поступово відокремилось як ремесло. Основною сировиною для ткацтва були вовна, льон і коноплі з перевагою використання вовни. З розвитком фабричної текстильної промисловості почали використовували привозну сировину (бавовняну і лляну пряжу), яку часто вимінювали за вовну. Відбілена бавовняна пряжа використовувалася для виготовлення основи полотна, орнаментальних тканин святкового призначення тощо. Побутувала і кольорова бавовняна пряжа (заполоч).

Фабрична вовняна пряжа (волічка) була значно м'якшою і тоншою від виготовленої в домашніх умовах. З неї ткали запаски а, поєднавши з лляною чи бавовняною пряжею, використовували при виготовленні орнаментальних смуг у рушниках, скатертинах, наволочках. Рідко користувалися пряжею з натурального шовку, а металеві нитки сріблястого та золотистого кольорів використовували, переважно, для виготовлення святкових запасок, крайок, дзьобенок.

Техніка ткання, зумовлена конструкцією верстата, впливала на структуру тканин. Використовуючи навіть найпростіші ткацькі верстати, майстри, застосовуючи нові технічні прийоми, добивалися різноманітних тканих виробів та їх оздоблення [209, с. 267–368].

8.3. Вишивальництво

Більшість дослідників вивчали особливості вишивки лише східної (Косівщина, околиці Жаб'я) та південної (Рахівщина) Гуцульщини. Їхні дослідження базувалися, насамперед, на поверховому ознайомленні з вишивками окремих місцевостей. Вишивки вивчалися не на масовому матеріалі з чітким розшаруванням на хронологічні пласти, у розрізі функціонального призначення вишитих предметів, а на основі принагідних спостережень різних авторів у різні роки, довільні пори року, під час випадкових обрядів тощо. У результаті, в літературі з'являлися однобічні, збіднені характеристики вишивок, що відносилися до небагатьох місцевостей, які не завжди співпадали, а іноді й, собі суперечили. Так, Я.Головацький у 1830-х рр. зустрічав у Косові вишивки, виготовлені червоними й білими нитками, а І.Гургула в 1920-х рр. помітила, що там на вишивках переважають зелені та фіолетові нитки. Ця, на перший погляд, розбіжність була лише віддзеркаленням змін в уподобаннях жителів Косова, які сталися впродовж одного століття. Але ніхто з дослідників не звернув на це уваги, ігноруючи різницю у часі, навіть з дуже незначними інтервалами. Всі ці та інші недоліки дисертант намагався врахувати при дослідженнях вишивки Делятинщини [284, с. 381–382].

У вишивці гуцулів збереглися архаїчні риси народного орнаменту. Численні історичні, фольклорні та літературні матеріали стверджували масове побутування на Гуцульщині вишивки одягового призначення [249, с. 379–388]. Насамперед, вишивкою прикрашали певні частини деталей одягу, зокрема, жіночі, чоловічі та дитячі сорочки, головні убори, нагрудний, поясний та наніжний одяг. Властивості лляних і вовняних тканин, сукна, шкіри, використаних для пошиття одягу, зумовлювали характер і структуру матеріалів, якими виконувалася вишивка. Основні матеріали вишивання – прядені вручну льняні, вовняні нитки, вовняні зсукані нитки (коцик), зсукані сплетені шнури, шовкові, металеві, срібні, золоті нитки, муліне, бісер, лелітки, сап'янові стрічки, гудзики, корали, головки металевих цвяхів (бобрики), капслі. Хутро

лисиці, тхора та куниці застосовувались як аплікації. З середини ХІХ ст. найчастіше для вишивання почали використовувати фабричні нитки – волічку, заполоч, а з початку ХХ ст. – нитки ДМЦ, муліне, бісер та шовк. Вишивка бісером була поширена в районах, що межували з Буковиною [249, с. 380].

Багатство гуцульської вишивки демонструвалося навіть у різновиді технічного виконання. Ще наприкінці ХІХ ст. В.Шухевич характеризував 12 видів техніки вишивання: низинка (два види), стебнівка, плетінка, обмітка, кіска, ключка, штапівка, настилування, хрестик, двостороння стебнівка та мережка [557, с. 158–159]. Поверхневий кучерявий шов та виколювання були одними з найстаріших. Поширеною була низинка, якій притаманний високий рівень художньо-технічної майстерності. У давніх вишивках контур мотивів завжди виконувався чорною ниткою, а сам візерунок та основне тло – кольоровими. Локальна художня особливість гуцульської вишивки – у поліхромному й орнаментальному рішенні [249, с. 381].

Для кожного виду одягу використовувалася різна техніка вишивання: уставки жіночих і чоловічих сорочок прикрашалися низинкою, хрестиком, циркою; перемітки – стебнівкою; сердаки, кожухи та онучі – кіскою та штапівкою. Особливістю гуцульської вишивки був її геометричний орнамент. Він включав в себе прості мотиви і складні фігурні елементи, мотиви-комплекси. Насамперед, це ромб та напівромб, по-різному скомпонованими у горизонтальному чи вертикальному напрямках. Крім ромба, в традиційному геометричному орнаменті поширені квадрат, трикутник, круг, хрест, зубці, кучері, плетінка тощо. Ці основні геометричні фігури створювали у різних поєднаннях стрічкові композиції. Всі ці мотиви відомі у мистецтві східних слов'ян уже в Х–ХІІІ ст. [362, с. 129]. Прикладом могла бути геометризація рослинних та інших образотворчих форм, а також трансформація в геометричні мотиви зображень людей, звірів, птахів, рослин тощо. У гуцульській вишивці збереглися геометризовані антропоморфні та зооморфні мотиви. Вони чітко простежувалися у вишивках верхнього жіночого одягу [27, с. 102].

Типовою композицією вишивки були різні за шириною стрічкові смуги, рапорт яких складався з одного, двох або кількох мотивів. Вони розташовані строго симетрично, згідно з орнаментальною сіткою, створеною з комплексу вертикальних, горизонтальних, скісних, прямих і кривих ліній, що обґрунтовували відповідні орнаментальні ритми. У місцях зшивання окремих частин одягу розміщувалися легкі стрічкові композиції вишивок [249, с. 382].

Кожна історична епоха вносила певні зміни у мистецтво вишивки на Гуцульщині, зокрема, поява рослинних мотивів довільного трактування була впливом вишивки сусідніх народів. Загалом же в гуцульській вишивці збереглась і постійно зазнавала розвитку давня геометрична основа. Характерна риса гуцульської вишивки XIX–XX ст. – поліхромність. Домінуючим був червоний колір у різних нюансах. У співвідношенні до нього вводилися жовтий, зелений, синій та чорний кольори. На Гуцульщині того періоду виділялися жаб'євські, криворівнянські, косівські, брустурівські, космацькі, пістиньські, яворівські, красноїлівські, вижницькі, путильські, ясінські, рахівські, богданські, микуличинські, дорівські та підгірські різновиди вишивок [205, с. 29; 249, с. 383]. Своєрідними були особливості вишивки у перехідних зонах, які відображали особливості вишивання кількох етнографічних груп українців [1041]. Вони мали свої характерні риси: відрізнялися між собою технікою, орнаментом, набором кольорів тощо (дод. Ж.10–Ж.11).

8.4. Обробка шкір і виготовлення з них ужиткових виробів

Обробка шкір і виготовлення з них ужиткових виробів були досить поширеними у Карпатському краї. В XVII–XVIII ст. місцеве населення використовувало пояси-череси, табівки, ремені для порохівниць і сідел, різноманітні шкіряні футляри тощо. Особливо поширеною була вичинка овчини, юхти, керпцівок, сировиною для яких служили овечі, коров'ячі та козячі шкіри. Крім цього, вичиняли шкіри лисиць, зайців, куниць, тхорів, ведмедів, оленів, диких кабанів, рисі тощо.

Враховуючи призначення сировини, її вичиняли з хутром і без нього. Кожен гатунок матеріалу передбачав свої види сировини, спосіб і знаряддя вичинки, майстрів (гарбарі вичиняли шкіри на взуття і ремінні пояси, лимарі – для виготовлення упряжі, ременів до тарниць, порохівниць і т.п.). Вичиняли, в основному, шкіри овець місцевих порід методом мокрого і сухого квашення. Висушені шкіри кушнірам постачали замовники, або вони купували їх на ярмарках. Дублення та фарбування овечих шкір почало використовуватися аж на початку ХХ ст. Спочатку воно застосовувалось у більших майстернях Кутів, Яблунова і лише в 1930-х рр. проникло у села [182; 183, с. 136]. Для дублення використовували дубову кору, часом змішуючи її з сливовою чи вербовою. Вичинка кушнірської сировини здійснювалася вручну за допомогою невеликої кількості інструментів. Вичинка юхти та інших гатунків шкір без хутра починалася з розмочування й чистки сушених шкір. Шкіри для робочого взуття та гаманців дуже примітивним способом вичиняв кожен селянин самостійно.

Кушнірство – вичинка шкіри з хутром і пошиття з неї кожухів, кептарів та шапок. Для їх роботи необхідним був і такий компонент, як наявність ринку збуту. Збереглися лише відокремлені матеріали про кушнірів. У 1880-х рр. у Косівському повіті їх нараховувалося 107 [724, с. 51]. У долині верхнього Пруту було четверо патентованих і в декілька разів більше непатентованих кушнірів, у т.ч. найбільше в Делятині, Яремчі та Ворохті [621; 1049].

Найбільшими центрами кушнірства були Косів і Кути, де працювало понад 50 майстрів у кожному. Особливої слави заслужили пістинські майстри, вироби яких були відомі по всій Галичині. У північній Гуцульщині численністю майстрів, а особливо локальними ознаками в художньому оздобленні виробів, вирізнялося кушнірство Березовів; на західній Гуцульщині найбільше кушнірів було у Делятині, Яремчі та Ворохті; на Закарпатті – в Рахові та Ясінях; на Буковині – у Путилі та Селятині [824, арк. 12–13, 20, 30–39; 825, арк. 48, 71–78].

У минулому кушніри займалися різництвом, вичинкою овечих шкір і реалізацією їх у виробках. На межі ХІХ–ХХ ст. вони працювали не тільки вдома,

а й розходились у пошуках заробітків по інших селах, чим сприяли розвитку цього промислу. Мандрівні кушніри з Косова, Кут та Делятина були відомі далеко за межами краю. У більшості випадків кожен кожухар мав «свою» визначену територію, де його роботу вже знали. Працюючи у віддалених селах, вони, до певної міри, сприяли поживленню або й зародженню там цього промислу. Значна роль у цьому аспекті належала кушнірам Кутів. Вони працювали у Яремчі, Верховині, на Буковині. Селятин, куди на початку ХХ ст. переїхали з Кутів та Вижниці відомі кушніри, став помітним осередком кушнірства [825, арк. 48, 59]. Значна роль у поживленні промислу належала майстрам із Надвірної, які мандрували на Рахівщину [824, арк. 13, 29].

Кушнірство Гуцульщини кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. було винятково кустарним. Якщо в інших промислах із зародженням капіталістичних відносин змінилося, до певної міри, знаряддя праці чи види сировини, то у кушнірстві увесь процес обробки сировини та пошиття виробів майстер здійснював вручну, саморобними примітивними знаряддями. До роботи залучалися члени сім'ї, у міських майстернях – один-два наймані робітники. Тільки в окремих більших майстернях (Ворохта) користувалися сировиною, що привозилася, існувала певна спеціалізація. Для роботи міські майстри нерідко мали окреме приміщення, в той час як для сільського кушніра робочим місцем служило його житло та господарські будівлі [183, с. 138].

Працювали у більшості випадків на конкретні замовлення, тільки в Делятині, Косові та Кутах ремісники, крім того, вивозили свої вироби на ярмарки, іноді навіть у віддалені райони. Так, кушніри з Кутів близько третини виробів виготовляли замовникам, решту – на ярмарки Правобережної України. Кушнірство вважалося, як і на всій Україні, чоловічим промислом. Все ж на Гуцульщині траплялося, що кушнірством займалися й жінки [183, с. 139].

Виробництво верхнього зимового одягу (кожухів, кептарів) у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. було дуже поширеним, особливо славилися кушніри Прикарпаття. За даними Львівської торгово-промислової палати в

1870 р. лише в Надвірнянському повіті 14 кушнірів виправили 5000 шкір і продали 800 грубих (ординарних) кожухів вартістю 800 зол. Взагалі гарбарство і кушнірство мало свої давні традиції у місцевому промисловому виробництві, яке в період розвитку капіталізму не тільки не зменшувалося, а інтенсивно розвивалося. Статистика відзначала, що виробництвом шкіри в Східній Галичині у 1880-х рр. займалося близько десяти дрібних підприємств і понад ста кустарів. Останнє число здається заниженим, оскільки за нашими підрахунками їх тільки на Гуцульщині налічувалося понад 60. За даними статистики, гарбарі Коломийщини в 1870 р. виправили 1600 волових і вісім тис. овечих шкір вартістю 185 тис. зол. рин., а 19 кушнірів використали 7,8 тис. овечих шкір для пошиву двох тис. ординарних кожухів [194, с. 31].

У 1920–1930-х рр. типовим явищем стала надмірна кількість дрібних майстерень. Тільки у Косівському повіті в 1937 р. їх нараховувалося близько двохсот [897, арк. 1]. Не маючи коштів для закупівлі сировини, чимало майстрів потрапляли в залежність від скупників та ставали найманою робочою силою. Навіть міські ремісники, що мали промислові посвідчення, часто змушені були працювати у багатших майстрів Ворохти, Кутів та Косова. Внаслідок лихварства на межі XIX–XX ст. розорилося понад 80 кушнірів Косівщини, багато з них емігрували за кордон [183, с. 139]. Причиною скорочення кушнірства стало й зменшення поголів'я худоби.

Для покращення кушнірства крайовий відділ Львівської ремісничої палати здійснив низку заходів – по містах, а згодом і по селах організовувалися кушнірські курси, зокрема, – у Яремчі, Микуличині, Нижньому Березові, Татарові. Вийти з-під впливу лихварів майстри намагалися шляхом організації цехів, які до 1939 р. діяли в Косові, Кутах, Делятині (український та польський), Яблунові та Рахові [824, арк. 32, 42, 54, 57; 898, арк. 7].

Кушніри шили кожухи, кептарі, шапки, нарукавники. Безрукавний козушок (бунда) – один із найпоширеніших компонентів одягу гуцулів; згодом еволюціонувався у кептар. Ще до кінця XIX ст. кушніри шили бунди, які мали

розтин тільки збоку. До того часу належали і кептарі, які викроювали з одієї шкіри, перегнутої надвоє. Такого ж крою були й кожухи. Березівські кушніри шили їх до кінця XIX ст., хоча на Гуцульщині у той час переважав уже крій кептарів і кожухів з плечовим швом. До Першої світової війни тільки у північній частині краю шили довгі кожухи такого ж крою, що були поширені у передгір'ях. На пошиття такого кожуха йшло 7–8 шкір. Подібного крою кожухи виготовляли в околицях Делятина, Пістиня, Шешор, Уторопів, Кут. У південних районах довгих кожухів не носили, в гірській місцевості вони були непрактичними. На початку XX ст. повсюди шили кожухи з 4–5 шкір двох типів крою, їх довжина сягала 80–90 см. У Чорних і Білих Ославах, Бані-Березові та на Рахівщині шили короткі кожухи. Крім кожухів та кептарів, кушніри займалися й пошиттям хутряних шапок. Серед інших виробів можна назвати нарукавники та покривала [183, с. 139–141].

Шевство розвивалося, в основному, в містечках, оскільки їхня продукція (чоботи, черевики) знаходила попит у міщан, тоді як типове взуття селян – постолі – виготовляли майже у кожній сім'ї. В кінці XIX ст. найбільше шевців було у Кутах (100), Косові (55), Космачі (30), Вижниці та Рахові. Сільські майстри займалися промислом у вільний час і на замовлення односельчан. Серед шевців було більше майстрів з ремісничими посвідченнями, ніж серед кушнірів. У Кутах та Вижниці наприкінці XIX ст. нараховувалося 23 шевці вищої кваліфікації, яких у народі називали «німецькими» [724, с. 20–21].

У міжвоєнний період шевці забезпечували своїм взуттям основну частину населення. Відповідно до характеру збуту продукції шевці поділялися на тих, що шили на замовлення або тільки на ярмарок. Відомими ярмарковими були шевці з Кутів, які вивозили свої вироби в містечка Галичини. Практично в кожній родині виготовляли робочі постолі, а святкові замовляли у вправніших шевців. Спосіб виготовлення постолів був скрізь однаковим. У кінці XIX – на початку XX ст. шевство дещо змінило свій характер і зменшилося через брак замовлень і більшої кількості фабричного взуття. Зменшився попит на

сировину кустарного виробництва. Міські жителі дедалі частіше замовляли взуття із промислової сировини. Ті майстри, які не мали змоги забезпечити себе необхідною сировиною, потрапляли у лихварську залежність [183, с. 141–142].

Лимарство було розвинуте в незначних розмірах і переважно в містечках, де працювало по кілька майстрів [1054]. Наприкінці XIX ст. на Гуцульщині зареєстровано близько десяти лимарів (Кути, Надвірна, Ланчин) [724, с. 62–63]. На початку XX ст. лимарі були відомі у Делятині, Кутах, Космачі, Татарові, Рахові. Сільські майстри займалися, в основному, ремонтом старої упряжі, а нову селяни купували у Коломійі, де цей промисел процвітав. Серед виробів зі шкіри оригінальністю і своєрідністю вирізнялися ремені й торбини (тобівки, ташки), основними центрами виготовлення яких були передгірні населені пункти. Селянам для їзди на конях необхідна була упряж. Ярма побутували рідше, переважно їх купували в місті, замовляли в Коломійі, а кантарі, шори, вуздечки, шлеї, батоги виготовляли місцеві майстри. Серед гуцульських виробів зі шкіри своєрідністю й оригінальністю відзначалися ремені, торбини, тарниці. Найбільшими центрами з їх виготовлення були Річка, Снідавка, Брустурів, Уторопи, Криворівня, Голови, Жаб'є, Ясіня [183, с. 143].

Найяскравіше мистецтво обробки шкіри проявилось у декорванні кушнірських виробів і тих, що служили доповненням до одягу, специфічність якого диктувалася видом сировини і способом її обробки. Впродовж багатьох століть майстри виробили систему технічних засобів, орнаментально-композиційних та колористичних рішень декору, що відзначалися локальними рисами. Мистецький хист гуцульських кушнірів виявився в оздобленні кожухів і кептарів. Про кептарі Гуцульщини писалося дуже мало, а ті дослідники, що намагалися охарактеризувати цей самобутній вид народного ужиткового мистецтва, часто-густо вдавалися до помилкових суджень [278, с. 52–53].

Впродовж останнього століття простежувалися два періоди історії кептарів: перший – до 1918, другий – з 1920-х рр. Матеріалом для вивчення форми та оздоблення кептарів першого періоду послужили, насамперед,

десятки світлин, що збереглися в мешканців краю. На особливу увагу заслуговували світлини коломийського фотографа Кржа, зроблені в останній чверті XIX ст. Наявність світлин дало можливість при вивченні матеріалу застосувати, на жаль, так мало уживаний етнографами статистичний метод наукового аналізу. Для вивчення кептарів другого періоду велику користь дали як світлини з 1920–1930-х рр., що в достатній кількості зустрічалися майже в кожній родині, так і фактичний матеріал, зібраний дисертантом зі своїм батьком, краєзнавцем М.Клапчуком [287, с. 158–159; 288, с. 177–179].

Старовинний вид одягу – кептар, який красою своєї форми і вишуканістю декору неодноразово звертав на себе увагу дослідників, зберігся на Гуцульщині до сьогоднішнього дня. Це безрукавний кошушок, який одягався поверх сорочки. Покрій кептарів досить простий. Їх робили прямими чи розширеними донизу. Шили з цілої овечої шкіри з вирізами для шиї та рук спереду, іноді – збоку. Кептарі з двох шкір мали підкрійні сторони, які прикрашені прямою або з зубцями сап'яною смужкою. Основний матеріал – овеча шкіра з міхом, додатковий – кольоровий сап'ян, волічка, капслі, бавовняний шнурок і хутро.

Для кептарів з перевагою геометричного орнаменту характерним було симетричне розміщення декору. Проте, в деяких селах (Устеріки) кептарі мали лише рослинний орнамент. Верхня частина кептаря називалася «гридушки». Плечі й клини розшивалися прямою чи зубчатою смужкою червоного, зеленого та коричневого сап'яну. Зубці закінчувалися різноколірними шерстяними китицями і прикрашалися капслями.

Деякі кептарі в кутах оздоблювались аплікацією з сап'яну, що за формою нагадували раків, тому їх і називали «рачки». Кептарі мали невеликі кишені різної форми. Комір – стоячий або відлогий. Траплялися і кептарі без коміра й кишень. Заціпали їх на гудзики чи гачечки, зав'язували дармовисами. В різних районах, навіть в окремих селах декор кептарів неоднаковий; особливо відрізнялися вони колоритом. В межах Гуцульщини за цими ознаками виділено кілька типів кептарів [209, с. 417–419].

Серед кептарів Косівського повіту виділено декілька груп (космацькі, косівські, кутські, березівські, жаб'євські та устеріцькі), які відрізнялися покромом, орнаментикою та кольоровою гамою прикрас [277, с. 75–78; 363, с. 57–64]. На західній Гуцульщині [287, с. 158–159] вирізнялися дялятинські, ясінські, косівські, микуличинські, дорівські, ворохтянські та березівські кептарі [1050]. Кептарі закарпатської Гуцульщини (великобичківські, ясінські, рахівські, богданські) вирізнялися декором і колористикою, хоча мали з ними багато спільних рис. У буковинській частині краю виділялися дві основні групи кептарів – путильські та вижницькі [277, с. 75–78; 363, с. 57–64; 432, с. 57–65].

Таким чином, зібрані матеріали спростовують помилкові погляди на кептарі Гуцульщини, хоча вони і були свого часу висловлені відомими дослідниками. Немає підстав говорити про однотипність кептарів, оскільки у краї побутувало понад десять типів кептарів місцевого і немісцевого покромом, що значно відрізнялися один від одного. Одні з них давнього походження, деякі виникли на початку ХХ ст.

8.5. Ковальство

Обробка металу, відома у долині верхнього Пруту ще з часів первісної людини, у ХІХ–ХХ ст. була поширеним промислом на Гуцульщині. Ковальські центри базувалися у Косові, Путилі, Жаб'ї, Ворохті, Річці, Космачі, Красноїллі [725, с. 30]. З місцевого та привезеного металу ковалі виготовляли знаряддя праці – лопати, мотики, плуги, рала, серпи, коси, сокири, долота, підкови для коней, окуття возів і саней та, крім того, виконували складні роботи. Складність конструкцій, високий художній рівень виробів свідчили про знання технології та майстерність виконавців. Складнішою від кування була техніка лиття. Для відливання виробів з кольорових металів виготовляли, ливарні форми з глини, змішаної з піском, в які наливали розплавлений метал. Відлиту річ виймали, розбиваючи форму. Плавлення відбувалося у домашній печі або невеликому, спеціально обладнаному горні [183, с. 143].

Слюсарні та ковальські вироби виготовляли місцеві ковалі, а також мандрівні цигани [683, с. 374]. Майстри застосовували такі знаряддя праці, як ковальський міх, наковальню, молоти різних розмірів, щипці, свердла тощо. Металеві вироби виготовлялися на замовлення селян, а також продавалися на ярмарках. У 1926–1927 рр. на західній Гуцульщині було 28 патентованих ковалів [1050], в т. ч. по семеро – у Делятині та Ланчині [656, с. 1772–1838].

Окремої уваги заслуговував художній метал. У другій половині XIX ст., коли у сільське господарство Гуцульщини все більше проникли капіталістичні відносини, народні майстри працювали вже на збут і продавали свої вироби на ярмарках. Приблизно в останній чверті XIX ст. з'явилися скупники, які постачали майстрам сировину і за дешевими цінами закуповували їхні вироби і перепродували у курортних місцевостях (Ворохта, Яремче) і великих містах (Львів, Варшава). Окремі підприємливі скупники відправляли вироби аж до Америки. Для прикладу, у 1920–1930-х рр. на одному інкрустованому виробі скупники заробляли удвічі більше коштів [507, с. 26]. У результаті цього наприкінці XIX – початку XX ст. багато майстрів змушені були залишити виробництво художніх предметів побуту з кольорових металів. Зубожілі селяни не мали змоги придбати предмети побуту з металів. З часом домашні промисли втратили до деякої міри свій народний характер щодо форм, орнаменту та вжитковості. Окремі майстри, що на зламі століть почали виготовляти вироби на збут, пристосовували їх до смаку капіталістичного міста. Часто такі речі були низької якості щодо форм і художнього оформлення. Художні вироби з кольорових металів у першій половині XIX ст. на Гуцульщині виготовлялися з латуні та міді; вони були дещо важкі та грубі за виконанням, хоча свідчили про глибоке знання майстрами якостей цих металів. У другій половині XIX і на початку XX ст. з'явилися речі, виготовлені з нейзильберу. Основними центрами виробництва художніх предметів з кольорових металів були села Косівського, Путильського, Вижницького та два села Рахівського повітів. Перші відомі предмети побуту походили з Брустурова, де було понад 15 майстрів [507, с. 35].

Відомими у Галичині були майстри з Річки, Жаб'я, Космача, Красноїлля, Голов, Криворівні, Соколівки, Білоберезки. Слід зазначити, що виробництво предметів побуту з металів було спадковим і передавалося з покоління в покоління. Так, родини Дудчаків з Брустурова, Медвідчуків з Річки і Федюків з Дихтинця були творцями та носіями культури й народних традицій у виготовленні художніх виробів з кольорових металів. Окреме місце серед народних майстрів художнього металу займав В. Девдюк, який закінчив Віденські курси художніх промислів, і належав до тих майстрів, високохудожні твори яких досконалі щодо композиції та стилю. Він знав старовинні технічні прийоми обробки металу, орнаментальні елементи і мотиви. У селах Ворохта, Довгопілля, Зелена, Кривопілля, Перехресне, Ростокі, Устеріки, Яблуниця, Верхній Ясенів, Шешори, Старі Кути було один-два народних майстра, які виготовляли менш складні художні предмети з металу [507, с. 43–44; 1050].

Через брак матеріалів важко встановити центри і число майстрів-латунників у Північній Буковині. Відомо, що в Путилі, Яблуниці, Дихтинці, Селятині, Рівні та Вижниці вироблялися художні предмети з кольорових металів. Асортимент виробів був аналогічний тому, що вироблявся і в галицькій Гуцульщині. Села Ясіня і Ділове, що на закарпатській Гуцульщині, виготовляли пояси, латунні пряжки для яких виконувалися технікою литва, і люльки, прикрашені нейзільбером. Основними матеріалами для художніх виробів з металу, були мідь, бронза, латунь – «мосеж» (червона і біла), нейзільбер, сталь, латунні й нейзільберові бляхи, зрідка срібло. Для оздоблення виробів з дерева, рогу чи шкіри майстри вживали цинк, свинець, олово, рідше латунь, алюміній і нікель; для покривання бляхами дерев'яних топорищ, порохівниць і плоских торб – латунні і нейзільберові бляхи; для викладання в дереві так званого «жирування» – дрiт, підківки, дуги, зроблені з вузьких латунних чи нейзільберових блях. Як вже зазначалося, на межі століть в обробці кольорових металів замість червоної латуні почали використовувати нейзільбер. Цей сплав легко кувався, гнувся, полірувався. Завдяки цим якостям

він набув широкого поширення. З цієї ж причини майстри все рідше використовували білу латунь. Ці метали важко було купити, тому майстри нерідко переплавляли старі предмети і посуд. Недостача матеріалу і була однією з основних причин занепаду в 1930-х рр. колись широко розвинутого виробництва художніх предметів побуту з кольорових металів [507, с. 44–49].

У роки Першої світової війни цей вид промислу занепав. Більшість майстрів відбувала військову повинність в австрійській армії. Художню школу у Вижниці було закрито. У наступний період кількість народних майстрів-латунників з року в рік зменшувалася. У 1935 р. нараховувалося всього 40 латунників – «мосяжників». У 1938 р. художні вироби з кольорових металів виготовляли селяни лише п'яти сіл: Річки, Брустурів, Яворова, Красноїлля і Жаб'я. Асортимент виробів того часу – лускоріхи, пряжки, палиці, печатки, персні, застібки тощо. Збувалися вироби на ярмарках і за посередництва скупників – у містах і курортних місцевостях [507, с. 18–20]. Варто зазначити, що в той час художні вироби з кольорових металів почали витісняти шкіряні напівжиткові, напівдекоративні предмети, пишно прикрашені металом.

8.6. Столярство та різьба по дереву

Майстри-гуцули не одне століття виробляли столи, ліжка, колиски, намисники, скрині, одвірки, рами до вікон, кросна, тарниці тощо. Тільки в Косівському повіті на початку ХХ ст. їх налічувалося близько ста [693, с. 149] а на західній Гуцульщині було 12 патентованих столярів [284, с. 340]. Столяр випишував свої вироби такими ж писаками, як і бондар. Працювали вони поодиноці, рідко використовуючи учнів або найманих робітників, маючи невеликий набір інструментів – пилку, сокиру, долото, рубанок, свердло та примітивний столярний верстат для закріплення заготовок.

В асортименті столярних виробів найбільше місця займали різноманітні пиломатеріали, які призначалися як на продаж на місцевих ринках, так і на експорт. Менше розвинутим було виготовлення меблів, оскільки не

витримувало конкуренції з привізними, хоча в багатьох селах існували дрібні кустарні підприємства та окремі майстри, що займалися їх виготовленням. Іноді столяри виготовляли й музичні інструменти [1041].

Здавна розвивалося й теслярство – виготовлення пиломатеріалів, що призначалися для житлового та господарського будівництва (брус, плениці, дошки, сволоки, лати). Тесля відповідав за заготівлю пиломатеріалів та будівництво споруди. З теслярством і будівництвом тісно пов'язане виробництво драниці й гонти, якими вкривали житлові та господарські будівлі, робили дахи тощо. Лише у Надвірнянському повіті в 1889 р. було 69 теслярів та 153 гонтарів. Найбільше – у Яблуниці (60), Білих Ославах (50) та Ямній (20) [726, с. 1, 6]. У виробництві гонти відомим осередком був Ясенів [1297, арк. 78]. На початку ХХ ст. її виробництво почали налагоджувати на тартаках, використовуючи для цього відходи виробництва [725, с. 30]. У 1912 р. підприємства з виготовлення гонтів утримували Г. Розенгек, С. Зальнетер, Ю. Тагер та К. Тагер (Яблуниця), Е. Кантор (Середній Майдан) та Уйзер (Ворохта) [751, с. 552]. На західній Гуцульщині у 1926–1927 рр. було 22 теслі [656, с. 1772–1838]. У першій третині ХХ ст. лише в Косівському повіті було понад 50 майстрів-будівельників, що займалися не тільки будівництвом, але й виготовленням на продаж комплектів пиломатеріалів для спорудження будинків [360, с. 149; 727; 728, с. 8].

Колодії забезпечували потреби населення в колесах, дугах, полозах для саней тощо. Їх виготовлення було складним і трудомістким технологічним процесом. Ободи коліс, які гнули на спеціальному пристрої, виготовляли з ясена та береста, полози – з ясена, деревина якого тверда, легка і вологостійка. Для осей застосовували деревину берези, яку попередньо вимочували протягом кількох місяців у воді. Спиці заздалегідь виготовляли з молодого дуба. Полози широко використовувалися при виготовленні саней. Особливо масивні полози (корси) робили для корчуг. З другої половини ХІХ ст. поширеним видом домашнього промислу стало виготовлення точених токарних виробів – валків,

коловоротів, човників, веретен та інших предметів господарського та хатнього вжитку [360, с. 151]. 1912 р. було близько десяти патентованих майстрів [751, с. 548–549], а вже через десять років їх кількість зросла у чотири рази [656, с. 1772–1838].

З деревообробних допоміжних занять бондарство було одним із найдавніших і найпоширеніших – це виготовлення бочок, цебер, відер, коновок, бербениць, боклаг, черпаків. Цим займалися практично в кожній родині. Найбільшого розквіту воно досягло в ХІХ ст., з розвитком капіталістичного товарного ринку. Тоді велику потребу у бондарних виробках мали численні гуральні, поташні, смолярні, солеварні, а пізніше – нафтові копальні та рафінерії. При багатьох із них закладалися свої бондарні майстерні [723, с. 63]. Значна частина їх продукції збувалася на внутрішньому ринку, а також відправлялася на експорт. Кількість бондарів визначалася потребами ринку збуту. На початку ХХ ст. на Гуцульщині працювало 163 бондарі, з яких в Річці – 41, в Рожневі – 11, в Криворівні – 20, в Ясеніві – 10, в Брустурах – 33 [155, с. 381; 1297, арк. 78–80]. Ремісничі майстерні з виробництва бондарних виробів були невеликими і нечасто користувалися найманою робочою силою: у Криворівні на 15 підприємствах працювало 20 робітників, в Річці на 37 підприємствах – 41, в Жаб'ю на 15 підприємствах – 16 робітників. Більшість майстерень з виготовлення бондарних виробів належала селянам. Попит на бондарні вироби призвів до виникнення таких значних осередків, якими були Брустури, Ясенів, Криворівня, Великий Рожин, Річка, Жаб'є [1297, арк. 78–80]. Відомий бондар з Добротова С.Петруняк, крім бочок, виготовляв ярма, цимбали, скрипки та розп'яття [1045].

З розвитком бондарства та поступовим його переростанням у ремесло занепало, як вид допоміжного заняття, коритарство. Це був архаїчний спосіб виготовлення посуду, що полягав у видовбуванні серцевини колод дерева відповідної довжини і товщини. Використовувалися м'які породи – явір, береза, осика, з яких виготовляли вулики, корита, ночви, черпаки тощо [360, с. 149].

Заготовки робили з сирого дерева, підбираючи колоди відповідного розміру. Для великих виробів (кадовбів, міртуків для зберігання збіжжя та круп) здебільшого використовували порохняві колоди, які спочатку всередині випалювали, а потім видовбували долотом та обтісували. Для ночвів та корит колоди розрізали навпіл по осі, а потім кожну половину видовбували, залишаючи з обох боків плоскі вінця. Для виготовлення дрібних довбаних виробів використовували деревину твердих порід [555, с. 248].

На рубежі XIX – XX ст. ложкарі виробляли звичайні ложки з букового або яворового дерева, кращої якості – з ялівцю. Дерево, вибране для виробництва ложок, різали на дощечки, висушували, а відтак з них за допомогою різця, стругача та залізної вигостреної ложки вистругували самий предмет. За один день робітник з підготовлених дощечок міг виготовити приблизно 40–50 ложок. Ложкарі виробляли також черпаки, ополоники, мірки тощо [360, с. 149]. Ложки робили для домашнього вжитку і на продаж майже в кожному селі, а такі населені пункти, як Яворів, Брустури, Прокурава, спеціалізувалися в цьому. Тільки в Прокураві в 1920-х рр. працювало 94 ложкарів [1297, арк. 79], а в Косівському повіті – понад двісті [693, с. 149]. Починаючи з 1930-х рр., з появою металевих ложок, виробництво дерев'яних втрачає свої утилітарні функції і набуває суто декоративних.

Початки різьбярства в регіоні сягали XVII ст. Починаючи з другої половини XIX ст., історики і дослідники культури активно цікавилися українською народною різьбою по дереву [26, с. 109–130; 36; 37; 50, с. 141; 194, с. 77–84; 209; 263; 264; 265; 274, с. 60–68; 339; 340; 518, с. 39; 534, с. 172; 555, с. 346–365; 585, с. 1–78; 604; 744].

Для різьби використовували в основному явір, рідше клен, грушу, ще рідше – вільху, яблуню, сливу, горіх, кедр та тис. Давня плоска різьба не відзначалася багатством орнаментів (переважали лінії різної довжини та товщини). Скульптурні зображення минулого найчастіше знаходили місце на предметах культу – свічниках-трійцях, хрестах тощо. Найтиповішою у

народному будівництві була різьба нижньої частини хатнього сволока. Біля них вирізьблювалася дата спорудження будинку, ім'я господаря. Різьбою були прикрашені також круглі верхи стовпців хвіртки до гражд і комор. На їх лицевій стороні часто вирізали шестипелюсткові розетки, обведені кількома лініями, між якими – дрібні зубці. У монументальній архітектурі різьбою прикрашали хрести, розетки на одвірках та дверях, вівтарі та царські ворота [1044].

Великий арсенал різновидів різьби спостерігався на речах хатньої обстановки (скрині, столи, лави, полиці, намисники, ліжка, жердки, дитячі колиски). Різьбою прикрашали також знаряддя праці (кісе, кушку, бабки), засоби транспорту. Своєрідну групу складали підсвічники (трійці), основу яких становило півколо, звернене донизу опуклою частиною, до якого кріпилася невелика ніжка-підставка. Із зовнішньої сторони по нижній дузі прикріплялися дерев'яні дзвоники (дармовиси) [1043].

Майже в кожному селі жило кілька майстрів, які займалися різьбленням. Вони виготовляли предмети домашнього вжитку та прикрашали їх найчастіше плоскою різьбою, яка до половини XIX ст. залишалася на досить низькому художньому і технічному рівні. Найвизначнішими різьбярами другої половини XIX ст. були Юра, Василь і Микола Шкрібляки, Марко Мегединюк і Василь Девдюк. Всі вони зберегли традиції старої народної різьби по дереву та збагатили їх новими художніми і технічними прийомами. Вони стали носіями розквіту цього виду народного мистецтва. У традиціях гуцульської народної різьби по дереву працювало й багато інших майстрів у різних місцевостях Косівського повіту, найкращими з яких були Ю. та С. Корпанюки, В. Якіб'юк, Р. Кутащ, П. Гондурак, І. Семенюк, Ф. Дручків, М. Медвідчук та ін. [36].

Малодослідженим об'єктом вивчення були писані столи. Зовсім мізерну увагу вивченню цього питання уділив свого часу Я. Фальковський [587, с. 7–67], який у своїй монографії помістив єдину світлину писаного стола з Микуличина (урочище Ділок) і зробив висновок про відсутність у жителів долини Пруту

мистецьких здібностей та естетичного смаку. Проте, все це спростували дослідження батька та сина Клапчуків [283, с. 96–98; 288, с. 177–179; 289, с. 156–157; 290, с. 53–55]. У 1970–1972 рр. М. Клапчуком було виявлено та взято на облік 120 писаних столів, 61 % з яких зосереджено в Микуличині, 13 % – в Ямній і 10 % – у Дорі. Серед них 94 % – кімнатного типу, решта – кухонного.

Кімнатні столи характеризувалися значною висотою, а також довжиною, що майже втричі перевищувала ширину. Стільниця по довжині як правило набагато виступала над основою стола. Столи склалися з кругів, власне стола або скрині, шухляд, ніжок та підніжжя. Круги, в свою чергу, – з двох-трьох дощок, знизу прикріплених до поперечної лати. З переднього боку круг оббивався тонкою латкою. Якщо дошки та лата круга були виготовлені з ялиці чи смереки, то латки – завжди з явора чи ясена, тобто, з того ж матеріалу, що й власне стіл з ніжками. Круги прибивалися до стола лише за наявності кількох шухляд.

Основною частиною стола була скриня або власне стіл. Він складався з чотирьох боковин та дна, зробленого з двох-трьох ялицевих чи смерекових дощок. Боковини, виготовлені з яворових чи ясенових дощок, вміщували одну-три шухляди (одна-дві – спереду). Передня стіна шухляд виготовлялася з такого ж твердого дерева, що й стіл, все інше – з м'якого. Ніжки, як правило, – з явора чи ясена. Підніжжя було з дном або без нього. В першому випадку дошки розміщувалися у вигляді букви Н, або О, а в іншому, – знизу прибивалися дві-три дошки. Писані столи прикрашалися інтарсією (жированням). Ті з них, що виготовлялися з явора, ясена, ялиці чи смереки, мали врізані кусочки з груші, сливи чи бука [1043; 1044; 1045].

За формами орнаментальних елементів та їх композиціями у долині Пруту вирізнялося два типи столів – микуличинський та дорянський. До першої школи належали П. Сорохманюк, Д. Вередюк, М. Зазульчак, Я. Тефледжук та ін. Орнаментальними елементами їх столів були кола, ромби, трикутники видовжених пропорцій. Кола та ромби склалися у восьмипелюсткові квіти,

якими заповнювалися центральні частини передніх стінок столів та шухляд. На краях цих стінок та на ніжках робилися композиції з трикутників у вигляді одного-двох рядів. Деякі микуличинські майстри мали свої особливі деталі орнаменту. Так, П. Сорохманюк робив на ніжках стола хрестики з чотирьох трикутників, що сходилися вершинами. Д. Вередюк вкладав дрібні хрестики та сердечка між основними композиціями. Окрім писаних столів, майстри виготовляли писані скрині та крісла (П. Сорохманюк), куделі (Д. Вередюк), кам'яні хрести та шкіряні вироби (А. Косило). Дорянська школа майстрів інтарсії розвинулася в Дорі, Яремчі та Ямній. Основними орнаментальними мотивами їх столів були квадратики та трикутники, що компонувалися в хрестики [1043].

Таким чином, така значна кількість писаних столів на незначній території вказувала на великий попит та естетичний смак місцевого населення. Оскільки виготовлення писаних столів, скринь, стільців та інших виробів домашнього вжитку було надзвичайно великим досягненням народного мистецтва не тільки Гуцульщини, але й України в цілому, зупинимося детальніше на творчому доробку В. Турчиняка, який вважався найвизначнішим майстром сакрального різьбярства. Цього майстра-унікума знали керівники Української Народної Республіки. 1908 р. В. Шухевич писав М. Грушевському: «чоловік, про якого згадував в музеї Дідушицького, називається Вас. Турчиняк. Живе в Лузі (Делятин)» [1045]. У центрі села Луг стояла неперевершеної краси, не надто велика дерев'яна п'ятибанна церква, збудована в 1911 р. за проектом В. Турчиняка. Іконостас, престоли, проповідальниця, хори – чудово різьблені, а святі ікони виконані плоскорізьбою. Іконостас із плоскорізьбою був перлиною українського народно-церковного мистецтва. Руками майстра були виготовлені іконостаси в Яблуниці (1895–1904), Майдані (1905–1906), Стримбі (1930–1932), Ворохті (1936–1938), меблі для Надвірнянського повітового відділу (1932–1933) [1045].

8.7. Писанкарство

Найповніше писанкову техніку Галичини вивчали І. Гургула [206, с. 131–156], Е. Біняшевський [24; 25, с. 153–159] та ін. [315, с. 169–208; 497; 499, с. 457–474]. Для писанок найчастіше використовували курячі яйця, іноді – качачі, гусячі чи диких голубів. Для того, щоб фарба краще прилягала до яйця, його протравлювали оцтом. У другій половині ХІХ ст. виготовляли різні рослинні барвники (з коріння та кори різних порід дерев, кущів, плодів тощо), секрети приготування яких зберігались у кожній родині. Найбільше виготовляли червоні крашанки, колір для яких отримували з буряка, у який добавляли фуксин. Жовтий колір отримували з кори яблунь, синій – з узвару пролісків, чорний – з кори вільхи чи коріння кропиви, синій – з цвіту мальви чи гречаної полови, коричневий – з відвару лушпиння цибулі. Рослинні барвники закріплялися галуном чи розсолем квашеної капусти. З кінця ХІХ ст. з успіхом почали використовувати анілінові барвники. Спосіб виготовлення писанок був досить простим, однак вимагав неабиякого хисту для малювання на опуклій поверхні. Інструментом служили писак чи кісточка – паличка з бляшаною трубкою на кінці. На сирому яйці кісточкою розтопленим воском вимальовували ті місця, що їх слід залишити природними: обвідки, крапки та оперізування. Спочатку яйце фарбували світлою фарбою, після чого на її висохлу поверхню наносили віск для фіксації цього кольору. Потім фарбували у темнішій фарбі. І так робили доти, доки писанка не набирала вигляду, якого хотіли їй надати писанкарі. Закінчені вироби складали у череп'яні миски й клали у піч для розтоплення воску [209, с. 422].

Писанковий орнамент складався із основи і, власне, орнаменту. Основу узору творили лінії, розміщені навкруги поверхні яйця і відмежовували поля для орнаменту: геометричного, рослинного, тваринного чи предметно-побутового. У випадку, коли поверхня писанки поділялася однією лінією на дві поперечні або поздовжні частини, тоді орнамент розміщувався на кінцях писанки, або з двох її сторін. Коли дві або більше ліній перепліталися, вони

ділили яйце на чотири, часом, вісім і більше симетричних полів, де кожне поле заповнювалося орнаментом. Деколи самі лінії, що ділили поверхню писанки, утворювали її орнамент. Хрест складався з ліній або геометричних фігур, найчастіше трикутників, одиноких чи подвійних (з них утворювалися ромби). Чотири фігури (ромби або трикутники) складалися по дві одна проти одної по діагоналі, або вершками до середини, при чому вершки могли зійтись в одній точці. Дуже часто вершки сходилися між собою і тоді між фігурами утворювався простір у формі лінійного хреста. Таким чином, дуже часто утворювалася комбінація лінійного і фігурного хреста, які мали різні кольори. У вигляді хреста складалися також спіралі – навпроти одна або дві [206, с. 131].

Переважно зустрічалися восьмикутні зірки, рідше – шестикутні, ще рідше – п'ятикутні. Майже повсюди зустрічалися писанки, ціла поверхня яких була густо покрита ромбиками, квадратиками, дрібними трикутниками. Фігури такої мережі часто відзначалися різними кольорами, або були зарисовані дрібними рисочками. Спільною ознакою рослинного орнаменту було те, що він не відтворював цілих рослин, а лише окремі їх частини. Зазвичай, рослинний орнамент комбінувався з цих відокремлених частин у вигляді гірлянд, вінків чи китиць. Дуже рідко зустрічалися зображення вазону з квітами. Тваринний мотив виступав досить рідко – зустрічалися писанки з зображенням риб, коней, оленів. Малюнки цих фігур були плоскими, контурними, геометризаними. Тваринний орнамент використовувався лише у комбінації з геометричним чи рослинним малюнками. Геометричний орнамент переважав як на писанках, так і на вишивках. Відзначався значний вплив останніх на формування орнаменту писанки. Часто на них візерунок розташовувався за правилами орнаменту вишивки. У деяких селах збігалися і кольори [206, с. 134–141].

Значна кількість писанкарів була в Микуличині, Дорі, Ворохті, Ямній, Чорному Потоці, Космачі [1051–1052]. У 1932 р. гурток «Рідної школи» з Космача з метою збору коштів на будівництво трьох шкіл замовляв у місцевих писанкарок їхні роботи для продажу по одному золотому за штуку [393; 394].

8.8. Гончарство

Кількість і якість гончарних виробів визначалися побутовими потребами. Це був неполив'яний кухонний і столовий посуд, вироби для зберігання продуктів, предмети для освітлення тощо. Серед декоративно-ужиткових виробів – великі миски, дитячі іграшки та ін. Деякі гуцульські гончарі на початку XIX ст. зверталися до створення кахлевих печей та ікон [328; 364; 486, с. 417–435; 487].

Ще в кінці XVIII ст. почали застосовувати свинцеві поливи; столовий посуд та кахлі почали покривати білою ангобою, що стало передумовою для розширення декоративних засобів і кристалізації локальних художніх ознак. У композиції малюнків панувала ярусна система, при якій на стінки предмета наносилося кілька смуг горизонтальних мотивів, побудованих з квадратів, ромбів, кругів, квіток (подібно до елементів різьби та писанок). Високим був попит на кахлеві печі, що призвело до збагачення їх щораз складнішими розписами. Крім традиційних мотивів, майстри зверталися до сюжетів з життя та іконопису (популярними були зображення святих – Богородиці, Варвари, Катерини, Мефодія, Миколи). Поряд з розширенням сюжетів, розвивалися й збагачувалися композиційно-декоративні особливості. Малюнки стали виразнішими, глибше відображаючи нюанси подій і ситуацій. У досліджуваний період розпочався розквіт творчості Петра Гаврищева, який належав до когорти визначних косівських гончарів. Майстер виготовляв кахлі, поставники та дзбани, які характеризувалися ніжними рисами. Завдяки майстерній композиції орнаменту (кучері, тюльпани, листки, смерічки, трилистники) він домагався особливої простоти та гармонії форми й декору [486, с. 418].

Масовою продукцією на Гуцульщині у XIX ст. залишалися «писані» миски, які були популярними серед сільського населення. Миски, виготовлені поблизу Коломиї у середині XIX – початку XX ст., у порівнянні з косівськими та пістинськими, декорувалися фляндрованим розписом по мокрій білій або темно-вишневій поливі. Форми мисок схожі з косівськими, окрім того, що

коломийські гончарі робили їх майже з прямими стінками та чітко вигнутими до середини високими вінцями. Орнамент коломийських мисок складався з різноманітних хвилястих та зубчастих ліній, великих круглих плям і візерунків. На виробах гончаря К. Санойци зустрічалися зооморфний орнамент і постаті людей [486, с. 418–419].

Наприкінці XIX ст. у продажу побільшало фабричних виробів, з якими місцеві гончарі не мали можливості конкурувати. Успішно протистояли фабричним товарам лише косівські та пістинські майстри, які мали добрий ринок збуту в гірських селах. Виробництво пічних кахлів у XIX ст. досягло піку розвитку завдяки талановитим майстрам: І. Баранюку й О. Бахматюку з Косова, Д. Зондюку та П. Кошаку з Пістиня. Розписи на кахлях часто відображали визвольні змагання українського народу. Миски та кахлі підтверджували, що в 1850–1870-х рр. в кожному осередку вже існувала оригінальна манера розпису, яка вирізнялася як складом орнаментальних мотивів, так і засобом зображення, характером композиції. До когорти відомих майстрів того часу слід віднести О. Бахматюка, характерною рисою творчості якого було збереження та використання старовинного декору, зокрема, символічної орнаментики. Найпростіші елементи оздоблення він доповнив новими композиційними варіантами, створив набагато складніші орнаментальні розписи, розміщував їх на всій поверхні виробів, досягаючи гармонії форми й декору. Визначним гончарем був і П. Кошак, найбільший внесок якого – виготовлення сюжетно-тематичних розписів на кахлях. Про його високе мистецтво свідчили виготовлені ним в 1911–1925 рр. печі. У декорванні кахлів гончар широко використовував елементи рослинного світу, зображення домашніх тварин, диких звірів і птахів, але творчо їх переосмислював [486, с. 419–420].

У другій половині XIX ст. розпочався спад керамічного виробництва. Однією з причин цього процесу була неспроможність гончарних виробів протистояти натискові фабричної фарфоро-фаянсової й металевої продукції, яка дедалі частіше з'являлася на ринку в значній кількості. Крім того, через

несприятливі міжнародні відносини, зменшився експорт у Румунію й на Буковину. Кількість майстрів на початку ХХ ст. скоротилася до 30 (у 1875 р. їх було понад 200), які перебували в повній залежності від скупників [1046].

Зацікавлення передових кіл громадськості народною керамікою та спроби розвинути її виробництво сприяли створенню в Коломиї в 1876 р. гончарної школи, яка відіграла неабияку роль у підготовці кваліфікованих кадрів, проте, перестала існувати ще до початку Першої світової війни. У Пістині та Косові, де народні традиції були міцнішими, керамічний промисел досяг значного розквіту. Гончарні вироби успішно конкурували з фабричними завдяки попиту серед місцевого населення та різноманітності виробів (побутовий і декоративно-побутовий посуд, скульптурні вироби, кахлі). Кухонний посуд (гличики, миски, макітри, горщики, ринки) прикрашався нескладним декором (вертикальні лінії, решітка, невеликі круглі плями). На початку ХХ ст. увага майстрів зосередилася на вдосконаленні форм виробів. На зламі століть творчість косівських, старокутських і пістинських майстрів не зазнала помітних змін. Знаряддя праці, що використовувалися віками, були не надто складними. Пістинські майстри використовували жовтогарячу поливу, яка утворювалася при додаванні сурми. Ця характерна риса відрізняла їхні роботи від косівських і колумійських. Крім золотаво-жовтого, зеленого та коричневого кольорів, поступово з'явився синій з різноманітними відтінками. У 1920-х рр. його використовували і кутські гончарі [486, с. 420–423].

Гончарство склало важливу сторінку у великій книзі досягнень гуцульських народних промислів і ремесел на тлі розвитку культури та господарства Центрально-Східної Європи.

8.9. Малопоширені ремесла

Кравецтвом займалися переважно жінки, кожна з яких могла пошити сорочку, полотняні штани тощо. Проте, окремі майстрині спеціалізувалися на пошитті виробів складнішого крою (весільний одяг, чоловічий поясний і т.п.).

Шапочники виготовляли зимові та літні чоловічі головні убори. Кравецтво побутувало як домашнє заняття і промисел, який був розвинутий у Делятині, Косові, Жаб'ї, Рахові. Там діяли невеликі майстерні, клієнтами яких були багаті селяни і міщани. В кінці XIX ст. кравці взимку розходилися по селах в пошуках заробітку. У XX ст. мандрівне кравецтво перестало бути типовим, кравці дедалі частіше працювали вдома, іноді виїжджаючи на села, щоб взяти замовлення. Окремих спеціальних приміщень вони, зазвичай, не мали. Тільки у Косові, Кутах і Делятині було кілька обладнаних майстерень [1042].

Для пошиття одягу використовували льняне і конопляне полотно, вовняні тканини, а дещо пізніше – бавовняні. Замовлення селян шилися з їхнього матеріалу, а міські мешканці користувалися фабричними тканинами. Верхній одяг шили, переважно, кравці-чоловіки, вироби з легших тканин – жінки. Весь виробничий процес здійснювався вручну, для пошиття виробів із домотканих тканин використовували прядені вручну нитки, фабричні – для легких тканин. Швейні машинки увійшли у практику міських кравців аж на початку XX ст. Сільські майстри часто святковий одяг носили шити на машинці до міста, решту роботи виконували вручну. При розкроюванні тканин, як правило, викройками не користувалися [183, с. 145].

Характерною особливістю у роботі всіх гуцульських кравців було дотримання стійких традиційних форм крою. Індивідуальна творчість більше стосувалася методів поєднання конструктивних деталей, видів швів і, особливо, оздоблення одягу, що мало локальні відмінності: жаб'ївські сердаки відрізнялися від рахівських, надвірнянських та путивльських; космацькі сорочки – від таких у Криворівні чи Жаб'ї. У 1930-х рр. зміни, що відбулися в традиційному народному вбранні, зникнення окремих його компонентів, впливали на розвиток кравецтва, особливо міського, обсяги якого зменшилися внаслідок збільшення одягу промислового виробництва [183, с. 146].

Народний одяг гуцулів завжди оздоблювався різноманітними прикрасами, найпоширенішими з яких були вироби з бісеру (гердани, силянки),

багато яких виготовлялися в Делятині та інших передгірних селах [1048]. Для виготовлення цих прикрас використовували прозорий і темний, фарфоровий і скляний дрібний круглий бісер. Найстарішим способом їх виготовлення було плетіння – нанизування – силяння бісеру на кінський волос або нитку. Цей спосіб не вимагав особливих пристроїв – лише точних розрахунків пацьорок та переплетення ниток. Силянки (до 4 см ширини) завершувалися тороками-петельками. Інший спосіб виготовлення прикрас з бісеру – ткання. Ним виготовляли гердани, які відрізнялися від силянок відсутністю ажурі та щільністю фактури. Для ткання герданів використовувалася підставка (40–50 на 8–10 см) з двома дерев'яними порогами заввишки 5 мм на кінцях. Відповідно до ширини гердана в насічки на порогах або на забиті цвяшки накладалася основа з ниток, на якій голкою ткалися візерунки.

Виробам з бісеру характерні композиції з дрібними елементами орнаменту. Мотиви орнаменту – геометричні (подібні до вишивок). Найпоширенішим був ромб з видовженими сторонами та контурами. Площа ромбів заповнювалася перехрестям, ромбиками, цятками. Ромби відмежовувалися розділовими елементами у вигляді перехресть та трикутників. Подібно вишивкам, в прикрасах з бісеру спостерігалися своєрідні місцеві особливості [209, с. 440–442]. Плетінки з Микуличина користувалися великим попитом не тільки у місцевого населення, – такі вироби красувалися й на шиях Л. Українки та О. Пчілки [291]. Ще в ХІХ ст. виготовлялися шийні прикраси з червоних коралів з мосяжними бляхами, які зав'язувалися шнурками або заціпалися металевою чепрагою.

Розвитку каменярства сприяла діяльність наприкінці ХІХ ст. численних каменоломень (Ямна, Верхній Ясенів, Криворівня, Брустурів, Тюдів, Косів, Татарів). Каменярі виготовляли млинові жорна, надгробні та придорожні хрести, точила, кресала. Оброблений камінь широко застосовувався у будівництві, для мурування пивниць, криниць, плотів, викладання подвір'їв, стежок і т.п. [1053].

Лозоплетіння на досліджуваній території було слабо розвинуте – плели кошики різних форм і розмірів для транспортування та зберігання продуктів. Лозу та ліщину використовували також для будівництва сушарок (на 50–100 снопів кукурудзи), а з житньої соломи плели капелюхи. Плетіння з лози, кореня, тонкої драниці найбільше побутувало у передгірних селах Гуцульщини (Кути, Вербовець, Тюдів). Лозу та ліщину різали ранньою весною, в кінці червня або пізно восени, коли легко можна зняти кору. Пруття запарювали, щоб було гнучким. Плетіння здійснювалось різними способами – «простий», «хрестиковий», «спіраллю», «косою» [683, с. 329–330].

Отже, домашні промисли та ремесла сприяли не лише зайнятості населення та отриманню заробітків, але й вирізнялися індивідуальними мистецькими особливостями, що вносили значний вклад у розвиток народного мистецтва краю та України.

Бурхливий розвиток ремісництва у Східній Галичині наприкінці XVIII – середині XIX ст. створив усі передумови для розбудови, проте криза 1873 р. призвела до скорочення чисельності дрібних промислових підприємств наполовину. На межі XX ст. на Гуцульщині діяла незначна кількість промислових підприємств, серед яких переважали водяні млини та тартаки, цегельні. У першому десятилітті XX ст. кількість дрібних і середніх підприємств, а також зайнятих на них робітників зросла вдвічі, однак, у виробничій сфері було задіяно лише 6 % населення. Наприкінці 1920-х рр. зросла чисельність офіційно зареєстрованих ремісників, проте ця кількість була незначною на загальному тлі держави і виносила десяту частину від кількості ремісників воєводства. Незареєстрованих ремісників по окремих населених пунктах було у декілька разів більше.

Більшість населених пунктів за кількістю ремісників відносилися до незначних; великих було лише 5 %. За чисельністю понад половину становили ремісники зі значним та високим рівнем поширення (шевці, ковалі, різники

худоби, столяри, кравці, колодії та кушніри), що пов'язано з переважаючими галузями господарства – тваринництвом та лісовим господарством. Лише у дев'яти населених пунктах відмічено абсолютний максимум ремісників за окремими спеціальностями.

За приналежністю до галузей господарства спеціальності ремісників можна згрупувати наступним чином: переробка сільськогосподарської продукції (переважали шевці та різники худоби; дефіцитними були квітникарі, килимарі та лимарі); побутове обслуговування (переважали кравці, значно менше було парикмахерів і годинників, найменше зафіксовано капелюшників та кошикарів); лісопереробка (найбільше було столярів, колодіїв та бондарів; найменше – гонтарів та різьбярів, що видається неправдоподібним, оскільки майже кожен будинок крили гонтами, а своїми різьбярями Гуцульщина славилася на весь світ); техніка (ці професії були представлені лише слюсарями та ковалями); будівництво (переважали мулярі, бляхарі та гончарі; малопоширеними були склярі та каменярі); громадське харчування.

До 1930-х рр. кількість ремісників скоротилася у порівнянні з довоєнним періодом у три рази, що було викликане укрупненням виробництва та значною кількістю непатентованих ремісників через високі податки та збори. Воєводство за цими показниками займало одне з останніх місць у Польщі; менше було лише на Поліссі та Тернопільщині. Для покращення стану справ у міжвоєнних роках функціонували ремісничі цехи, школи й гуртки, кооперативи (найбільшим був кооператив «Гуцульщина» у Косові).

Процес удосконалення ткацьких знарядь та методів обробки сировини на Гуцульщині проходив повільно, тому у досліджуваний період зустрічалися архаїчні знаряддя і техніка обробки льону, конопель та вовни. Ручна технологія обробки сировини була загальноприйнятою. З другої половини XIX ст. через наступ великої машинної індустрії західних провінцій Австрії розпочався період занепаду ткацтва. Кількість ткацьких підприємств з 1842 до 1880 рр. зменшилася у десять разів, а суконне виробництво скоротилося втричі. За

рахунок зменшення переробної текстильної промисловості почали виростати дрібні торговельні підприємства та розвинулося скупництво, що привело наприкінці XIX ст. до розкладу народних промислів, позбавлення великої кількості ткачів власних верстатів і започаткування дрібних ткацьких підприємств. На початку XX ст. міськими ринками заволоділа привозна тканина, витісняючи ручні вироби. І лише у відсталих селах збереглися осередки цього давнього народного промислу. Ручним залишалося лише художнє ткацтво, насамперед килимарство.

У вишивці гуцулів збереглися архаїчні риси народного орнаменту. Побутовали вишивки одягового призначення. Властивості лляних і вовняних тканин, сукна, шкіри, використаних для пошиття одягу, зумовлювали характер і структуру матеріалів, якими виконувалася вишивка. Наприкінці XIX ст. існувало 12 видів техніки вишивання. Особливістю гуцульської вишивки був її геометричний орнамент, геометризовані навіть антропоморфні та зооморфні мотиви. Виокремлювалися криворівнянські, красноїлівські, брустурівські, жаб'євські, космацькі, пістиньські, косівські, яворівські, вижницькі, путильські, ясінські, рахівські, богданські, микуличинські, дорівські та підгірські вишивки.

Обробка шкір і виготовлення з них ужиткових виробів були досить поширеними, особливо ж вичинка овчини, юхти, керпцівок, сировиною для яких служили овечі, коров'ячі та козячі шкіри. Крім цього, вичиняли шкіри диких тварин. Кожен гатунок матеріалу передбачав свої види сировини, спосіб і знаряддя вичинки, майстрів. Вичинкою шкіри з хутром і пошиття з неї кожухів, кептарів, шапок, покривал та нарукавників займалися кушніри, які на межі століть працювали не тільки вдома, а й розходилися у пошуках заробітків по інших селах, чим сприяли розвитку цього промислу. Кушнірство носило винятково кустарний характер. Тільки в окремих майстернях користувалися привозною сировиною та існувала певна спеціалізація. Гарбарство і кушнірство мало свої давні традиції у місцевому промисловому виробництві, яке в період розвитку капіталізму не тільки не зменшувалося, а й інтенсивно розвивалося. У

1880-х рр. нараховувалося понад 60, а у 1920–1930-х рр. – кілька сотень майстрів. Чимало майстрів потрапляли в залежність від скупників та ставали найманою робочою силою.

Шевство розвивалося по містечках, де був великий попит на чоботи та черевики; типове взуття селян (постоли) виготовляли майже у кожній сім'ї. У Кутах та Вижниці було понад 20 шевців вищої кваліфікації, яких у народі називали «німецькими». Майже до середини ХХ ст. місцеві шевці забезпечували своїм взуттям основну частину населення; фабричне ж взуття проникало в села досить повільно. На межі століть шевство дещо змінило свій характер: зменшилися замовлення і побільшало фабричного взуття. Зменшився і попит на сировину кустарного виробництва; міські жителі дедалі частіше замовляли взуття із сировини промислового виробництва. Лимарство було слабо поширене і функціонувало переважно у містечках, де працювало декілька майстрів, які займалися ремонтом упряжі.

Найяскравіше мистецтво обробки шкіри проявилось у декоруванні кушнірських виробів і тих, що служили доповненням до одягу, специфічність якого диктувалася видом сировини і способом її вичинки. Протягом багатьох століть майстри виробили систему технічних засобів, орнаментально-композиційних та колористичних рішень декору, що відзначалися локальними рисами. Мистецький хист гуцульських кушнірів виявився в оздобленні кожухів та кептарів. За декоруванням та колористикою виробів можна виділити 14 типів кептарів: космацький, косівський, кутський, жаб'євський, устеріцький, дялятинський, ясінський, ворохтянський, березівський, великобичківський, рахівський, богданський, путильський та вижницький, чим спростовуються помилкові погляди деяких вчених щодо однотипності кептарів Гуцульщини.

Обробка металу, відома у долині верхнього Пруту ще з часів первісної людини, у ХІХ–ХХ ст. була поширеним промислом. Слюсарні та ковальські вироби виготовляли місцеві ковалі та мандрівні цигани. Окремої уваги заслуговував художній метал. У другій половині ХІХ ст. народні майстри

працювали на збут своїх виробів на ярмарках. В останній чверті століття з'явилися скупники, які постачали майстрам сировину і по дешевих цінах скуповували їхні вироби. В результаті цього на межі ХХ ст. багато майстрів змушені залишити виробництво художніх предметів побуту з кольорових металів. У роки Першої світової війни художній промисел занепав, після неї кількість майстрів-латунників з року в рік зменшувалася. У середині 1930-х рр. їх нараховувалося лише 40, а художні вироби виготовляли селяни з Річки, Брустурів, Яворова, Красноїлля та Жаб'я. Художні вироби з кольорових металів витісняли шкіряні напівдекоративні предмети, прикрашені металом.

Столярство було одним з найпоширеніших видів ремесел. Столяри (понад 200 патентованих та понад тисячу непатентованих) виготовляли для місцевих ринків та на експорт столи, ліжка, колиски, намисники, скрині, одвірки, рамці до вікон, замки, кросна, сідла (тарниці) тощо. Здавна було добре розвинуте й теслярство – виготовлення пиломатеріалів, призначених для житлового та господарського будівництва. З будівництвом було тісно пов'язане виробництво драниці та гонти, виробництво яких на початку ХХ ст. почали налагоджувати на тартаках. Колодії забезпечували потреби населення в колесах, дугах, полозах для саней тощо. Їх виготовлення було складним і трудомістким технологічним процесом. З другої половини ХІХ ст. поширеним видом домашнього промислу стало виготовлення точених виробів – валків, коловоротів, човників, веретен та інших предметів господарського та хатнього вжитку. Одним із найдавніших і найпоширеніших було бондарство – виготовлення бочок, цебер, відер, коновок, бербениць, боклаг, черпаків, чим займалися майже в кожній сім'ї. Бондарство найбільшого розквіту зазнало в ХІХ ст., коли велику потребу у їхніх виробах мали численні гуральні, рафінерії, підприємства з виготовлення поташу, смоли та солі. З розвитком бондарства та поступовим його переростанням у ремесло занепав такий вид ремісництва як коритарство. Немаловажним було і виробництво дерев'яних ложок, черпаків, ополоників тощо, проте, з появою у 1930-х рр. металевих виробів, послуги ложкарів стали мало потрібними.

Плоска різьба, початки якої сягали XVII ст., не відзначалася багатством орнаментів; пізніше до орнаменту ввели квадрат, прямокутник, трикутник, коло. Скульптурні зображення минулого найчастіше заходили місце на предметах культу, у народному будівництві, на речах хатньої обстановки, знаряддях праці, транспортних засобах. Плоска різьба до середини XIX ст. залишалася на досить низькому художньому і технічному рівні. Відомі різьбярі XIX ст., які зберегли традиції старої народної різьби по дереву, збагатили їх новими художніми і технічними прийомами та спричинили розквіт цього виду ремесла та народного мистецтва. Оригінальністю вирізнялися різьблені (писані) столи, прикрашені інтарсією, яких виділено декілька типів.

Кількість та якість гончарних виробів визначалися потребами селянського побуту. Деякі гуцульські гончарі виробляли кахлі, ікони, декоративно-ужиткові вироби. У другій половині XIX ст. розпочався спад керамічного виробництва, однією з причин чого була неспроможність гончарних виробів протистояти натискові фабричної фарфоро-фаянсової та металевої продукції, яка дедалі частіше з'являлася на ринку у значній кількості. Кількість майстрів до кінця у століття скоротилася у шість разів. Але й ця частина майстрів була в повній залежності від скупників. В Пістині та Косові, де народні традиції були міцні, керамічний промисел досяг значного розквіту. Гончарні вироби успішно конкурували з фабричними завдяки попиту серед місцевого населення та різноманітності виробів. Завдяки композиції орнаменту виділено коломийський, косівський, пістинський та кутський типи.

Кравецтвом займалися переважно жінки, окремі майстрині спеціалізувалися на пошитті виробів складнішого крою; шапочники виготовляли чоловічі головні убори. Цей вид ремесла був розвинутий у містечках та промислових центрах, де діяли невеликі майстерні, в які найчастіше зверталися багаті селяни та міщани. Весь виробничий процес здійснювався вручну і тільки на початку XX ст. у практику ширше увійшли швейні машинки. У 1930-х рр. зміни, які відбувалися у традиційному

народному вбранні, зникнення окремих його компонентів, впливали на розвиток кравецтва, особливо міського, його обсяги зменшувалися із проникненням у побут одягу промислового виробництва. Народний одяг гуцулів завжди оздоблювався різноманітними прикрасами, найпоширенішими з яких були вироби з бісеру, більшість з яких виготовлялись у підгірських селах.

Географічно обмежене розповсюдження (Микуличин, Чорний Потік, Космач) мало виробництво писанок, які вирізнялися геометричним, рослинним, тваринним і предметно-побутовим орнаментами. Фарби писанок поділялися на дві групи – фонові та мотивні. Переважав червоний фон, а мотиви малювалися білою та жовтою фарбами, до яких приєднувалася зелена.

Розвитку каменяряства сприяла діяльність чисельних каменоломенів наприкінці ХІХ ст. Каменярі виготовляли млинові жорна, надгробні та придорожні хрести, точила, кресала. Оброблений камінь застосовувався у будівництві для мурування стін, фундаментів, пивниць, криниць, плотів тощо. Лозоплетіння було слабо розвинутим – плели кошики різних форм і розмірів для транспортування та зберігання продуктів. Лозу та ліщину використовували також для будівництва сушарок, а з житньої соломи виготовляли плетені капелюхи. Цей вид ремесла побутовув у передгірних селах Гуцульщини.

Таким чином, домашні промисли та ремесла були одними з найважливіших галузей господарювання гуцулів, характеризувалися значним розвитком у першій третині ХХ ст. і популяризували народну гуцульську культуру та мистецтво далеко за кордоном.

Розділ 9

СФЕРА ПОСЛУГ

9.1. Торгівля та ціноутворення

Гуцульщина мала тісні торговельні зв'язки з різними країнами Європи, розвивалася і внутрішня торгівля через мережу крамниць, закладів громадського харчування, ярмарки та торги. Власне через торгівлю здійснювався зв'язок краю і в культурному, освітньому та науковому аспектах.

Торгівля в регіоні здійснювалася на ярмарках, торгах, у місцевих закладах торгівлі й харчування (корчми, магазини), через міжрегіональний і міждержавний торговельні обміни. Важливу роль відігравали ярмарки, які проводилися у Делятині, Надвірній, Косові, Уторопах, Яблунові та Пістині. Право на їх проведення надавалися центральною владою. Зокрема, у 1854 р. ярмарки і торги збиралися, як правило, на релігійні свята – 12 липня (Петра і Павла), 16 липня (Андрія і Онуфрія), 8 серпня (Пантелеймона), 10 вересня (Яна), 30 жовтня (Лукаша), 12 грудня (Андрея), 21 листопада (Михайла) та 31 грудня (переддень Нового року) [607, с. 70–72]. Кількість ярмарків завдяки збільшенню об'ємів сільськогосподарського виробництва щороку зростала і в 1866 р. ярмаркова торгівля була дозволена, крім вищезгаданих містечок, у Яблунові, де, крім шести офіційних ярмарок, відбувалося кілька неофіційних (11 квітня, 18 червня, 6 липня, 8 серпня, 3 грудня), які місцева влада заборонила 1873 р. [1242, арк. 3, 5].

1871 р. ярмарки на Гуцульщині класифікувалися як одно-, двох-, трьох- і чотирьохденні. Одноденними були всі ярмарки у Делятині, два косівських (на Вознесіння Господнє і 15 серпня), один пістинський (31 грудня) і всі три – у Надвірній. Дводенні проводилися в Косові (у четвер першого тижня Великого посту) і Пістині (5–6 січня, 17–18 березня, в четвер-п'ятницю по Великодню, в понеділок-вівторок по Зелених святах, 30 червня – 1 липня). Чотириденні ярмарки відбувалися в Кутах і Пістині [62, арк. 76–78].

1875 р. у Делятині проводилися ярмарки з продажу господарських товарів та овець на Успіння Пресвятої Діви Марії й Михайла та торги – в понеділок і п'ятницю; у Коломиї – на Успіння Пресвятої Діви, 3 серпня, 13 вересня, 30 жовтня, 18 грудня, торги – щопонеділка та щоп'ятниці; у Косові – в четвер першого тижня Великоднього посту, на Вознесіння Господнє, 15 серпня і 1 жовтня, а торги відбувалися щопонеділка та щоп'ятниці; в Кутах проводилося чотири ярмарки: 30 січня, 22 травня, 26 вересня і 13 листопада. Торги велися в понеділок та вівторок. У Надвірній було чотири ярмарки: 6 січня, 23 квітня, 29 червня й 1 жовтня. Два торги проводилися в понеділок і п'ятницю. У Печеніжині ярмарки організовувалися 6 січня, 25 березня, по Зелених святах, 16 серпня, 14 вересня та 27 жовтня. У Пістині відбувалося 11 ярмарків: 5 січня, 17 березня, в четвер по Великодню, по Зелених святах, 30 червня, 27 липня, 29 серпня, 18 жовтня, 8 і 30 листопада та 31 грудня [627, с. 10–16; 641, с. 11].

У 1883, 1890 та 1905 рр. у Делятині ярмарки з продажу господарських товарів та овець збиралися 25 березня, 1 червня, 27 серпня, 30 листопада й 21 грудня. У Яблунові ярмарки були 31 січня, 15 лютого, 14 травня, 29 серпня, 14 жовтня та 30 грудня, а в Коломиї – 6 лютого, 24 квітня, 15 червня, 3 і 28 серпня, 13 вересня, 30 жовтня, 18 грудня; торги – щопонеділка та щоп'ятниці. У Косові – в четвер першого тижня Великоднього посту, на Вознесіння Господнє, 25 серпня і 11 жовтня (у разі, коли на той день припадало свято, – ярмарковим був наступний), а торги відбувалися щопонеділка та щоп'ятниці. У Кутах ярмарки проводилися 30 січня, 24 дня Великого посту, 26 вересня і 13 листопада, торги велись у вівторок та п'ятницю. У Надвірній ярмарки були 18 січня (3 дні), 5 травня (8 днів), 11 липня, 13 жовтня, а торги – в понеділок і четвер. У Печеніжині ярмарки відбувалися 19 січня, 7 квітня, четвертого дня по Зелених святах, 28 серпня, 27 вересня, 8 листопада. У Пістині ярмарковими днями були 29 березня, в понеділок по Зелених святах, 8 серпня й 10 вересня [626; 628; 629, с. 135–139; 638; 640; 642; 643; 671; 759; 812]. Такими ж залишалися дні ярмарків і торгів перед Першою світовою війною [273].

Щоправда, вперше згадувалося, що в Рожневі торги відбувалися щочетверга. Найбільшим торговим містом і надалі залишалася Надвірна, де раз на рік проводився восьмиденний ярмарок, підтверджуючи його регіональне значення.

Торгівля на ярмарках, як свідчили попередні дані, відбувалася цілорічно, проте з певними особливостями. 1871 р. було проведено 36 ярмарків, з яких навесні – п'ять, влітку – 14, восени – сім та взимку – 10 [62, с. 74–79]. Такий розподіл пояснювався наявністю вільного часу після сезонних робіт та більшою кількістю виробленої продукції. Навесні та восени селяни проводили найбільший об'єм сільськогосподарських робіт, а влітку та взимку могли продавати вирощений урожай. Тим паче, що ціни взимку були дещо вищими, ніж відразу після збору врожаю. Приурочення ж більшості ярмарків до релігійних свят було розповсюдженим явищем в усій Європі [243, с. 93].

Характерною особливістю ярмарків була їх спеціалізація. Так, Делятин спеціалізувався на продажі вовни та овець (він був одним з найбільших за цим видом товару у Галичині), в Надвірній відбувалися великі ярмарки з продажу ВРХ та овець, у Пістині та Яблунові – ВРХ, а в Косові – солі та фруктів (насамперед, яблук). У торгах брали участь і закордонні жителі. Великими були й об'єми торгівлі – в Надвірній за день могли продати до шести тис. овець [194, с. 82]. Надвірна спеціалізувалася також на торгівлі каракуля, овечих і козячих шкір. У 1870–1880 рр. лише у Кутах 60 кушнірів щорічно виправляли до чотирьох тис. шкір на кожухи, котрі збували на ярмарках в навколишніх містах [734, с. 51]. У Делятині щорічно продавалося 200 кожухів, 1000 овечих шкір, 2000 пар взуття [734, с. 27]. Відомо, що 13–14 квітня 1908 р. розпродано 300 коней, 350 биків, 450 корів, 150 ялівок, 100 телят, дещо пізніше – по 100 бугаїв і ялівок, 150 коней та 200 корів. У Надвірній 6–7 травня та 16 червня 1908 р. було продано 810 коней, 850 биків, 950 корів, 300 ялівок, 320 телят, 850 овець, 45 кіз та 1400 голів різного молодняка [1238, арк. 1, 29].

Інтенсивною була торгівля на ярмарках Косова, де продавали овець, ВРХ, кіней, рибу, сіль, продукти тваринництва, овочі, фрукти, ремісничі вироби,

спиртні напої [477, с. 336]. В Уторопах і Яблунові продавали сіль [194, с. 34–35], Пістинь славився торгівлею ВРХ і гончарними виробами. У Кутах відбувалися великі ярмарки з продажу овець, кіз, ВРХ і коней, яких зазвичай купували вірмени для перепродажу за кордоном [596].

Ярмарки були не лише місцем продажу-купівлі товарів, а й відігравали роль своєрідних ремісничо-сільськогосподарських виставок. Там відбувалися також театральні вистави, виступали співаки та музиканти [243, с. 101]. Таким чином, ярмарки гуцульських міст відігравали надзвичайно важливу роль не тільки в економічному, а й культурному житті гуцулів, сприяли розвитку народних промислів і мистецтва [477, с. 338].

Дещо відрізнялися торги, що спеціалізувалися на продажу певного виду товарної продукції. Вони відбувалися один-два рази на тиждень (як правило, в понеділок, вівторок або четвер та п'ятницю). Дводенні торги проводилися в містечках і більших селах, де розвивалося солеваріння та ремісництво (Делятин, Косів, Кути, Надвірна) [639, с. 35–39]. Крім цього, селяни торгували й під час проведення сільських храмів, де поряд з речами релігійного спрямування продавалися товари широкого вжитку. Найбільшими такі торги були в Жаб'ї. Отже, можна сказати, що різнопланові за асортиментом товару торги відігравали важливу роль у житті селян, сприяли економічному зближенню містечок і сіл, стимулювали розвиток ремесел [477, с. 338–339].

Цінова політика у селах Гуцульщини наприкінці ХІХ ст. [754; 1056] практично не відрізнялася від такої у містечках та адміністративних центрах, за винятком імпортованих товарів (дод. 3.1). Селянам для повсякденного вбрання необхідно було затратити чотири-п'ять, а сільським урядовцям – 15–20 зол.; святковий одяг коштував удвічі-втричі більше. Значними були ціни і на постільну білизну. Дорого коштували металевий господарський інвентар, домашня худоба (корова – 50 зол.) та привозні продукти. Враховуючи, що місячна заробітна плата наймита становила три зол., то видається надзвичайно складним життя селянської родини.

У 1903 р. сільськогосподарські товари на біржах Галичини коштували (у коронах за 50 кг): пшениця – 7,5–7,7, жито – 6,2–6,3, овес – 6–6,4, ячмінь – 5,2–5,7, горох – 7,5–10,5, конюшина – 50–90 [386]. 1 грудня 1918 р. Державний Секретаріат фінансів ЗУНР видав розпорядок, за яким встановлювалися ціни за патент на продаж тютюну. Так, оплата у місцевостях з кількістю населення понад 10 тис. осіб складала 500 корон, 5–10 тис. осіб – 400, в інших місцевостях – 300 корон. Тут же говорилося про заборону продажу тютюнових виробів під відкритим небом або коли вони розносилися безпосередньо по хатах. Порухення правил торгівлі каралося штрафом у розмірі 10 тис. корон і арештом до шести місяців [454, с. 8–9]. Заготівельна ціна на худобу виносила: за ВРХ підвищувалася до двох корон за кілограм живої ваги, проте ліквідовувалася довоєнна доплата в розмірі однієї корони за кілограм живої ваги. Ціна телят і свиней залишалася незмінною [453, с. 25].

Поряд з ярмарками та торгами функціонувала постійна торгівля, яка здійснювалася через крамниці, склепи, корчми, кав'ярні, ресторани тощо. Наприкінці ХІХ ст. зародилася й кооперативна торгівля, власниками якої стали місцеві мешканці. Одними з найдавніших були сільські крамниці в Річці (1878) та Космачі, де 1886 р. було два склепи [477, с. 341]. 1890 р. у Надвірній відкрито магазин Париновського, а в Яблунові – кооперативну крамницю [216]. У 1890 р. міське товариство ткачів у Косові відкрило свій магазин, а купець З.Грип'ювський – у Надвірній. У 1898 р. магазин «Карпатської Торгівлі» був у Делятині, а в 1900 р. – у Текучій [477, с. 341]. До розширення мережі торгових точок спричинилися й місцеві осередки «Просвіти», з ініціативи яких у 1907 р. відкрито шість нових крамниць у Головах, Іспасі, Криворівні, Пасічні, Старих Кутах і Шешорах [251, с. 86–92]. Тільки з початком ХХ ст. торгівля почала розвивати свою інфраструктуру. У Старих Кутах 1912 р. крайове товариство «Сільський господар» мало 5 магазинів [186, с. 194].

У міжвоєнний період кількість продавців значно зросла (дод. 3.2). Найбільше торгових точок було у містечках, адміністративних, промислових і

курортних центрах. Максимум відзначено у Надвірній, де у 1929 р. діяли 264 торгові точки. Понад сто точок працювало у Делятині та Косові. Однак, були населені пункти, де діяла одна комплексна крамниця (Бервінкова, Голови, Люча, Нижній Березів, Великий Рожин, Перехресне, Хімчин, Хороцева), що було викликане як віддаленістю окремих з них від шляхів сполучення, так і близьким розташуванням інших до містечок, де зосереджувалася практично вся торгівля. У більшості сіл діяло чотири-шість торгових точок (дод. 3.3). У середньому, на один населений пункт припадало майже 20 крамниць, хоча була низка товарів, які продавалися лише у одній крамниці, зокрема, у Надвірній (бетонні вироби, матерія, фарба), Кутах (косметика та кошики) та Пнів'ї (мило). Цікавим є і те, що товари-новинки – кондитерські вироби – продавалися лише у Надвірній (п'ять крамниць), Татарові (дві) й Яремчі (одна), тобто на самих курортах або у безпосередній близькості від них (дод. 3.4) [657, с. 1465–1549].

Детальні статистичні матеріали дозволили провести класифікації за окремими показниками та критеріями. Населені пункти краю можна класифікувати за кількістю торгових точок в них на: незначні (1–10 точок) – 50 населених пунктів (65,5 %), малі (11–20) – 9 сіл (11,8 %), середні (21–50) – 13,2 %, значні (51–100) – чотири населені пункти або 5,3 % та великі (понад сто точок) – три населені пункти. Всі торгові точки (1513 об'єктів) поділялися на декілька спеціалізованих груп: продовольчі товари (544 точки, 36 %), промислові товари (389 точок, 26 %) та комплексні торгові точки (580 або 38 %). Серед продажу різних видів товарів першість утримували комплексні торговельні крамниці, де продавалися товари першої необхідності продовольчої та промислової груп (дод. 3.5). Окрім цього, масово продавалися тютюнові вироби (168 торговельних точок), спиртні напої (158), активно велася торгівля деревиною, пиломатеріалами і дерев'яними виробами (106).

У групі комплексних торгових точок переважали товари першої необхідності як продовольчої (хліб, мука, олія, крупи тощо), так і промислової (гас, сірники, мило тощо) груп. Рідше там продавали будівельні матеріали та

господарські товари. У промисловій групі товарів (дод. 3.6) майже третина відводилася продажу будівельних матеріалів, дещо менше – одягу та взуття (25,5 %), галантерейних виробів (19,8 %), господарських товарів (14,4 %). Мало розповсюдженою була торгівля канцелярськими товарами (5,5 %) та меблями (1,6 %). Останній товар продавався лише у Делятині, Косові та Надвірній.

Серед продовольчих товарів (дод. 3.7) першість мав продаж у комплексних крамницях (51,6 %), що унеможливило виділення там окремих груп продовольчих товарів. У спеціалізованих крамницях з продажу товарів лише продовольчої групи спостерігалася перевага реалізації спиртних напоїв та пива (18,5 %), тютюнових виробів (15,0 %) і сільськогосподарської продукції (12,4 %). Незначна кількість крамниць реалізовувала бакалійні та кондитерські вироби. Варто зазначити, що спеціалізовані крамниці з продажу муки були лише у Надвірній (п'ять крамниць) та Пнів'ю (дві), солі – у Жаб'ї, Косові, Ланчині, Надвірній та Рожневі, яєць – у Ланчині та Середньому Майдані.

Найбільшого розмаху постійна торгівля досягла у 1930-х рр. Кожне село мало по декілька магазинів, а найбільше їх було, звісно, у повітових центрах (Надвірна, Косів) і містечках (Делятин, Кути). У 1937 р. у Середньому Березові працювало 11 крамниць, у Нижньому Березові – 12, Космачі – 35, а Яблунові – аж 95 різних крамниць [600, с. 2; 618, с. 13; 619, с. 58, 70; 659]. 18 жовтня 1938 р. у Делятині було посвячено торговий зал, на якому були воєвода, генерал Паславський і староста Вольський. З населення переважну більшість складали євреї, навіть поляків було дуже мало [284, с. 278].

Активно розвивалися кав'ярні та ресторани, що прийшли на зміну корчмам і шинкам. 1879 р. вперше на Гуцульщині згадувалися ресторани у Микуличині та кав'ярня у Делятині. Дещо пізніше ресторани відкрито у Ворохті, Делятині й Яремчі (до послуг курортників діяла й кондитерська, де пропонували цукерки і тістечка) [790, с. 708].

1930 р. ціни на сільськогосподарську продукцію складали (зол. за 100 кг): пшениця – 35,5–39,5; жито відбірне 16,5–17,7; ячмінь та овес – 14,5–15;

кукурудза – 22,2–23,2; фасоль – 30–55; горох – 22,2–23,2; гречка – 24,5–25,5; льон – 67–68,5; конюшина – 130–150; мак – 110–160; мука: пшенична (65 %) – 67–68 житня – 37–38; крупа: гречана – 46,75–49, ячмінна – 33–34; картопля – 3–4 зол. Маслосоюз платив кооперативам (зол.) за кілограм масла 4,7. Один літр молока коштував 0,34; літр сметани – 1,7; 60 яєць – 5,7 зол. Олія льняна мала ціну 3,2 зол. за кілограм, соєва – 3,4; мед: гречаний – 3–3,5, гірський – 4,5–5,5, липовий і з акації – 4,5–5,5. Курс валют був таким: долар США – 8,89 зол.; англійський фунт – 43,37; 100 чеських корон – 26,43; 100 австрійських шилінгів – 125,7; 100 румунських леїв – 5; 100 німецьких марок – 213,91; 100 швейцарських франків – 172,76; 100 французьких франків – 35 зол. Сіно коштувало 6,5–7,5; солома – 5–6; макуха льняна – 30–31; грис житній – 9,5–10; грис пшеничний – 12,2–12,7 зол. Кілограм шпинату коштував 0,2 зол., одна головка салату – 10–15 грошів, одна в'язка цибулі – 5–10, одна в'язка петрушки – 5–10 грошів, кілограм бджолиного воску – 5–6 зол. [800, с. 32–79].

Кілограм живої ваги корови I, II, III сортів коштував 1–1,5 зол., волів – 1,5–1,6; телят – 1–1,2; ялівок – 1,3–1,5 зол. За свиней платили: на сало по 2,2–2,4 зол.; за свиней вагою понад 120 кг ваги – по 1,9–2,2; за товстих свиней – по 1,9–2,3. Кілограм щуки живої коштував 6–6,5; коропа живого – 4,2–4,5; волового м'яса – 1,6–2,3; передньої частини телятини – 2–2,4; кошерного м'яса – 2,2–2,5; курей живих – 4–6; гусей – 10–15 [800, с. 70–79].

Деревина ялиці і смереки чотирьохметрової довжини діаметром 26 цалів (приблизно 66 мм) і вище коштувала 1930 р. 32 зол. Дошки і бруси тесані ялові та смерекові на будівлю (довжина – 3–6 м, ширина 25 см) товщиною: 26–55 мм – 76 зол.; 20 мм – 81; 13 мм – 91 зол. Дошки і бруси (довжина – 3–6 м, ширина – 25 см) товщиною: 26–42 мм – 88 зол.; 20 мм – 96; 13 мм – 106 зол. Дошки і бруси смерекові (довжина – 3–6 м, ширина – 25 см) товщиною: 26–52 мм – 101 зол.; 20 мм – 108; 13 мм – 118 зол. Дошки і бруси смерекові чисті столярські тих же вимірів – 140, 145, 155 зол. Лати різані (довжиною 3–5 м, товщиною 26–50 мм, шириною 46–52 мм) мали ціну 100 зол. Шкіри тварин коштували: у

золотих – заячі – 3–4, кротячі – 2–3, хом'ячі – 1–2, вовчі – 50–60, баранячі – 8–10 та телячі 12–13; у доларах США – кролячі – 1–2, тхорячі – 3–6, куниці скельної – 8, куниці лісової – 15, лисячі – 4–10, видрячі – 8–20 (дод. 3.8).

Гуцульщина мала постійні торговельні зв'язки, як із сусідніми регіонами держави, так і з зарубіжжям. У краї з метою перепродажу закупляли овець жителі Бойківщини та Покуття. Так, у Мшанці, що на Бойківщині, 1875 р. постійно було 5–6 кошар з купчими вівцями. В 1890-х рр. на закупівлю гуцульських овець щорічно відряджалось 36 мшанецьких газдів [256, с. 26]. Покутяни щовесни купували у Делятині, Кутах і Надвірній овець і ягнят, яких перед Покровою перепродували на заріз. Окрім вовни, на кожній штуці вони заробляли по 2–4 зол. рин. [536, с. 26–27].

У Вижниці, Новоселиці та Чернівцях гуцули торгували лісом і пиломатеріалами [792, с. 70]. Галицький ліс великими партіями експортувався ріками на Велику Україну (Поділля, Херсонщина) [488; 489; 490]. Великим попитом у населення Буковини, Львова, Києва й Одеси користувалася мінеральна вода з Буркату, яку на збут почали продавати з 1851 р. (у 1899 р. продано 7109 пляшок). Мінеральну воду кіньми доставляли до Кутів, там її закупували вірмени та євреї й везли до інших українських міст [348, с. 5–8].

Косівське полотно, що високо цінувалося на ринках, купці продавали у своїх магазинах у Кутах, Коломиї, Станиславові, Львові, Дрогобичі, Стрию та Самборі. У Коломиї, наприклад, ним торгували у магазині пана Скшинського, а у Львові – у готелі Георга, де «Гуцульська спілка» продавала різьбярські вироби [795, с. 60–73]. Славився гуцульський тютюн, вирощений у Москалівці. Його закупував державний тютюновий магазин у Заболотові, а звідти тютюнові вироби розходились по всіх західноукраїнських землях [477, с. 351].

Жителі Гуцульщини й самі відвідували ярмарки та торги Покуття, Поділля, Буковини й інших регіонів, куди привозили вапно, бринзу, дерев'яний посуд, бондарські вироби, овочі, рибу, домоткані сукна і шкіри. Так, у містах Поділля жителі Брустурів, Космача і Річки продавали бондарські вироби [603,

с. 48]. На ярмарках Городенки, Заліщиків і Коломиї продавали бринзу, сливи і дерев'яні миски. Крім того, на торги до Коломиї микуличинці привозили гутне скло, косівчани і уторопчани – сіль. З Кутів везли сап'ян, козяче м'ясо, лій, сальтисон, а з Буркута – мінеральну воду. З Річки до Чернівців возили бочки, дійниці, миски та коновки [477, с. 351]. Щорічно тірольські та угорські фірми вивозили з гуцульських сіл до міст Галичини овочі. Лише з Косівського повіту в 1895 р. експортовано овочів на суму 10 тис. зол. Із Старих Кутів щорічно за межі Галичини вивозили 200 вагонів яблук [140; 186, с. 194]. Таким чином, є всі підстави припустити, що в селах Гуцульщини існувала спеціалізація продажу певного виду товару, а сама торгівля набула товарного характеру.

Давні торговельні зв'язки галичани підтримували з Закарпаттям, де купували пояси, низькі капелюхи, металеві вироби [178, с. 69], а закарпатці, в свою чергу, бували на торгах і ярмарках Прикарпаття. 1886 р. ясінські гуцули привезли на ярмарок до Делятина ясеніві корита [213–214], а 1892 р. торговці графа Шенберна з Мукачева продавали у Надвірній молокопродукти [348, с. 7].

Розміри експорту до європейських країн були незначними. Розрізнені дані свідчили, що у другій половині 1900 р. з Делятина до Будапешта вивезено 85 телят, а за перше півріччя 1908 р. з Надвірної – 596 голів молодняка ВРХ. Надвірнянські євреї на угорських ринках продавали горілку, полотно, грубе сукно, а завозили вино та тютюн. В Угорщині охоче купували косівські кожухи, особливо майстра Левинського, за які платили вищу ціну, ніж за ін. [477, с. 354–355]. Поляки, крім ВРХ, купували овець цілими отарами [536, с. 27].

Важливим експортним товаром Польщі був поташ, столярні та токарні вироби, твори місцевих різьбярів та пиломатеріали [434, с. 8; 658, с. 3]. На крайовому ярмарку у Кракові косівська фірма доктора Прухніцького в 1911 р. продавала ткані килими, шкіряні сумочки, топірці, вишивані сардаки, різьблені рамки. До Вроцлава і Щеціна вивозилося багато деревини, коней, волів, вовни, шкіри, пір'я, воску, солі і, навіть, горілки [244, с. 98]. Як вже зазначалося, на польських землях славилося полотно, килими, рушники і фартушки, вироблені

ткачами Косова. Вироби косівської ткацької фабрики І. Грушковського в Кракові продавала місцева «Ліга допомоги ремеслам». Килими косівського кооперативу «Руське мистецтво» в 1925 р. розходилися не тільки в Польщі, але й по всьому світу [477, с. 356]. Польські купці купували у косівчан також фрукти для королівського двору у Кракові та сливове повидло у селян Тюдова, котре вивозили до Вроцлава. Найбільшу славу в Польщі мали сади Москалівки, куди за яблуками щорічно приїжджало багато польських купців, які восени щоденно відправляли десятки вагонів яблук до Сілезії і Помор'я [601, с. 20].

До Марамуреша та Семиграду гуцули везли бринзу, шкіру, дерев'яний посуд і саморобні сукна [174, с. 577], а також тертиці й драниці [488]. З Волощини привозили волів, коней, виноград і горіхи. В результаті цих двосторонніх торговельних контактів до краю завезено плоди волоського горіха, котрий став культивуватися по всій території [1064, арк. 283]. Торгівлю з Бессарабією монополізували кутські вірмени, які мали там свої торговельні корпорації, що займалися скупкою великої рогатої худоби, волів, коней і перепродажем її на польському і угорському ринках. Кутські вірмени купували у гуцулів на бесарабський ринок пиломатеріали та ялівцеві дерев'яні вироби [679, с. 10; 680, с. 1]. Самі ж гуцули продавали там смолу, мінеральну воду, шкіри та гончарні вироби [490]. Мінеральну воду та гончарні вироби продавали по всій Буковині, у Кишиневі та Яссах. Звідти ввозили зерно й виноград [243, с. 123–124]. Важливим експортним товаром була деревина [477, с. 357].

Торгові зв'язки були і з Росією, куди експортували ліс, пиломатеріали, сіль, пух, шкіри, дерев'яні вироби, букову клепку та мінеральну воду. У 1869 р. через Новоселицьку митницю на Буковині перевезено товарів на суму 103, а в 1890 в. – 423 тис. крб., через Ісаковецьку митницю в 1893 р. – на суму 577,6 тис. крб. [349, с. 95]. Великим попитом у жителів Москви і Петербурга користувалася «буркутна вода». З Росії імпортувалося хутро, яке вірменські купці збували польській шляхті, в'ялена, солена й маринована риба, ікра, риб'ячий жир та п'явки, які застосовувалися у народній медицині [477, с. 358].

Багато товарів експортувалося до Австрії, Чехії та Німеччини, насамперед деревина, зокрема, тис і карпатський кедр, які використовували для оздоблення меблів, паркету тощо. У 1881 р. з околиць Косівського повіту, зокрема з причеремоських сіл, експортовано 53080 колод, у 1882 – 79851, а в 1887 – 81182. У 1893 р. по Черемошу сплавлено 101347, у 1898 – 226634, а в 1900 – 992500 колод [650, с. 8–32; 1241, арк. 121]. Пиломатеріали до Німеччини йшли з тартаків Зеленої, Пасічної, Пнів'я та Яблуниці [620, с. 42–43].

Експортом деревини до Австрії займалося Віденське лісове товариство та Віденський земський кредитовий заклад, якому в 1883 р. на Надвірнянщині належало 78870 га лісу [735, с. 51]. З Гуцульщини на великі ярмарки Австрії та Чехії систематично вивозили ВРХ та свиней. Лише у другому півріччі 1900 р. до Відня відправлено 350 телят та понад ста бугаїв [477, с. 359]. Великим попитом користувалися і гуцульські коні, яких закуповував австрійський уряд. До Австрії та Німеччини вивозили також волів, вовну, шкіру, сукно, бринзу, масло, м'ясо, лій, пір'я, віск, гонти, нафту, сіль, овочі і сливове повидло [461, с. 662]. Косівські яблука купували купці з Ельзацу і Саксонії. Тюдівські селяни на замовлення віденських купців робили сливове повидло [140; 244, с. 98; 601, с. 20–22]. З Чехії експортували сукно, що за рахунок дешевизни конкурувало з місцевою продукцією [213]. В європейські країни у дуже великих кількостях вивозили ВРХ, коней і овець – в 1895 р. лише з Косівського повіту експортовано 40 тис. голів ВРХ, 50 тис. коней та понад 50 тис. овець [140]. Напередодні Першої світової війни експорт ВРХ на ринках Відня регулярно реалізовувала худобу косівська спілка збуту худоби [185, с. 365; 187, с. 260].

Певні торговельні зв'язки підтримувалися й з іншими європейськими та близькосхідними країнами. До Голландії й Італії відправляли сукно з Брустурів, Річки та Текучої. В Сербії та Туреччині кутські вірмени продавали худобу та сап'ян, який там цінувався вище за вітчизняний. Шерсть експортували до Англії, Франції і Голландії [477, с. 360]. Мистецькі твори охоче закуповували італійці. Вироби гуцульських майстрів початку ХХ ст. закуповував для своїх

потреб Ватикан. У італійців гуцули закупували скляне намисто, для чого у Венеції спеціально налагодили виробництво [17]. З Туреччини вірмени привозили коней, скатертини, ковдри, простирадла, тютюн та кукурудзу. Лісопідприємець Файер, який мав лісопильню в Устеріках (1893), продавав пиломатеріали у Константинополі [477, с. 361]. Кедровий пиломатеріал через одеські транзитні склади потрапляв до Лівану та Єгипту [410, с. 71; 795, с. 65].

Таким чином, торгові відносини як всередині держави, так і поза її межами, популяризували Гуцульщину та її майстрів у різних кутках світу і сприяли розвитку різних галузей традиційного господарства та окремих галузей економіки.

9.2. Поштово-телеграфні послуги

Перші поштові уряди на Гуцульщині відкрито в середині XIX ст., що було пов'язане з проходженням через північні окраїни краю поштових шляхів зі Львова до Чернівців. За пересилку звичайних листів на той час діяли тверді тарифи: на місці – 3 зол., на віддаль до 10 миль – 5, 10–20 миль – 10 та понад 20 миль – 15 зол. [608, с. 63–64; 609, с. 68–69, 610, с. 60–65]. З появою залізниць оплата за пересилку звичайних листів значно знизилася і, незалежно від її віддалі, складала п'ять крейцерів [612, с. 54–60].

В 1871 р. поштові уряди фігурували вже в Делятині, Микуличині та Яблуниці. Особова пошта зі Станиславова до Делятина відходила щодня, крім неділі. З Делятина листи перевозилися до Микуличина та Яблуниці, а звідти – на Закарпаття [609, с. 5; 783, с. 316–319; 1259, арк. 70, 87, 91, 108]. До 1876 р. у Ланчині функціонувала кінна пошта [1259, арк. 6–7]. 1879 р. у долині Пруту відкрито перший телеграф [613, с. 46–52]. У 1883 р. поштово-телеграфні установи функціонували у Делятині, Косові, Кутах, Надвірній та Устеріках, поштові – ще у десяти населених пунктах з різних частин Гуцульщини [628]. Через десять років поштово-телеграфні заклади діяли ще й у Рахові, Великому Бичкові та Пістині. На Буковині та Закарпатті діяли поштові заклади у Качиці,

Кимполунзі, Кирлибабі, Путилі, Ростоках, Селятині, Усть-Путилі та Вижниці. Загалом, наприкінці XIX ст. поштовими послугами гуцули могли скористалися у майже 30 населених пунктах, а телеграфними – у восьми [625]. Під час будівництва залізниці Станиславів – Вороненка створено поштові уряди у Дорі та Татарові [69; 70; 71], телеграф – у Татарові [129]. У 1897 р. на літній сезон відкрито поштовий уряд у Яремчі [145]. Під 1899 р. вже згадувався телеграф у Микуличині [625, с. 35]. Напередодні Першої світової війни комплексні поштово-телеграфні установи діяли у 15 населених пунктах, поштові – у 14 селах, лише телеграфи – у Берегометі, Вижниці та Кимполунзі [643].

У міжвоєнний період кількість закладів зв'язку значно збільшилася. Комплексні поштово-телеграфні відділення діяли у Берегометі, Биткові, Великому Бичкові, Вижниці, Ворохті, Делятині, Дорі, Жаб'ї, Косові, Кутах, Ланчині, Микуличині, Надвірні, Пасічні, Печеніжині, Пістині, Рахові, Рожневі, Ростоках (Буковина), Слободі Рунгурській, Татарові, Устеріках, Яблунові, Яремчі, Ясенові Горішньому та Ясінях. Лише поштові відділення були у Березові Вижньому, Білих Ославах, Зелені (Надвірнянський повіт), Кобаках, Космачі, Майдані Середньому, Святому Йозефі та Яблуниці (Надвірнянський повіт) [552, с. 101–105; 657, с. 1465–1549].

Звичайно, така кількість закладів зв'язку не могла повністю влаштувати місцеве населення, оскільки вони знаходилися у одному випадку на 6–8 сіл, однак відігравали важливу роль для розвитку промисловості й, особливо, туризму та відпочинку.

9.3. Туризм і відпочинок

Початки організованого туризму на Гуцульщині сягали середини XIX ст. Однак тоді він не набув масового характеру через незадовільний стан доріг, низький рівень сфери послуг та культури обслуговуючого персоналу, що притаманне, в більшості випадків, і на сьогодні. Проте, незважаючи на ці недоліки, туризм та відпочинок все ж розвивався, про що свідчить велика

кількість різноманітних рекламних та інформаційних матеріалів, виданих в кінці XIX та в першій третині XX ст. Рекреація, туризм та відпочинок стали важливим джерелом доходів місцевого населення, що дозволило краю отримати належне ставлення як зі сторони держави, так і справжніх поціновувачів та любителів природи й культури краю.

Край був багатий на соснові та смерекові дерева, мінеральні води і чисте повітря. Все це привертало увагу бажаючих відпочити й оздоровитися у весняний і літній періоди. У зв'язку з цим, починаючи з середини XIX ст., на Гуцульщину на літній відпочинок прибувало багато людей, причому не тільки з Прикарпаття. В основному, такі відпочинкові місця були в Жаб'ї, Криворівні, Яремчі, Ворохті, Микуличині, Косові, Буркуті, Дорі, Ямні тощо. Відпочиваючі, переважно багаті люди, винаймали кімнати в гуцулів, купували у них овече й козяче молоко, бринзу, жентицю та харчувалися місцевими продуктами.

З часом у місцевостях з мінеральними водами спритні підприємці, а то й лихварі, будували водолікарні, невеликі літні будинки санаторного типу й здавали за певну оплату (1869 р. – Пістинь). Подібна водолікарня була в Косові. Починаючи з 1880-х рр., багато відпочиваючих прибувало до Дори і Яремчі, де знаходився відомий водоспад на р. Прут. Приїжджали також хворі на легеневі недуги. В 1875 р. преса повідомляла, що в Делятин на оздоровлення прибуло багато людей, однак для них не було відповідних побутових умов, харчування та крамниць. Тільки польське «Товариство Татранське» в Жаб'ї спромоглося побудувати в кінці XIX ст. кілька будинків, де могла розміститися невелика група відпочиваючих і туристів. У більшості, приїжджі гості винаймали для відпочинку гуцульські хати. На теренах Гуцульщини, як зазначалося вище, в 1930-х рр. існувало багато курортів, переважно кліматичних, які входили в перелік найкращих у Польщі [712].

Національно-культурне відродження на західноукраїнських землях, що мало місце впродовж XIX ст. і супроводжувалося зростанням інтересу освіченої частини населення до мови свого народу, його історії, культурної спадщини

тощо, сприяло появі туризму як форми і способу пізнання краю. На той час набули значного поширення мандрівки краєм, які активно здійснювалися українськими студентами в Галичині, зокрема тими людьми, котрі відчули потребу у глибшому вивченні джерел національної самобутності, народних звичаїв, фольклору, культурної спадщини. В мандрівках брали участь такі відомі особи, як Я. Головацький, І. Вагилевич, батько й син Устияновичі, І. Франко та ін. Немає сумніву в тому, що такі подорожі відіграли важливу роль у національному вихованні тогочасної молоді [532, с. 35]. Національно-культурне відродження характеризувалося консолідацією молоді навколо українсько-руської національної ідеї, що, насамперед, викликало в неї бажання організувати мандрівки з метою вивчення історії, мови, побуту народу. Можливо, першим організованим туристом був М. Романовський, що в 1858 р. з Космача добрався до Черногори [729, с. 3]. Дещо пізніші відомості про туристів були з 1875 р., коли члени «Товариства Татранського» з Коломиї через Княздвір, Березів та Молодятин дійшли до Майдану, а звідтіля подалися через Делятин та Микуличин на Говерлу [583, с. 40–67].

У 1876 р. вісім членів «Товариства Татранського» пройшли маршрутом через Дору та Микуличин на Говерлу. У Микуличині туристів зустріли лісники татарівського надлісничого Льобера, пересадили на коней і верхом вивезли на г. Хом'як. Заночувавши у надлісництві, вони на конях подалися до Ворохти і заночували під Заросляком. 24 серпня 1876 р. побували на Говерлі, звідки вирушили на Жаб'є [694, с. 34–35]. В цьому ж році з Бучача через Надвірну й Делятин на Черногору мандрував В. Ганкевич. До Ворохти добрався на підводах, а далі – пляями на гуцульських кониках [694, с. 64; 695, с. 37]. Туристичні мандрівки були дуже дорогими, гірських провідників не було, тому туристів супроводжували лісники та урядовці, насамперед, польського походження. Не випадково, туристами, зазвичай, були заможні поляки.

Особлива роль у історії вітчизняного туризму належить І. Франку, який у 1883 р. організував «Кружок для устроювання мандрівок по нашій країні»,

результатом чого стали численні публікації фольклорних та етнографічних матеріалів. Матеріали про мандрівки студентської молоді публікувалися у пресі 1880-х рр. Впродовж 1883–1888 рр. було здійснено шість подорожей, які охопили практично всю Гуцульщину [343, с. 109]. Таким чином, у розвитку туризму другої половини XIX ст. був пріоритетним народознавчий аспект.

Подорожі українців мали місце і в 1887–1891 рр. Їх здійснював учитель Львівської гімназії Я.Витошинський, який мешкав і харчувався у родині Я. Бауер у Микуличині та у родині Перкатюка у Ворохті. Він відвідав навколишні вершини поблизу Микуличина, здійснив подорожі з Богородчан до Вороньки, з Яремчі на Ворохту і Говерлу. В 1898–1909 рр. він разом з гімназійним вчителем Б. Зарицьким, шкільним візитатором В. Левицьким та вченим І. Копачем подорожував на Ребровач, Ворохтянський Діл, Магуру, Кукул і Хом'як. Крім того, під час Зелених Свят 1901 р. він влаштував подорож 20 гімназистів зі Львова до Микуличина; в 1902 р. аналогічну поїздку зробило 50 учнів (з підняттям на Говерлу). Ще раз на Говерлу виходило 25 учнів у 1905 р. [55, с. 167–169; 56, с. 227–229; 57, с. 254–256]. У 1897 р. М. Малашинський склав перші карти лещетарських маршрутів на Хом'як та Говерлу [676, с. 101–105], які у 1911 р. пройшли станиславівські лещетарі [660; 661; 662; 663; 664].

Часто через Гуцульщину здійснювали рейди львівські пластуни [19, с. 13–15] та луговики [402; 403]. Край все більше привертав увагу відпочивальників: 1934 р. у Коломийському повіті відпочивало 981, у Косівському – 3076, а у Надвірнянському – 17800 курортників [767, с. 38]. 1938 р. польські краєзнавці під керівництвом М. Орловича збирали матеріали до путівника Прикарпаття [818, с. 69–70]. Великою популярністю користувалися краєзнавчо-туристичні матеріали гімназійного педагога І. Пашкевича [418, с. 27–29]. У 1930-х рр. вийшло ряд путівників [593–595; 616; 618–619; 692; 712].

Відомим лікувальним центром Польщі був Буркут, що в околицях Гриняви. Він фактично започаткував водолікарні та стаціонарне лікування. Історія цього оздоровчого центру бере свій початок ще з XVII ст. У 1848 р. тут

побудовано декілька будинків з річною оплатою кімнат, але доставка продуктів була ускладнена. Харчування завозилося лише кіньми. Криниця була примітивною. За пляшку води платили один крейцер, за одну купіль – шість. У 1849 р. австрійська влада зруйнувала п'ять будинків, щоб повстанці Угорської революції не мали змоги там переховуватися. Слава буркутської води ширилася і 1855 р. запроектували будівництво дороги, яке так і не було реалізоване. У 1861–1862 рр. побудовано мисливський будинок з чотирьох кімнат. В 1862 р. почалися роботи з упорядкування мінерального джерела. З часом санаторій розширили і в 1875 р. побудували водогін. Через рік здравниця перейшла у підпорядкування уряду. 1884 р. встановлено котли для підігріву води, 1889 р. – бювет. Курорт складався з восьми готельних кімнат та їдальні. В 1897 р. побудовано льодовий майданчик, стайню, приміщення для відпочинку і розваг.

У літній період там постійно відпочивало не менше 30 осіб; за рік продавали мінеральної води на декілька тисяч гульденів. Однак, кошти на утримання закладу перевищували доходи і уряд передав лікарню в оренду. В такому стані санаторій застала Леся Українка, яка прибула сюди в 1901 р. на лікування. У 1905–1906 рр. Буркутським санаторієм зацікавився відділ польського «Товариства Татранського» з огляду на добру лікувальну воду, гірське положення і відповідний клімат. У 1910–1914 рр. проводилося вивчення хімічних властивостей буркутської води під керівництвом професора Краківського університету М. Сеньковського, внаслідок чого встановлено, що ця вода є ціннішою, ніж на курорті Криниця. Відрадно було й те, що з Ворохти до Буркута було побудовано дорогу. З початком Першої світової війни санаторій занепав. Після воєнних дій залишився лише один павільйон. Дорога була знищена і доступ до Буркута був затруднений [193, с. 154].

Упродовж ХІХ ст. чисельність населення в околицях Яремчі значно зросла, що було викликано кількома обставинами – чудові гірські краєвиди, водоспади, скелі, досить родючі ділянки землі тощо. Саме це та будівництво у 1893–1894 рр. залізниці Станиславів – Вороненка сприяли розвитку

організованого туризму. У 1894–1907 рр. польські й єврейські урядовці, купці та промисловці побудували в Яремчі 70 вілл, на що затратили майже 500 тис. корон [593–594; 654, с. 56–57]. 25 серпня 1896 р. польське населення утворило «Клуб яремчанський», метою якого стало створення умов, які б привертали увагу відпочиваючих, а також добитися, нарешті, від'єднання Яремчі від Дори. В інтересах відпочиваючих побудували стежку вздовж Пруту, східці до водоспаду, орендували у лісництві ділянку лісу й зробили стежки для відпочинку туристів. Для рибалок орендовано на Пруті ділянки для вилову риби. Для відпочиваючих влаштовували свята, концерти, ігри тощо. Під час літнього сезону 1897 р. з 1 червня відкрито поштову контору.

У 1905–1906 рр. в Яремчі за сезон відпочило 1500 осіб, що принесло власникам вілл близько 200 тис. корон доходів (затрати на будівництво вілл окупувалися протягом 3–5 років). У 1907 р. вперше випущено путівник. За організацію свят та торгові послуги «Клуб яремчанський» щорічно отримував близько двох тис. корон [968, арк. 17].

До кінця липня 1912 р. в Яремчі відпочивало 2403 осіб, у Делятині – 551. У кожному селі долини Пруту функціонували десятки вілл та пансіонатів. На Яблуницькому перевалі для туристів відкрили притулок, аналогічний діяв біля вершини г. Хом'як. У 1923–1926 рр. у Дорі відпочивало 7700 осіб, у Яремчі – 12327, Ямній – 3900, Микуличині – 6150, Татарові – 3350 та у Ворохті – 4140 осіб. Кількість рекреантів щороку збільшувалася. У 1934 р. власники вілл отримали понад 837 тис. зол. доходу. У двох купелевих закладах Делятина працювало 10 медичних працівників, що здійснили біля 20 тис. процедур [969, арк. 17–18]. Кожен пансіонат мав чудову рекламу, яка привертала увагу відпочиваючих [396; 398; 399; 400; 597, с. 5; 766. с. 64–66]. У Ворохті та Яремчі в 1934–1936 рр. діяли кліматичні комісії, що мали в 1934–1935 та 1935–1936 рр., відповідно, 34035 і 37905 та 19560 і 17410 зол. доходів [767, с. 38].

8–9 червня 1934 р. в Яремчі відбувався з'їзд суб'єктів туристичної індустрії Польщі під назвою «Розвиток туристики, оздоровниць та літнівок в

Карпатах Польських». На форумі були присутні 91 посадова особа, в т.ч. представники: центральної влади (Міністерств комунікацій, у справах релігій та засобів інформації, військових справ, землеробства та земельних реформ); воєводства і влади II інстанції (Станиславівський віце-воєвода, інспектор рибальства Львівського, референт будівельного комітету Краківського, референти туристики Львівського, Краківського, Катовіцького та Познанського воєводств, віце-директор та референт туристики Державних колій у Станиславові та Львові, начальник туристичного бюро Державних колій у Кракові, інспектор Дирекції державних лісів у Львові, керівник дирекції пошти і телеграфів у Львові); посадовці місцевих органів влади, представники надлісництв, наукових інститутів, комітетів охорони природи, торгово-промислових палат, екскурсійних бюро, рекреаційних закладів, автомобільних клубів, громадських товариств і засобів масової інформації [732, с. 9–13].

Головними висновками, що стосувалися Гуцульщини, делегати з'їзду визнали такі: запровадити спеціальні залізничні знижки для Східних Карпат; застосувати постійний розклад на літній період та Різдвяно-Новорічних свят на лінії Львів – Воронька; запровадити розклад поїздів таким чином, щоб відпочиваючі могли протягом дня відвідати курорти і повернутися назад до міст дислокації на лініях Львів – Ворохта, Коломия – Ворохта; приступити до будівництва ліній Коломия – Косів – Кути, Станиславів – Богородчани – Пороги, Надвірна – Рафайлова; моторизувати чи електрифікувати лінію Станиславів – Воронька; запровадити пасажирські перевезення на вузьких залізницях Ворохта – Форещанка, Надвірна – Рафайлова, Микуличин – Поляниця; віддати перевагу для будівництва вузькоколійки Кути – Устеріки – Жаб'є – Буркут; залучити інвестиції для будівництва автобусних доріг на Гуцульщині, щоб зв'язати серце Гуцульщини Жаб'є з Ворохтою, Косовом і Коломиєю; побудувати автомобільні шосе з Яворова до Шешор і Космача, з Пістиня через Шешори до Прокурави, з Блоток біля Татарова через Поляниці до Рафайлової, з Микуличина до Лючок через г. Велика Рокита, з Яремчі до

Зеленої; реконструювати дороги з Пасічної до Рафайлової, з Порогів до Гути; першочергово перебудувати дороги Татарів – Ворохта – Жаб'є – Косів, Яблунів – Космач, побудувати дороги Жаб'є – Шибене – Буркут та мости в Микуличині, Татарові та Ворохті, відбудувати дорогу Надвірна – Рафайлова; у другу чергу відбудувати гірську дорогу з Арджелуджі до Космача через Гордю, дороги Кути – Устеріки – Ясенів Гірський – Криворівня, Устеріки – Гринява, побудувати нову дорогу з Криворівні на перевал Буковець, відбудувати дороги Надвірна – Молотків – Солотвина – Розсільна – Красна – Рожнятів – Креховичі, Солотвина – Пороги – Гута. Планувалося запровадити автобусні маршрути з Коломиї через Косів до Кут, з Делятина до Ворохти, а звідти до Жаб'я, з Ворохти через Делятин та Коломию до Заліщиків, з Коломиї через Яблунів до Космача [732, с. 27–44].

На з'їзді було класифіковано туристичні притулки (схроніска) на три групи: I – великі притулки (а – до 120 місць, б – до 70 місць), II – середні притулки (а – до 50 місць, б – до 35 місць) та III – малі притулки (а – навіси, б – колиби). На теренах Гуцульщини планувалося будівництво притулків на г. Шпиці (II а класу), г. Кострича (II класу) та під г.Піп Іван (II б класу) [732, с. 46]. Розроблено та затверджено також і «Інструкцію для туристів в справі охорони природи та туристичних порядків в горах» [732, с. 50–52].

Варто зауважити, що хоча ці заходи були розроблені ще сім десятиліть тому, однак вони не втратили своєї актуальності й сьогодні.

Розвиткові туристичного руху на теренах Гуцульщини сприяли як окремі представники української та польської громадськості, так і різні товариства. У числі перших українських спортивних товариств, які існували у Галичині, було туристично-спортивне товариство «Чорногора», засноване у квітні 1910 р. любителями мандрівок Станиславова. Члени товариства здійснювали спільні мандрівки з метою пізнання краю; збирали матеріали про відвідувані місця; організовували виставки і наукові туристичні звіти. Передбачалося видання журналу, поштових листівок, описів маршрутів, карт, будівництво туристських

притулків, маркування маршрутів, утримання гірських провідників. Товариство припинило свою діяльність з початком Першої світової війни [342, с. 16].

У 1922 р. товариство відновлює свою діяльність. 24 червня 1931 р. на Надзвичайних загальних зборах ухвалено зміни до Статуту товариства, метою діяльності якого було: оглядати і пізнавати (під туристським і науковим кутом зору) усі землі, що належать до Польської Держави, а особливо Карпати; розповсюджувати зібрані про них відомості; заохочувати членів товариства, туристів, дослідників природи до мандрівок і наукових досліджень зазначених вище земель, а також полегшувати їм доїзд та побут [869, арк. 3]. Задля досягнення цієї мети товариство вирішило проводити збори, конференції, звіти; організовувати мандрівки; видавати свій журнал, сприяти публікаціям наукових праць, туристичних карт; проводити курси з підготовки туристів; будувати і утримувати туристичні притулки та літні будинки; на розроблених маршрутах установлювати дороговкази; домагатися пільг для членів товариства при оплаті за проїзд залізничним транспортом; утримувати штатних працівників (провідників і гірської сторожі); створити фахову бібліотеку-читальню. Також товариство висловило готовність до співпраці з іншими товариствами (як українськими, так інших народів), що мали схожу мету діяльності [532, с. 75].

Оскільки туристичне товариство «Чорногора» сприяло національно-патріотичному вихованню та культурно-просвітницькій роботі в краї, то за його діяльністю постійно стежила поліція.

Значно активніше в плані організації туристичної діяльності працювало польське товариство «Приятелі Гуцульщини», головне управління якого було у Варшаві, а у воєводських та повітових містах діяли його експозитури. Його утворення у другій половині 1933 р. було зумовлене зростаючою увагою суспільства до особливостей гуцульського регіону.

Товариство ставило перед собою такі завдання [1014, арк. 2]: сприяння плановому економічному і загальнокультурному розвитку Гуцульщини; охорона природних і духовних цінностей краю; плановий розвиток

туристичного, дачного і курортного руху. При цьому товаристві у листопаді 1933 р. у Станиславові була створена туристична секція, на установчих зборах якої виступив д-р М. Орлович (голова туристичної секції товариства у Варшаві), який наголосив, що дана секція повинна займатися не тільки туризмом як таким, а й розвитком дачних і оздоровчих таборів, фізичним вихованням і екскурсійним рухом молоді, пропагандою туристичної Гуцульщини, докладати зусилля до покращення стану залізничних і автобусних доріг. Товариство тісно співпрацювало з відділом туризму Міністерства комунікацій, Спілкою у курортно-туристичних справах «Карпати Східні», польським «Товариством Татранським», Варшавським бюро подорожей «Orbis».

Завдяки діяльності вищеназваних товариств проводилося наукове вивчення Гуцульщини; збір цінних пам'яток матеріальної культури гуцулів, на основі якого було відкрито музей у Жаб'ї (1934–1938); видання ілюстрованих альбомів, монографій, карт, листівок, календарів; побудова туристичних баз, притулків, нічлігів, дачних будинків; розробка і маркування туристичних маршрутів; будівництво і ремонт доріг; організація атракції. Все це свідчило про активний розвиток інфраструктури туризму на Гуцульщині як складової частини економіки Польщі [1009, арк. 2; 1013, арк. 4; 1014, арк. 2–5].

У 1873 р. в Новім Таргу засновано перше слов'янське туристське «Галицьке Товариство Татранське», яке було юридично оформлене у Кракові 10 травня 1874 р. на підставі статуту, затвердженого рескриптом намісництва № 11.734 з 19.03.1874 р. [713, с. 394–395]. У жовтні того ж року товариство перейменоване на «Татранське Товариство» [785, с. 962–964], метою якого було: дослідження Карпат і Татрів й розповсюдження зібраних про них відомостей; заохочення громадян до відвідування Карпат і Татрів, полегшення доїзду в гори та перебування там членів товариства, дослідників природи, письменників, поетів, художників тощо; охорона рідкісних видів рослин і тварин; підтримка гірського господарства та народних промислів.

До 1910 р. товариство видало 30 томів «Записок Товариства Татранського», збудувало 21 схроніско (в т.ч. під Говерлою та Піп Іваном, у Гаджині та Завоєлі), два будинки відпочинку, влаштувало етнографічну виставку та заснувало базар для збуту робіт народних умільців у Коломійі. У 1883 р. товариство мало понад 2200 членів. Станиславівське відділення утворилося в 1876 р. Головою обрано графа В.Дідушицького, а заступником і фактичним керівником М. Еміновича. Тоді у товаристві, між іншими, були директор заряду лісів з Надвірної В. Бродович, нотаріус Е. Масловський, суддя А.Підляшецький, скарбовий урядник Ю. Вілюш, суддя з Делятина В. Балабан, а в 1879 р. – делятинський священник О.Богдан. У Надвірнянському повіті оформилася виконавча комісія «Товариства Татранського», на чолі якої стояли В. Бродович, Е. Масловський та Ю. Вілюш [694, с. 29–30; 695, с. 26–28]. Члени Станиславівського відділення у 1876 р. влаштували прогулянку з музикою у супроводі десятків лісників з Надвірної на Говерлу, а в 1878 р. – з Делятина на Говерлу. У 1879 р. було прийнято постанову щодо посилення охорони гуцульських коней [694, с. 29–30, 46].

З ініціативи Жаб'євського пароха С. Витвицького (чи не єдиний з українців, що належав до товариства) у 1878 р. створено Чорногірське відділення товариства та Коломийський округ. Воно ставило собі за мету будівництво притулків, уможливлення заробітків гуцулів, відродження дрібного промислу, привернення уваги вчених до незнаного в природничому і етнографічному плані закутку. Головою Чорногірського відділення обрано К. Савицького, його заступником – гімназійного професора Л. Вайгеля. В Жаб'ї створено місцеву виконавчу комісію на чолі з Я. Григоровичем, яка почала свою роботу в 1878 р. з того, що домовилася з гуцулом Попівчуком про будівництво на полонині Гаджина схроніска для «Товариства Татранського». Того ж року члени Чорногірського відділення зробили прогулянки на Рокети [695, с. 52–53]. У 1908 р. товариство мало 2016 членів у кількох відділеннях (Станиславів, Коломия). Головою Коломийського відділення був директор

гімназії О. Скупневич, його заступником – Г. Гофбауер, який 1897 р. видав путівник на Чорногорю [785, с. 962–964].

Одним з найбільших було круглорічно діюче схроніско під Говерлою, на південних схилах Козмески в долині Прута Заросляцького на висоті 1250 м н.р.м. Одночасно воно могло прийняти на нічліг близько ста туристів. Ціна нічлігу становила 3,5 зол. на перший день, три – за наступний; для членів «Товариства Татранського», відповідно, два та півтора зол. Взимку за опалення – 0,3 зол. денно з особи. В притулку діяли буфет і кухня [593, с. 36–40].

Розглянемо туристичну інфраструктуру краю. Власне заклади розміщення та харчування туристів становили основу матеріальної бази туризму, без яких туризм не міг існувати [357, с. 43]. На Прикарпатті заклади розміщення туристів набули значного розвитку ще у другій половині XIX ст. Однак Перша світова війна спричинила занепад матеріальної бази туризму; у 1920-і рр. вона поступово відроджується, а вже всередині 1930-х рр. досягає апогею. «Оскільки зростає популярність Гуцульщини, як терену для літнього відпочинку, промисел готельно-пансіонатний є нагальним», – зазначалося у звіті головного управління товариства «Приятелі Гуцульщини» за 1936 р. [1018, арк. 5].

Найбільше приватних готелів і пансіонатів функціонувало в курортних місцевостях. Так, 1937 р. у Яремчі було два готелі – «Hanusa» на 20 та «Skrzynskiego» на 15 покоїв (номерів). Свої послуги пропонували також 44 пансіонати на 691 покій. У прилеглих до Яремчі селах Ямні та Дорі діяли 40 пансіонатів на 632 покої [1010, арк. 4].

Окрім готелів і пансіонатів, прийняти гостей на зазначеній території були готові кількасот вілл і будинків гуцульських з кімнатами до винайму. Крім пансіонатів, послуги з харчування в Яремчі надавали шість ресторанів (у трьох з них були ще і бари та танцювальні зали), також можна було домовитись про харчування безпосередньо у господарів, що здавали кімнати в оренду.

У курортній Ворохті у шести готелях, 33 пансіонатах та нічліжних будинках можна було розмістити 2,5 тис. осіб, та ще 2 тис. могли зупинитись у

приватних гуцульських будинках і віллах. За рівнем послуг пансіонати поділялися на три категорії. До пансіонатів I категорії ставилися такі вимоги: 1) кімнати чисті, належно умебльовані, ліжка з матрасами; 2) вода протічна, освітлення електричне, сигналізація; 3) каналізація, англійські клозети, ванни; 4) кухня із стравами на вибір; 5) кваліфікований обслуговуючий персонал. Пансіонати III категорії повинні були мати чисті умебльовані кімнати; освітлення могло бути електричним (але не обов'язково); вода – здорова, з належно утримуваних криниць; туалети – в доброму і чистому стані; здорова домашня кухня; обслуговуючий персонал. Із 33 Ворохтянських пансіонатів тільки три належали до I категорії, 20 – до II та 10 – до III [1010, арк. 5].

Не останню роль у всезростаючій популярності відпочинку на Гуцульщині відігравали ціни, які були найнижчими у Польщі. Так, нічліг у готелі в Яремчі обходився у два-три, а доба з харчуванням у пансіонаті – чотири-шість зол.

Особи, які займалися активними видами туризму, могли зупинитися у спеціалізованих закладах: туристичних базах та притулках. Ці будівлі мали не менше 10 нічліжних місць, були розміщені в проміжних пунктах лінійних або кільцевих туристичних маршрутів так, щоб туристична група, вирушивши з одного притулку, могла стати на нічліг в іншому. Якщо до 1931 р. у всьому Станиславівському воєводстві було тільки 6 притулків, то на 1937 р. лише на відрізку від Климця до Білого Черемошу їх функціонувало уже 27 [1011, арк. 24]. Зокрема, в околицях Ворохти туристи могли зупинитися на нічліг в притулках на Заросляку (180 місць), біля гори Татарської (50 місць), під Кострицею (80 місць), на Марічейці (60 місць) та під Попом Іваном (50 місць).

Притулки зводилися за сприяння туристичних товариств. Так, тільки в 1936 р. польське товариство «Приятелі Гуцульщини» загосподарювало притулки під горою Піп Іван та на Костриці, Карпатське товариство лижників – під Марічейкою, через Косівський відділ «Товариства Татранського» зведено чотири притулки на хребтах гір вздовж Чорного Черемоша [1018, арк. 6]. На

побудову притулків використовувалися пожертви членів названих товариств, а також банківські кредити. У середині 1930-х рр. в долинах Пруту, Черемошів, Рибниці та Пістиньки широкого розвитку набули так звані літні табори, які започатковані ще у 1850-х рр. [1012, арк. 32].

Найбільших масштабів курортно-відпочинковий рух набув у Косівському та Надвірнянському повітах. Відпочивальники винаймали кімнати у гуцулів, купували у них овече й козяче молоко, бринзу, жентицю, харчувалися місцевими продуктами. В пошуках дешевого літнього відпочинку бідні родини часто заходили вглиб Карпат. Такий рух носив двоякий характер. З одного боку, все більше людей могло відпочити в Карпатах, що сприяло також і покращенню побуту місцевого населення, а з іншого, – такий відпочинок складав загрозу здоров'ю відпочивальників через погані санітарно-гігієнічні умови в багатьох гуцульських обійстях. Через це віце-воєвода А.Кочмарчик звертався до головного управління товариства «Приятелів Гуцульщини» з проханням розробити проекти кількох типів гуцульських будинків, які б забезпечували потреби місцевих мешканців і відпочивальників, але водночас зберігали б гуцульську архітектуру. Віце-воєвода наголошує на необхідності надання гуцулам позик на будівництво у Крайовому Банку від 4 до 5 тис. зол. терміном на 10–15 років при мінімальному проценті (1,5–2) [1019, арк. 24].

З метою гігієни, запобігання захворювань як серед місцевого населення, так і дачників, товариства «Приятелі Гуцульщини» та «Карпати Східні» проводили конкурси «Чиста хата», в ході яких інструктори спочатку навчали місцеве населення, як дешевим коштом вести домашнє господарство, підтримувати чистоту в домі і на обійсті, а потім перевіряли побутові умови в будинках, господарі яких хотіли приймати у себе гостей. Також ці будинки кваліфікувалися спеціальною курортно-дачною комісією. Слід зазначити, що кожен заклад розміщення та харчування знаходився під опікою санітарного лікаря, який здійснював санітарний контроль за пансіонатами, магазинами, робив обхід будинків, призначених до винаймання, берегів рік і потоків,

звертав увагу на утримання криниць, смітників. Щодо смітників в подвір'ї, то вони повинні були бути виготовлені з оцинкованої бляхи, ємкістю 100–150 л, щільно закриватися. Перед літнім відпочинковим сезоном санітарний лікар стежив за впорядкуванням місця для торгівлі, щоб продукти споживання були убережені від дощу, пилюки, хвороботворної інфекції, також під постійним санітарним контролем були і самі продукти харчування [1019, арк. 24–25].

В дачних місцевостях велика увага приділялася впорядкуванню пляжів. Поруч з пляжем повинен бути кіоск, де можна було б придбати холодні напої, цигарки, листівки, туалетне приладдя, продукцію народних промислів. На пляжі відпочивальникам надавалася можливість скористатись парасолями, вагами. Неподалік розміщувалися лазні з душами та ваннами з теплою і холодною водою [1011, арк. 27].

У зв'язку з розвитком матеріальної бази туризму, створювалися нові робочі місця. Однак задля підвищення рівня обслуговування була потреба у кваліфікованому персоналі. Підготовкою кадрів для готелів та пансіонатів займалися спеціальні трьохмісячні курси в Моршині. Там окремо проводилася робота з власниками цих закладів, а окремо навчали покоївок, кельнерів та кухарок [1012, арк. 45]. У 1937 р. у Ворохті організували курси для навчання гірських провідників. З курсантів створили секцію гуцульських провідників, по закінченню підготовки вони отримували свідоцтва, карти, компаси та інше необхідне приладдя. Готувалися інструктори з лижного спорту, які потім, в свою чергу, проводили заняття з лижниками-початківцями.

Як бачимо, у міжвоєнний період на Прикарпатті створено значну мережу туристичних установ, які дозволяли приймати сотні тисяч туристів. З точки зору організації інфраструктурного забезпечення рекреаційного процесу, одне з ключових місць належало транспортній системі. Розвиток туризму і транспорту тісно пов'язаний і взаємозумовлений процес. Адже загальноновизнано, що туризм як масове соціально-економічне явище, став наслідком виникнення і розвитку транспорту [282; 369, с. 261].

Пасажирські перевезення здійснювалися залізничним і автомобільним транспортом, однак ще часто використовувалися вози та сани, а також їздові коні. Організовувалися сплави – прогулянки туристів на плотах по Черемошу та Тисі. Для відпочинку в гірській місцевості найвигіднішими були такі залізничні лінії, як Львів – Станиславів – Ворохта – Великий Бичків, Львів – Коломия, Коломия – Делятин та Чернівці – Вижниця. У час з 26 грудня до 30 квітня, коли був найактивніший рух туристів і лижників, впроваджували два додаткових вагони (один вагон третього класу і один вагон мішаного другого-третього класів) з Варшави до Ворохти. На залізниці діяли різного типу знижки, зокрема, на квитки туристичні для членів туристично-спортивних товариств, а також на спеціальні поїзди для лижників, які організовувалися через Лігу сприяння туризму. Інколи через пільги вартість доїзду до Східних Карпат досягала 25 % вартості звичайного квитка [1011, арк. 14; 1012, арк. 45; 1013, арк. 2–3].

Великого значення для обслуговування пасажирів надавали залізничним станціям і вокзалам. При них створювались інформаційні бюро, в яких приїжджий міг отримати відомості про житло, де можна зупинитись на короткий чи тривалий час, за яку оплату, тут же у павільйоні бюро були камери зберігання речей. Також в приміщеннях станцій, або поруч з ними, функціонували невеличкі туристичні готелі з умивальнями, де подорожуючий міг за невелику оплату (30–50 грошів) зупинитись на кілька годин з метою відпочинку з дороги та пошуку сталого місця. У приміщеннях станцій і вокзалів розклад руху поїздів також змінювався посезонно й складався з врахуванням максимальної зручності для пасажирів, які користувалися кількома видами транспорту. У вечірній і нічний час залізничні станції освітлювалися з використанням найближчих джерел електроенергії на тартаках. Задля безпеки пасажирів на станціях працювала професійна нічна сторожа. Аналогічні вимоги висувалися і до автобусних станцій. Наприкінці 1930-х рр. автобусний транспорт забезпечував перевезення туристів згідно розкладу за багатьма маршрутами [1011, арк. 14].

Для розвитку автомобільного транспорту та використання його в туристичних цілях велике значення мали автошляхи. В досліджуваний період вони перебували в незадовільному стані, що утруднювало сполучення між окремими містами і селами. Тому «Товариство Татранське» звернулося до воєводського управління видати спеціальне розпорядження щодо ремонту тієї дороги перед літнім сезоном. Пропонувалося засипати камінням і шутром ями й вибоїни задля нормального зростання туристичного руху в Східних Карпатах. З переписки воєводського міжкомунального зв'язку з різними організаціями стало відомо, що у стані побудови або ремонту в 1935–1939 рр. були дороги на відрізках: Жаб'є – Бистрець, Ворохта – Вороненка, Ворохта – Яблуниця, Ворохта – Космач, Косів – Татарів; при гмінних і курортних дорогах, готуючись до літнього сезону, мали розмістити інформаційні таблиці, очистити шосе і вулиці від болота, а задля очищення повітря від пилу, бактерій та з естетичною метою висадити вздовж доріг дерева, кущі, живопліт [1012, арк. 27].

У 1920–1930-х рр. для туристичного руху використовувалися й вузькоколіїні залізниці, збудовані на межі ХХ ст.: Делятин – Луг, Надвірна – Рафайлова (з відгалуженнями), Ворохта – Арджелуджа. Зазвичай, вузькоколіїнки прокладали від станцій державних залізниць для перевезення деревини. На магістральних лініях використовували танк-паровози. Дрезинами перевозили людей, а відгалуження, прокладені в найглухіші карпатські закутки до складів або лісозаготівель, функціонували на кінській тязі [546, с. 14]. Дрезину на три особи завжди можна було винайняти, подорожуючи з Надвірної до Рафайлової, сплачуючи по 50 грошів за один км [1012, арк. 26].

Щоб турист отримав незабутні враження і приємні спогади від подорожі, слід було продумувати систему розваг (атракцій), – важливого елементу повноцінного відпочинку [344, с. 43]. Найчастіше розваги обмежували екскурсійною програмою – відвідуванням музеїв, оглядом історичних пам'яток, екскурсіями по місцевості. Разом з цим розважальні заходи завжди викликали у туристів зацікавленість. Це участь у культурно-масових заходах, фестивалівних

і спортивних програмах, святкуванні свят тощо. Розвиваючи інфраструктуру туризму, у міжвоєнний період на Гуцульщині велика увага приділялася атракціям: культурно-просвітницьким, що надавалися класичними закладами (концерти, музеї, художні виставки); рекреаційним (різного типу парки та заповідні території); розважальним (ігри, танці); спортивним.

Особливе місце серед культурно-просвітницьких атракцій належало відвідуванню музеїв. Зусиллями інтелігенції було відкрито три музеї, які могли відвідувати туристи: у Станиславові (1928), Жаб'ї (1934–1938) та Коломії (1926–1934) [7, с. 155]. Чим же було викликане таке пожвавлення музейної справи? Відповідь знаходимо у «Проекті організації наукової станції і Музею гуцульського» у Жаб'ї. В ньому вказувалося на те, що Гуцульщина стала предметом жвавого зацікавлення з боку туристів і наукових дослідників, яке збільшувалося з кожним роком. Збиралися етнографічні колекції, які нерідко потрапляли за межі країни. Можна часто було зустріти агента-посередника, який для закордонного музею возами скуповував мистецькі вироби народу, які були для місцевого населення назавжди втраченими. Згадувалося про той факт, що частина закуплених речей експонувалася у швейцарському історичному музеї у м. Берн, де з ініціативи польського письменника С. Вінченза був відкритий спеціальний гуцульський відділ. Серед шукачів скарбів народного мистецтва Гуцульщини все частіше зустрічалися прізвища голландців, бельгійців, англійців, швейцарців і навіть гостей з Америки. Запобігти вивезенню речей, зберігати їх на місці – такою була мета створення Гуцульського музею. Передбачалося відкрити загальний, краєзнавчо-туристичний, природничий, етнографічний, археологічний та господарчий відділи. При Музеї мала працювати і наукова станція. Планувалося також збудувати окремі приміщення з кількома кімнатами для проживання в них митців та науковців, які вивчатимуть край [1017, арк. 2].

В організації Коломийського народного музею «Гуцульщина» велику роль відіграв український етнограф В.Кобринський, який упродовж багатьох

років був його директором. Оскільки музей вважався громадською установою, створеною на добровільних засадах, то колекції його поповнювалися переважно за рахунок дарунків самих майстрів, які хотіли зберегти своє мистецтво, та за добровільні пожертви відвідувачів. Так, за 1935–1936 рр. музей відвідало 1769 осіб, їх пожертви становили 168 зол., за які закуплено музейний інвентар. Кількість експонатів поступово зростала. Якщо в 1934 р. в ньому налічувалося біля 2,5 тис. експонатів, то на березень 1937 їх зібрано понад 5 тис. Вони розміщувалися в історичному, етнографічному, церковному та гуцульських виробів відділах, діяли нумізматичні та сфрагістичні колекції [309, с. 6].

Слід зауважити, що музеї в Станиславові та Жаб'ї створили представники польської інтелігенції. Хоча вони трактували українські (гуцульські) пам'ятки як польські, та все ж створені музеї мали велике значення: показували високу культуру творців чудових скарбів народного мистецтва, збирали і зберігали для наступних поколінь значну кількість робіт гуцульських митців.

Популярним видом відпочинку, який пропонувався туристам, було відвідування парків. Утримання лісових парків давало найбільший ефект при найменших затратах коштів. Уздовж паркових стежок встановлювали лавочки та альтанки, в яких можна було не тільки відпочити, але й сховатися від дощу. Наприкінці 1930-х рр. створено тисовий заказник у Княздворі та національний парк на Чорногорі, які сприяли відпочинку, наближенню людини до природи й охороні природи. У курортних місцевостях до послуг відпочиваючих були читальні, танцювальні зали, оркестрова музика. В лісництвах можна було отримати дозвіл на вилов риби і на полювання дичини [1011, арк. 16].

Туристам пропонувалося відвідувати Гуцульщину в період великих релігійних свят (Різдва, Великодня), на Свято виходу на полонину і на спеціально організоване Свято гір. Тут можна було познайомитися з реліктовими елементами гуцульського фольклору, зі звичаями, традиціями місцевого населення, намілюватися неповторною мелодикою народного співу, розмаїттям традиційних танців і забав [1018, арк. 5].

Приваблювали туристів і спортивні змагання, які організовувалися на теренах краю. Це лижні перегони, стрибки з трампліна, перегони на байдарках Черемошем, стрілецькі змагання. Для любителів активних видів відпочинку створювалися й утримувалися ігрові майданчики. Зокрема, оздоровча комісія у Ворохті побудувала спеціальний спортивний парк, що складався з двох частин. Перша (над берегом Пруту) мала пляж з плавальним басейном, хокейний, волейбольний і баскетбольний майданчики, тенісний корт тощо; друга була відведена для побудови великого трампліну, а під ним мали були футбольне поле та легкоатлетичні доріжки [1016, арк. 42]. Атракціями, до яких можна було стягнути туристів не тільки з Польщі, а й з-за кордону, вважалися сплав ріками на плотах та кінні подорожі. Проводилися цікаві екскурсії, що охоплювали різні атракції. Так, під час проведення мотоциклетного рейду по Гуцульщині (1936) його учасники могли ознайомитися з залізничним мостом над Любіжною у Делятині, водоспадом Пруту у Яремчі, граждою Мочерняків у Ворохті, гуцульськими танцями та оркестром у Жаб'ї тощо [1019, арк. 36].

Таким чином, туризм і відпочинок сприяли розвитку на Гуцульщині сфери послуг, торгівлі, народних промислів та ремесел, окремих галузей господарювання, підвищенню рівня освіти та охорони здоров'я, створенню нових робочих місць тощо. Немаловажну роль у приверненні відпочивальників на Гуцульщину відіграло харчування, в т. ч. і традиційна гуцульська кухня.

9.4. Загальні особливості харчування

Основу харчування гуцулів становили продукти землеробства і тваринництва. Насамперед, це зернові (кукурудза, ячмінь і овес) та бобові (горох, біб, фасоль) культури, а також овочі (картопля, буряк, капуста, морква тощо). Із зернових культур у ХІХ ст. основна роль належала вівсу і кукурудзі, а пізніше кукурудзі. Жито і пшеницю вирощували в дуже обмеженій кількості і вживали лише на свята. Основною овочевою культурою була картопля, яку називали «другим хлібом» [179].

Важливу роль у харчуванні населення відігравало молоко та молокопродукти – сир, бриндза, гусянка, сметана. Споживання м'яса було обмежене, проте гуцули влітку вживали переважно волове м'ясо, восени – бараняче, а взимку – свинину. Найпоширенішою м'ясною стравою була юшка, переважно з копченим м'ясом (будженицею). З ніг та голів варили холодець (студенець). Із свинячого та баранячого м'яса готували також печеню. У багатьох місцях на поверхню виходили розчини солі (соровиця, ропа), які використовували замість солі. Надзвичайно обмеженим було споживання цукру, його купували тільки заможні селяни переважно для святкових страв. У харчуванні гуцулів значне місце займав хліб. В ХІХ ст. гуцули пекли прісний хліб із вівсяного (корж) і кукурудзяного (мелай) борошна. Характерним було домішування до хлібного тіста вареної картоплі – такий хліб називався ріпляник. Хліб із заквашеного тіста пекли рідко. З цього тіста випікали круглі коржі (паляниці), які їли з молоком та гусянкою, у святкові дні – вареники (пирого) з бриндзею, сиром, квашеною капустою або картоплею.

Основну й улюблену мучну страву – густу кашу із кукурудзяного борошна (кулешу) їли з салом, молоком, бринзою, гусянкою. Серед овочевих культур, як вже зазначалося, найбільшою популярністю користувалася картопля, яку варили і пекли (переважно нечищену) і квашена капуста (їли сироб або вареною). Із рідких страв поширеним був капусняк, який варили із квашеної капусти або капустяного розсолу та кукурудзяної муки, приправляли салом, олією. Із капусти, квашеної цілими головками (крижівки), готували на свята голубці з кукурудзяною, вівсяною або ячмінною крупою. Зварені голубці були з олією або зі смаженим салом. Крім цього, гуцули споживали багато цибулі та часнику, які були самостійною їжею і приправою. З часнику робили так звану саламаху. Важливу роль у харчуванні відігравали й бобові (горох, біб, фасоль), які їли з картоплею, капустою, борщем замість хліба. Навесні, коли не вистачало вищеперахованих продуктів харчування, вживали у страви листя з лободи, брукви, маку, кропиви [180, с. 203–212].

Наявність у горах великої кількості грибів зумовила широке вживання їх у харчуванні. З грибів варили юшку, заправляючи її мукою, у відварені з цибулею гриби всипали підсмажену муку, здобрювали сметаною або олією. Гриби з олією часто заправляли товченим часником. Влітку гриби споживали свіжими, на зиму – сушили [180, с. 207].

Специфічними були страви на свята (родинні – хрестини, весілля, похорони, поминки; церковні – Святий вечір, Різдво, Новий рік). Основними стравами на хрестини, весілля і похорони був холодець, м'ясна печеня, голубці, борщ і кукурудзяна або рисова каша. На поминках обрядову поминальну страву «коливо» готували із добре розвареної пшениці, змішаної з медовою ситою або цукром. У деяких селах замість «колива» давали так звану «покушку» із покришеного білого хліба, политого солодкою водою чи посипаного цукром. Померлого поминали три дні після смерті (третини) і через півроку (піврік-обід). Основна їжа на поминках – паска, яйця, бринза, гусянка, молоко і спеціально спечені перепічки. Ці продукти розкладали на могили і частували один одного [14, с. 90].

Кількість страв на Святий вечір була не скрізь однаковою – тільки заможні селяни могли приготувати необхідний асортимент страв (варений біб, голубці з кукурудзяною крупою, гриби, мащені олією, або буряки з грибами, вареники з картоплею, сливами чи маком, фасолю з сливами, капуста, компот із сушених фруктів. До цього свята купували оселедець або сушену рибу. Обов'язковою на Святий вечір була кутя – відварена пшениця, яку заправляли маком, змішаним з медом або цукром [180, с. 209].

Упродовж року у гуцулів нараховувалося 16–19 тижнів посту. В піст їли щоденні страви (борщ, капуста, квашена капуста, варена або печена картопля, біб, горох, вівсяний кисіль, печеня з грибів та риби, холодець з сушеної риби, відварені фрукти), які були помащені виключно рослинною олією.

Обрядовим Великодним печивом була паска, яку випікали із пшеничної, житньої чи кукурудзяної муки. Заможні селяни, крім паски, мали на свято яйця,

сир, масло, ковбаси, шинку, до яких приправою служили цвіклі. На Великдень, а також інші свята готували «бабу» – зварену мамалигу перекладали бринзою і запікали в печі, а також бануш. Приблизно такою ж були страви пастухів, лише значно бідніші. Безалкогольні напої не мали значного поширення. Компот із сушених фруктів варили на Різдво та під час постів. Чай заварювали з сухого липового цвіту, а також малинових гілок. Виготовляли напій з березового соку, додаючи яблук або яблучного соку. З алкогольних напоїв вживали горілку, яку часто приправляли медом [180, с. 209–211].

Для їжі та напоїв виготовляли дерев'яний, глиняний, металевий і скляний посуд. Розрізнявся посуд для: приготування та прийняття їжі, випікання хліба, напоїв, транспортування їжі. Страви готували в глиняних горшках, для товчення картоплі користувалися колотівкою (виготовлялася з верхівки молоді смереки чи ялиці). Страви їли дерев'яними ложками. Для смаженої цибулі, сала, яєчні служили глиняні ринки – низький посуд з рівним дном, на трьох ніжках. Молоко і молочні продукти зберігали, в основному, в дерев'яному посуді. Масло тримали у круглому дерев'яному посуді, який щільно закривався кришкою. Воду пили дерев'яним черпаком. Горілку тримали в циліндричному або бочкоподібному посуді з отвором збоку, або в дерев'яних чи сплющених баклагах. Спиртні напої пили з дерев'яних, а потім скляних чарок (погарів). Великодне печиво та продукти несли святити в округлих чи еліпсоподібних кошиках – пасківниках [180, с. 211–212].

9.5. Банківсько-кредитні послуги. Кооперативний рух

На Гуцульщині впродовж XIX ст. панувала австрійська монетна система. На підставі монетної конвенції, підписаної Австрією з німецькими державами в 1857 р., карбувалися нові гульдени (флорини). З 1870 р. випускали також золоті австрійські монети вартістю 4 і 8 гульденів. У 1892 р. грошовою одиницею Австро-Угорщини стала крона. Відтоді гульден не карбували, проте в обігу він залишався до 1899 р. і рівнявся двом кронам. Карбувалися золоті (10 та 20

крон) і срібні (1, 2 5 крон) монети. Випускалися також паперові гроші вартістю 1, 2, 10, 20, 50, 100, 1000 та 10000 крон. Крона була в обігу до 1918 р. [1298].

Населення терпіло жорсткий податковий гніт. Бюджет монархії Габсбургів був хронічно дефіцитним. Так, у 1882 р. витрати перевищували суму прибутків бюджету майже на 40 млн зол. ринських. З населення стягували в основному прямі та посередні податки. До прямих належали податки на: землю, будинки, заробітну плату, різні прибутки, а також ексекуційні штрафи. Зважаючи на це, швидко збільшувалась іпотечна заборгованість селян. У Галичині податки на селянські господарства з 1862 до 1905 р. зросли на 770 %, а в 1910 р. заборгованість всіх землевласників становила майже два млрд крон. Дані державної статистики переконливо свідчать про антисоціальну політику Австро-Угорської монархії на галицьких землях. У 1883 р. уряд імперії Габсбургів одержав зі Східної Галичини 26,5 млн зол. ринських доходів, виративши лише 19 млн. Австро-угорський та інші іноземні капітали, економічно завойовуючи Прикарпаття, мали міцні позиції у кредитно-банківській системі краю, формування якої почалося ще у 1850-х рр. Активним провідником цієї політики став емісійний Австро-Угорський банк, який був центральною кредитною установою імперії. У Східній Галичині і на Буковині він мав 12 філій і утримував основні позиції всіх банківських операцій. Йому належала головна роль на місцевому грошовому ринку. У 1888 р. банк брав участь у всіх 4 акціонерних банках Галичини і Буковини. Крім того, він мав велику кількість іпотечних акцій та облігацій на багато мільйонів крон. Австро-Угорський банк був розрахунковим центром у регіоні. Приватні комерційні та деякі земельні банки тримали частину своїх капіталів у його центральному управлінні, конторах і відділеннях. Галицькі та буковинські філії здійснювали операції з іпотечними позиками, обліком векселів, зберігали вклади, фінансували господарства великих землевласників. Наприкінці XIX – на початку XX ст. майже 50 % усіх іпотечних операцій державного Австро-Угорського банку припадало на галицькі відділення [1298].

У 1879 р. у Делятині функціонував ощадно-позичковий банк «Nadzieja», що нараховував 333 члени і мав 9965 флоренів власних коштів, 18022 флоренів виданих позичок та 49630 флоренів загального обороту [781, с. 688]. Через три роки цей банк мав вже 395 членів, виділив 41707 зол. позичок, а його загальний оборот складав 148224 зол. [782, с. 710–711]. У 1884 р. по всіх великих селах діяли Громадські позичкові каси [755, с. 866–868], а від 1881 р. – Крайовий Банк, який підтримував місцеві каси й у тому числі позичкові банки. Під час кризи в 1901 р. делятинський банк припинив свою діяльність [148].

Активно діяв Буковинський крайовий банк, який видавав позики під зерно, земельне забезпечення, соло-векселі та здійснював інші операції. У 1898 р. іпотечна заборгованість Буковинському крайовому банку досягла 18 млн зол. ринських, а в 1910 р. збільшилася до 68 млн крон. У 1903 р. всі справи банку перейшли до Буковинського земельного банку в Чернівцях, у якому кредити великим землевласникам стали ще більшими: в 1907 р. – 20,3 млн, а в 1909 – 23,6 млн крон. У 1890 р. земельні магнати при активному сприянні Австро-Угорського та місцевих банків заснували Львівський парцеляційний банк, метою якого було сприяння парцеляції великих землеволодінь і продаж селянам ділянок землі за умови виплати за неї протягом 5–10 років. При цьому банк продавав землі великих землевласників за спекулятивними цінами, які безперервно зростали. Так, у 1900 р. вартість одного га землі у регіоні складала 2000 крон. У 1905 р. ціна такої ж площі оброблюваної землі становила 3500, а необроблюваної – 1300 крон. Для прикладу – на Познаньщині, де земля давала значно більші прибутки, га землі продавався за 900 крон. У 1868 р. у Галичині виник Селянський банк (Банк рустикальний), що фінансував також і буковинських селян. Банк позичав гроші під заставу нерухомого майна (землю) на 12 % річних. Щорічно ним надавалося близько 6 тисяч позик [1298].

Значна роль в економіці краю почала належати українським кредитним установам, у тому числі Українському акціонерному земельному іпотечному банку, заснованому в 1909 р. Його акціонерами стало багато українських

землевласників, торговців і промисловців. Банк проводив кредитні операції під заставу землі та нерухомого майна, випускав векселі, організував інвестиції у різні торгово-промислові кооперативні підприємства. Він став основним джерелом кредиту для галицьких торгових і виробничих сфер, кооперативних установ. Кредитами банку користувалися заможні селянські господарства, які мали можливість брати позику на суму понад 400 крон. У 1910–1911 рр. банком було проведено понад 725 таких операцій на суму понад 3,3 млн крон. Значне місце в банківській системі займав Промисловий банк у Львові, 20 % акцій якого належали Крайовому сейму та місцевим підприємцям, решта – Австрійському банку. Наприкінці XIX ст. у зв'язку з акцією, спрямованою на обмеження приватного лихварства, на Закарпатті виникло кілька десятків кредитних кас і установ, які працювали на зібраному капіталі за допомогою угорських банків. Вони належали також угорським та іноземним, в основному німецьким банкірам [1298].

На початку XX ст. на Гуцульщині активно діяли товариство «Geschäfts-Bericht der Credit-Genossenschaft für Handel und Gewerbe», «Руська каса», «Каса Стефчика», господарсько-споживча спілка «Сила», Український кооперативний банк, позичкові каси тощо [284, с. 188–201].

Таким чином, перед Першою світовою війною майже всю банківську систему краю контролювали австро-угорські та німецькі банки, однак певну конкуренцію їм складали українські та польські позичкові каси, господарсько-споживчі спілки, регіональні банки тощо.

Важливим для економічного розвитку Гуцульщини був кооперативний рух, до якого залучилися, насамперед, українці, поляки та євреї. Якщо перші кооперативи об'єднували майстрів з метою зменшення на їх діяльність скупників та отримання дешевшої сировини й механізмів, то у міжвоєнний період кооперативний рух виріс у організовані господарсько-фінансові спілки, організації чи установи. 29 жовтня 1920 р. Польський сейм прийняв кооперативний закон, який сприяв розвитку кооперації, гарантував основні

демократичні принципи. При міністерстві фінансів виникла державна кооперативна рада із представників національних і регіональних кооперативних союзів. Все це створювало умови для відродження й розвитку українського та польського кооперативного руху на Гуцульщині.

Створено Крайовий комітет організації кооперативів (ККОК), якому товариство «Сільський господар» передало свій друкований орган «Господарський часопис». Подібні комітети виникали у повітах, вони відновлювали діяльність довоєнних спілок, створювали нові, об'єднували їх у повітові та галузеві союзи. Кооперативи швидко розрослися в розгалужену мережу. Кредитні спілки організувалися в асоціацію під назвою «Центробанк», сільські споживчі й торгові спілки утворили «Центросоюз», спілки молочних кооперативів об'єдналися в «Маслосоюз», а «Народна торгівля» представляла міських торгівців.

Об'єднувала всі кооперативи та наглядала за їхніми рахунками й забезпечувала загальне керівництво «Ревізійна спілка українських кооперативів» (РСУК), яка у 1930-х рр. почала витісняти приватну торгівлю з села, знижували ціни на товари, активно займалися збутом надлишкової сільськогосподарської продукції. Через кооперативні крамниці збували вироби українського кооперативного виробництва. Клич «свій до свого по своє», який був виявом національної солідарності, реалізувався через продаж не тільки кооперативних товарів, а й продукції українських приватних підприємств. Сільська закупівельно-збутова кооперація в кінці 1930-х рр. витрачала значну кількість коштів на розвиток агрономії. У міжвоєнний період кооперативи об'єднували переважно сільських споживачів і торговельні організації, регулювали ціни на сільськогосподарські продукти та готові вироби. Їх кількість у Східній Галичині різко зростала: в 1921 р. їх нараховувалося близько 580, у 1928 – 2500, а в 1939 р. – близько чотирьох тисяч, зокрема й на Гуцульщині. Загальне число членів кооперативів у 1939 р. сягало 700 тис. осіб [284, с. 465–468].

Для вигідної взаємодії, координації зусиль спілки об'єднувалися у повітові та окружні союзи, що діяли на принципах федералізму. Створення повітових союзів кооперативів розпочалося на початку 1920-х рр., які у 1924 р. були об'єднані в «Центросоюз», який постачав у регіони споживчі та господарські товари, організовував галантерейні відділи. Ще до початку економічної кризи 1929–1933 рр. господарсько-споживчі кооперативи організували збут яєць, збіжжя, прядива. «Центросоюз» координував збут продукції сільського господарства, займався заготівлею худоби і домашньої птиці, яку теж відправляв за кордон. Незважаючи на різні адміністративні та поліцейські перешкоди (заборона згону худоби), українські кооператори мали значні успіхи у збуті продуктів тваринництва у Варшаві та Кракові. За межі Польщі відправляли лише живу худобу. «Центросоюз» виконував посередницькі операції при постачанні кооперативів цукром, вугіллям, гасом. Об'єднавшись для спільної закупівлі продуктів споживання, господарчих товарів, знарядь праці, машин, селяни-кооператори домоглися зниження їх ціни і, найголовніше, підвищення якості. Кооперативи усунули посередників, спекулянтів, лихварів і тим самим зменшили видатки населення на споживання. Поступово почали з'являтися окремі види кооперативного виробництва та підприємництва [1298].

Західноукраїнська кооперація мала чітко налагоджену мережу торгових кооперативів, що реалізовували споживчі товари та вироби широкого вжитку. Це створювало умови для незалежнення від постачання тих товарів, які можна було виготовляти з місцевої сировини та матеріалів, та збільшення кількості робочих місць. Будувати великі виробничі підприємства в тих умовах було неможливо. Тому створювалися невеликі виробничі підприємства як відділи при господарсько-споживчих кооперативах – столярні, килимарські, шіткарські, шевські, пекарські та інші спілки, кузні, олійниці, кар'єри, дахівкарні, цегельні, тощо. З часом стали з'являтися підприємства фабричного типу, які мали крайове значення. Значна кількість продуктів тваринництва вироблялася на

Буковині, внаслідок чого у Берегометі відкрито два переробні підприємства – «Філіянка – фабрика масла «Ел-ка» та «Молочарня – фабрика масла «Сте-Га» [264, с. 41].

У міжвоєнний період найбільших успіхів досягло кооперативне молочарство, яке мало планомірний і системний характер та було виведено на європейський рівень. Основні її ланки (районні молочарні) розташовувалися у великих селах і містечках та об'єднували десятки молочарських пунктів. При районних молочарнях було створено Фонд ветеринарної опіки за здоров'ям корів, пункти контролю молочності корів та інші, які сприяли розвитку тваринництва. Значну роль у розвитку кооперативного молочарства відігравав Крайовий молочарський союз (з 1925 р. – «Маслосоюз»), членами якого були винятково районні молочарні. Він організовував молочарні, здійснював контроль за їх діяльністю, дбав про їх розвиток, тісно співпрацював з товариством «Сільський господар», поширюючи сільськогосподарські та кооперативні знання, створював школи і курси, займався організацією збуту і переробкою сільськогосподарської, насамперед молочної, продукції. «Маслосоюз» видавав часопис «Кооперативне молочарство». Його організаційний відділ особливу увагу приділяв розвитку селянського господарства. Спільно із «Сільським господарем» створювалися зразкові поля. Працювали гуртки, які піднімали на якісно вищій рівень освіти молоді та жінок. Діяльність молочарської кооперації сприяла розвитку тваринництва, сільського господарства взагалі, підвищувала добробут населення. Товариство «Сільський господар» станом на 1 січня 1912 р. мало 92 повітові філії, що утримували 21 зразкову стайню та 2542 дослідні поля. Одна з таких повітових філій була у Делятині [217].

З метою вивчення правильності годівлі худоби, надоїв молока 22 жовтня 1932 р. проведено заміри у Княждворі (обстежено 122 контрольовані корови) та Печеніжині (112). У цих же селах для проведення селекційної роботи закуплено по одному бугаю симентальської породи. У Печеніжинську молочарню станом

на 31 жовтня 1932 р. доставлено 1140 тонн молока [310, с. 27–30]. У 1931/1932 рр. у Княждворі було 138, у 1932/1933 – 119, а в 1933/1934 рр. – 93 підконтрольні корови. У Печеніжині, відповідно, 130, 136 та 108. Пересічний надій молока від цих корів становив у Княждворі 2160 кг (1932/1933) та 1960 – у 1933/1934 рр. В Печеніжині, відповідно, 2020 та 2270 кг [475, с. 353]. У Ворохті діяла Бриндзарня Союзу Молочарів, яка об'єднувала 17 полонин з ворохтянського району (сирівець доставляло 19 депутатів) та з району Шибеного (25 депутатів). За 1933 р. доставлено 13,5 тонн молока [311, с. 39].

Товариство «Сільський господар» станом на 1 січня 1936 р. мало 65 філій з 1451 гуртком та 76470 членами. Члени гуртків належали до різних секцій. Всього в товаристві було 285 секцій з 2835 членами Хліборобського вишколу молоді, 235 секцій з 4025 членами пасічників, 109 секцій з 1430 садівниками, 67 гуртків годівлі великої рогатої худоби, 288 гуртків охорони тварин, 216 гуртків годівлі безрогої худоби, 110 гуртків годівлі дрібних тварин та 129 жіночих гуртків [441]. Товариство випускало двічі на місяць багатосторінкову газету з одноіменною назвою. Крайовий молочарський союз – «Маслосоюз» мав у своєму розпорядженні 155 молочарень, які в 1935 р. виготовили 2697 тонн масла. За рік «Маслосоюз» мав 20,3 тис. зол. прибутку [440].

У важких економічних умовах пошук коштів для розвитку української кооперації та приватного підприємництва був особливою проблемою. Лідери українського кооперативного руху чи не єдиним виходом вважали створення і розвиток власних кредитних установ. У зв'язку з інфляцією кредитна кооперація відновила свою діяльність пізніше від інших. Нижніми ланками були «Українбанки» та кредитні каси «райфайзенки». «Українбанки» були міськими кредитними кооперативними установами. Вони надавали міським мешканцям Гуцульщини коротко- та середньострокові кредити. «Райфайзенки» створювались у великих селах, обслуговували виключно селян і відрізнялися від «Українбанків» меншим ареалом діяльності, а також необмеженою відповідальністю їх членів. Керівним органом кредитних кооперативів був

«Центробанк», який поступово перетворювався на центральну касу української кооперації і фінансував як кредитну, так і закупівельно-збутову, молочарську, виробничу кооперацію. На Гуцульщині розвивалися також і кооперативні банки «Дністер» та «Промбанк» [1298].

Багато кооперативів, спілок, їх магазинів і складів виникало для сприяння розвитку господарства, торгівлі, ведення сільського господарства тощо. Практично у кожному селі діяли такі організації, серед яких велику роль відігравали: українські – господарська споживчі спілки «Сила», «Згода» та «Надія», Український кооперативний банк, Кооперативний гуцульський банк, господарсько-кредитові кооперативи «Єдність», «Добробут», «Сила», «Наша каса» та «Прут», господарсько-торговельні спілки «Гуцульська спілка» та «Чорногора», загальні хліборобські кооперативи по закупу та збуту та ін.; польські – «Kółko rolnicze», «Kasa Stefczyka», «Karpacka Kasa oszczędności i rosyczek»; єврейські – «Związek kredytowy» тощо. Загалом на Гуцульщині діяло понад сто різноманітних господарських об'єднань українців, поляків та євреїв [284, с. 294–301].

Український кооперативний рух часто долав серйозні проблеми. Занепокоєні його різким зростанням, польські чиновники і кооператори систематично перешкоджали його розвитку – звучали звинувачення щодо неправильного складання звітів, порушення правил будівництва, антисанітарії тощо. Але кооперативний рух набирив обертів серед українців, які прагнули в умовах бездержавності керувати власним господарством.

Конкуренція з польськими і єврейськими господарськими структурами мобілізувала українських кооператорів на удосконалення технології виробництва і пошук нових ринків збуту в Європі.

Гуцульщина, завдяки вигідному географічному положенню, опинилася в центрі європейських торгових доріг. Найбільшого розвитку торгівля набула у

другій половині XIX – початку XX ст., а занепаду, що був спричинений економічними і політичними процесами, – в 1914–1919 рр. Роздрібна торгівля, яка активно поширювалася у другій половині XIX ст., широкого розмаху набула у міжвоєнний період. Цінова політика на межі XX ст. мало чим відрізнялася від цін по воєводству та Галичині. На початку 1930-х рр. ціни на зросли по відношенню до початку століття у 1,5–2,5 рази.

Ярмарки і торги, що збиралися на релігійні свята та напередодні Нового року, що класифікувалися як одно-, дво-, три- і чотириденні, проводилися у Надвірній, Делятині, Косові, Кутах, Печеніжині, Пістині, Яблунові, Вижниці, Ясінях та Рахові. Характерною їх особливістю була спеціалізація: на продажу вовни та овець, великої рогатої худоби та овець, великої рогатої худоби, солі та фруктів. Наприкінці XIX ст. зародилися крамниці кооперативів, товариств ремісників, осередків громадських організацій, активно розвивалися новітні заклади харчування – кав'ярні та ресторани.

Наприкінці 1920-х рр. зросла кількість торговців – на один населений пункт приходилося майже 20 крамниць, хоча був ряд товарів, які продавалися лише у одній крамниці краю. За кількістю торгових точок майже дві третини населених пунктів були незначними; до великих відносилися міста та містечка, які були важливими адміністративними, судовими та політичними центрами регіону. По одній торговій точці було у восьми селах. Серед асортименту товарів першість утримували комплексні торговельні крамниці, де продавалися товари першої необхідності. В спеціалізованих крамницях масово продавали тютюнові вироби, спиртні напої, деревину та пиломатеріали.

Всі торгові точки можна поділити на декілька спеціалізованих груп: продовольчі товари (36 %), промислові товари (26 %) та комплексні торгові точки (38 %). У групі комплексних торгових точок переважали товари першої необхідності як продовольчої, так і промислової груп. Рідше тут продавали будівельні матеріали і господарські товари. У промисловій групі товарів майже третина відводилася продажу будівельних матеріалів, дещо менше – одягу та

взуттю, галантерейним виробам та господарським товарам. Мало розповсюдженою була торгівля канцелярськими товарами та меблями. У групі продовольчих товарів першість займав продаж у комплексних крамницях, що унеможливило виділення там окремих груп продовольчих товарів. У спеціалізованих крамницях з продажу товарів лише продовольчої групи спостерігалася перевага реалізації спиртних напоїв та пива, тютюнових виробів та сільськогосподарської продукції. Мінімальна кількість крамниць реалізовувала бакалійні та кондитерські вироби, муку.

Гуцульщина мала постійні торговельні зв'язки як із іншими регіонами держави, так і з зарубіжжям. З Гуцульщини експортували бринзу, велику рогату худобу, овець, віск, вовну, гонту, гончарні вироби, горілку, дерев'яний посуд, драниці, залізо, кожухи, коней гуцульських, ліс та пиломатеріали, масло, мінеральну воду, м'ясо, нафту, овочі та фрукти, полотно, пух, свиней, сіль, смолу, сукно саморобне, шерсть та шкіри. Ввозилися до краю: вино, виноград, воли, горіхи, зерно, коні, кукурудза, намисто, постільна білизна, скатерті, сукно фабричне та тютюн. Транзитними товарами були велика рогата худоба, воли, коні, які кутськими вірменами закуповувалися у Бессарабії і перепродувалися на польському і угорському ринках.

Основу харчування гуцулів становили продукти землеробства і тваринництва. Це зернові та бобові культури, а також овочі. Важливу роль відіграло молоко та молокопродукти. Споживання м'яса було обмежене, проте гуцули влітку вживали переважно волове м'ясо, восени – бараняче, а взимку – свинину. В багатьох місцях розчини солі використовували замість солі. Надзвичайно обмеженим було споживання цукру, його купували тільки заможні селяни переважно для святкових страв. У харчуванні гуцулів значне місце займав хліб, який пекли із вівсяного і кукурудзяного борошна. Основну і улюблену мучну страву – кулешу їли з салом, молоком, бринзою, гусянкою. Серед овочевих культур найбільшою популярністю користувалася картопля та квашена капуста. Споживалося багато цибулі та часнику. Немаловажну роль у

харчуванні відігравали і бобові, які споживали з картоплею, капустою та борщем замість хліба. Навесні, коли не вистачало вище перерахованих продуктів харчування, вживали у страви листя з лободи, брукви, маку, кропиви. Наявність великої кількості грибів зумовила широке вживання їх у харчуванні. Специфічними були страви на родинні та церковні свята, пости. Безалкогольні напої не мали значного поширення; з алкогольних вживали горілку, яку часто приправляли медом. Такими ж були страви пастухів, лише значно бідніші; переважали молочні страви та бануш.

Розвиток поштово-телеграфних установ припав на кінець XIX ст. Одне поштове відділення припадало на три села, одна телеграфна установа функціонувала на п'ять сіл. Перші поштові уряди відкрито в середині XIX ст., що було пов'язане з розташуванням на північних окраїнах Гуцульщини поштових шляхів зі Львова до Чернівець. Перші поштові уряди засновано у 1871 р., а під час будівництва залізниці Станиславів – Воронька їх створено в усіх селах долини Пруту. У 1930-і рр. телеграфні відділення діяли у 25 населених пунктах Гуцульщини, поштові – у 34. На теренах краю свою діяльність здійснювало багато фінансово-кредитних та страхових установ, споживчі, торгові та кооперативні спілки тощо.

Туризм на Гуцульщині у середині XIX ст. не набув масового характеру через низький рівень сфери послуг, незадовільний стан доріг, низький рівень культури обслуговуючого персоналу. Національно-культурне відродження середини XIX ст. сприяло організації мандрівок по Гуцульщині з метою вивчення історії, мови, побуту народу. До кінця століття там подорожували окремі особи, студентська молодь, члени різних українських і польських громадських організацій, складено перші карти лижних маршрутів. На першу третину XX ст. припадає найбільший розвиток курортної справи.

Найбільшим бальнеологічним центром був Буркут, де наприкінці XIX ст. створено відпочинкову інфраструктуру. На межі XX ст. курортна справа потужно розвивалася в околицях Яремчі. Кількість рекреантів щороку

збільшувалася; у 1930-х рр. там функціонувало понад сто пансіонатів з десятима лікарями, діяти кліматичні комісії.

Розвиткові туристичного руху сприяли й товариства, найактивнішими з яких були українське туристично-спортивне товариство «Чорногора», польське товариство «Приятелі Гуцульщини», Спілка у курортно-туристичних справах «Карпати Східні», польське «Товариство Татранське». Завдяки їх діяльності проводилося наукове вивчення Гуцульщини; збір цінних пам'яток матеріальної культури, на основі якого було відкрито музей у Жаб'ї (1934–1938); видання ілюстрованих альбомів, монографій, карт, листівок, календарів; побудова туристичних баз, притулків, нічлігів, дачних будинків; розробка і маркування туристичних маршрутів; будівництво і ремонт доріг; організація атракції.

На теренах Гуцульщини заклади розміщення туристів набули значного розвитку ще у другій половині XIX ст. Перша світова війна стала причиною занепаду матеріальної бази туризму; у 1920-х рр. вона поступово відроджувалася, а вже всередині 1930-х її розбудові приділялася велика увага.

Найбільше приватних готелів і пансіонатів функціонувало в курортних місцевостях. До винайму були готові кількасот вілл і приватних садиб. Послуги харчування надавали пансіонати та ресторани. Кожен заклад розміщення та харчування знаходився під опікою санітарного лікаря. Для осіб, які займалися активним туризмом, діяло п'ять притулків та декілька літніх таборів.

Туристичні перевезення здійснювалися залізничним та автомобільним транспортом. Однак, ще часто використовувалися вози та сани, а також коні для верхової їзди. Організовувалися сплави туристів по Черемошу та Тисі. Для відпочинку в гірській місцевості найвигіднішими були залізничні лінії Львів – Великий Бичків, Львів – Коломия та Чернівці – Вижниця. Наприкінці 1930-х рр. автобусний транспорт забезпечував перевезення туристів за маршрутами: Косів – Жаб'є – Ворохта, Надвірна – Рафайлова тощо. У міжвоєнних роках використовувалися вузькоколіїні залізниці Делятин – Луг, Ворохта – Арджелюша та Надвірна – Рафайлова.

Для отримання туристом незабутніх вражень і приємних спогадів використовувалася система розваг, серед яких основними були: відвідування музеїв у Станиславові, Жаб'ї та Коломиї; відпочинок у парках та заповідних об'єктах; дозвілля у читальнях, танцювальних залах; вилов риби та полювання дичини. Туристи мали можливість ознайомитися з елементами гуцульського фольклору, зі звичаями, традиціями цього етносу, на милуватися неповторною мелодикою народного співу, розмаїттям традиційних танців та забав. Приваблювали туристів і спортивні змагання – лижні перегони, стрибки з трампліна, перегони на байдарках Черемошем, стрілецькі змагання.

Таким чином, туризм на Гуцульщині пройшов ті самі етапи розвитку, що й у країнах Центрально-Східної Європи. Початок ХХ ст. пов'язаний з виникненням і розвитком національного (етнічного) туризму. І якщо до Першої світової війни йшов етап становлення туризму, як галузі, то в міжвоєнний період відбувалося формування індустрії туризму.

Важливою складовою економічного розвитку регіону були українські, польські та єврейські кооперативи. У міжвоєнний період кооперативний рух сприймався вже як знаряддя самоврядування та економічного самозахисту. Відновлено діяльність довоєнних сільських і міських кооперативів, створено нові спілки. Для координації їх діяльності та допомоги низовим ланкам організовано Крайовий комітет організації кооперативів, «Центробанк», «Центросоюз», «Маслосоюз», «Народну торгівлю», «Ревізійну спілку українських кооперативів». Кооперативний рух часто долав серйозні проблеми, однак набирив обертів серед українців та поляків, які прагнули керувати власним господарством.

ВИСНОВКИ

На основі опрацьованого значного статистичного матеріалу за допомогою численних методів історичної науки, економічної історії, географії, демографії, статистики та багатьох інших дисциплін комплексно досліджено соціально-економічні трансформації Гуцульщини, що має важливе значення для регіональної історії та економіки України. Більшість з проаналізованих сфер господарства цілісно характеризуються вперше, що і надає дисертаційній роботі наукової новизни та актуальності.

Одним із основних завдань, яке загалом вирішене, було встановлення реального значення Гуцульщини в соціально-економічному житті держав, до яких вона належала у досліджуваній період. Якщо ця територія відзначалася низьким рівнем освіти, медичного обслуговування, соціального захисту, то у видобувній галузі, переробці мінеральних ресурсів, веденні лісового господарства та переробці лісосировини вона займала провідні місця у Австро-Угорщині, згодом у Польщі, Чехословаччині та Угорщині; навіть на тлі свого низького загального економічного розвитку транспортна інфраструктура не поступалась іншим регіонам. Незважаючи на закиди деяких дослідників про незначний розвиток економіки Гуцульщини, можна стверджувати: на межі ХІХ – ХХ ст. та у міжвоєнні роки там функціонували підприємства, що входили в перелік кращих у своїх державах – Делятинська, Ланчинська та Косівська солеварні, тартаки у Надвірній («Польська фореста»), Берегометі, Вижниці, Делятині (Дирекції лісів) та Микуличині (Дирекції лісів), лісохімічний завод «Клотільда» у Великому Бичкові, скляні гуті у Горішньому Майдані та Микуличині, нафтопереробні заводи у Печеніжині та Надвірній, кам'яні кар'єри у Ямній та Пасічній; були передовими у Європі гідротехнічні споруди та технології лісосплаву. Кам'яний залізничний міст у Яремчі мав найбільшу в Європі та другу за величиною у світі арку. Курорти Буркут, Яремче, Татарів, Ворохта, Косів та ін. входили до переліку найважливіших курортів Польщі.

Тож Гуцульщина була важливим економічним регіоном Європи за багатими ресурсами кухонних солей, будівельних матеріалів, нафти та газу, відзначалися лісовими масивами, курортами, мистецьким хистом ремісників тощо.

Поселення гуцулів до 1918 р. належали до адміністративних країв – Галичини, Буковини і Закарпаття Австрійської (від 1867 р. – Австро-Угорської) імперії, після розпаду якої короткочасно ввійшли до ЗУНР, згодом Буковина відійшла до Румунії (1918–1940), Галичина – до Польщі (1919–1939), Закарпаття – до Чехословаччини (1919–1938) та Угорщини (1939–1944).

На Гуцульщині було відомо близько 220 населених пунктів і присілків, які не утворювали замкненої природними умовами відокремленої цілісності. Садиби розташовувалися хаотично і лише у другій половині XIX ст. почали виникати рядові та вуличні поселення. У народному житлі простежувалося дві лінії розвитку і виділялося два типи забудови садиб. Специфічним було будівництво житлових та господарських споруд. Міське дерев'яне будівництво суттєво відрізняється від сільського. Дерев'яні житлові будинки будувалися на зразок мурованих, які характеризувалися загальними принципами, притаманними сучасному будівництву, проте план забудови, інтер'єр базувалися на кращих зразках європейських архітектурних стилів.

В усіх селах збудовано церковні храми, насамперед Греко-католицької церкви; в окремих населених пунктах діяли костели, синагоги та інші молитовні будинки. Будівництво церковних споруд, які вирізнялися вишуканою архітектурою та самобутнім інтер'єром, найширшого розмаху набуло в XVIII–XX ст. Більшість храмів, що побудовані в 1710–1785 рр., відносилися до гуцульських дерев'яних хрестовидних, середньогуцульських хрестовидних та тридільних типів церков. На Гуцульщині зафіксовано понад 170 церковних споруд, що функціонували тут упродовж другої половини XIX – першої третини XX ст. Найбільше було однокупольних церков, менше – трикупольних, і лише декілька – п'ятикупольних. Найстаріші хрестовидні церкви з одним куполом поширилися в гірській та прилеглий передгірній частинах. На

рівнинних просторах з'явилися триверхі церковні споруди. З середини ХІХ – початку ХХ ст. на місці одно- й триверхих церков стали до ладу п'ятиверхі. Церковні споруди мали біля 35 назв; найбільше з них носили ім'я Різдва Пречистої Діви Марії та Успіння Пречистої Діви Марії. Найчастіше місця будівництв церков освячувалися влітку та восени (у вересні та листопаді).

На досліджуваній території проживали представники слов'янської, германської, вірменської і романської груп індоєвропейської сім'ї та угро-фінської групи уральської сім'ї європеїдної великої раси. З 1880 до 1910 рр. відбувався поступовий ріст населення; в окремих населених пунктах у декілька разів зростала чисельність поляків й у десятки разів зменшувалося число німців та євреїв. Істотні кількісні та якісні зміни відбулись у період з 1910 до 1921 рр., причиною чому стали Перша світова та українсько-польська війни. Скоротилася чисельність українців та поляків, однак зросла кількість німців та євреїв. Після 1921 р. населення зросло на третину, а кількість мешканців польської, німецької та єврейської національностей зменшилась. Паралельно до загальної чисельності змінювався й конфесійний склад населення. У більшості прикарпатських повітів, починаючи з 1880-х рр. поступово зменшувалося число греко-католиків, натомість зростала кількість римо-католиків та іудеїв. На інших теренах, навпаки, збільшувалося число греко-католиків і римо-католиків та зменшувалася чисельність іудеїв. Наприкінці міжвоєнного періоду зафіксовано православних віруючих. Спостерігалися факти, коли українців було більше, ніж греко-католиків, поляків, – ніж римо-католиків, проте іудеїв – у два рази більше, ніж євреїв.

Першими паростками освіти стали парохіяльні школи, пізніше у сільській місцевості діяли державні тривіальні, а у адміністративних центрах ще й окружні головні, головні та народні школи, вищі гімназії. У 1880-х рр. на галицькій Гуцульщині функціонувала незначна кількість державних та приватних шкіл, в яких навчання велось переважно українською мовою. Децю гірша ситуація була у закарпатській та буковинській частинах. Однак, у той час

понад 94 % населення було неосвіченим, що було одним з найгірших показників у Галичині та Австро-Угорщині. До кінця XIX ст. кількість неграмотних дещо скоротилася, однак, не за рахунок дітей української національності, які через шкільні закони не мали можливості відвідувати шкіл. Паралельно діяли й приватні національні та професійні школи. Заможні громадяни скеровували дітей на навчання до гімназій Коломиї, Вижниці, Станиславова, Львова. До Першої світової війни кількість шкіл скоротилася на третину, а викладання у 5–6-класних школах велося на польській мові. У міжвоєнний період введено обов'язкову початкову освіту, однак навчання українською мовою поступово скоротилося до 4 % і у 1924 р. всі школи, що мали три і більше класів навчали на польській мові. Серед початкових шкіл дві третини стали двомовними.

З кожним роком зростала кількість, в яких діти навчалися за гуртковою системою. У 1930-х рр. кількість шкіл дещо збільшилася, відкрилися семикласні школи з польською мовою навчання. До першої третини XX ст. відсоток неграмотних зменшився вдвічі й досягав 50 %. Очевидно, серед українського населення, що жило в злиднях, неграмотних було набагато більше. Лише 6 % українців навчалось у вищих навчальних закладах з 20 % чисельності населення Польщі. Напередодні Другої світової війни діяли гімназії у Станиславові, Коломиї, Рахові та Великому Бичкові.

Медичне забезпечення селян впродовж багатьох століть залишалося найгіршим у Австро-Угорщині. Саме цим та поширенням епідемій хвороб і була викликана найбільша смертність населення у краї. Лікарів було мало, а державні та приватні єврейські лікарняні заклади, якими користувались мешканці Гуцульщини, знаходились у Станиславові, Снятині та Коломиї (пізніше – ще й у Вижниці). До 1870-х рр. у кожному повіті працювали декілька лікарів та акушерок. У XIX ст. постійно спалахували епідемії чуми, тифу, холери, що, враховуючи надзвичайно важкі умови життя, були основними причинами смертності, яка у другій половині XIX ст. стала найвищою в

Австро-Угорщині. Через постійне недоїдання та неякісне харчування широкого розповсюдження набули гепатит, авітаміноз та дизентерія. Середня тривалість життя становила 27 років для чоловіків і 28,5 – для жінок. Високою була дитяча смертність. Медичне обслуговування сільського населення на межі століть залишалося вкрай незадовільним: на десять тисяч осіб були один лікар, 1,5 акушерок, 0,4 аптек, 0,1 лікарень і 5 лікарняних ліжок. У першій третині ХХ ст. стан медичного забезпечення дещо покращився, зросла кількість медичного персоналу, аптек та лікарняних ліжок. Однак, значного поширення набули тиф, запалення легенів, туберкульоз, дизентерія, венеричні хвороби. Незважаючи на незадовільне медичне обслуговування, на Гуцульщині впродовж діяли сотні санаторно-курортних закладів різного профілю, більшість з яких багато входили до переліку найкращих кліматичних та бальнеологічних курортів Східної Європи.

Певний вплив на розвиток господарства краю мали чисельні українські, польські та єврейські громадські організації та політичні партії, яких особливо багато засновано після Першої світової війни. Діяло і багато громадських організацій різного спрямування, окремі з яких мали велике значення для покращення культурно-освітнього та господарського рівня.

Незважаючи на незадовільну соціальну політику, жалюгідний матеріальний стан населення, економічний рівень краю значно перевищував соціальні показники. Насамперед, це стосується таких ресурсомістких галузей виробництва, як лісове господарство та деревообробка, видобування та переробка корисних копалин, а також окремих видів ремесел.

Промислове використання лісів, яке розпочалось у середньовіччі, найбільшого розвитку набуло в другій половині ХІХ – ХХ ст. Починаючи з середини ХІХ ст. ліси Гуцульщини належали Крайовій управі лісів у Львові, Станиславівській дирекції фінансів, Галицькій дирекції лісів та державних маєтків, Головному заряду державних маєтків, Міністерству рільництва та Львівській дирекції державних лісів. У третій чверті ХІХ ст. більшість лісів

знаходилися у приватній власності, лише третина належала державі, ще менше – гмінам. Пізніше площа державних лісів зросла до 50 % за рахунок скорочення приватних, якими у міжвоєнний період володіли 1,6–11 тис. власників. Займаючи лише чверть площі Східної Галичини, Гуцульщина володіла 42 % державних лісів і третиною лісів усіх форм власності. Лісистість на Гуцульщині не відображала загальнодержавної тенденції до зменшення – вона зросла і була в 1,3 рази вищою, ніж по Східній Галичині. Навіть напередодні Другої світової війни вона складала понад 50 %. Породний склад за досліджуваний період практично не зазнав змін, що вказувало на відмінну працю лісівників щодо збереження корінних типів лісу. Лісівники займалися й залісненням зрубів, обліками фауни та селекційним відстрілом, створювали заповідні об'єкти.

У міжвоєнний період державні ліси Гуцульщини складалі більше половини від їх кількості у воєводстві, хоча там знаходилася лише чверть загальної площі лісів. На одного мешканця припадало вдвічі більше площ лісів, ніж на пересічного мешканця воєводства. У державних лісах велося стале лісове господарство та планова експлуатація лісових багатств на основі науково-обґрунтованого лісовпорядкування. Значною була заздальгідь запроектована вирубка лісів (до 0,5 млн м³ щорічно), яка не перевищувала річний приріст деревини (2,6 м³/га або 1,845 млн м³). Післярубочні ділянки штучно заліснювалися. Лісові інспектори та лісова поліція стали надійними органами контролю за дотриманням лісового законодавства. На лісорозробках упродовж тривалого часу застосовувалися традиційні прийоми і способи заготівлі деревини.

Водночас із веденням лісового господарства відбувалася і переробка деревини. Більшість заготовленої деревини вивозилася за межі Гуцульщини, проте, з часом, вона частіше перероблялася на місці. Основними підприємствами з переробки лісових ресурсів були тартаки, найбільше з яких зосереджувалося у долинах Пруту та Бистриці Надвірнянської, де щорічно розпилювалося понад 50 тис. м³ деревини. Наприкінці 1870-х рр. на

Гуцульщині було лише 1,5 % від загальної кількості тартаків Східної Галичини. Поступово збільшувалася кількість парових тартаків, де на початку ХХ ст. працювали тисячі робітників. У міжвоєнний період тартаки «Polska Foresta», Z.Kleina, «Mikuliczyn» входили до переліку найкращих галузевих підприємств Східної Галичини за об'ємами переробленої сировини. Останній, що належав Дирекції лісів у Львові, вважався одним з найкращих підприємств Польщі. У Великому Бичкові функціонував потужний лісохімічний завод.

На початку 1920-х рр. понад 35 тартаків Гуцульщини переробляли більше 150 тис. м³ деревини. Через п'ять років їхня кількість зросла на половину, а кількість переробленої деревини – у 1,6 разів. На великих підприємствах у декілька разів зросла чисельність робітників та випуск продукції; малі підприємства працювали зі змінним успіхом, причиною чому був розподіл лісосічного фонду на користь державних підприємств.

Лісосплав ріками став одним з основних способів доставки деревини до споживачів усього світу. Край володів передовими технологіями з будівництва водозбірних і водонапірних гребель з водосховищами, формування плотів, підготовки плотогонів, доставки лісу до сплавних ділянок тощо. У басейнах великих рік та їх приток побудовано близько 60 водосховищ та декілька лісосплавних комплексів, через які на межі століть сплавлялося біля 350 тис. м³ деревини. Після будівництва на межі століть вузькоколіїних залізниць та катастрофічного паводку 1927 р. практично припинився сплав лісу Прутом та Бистрицею Надвірнянською, внаслідок чого протяжність сплавних шляхів складала понад 200 км, а об'єм сплаву зменшився удвічі.

Природоохоронна діяльність у лісах здійснювалася лісовою охороною, інспекторатом лісів та лісовою поліцією. Намітилися перші результати охорони зникаючих видів тварин та рослин: після Першої світової війни створено резерват «Чорногора», тисовий заказник у Княждворі, резервати на схилах г. Піп Іван Марамороський, в околицях Говерли та Широколужанському масиві.

Значні запаси корисних копалин дали поштовх для розвитку

гірничодобувної та переробної галузей промисловості. Запаси світового рівня містилися у Битківському нафтогазовому родовищі, Делятинському родовищі менілітових сланців, покладах кухонних та калійних солей, будівельної сировини та мінеральних вод по всій території Гуцульщини.

Видобуток нафти займав важливе місце в промисловому розвитку краю. Виділялися три основні центри нафтової промисловості – Битків-Пасічна, Слобода Рунгурська та Космач. Перша нафтова свердловина з'явилася наприкінці XVIII ст., а через сто років діяло біля 300 свердловин, з семи яких видобуто 150 т нафти. З метою дистиляції нафти відкрито рафінерію у Печеніжині, більшість продукції якої експортувалася за кордон. У другій половині XIX ст. побудовано близько десяти нафтопереробних підприємств, започатковано виробництво парафінових свічок. Слобідська нафтова копальня посідала одне з перших місць в Європі, а Печеніжинський нафтопереробний завод став одним із найбільших у своїй галузі в Австро-Угорщині та найбільшим промисловим підприємством Гуцульщини, де працювало близько тисячі робітників і службовців та щодобово перероблялося до 100 т нафти. На Битків-Пасічнянському родовищі, яке почало експлуатуватися наприкінці 1880-х рр. та розроблялося десятками іноземних та вітчизняних фірм, до Першої світової війни функціонувало понад 100 свердловин з річним видобутком 50 тис. т. У міжвоєнний період щорічний видобуток нафти становив понад 200 тис. т, природного газу – 36 млн м³. За досліджуваний період на Гуцульщині видобуто близько 2 млн т нафти.

До середини XIX ст. сіль в досить великих розмірах продукували тільки урядові солеварні в Косові і Делятині, пізніше – ще й в Уторопах, Ланчині та Качиці, незважаючи на великі запаси соляних джерел в околицях близько сорока населених пунктів Гуцульщини. У другій половині XIX ст. основними виробниками солі значилися Делятинська, Косівська Ланчинська та Качицька солеварні, які випускали близько 20 тис. т продукції. Делятинська солеварня за технологією та культурою виробництва вважалася однією з найкращих у

Східній Галичині. Більшість продукції експортувалася в інші регіони Австро-Угорщини або за кордон. На солеварнях щоденно працювали по 12 год. До 200 працівників, з яких 10 % – кваліфікованих. Наприкінці XIX ст. собівартість одного кілограма солі складала 1,5, а продажна ціна – дев'ять крейцерів. Солеварня у Делятині під час Першої світової війни була зруйнована і вже не відновила своєї діяльності. Видобуток солі на інших солеварнях значно скоротився. Завдяки діяльності прикарпатських солеварень припинилася доставка російської солі на Волинь та в Україну, до Молдавії, Малопольщі та Торуня. Державні солеварні, хоча й повільно, але удосконалювалися у технічному відношенні – покращувалося обладнання, використовувалися енергозберігаючі технології тощо. Сіль становила незаперечне і велике багатство краю й усього населення, а з моменту підпорядкування Галичини Австрії й запровадження соляної монополії, натомість, стала виключно скарбом уряду, предметом податкової вартості, без важливого значення для краю.

Гуцульщина володіла величезними ресурсами будівельних матеріалів, проте їх розробка була неефективною: до початку XX ст. діяли малопродуктивні цегельні. Лише після Першої світової війни, коли розпочалося масове будівництво мурованих світських споруд та відпочинкових закладів, почали діяти потужні цегельні та дахівкарні, кам'яні, глиняні, гравійні та піщані кар'єри. Скляні гуті, що почали ще з першої половини XIX ст., випускали дуте та листове скло, пляшки, склянки та аптечну тару.

Розвитку промисловості сприяло цілеспрямоване прокладання і впорядкування сухопутних комунікацій, що розпочалося наприкінці XVIII ст. До середини XIX ст. функціонували державні тракти з Керешмезе через Делятин до Станиславова, з Коломиї до Кутів та з Косова до Снятина. Решта доріг, що з'єднували містечка та села, були призначені для проїзду возами чи верхи на конях. У 1870-х рр. розпочалося будівництво сільських комунікацій уздовж водних артерій, однак до більшості сіл і далі вели гірські шляхи. Розвиток автомобільних шляхів, що був зупинений під час Першої світової

війни, відновився лише у середині 1920-х рр. Густота державних доріг становила понад 2 км/100 км². Автобусне сполучення відкрито на початку ХХ ст., а регулярні рейси стали можливими з 1912 р. У 1935 р. функціонувало вісім державних автобусних маршрутів.

Перші залізниці на Гуцульщині та в її околицях були збудовані у 1860–1880 рр., а основна мережа сформувалася наприкінці ХІХ ст., коли розпочато будівництво лінії Станиславів – Вороненка (1893–1894 рр.) та зустрічної лінії з Великого Бичкова до Керешмезе. Будівництво галицької ділянки залізниці, що здійснювалося італійськими фахівцями та місцевими робітниками, супроводжувалося покращенням соціальної інфраструктури краю й становленням організованого туризму. У долині Пруту побудовано вісім великих аркових кам'яних мостів, найбільшим з яких був міст у Яремчі, довжиною 190 та висотою 23 м. Центральна 65-метрова арка над руслом Пруту вважалася найбільшою у Європі і однією з найбільших у світі. Починаючи з кінця 1894 р. на залізничній лінії встановився регулярний рух пасажирських поїздів. Залізницею здійснювалися й вантажні перевезення. У 1896–1898 рр. проводилося будівництво лінії Делятин – Коломия – Стефанівка. Важливою промисловою лінією був відрізок залізниці Коломия – Слобода Рунгурська. На початку століття залізницями Гуцульщини щорічно перевозилося до 180 тис. пасажирів і 0,5 млн т вантажів, серед яких переважали нафта та нафтопродукти, деревина, пиломатеріали, продукти харчування, будівельні матеріали, сільськогосподарська продукція. Загальні річні доходи залізниці склали понад 400 тис. корон, в т.ч. близько 30 % прибутків. Загалом, через Гуцульщину проходили чотири залізниці.

Наприкінці ХІХ ст. у регіоні функціонувало три вузькоколійки, ще стільки ж було побудовано на початку ХХ ст. Використовувалися вони для транспортування вантажів та перевезення пасажирів.

[javascript:coolPopUp\('/images_09/9_009.jpg',80,80,303+16,500+43,'Карпати. Туризм. Відпочинок',"\);](#) Наприкінці ХІХ ст. використовувалася кінна тяга, пізніше – танк-паровози. Загалом до

1939 р. діяло десять вузькоколійок, з яких половина – на закарпатській Гуцульщині.

Гуцульщина, яка більшою частиною розташована в горах, мала великі проблеми з землею сільськогосподарського призначення, зокрема, орною. Земля була малопродуктивною, тому з середини ХІХ ст. почали активніше запроваджувати агротехнічні прийоми та фабричні сільськогосподарські знаряддя й машини. До ХХ ст. загальна кількість землі, що належала селянам, збільшилася майже вдвічі, проте, враховуючи великий приріст населення, в розпорядженні кожної родини її залишалося лише чверть. Середня врожайність сільськогосподарських культур була найнижчою у державі, а ціни на основні сільськогосподарські культури – відчутними для сімейного бюджету.

На межі ХХ ст. понад третина сільського населення була безземельною; велика кількість селян, хоча й мала власну землю, однак, вона не була головним засобом забезпечення їх потреб. Майже 90 % населення були малоземельними та безземельними. Сільськогосподарська техніка залишалася відсталою.

На початку 1920-х рр. селяни мали у своєму користуванні незначну площу ріллі; посилювалися позиції заможних селян, які скуповували селянські землі, збільшуючи свої господарства до сотень гектарів. У міжвоєнний період орні землі засівали житом, ячменем, вівсом та льоном, засаджували картоплею та бобовими. Врожайність була надзвичайно низькою: до 10 ц/га зернових і 90 ц/га картоплі. Землеробство не зробило поступу вперед, в окремих випадках – деградувало. Дрібноселянські господарства зберігали напівнатуральний характер; продаж сільськогосподарської продукції зумовлювався потребою у коштах для сплати податків. Світова економічна криза 1929–1933 рр. відкинула сільське господарство на десятиріччя назад: знизилася продуктивність землі, виробництво продукції, рентабельність, відбулися негативні зміни в галузевій структурі. Певне піднесення спостерігалось наприкінці 1930-х рр., однак сільське господарство не змогло перевищити передкризового стану 1920-х і передвоєнного рівня 1910–1913 рр.

У другій половині XIX ст. стан тваринництва, як і землеробства, залишався незмінним, поголів'я худоби практично не збільшилося. Найбільший застій спостерігався в дрібних селянських господарствах. Повільно розвивалося тваринництво і на початку XX ст., однією з головних причин чого була недостатня кормова база. Влітку худоба утримувалася виключно за рахунок випасу на природних пасовищах, а взимку – годівлі соломною чи сіном. На межі століть значна кількість худоби давала місцевим мешканцям джерела харчів та незначних доходів. Кількість коней була приблизно однаковою по всій території; у горах значно переважала кількість великої рогатої худоби та овець. Природні та антропогенні стихії спонукали селян до різкого скорочення поголів'я. Наприкінці 1920-х рр. спостерігався незначний ріст тваринництва за рахунок широкого розвитку вівчарства, що давало продукти харчування при незначних затратах кормів. У XX ст. дещо зменшилася загальна кількість худоби, в т. ч. майже вдвічі – великої рогатої худоби, що було вкрай невтішним, оскільки зменшилося поголів'я тієї худоби, що становила основу існування.

Розвитку гірського тваринництва сприяли наявність гірських пасовищ та інтенсивне ведення лучного господарства. Найбільшими комплексами полонин були, так звані, жаб'євські та гринявські; використовувалися також полонини Чорногори, Гринявських гір, Покутсько-Буковинських Карпат, Свидовця та Гуцульських Альп. Місцева влада та громади недостатньо уваги приділяли догляду за гірськими пасовищами, лише на найприбутковіших почали застосовувати раціональні методи ведення господарства. З цією метою відкрито високогірну дослідну станцію, а на державних гірських пасовищах Смітений і Гостів споруджено зразкові бриндзарні та господарські приміщення. Використання полонин та право власності на них часто призводили до конфліктів та відкритих виступів селян. Поширеною була лихва на худобу. У 1920-х рр. лихварі й торговці володіли майже третиною полонин. Загалом використовувалося понад 170 полонин площею понад 20 тис. га. Полонинські будівлі мали свої особливості, пов'язані з умовами життя та побуту пастухів.

Виділялися по два типи стійбищ для овець та великої рогатої худоби і коней, чотири типи житлових будівель для пастухів.

Бурхливий розвиток ремісництва у Східній Галичині до середини ХІХ ст. створив усі передумови для його розвитку, проте криза 1873 р. призвела до скорочення чисельності дрібних промислових підприємств наполовину. На межі ХХ ст. на Гуцульщині діяло лише 127 промислових підприємств, серед яких переважали водяні млини і тартаки та цегельні. На початку ХХ ст. кількість дрібних і середніх підприємств промислових, торговельних та сфери послуг, а також зайнятих на них робітників зросла вдвічі, проте у виробничій сфері задіяно лише 6 % населення. Найбільше мешканців працювали у сфері торгівлі, пошитті одягу та ткацтві.

Наприкінці 1920-х рр. нараховувалося понад тисячу офіційно зареєстрованих ремісників, що складало 10 % від їх кількості у воєводстві. Незареєстрованих ремісників по окремих населених пунктах було у декілька разів більше. За кількістю ремісників населені пункти максимум становили незначні, де нараховувалося до десятка зареєстрованих ремісників. Зустрічалися села, в яких не було жодного патентованого ремісника. Найбільшого поширення набули такі спеціальності ремісників, як шевці, ковалі, різники худоби, столяри, колодії та кушніри, що було пов'язано з переважаючими галузями господарства – тваринництвом та лісовим господарством. Рідкісними були такі спеціальності, як квітників, каменярі, різьбярі, гонтарі та склярі. Квітників та склярів справді було мало, однак каменярів і, тим паче, різьбярів по селах нараховувалося значно більше – переважали незареєстровані майстри. За галузями господарства спеціальності офіційно зареєстрованих ремісників групуються наступним чином: переробка сільськогосподарської продукції (37,5 %): переважали шевці та різники худоби, менше було квітників, килимарів та лимарів; побутове обслуговування (16,8 %): переважали кравці, значно менше було перукарів та годинників, а найменше зафіксовано капелюшників та кошикарів; лісопереробка (19,4 %):

найбільше було столярів, колодіїв та бондарів, найменше – гонтарів та різьбярів; техніка (13,2 %): ці професії були представлені лише слюсарями та ковалями; будівництво (9,6 %): переважали мулярі, бляхарі та гончарі; мало поширеними були склярі та каменярі; громадське харчування (3,5 %).

До 1930-х рр. кількість ремісників скоротилась утричі у порівнянні з довоєнним періодом, що було викликане укрупненням виробництва та значною кількістю непатентованих ремісників. Воеводство за цими показниками займало одне з останніх місць у Польщі; менше було лише на Поліссі та Тернопільщині. У міжвоєнних роках на Гуцульщині працювали цехи українських та польських ремісників, ремісничі школи та гуртки, кооперативи, запроваджувалися курси з окремих ремісничих професій.

Важливим для побутових потреб було ткацтво та підготовка для нього сировини. Селяни користувалися притаманними усім українцям Карпат архаїчними знаряддями і технікою обробки льону, конопель і вовни. З другої половини XIX ст. через наступ великої машинної індустрії розпочався занепад ткацтва: кількість підприємств зменшилася у десять разів, а суконне виробництво скоротилося втричі. За рахунок зменшення переробної текстильної промисловості почали виростати дрібні торговельні підприємства та розвинулося скупництво, що наприкінці століття призвело до розпаду одноосібних народних промислів і започаткування дрібних ткацьких підприємств. У XX ст. в історію ткацтва ввійшла машинна промисловість і нечисленні та дрібні текстильні підприємства не мали змоги з нею конкурувати. Ринки заповнила привозна тканина, яка проникала у села, витісняла вироби ручного ткацтва. І лише у економічно відсталих повітах збереглись осередки цього промислу, насамперед килимарство.

У вишивці гуцулів збереглись архаїчні риси народного орнаменту. Побутовали вишивки одягового призначення. Властивості лляних і вовняних тканин, сукна, шкіри, що використовувалися для пошиття одягу, зумовлювали характер і структуру матеріалів, якими виконувалася вишивка. Застосовувалося

близько 20 основних матеріалів вишивання. З середини XIX ст. для вишивання почали використовувати фабричні нитки. Наприкінці XIX ст. виділилося понад десять видів техніки вишивання. За орнаментом, поліхромністю та іншими особливостями на Гуцульщині виділено 16 різновидів вишивок.

Розповсюдженою була обробка шкіри та виготовлення з неї ужиткових виробів. Найчастіше вичиняли шкіри овець, великої рогатої худоби, кіз та диких тварин. Кожен гатунок матеріалу передбачав свої види сировини, спосіб і знаряддя вичинки, майстрів. Обробку шкіри з хутром і пошиттям з неї одягу кустарними методами виготовляли кушніри. В окремих великих майстернях, де використовувалася привозна сировина, існувала певна спеціалізація. Гарбарство і кушнірство мало свої давні традиції у місцевому промисловому виробництві, яке в період розвитку капіталізму інтенсивно розвивалося. З 1880-х рр. (60 майстрів) до кінця досліджуваного періоду кількість ремісників цього профілю зросла у десятки разів. Однак, чимало майстрів потрапляли в залежність від скупників та ставали найманою робочою силою. Вийти з-під впливу лихварів вони намагалися шляхом організації товариств, спілок та кооперативів (цехів). Шевство розвивалося, в основному, по містечках, де був великий попит на чоботи та черевики; типові взуття селян виготовляли майже у кожній сім'ї. Майже до середини XX ст. місцеві шевці забезпечували своїм взуттям основну частину населення; фабричне ж взуття проникало в села досить повільно. На межі століть шевство дещо змінило свій характер і зменшилося через брак замовлень і збільшення кількості фабричного взуття. Лимарів, яких було мало по селах та дещо більше у містечках, займались, в основному, ремонтом старої упряжі. Найяскравіше мистецтво обробки шкіри проявилось в декорванні кушнірських виробів і тих, що служили доповненням до одягу, специфічність якого диктувалася видом сировини і способом її вичинки. Протягом багатьох століть майстри виробили систему технічних засобів, орнаментально-композиційних та колористичних рішень декору, що відзначалися локальними рисами. Мистецький хист гуцульських кушнірів виявився в оздобленні кожухів

та кептарів. У різних районах, навіть в окремих селах, декор та колорит кептарів були неоднаковими, завдяки чому виділилося 14 їх типів.

Столярство було одним з найпоширеніших видів ремесел. Столяри, яких нараховувалося декілька сотень осіб, виготовляли столи, ліжка, колиски, намисники, скрині, одвірки, віконні рами, кросна, тарниці тощо. В асортименті столярних виробів значне місце займали різноманітні пиломатеріали, які вироблялись як для продажу на місцевих ринках, так і на експорт. Менше розвинутим було виготовлення меблів, оскільки не витримувало конкуренції з привізними меблями, хоча в багатьох селах існували дрібні кустарні підприємства та працювали окремі майстри. З теслярством та будівництвом було тісно пов'язане виробництво драниці та гонти, якими крили житлові та господарські будівлі. На початку XX ст. гонту почали виробляти на тартаках. Колодії забезпечували потреби населення в колесах, дугах, полозах для саней тощо. Їх виготовлення було складним і трудомістким технологічним процесом. З другої половини XIX ст. поширеним видом домашнього промислу стало виготовлення точених виробів, для виробництва яких застосовували токарний верстат. З допоміжних занять одним із найпоширеніших було бондарство, чим займалися майже в кожній сім'ї. Найбільшого розвитку воно набуло в XIX ст. Велику потребу у бондарних виробах мали численні гуральні, підприємства з виготовлення поташу, смоли, солі, нафти та нафтопродуктів. З розвитком бондарства та його поступовим переростанням у ремесло занепало коритарство. Знаною у світі була Гуцульщина своїми різьбярськими виробами. До середини XIX ст. різьба залишалася на низькому художньому й технічному рівні і лише завдяки різьбяр-унікумам, які зберегли традиції старої народної різьби по дереву та збагатили їх новими художніми і технічними прийомами, її вироби переросли з ремісничих у твори народного мистецтва. Великою різноманітністю орнаментів та способів виготовлення вирізнялися різьблені (писані) столи, що прикрашались інтарсією.

Обробкою металу кустарними методами найбільше займалися у

Косівському та Вижницькому повітах, де з місцевого та привезеного металу ковалі виготовляли знаряддя праці та виконували складні високохудожні роботи, що свідчило про знання технології та майстерність виконавців. У Кобилецькій Полянці функціонував один з найбільших металообробних заводів, що забезпечував місцеве населення різним господарським реманентом і литвом. Слюсарні та ковальські вироби виготовлялися місцевими ковалями та мандрівними циганами. Окремої уваги заслуговували майстри, що творили художній метал. У другій половині XIX ст. вони працювали на самостійний збут своїх виробів, а в останній чверті – через скупників, в результаті чого на межі XX ст. багато майстрів змушені були залишити виробництво художніх предметів побуту з кольорових металів. Під час та після Першої світової війни промисел занепав, а кількість майстрів щороку зменшувалася.

Кількість та якість гончарних виробів визначалися потребами селянського побуту. Серед декоративно-ужиткових виробів переважали великі миски, дитячі іграшки тощо. Деякі гончарі виробляли кахлі та ікони. На досліджуваний період припадає розквіт творчості багатьох відомих гончарів, завдяки яким гуцульські вироби набули мистецького значення. В другій половині XIX ст. розпочався спад керамічного виробництва, однією з причин якого була неспроможність гончарних виробів протистояти натискові фабричної продукції, що дедалі частіше з'являлася у значній кількості на ринках. Кількість майстрів до початку XX ст. скоротилася у шість разів. Але й та частина майстрів була в повній залежності від скупників. Кабальні умови позичок на купівлю фарб, свинцю та інших необхідних матеріалів перетворювали самостійного майстра в наймита. В Пістині та Косові, де народні традиції були міцні, керамічний промисел досяг значного розквіту. Гончарні вироби успішно конкурували з фабричними завдяки попиту серед місцевого населення та різноманітності виробів. За композиціями орнаментів на Гуцульщині виділено чотири типи кераміки.

Кравецтвом займалися переважно жінки, кожна з яких могла пошити

товари повсякденного попиту. Окремі майстрині спеціалізувалися на пошитті виробів складнішого крою; шапкарі виготовляли зимові та літні чоловічі головні убори. Це ремесло розвивалося у містечках, де діяли невеликі майстерні, в які найчастіше зверталися багаті селяни і міщани. Для пошиття одягу використовувалося лляне і конопляне полотно, вовняні, а дещо пізніше, – і бавовняні тканини. Увесь виробничий процес здійснювався вручну. Швейні машинки ширше ввійшли у практику міських кравців аж на початку ХХ ст. У 1930-х рр. зміни, які відбувалися в традиційному народному вбранні, зникнення окремих його компонентів, впливали на розвиток кравецтва, особливо міського; його обсяги зменшувалися із проникненням у побут одягу промислового виробництва. Народний одяг гуцулів завжди оздоблювався різноманітними прикрасами, найпоширенішими з яких були вироби з бісеру – гердани й селянки, більшість яких виготовлялися в передгір'ях. Вузькорегіональними були писанкарство, каменярство та лозоплетіння, що мали свої територіальні та художні особливості.

Гуцульщина, завдяки вигідному географічному положенню, опинилася в центрі європейських торгових доріг. Найбільшого розвитку торгівля, особливо роздрібна, набула у другій половині ХІХ – початку ХХ ст., а занепаду, що був спричинений економічними і політичними процесами, – в 1914–1919 рр. Здійснювалася вона на ярмарках та торгах, через місцеві заклади торгівлі та харчування, міжрегіональний та міждержавний торговельний обміни. Важливу роль відігравали ярмарки, що збиралися на релігійні свята та напередодні Нового року. Щорічно проводилося до сорока ярмарків. За довоєнний період їх кількість, періодичність та географія збільшилися. Характерною особливістю була їх спеціалізація: на продажі вовни та овець, великої рогатої худоби та овець, великої рогатої худоби, солі та фруктів.

Наприкінці ХІХ ст. зародилися крамниці, що належали кооперативам, товариствам ремісників, осередкам громадських організацій. Активно розвивалися кав'ярні та ресторани, що прийшли на зміну корчмам і шинкам.

Наприкінці 1920-х рр. зросла кількість торговців – на один населений пункт припадало майже 20 крамниць, хоча були товари, які продавалися лише у одній спеціалізованій крамниці, насамперед, у Надвірній, Вижниці та Рахові. Кондитерські вироби продавалися лише на курортах. Більшість населених пунктів за кількістю торгових точок відносилися до незначних, де функціонувало до десятка крамниць. Найбільше торгових точок зафіксовано у містах та містечках, які були важливими адміністративними, судовими та політичними центрами регіону. У окремих населених пунктах діяло по одній торговій точці. Більшість крамниць були комплексними, де продавалися товари першої необхідності промислової та продовольчої груп. У промисловій групі товарів майже третина відведена продажу будівельних матеріалів, дещо менше – одягу та взуття, галантерейних виробів та господарських товарів. Мало розповсюдженою була торгівля канцелярськими товарами та меблями. Серед спеціалізованих крамниць з продажу товарів продовольчої групи спостерігалася перевага реалізації спиртних напоїв, пива, сільськогосподарської продукції та тютюнових виробів. Мінімальна кількість крамниць реалізовувала бакалійні та кондитерські вироби. Ціни основних товарів на межі ХХ ст. мало чим відрізнялася від цін по Галичині, а на початку 1930-х рр. зросли у 1,5–2,5 рази.

Послуги харчування, що надавалися шинками та ресторанами, не були популярними серед місцевого населення щодо власне самого харчування, тому воно здійснювалося у домашній обстановці з відповідним набором страв. Основу харчування становили продукти, вироблені місцевими землеробами та тваринниками. Переважали зернові та бобові культури, овочі, м'ясо й молоко. Замість солі здебільшого використовували соляні розчини, обмеженим було споживання цукру. Значне використання у різноманітних стравах мали гриби. Безалкогольні напої не мали значного поширення; з алкоголю вживали горілку, яку часто приправляли медом. Значно скромнішими був перелік продуктів у раціоні пастухів, де переважали молочні страви та бануш.

Гуцульщина мала постійні торговельні зв'язки як з іншими регіонами

держави, так і з зарубіжжям. Гуцули торгували більше, ніж 25 видами товарів, найбільше з яких вивозилося до Німеччини, Чехії та провінцій Австро-Угорщини (по 15), Угорщини та Росії (по 7), Бессарабії (6) та Румунії (5). Експортерами були також як економічно розвинуті країни Європи (Італія, Англія, Франція), так і заморські США, Єгипет та Ліван. Імпорт здійснювався з Туреччини, Румунії, Угорщини, Бессарабії, Італії та Чехії. Транзитним товаром була худоба, яку кутські вірмени закуповували у Бессарабії з метою перепродажу на польському і угорському ринках.

Розвиток поштово-телеграфних установ припав на кінець XIX ст., що було пов'язане з розташуванням на північних окраїнах поштових шляхів та будівництвом залізниці Станиславів – Воронєнка. У міжвоєнний період одне поштове відділення припадало на шість, а одна телеграфна установа – на вісім населених пунктів. Фінансові послуги місцевому населенню надавали понад 15 банків, кредитних спілок та позичкових кас, а страхові послуги здійснювали чотири страхові компанії.

Організований туризм на Гуцульщині сягав середини XIX ст., однак його розвиток гальмувався низьким рівнем сфери послуг, культури обслуговуючого персоналу та незадовільним станом доріг. Національно-культурне відродження українців і поляків середини XIX ст. сприяло організації мандрівок з метою вивчення місцевих традицій та побуту. На XX ст. припав найбільший розвиток туризму та рекреації, коли активно почали розвиватися курорти Буркут, Яремче, Кваси, Ворохта та ще десятки менших. У околицях Яремчі побудовано понад ста вілл, сотні пансіонатів, притулки, заклади харчування та відпочинку. У міжвоєнних роках там щорічно відпочивало близько 100 тис. осіб. Організацію відпочинку здійснювали кліматичні комісії; на державному рівні вироблено стратегію розвитку туризму на Гуцульщині, класифіковано туристичні притулки, затверджено Інструкцію для туристів. Розвиткові туристичного руху сприяли також і різні товариства, серед яких вирізнялися українське туристично-спортивне товариство «Чорногора», польське

товариство «Приятелі Гуцульщини», Спілка у курортно-туристичних справах «Карпати Східні», польське Товариство Татранське та ін. Завдяки їхній діяльності проводилося наукове вивчення краю; збір пам'яток матеріальної культури гуцулів, на основі якого було відкрито музей у Жаб'ї; видання ілюстрованої продукції; побудова туристичних баз та притулків; розробка і маркування туристичних маршрутів; будівництво і ремонт доріг тощо.

Матеріальна база туристської сфери зазнала серйозних пошкоджень у ході Першої світової війни, однак у міжвоєнний період відбудовано та побудовано десятки готелів, сотні пансіонатів та приватних відпочинкових будинків, що одноразово могли обслуговувати до десяти тисяч осіб. Крім пансіонатів з харчуванням, послуги харчування надавали близько десяти ресторанів та кондитерських. Кожен заклад розміщення та харчування знаходився під опікою санітарного лікаря. Транспортне обслуговування здійснювалося залізничним та автомобільним транспортом. Однак, ще часто використовувалися вози та сани, а також коні для верхової їзди. Для відпочинку в гірській місцевості найвигіднішими були діючі залізничні лінії Львів – Воронька – Великий Бичків, Львів – Коломия та Чернівці – Вижниця. Наприкінці 1930-х рр. автобусний транспорт забезпечував перевезення туристів за маршрутами: Косів – Жаб'є – Ворохта, Надвірна – Рафайлова та ін. У міжвоєнних роках використовувалися й вузькоколіїні залізниці Делятин – Луг, Ворохта – Арджелюша та Надвірна – Рафайлова. Основними у системі розваг туристів були: відвідування музеїв; відпочинок у парках та заповідних об'єктах; дозвілля у читальнях, танцювальних залах; риболовля в гірських ріках і полювання на дичину. Туристи мали можливість знайомитися з елементами гуцульського фольклору, із звичаями, традиціями цього етносу, милуватися неповторною мелодійністю народного співу, розмаїттям традиційних танців і забав. Приваблювали туристів і спортивні змагання, які організовувалися на теренах краю – лижні перегони, стрибки з трампліна, перегони на байдарках, стрілецькі змагання.

Таким чином, у соціально-економічному розвитку Гуцульщини другої половини ХІХ – першої третини ХХ ст. можна виділити чотири етапи.

Перший період (до економічної кризи середини 1870-х рр.) характеризувався виникненням більшості населених пунктів за рахунок збільшення чисельності населення присілків та зимарок, де панувала суцільна неграмотність. Регіон вирізнявся незадовільним медичним забезпеченням, розвитком епідемій, що призводило до найбільшої смертності у державі. У цей період відбувалося будівництво переважної кількості храмів, насамперед, Греко-католицької церкви. Гуцули вели екстенсивне сільське господарство, що характеризувалося незначними врожаями сільськогосподарських культур та значною чисельністю поголів'я худоби. Зароджувалися промислові підприємства капіталістичного типу, серед яких малоефективні водяні тартаки та млини, нафтові свердловини та рафінерії, лісосплавні греблі та комплекси. Значний розвиток мали невеликі приватні та декілька великих державних солеварень, які використовували застарілі технології видобування та переробки сировиці. Відбувалося становлення торгової мережі, внутрішньо- та міждержавного торговельних обмінів. Відокремленість від промислових центрів та специфічні умови проживання населення створили передумови для розвитку народних промислів і ремісництва.

Для **другого періоду** (остання чверть ХІХ ст.) характерне збільшення чисельності населення, насамперед, по долинах рік, у передгір'ях та поблизу джерел природних ресурсів. Завдяки діям уряду та активності української громадськості збільшувалася кількість освітянських закладів. Що привело до зменшення неграмотності населення. Однак, і надалі панувало незадовільне медичне забезпечення, виникали епідемії різних недуг, що призводили до зростання смертності, насамперед, дитячої. Для цього етапу притаманне виникнення політичних партій і громадських організацій, окремі з яких мали значний вплив на соціально-економічний та культурний розвиток краю. Продовжувалося екстенсивне землеробство, що не вплинуло на збільшення

поголів'я худоби та переробку тваринницької продукції. Будівництво парових тартаків та прогресивна діяльність лісосплавних комплексів створило основу лісопереробної індустрії, яка функціонувала на базі сталого розвитку лісового господарства. Відбувалося удосконалення техніки розробки та експлуатації свердловин, очищення нафти і парафіну. Соляне виробництво концентрувалося у руках держави, що призвело до різкого скорочення кількості малих солеварень та об'ємів випуску продукції. В основному була сформована транспортна мережа, серед якої потужною інфраструктурою вирізнялися залізниці, які дали поштовх до активізації промислового використання Гуцульщини, особливо її природних ресурсів. Вони сприяли й розвитку рекреації та туризму, зародженню та становленню окремих галузей сфери послуг, зокрема поштово-телеграфної та фінансово-кредитної. Стабільно розвивалися торгові відносини та міждержавні торгові зв'язки. Населення відроджувало забуті ремісничі традиції, що викликало найбільший розвій ремісництва;

Початок *третього етапу* (початок ХХ ст. – Перша світова війна) ознаменувався збільшенням чисельності населення, що спричинили виникнення окремих населених пунктів з присілків та полонинських поселень, однак події Першої світової війни призвели до загибелі значної кількості населення та масової еміграції. Саме через це збільшилося число греко-католиків та різке зменшення римо-католиків та іудеїв. Соціальні перетворення на селі підвищили рівень освіти, однак медичне забезпечення залишалося стабільно незадовільним. Активну позицію у освітянських та суспільно-політичних процесах проявляли вже діючі та багато новостворених політичних партій і громадських організацій українців, поляків та євреїв. Тоді найвищого розвитку досягло сільське господарство, чому сприяли передові технології агрономії, ветеринарії та переробного виробництва. Розвиток потужних високотехнологічних лісопереробних підприємств, окремі з яких були одними з найбільших у Східній Європі, сприяв покращенню сільської інфраструктури,

зайнятості населення, однак мав негативні наслідки через хижацьке винищення карпатських лісів. Сплав деревини ріками Гуцульщини вирізнявся передовими європейськими технологіями і супроводжувався будівництвом великих лісосплавних дамб та комплексів, де було задіяна значна кількість місцевих жителів. Скорочення лісосплаву на Пруті й Бистриці Надвірнянській було викликано розгалуженою мережою вузькоколіїних залізниць. Підвищувалась індустріалізація процесу видобування нафти та газу, внаслідок чого у регіоні функціонували потужні нафтопереробні підприємства, що розширювали асортимент своєї продукції. Саме у цей період відбувався розквіт солеваріння, коли функціонували високотехнологічні солеварні, які вирізнялися культурою виробництва, дотриманням охорони праці та техніки безпеки. Завершилося формування основної мережі шляхів сполучення, яка стала основним чинником соціально-економічного розвитку регіону, насамперед, створення матеріальної бази туризму та відпочинку, потужного розвитку торгівлі та експортно-імпортного обміну, створення та функціонування поштово-телеграфних установ. Місцеве населення, що не мало змоги працювати на виробництві, у сільському господарстві та сфері послуг, спричинили розвій ремісництва, що мало мистецькі якості.

Під час *четвертого етапу* (1920–1930-і рр.) відбувався незначний ріст чисельності населення, зменшення числа греко-католиків та збільшення кількості римо-католиків й іудеїв. У регіоні функціонувала мережа шкіл, що покращувала освітній рівень місцевого населення і зменшила його неграмотність у два рази. Активну громадянську позицію зайняли національні політичні партії та громадські організації. За рахунок збільшення кількості професійного медичного персоналу та зменшення епідемій дещо покращилося медичне забезпечення. Початок етапу характеризувався відбудовою житлових, культурних та господарських споруд, храмів, підприємств і залізничних мостів. Інтенсифікація сільського господарства не призвела до широкого розвитку землеробства і тваринництва, яке перебувало у стадії занепаду. Відбувався

незначний занепад тартачного виробництва, збільшення кількості великих підприємств та об'ємів переробки. Внаслідок природних стихій зменшилася кількість водосховищ та об'єми лісосплаву. Значні зміни відбулися у нафтогазовому комплексі: потужно експлуатовалося Битків-Пасічнянське родовище, на базі якого ефективно діяв Надвірнянський нафтопереробний завод; припинилися діяльність Печеніжинської рафінерії та буріння у Слободі Рунгурській. Нафтова галузь переживала етап концентрації виробництва, організації великих акціонерних товариств, зростання іноземних інвестицій. Наслідки воєн та економічна політика держави у галузі солеваріння призвели на Гуцульщині до її занепаду, припинення діяльності окремих солеварень, неможливості діючих підприємств конкурувати з відомими підприємствами Центрально-Східної Європи. Відбувалися позитивні зрушення у туристсько-рекреаційному комплексі, який досяг свого апогею, внутрішній та зовнішній торгівлі. Потужний розвиток промисловості Європи та регіону все ж не поступ ремісництва на Гуцульщині, що, завдяки кооперуванню, покращенню технологій виробництва, індивідуальних навиків, умінь та естетичних смаків майстрів славило край в усьому світі.

Список використаної літератури і джерел

1. Алексеева Т.И. Этногенез восточных славян по данным антропологии / Т.И. Алексеева / Московский гос. ун-т им. Н.В.Ломоносова. – М. : Наука, 1973. – 272 с.
2. Амато Е. Старі селяни та нова культура: світогляд українських гуцулів, 1850–1939 / Е. Амато // Проблеми Гуцульщини : міжнар. наук.-практ. конф, 27–28 травня 1993 р. : тези доп. – Чернівці, 1993. – Ч. I. – С. 70–72.
3. Андрейканіч А. Косівщина : Фотоальбом / А. Андрейканіч, І. Вах – Косів : Колір-друк, 2002. – 20 с.
4. Андрейканіч А. Туристичними стежинами Косівщини / А. Андрейканіч, І. Вах. – Косів : Колір-друк, 2002. – 40 с.
5. Андрохович А. Історія греко-католицької генеральної духовної семінарії у Львові / А. Андрохович // Праці греко-католицької Богословської Академії у Львові. – Львів, 1939. – Т. 3. – С. 6.
6. Арсенич П. Дослідники та краєзнавці Гуцульщини : Довідник / П. Арсенич, І. Пелипейко. – Косів : Писаний Камінь, 2002. – 279 с.
7. Арсенич П. З історії музеїв Галичини / П. Арсенич // Краєзнавчий збірник на пошану Богдана Гаврилів. – Івано-Франківськ : Тіповіт, 2003. – С. 152–155.
8. Арсенич П. Мати українських товариств / П. Арсенич, Л. Вардзарук // Новий час. – 1990. – 6 грудня.
9. Арсенич П.І. Минуле гуцульського краю / П.І. Арсенич, Ю.Г. Гошко, В.В.Грабовецький [та ін.] / Гуцульщина: історико-етнографічне дослідження. – К. : Наукова думка, 1987. – С. 56–72.
10. Арсенич П. Родина Заклинських / П. Арсенич / Головне управління (департамент) з гуманітарних питань Української освіти, науково-редакційний відділ при управлінні культури. – Івано-Франківськ, 1995. – 55 с.
11. Арсенич П. Просвіта на Гуцульщині / П. Арсенич // Гуцульщина. – Торонто, 1994. – Ч. 37. – С. 21–22.
12. Арсенич П. Священничий рід Бурачинських / П. Арсенич / Науково-

редакційний відділ, «Звід пам'яток історії та культури України. Івано-Франківська область». – Івано-Франківськ, 2004. – 192 с.

13. Арсенич П. Фольклорно-етнографічна діяльність І.Я. Франка на Гуцульщині / П. Арсенич / Історія Гуцульщини. – Львів : Логос, 2001. – Т. VI. – С. 64–73.

14. Артюх Л.Ф. Українська народна кулінарія / Л.Ф. Артюх. – К., 1977. – 157 с.

15. Балицький О.І. Дармштадтська вузькоколія / О.І. Балицький // Промисловий та туристичний транспорт. – 2004. – № 3. – С. 12–13.

16. Балицький О.І. Спадщина польських залізниць та промисловості – нове спрямування туризму / О.І. Балицький // Промисловий та туристичний транспорт. – 2003. – № 2. – С. 70.

17. Батьківщина. – 1887. – 12 липня.

18. Батьківщина. – 1888. – 8 червня.

19. Бачинська-Донцов М. З пластунками на Гуцульщині / М. Бачинська-Донцов // Нова хата. – Львів, 1926. – Вересень. – Число 9. – С. 13–15.

20. Белоус Ф.И. Церкви русские в Галиции и на Буковине в сравнении со зданиями и храмами у иных, преимущественно древних народов / Ф.И. Белоус. – Коломыя : Тип. М.Белоуса, 1877. – 184 с.

21. Бетехніна Т. Бондарний посуд жителів Українських Карпат (кін. XIX – поч. XX ст.) / Т. Бетехніна // Народна творчість та етнографія. – 1991. – № 4. – С. 13–20.

22. Библюк Н.І. Лісотранспорт в Гуцульських Карпатах / Н.І. Библюк, М.С. Глушко / Історія Гуцульщини. – Львів : Логос, 1999. – Т. IV. – С. 256–299.

23. Білуха М.Г. Основи наукових досліджень: підручник для студ. екон. спец. вузів / М.Г. Білуха. – К. : Вища школа., 1997. – 271 с.

24. Біняшевський Е. Українські писанки / Е. Біняшевський. – К. : Мистецтво, 1968. – 92 с.

25. Біняшевський Е. Українські писанки : народні традиції / Е. Біняшевський

// Шкільна бібліотека. – 2008. – № 3. – С. 153–159.

26. Бірюков М. Косівські різьбарі : Оповідання, нариси, п'єси / М. Бірюков. – Львів : Каменярь, 1971. – С. 109–130.
27. Богуславская И.Я. Художественные особенности русской народной вышивки с геометрическим орнаментом (XIX–XX вв.) / И.Я. Богуславская // Советская этнография. – 1982. – № 1. – С. 102.
28. Боднар І. Орнаментика карпатських вишивок / І. Боднар // Народна творчість та етнографія. – 1969. – № 2. – С. 57.
29. Бойко Г. Корисні копалини Гуцульщини / Г. Бойко / Історія Гуцульщини. – Львів : Логос, 1999. – Т. IV. – С. 57–61.
30. Болтарович З.Є. Народне лікування українців Карпат кінця XIX – початку XX століття / З.Є. Болтарович. – К. : Наукова думка, 1980. – 117 с.
31. Болтарович З. Україна в дослідженнях польських етнографів XIX століття / З. Болтарович. – К., 1976. – С. 83–89.
32. Боньковська С. Гуцульське мосяжництво і проблеми його розвитку / С. Боньковська / Історія Гуцульщини. – Львів : Логос, 2001. – Т. VI. – С. 368–375.
33. Боньковська С. Ковальство України кін. XIX – поч. XX ст. / С. Боньковська. – К. : Наукова думка, 1991. – 112 с.
34. Боротьба трудящих Прикарпаття за своє визволення і возз'єднання з Радянською Україною. – К. : Наукова думка, 1957. – 145 с.
35. Ботушанський В.М. Сільське господарство Буковини (2-га пол. XIX – поч. XX ст.) / В.М. Ботушанський / Чернів. держ. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 2000. – 337 с.
36. Будзан А.Ф. Різьба по дереву в західних областях України: (XIX–XX ст.) / А.Ф. Будзан. – К. : Вид-во АН УРСР, 1960. – 105 с., [70].
37. Будзан А.Ф. Різьба по дереву. Роботи різьбарів Юрии, Василя та Миколи Шкрібляків / А.Ф. Будзан. – К. : Вид-во АН УРСР, 1960. – 25 с., [82].
38. Буковина. – 1898. – 27 травня.

39. Буковинские ведомости. – 1897. – 13 апреля.
40. Бурдяк І. Чи відбудуємо храм / І. Бурдяк // Гуцульський край. – 1995. – 4 листопада. – [без нумерації].
41. Бурнашов Г. Верховина : Путівник / Г. Бурнашов. – Ужгород : Карпати, 1984. – 84 с.
42. Бурнашов Г. Гуцульське повстання : Нариси / Г. Бурнашов. – Івано-Франківськ : Лік, 1998. – 112 с.
43. Вагилевич І. Гуцулы, карпатские горцы / І. Вагилевич // Сын отечества. – Спб., 1842. – Кн. III. – С. 3–31.
44. Вагилевич І. Гуцулы, обитатели восточной отрясли Карпат / І. Вагилевич // Пантеон. – Спб., 1855. – Т. XXI. – Кн. 5. – С. 17–56.
45. Василь Шкрібляк // Батьківщина. – 1888. – С. 18.
46. Васюта І.К. Селянський рух на Західній Україні в 1919–1939 р.р. / І.К. Васюта. – Львів : Вид-во Львівського ун-ту, 1971. – 223 с.
47. Васюта І.К. Соціально-економічні відносини на селі Західної України до возз'єднання (1918–1939) / І.К. Васюта. – Львів : Вид-во при Львівському держ. ун-ті видавничого об'єднання «Вища школа», 1978. – 192 с.
48. Вах І. До історії дослідження географії народних художніх промислів на Гуцульщині / І. Вах // Історія української географії. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2005. – Випуск 2 (12). – С. 66–69.
49. Вегеш М.Г. Славна сторінка в історії українського народу (Карпатська Січ – захисник незалежності Карпатсько-Української держави: 1938–1939 рр.) / М.Г. Вегеш, І.В. Буковський. – Львів, 2002. – С. 52.
50. Вербицький Л. Вишивка селян на Русі / Л. Вербицький / Взори промислу домашнього. – Львів, 1887. – Т. 3. – С. 141.
51. Вербицький Л. Шніцерські вироби селян на Русі / Л. Вербицький / Взори промислу домашнього. – Львів, 1884. – С. 78.
52. Верменич Я.В. Теоретико-методологічні проблеми історичної регіоналістики в Україні / Я.В. Верменич. – К.: Інститут історії України НАН

України, 2003. – 516 с.

53. Випасняк А. Традиційне скотарство українського населення Галичини кінця ХІХ – початку ХХ століть: кількісні і якісні аспекти / А. Випасняк // Вісн. Прикарпат. ун-ту : Історія. – Івано-Франківськ, 2006. – Вип. 10/11. – С. 71–77.
54. Витанович І. Господарський стан Гуцульщини та можливості розвитку / І. Витанович / Історія Гуцульщини. – Львів : Логос, 1999. – Т. ІV. – С. 189–190.
55. Витошинський Я. Спомини з моїх прогульок / Я. Витошинський // Наша Батьківщина. – 1937. – № 7/8. – С. 167–169.
56. Витошинський Я. Спомини з моїх прогульок / Я. Витошинський // Наша Батьківщина. – 1937. – № 9. – С. 227–229.
57. Витошинський Я. Спомини з моїх прогульок / Я. Витошинський // Наша Батьківщина. – 1937. – № 11. – С. 254–256.
58. Вісти з протиалкогольного руху // Відродження. – 1932. – Ч. 6. – 86 с.
59. Вовк Ф. Антропологическія особенності украинского народа / Ф. Вовк / Украинский народъ въ его прошломъ и настоящемъ : Сборник. – С.Петербургъ, 1916. – Т. 2. – С. 427–454.
60. Вовк Х. Антропологічні особливості українського народу / Ф. Вовк / Студії з української етнографії та антропології. – Прага, 1927. – С. 3–214.
61. Восточные славяне. Антропология и этническая история / [Отв. ред. Т.И. Алексеева]. – М. : Научный мир, 1999. – 336 с.
62. Временник института ставропигийского с месяцесловом на год простой 1871. – Львов, 1871. – С. 74–79.
63. Вузькоколійки Сколівських Бескидів / І. Чудійович, А. Бассараб, М. Гнатишин. – Львів : Каменяр, 2004. – 45 с.
64. Гаврилів Б. Галицьке краєзнавство ХІХ–ХХ / Б. Гаврилів. – Коломия : Вік, 1997. – 168 с.
65. Гаврилів Б. Краєзнавці Прикарпаття / Б. Гаврилів. – Івано-Франківськ : Плай, 2002. – 114 с.
66. Галичанинь. – 1893. – 18 лютого.

67. Галичанинъ. – 1893. – 27 квітня.
68. Галичанинъ. – 1893. – 14 травня.
69. Галичанинъ. – 1893. – 1 червня.
70. Галичанинъ. – 1893. – 2 червня.
71. Галичанинъ. – 1893. – 10 червня.
72. Галичанинъ. – 1893. – 8 серпня.
73. Галичанинъ. – 1893. – 9 серпня.
74. Галичанинъ. – 1893. – 13 серпня.
75. Галичанинъ. – 1893. – 17 серпня.
76. Галичанинъ. – 1893. – 18 серпня.
77. Галичанинъ. – 1893. – 19 серпня.
78. Галичанинъ. – 1893. – 20 серпня.
79. Галичанинъ. – 1893. – 21 серпня.
80. Галичанинъ. – 1893. – 22 серпня.
81. Галичанинъ. – 1893. – 23 серпня.
82. Галичанинъ. – 1893. – 24 серпня.
83. Галичанинъ. – 1893. – 25 серпня.
84. Галичанинъ. – 1893. – 26 серпня.
85. Галичанинъ. – 1893. – 27 серпня.
86. Галичанинъ. – 1893. – 28 серпня.
87. Галичанинъ. – 1893. – 29 серпня.
88. Галичанинъ. – 1893. – 30 серпня.
89. Галичанинъ. – 1893. – 31 серпня.
90. Галичанинъ. – 1893. – 1 вересня.
91. Галичанинъ. – 1893. – 2 вересня.
92. Галичанинъ. – 1893. – 3 вересня.
93. Галичанинъ. – 1893. – 4 вересня.
94. Галичанинъ. – 1893. – 4 жовтня.
95. Галичанинъ. – 1893. – 5 жовтня.

96. Галичанинъ. – 1893. – 6 жовтня.
97. Галичанинъ. – 1893. – 7 жовтня.
98. Галичанинъ. – 1893. – 8 жовтня.
99. Галичанинъ. – 1893. – 9 жовтня.
100. Галичанинъ. – 1893. – 10 жовтня.
101. Галичанинъ. – 1893. – 11 жовтня.
102. Галичанинъ. – 1893. – 12 жовтня.
103. Галичанинъ. – 1893. – 13 жовтня.
104. Галичанинъ. – 1893. – 14 жовтня.
105. Галичанинъ. – 1893. – 15 жовтня.
106. Галичанинъ. – 1893. – 16 жовтня.
107. Галичанинъ. – 1893. – 17 жовтня.
108. Галичанинъ. – 1893. – 18 жовтня.
109. Галичанинъ. – 1893. – 19 жовтня.
110. Галичанинъ. – 1893. – 20 жовтня.
111. Галичанинъ. – 1893. – 21 жовтня.
112. Галичанинъ. – 1893. – 22 жовтня.
113. Галичанинъ. – 1893. – 23 жовтня.
114. Галичанинъ. – 1893. – 24 жовтня.
115. Галичанинъ. – 1893. – 25 жовтня.
116. Галичанинъ. – 1893. – 26 жовтня.
117. Галичанинъ. – 1893. – 27 жовтня.
118. Галичанинъ. – 1893. – 28 жовтня.
119. Галичанинъ. – 1893. – 29 жовтня.
120. Галичанинъ. – 1893. – 30 жовтня.
121. Галичанинъ. – 1893. – 31 жовтня.
122. Галичанинъ. – 1893. – 1 листопада.
123. Галичанинъ. – 1893. – 17 листопада.
124. Галичанинъ. – 1893. – 1 грудня.

125. Галичанинъ. – 1894. – 21 січня.
126. Галичанинъ. – 1894. – 6 лютого.
127. Галичанинъ. – 1894. – 18 березня.
128. Галичанинъ. – 1894. – 3 червня.
129. Галичанинъ. – 1894. – 6 липня.
130. Галичанинъ. – 1894. – 18 липня.
131. Галичанинъ. – 1894. – 14 серпня.
132. Галичанинъ. – 1894. – 8 вересня.
133. Галичанинъ. – 1894. – 7 жовтня.
134. Галичанинъ. – 1894. – 24 жовтня.
135. Галичанинъ. – 1894. – 2 листопада.
136. Галичанинъ. – 1894. – 16 листопада.
137. Галичанинъ. – 1894. – 17 листопада.
138. Галичанинъ. – 1894. – 24 листопада.
139. Галичанинъ. – 1895. – 15 січня.
140. Галичанинъ. – 1896. – 5 січня.
141. Галичанинъ. – 1896. – 14 січня.
142. Галичанинъ. – 1896. – 18 травня.
143. Галичанинъ. – 1896. – 8 серпня.
144. Галичанинъ. – 1896. – 26 вересня.
145. Галичанинъ. – 1897. – 26 травня.
146. Галичанинъ. – 1898. – 28 травня.
147. Галичанинъ. – 1898. – 23 червня.
148. Галичанинъ. – 1901. – 18 жовтня.
149. Галичанинъ. – 1912. – 11 вересня.
150. Гандзюк Р. Надвірна : Історичний нарис / Р. Гандзюк. – Івано-Франківськ: Сіверсія, 1999. – 276 с.
151. Гандзюк Р. «Просвіта» у Надвірній і повіті / Р. Гандзюк // Народна воля. – 1994. – 1 січня.

152. Гандзюк Р. «Просвіта» у Надвірній і повіті / Р. Гандзюк // Народна воля. – 1994. – 4 січня.
153. Гарасимович І. Ярмарки і торги на Покуття / І. Гарасимович // Діло. – 1886. – № 83–95. – [без нумерації].
154. Гарасимович І. Ярмарки і торги на Покуття / І. Гарасимович // Діло. – 1888. – № 32. – [без нумерації].
155. Гвоздевич С. Гуцульське бондарство кінця ХІХ – середини ХХ століття: традиційне та нове / С. Гвоздевич / Історія Гуцульщини. – Львів : Логос, 2001. – Т. VI. – С. 376–397.
156. Гей, там на горі «Січ» іде! : Пропам'ятна книга «Січей» / [Зібрав і упор. П. Трильовський; Обкл. Е. Козака, передрук 1965 р.]. – К. : Віпол, 1993. – 416 с.
157. Генсірук С.А. Історія лісівництва в Україні / С.А. Генсірук, О.І. Фурдичко, В.С.Бондар. – Львів : Світ, 1995. – 422 с.
158. Геология и полезные ископаемые Западных областей УССР / [Под ред. Н.А. Быховера]. – М.; Лен. : Госгеоліздат, 1941. – 642 с.
159. Герасименко М.П. Аграрні відносини в Галичині в період кризи панщинного господарства / М.П. Герасименко. – К., 1959. – С. 134–147.
160. Герасимович І. Українська школа під польською владою / І. Герасимович. – Станиславів, 1924. – С. 16.
161. Геттке-Крогманн У. Минуле й сьогодення гуцулів / У. Геттке-Крогманн // Österreichische Osthefte. – Wien, 2000. – Jahrgang 42. – S. 269–273.
162. Глушко В.В. Геология нефтяных и газовых месторождений Украинской ССР / [В.В. Глушко, И.Ф. Клиточенко, В.Н. Крамаренко и др.]. – М., 1963. – С. 203–228.
163. Глушко М.С. Лісозаготівлі / Гуцульщина: історико-етнографічне дослідження / М.С. Глушко. – К. : Наукова думка, 1987. – С. 119–125.
164. Глушко М.С. Шляхи сполучення та транспортні засоби в Українських Карпатах другої половини ХІХ – поч. ХХ ст. / М.С. Глушко. – К. : Наукова думка, 1993. – 226 с.

165. Гнатюк В. Гуцули / В. Гнатюк // Подкарпатська Русь. – 1923. – № 1. – С. 19–23.
166. Гнатюк В. Гуцули / В. Гнатюк // Подкарпатська Русь. – 1923. – № 2. – С. 43–50.
167. Гнатюк В. Знадоби до української демонології / В. Гнатюк // Етнографічний збірник. – Львів : Вид. етнографічної комісії НТШ, 1912. – Т. 34. – [54 с.].
168. Гнатюк В. Народні оповідання про опришків / В. Гнатюк // Етнографічний збірник. – Львів : Вид. етнографічної комісії НТШ, 1910. – Т. 26. – [68 с.].
169. Гнатюк В. Причинки до пізнання Гуцульщини / В. Гнатюк // Записки НТШ у Львові. – 1917. – Том СХХІІІ–СХХІV. – [58 с.].
170. Гнатюк В. Ткацтво у Східній Галичині / В. Гнатюк / Матеріали до українсько-руської етнології. – Львів, 1900. – Т. 3. – С. 12–25.
171. Гоберман Д.Н. Гуцульщина – край искусства / Д.Н. Гоберман. – М.; Ленинград : Искусство, 1966. – 91 с., [100].
172. Гоберман Д.Н. Искусство гуцулов / Д.Н. Гоберман. – М. : Советский художник, 1980. – 52 с., [159].
173. Гоберман Д.Н. По Гуцульщине / Д.Н. Гоберман. – Ленинград : Искусство, 1979. – 166 с.
174. Головацкий Я. Карпатская Русь / Я. Головацкий / Народные песни Галицкой и Угорской Руси. – М., 1878. – Ч. I. – С. 577.
175. Головацкий Я.Ф. О костюмах или народном убранстве русинов или русских в Галичине и северо-восточной Венгрии / Я.Ф. Головацкий // Отечественные записки. – 1867. – № 1. – С. 471–503.
176. Головацкий Я.Ф. О костюмах или народном убранстве русинов или русских в Галичине и северо-восточной Венгрии / Я.Ф. Головацкий // Отечественные записки. – 1867. – № 2. – С. 810–844.
177. Головацкий Я. О костюмах или народном убранстве русинов или русских

- в Галичине и северо-восточной Венгрии / Я. Головацкий. – Спб : Тип. В.Киршбаума, 1868. – 85 с.
178. Головацький Я. Мандрівка по галицькій та угорській Русі: Описана в Аркушах до приятеля у Л. / Я. Головацький [Післямова «Слово любові до рідного краю» М. Вальо і З. Матисякевича] // Жовтень. – 1976. – № 6. – С. 49–94.
179. Гонтар Т.О. Народне харчування українців Карпат / Т.О. Гонтар. – К. : Наукова думка, 1979. – 138 с.
180. Гонтар Т.О. Харчування / Т.О. Гонтар / Гуцульщина (Історико-етнографічне дослідження). – К. : Наукова думка, 1987. – С. 203–214.
181. Горинь Г. Громадський побут сільського населення Українських Карпат (XIX – 30-і роки XX ст.) / Г. Горинь. – К. : Наукова думка, 1993. – 200 с.
182. Горинь Г.Й. Шкіряні промисли західних областей України (друга половина XIX – початок XX століття) / Г.Й. Горинь. – К. : Наукова думка, 1986. – 93 с., [8 арк. іл.].
183. Горинь Г.Й. Домашні промисли і ремесла / Г.Й. Горинь, Я.Д. Грендиш, О.І. Никорак / Гуцульщина (Історико-етнографічне дослідження). – К. : Наукова думка, 1987. – С. 125–146.
184. Горленко В.Ф. Народна землеробська техніка українців / В.Ф. Горленко, І.Д. Бойко, О.С. Куницький. – К. : Наукова думка, 1971. – 163 с.
185. Господарська часопись. – 1911. – 25 грудня. – С. 365.
186. Господарська часопись. – 1912. – 25 червня. – С. 194.
187. Господарська часопись. – 1912. – 25 серпня. – С. 260.
188. Гошко Ю.Г. Етнографічна територія / Ю.Г. Гошко // Гуцульщина (Історико-етнографічне дослідження). – К. : Наукова думка, 1987. – С. 24–27.
189. Гошко Ю.Г. Звичаєве право населення Українських Карпат та Прикарпаття XIV – XIX ст. / Ю.Г. Гошко. – Львів : [Ін-т народознавства НАН України], 1999. – 332 с.
190. Гошко Ю.Г. Промисли й торгівля в Українських Карпатах : VI–XIX ст. /

- Ю.Г. Гошко. – К. : Наукова думка, 1991. – 256 с.
191. Грабовецький В.В. Антифеодална боротьба карпатського опришківства XVI–XIX ст. / В.В. Грабовецький. – Львів : Вид-во Льв. ун-ту, 1966. – 252 с.
192. Грабовецький В.В. Гуцульщина XIII–XIX століть : Історичний нарис / В.В. Грабовецький. – Львів : Вид-во при Льв. держ. ун-ті видавн. об'єднання «Вища школа», 1982. – 151 с.
193. Грабовецький В. Ілюстрована історія Прикарпаття / В. Грабовецький. – [Вид. 2-ге, доп.]. – Івано-Франківськ : Нова зоря, 2004. – Т. III. – 464 с.
194. Грабовецький В.В. Нариси історії Прикарпаття / В.В. Грабовецький. – Івано-Франківськ: Акорд, 1995. – Т. 8. Гуцульщина в другій половині XIX – поч. XX століть. – 222 с.
195. Гриневич Я. Гей у Лузі / Я. Гриневич // Альманах Станиславівської землі. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1985. – Т. II. – С. 772.
196. Гринюк М. Косівщина мистецька / М. Гринюк, І. Вах. – Косів: Колір-друк, 2003. – 24 с.
197. Громадський вісник. – 1922. – 13 червня.
198. Громадський вісник. – 1923. – 28 лютого.
199. Громадський голос. – 1896. – 1 вересня. – С. 108.
200. Громадський голос. – 1897. – 15 січня. – С. 10.
201. Громадський голос. – 1909. – 8 травня.
202. Громадський голос. – 1913. – 10 травня.
203. Громадський голос. – Львів, 1923. – Ч. 26. – С. 2
204. Громадський голос. – Львів, 1927. – Ч. 9. – С. 2.
205. Гургула І. Народне мистецтво західних областей України / І. Гургула. – К. : Мистецтво, 1966. – 77 с.
206. Гургула І. Писанки східної Галичини і Буковини / І. Гургула // Матеріали до етнології й антропології. – Львів, 1929. – Т. XXI–XXII. – Ч. I. – С. 131–156.
207. Гуцуляк Г. Земельні відносини на Гуцульщині / Г. Гуцуляк, О. Микула / Історія Гуцульщини – Львів: Логос, 1999. – Том IV. – С. 211–242.

208. Гуцульське слово. – 1934. – 24 червня. – С. 2.
209. Гуцульщина : Історико-етнографічне дослідження / [П.І. Арсенич, М.І. Базак, З.Є. Болтарович та ін.] / Академія наук Української РСР, Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М.Т. Рильського [Львівське відділення]. – К. : Наукова думка, 1987. – 472 с.
210. Гуцульщина : Короткий довідник / [П. Лосюк (голова редкол.), Ю. Боечко, М. Городенко та ін.]. – Снятин : ПрутПринт, 2002. – 124 с.
211. Данилюк А.Г. Скарби народної архітектури Гуцульщини: етнографічний нарис / А.Г. Данилюк. – Львів : Логос, 2000. – 135 с.
212. Данилюк А.Г. Українська хата / А.Г. Данилюк. – К. : Наукова думка, 1991. – 112 с.
213. Діло. – 1886. – 14 серпня.
214. Діло. – 1886. – 16 серпня.
215. Діло. – 1886. – 1 листопада.
216. Діло. – 1894. – 5 вересня.
217. Діло. – 1912. – 1 січня.
218. Діло. – 1912. – 5 січня.
219. Діло. – 1933. – 10 листопада.
220. Дністрянський М.С. Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики / М.С. Дністрянський. – Львів : Літопис [Видавн. центр Львівського національного ун-ту імені Івана Франка], 2006. – 490 с.
221. Довідник з історії України / [За ред. І.З. Підкови, Р.М. Шуста]. – Т. 3. – К. : Генеза, 1999. – 688 с.
222. Драган М. Українські дерев'яні церкви / М. Драган // Збірки національного музею у Львові. – Львів, 1937. – Ч. 1. Генеза і розвій форм. – 159 с.
223. Драган М. Українські дерев'яні церкви / М. Драган. – Львів, 1937. – Т. 2. – 12 с. + 135 іл.
224. Друкар. Інформаційний календар на 1925 рік. – С. 58.

225. Дядюк М. Жіночий рух на Гуцульщині: суспільно-політичний аспект / М. Дядюк // Історія Гуцульщини. – Львів : Логос, 2000. – Т. V. – С. 107–134.
226. Дяченко В. Антропологічний склад українського народу / В. Дяченко. – К. : Наукова думка, 1965. – 128 с.
227. Дяченко В. Антропологічна характеристика / В. Дяченко // Гуцульщина (Історико-етнографічне дослідження). – К. : Наукова думка, 1987. – С. 45–51.
228. Еган Е. Економічне положення руських селян в Угорщині / Е. Еган. – Львів, 1901. – С. 14.
229. Енциклопедія Львова / [За ред. А. Козицького]. – Львів : Літопис, 2008. – С. 374–375.
230. Енциклопедія українознавства. – Л., 1993. – Т. 2. – С. 469–470.
231. Єгрешій О. Єпископ Григорій Хомишин : портрет релігійно-церковного діяча / О. Єгрешій. – Івано-Франківськ : Нова зоря, 2006. – 168 с.
232. Жалоба І.В. Інфраструктурна політика австрійського уряду на північному сході монархії в останній чверті XVIII – 60-х роках XIX ст. (на прикладі шляхів сполучення) / І.В. Жалоба. – Чернівці : Книги–XXI, 2004. – 520 с.
233. Жалоба І.В. Пристосування рік та потоків Буковини для потреб лісосплаву в XIX – на початку XX ст. / І.В. Жалоба // Вісник центру буковинознавства : секція історична. – Чернівці, 1993. – Вип. I. – С. 48–58.
234. Жалоба І.В. Сплав буковинського лісу Прутом і Черемошом в XIX – на початку XX ст. / І.В. Жалоба // З історичного минулого Буковини : зб. наук. ст. – Чернівці, 1996. – С. 80–91.
235. Життя Покуття. – 1932. – 4 грудня. – С. 7.
236. Жінка. – Львів, 1936. – Ч. 18. – С. 7.
237. Жіноча доля. – Коломия, 1927. – Ч. 2. – С. 4.
238. Жіноча доля. – Коломия, 1930. – Ч. 6. – С. 2.
239. Жолтовський П. Художній метал / П. Жолтовський. – К. : Мистецтво, 1972. – 114 с.
240. Жолтовський П.М. Художні металеві вироби західних областей

- Української РСР (XVI–XIX) / П.М. Жолтовський. – К., 1959. – 70 с.
241. Жуковський А. Історія Буковини / А. Жуковський. – Чернівці : Облполіграфвидав, 1991. – Ч. 1. – 120 с.
242. Жуковський А. Історія Буковини / А. Жуковський. – Чернівці : Час, 1993. – Ч. 2. – 148 с.
243. Задорожний В. Товарне виробництво і торгівля на західно-українських землях / В. Задорожний. – Львів : Вища школа, 1989. – 128 с.
244. Заклинський Р. Географія Руси / Р. Заклинський. – Львовь : Друкарня т-ва им. Шевченка, 1877. – Часть перша. Русь галицка, буковинська и угорска [З картою Галичини, Буковини и угорской Руси]. – 147 с.
245. Залозецький В.Р. Найважливіші типи дерев'яних церков на Підкарпатській Русі / В.Р. Залозецький // Підкарпатська Русь, 1923. – № 1. – С. 4–7.
246. Запаско Я.П. Українське народне килимарство / Я.П. Запаско. – К. : Мистецтво, 1973. – 111 с.
247. Заповідні екосистеми Карпат / [С. Стойко, Е. Гадач, Т. Шимон, С. Михалик]. – Львів : Світ, 1991. – 248 с.
248. Зарембский А. История и техника тканья украинских килимов / А. Зарембский // Материалы по этнографии. – Ленинград, 1926. – Т. 3. – Вып. 2. – С. 1–18.
249. Захарчук-Чугай Р. Вишивка / Р. Захарчук-Чугай / Гуцульщина (Історико-етнографічне дослідження). – К. : Наукова думка, 1987. – С. 379–388.
250. Зашкільняк Л. Історія Польщі / Л. Зашкільняк, М. Крикун. – Львів, 2002. – 449 с.
251. Звіт Товариства «Просвіти» від 1.01.1906 до 31.12.1907. – С. 86–92.
252. Звіт Товариства «Просвіти» за час 1.01.1908 до 1909. – С. 20–185.
253. Звіт Товариства «Просвіти» за час 1.01.1910 до 1911 року. – С. 11–60.
254. Зима Г. Нове життя старого промислу / Г. Зима // Нове життя. – 1963. – 12 вересня.
255. З історії Української РСР / Академія наук Української РСР. – К., 1963. –

Вип. 8. – С. 23.

256. Зубрицький М. Годівля, купля і продаж овець в с.Мшанець Старосамбірського повіту / М. Зубрицький / Матеріали до української етнології. – Львів, 1905. – Т. IV. – С. 26.

257. Зуляк І. Діяльність «Просвіти» у Західній Україні в міжвоєнний період (1919–1939) / І. Зуляк. – Тернопіль : Воля, 2005. – 946 с.

258. Іванюк Г. Освіта Закарпатської Гуцульщини / Г. Іванюк, М. Ткач / Історія Гуцульщини. – Львів : Логос, 2001. – Т. VI. – С. 243–248.

259. Іванюк М. Освіта Буковинської Гуцульщини / М. Іванюк, Н. Черкач / Історія Гуцульщини. – Львів : Логос, 2001. – Т. VI. – С. 236–242.

260. Ілько В. Закарпатське село на початку ХХ ст. [1900–1919] / В. Ілько. – Львів : Вид-во Льв. ун-ту, 1973. – 151 с.

261. Ілько В. Соціальні рухи в закарпатському селі у другій половині ХІХ ст. (1850–1900) / В. Ілько // Дослідження історії соціально-економічного розвитку країн Центральної та Південно-Східної Європи: сучасний етап, проблеми, перспективи. – Ужгород, 1998. – С. 373–378.

262. Ісаєвич Я.Д. Солеварна промисловість Підкарпаття в епоху феодалізму / Я.Д. Ісаєвич // Нариси з історії природознавства і техніки. – К., 1961. – Вип. 7. – С. 99–112.

263. Історія Гуцульщини / [За ред. М. Домашевського]. – Чикаго; Львів : Логос, 1995. – Т. I. – 500 с.

264. Історія Гуцульщини / [За ред. М. Домашевського]. – Чикаго : Basilian Press, 1985. – Т. II. – 508 с.

265. Історія Гуцульщини / [За ред. М. Домашевського]. – Чикаго : Basilian Press, 1986. – Т. III. – 442 с.

266. Історія міст і сіл Української РСР. Закарпатська область. – К. : Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1969. – 788 с.

267. Історія міст і сіл Української РСР. Івано-Франківська область / [О.О. Чернов (голова редкол.), Т.В. Бернацек, І.К. Васюта [та ін.]]. – К. :

- Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1971. – 639 с.
268. Історія міст і сіл Української РСР. Чернівецька область / [О.О. Чернов (голова редкол.), Т.В. Бернацек, І.К. Васюта [та ін.]]. – К. : Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1969. – 704 с.
269. Кайндль Р.Ф. Гуцули: їх життя, звичаї та народні перекази / Р.Ф. Кайндль. – Чернівці: Молодий буковинець, 2000. – 208 с.
270. Календар «Просвіти» на 1939 рік. – Львів, 1938. – С. 191–197.
271. Календер «Просвіти» на 1911 рік. – Львів, 1910. – С. 19–60.
272. Календар Святого Йосафата на 1924 рік. – Жовква, 1923. – [132 с.].
273. Календар товариства «Просвіти» на 1912 рік. – [48 с.].
274. Калениченко Л. Художня різьба гуцулів / Л. Калениченко // Народна творчість. – 1941. – № 1. – С. 60–68.
275. Каменярі. – 1934. – Ч. 2. – 48 с.
276. Карпатський заповідник / С.М. Стойко, Д.С. Саїк, К.А. Татаринів [та ін.]. – Ужгород : Карпати, 1982. – 128 с. + [24 с. табл., іл.].
277. Карпинец И. Кептари украинского населения Карпат / И. Карпинец // Карпатский сборник [Труды международной комиссии по изучению народной культуры Карпат и прилегающих к ним областей]. – М. : Наука, 1976. – С. 75–78.
278. Карпинець І.І. Кептарі Українських Карпат / І.І. Карпинець. – Львів: ТзОВ «ВД Панорама», 2003. – 56 с.
279. Кентій А. Збройний чин Українських Націоналістів 1920–1956. Історико-архівні нариси / А. Кентій. – Київ, 2005. – Т. 1. : Від Української Військової Організації до Організації Українських Націоналістів. – С. 77–105.
280. Кива Г. Гуцульська народна вишивка / Г. Кива // Жовтень. – 1976. – № 3. – С. 109–110.
281. Кирчів Р. Усна народна словесність гуцулів / Р. Кирчів / Історія Гуцульщини. – Львів : Логос, 2001. – Т. VI. – С. 17–63.
282. Киф'як В.Д. Організація туристичної діяльності в Україні / В.Д. Киф'як. –

Чернівці : Зелена Буковина, 2003. – 312 с.

283. Клапчук В.М. Писані столи гуцульського Припруття / В.М. Клапчук / Проблеми Гуцульщини : міжнар. наук.-практ. Конф., 27–28 травня 1993 р. : тези доп. – Чернівці, 1993. – С. 96–98.

284. Клапчук В.М. Делятинщина: історико-географічне дослідження / В.М. Клапчук, М.М. Клапчук. – Делятин : Фоліант, 2007. – 584 с.

285. Клапчук М. Вишивки Делятинщини / М. Клапчук // Жовтень. – 1980. – № 3. – С. 157–158.

286. Клапчук М.М. Границя між землеробським та скотарським типом господарства на Делятинщині в XVII–XIX ст. / М.М. Клапчук / Культура та побут населення Українських Карпат : респ. наук. конф., присв. 50-річчю утв. СРСР : тези доп. та повід. – Ужгород, 1972. – С. 18–19.

287. Клапчук М. Кептарі Делятинщини / М. Клапчук // Жовтень. – 1978. – № 9. – С. 158–159.

288. Клапчук М.Н. Некоторые новые данные о народном искусстве Гуцульщины второй половины XIX – первой половины XX века / М.Н. Клапчук / Культура и быт населения Украинских Карпат : всесоюзн. конф., посв. этнограф. изуч. совр. : тез. докл. – Москва-Нальчик, 1975. – С. 177–179.

289. Клапчук М. Писані столи Делятинщини / М. Клапчук // Жовтень. – 1978. – № 2. – С. 156–157.

290. Клапчук М.М. Писані столи Делятинщини / М.М. Клапчук / Культура та побут населення Українських Карпат : респ. наук. конф., присв. 50-річчю утв. СРСР : тези доп. та повід. – Ужгород, 1972. – С. 53–55.

291. Клапчук М. Плетінки з Микуличина / М. Клапчук // Радянська Верховина. – 1971. – 16 січня.

292. Клапчук М. Погляд у минувшину [Знову про делятинський замок та водопровід] / М. Клапчук // Комсомольський прапор. – 1971. – 15 травня.

293. Клапчук М. Узори на полотні / М. Клапчук // Комсомольський прапор. – 1980. – 21 лютого.

294. Клапчук М.М. Історико-етнографічний нарис Делятинщини (від найдавніших часів до 1939 року) / М.М. Клапчук, В.М. Клапчук. – Делятин, 2000. – 120 с.
295. Клапчук М. Ліси та тартаки Делятинщини в 1880–1939 р.р. / М. Клапчук, В.Клапчук / Історія Гуцульщини. – Львів : Логос, 1999. – Т. IV. – С. 300–313.
296. Кобернік С.Г. Економічна і соціальна географія України в опорних схемах, таблицях та картосхемах : Навчально-методичний посібник / С.Г. Кобернік, Р.Р. Коваленко. – К., 2002. – 45 с.
297. Кобилянський Б. Гуцульський говір і його відношення до говору Покуття / Б. Кобилянський. – К., 1928. – 92 с.
298. Кобилянський С.Д. З історії проведення аграрної реформи на Північній Буковині. Минуле і сучасне Північної Буковини / С.Д. Кобилянський. – К., 1972. – С. 46.
299. Ковальчак Г.І. Економічний розвиток західноукраїнських земель / Г.І. Ковальчак. – К. : Наукова думка, 1988. – 251 с.
300. Ковальчак Г.І. Розвиток промисловості в західних областях України за 20 років радянської влади [1939–1958 рр.] : Історико-економічний нарис / Г.І. Ковальчак. – К. : Наукова думка, 1965. – 186 с.
301. Ковальчак Г.І. Розвиток фабрично-заводської промисловості в Східній Галичині в кінці XIX на початку XX ст. / Г.І. Ковальчак / З історії західноукраїнських земель. – К., 1960. – Вип. 5. – С. 58–70.
302. Кожолянюк Г. Велесова книга про заселення Карпат / Г. Кожолянюк // Гуцульщина. – 2001. – № 63. – С. 37–38.
303. Кожолянюк Г. Гірське карпатське пастухування / Г. Кожолянюк // Гуцульщина. – 1994. – № 36. – С. 21–27.
304. Кожолянюк Г. Дараби на Чорному Черемоші / Г. Кожолянюк // Гуцульщина. – 1996. – № 44. – С. 23–25.
305. Кожолянюк Г.К. Етнографія Буковини / Г. Кожолянюк. – Чернівці : Золоті литаври, 1999. – Т. 1. – 384 с.

306. Кожолянюк Г.К. Матеріальна культура українського населення Північної Буковини XIX – 80-х рр. XX ст.: дис. ...д-ра іст. наук: 07.00.07 / Г.К. Кожолянюк // Чернівецький ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 1992. – 392 с.
307. Кожолянюк Г. Полонинське господарство Гуцульщини / Г. Кожолянюк // Гуцульщина. – 1990. – № 20. – С. 10–11.
308. Коломиец И. Социально-экономические отношения и общественное движение в Закарпатье во второй половине XIX ст. / И. Коломиец. – Томск, 1961. – С. 317–321.
309. Коломийський музей народного мистецтва Гуцульщини : путівник по музею в місті Коломиї / [О.А. Кратюк, М.С. Михалевська, Г.Г. Пудик, М.П. Сахро]. – Ужгород : Карпати, 1975. – 116 с.
310. Кооперативне молочарство. – Львів. – 1933. – 12 березня. – Ч. 3. – С. 27.
311. Кооперативне молочарство. – Львів. – 1934. – 1 березня. – Ч. 3. – С. 39.
312. Копчак В.П. Население Закарпатья за 100 лет (1870–1970) : Статистико-демографическое исследование / В.П. Копчак, С.И. Копчак. – Львов : Вища школа, 1977. – 198 с.
313. Копчак С.І. Населення українського Прикарпаття : Історико-демографічний нарис / С.І. Копчак. – Львів : Вид-во при Львівському держ. ун-ті видавничого об'єднання «Вища школа», 1974. – 186 с.
314. Копчак С.І. Етнічна структура та міграції населення Українського Прикарпаття : Статистико-демографічне дослідження / С.І. Копчак, В.І. Мойсеєнко, М.Д. Романюк. – Львів : Світ, 1996. – 285 с.
315. Кордуба М. Писанки на галицькій Волині / М. Кордуба. – Львів, 1899. – С. 169–208.
316. Корпанюк П. Мій рідний край : Альбом-каталог листівок / П. Корпанюк. – К.: Видавничий дім «АДЕФ-Україна», 2007. – 384 с.
317. Кравець М.М. Селянство Східної Галичини і Північної Буковини у другій половині XIX ст. / М.М. Кравець. – Львів, 1964. – С. 77–117.

318. Кратюк О. Народні промисли Гуцульщини / О. Кратюк / Гуцульщина : Історико-етнографічне дослідження. – К. : Наукова думка, 1987. – С. 442–451.
319. Крип'якевич І. З історії Гуцульщини / І. Крип'якевич. – Львів, 1929. – 39 с.
320. Крушельницька О.В. Методологія та організація наукових досліджень: навч. посібник / О.В. Крушельницька. – К. : Кондор, 2003. – 192 с.
321. Кубійович В. Етнічні групи південно-західної України (Галичини) на 1.1.1939 / В. Кубійович / Національна статистика Галичини. – Вісбаден, 1983. – 77 с.
322. Кугутяк М.В. Галичина: сторінки історії : Нарис суспільно-політичного руху [XIX ст. – 1939] / М.В. Кугутяк. – Івано-Франківськ, 1993. – 195 с.
323. Кугутяк М.В. Історія української націонал-демократії, 1918–1929 / М.В. Кугутяк. – Івано-Франківськ : Плай, 2002. – 532 с.
324. Кугутяк М.В. Українська націонал-демократія. 1918–1939 : У 4-х т. – Т. 2. 1918–1929 : Документи і матеріали. 1918–1939 / М.В. Кугутяк / Ін-т політ. і етнонац. дослідж. НАН України; Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника; Наук. т-во ім. Шевченка. – Київ ; Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2004. – 703 с.
325. Кульчицька О.Л. Народний одяг західних областей УРСР / О.Л. Кульчицька. – К. : Вид-во АН УРСР, 1959. – 15 с. + [75].
326. Лаврук М. Гуцули Українських Карпат : Етногеографічне дослідження / М. Лаврук. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2005. – 288 с.
327. Лазечко П.В. Передумови будівництва залізниць у Галичині / П.В. Лазечко // Галицька брама. – 1996. – № 14. – С. 3.
328. Лащук Ю. Гуцульська кераміка / Ю. Лащук. – К. : Мистецтво, 1956. – 82 с.
329. Лащук Ю. Косівська кераміка / Ю. Лащук. – К. : Мистецтво, 1966. – 98 с.
330. Лев М. Карпатська цілина / М. Лев // Прикарпатська правда. – 1966. – 15 жовтня.
331. Лендел М.А. Аграрні відносини на Закарпатті: уроки минулого і

- сучасність / М.А. Лендєл. – Ужгород, 1999. – 272 с.
332. Лещенко Н. Космач – сонцеве село / Н. Лещенко // Україна молода. – 2006. – 22 листопада. – № 217
333. Липа О.Л. Заповідники та пам'ятки природи України / О.Л. Липа, А.П. Федоренко. – К. : Наукова думка, 1969. – 185 с.
334. Литвин М.Р. Історія ЗУНР / М.Р. Литвин, К.Є. Науменко. – Львів : Видавнича фірма «ОЛІР», 1995. – 368 с.
335. Литвин М. Історія галицького стрілецтва / М. Литвин, К. Науменко. – Львів : Каменярь, 1990. – 200 с.
336. Литвин М. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. / М. Литвин. – Львів, 1998. – С. 186–190.
337. Логвин Г. Украинские Карпаты / Г. Логвин. – Москва : Искусство, 1973. – 189 с.
338. Лосюк П. В. Регіональний етнографічний компонент у сучасній школі [на прикладі Гуцульського регіону] / П.В. Лосюк. – Снятин : Прут Принт, 2007. – 158 с.
339. Лукіянович Д. Василь Шкрібляк / Д. Лукіянович // Діло. – 1912. – 20 вересня.
340. Лукіянович Д. Виставка домашнього промислу в Коломиї / Д. Лукіянович // Неділя. – 1912. – 27 жовтня, 3 та 10 листопада.
341. Луцький Я.В. Історія туризму в Галичині до 1939 року / Я.В. Луцький // З історії вітчизняного туризму : Зб. наук. ст. – К. : ФПУ, 1997. – С. 66–75.
342. Луцький Я. Історія туризму на Прикарпатті / Я.В. Луцький // Джерела : Науково-методичний вісник. – 1999. – № 3. – С. 14–18.
343. Луцький Я. Туристично-краєзнавча діяльність краєзнавчо-мандрівничого товариства «Плай» / Я. Луцький, В. Мицкан, В. Луцький // Вісник Прикарпатського ун-ту : Серія фізична культура. – 2005. – Вип. II. – С. 109–115.
344. Любіцева О.О. Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти): навчальний посібник / О.О. Любіцева. – К. : Альтерпрес, 2003. – 430 с.

345. Ляшенко О.Г. Писанки / О.Г. Ляшенко / Гуцульщина : Історико-етнографічне дослідження. – К. : Наукова думка, 1987. – С. 422–431.
346. Львівська залізниця. Історія і сучасність / П.Є. Гранкін, П.В. Лазечко, І.В. Сьомочкін, Г.І. Шрамко. – Львів : Центр Європи, 1996. – 175 с.
347. Мазурок О.С. Відходництво та еміграція населення західноукраїнських земель на Наддніпрянщину і в Росію у другій половині ХІХ ст. / О.С. Мазурок // Наук. вісн. Ужгород. держ. ун-ту : Серія : Історія. – 1999. – Вип. 4. – С. 50–56.
348. Мазурок О. Економічні зв'язки Східної Галичини, Північної Буковини і Закарпаття з Україною й Росією в другій половині ХІХ ст. / О. Мазурок. – Ужгород, 1971. – С. 5–8.
349. Мазурок О. Економічні зв'язки Східної Галичини, Північної Буковини і Закарпаття з Україною й Росією в другій половині ХІХ ст. / О. Мазурок // Український історичний журнал. – 1971. – № 5. – С. 95.
350. Мазюта М.А. Сімейний побут / М.А. Мазюта. Є.І. Сявавко / Гуцульщина: Історико-етнографічне дослідження. – К. : Наукова думка, 1987. – С. 216–224.
351. Макарчук С.А. Этносоциальное развитие и национальные отношения на западно-украинских землях в период империализма / С.А. Макарчук. – Львов: Изд-во при ЛГУ издат. объедин. «Вища школа», 1983. – 256 с.
352. Макарчук С.А. Українська Республіка галичан : Нариси про ЗУНР / С.А. Макарчук. – Львів : Вид-во ЛНУ, 1997. – 192 с.
353. Максим'юк М. Безцінні скарби нашого краю / М. Максим'юк. – Надвірна, 2006. – 72 с.
354. Максим'юк М. Пнівська твердиня / М. Максим'юк. – Надвірна, 1997. – 43 с.
355. Максим'юк М. У віках збудована, з попелу відроджена / М. Максим'юк. – Івано-Франківськ : Нова зоря, 2002. – 51 с.
356. Макушенко П.И. Народная деревянная архитектура Закарпатья : 18 – н. 20 вв. / П.И. Макушенко. – М. : Стройиздат, 1976. – 98 с., [74 фото].
357. Мальська М.П. Основи туристичного бізнесу: навчальний посібник /

- М.П. Мальська, В.В. Худо, В.І. Цибух. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 272 с.
358. Мандибура М.Д. Полонинське господарство Гуцульщини другої половини ХІХ – 30–х років ХХ ст. / М.Д. Мандибура. – К. : Наукова думка, 1978. – 191 с.
359. Мандибура М.Д. Землеробство / М.Д. Мандибура, С.П. Павлюк / Гуцульщина : Історико-етнографічне дослідження. – К. : Наукова думка, 1987. – С. 108–119.
360. Мандибура М.Д. Допоміжні види занять / М.Д. Мандибура, Р.Й. Федина / Гуцульщина : Історико-етнографічне дослідження. – К. : Наукова думка, 1987. – С. 149.
361. Манько В. Українська народна писанка / В. Манько. – Львів : Свічадо, 2001. – 80 с.
362. Маслова Г.С. Орнамент русской народной вышивки / Г.С. Маслова. – М., 1978. – С. 129.
363. Матейко Е. Локальные особенности одежды гуцулов концы ХІХ – начала ХХ вв. / Е. Матейко // Карпатский сборник. – М. : Наука, 1976. – С. 57–64.
364. Матейко К.І. Народна кераміка західних областей Української РСР ХІХ–ХХ ст.: Історико-етнографічне дослідження / К.І. Матейко. – К. : Вид-во АН УРСР, 1959. – 107 с., [32].
365. Матейко К.І. Український народний одяг / К.І. Матейко. – К. : Наукова думка, 1977. – 224 с.
366. Матисяк М. Гуцульські художні металеві вироби / М. Матисяк. – К., 1954. – 38 с.
367. Мацюк О. Пам'ятки оборонного будівництва Трускавця / О. Мацюк // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич, 1995. – Вип. 1. – С. 3.
368. Мельничук Я. Недописана стаття / Я. Мельничук // Прикарпатська правда. – 1971. – 27 серпня.
369. Менеджмент туристичної індустрії: навчальний посібник / [за ред. проф.

І.М. Школи]. – Чернівці, 2003. – 596 с.

370. Месторождения калийных солей СССР, методы их поисков и разведки / [Под ред. В.И. Раевского и М.П. Фивега]. – Ленинград, 1973. – 196 с.

371. Міграційні рухи з Західної України до Західної Канади / [Ред. : О. Макар, Р. Білаш] / Мат. Між нар. конф. «Еміграція населення західноукраїнських земель до Північної Америки на рубежі XIX–XX ст. її роль в освоєнні канадського заходу» [До 100-річчя української еміграції]. – Едмонтон : Канадський центр української культури та етнографії, 2002. – 392 с.

372. Мовна У. Традиційний інвентар українських пасічників Карпат і Прикарпаття другої половини XIX – початку XX ст. / У. Мовна // Народознавчі зошити. – 1998. – № 3. – С. 319–329.

373. Могитич І. Громадські споруди / І. Могитич / Народна архітектура українських Карпат XV–XX ст. : кол. моногр. / [Ю.Г. Гошко, Т.П. Кіщук, І.Р. Могитич, П.М. Федака]. – К., 1987. – С. 207–216.

374. Могытыч И. Жилые постройки и хозяйственные постройки на полонинах Гуцульщины / И. Могытыч // Карпатский сборник. – М., 1972. – С. 34.

375. Могитич І. Житлове будівництво Гуцульщини / І. Могитич / Історія Гуцульщини. – Львів : Логос, 1999. – Т. IV. – С. 370–416.

376. Могытыч И.Р. Крещатые церкви Гуцульщины / И.Р. Могытыч // Архитектурное наследие. – 1979. – № 27. – С. 97–107.

377. Могитич І. Полонинські будівлі / І. Могитич / Історія Гуцульщини. – Львів : Логос, 1999. – Т. IV. – С. 417–460.

378. Могитич І.Р. Садиби, житло, інтер'єр / І.Р. Могитич, Т.П. Кіщук / Гуцульщина (Історико-етнографічне дослідження). – К. : Наукова думка, 1987. – С. 176–177.

379. Моздир М. Різьбярство / М. Моздир / Гуцульщина (Історико-етнографічне дослідження). – К. : Наукова думка, 1987. – С. 388–405.

380. Моздир М.І. Українська народна дерев'яна скульптура / М.І. Моздир. – К. : Наукова думка, 1980. – 192 с.

381. Моздир М.І. Українська народна меморіальна скульптура / М.І. Моздир. – К. : Наукова думка, 1996. – 130 с.
382. Мойєр М. Становище трудящих Закарпаття в роки Першої світової війни / М. Мойєр // Українсько-угорські історичні зв'язки. – К., 1964. – С. 225.
383. Мончак Л. Таємниця водопроводу розкрита / Л. Мончак // Прикарпатська правда. – 1973. – 7 серпня.
384. Народ. – 1890. – № 4. – С. 34.
385. Народна архітектура Українських Карпат / [Ю.Г. Гошко, Т.П. Кіщук, І.Р. Могитич, П.М. Федака]. – К. : Наукова думка, 1987. – 271 с.
386. Народна часопись. – 1903. – 19 квітня.
387. Никорак О. Домашні промисли і ремесла / О. Никорак / Гуцульщина (Історико-етнографічне дослідження). – К. : Наукова думка, 1987. – С. 125–135.
388. Никорак О. З історії розвитку ткацтва Гуцульщини (кін. ХІХ – ХХ ст.) / О. Никорак / Історія Гуцульщини. – Львів : Логос, 2001. – Т. VI. – С. 262–296.
389. Никорак О. Українська народна тканина кінця ХІХ – початку ХХ ст. : Типологія, локалізація, художні особливості / О. Никорак / Інститут народознавства НАН України. – Львів : Афіша, 2004. – Ч. I. Інтер'єрні тканини [За матеріалами західних областей України]. – 584 с.
390. Никорак О. Українська народна тканина: типологія виробів ХІХ – серед. ХХ ст. / О. Никорак // Народознавчі зошити. – 1998. – № 4. – С. 381–395.
391. Нова зоря. – 1928. – 15 квітня.
392. Нова зоря. – 1932. – 24 січня.
393. Нова зоря. – 1932. – 3 квітня.
394. Нова зоря. – 1932. – 24 липня.
395. Нова зоря. – 1933. – 26 січня.
396. Нова зоря. – 1933. – 20 червня.
397. Нова зоря. – 1933. – 25 червня.
398. Нова зоря. – 1939. – 20 квітня.
399. Нова зоря. – 1939. – 8 червня.

400. Нова зоря. – 1939. – 11 червня.
401. Нове слово. – 1912. – Квітень. – С. 7.
402. Новий час. – 1930. – 21 липня.
403. Новий час. – 1930. – 8 серпня.
404. Овсійчук В.А. Українське мистецтво другої половини XVI – першої половини XVII століття / В.А. Овсійчук. – К. : Наукова думка, 1985. – 182 с.
405. Ой І. Дещо про гуцулів / І. Ой // Правда. – 1879. – № 2. – С. 111.
406. Олеськів Я. Розвій селянських господарств у Східній Галичині (1848–1898) / Я. Олеськів // Економіст. – 1904. – № 1–5. – С. 5.
407. Онищук А. З народного життя гуцулів. Останки первісної культури у гуцулів / А. Онищук / Матеріали до української етнології. – Львів, 1912. – Т. 15. – С. 1–201.
408. Онищук О. Символіка української писанки / О. Онищук. – Торонто, 1958. – 104 с.
409. Опарик Т.С. Історичний спомин про село Старі Кути / Т.С. Опарик, М.С. Опарик // Гуцульщина. – Торонто, 1988. – Ч. II. – С. 12–14.
410. Оссендовський Ф. Історія і народ Гуцульщини / Ф. Оссендовський // Календарь гуцульський на рік 1937. – Перемишль, 1936. – С. 71.
411. Откович В.П. Народний живопис Гуцульщини / В.П. Откович / Гуцульщина : Історико-етнографічне дослідження. – К. : Наукова думка, 1987. – С. 431–437.
412. Павлишин О. Підготовка аграрної реформи в ЗОУНР / О. Павлишин / Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 6: Західно-Українська Народна Республіка: історія і традиції. – Львів, 2000. – С. 170–171.
413. Павлюк С. П. Динаміка розвитку та етапи етнізації народної агротехніки / С.П. Павлюк // Народна творчість та етнографія. – 1988. – № 2. – С. 18–25.
414. Павлюк С. П. Етнографічні аспекти традиційної технології обробітку ґрунту на Україні / С.П. Павлюк // Народна творчість та етнографія. – 1989. – №

6. – С. 26–35.

415. Павлюк С.П. Народна агротехніка українців Карпат другої половини ХІХ – початку ХХ ст.: Історико-етнографічний нарис / С.П. Павлюк. – К. : Наукова думка, 1986. – 171 с.

416. Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР : [Ил. Справ.-каталог] : в 4-х томах / Гл. редкол.: Н.Л. Жариков [и др.]. – К. : Будівельник, 1983–1986. –

Т. 2. – 1985. – 336 с.

417. Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР : [Ил. Справ.-каталог] : в 4-х томах / Гл. редкол.: Н.Л. Жариков [и др.]. – К. : Будівельник, 1983–1986. –

Т. 4. – 1986. – 375 с.

418. Пашкевич І. У наших горах / І. Пашкевич // Життя і знання. – 1930. – Т. ІV. – № 1 (37). – С. 27–29.

419. Пелипейко І. Косівська солеварня / І. Пелипейко // Гуцульський край. – 1995. – 4 лютого.

420. Пелипейко І. Містечко над Рибницею / І. Пелипейко. – Косів : Писаний камінь, 2004. – С. 56–62.

421. Пеняк С. Вузькоколійки Закарпаття / С. Пеняк, П. Пеняк // Новини Закарпаття. – 2002. – № 114–115. – С. 14.

422. Пеняк С. Закарпаття – земля українська / С. Пеняк, П. Пеняк // Карпатський голос. – 2002. – № 23–24. – С. 4–5.

423. Петренко С. Духовна спадщина Рахівщини : Буклет / С. Петренко. – 2005. – [без нумерації].

424. Петти У. Экономические и статистические работы / У. Петти. – М., 1940. – 156 с.

425. Пышкин Б.А. Лесосплав и лесосплавные сооружения на реках Украины / Б.А. Пышкин, А.В. Пиотровский. – К. : Изд-во АН УССР, 1955. – 161 с.

426. Письмо з «Просвіти». – Львів, 1914. – Ч. 1. – 113 с.

427. Письмо з «Просвіти». – Львів, 1922. – Ч. 27–28. – 98 с.
428. Піотровський А.В. Сплав лісу на гірських ріках Закарпатської області УРСР / А.В. Піотровський / Питання розвитку продуктивних сил західних областей Української РСР. – К. : Вид-во АН УРСР, 1954. – С. 266–270.
429. Пожоджук Д. Космач – столиця Гуцульщини / Д. Пожоджук // Гуцульщина. – 1992. – Ч. 29. – С. 12–14.
430. Пожоджук Д. Космач – унікальне українське село на Гуцульщині / Д. Пожоджук // Народна творчість та етнографія. – 2003. – № 1–2. – С. 91–96.
431. Політичний терор і тероризм в Україні : XIX – XX ст. Історичні нариси / [Відп. ред. В. Смолій]. – Київ : Наукова думка, 2002. – 952 с.
432. Полянская Е.В. Народная одежда гуцулов Раховского района / Е.В. Полянская // Карпатский сборник. – М. : Наука, 1972. – С. 57–65.
433. Попадюк В. Спогади [До історії гуцульського села Ясіня] / В. Попадюк // Гуцулія. – Чикаго, 1974–1975. – Ч. 30–35. – [без нумерації].
434. Попов Н. Русское население на восточном склоне Карпат (Гуцулы. Бойки. Лемки) / Н. Попов. – М., 1867. – С. 8.
435. Порфирьев В. Карпатский менилит / В. Порфирьев // Строительная газета. – 1969. – 4 июня.
436. Постанова Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2001 р. № 1761 «Про занесення пам'яток історії, монументального мистецтва та археології національного значення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України». – [59 с.].
437. Правда. – 1896. – 27 березня.
438. Правда. – 1932. – 6 березня.
439. Правда. – 1936. – 7 січня.
440. Правда. – 1936. – 26 квітня.
441. Правда. – 1936. – 3 травня.
442. Правда. – 1936. – 17 травня.
443. Природа Украинской ССР : Геология и полезные ископаемые /

- [Е.Ф. Шнюков, А.В. Чекунов, О.С. Вялов и др.]. – К. : Наукова думка, 1986. – 184 с.
444. Приходько Н.П. Некоторые вопросы истории жилища на Украине / Н.П. Приходько / Древнее жилище народов Восточной Европы. – М. : Наука, 1975. – С. 270.
445. «Просвіта» в національно-культурному житті українського народу (до 140-річчя з часу заснування) / [За заг. ред. І.С. Зуляка]. – Тернопіль : ТНПУ, 2009. – С. 14–17, 19–21.
446. Процак Р. Церкви Прикарпатського краю / Р. Процак. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2006. – 180 с.
447. Пустиннікова І. Карпатський трамвай: музей на колесах / І. Пустиннікова // Український музей. – 2006. – № 6 (13). – С. 7.
448. П'ятницька-Позднякова І.С. Основи наукових досліджень у вищій школі: навч. посібник / І.С. П'ятницька-Позднякова. – К., 2003. – 116 с.
449. Раковський І. За тверезість 25 літ боротьби / І. Раковський. – Львів, 1934. – 48 с.
450. Раппопорт П.А. Древнерусское жилище / П.А. Раппопорт / Древнее жилище народов Восточной Европы. – М. : Наука, 1975. – С. 123–125.
451. Рідна школа. – 1938. – 15 лютого. – С. 62–63.
452. Розвадовский В.К. Типы гуцульских церквей / В.К. Розвадовский // Зодчий. – 1909. – № 6. – С. 15–24.
453. Розпорядок в справі обороту худобою / Збірник законів, розпорядків та обіжників проголошених Державним Секретарятом Зах. Укр. Нар. Республіки. – Станіславів: З печатні Е.Вайденфельда і брата, 1918. – С. 25.
454. Розпорядок Державного Секретаріату фінансів з дня 1 грудня 1918 р. про продаж тютюнових фабрикатів / Збірник законів, розпорядків та обіжників проголошених Державним Секретарятом Зах. Укр. Нар. Республіки. – Станіславів: З печатні Е.Вайденфельда і брата, 1918. – С. 8–25.
455. Рухомий склад вузькоколіїних залізниць : Каталог-огляд / А.І. Бассараб,

Н.В. Білик. – Львів : Каменяр, 2002. – 36с.

456. Савчук Б. Корчма: алкогольна політика і рух тверезості в західній Україні в ХІХ – 30-рр. ХХ ст. / Б. Савчук. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2001. – 248 с.

457. Савчук Б. Просвітницька та соціально-політична діяльність українських громадських товариств у Галичині [Остання третина ХІХ ст. – кінець 30-х років ХХ ст.] / Б. Савчук. – Івано-Франківськ, 1999. – С. 11–136.

458. Савчук Б.П. Українська етнологія / Б.П. Савчук. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2004. – 560 с.

459. Самойлович В.П. Народна архітектура України в ілюстраціях / В.П. Самойлович. – К. : Абрис, 1999. – 280 с.

460. Самойлович В.П. Народное архитектурное творчество : по материалам Украинской ССР / В.П. Самойлович. – К. : Будівельник, 1977. – 279 с.

461. Свистун Ф.И. Прикарпатская Русь под влиянием Австрии / Ф.И. Свистун. – Львов, 1896. – Ч. 2. – С. 662.

462. Світ української писанки : Науково-популярне видання / С.П. Сітько, Т.Є. Русанова. – К. : Кондор, 2005. – 96 с.

463. Сегеда С.П. Антропологічний склад українського народу: етногенетичний аспект / С.П. Сегеда. – К. : Вид-во ім. О. Теліги, 2001. – 255 с.

464. Сегеда С.П. Антропологічний склад українців Східних Карпат / С.П. Сегеда // Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. – Львів, 1999. – Т.1. Археологія та антропологія. – С. 461–482.

465. Сидорович С.Й. Художня тканина західних областей УРСР / С.Й. Сидорович. – К. : Наукова думка, 1979. – 156 с.

466. Симоненко И.Ф. К история гончарства Закарпатья / И.Ф. Симоненко // Советская этнография. – 1956. – № 2. – С. 33–45.

467. Симоненко І. Народна вишивка Закарпаття / І. Симоненко // Матеріали з етнографії та художнього промислу. – К., 1957. – Вип. 3. – С. 56–85.

468. Сирохман М. Втрачені дерев'яні архітектурні пам'ятки Закарпаття / М. Сирохман // Пам'ятки України. – 1992. – № 2–3. – С. 70–75.

469. Сирохман М. Втрачені дерев'яні архітектурні пам'ятки Закарпаття / М. Сирохман // Пам'ятки України. – 1993. – № 1–6. – С. 186–191.
470. Сирохман М. Втрачені дерев'яні архітектурні пам'ятки Закарпаття / М. Сирохман // Пам'ятки України. – 1995. – № 1. – С. 98–101.
471. Сирохман М. Дерев'яні церкви на Закарпатті [13–19 ст.] / М. Сирохман // Літопис червоної калини, 1994. – № 7–9. – С. 53–55.
472. Сирохман М. Нові втрати [пам'яток архітектури на Закарпатті] / М. Сирохман // Пам'ятки України. – 1996. – № 3–4. – С. 142.
473. Сілецький Р. Сільське поселення та садиба в Українських Карпатах ХІХ – початку ХХ ст. / Р. Сілецький. – К. : Наукова думка, 1994. – 148 с.
474. Сілецький Р.Б. Форми сільських поселень в Українських Карпатах: [ХІХ – поч. ХХ ст.] / Р.Б. Сілецький // Народна творчість та етнографія. – 1989. – № 2. – С. 37–39.
475. Сільський господар. – Львів. – 1934. – 1 грудня. – Ч. 23. – С. 353.
476. Сіреджук П. Діяльність «Просвіти» в Космачі / П. Сіреджук // Гуцульщина. – Торонто, 2000. – Ч. 59. – С. 22–25.
477. Сіреджук П. З історії торгівлі галицької Гуцульщини / П. Сіреджук / Історія Гуцульщини. – Львів : Логос, 1999. – Т. ІV. – С. 327–369.
478. Сіреджук П. З хроніки заселення галицької Гуцульщини / П. Сіреджук / Історія Гуцульщини. – Львів : Логос, 1999. – Т. ІV. – С. 124–150.
479. Сіреджук П. З хроніки подій Гуцульщини на зламі ХІХ і ХХ ст. / П. Сіреджук / Історія Гуцульщини. – Львів : Логос, 2001. – Т. VI. – С. 584–623.
480. Сіреджук П. Населення / П. Сіреджук / Гуцульщина : Історико-етнографічне дослідження. – К. : Наукова думка, 1987. – С. 30–41.
481. Сіреджук П. Німецька діаспора галицької Гуцульщини / П. Сіреджук / Історія Гуцульщини. – Львів : Логос, 1999. – Т. ІV. – С. 163–172.
482. Січинський В. Дерев'яні дзвіниці і церкви Галицької України 16–19 ст. / В. Січинський. – Льв., 1925. – 52 с., 65 табл., 133 мал.
483. Скульський Р. Освіта Галицької Гуцульщини / [Р. Скульський,

- Б. Ступарик, М. Максим'юк та ін.] / Історія Гуцульщини. – Львів : Логос, 2001. – Т. VI. – С. 226–235.
484. Слободян В. Церкви українців Румунії: південна Буковина, Задунав'я, Банат, Марморощина / В. Слободян. – Львів : Стрім, 1994. – 112 с.
485. Слободян В. Церковна архітектура українців південної Буковини / В. Слободян // Архітектурна спадщина України. – К, 1994. – Т. 1. – С. 195–208.
486. Слободян О. Гончарні осередки та майстри Гуцульщини і Покуття ХІХ–ХХ ст. / В. Слободян / Історія Гуцульщини. – Львів : Логос, 2001. – Т. VI. – С. 417–435.
487. Слободян О. Пістинська кераміка ХІХ – першої половини ХХ ст. / О. Слободян. – Косів: Колір-друк, 2004. – 151 с.
488. Слово. – 1875. – 17 квітня.
489. Слово. – 1875. – 14 серпня.
490. Слово. – 1875. – 23 вересня.
491. Слюсаренко Л.И. Горный лесосплав в Украинской ССР / Л.И. Слюсаренко. – М.; Л. : Гослесбумпром, 1956. – 60 с.
492. Смольский Г. Искусство гуцулов / Г. Смольский // Тридцать дней. – М., 1940. – № 7–8. – С. 109–112.
493. Смольський Г. Космацькі вуставки / Г. Смольський // Народна творчість та етнографія. – 1968. – № 1. – С. 50–53.
494. Сова П.П. Архитектурные памятники Закарпатья / П.П. Сова. – Ужгород : Закарпат. обл. книгогазетное изд., 1961. – 46 с.
495. Сова П.П. З минулого художніх промислів Закарпаття / П.П. Сова / Народні промисли Закарпаття. – Ужгород : Карпати, 1969. – С. 74–95.
496. Соломченко О.Г. Народні таланти Прикарпаття / О. Соломченко. – К. : Мистецтво, 1969. – 159 с.
497. Соломченко О.Г. Писанки Українських Карпат / О. Соломченко. – Ужгород : Карпати, 2004. – 238 с. : іл.
498. Соломченко О.Г. Сучасні художні промисли Прикарпаття /

- О. Соломченко. – К : Т-во Знання, 1975. – С. 34–51.
499. Соломченко О. Українські писанки Карпатського регіону / О. Соломченко / Історія Гуцульщини. – Львів : Логос, 2001. – Т. VI. – С. 457–474.
500. Sprawozdane Kraєowego naukowego zakładu dla rіzьbarstwa і metalевої орнамєнтики у Вижницї. – Вижниця, 1908. – С. 3.
501. Sprawozdane Kraєowego naukowego zakładu для rіzьbarstwa і metalевої орнамєнтики у Вижницї. – Вижниця, 1909. – С. 7–8.
502. Sprawozdane Kraєowego naukowego zakładu для rіzьbarstwa і metalевої орнамєнтики у Вижницї. – Вижниця, 1910. – С. 8–12.
503. Станиславівські вісті. – 1937. – 15 серпня.
504. Станкевич М.Е. Изделия из дерева / М.Е. Станкевич / Украинские Карпаты : Культура. – К. : Наукова думка, 1989. – С. 166–170.
505. Стинська В. Система шкільництва в Галичині (кінець ХІХ – початок ХХ ст.): монографія / В. Стинська. – Івано-Франківськ : Гостинець, 2007. – 180 с.
506. Ступарик Б. Організація шкільництва в Західно-Українській Народній Республіці / Б. Ступарик / Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2000. – Вип. 6. – С. 333–334.
507. Суха Л.М. Художні металеві вироби українців Східних Карпат другої половини ХІХ – ХХ ст. / Л.М. Суха. – К. : Вид-во АН УРСР, 1959. – 104 с.
508. Тарас Я. Хрещаті дерев'яні церкви на Гуцульщині / Я. Тарас / Історія Гуцульщини. – Львів : Логос, 1999. – Т. IV. – С. 472–509.
509. Тейлор Э.Б. Первобытная культура. Исследования развития мифологии, философии, религии, искусства и обычаев / Э.Б. Тейлор [Предисловие и комментарии проф. А.И. Першица] / Пер. с англ. Д.А. Коропчевского. – Санкт-Петербург : Изд-во полит. л-ры, 1989. – 377 с.
510. Терешкун А. Аквікум – таємниця Ділятина / А. Терешкун // Радянська Верховина. – 1974. – 4 липня.
511. Тиводар М.П. Історична та господарсько-культурні передумови формування традиційного скотарства в Українських Карпатах з найдавніших

- часів до початків їх колонізації на «Волоському праві» / М.П. Тиводар // Carpatica-Карпатика. – 1992. – № 1. – С. 47–74.
512. Тимків Б.М. Обробка деревини у 20–90–х роках ХХ ст. / Б.М. Тимків / Виготовлення художніх виробів з дерева : Посібник. – Львів : Світ, 1995. – Ч. 1 : Різьба по дереву. – 128 с.
513. Ткачук Я. Коломийський музей народного мистецтва Гуцульщини: Альбом / Я. Ткачук. – К. : Мистецтво, 1991. – 208 с.
514. Товариш. Ілюстрований календер товариства «Просьвіта» на рік звичайний 1905. – Львів, 1904. – С. 83–85.
515. Тош Дж. Стремление к истине: Как овладеть мастерством историка / Дж. Тош : пер. з англ. Д.А. Коропчевского. – М. : Весь мир, 2000. – 296 с.
516. Трубецкой В.А. Локомотивы лесовозных железных дорог / В.А. Трубецкой. – Москва : Гослесбумиздат, 1946. – 46 с.
517. Труды этнографическо-статистической экспедиции в западно-русский край [Материалы исследования, собранные П.П. Чубинским]. – Спб, 1879. – Т. 7. Відомості про народності, що живуть в Україні. – [682 с.]
518. Труш І. Виставка українських артистів у Львові 1905 р. / І. Труш // Артистичний вістник. – Львів, 1905. – Зошит IV. – С. 39.
519. Украинские Карпаты : История / Ю.Ю. Сливка, Я.Д. Исаевич, В.И. Масловский [и др.]. – К. : Наукова думка, 1989. – 264 с.
520. Украинские Карпаты : Культура / З.Е. Болтарович, М.С. Глушко, О.М. Голубец [и др.]. – К. : Наукова думка, 1989. – 200 с.
521. Україна: політична історія. ХХ – початок ХХІ ст. / [Ред. В. Литвин (голова) та ін.]. – К. : Парламентське вид-во, 2007. – 1028 с.
522. Українська етнографія // Наукові записки Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР. – К., 1958. – Т. 4. – С. 162–171.
523. Українська радянська енциклопедія. – К. : Вид-во Української радянської енциклопедії ім. М. Бажана, 1980. – Т. 5. – С. 243–244.
524. Українська радянська енциклопедія. – К. : Вид-во Української радянської

- енциклопедії ім. М. Бажана, 1984. – Т. 11. – Кн. 1. – С. 550.
525. Українське народознавство: навч. посібник / [С.П. Павлюк, Г.Й. Горинь, Р.Т. Кирчів та ін.]; ред.: С.П. Павлюк. – [3-є вид., виправл.]. – К. : Знання, 2006. – 568 с.
526. Український промисл. – 1934. – 22–29 квітня. – С. 12–17.
527. Українсько-угорські історичні зв'язки. – К., 1964. – 255 с.
528. Учасники ярмарку на Замковій горі у Львові 1887 р. // Діло. – 1887. – № 1.
529. Федака П. Деякі питання розвитку сільських поселень, типів і форм двору гуцулів Закарпаття / П. Федака // Наук. зб. краєзнавчого музею. – Ужгород, 1995. – Вип. V. – С. 71–100.
530. Федина Р. Традиції сплаву лісу на Черемоші / Р. Федина // Народна творчість та етнографія. – 1983. – № 3. – С. 15–17.
531. Федоришин М. Світло нашої духовності: «Просвіта» у Надвірній: історія і діячі / М. Федоришин // Народна воля. – 1993. – 7 травня.
532. Федорченко В.К. Історія туризму в Україні: Навчальний посібник / В.К. Федорченко, Т.Н. Дворова. – К. : Вища школа, 2002. – 195 с.
533. Федорчук О.С. Народні прикраси з бісеру Західної України ХІХ – першої пол. ХХ століття (історія, технологія, типологія, художні особливості) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мистецтвознавства : спец. 17.00.06 «Декоративне і прикладне мистецтво» / О.С. Федорчук. – Львів, 2004. – 20 с.
534. Хохол Ю.Ф. Резьба по дереву в горних районах Черновицкой й Станиславской областей УССР / Ю.Ф. Хохол // Советская этнография. – 1953. – № 2. – С. 172.
535. Цегельська О. Космацькі писанки / О. Цегельська // Народна творчість та етнографія. – 1967. – № 3. – С. 52–57.
536. Целевич Ю. Згадка про рільничо-промислову виставку у Львові / Ю. Целевич // Письмо з Просвіти. – 1877. – С. 26–27.
537. Чеховський І. Вижниця: слідами Баал Шема і класиків / І. Чеховський //

Свобода слова. – 2006. – № 48.

538. Чорний А. Каталог вистави домашнього промислу в Коломиї 1912 р. / А. Чорний. – Коломия, 1912. – С. 6.

539. Чорний С. Національний склад населення України в ХХ сторіччі : довідник : [Електронний ресурс] / С. Чорний / ДНВП «Картографія». – К., 2001. – Режим доступу : <http://etno.us.org.ua/nsklad/index.html>. – 14.03.2008.

540. Чубинский П. Труды этнографическо-статистической экспедиции в западно-русский край / П.Ч. убинский / Материалы исследования, собранные П.П.Чубинским. – Спб, 1879. – Т. 7. – С. 1–115.

541. Чугай Р. Вышивка / Р. Чугай // Украинские Карпаты : Культура. – К. : Наукова думка, 1989. – С. 161–166.

542. Чудійович І. Вузькоколійки Сколівських Бескид: Нарис / І. Чудійович. – Львів : Каменяр, 2004. – С. 1–38.

543. Чучко М.К. Буковинська дерев'яна культова архітектура XVII–XIX ст. (до проблеми взаємовпливів народних традицій та церковних канонів) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.05 «Етнологія» / М.К. Чучко. – К., 2000. – 19 с.

544. Чучко М. К. Культові споруди буковинської Гуцульщини XVIII–XIX ст. / М. Чучко // Буковинський історико-етнографічний вісник. – Чернівці, 1996. – Вип. I. – С. 37–40.

545. Чучко М. К. Традиційна практика утримання, ремонту та реконструкції дерев'яних церков на Буковині в період австрійського правління / М. Чучко // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології: Збірник наукових статей. – Чернівці : Золоті литаври, 1998. – Т. 1. – С. 206–210.

546. Швагуляк-Шостак О. Ще раз про «Карпатський трамвай» / О. Швагуляк-Шостак // Вечірній Івано-Франківськ. – 2006. – № 11. – С. 14.

547. Шевцова Г. Гуцульщина. Гуцульські церкви / Г. Шевцова / Дерев'яні церкви України. – К., 2007. – С. 155–195.

548. Шевцова Г. Дерев'яні церкви України / Г. Шевцова. – К. : Грані-Т, 2007. –

376 с.

549. Шематизмъ всего клира греко-католической епархii Станиславской, на рокъ Божій 1887. – Станіславовъ, 1887. – С. 124.

550. Шематизмъ всего клира греко-католицкой Епархii Станиславской на рокъ Божій 1889. – Станіславовъ, 1889. – С. 169–172.

551. Шематизмъ всего клира греко-католицкой Епархii Станиславской на рокъ Божій 1912. – Станіславовъ, 1912. – С. 149–157.

552. Шематизмъ всего кліра греко-католицької епархії Станиславської на рік Божий 1932. – Станиславів, 1932. – С. 101–105.

553. Шкрібляк П. Відродження і розвиток Гуцульщини / П. Шкрібляк // Гуцульський календар на 2002. – С. 60–61.

554. Шкрібляк П. Проголошення Карпатської України – важлива історична подія / П. Шкрібляк // Гуцульський календар на 1998. – С. 28–30.

555. Шухевич В. Гуцульщина / В. Шухевич. – Львів, 1899. – Т. 1. – Ч. 2. – С. 201–412.

556. Шухевич В. Гуцульщина / В. Шухевич. – Львів, 1901. – Т. 2. – Ч. 4. – С. 145–318.

557. Шухевич В. Гуцульщина / В. Шухевич : [Репринтне видання 1899 р.]. – Верховина, 1997. – Частина 1–2. – 352 с.

558. Щербаківський В.М. Українське мистецтво : у 2 т. / В.М. Щербаківський. – Львів; Київ, 1912. –

Т. 1 : Дерев'яне будівництво і різьба по дереві. – 61 с.

559. Щербаківський В.М. Українське мистецтво : у 2 т. / В.М. Щербаківський. – Київ; Прага, 1926. –

Т. 2 : Буковинські і галицькі деревляні церкви, надгробні і придорожні хрести, фігури і каплиці. – 62 с.

560. Щербаківський Д. Український килим / Д. Щербаківський. – К., 1927. – С. 1–75.

561. Щурат В. В Ямнім / В.Щурат / Збірник «На тримбіті». – Львів, 1904. –

С. 6–17.

562. Юра Р.О. Найдавніші традиції у плануванні східнослов'янського народного житла / Р.О. Юра // Археологія. – 1971. – № 1. – С. 82–83.
563. Юркевич Р. Лісівництво Станиславівщини / Р. Юркевич // Альманах Станиславівської землі. – Нью-Йорк; Торонто; Мюнхен, 1975. – С. 228–243.
564. Юсипчук Ю. Василь Девдюк і гуцульська різьба Косівщини / Ю. Юсипчук // Вісник Прикарпатського ун-ту : Мистецтвознавство. – Івано-Франківськ, 1999. – Вип. 1. – С. 101–105.
565. Юсипчук Ю. Мистецькі традиції гуцульського мосяжництва / Ю. Юсипчук // Наукові записки Тернопільського педагогічного ун-ту ім. В.Гнатюка : Мистецтвознавство. – 1999. – № 2. – С. 121–123.
566. Юсипчук Ю. Стилістика виробів Василя Девдюка / Ю. Юсипчук // Народознавчі зошити. – 2000. – № 6. – С. 905–909.
567. Amato A. In the Wild Mountains: Idiom, Economy and Ideology among the Hutsuls of Ukraine, 1849–1939 / A. Amato. – Indiana University, 1998. – P. 78–83.
568. Aydelotte W.O. The Dimensions of Quantitative Research in History / W.O. Aydelotte, A.G. Bogue, R.W. Fogel. – Princeton: Princeton University Press, 1972. – 346 p.
569. Bevölkerung und Viehstand von Galizien nach der Zahlung vom 31 Dezember 1869. – Wien, 1871. – S. 2–75.
570. Bielowski A. Pokucie / A. Bielowski // Dodatek miesięczny do gazety «Czas». – Kraków, 1857. – Т. 6. – S. 653–733.
571. Brykowski R. Drewniana architektura cerkiewna na Koronnych ziemiach Rzeczy-pospolitej / R. Brykowski. – Warszawa, 1995. – 260 s.
572. Brykowski R. Z problematyki badań nad drewnianą architekturą cerkiewną w Karpatach : Typy architektoniczne cerkwi i ich rozmieszczenie / R. Brykowski // Rocznik muzeum etnograficznego w Krakowie. – 1974. – № 5. – S. 149–178.
573. Bujak Fr. Galicya / Fr. Bujak. – Warszawa: Księgarnia dod Firmą E. Wende i Ska, 1910. – Tom II. Leśnictwo, górnictwo, przemysl. – 509 s.

574. Bujalski B. Wojewodstwo stanislawowskie jako obszar możliwych rezerw ropnych / B. Bujalski // *Złoty szlak*. – Stanisławów, 1938. – Rocznik I. – Zeszyt 2. – S. 34–45.
575. Caro L. Lichwa na wesi w Galicji / L. Caro // *Przegląd powszechny*. – 1893. – T. 40. – S. 40.
576. Cipriani L. Eine Rassenuntersuchung bei den Huzulen (Nordostkarpaten) / L. Cipriani // *Zeitschrift für Rassenkunde*. – Stuttgart, 1936. – S. 124–145.
577. Czekanowski J. Beiträge zur Anthropologie von Polen / J. Czekanowski // *Archiv für Anthropologie*. – 1911. – S. 187–195.
578. Czekanowski J. Recherches anthropologiques de la Pologne / J. Czekanowski // *Bulletins et Memoires de la Societe d'Anthropologie de Paris*. – 1920. – Seria VII. – T. I. – S. 48–70.
579. Czekanowski J. Struktura antropologiczna Polski Południowo-Wschodniej / J. Czekanowski. – Lwów : Związek Polskich Towarzystw Naukowych we Lwowie, 1939. – 38 s.
580. Die Salinen Österreich im Jahre 1900. – Wien, 1901. – S. 126–319.
581. Dzeduszycki W. Baukunst in altruthenischen Kirchen / W. Dzeduszycki // *Mitteilunge der C.C.Akad. der Wissenschaften*. – Wien, 1888. – S. 1–3.
582. Dzeduszycki M. Kronika domowa Dzeduszyckich / M. Dzeduszycki. – Lwów, 1865. – [84 s.]
583. Dziędzielewicz J. Wycieczka po wschodnich Karpatach w r. 1875 / J. Dziędzielewicz // *Pamiętnik Towarzystwa Tatrańskiego*. – 1877. – Tom II. – S. 40–67.
584. Elton G.R. *Political History: Principles and Practice* / G.R. Elton. – New York, 1970. – P. 48–161.
585. Eutelberger R. *Die Oesterreichische Kunstindustrie und heutige Weltlage* / R. Eutelberger. – Wien, 1871. – S. 1–54.
586. *Express poramny*. – 1935. – XI.
587. Falkowski J. Zachodnie pogranicze Huzulczyzny: Dolinami Prutu, Bystrycy

- Nadwórniańskiej, Bystrycy Solotwińskiej i Lomnicy / J. Falkowski / Prace etnograficzne. – Lwów, 1937. – T. III. – 170 s.
588. Falkowski J. Ze wschodniego pogranicza huculskiego / J. Falkowski // Lud. – 1936. – T. 34. – S. 142–156.
589. Floud R. An Introduction to Quantitative Methods for Historians / R. Floud. – London : University Paperbacks are published by Methuen & Co. Ltd, 1979. – 237 p.
590. Franko I. Eine ethnologische Expedition in das Bojkenland / I. Franko // Zeitschrift für österreichische Volkskunde. 1892. – Band 11. – Heft 1–2. – S. 17–33; Heft 3–4. – S. 98–115.
591. Franko I. Kilimy podolskie / I. Franko // Kurjer Lwowski. – 1892. – № 91–93. – S. 5.
592. Franko I. Ornamenty ruskie / I. Franko // Tudzież : Dodatek literacki do Kurjera Lwowskiego. – 1895. – S. 370–372.
593. Gąsiorowski H. Przewodnik po Beskidach Wschodnich / H. Gąsiorowski. – Lwów-Warszawa : Zjedn. Zakłady kartograficzne i wydawn. T.N.S.W., S.A., 1933. – T. 2. Pasma Czarnohorskie. – 125 s.
594. Gąsiorowski H. Przewodnik po Beskidach Wschodnich / H. Gąsiorowski. – Lwów-Warszawa : Zjedn. Zakłady kartograficzne i wydawn. T.N.S.W., S.A., 1933. – T. 3. – S. 125–270.
595. Gąsiorowski H. Uwagi o rozmieszczeniu siedzib huculskich / H. Gąsiorowski // Wierchy. – 1926. – S. 78–118.
596. Gazeta Lwowska. – 1873. – 4 lutego.
597. Gazeta Lwowska. – 1907. – 6 sierpnia. – S. 5.
598. Geschäfts-Bericht der Verwaltung der Actien-Gesellschaft «Localbahn Delatyn – Kolomea – Stefanówka» pro 1902. – Lemberg, 1903. – S. 1–3.
599. Glos. – 1877. – № 26.
600. Glos Pokucia. – 1937. – 19 grudnia. – № 16. – S. 2.
601. Golinski S. Owocarstwo na Pokuciu / S. Golinski. – Lwów, 1906. – S. 20–22.
602. Gotębiowski L. Ubiory w Polsce od najdawniejszych czasów aż do chwil

- obecnych / L. Gotębiowski. – Kraków, 1861. – [68 s.].
603. Gregorowicz J. Przewodnik dla zwiedzających Czarnogórą położoną w powiecie Kosowskim / J. Gregorowicz. – Lwów, 1881. – S. 48.
604. Haberlandt M. Oesterreichische Volkskunst / M. Haberlandt. – Wien, 1911. – 78 s.
605. Hacquet B. Neueste physikalisch-politische Reisen in Jahren 1788 und 1789 durch die Dacischen und Sarmatischen oder Nordlichen Karpathen / B. Hacquet. – Nürnberg, 1791. – Theil II. – 139 s.
606. Hacquet B. Neueste physikalisch-politische Reisen in Jahren 1788 und 1789 durch die Dacischen und Sarmatischen oder Nordlichen Karpathen / B. Hacquet. – Nürnberg, 1794. – Band III. – 244 s. + Tafel 1. Pokutier; Tafel 2. Pokutierin.
607. Haliczanin. Kalendarz powszechny na rok pański 1854. – S. 70–72.
608. Haliczanin. Kalendar powszechny na rok pański 1856. – S. 63–64.
609. Haliczanin. Kalendar powszechny na rok pański 1858. – S. 5, 68–69.
610. Haliczanin. Kalendar powszechny na rok pański 1859. – S. 60–65.
611. Haliczanin. Kalendarz powszechny na rok pański 1867. – S. 47.
612. Haliczanin. Kalendar powszechny na rok pański 1876. – S. 54–60.
613. Haliczanin. Kalendar powszechny na rok pański 1879. – S. 46–52.
614. Handbuch des Lemberger Statthaltereii-Gebietes in Galizien für das Jahr 1858. – Lemberg, 1860. – S. 4–347.
615. Handbuch des Lemberger Statthaltereii-Gebietes in Galizien für das Jahr 1862. – Lemberg, 1862. – S. 203–404.
616. Harasowski A. Delatyn : Miejscowość klimatyczna i kąpielowa w Galicyi / A. Harasowski. – Lwów : Druk. J. Chęcińskiego, 1910. – 13 s.
617. Harasymczuk R. Etnografia polonin huculskich / R. Harasymczuk, W. Tabor // Lud. – Lwów : Druk. L. Wiśniewskiego, 1938. – T. XXXV. – 88 s.
618. Hoffbauer H. Przewodnik na Czarnogore i do wschodnich Beskidów / H. Hoffbauer. – Stanisławów, 1897. – Zeszyt I. – S. 13.
619. Hoffbauer H. Przewodnik na Czarnohorę i do Wschodnich Beskidów /

- H. Hoffbauer. – Kolomyja : Druk. A.J. Miziewicza i Sp., 1898. – Zeszyt II. Wycieczki ze stancyi kolejowych Nadwórna, Lojowa, Delatyn, Dora, Jaremcze i Mikuliczyn. – 154 s.
620. Hołowkiewicz E. Flora lesna i przemysl drzewny w Galicyi / E. Hołowkiewicz. – Lwów, 1877. – Sześć II. – 99 s.
621. Hołubeć M. Sztuka Huculska w Kosowie / M. Hołubeć. – Lwów, 1930. – [80 s.].
622. Household and Family in Past Time / P. Laslett [Editor]. – Cambridge University Press, 1972. – 320 p.
623. Hubicki S. Splaw drewna na Czeremoszu / S. Hubicki. – Lwów, 1935. – 12 s.
624. Ihnatowicz S. Rozmieszczenie tartaków / S. Ihnatowicz // Kwartalnik statystyczny. – 1932. – T. IX. – S. 298–313.
625. Ilustrowany kalendasz, zastósowany do potrzeb wszystkich mieszkańców Galicyi i Bukowiny na rok pański 1899. – Lwów : Druk. A. Goldmana, 1899. – [38 s.].
626. Jarmarki i targi. – 1899. – [124 s.].
627. Jarmarki uprzyw. w Galicyi, W. ks. Krakowskiem i na Bukowinie // Kalendarz. – 1875. – S. 10–16.
628. Jarmarki uprzywilejowane w królestwie Galicyi, w Wielkiem księstwie Krakowskiem i księstwie Bukowińskiem na rok 1883. – [84 s.].
629. Jarmarki uprzywilejowane w Królestwie Galicyi, w Wielkiem księstwie Krakowskiem / Kalendarz. – 1905. – S. 135–139.
630. Jarra W. O przemyśle skórniczym w Galicyi / W. Jarra. – Lwów, 1911. – [38 s.].
631. Jendyk R. Przyczynki z Huculszczyny / R. Jendyk. – Rękopis 1930. – [48 s.].
632. Jeřábek R. Karpatské vorařtvi v 19. století / R. Jeřábek. – Praha, 1961. – 179 s.
633. Kaindl R. Aus dem ungarischen Marmarosch / R. Kaindl // Allgemeine Zeitung. – 1898. – № 50. – S. 2–3.

634. Kaindl R. Beiträge zur Volkskunde des Ostkarpathengebietes / R. Kaindl. – Czernowitz, 1902. – S. 118–247.
635. Kaindl R.F. Bericht über neue Arbeiten zur Völkerwissenschaft von Galizien, Russisch-Podolien und der Ukrain / R.F. Kaindl // Globus, 1904. – Bd. 86. – S. 335–368.
636. Kaindl R.F. Die Huzulen : Ihr leben, ihre Sitten und ihre Volksüberlieferung / R.F. Kaindl. – Wien, 1894. – 130 s.
637. Kaindl R. Pasterstwo i wierzenia pasterskie u Huculów / R. Kaindl // Lud. – Lwów, 1896. – T. 2. – S. 201–210.
638. Kalendarz astronomiczny. Obraz ogólny na rok 1894. – Lwów, 1894. – 108 s.
639. Kalendarz ewangelicki na rok 1882. – Lecu, 1881. – S. 35–39.
640. Kalendarz gazety niedzielnej dla rodzin katolickich na rok pański 1905 / [Pod redakcją Ks. Adama Wesolińskiego]. – Lwów : Druk. J. Checińskiego, 1905. – Rocznik I. – 134 s.
641. Kalendarz «Jarmarki uprzyw. w Galicyi, W. ks. Krakowskiem i na Bukowinie» na rok 1875. – Lwów, 1894. – S. 11.
642. Kalendarz powszechny galicyjski rzymsko- i grecko-katolicki i żydowski, astronomiczny, gospodarski, domowy i sprawunkowy, zastosowany do potrzeb wszystkich mieszkańców Galicyi na rok pański 1885. – Lwów : Druk. E. Winiarza, 1885. – Rocznik XXXVI. – [26 s.].
643. Kalendarz powszechny galicyjski rzymsko- i grecko-katolicki i żydowski, astronomiczny, gospodarski, domowy i sprawunkowy, zastosowany do potrzeb wszystkich mieszkańców Galicyi na rok pański 1909. – Lwów : Druk. E. Winiarza, 1909. – Rocznik LX. – [152 s.].
644. Kelb von M. Die Sooleguellen von Galizien / M. von Kelb // Jahrbuch der kaiserlich-königlichen Geologischen Reichsanstalt. – Wien: Alfred Holder k. k. Universitäts-Buchhändler, 1876. – Band XXVI. – 201 s.
645. Klemensiewicz Z. Turystyka / Z. Klemensiewicz // Wierchy. – Krakow, 1933. – Rocznik 11. – S. 112.

646. Kolberg O. Ruś karpacka : Dzieła wszystkie / O. Kolberg. – Wrocław-Poznań, 1970. – Tom 54. – Część I. – 335 s. + I–LXXII.
647. Kolberg O. Ruś karpacka : Dzieła wszystkie / O. Kolberg. – Wrocław-Poznań, 1971. – Tom 55. – Część II. – 565 s.
648. Komunikacya, gościńce i drogi w Galicyi. – Lwów, 1856. – S. 6, 12.
649. Konopka J. Gospodarstwo Górskie / J. Konopka / Encyklopedia rolnictwa i wiadomości związek z niem mających. – Warszawa, 1874. – T. II. – S. 54, 812.
650. Kontny P. Z przeszłości cisa / P. Kontny // Sylwan. – 1937. – Rocznik 55. – Seria A. – № 1. – S. 8–32.
651. Kopernicki I. Charakterystyka fizyczna Górali ruskich / I. Kopernicki // Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej. – Kraków, 1889. – T. XIII. – Część 2. – 54 s.
652. Korzeniowski J. O huculach [Z jesyka rosyjskiego przełożył i wstępem opatrzył Dr. Bronisław Czrnik] / J. Korzeniowski. – Lwów, 1899. – S. 20.
653. Kostyrko J. Czarnohorski Park Narodowy / J. Kostyrko // Wierchy : Rocznik poświęcony górcom i góralszczyźnie. – Kraków: Księgarnia Gebethnera i Wolffa w Krakowie, 1933. – S. 131–146.
654. Krótki przewodnik po Huculszczyźnie. – Warszawa, 1933. – S. 56–57.
655. Krysiński A. Stan zdrowia ludności Huczulszczyzny / A. Krysiński // Zdrowie publiczne. – 1934. – № 8. – S. 54–59.
656. Księga adresowa Polski 1926/1927. – Warszawa, 1926. – S. 1772–1838.
657. Księga adresowa Polski 1929. – Warszawa, 1929. – S. 1465–1549.
658. Kurjer Kolomyjski. – 1911. – 10 wrzesnia. – № 122. – S. 3.
659. Kurjer Stanisławowski. – 1896. – 19 czerwca.
660. Kurjer Stanisławowski. – 1909. – 17 listopada.
661. Kurjer Stanisławowski. – 1911. – 4 czerwca.
662. Kurjer Stanisławowski. – 1911. – 28 stycznia.
663. Kurjer Stanisławowski. – 1911. – 12 marza.
664. Kurjer Stanisławowski. – 1911. – 19 marza.
665. K.W.W. Nad Prucie / Kwartalnik naukowy. – Kraków, 1835. – Tom 2. – S. 94.

666. Landes-Regierungsblatt für das Kronland Galizien 1854. – Lemberg, 1856. – S. 285–287.
667. Le Roy Ladurie E. The Peasants of Languedoc / E. Le Roy Ladurie. – Chicago: University of Illinois Press, 1977. – 384 p.
668. Lewicki S. Przewodnik po zdrojowiskach i miejscowociach klimatycznych Galicyi / S. Lewicki, T. Praschil. – Lwów, 1912. – S. 58–96.
669. Loziński W. Prawem i lewem : Obyczaje na Czerwonej Rusi w pierwszej polowie XVII wieku / W. Loziński. – Kraków, 1960. – Wyd. VI. – Tom I. Czasy i ludzie. – 336 s.
670. Loziński W. Prawem i lewem / W. Loziński. – Kraków, 1960. – Wyd. VI. – Tom II. – S. 37–92.
671. Lwowski kalendarz powszechny zastosowany do potrzeb wszystkich mieszkańców Galicyi na rok pański 1883. – Lwów : Druk. Towarzystwa imienia Szewczenki – pod zarzadem K. Bednarskiego, 1888. – Rocznik II. – [36 s.].
672. Magocsi P. Holzkirchen in den Karpaten / P. Magocsi, F. Zapletal. – Wien, 1982. – 76 s.
673. Majer J. Charakterystyka fizyczna ludności galicyjskiej / J. Majer, I. Kopernicki // Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej. – 1877. – T. I. – 181 s.
674. Majer J. Charakterystyka fizyczna ludności galicyjskiej / J. Majer, I. Kopernicki // Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej. – 1885. – Seria II. – T. IX. – 92 s.
675. Mała encyklopedia leśna. – Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1980. – 855 s.
676. Malaczyński W. Nartami na Chomiak (1544 m) i na Howerle (2058 m) we Wschodnich Karpatach / W. Malaczyński // Pamiętnik Towarzystwa Tatrańskiego. 1897. – Tom XVIII. – S. 101–105.
677. Mały rocznik statystyczny. – Warszawa-Grodno: Zakład Graficzny L. Mejlachowicza, 1938. – 406 s.
678. Mistovny Slovník Československe Republiky. – Praga, 1935. – S. 8.

679. Mojzeszowicz M. Okres naradzenia u ormian w Kutach / M. Mojzeszowicz // Posłaniec św. Grzegorza. – 1928. – № 18–19. – S. 1.
680. Mojzeszowicz M. O ormianach w Kutach / M. Mojzeszowicz // Posłaniec św. Grzegorza. – 1927. – № 1. – S. 10.
681. Mokłowski K. Przyczynek do dziejów gotyku i stylu przejściowego w budownictwie cerkiewnym drewnianem na Rusi Halickiej / K. Mokłowski, T. Mokłowski // Sprawozdania Komisji do badania Historii Sztuki w Polsce. – Kraków, 1912. – T. VIII. – Z. 1–2. – S. 199–229.
682. Monografia powiatu kosowskiego. – Kossów, 1930. – S. 25–26.
683. Moszyński K. Kultura ludowa słowian / K. Moszyński. – Warszawa, 1967. – T. 1. – S. 329–330.
684. Mydlarski J. Etude anthropologique de la population des Karpathes Orientales : Przegląd Antropologiczny / J. Mydlarski. – 1938. – T. XII. – S. 412–416.
685. Mydlarski J. Przyczynek do poznania struktury antropologicznej Polski i zagadnień doboru wojskowego / J. Mydlarski // Kosmos. – 1928. – T. LIII. – S. 195–210.
686. Mydlarski J. Szkis antropologiczny ludności Karpat Wschodnich : Okr. widb. / J. Mydlarski. – Warszawa, 1938. – 7 s.
687. Nedzwiedzki J. O geologicznych stosunkach przy kolei Stanisławow – Woronienka / J. Nedzwiedzki // Kosmos. – 1897. – S. 9.
688. Nineteenth Century Society / [Editor : E.A.Wrigley]. – Cambridge University Press, 1972. – 448 p.
689. Nowicki P. Planiny, staje, rovasse... czyli o analogiach pomiędzy pasterstwem w Alpach Julijskich i Karpatach / P. Nowicki // Płaj. – Warszawa, 1998. – № 16.
690. Obmiński T. O cerkwiach drewnianych w Galicyi / T. Obmiński // Sprawozdania Komisji do badań historii sztuki w Polsce. – Kraków, 1914. – T. IX. – Z. 3–4. – S. 399–432.
691. Olszewski S. Mapa górniczo-przemysłowa Galicyi z objaśnieniami / S. Olszewski. – Lwów, 1911. – 76 s. + S. LIII.

692. Orłowicz M. *Wschodnie Karpaty : Przewodnik ilustrowany* / M. Orłowicz. – Lwów : Grafia, 1914. – 19 s.
693. Oryńczyna J. *Przemysł ludowy w Polsce* / J. Oryńczyna. – Warszawa, 1937. – S. 149.
694. *Pamiętnik Towarzystwa Tatrzańskiego*, 1877. – T. II. – Część 1. – S. 34–65.
695. *Pamiętnik Towarzystwa Tatrzańskiego*. 1879. – T. IV. – S. XXVI–LIII.
696. *Pierwszy powszechny Spis Peczypospolitej Polskiej z dnia 30 września 1921 roku. Grunty wspólne. Tablice.* – Warszawa : Nakł. Głównego Urzędu Statystycznego, 1927. – Część I. – 77 s.
697. Podolák J. *Poloninské hospodárstvo Huculov v Ukrajinských Karpatach* / J. Podolák // *Slovenský národopis.* – Bratislava, 1966. – № 2. – S. 193–292.
698. *Podręcznik statystyki Galicyi*, wydane przez krajowe Biuro statystyczne: Oddział statystyki przemysłu i handlu / [Pod kierunkiem T. Rutowskiego]. – Rok I. 1886. – Lwów: Druk. Pillera i Ski, 1887. – 336 s.
699. *Podręcznik statystyki Galicyi*, wydane przez krajowe Biuro statystyczne: Oddział statystyki przemysłu i handlu / [Pod kierunkiem T. Rutowskiego]. – Rok I. 1886. – Lwów: Druk. Pillera i Ski, 1898. – T. V. – Cz. 1. – 368 s.
700. *Podręcznik Statystyki Galicyi* / [Pod redakcją Dr Tadeusza Pilata]. – Lwów : Druk. I Związkowa, 1901. – T. VI. – Część II. – S. 193–304.
701. *Podręcznik Statystyki Galicyi* / [Pod redakcją Dr Tadeusza Pilata]. – Lwów : Druk. I Związkowa, 1908. – T. VIII. – Część II. – S. 58–328.
702. Pol W. *Obrazy z życia i natury* / W. Pol. – Krasów, 1870. – S. 99–235.
703. Pol W. *Prace z etnografii północnych stoków Karpat* / W. Pol : [Wydal, wstępem, komentarzami i mapą zaopatrzył Józef Babicz]. – Wrocław, 1966. – S. 149–150.
704. Pol W. *Rzut oka na północne stoki Karpat* / W. Pol. – Kraków, 1851. – S. 52–53.
705. Pol W. *Z Czarnego lasu i Czarnej góry* / W. Pol. – Lwów : Druk. W. Manieckiego, 1876. – Tom II. – S. 359–393.

706. Polska XVI w. pod względem geograficzno-statystycznym. – Warszawa, 1902. – T. VII. – Cz. I. – S. 102–108.
707. Polska gospodarcza. – 1932. – Zesz. 10. – S. 279.
708. Polskie koleje państwowe. – Warszawa, 1929. – S. 44–54.
709. Provinzial-Handbuch der Königreiche Galizien und Lodomerien für das Jahre 1848. – Lemberg, 1848. – S. 210–564.
710. Przemysł i handel. – 1929. – Zesz. 22. – S. 955.
711. Przewodnik po Polsce. – Warszawa, 1937. – T. II. Polska Południowo-Wschodna. – S. 46.
712. Przewodnik zdrojowo-turystyczny na 1931–32 r. / [Pod red. H. Piotrowskiego]. – Warszawa : Zakład Graficzny B. Padrecki i S-ka z o.o. , 1931. – Wyd. II. – 350 s. + XXXVIII.
713. Radwańska-Paryska Z. Encyklopedia tatrańska / Z. Radwańska-Paryska, W.H.Paryski. – Warszawa: Sport i turystyka, 1973. – 700 s.
714. Rapacki W. Ludność Galicyi / W. Rapacki. – Lwów, 1874. – S. 11–37.
715. Regulamin dla szkół ludowych pospolitych i wydziałowych. – Lwów, 1909. – 116 s.
716. Reinfuss R. Badania nad osadnictwem Huculszczyzny / R. Reinfuss // Sprawozdania PAU. – 1945. – T. XLVI. – № 1–5. – S. 7–37.
717. Reinfuss R. Sztuka ludowa w Polsce / R. Reinfuss, J. Swiderski. – Krakow, 1960. – 174 p.
718. Rocznik statystyczny przewozu towarów na Polskich kolejach państwowych według poszczególnych rodzajów towarów za rok 1926. – Warszawa: Druk. zakładów graficznych E. i D-ra K. Kozińskich, 1927. – Cześć VI. – 528 s.
719. Rocznik statystyczny przewozu towarów na Polskich kolejach państwowych według poszczególnych rodzajów towarów za rok 1936. – Warszawa: Druk. zakładów graficznych E. i D-ra K. Kozińskich, 1938. – Cześć VI. – 337 s.
720. Rocznik statystyki Galicyi [Statystyka Galicyi; Rok I. 1886] / [Pod kierunkiem Dr Tadeusza Rutowskiego]. – Lwów : Druk. Pillera i Spółki, 1887. – 294 s.

721. Rocznik statystyki Galicyi / [Pod kierunkiem T. Rutowskiego]. – Lwów, 1898. – 88 s.
722. Rocznik statystyki Galicyi. – Lwów, 1908. – T. VIII. – Cześć 1. – S. 31.
723. Rocznik statystyki przemysłu i handlu krajowego. – Lwów : Drukarnia i Litografia Piller i S-ka, 1888. – Zeszyt 10. – 88 s. + 41 tabl.
724. Rocznik statystyki przemysłu i handlu krajowego. – Lwów : druk. Ludowa, 1889. – Zeszyt 1. – S. 21–63.
725. Rocznik statystyki przemysłu i handlu krajowego. – Lwów: druk. Ludowa, 1889. – Zeszyt 2. – S. 30.
726. Rocznik statystyki przemysłu i handlu krajowego. – Lwów: druk. Ludowa, 1889. – Zeszyt 13. – S. 1–6.
727. Rocznik statystyki, przemysłu i handlu krajowego. – Lwów: druk. Ludowa, 1939. – Zeszyt 10. Przemysł drzewny. – 90 s.
728. Rocznik ziem wschodnich. – 1939. – Tom V. – S. 8.
729. Romanowski M. Kilka dni w górach Pokucia / M. Romanowski // Gazeta codzienna. – 1858. – № 40. – S. 3.
730. Romstorfer K. Das Bauernhaus in der Bukowina / K. Romstorfer. – Czernowitz, 1890. – 26 s.
731. Romstorfer K. Die Kirchenbauten in der Bukowina / K. Romstorfer // Mitteilungen der k.k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historische Denkmale. – Wien, 1896. – 32 s.
732. Rozwoj turystyki, uzdrowisk i letnisk w Karpatach Polskich : Protokół i uchwały Zjazdu odbytego na zaproszenie Ministerstwa Komunikacji w Jaremczu w dniu 8 i 9 czerwca 1934 roku). – Warszawa : Wyd. Ministerstwa Komunikacji, 1935. – 65 s.
733. Ruch pociągów na kolejach galicyjskich. – 1893. – [32 s.].
734. Rutowski T. Przemysł domowy i rekodzielniczy / T. Rutowski // Rocznik statystyki przemysłu i handlu krajowego. – Lwów, 1889. – Zeszyt III. – S. 27–51.
735. Rutowski T. Przemysł drzewny / T. Rutowski // Rocznik statystyki przemysłu i

handlu krajowego. – Lwów, 1889. – Zeszyt X. – Część I. – 51 s.

736. Saryusz-Zaleski W. Dzieje przmysłu w b. Galicji 1804–1929 / W. Saryusz-Zaleski. – Kraków, 1930. – S. 2–107.

737. Schematismus des Königreiches Galizien und Lodomerien für das Jahr 1819. – Lemberg, 1819. – S. 121–160.

738. Schematismus des Königreiches Galizien und Lodomerien für das Jahr 1828. – Lemberg, 1828. – S. 135–515.

739. Schematismus universi cleri Archidioeceseos ritu graeco-catholici Leopoliensis pro anno Domini. – 1839. – P. 82.

740. Schematismus universi cleri Archidioeceseos ritu graeco-catholici Leopoliensis pro anno Domini. – 1887. – P. 134–144.

741. Schematismus universi venerabilis cleri Archidioeceseos Metropolitanae graeco-catholicae Leopoliensis pro anno Domini. – 1877. – P. 168, 186.

742. Schnaider J. Lud peczeniżyński. Szkis etnograficzny / J. Schnaider // Lud. – 1907. – T. XIII. – S. 212–215.

743. Schnaider J. Z kraju Huzulów: Słowniczek / J. Schnaider // Lud. – 1899. – T. V. – Z. IV. – S. 52–345.

744. Seweryn T. Huculska wykladanka w drzewie / T. Seweryn // Przemysł, rzemiosło i sztuka. – Kraków, 1924. – № 1–2. – [34 s.].

745. Siemiradzki J. Plody kopalne Polski / J. Siemiradzki. – Lwów: Druk. H.Altenberga, 1922. – 256 s.

746. Simonenko J. Almenwirtschaftliche Schafzucht der ukrainischen Bevölkerung in den Waldkarpaten im 19. und zu Beginn des 20. Jahrhunderts / J. Simonenko // Viehsucht und Hirtenleben in Ostmitteleuropa. – Budapest, 1961. – S. 363–388.

747. Sitschynski V. Dřevéné stavby v Karpatské oblasti / V. Sitschynski. – Praha : 1940. – 216 s.

748. Skorowidz gminny Galicyi opracowany na podstawie wyników spisu ludności z dnia 31 Grudnia 1900. – Wieden, 1907. – S. 44–703.

749. Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej opracowany na podstawie

- wyników pierwszego powszechnego spisu ludności z dnia 31 września 1921 r. – Warszawa : Wyd. C.K.S., 1923. – Tom XII. Województwo stanisławowskie. – S. 294–415.
750. Skorowidz przemysłowo-handlowy Królestwa Galicyi. – Lwów, 1906. – S. 218–517.
751. Skorowidz przemysłowo-handlowy królestwa Galicyi. – Lwów, 1912. – Wyd. II. – S. 438–552.
752. Skorowidz wszystkich miejscowości położonych w Królestwie Galicyi i Lodomerji. – Lwów, 1868. – 762 s.
753. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. – Warszawa : nakł. F. Sulimierskiego i W. Walewskiego, 1880. – Tom I. – 950 s.
754. Słownik geograficzny Królestwa polskiego i innych krajów słowiańskich. – Warszawa : nakł. F. Sulimierskiego i W. Walewskiego, 1882. – T. III. – 930 s.
755. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. – Warszawa : nakł. F. Sulimierskiego i W. Walewskiego, 1885. – T. VI. – 868 s.
756. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich i innych krajów słowiańskich. – Warszawa : nakł. F. Sulimierskiego i W. Walewskiego, 1890. – T. XI. – 976 s.
757. Smiguś. – 1914. – № 1. – [48 s.].
758. Spiss T. Wykaz drewnianych kościołów i cerkwi w Galicyi / T. Spiss. – Lwów : nakł. C.K. Namiestnictwa, 1912. – 92 s.
759. Spis ważniejszych jarmarków. W królestwie Galicyi i w Wielkiem Księstwie Krakowskiem na rok 1906. – [52 s.].
760. Splaw na rzekach bukowińskich w r. 1901 // Sylwan. – 1902. – Rocznik 20. – S. 335.
761. Sprawozdania Komisji do badania historii sztuki w Polsce. – 1912. – Tom VIII. – S. 205.
762. Sprawozdanie c.k. Krajowej Rady zdrowia o stosunkach zdrowotnych w Galicyi w roku 1892. – Lwów, 1894. – S. 50–55.

763. Sprawozdanie c.k. Krajowej Rady zdrowia o stosunkach zdrowotnych w Galicyi w 1896. – Lwów, 1898. – S. 17–110.
764. Sprawozdanie c.k. Krajowej Rady zdrowia o stosunkach zdrowotnych w Galicyi w roku 1908 i 1909. – Lwów, 1912. – S. 45–201.
765. Sprawozdanie Koła c.k. Konserwatorów i korespondentów Galicyi Wschodniej. – 1904. – № 14–17. – S. 2.
766. Sprawozdanie o stanie zdrowotnym Rzeceypospolitej Polskiej. – 1926. – S. 64–66.
767. Sprawozdanie wojewody stanisławowskiego za rok 1935/1936. – S. 38–116.
768. Sprawozdanie z działalności administracji lasów państwowych i władz ochrony lasów za okres 1919–1923. – Warszawa : Drukarnia Państwowa, 1927. – S. 5–226.
769. Stan rzemiosła w Polsce. – Warszawa: Druk. «Lech», 1938. – 326 s.
770. Statystyka Galicyi : Rok I. 1886 / [Pod kierunkiem Dr Tadeusza Rutowskiego]. – Lwów : Druk. Pillera i Spółki, 1887. – 294 s.
771. Statystyka Polski. – Warszawa, 1932. – Serja B. – Zeszyt 1. Statystyka rolnicza. 1930–1931. – S. 45–46.
772. Statystyka Polski. – Warszawa, 1938. – Serja C. – Zeszyt 92. Statystyka rolnicza. 1937. – S. 46–51.
773. Štěpánek P. Podkapatská Rus v letech 1919–1939 : Podkapatská Rus vás zve / P. Štěpánek. – Náchod : Konting, spol. s r.o., 2008. – 168 s.
774. Swederski W. Gospodarstwa górskie i podgórskie w Karpatach Wschodnich / W. Swederski. – Plon. – 1938. – № 12.
775. Sylwan. – 1902. – Roczniak 20. – S. 335.
776. Sylwan. – 1964. – № 6. – S. 35–43.
777. Szajnocha W. Plody kopalne Galicyi, ich występowanie i zużytkowanie / W. Szajnocha. – Lwów, 1899. – Cz. II : Sole potasowe. Kopalnie i warzelnie soli. Wosk ziemny. – 160 s.
778. Szczepanowski S. Nędza Galicyi w cyfrach / S. Szczepanowski. – Lwów, 1888. – S. 28.

779. Szematyzm królestwa Galicyi i Lodomeryi na rok 1874. – Lwow, 1874. – S. 44–437.
780. Szematyzm królestwa Galicyi i Lodomeryi na rok 1877. – Lwów, 1877. – S. 163–428.
781. Szematyzm królestwa Galicyi i Lodomeryi na rok 1879. – Lwów, 1879. – S. 148.
782. Szematyzm królestwa Galicyi na rok 1884. – Lwów, 1884. – S. 169–405.
783. Szematyzm królestwa Galicyi i Lodomeryi na rok 1896. – Lwow, 1896. – S. 192–560.
784. Szematyzm królestwa Galicyi i Lodomeryi na rok 1914. – Lwow, 1914. – S. 154–352.
785. Szematyzm królestwa Galicyi na rok 1910. – Lwow, 1910. – S. 962–964.
786. Szyszutowicz J. Poloniny Bukowinka, Towste, Sycholka, Hordje i Pereslip : Ich opis oraz project zagospodarowania / J. Szyszutowicz. – Lwów, 1909. – 39 s.
787. Techniká práce v zemi Podkarpatoruske, 1919–1933. – Užhorod, 1933. – S. 327–332.
788. Temple R. Die Huculen, ein Gebirgsvolk im Osten der oesterreichischen Monarchie / R. Temple. – Pest, 1866.
789. Toepfer J. Lasy wojewodstwa stanislawiwskiego w świetle cyfr / J. Toepfer // Zloty szlak. – Stanislawów, 1938. – Rocznik I. – Zeszyt 2. – S. 50–53.
790. Tretiak J. Wysieczka na Czarnogore / J. Tretiak // Tygodnik powszechny. – 1879. – S. 708.
791. Trevelyan G. M. English Social History / G.M. Trevelyan. – London: Longman's Green and Co, 1944. – P. 8.
792. Turkawski A. Spomnienia Czarnogory / A. Turkawski. – Warszawa, 1880. – S. 70.
793. Vahylevyč J. Huculové, obyvatelé vychodního pohořja karpatského / J. Vahylevyč // Časopis českého museum. – Praha, 1838. – Roč. 12. – S. 475–498.
794. Vahylevyč J. Huculové, obyvatelé vychodního pohořja karpatského /

- J. Vahylevyč // Časopis českého museum. – Praha, 1839. – Roč. 13. – S. 45–68.
795. Wajgiel L. O Burkucie i jeziorach charnohorskich / L. Wajgiel // Pamiętnik Towarzystwa Tatrańskiego. – Kraków, 1880. – T. V. – S. 60–73.
796. Wajgiel L. O Hucułach. Zarys etnograficzny / L. Wajgiel // Pamiętnik Towarzystwa Tatrańskiego. – Kraków, 1887. – T. XI. – S. 49–86.
797. Wendelin W. Karpatendampf. – Band 1. Schmalspurbahnen in Ostgalizien : eine Bilddokumentation über Ostgaliziens kleine Bahnen von den Anfängen unter Österreich über Blütezeit und Niedergang bis zur Gegenwart in der Ukraine / W. Wendelin. – Lemberg : Afischa, 2002. – 236 s.
798. Wendelin W. Karpatendampf. – Band 2. Schmalspurbahnen in Nordbukowina / W. Wendelin. – Lemberg : Afischa, 2003. – 136 s.
799. Wendelin W. Karpatendampf. – Band 3. Waldbahn Vyhoda : Bilddokumentation, die Entwicklung der letzten Waldbahn Ostgaliziens – von den Anfängen unter Österreich über die polnische und sowjetische Periode bis zur Gegenwart in der Ukraine / W. Wendelin. – Lemberg : Afischa, 2006. – 148 s.
800. Wiadomości statystyczne Głównego Urzędu Statystycznego. – Lwów, 1932. – Rocznik X. – Zeszyt 1. – S. 32–79.
801. Wiadomości statystyczne o stosunkach krajowych. – Lwów, 1881. – T. VI. – Rocznik 2. – S. 168–169.
802. Wiadomości statystyczne o stosunkach krajowych. – Lwów, 1888. – T. XIII. – Zeszyt 1. – S. 18–19.
803. Wiadomości statystyczne o stosunkach krajowych. – Lwów, 1888. – T. XIII. – Zeszyt 2. – S. 70–77.
804. Wiadomości statystyczne o stosunkach krajowych. – Lwów, 1901. – T. XXVI. – Zeszyt 1. – S. 17–27.
805. Wiek Nowy. – 1934. – 15 września.
806. Wielka encyclopedia powszechna ilustrowana. – Warszawa, 1895. – Tom XV. – S. 269.
807. Wielka encyclopedia powszechna ilustrowana. – Warszawa, 1902. – Tom

XXXI. – S. 654.

808. Wierzbicki L. Wzory przemysłu domowego / L. Wierzbicki // Wydane przez Muzeum przemysłowe miejskie. – Serya I–X. Lwów, 1880–1889: Wyroby metalowe włościan na Rusi (Hucuły). – Serya VI. – 1882. – [60 s.]; Wyroby snickerskie włościan na Rusi (Hucuły). – Serya VII. – 1884. – [16 s.]; Hafty włościan na Rusi (Pokucie). – Serya VIII. – 1883. – [36 s.]; Wyroby gliniane włościan na Rusi (Kossów i Sokal). – Serya IX. – 1889. – [16 s.].

809. Witkowski W. Cerkiew huculska – szkis do portretu / W. Witkowski // Drewniane budownictwo sakralne w górach : Materiały z sympozjum, Kraków, 1 grudnia 2001. – Kraków : Centralny ośrodek turystyki górskiej PTTK, 2001. – S. 145–174.

810. Witwicki S. Rys historyczny o Hucułach / S. Witwicki. – Lwów : Druk. M. F. Poremby, 1863. – 134 s.

811. Wolkow T.K. Antropometryczni doslidy ukraińskoho naselenija Halyczyny, Bukovyny i Uhorszczyzny / T.K. Wolkow // Materijały po ukraińsko-ruśkoj etnologii. – Lwów, 1908. – T. X. – S. 39.

812. Wykaz uprzywilejowanych jarmarków w Galicji, w Wielkiem Księstwie Krakowskiem i na Bukowinie na rok 1890. – [112 s.].

813. Wykresy stanu i rozwoju gospodarki leśnej w Polsce w latach 1919–1928. – Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa rolnictwa, 1930. – Serja G. – № 5. – [58 s.].

814. Wzory przemysłu domowego, wydane przez Muzeum Przemysłowe Miejskie we Lwowie. – Lwów, 1881. – T. 3. – [124 s.]; Lwów, 1899. – T. 4. – [178 s.].

815. Zawadzki W. Huculy: Szkis etnograficzny / W. Zawadzki // Kłosy. – Warszawa, 1872. – № 390. – S. 407–408.

816. Zelisko W. Nadwirna / W. Zelisko // Młodi krajoznawca. – 1938. – № 3. – S. 3.

817. Zlatnik A. Příspěvky k dějinám státních lesů a lesnictvi na Podkarpatské Rusi / A. Zlatnik // Studie o státních lesach na Podkarpatské Rusi. – Praha, 1934. – Díl 1. – 109 s.

818. Złoty szlak. – 1938. – № 2. – S. 69–70.
819. Źródła dziejowe. – Lwów, 1902. – Tom XVIII. – Cześć 1. – S. 104.
820. Zuber R. Atlas geologiczny Galicyi / R. Zuber // Tekst do zeszytu drugiego. – Kraków, 1888. – S. 75.
821. Zuber R. Mapa obszarów naftowych w Galicyi / R. Zuber. – Lwów, 1897. – 1 s.
822. Żukowski J. Huculszczyzna / J. Żukowski // Biuletyn historii sztuki i kultury. – Warszawa, 1934–1935. – Z. 3. – № 3. – S. 285–293.
823. Żukowski O. Bukowina pod względem topograficznym, statystycznym i historycznym / J. Żukowski. – Czerniowce : H.Pardini, 1914. – 145 s.
824. Архів Львівського відділення Інституту мистецтва, фольклору та етнографії (зараз – Інститут народознавства НАНУ; надалі – ЛВ ІМФЕ). – Ф. 1, оп. 2, од. зб. 243, арк. 12–57.
825. Архів ЛВ ІМФЕ. – Ф. 1, оп. 2, од. зб. 244, арк. 48–78.
826. Бібліотека Львівського музею українського мистецтва (далі – Бібліотека ЛМУМ). – Том 14. – С. 151–164.
827. Бібліотека ЛМУМ. – Том 16. – С. 440–446.
828. ДАЗО. – Ф. 348 «Мараморош-сігетський крайовий королівський суд, м.Мараморош-Сігет», оп. 1, од. зб. 8 «Скарги, протоколи, звіти, рішення суду та інше правове урегулювання урбаріальних відносин в селі Бочко-Рахів, 1905–1908», арк. 46, 130, 170.
829. ДАІФО. – Ф. 2 «Станиславівське воєводське управління, 1921–1939. Президіальний відділ, 1921–1925, відділ громадської безпеки, 1925–1930, відділ безпеки, 1930–1934, громадсько-політичний відділ, 1925–1939», оп. 1, од. зб. 797 «Донесення и телефонограми повітових староств про повені і збитки, нанесені повинню в повітах Станиславівського воєводства, 1931–1932». – 117 арк.
830. ДАІФО. – Ф. 2 «Станиславівське воєводське управління, 1921–1939. Президіальний відділ, 1921–1925, відділ громадської безпеки, 1925–1930, відділ

безпеки, 1930–1934, громадсько-політичний відділ, 1925–1939», оп. 1, од. зб. 1819 «Короткі монографії повітів Станиславівського воєводства, 1935». – 74 арк.

831. ДАІФО. – Ф. 2 «Станиславівське воєводське управління, 1921–1939. Президіальний відділ, 1921–1925, відділ громадської безпеки, 1925–1930, відділ безпеки, 1930–1934, громадсько-політичний відділ, 1925–1939», оп. 1, од. зб. 2124 «Політичні монографії повітів Станиславівського воєводства за 1938 рік, 1938». – 144 арк.

832. ДАІФО. – Ф. 2 «Станиславівське воєводське управління, 1921–1939. Президіальний відділ, 1921–1925, відділ громадської безпеки, 1925–1930, відділ безпеки, 1930–1934, громадсько-політичний відділ, 1925–1939», оп. 1, од. зб. 2135 «Політичні і економічні монографії Надвірнянського повіту Станиславівського воєводства, 1936». – 44 арк.

833. ДАІФО. – Ф. 2 «Станиславівське воєводське управління. Загальний відділ, 1921–1939», оп. 2, од. зб. 779 «Зведення повітових староств про чисельність робітників, зайнятих на підприємствах лісової промисловості в повітах Станиславівського воєводства, 1938». – 109 арк.

834. ДАІФО. – Ф. 2 «Станиславівське воєводське управління. Справи організацій, союзів і товариств, 1921–1939», оп. 3, од. зб. 69 «Листування з Косівським повітовим староством про затвердження статуту і реєстрації читалень українського націоналістичного товариства «Просвіта» в селах повіту, 1923–1930». – 347 арк.

835. ДАІФО. – Ф. 2 «Станиславівське воєводське управління. Справи організацій, союзів і товариств, 1921–1939», оп. 3, од. зб. 70 «Листування з Косівським повітовим староством про затвердження статуту і реєстрації читалень українського націоналістичного товариства «Просвіта» в селах повіту, 1924–1927». – 362 арк.

836. ДАІФО. – Ф. 2 «Станиславівське воєводське управління. Справи організацій, союзів і товариств, 1921–1939», оп. 3, од. зб. 71 «Листування з

Косівським повітовим староством про затвердження статуту і реєстрації читалень українського націоналістичного товариства «Просвіта» в селах повіту, 1924–1930». – 335 арк.

837. ДАІФО. – Ф. 2 «Станиславівське воєводське управління. Справи організацій, союзів і товариств, 1921–1939», оп. 3, од. зб. 72 «Листування з Косівським повітовим староством про затвердження статуту і реєстрації читалень українського націоналістичного товариства «Просвіта» в селах повіту, 1930–1937». – 144 арк.

838. ДАІФО. – Ф. 2 «Станиславівське воєводське управління. Справи організацій, союзів і товариств, 1921–1939», оп. 3, од. зб. 74 «Листування з Надвірнянським повітовим староством про затвердження статуту і реєстрації читалень українського націоналістичного товариства «Просвіта» в селах повіту, 1923–1930». – 216 арк.

839. ДАІФО. – Ф. 2 «Станиславівське воєводське управління. Справи організацій, союзів і товариств, 1921–1939», оп. 3, од. зб. 75 «Листування з Надвірнянським повітовим староством про затвердження статуту і реєстрації читалень українського націоналістичного товариства «Просвіта» в селах повіту, 1923–1930». – 293 арк.

840. ДАІФО. – Ф. 2 «Станиславівське воєводське управління. Справи організацій, союзів і товариств, 1921–1939», оп. 3, од. зб. 76 «Листування з Надвірнянським повітовим староством про затвердження статуту і реєстрації читалень українського націоналістичного товариства «Просвіта» в селах повіту, 1923–1930». – 307 арк.

841. ДАІФО. – Ф. 2 «Станиславівське воєводське управління. Справи організацій, союзів і товариств, 1921–1939», оп. 3, од. зб. 77 «Листування з Надвірнянським повітовим староством про затвердження статуту і реєстрації читалень українського націоналістичного товариства «Просвіта» в селах повіту, 1923–1930». – 252 арк.

842. ДАІФО. – Ф. 2 «Станиславівське воєводське управління. Справи

організацій, союзів і товариств, 1921–1939», оп. 3, од. зб. 78 «Листування з Надвірнянським повітовим староством про затвердження статуту і реєстрації читалень українського націоналістичного товариства «Просвіта» в селах повіту, 1923–1930». – 344 арк.

843. ДАІФО. – Ф. 2 «Станиславівське воєводське управління. Справи організацій, союзів і товариств, 1921–1939», оп. 3, од. зб. 126 «Листування з Коломийським повітовим староством про затвердження статуту, про реєстрацію відділень українського націоналістичного товариства «Сокіл» в селах Коломийського повіту, 1923–1930». – 123 арк.

844. ДАІФО. – Ф. 2 «Станиславівське воєводське управління. Справи організацій, союзів і товариств, 1921–1939», оп. 3, од. зб. 128 «Листування з Коломийським повітовим староством про затвердження статуту, про реєстрацію відділень українського націоналістичного товариства «Сокіл» в селі Печеніжин, 1935–1936». – 13 арк.

845. ДАІФО. – Ф. 2 «Станиславівське воєводське управління. Справи організацій, союзів і товариств, 1921–1939», оп. 3, од. зб. 130 «Листування з Надвірнянським повітовим староством про затвердження статуту, про реєстрацію відділень українського націоналістичного товариства «Сокіл» в селах Надвірнянського повіту, 1928–1930». – 61 арк.

846. ДАІФО. – Ф. 2 «Станиславівське воєводське управління. Справи організацій, союзів і товариств, 1921–1939», оп. 3, од. зб. 131 «Листування з Надвірнянським повітовим староством про затвердження статуту, про реєстрацію відділень українського націоналістичного товариства «Сокіл» в селах Надвірнянського повіту, 1931–1937». – 53 арк.

847. ДАІФО. – Ф. 2 «Станиславівське воєводське управління. Справи організацій, союзів і товариств, 1921–1939», оп. 3, од. зб. 167 «Листування з Коломийським повітовим староством про затвердження статуту і реєстрації читалень українського націоналістичного товариства «Рідна школа» в селах Коломийського повіту, 1925–1927». – 721 арк.

848. ДАІФО. – Ф. 2 «Станиславівське воєводське управління. Справи організацій, союзів і товариств, 1921–1939», оп. 3, од. зб. 168 «Листування з Коломийським повітовим староством про затвердження статуту і реєстрації читалень українського націоналістичного товариства «Рідна школа» в селах Коломийського повіту, 1929». – 890 арк.

849. ДАІФО. – Ф. 2 «Станиславівське воєводське управління. Справи організацій, союзів і товариств, 1921–1939», оп. 3, од. зб. 169 «Листування з Коломийським повітовим староством про затвердження статуту і реєстрації читалень українського націоналістичного товариства «Рідна школа» в селах Коломийського повіту, 1931–1939». – 192 арк.

850. ДАІФО. – Ф. 2 «Станиславівське воєводське управління. Справи організацій, союзів і товариств, 1921–1939», оп. 3, од. зб. 171 «Листування з Косівським повітовим староством про затвердження статуту і реєстрації читалень українського націоналістичного товариства «Рідна школа» в селах Косівського повіту, 1921–1929». – 166 арк.

851. ДАІФО. – Ф. 2 «Станиславівське воєводське управління. Справи організацій, союзів і товариств, 1921–1939», оп. 3, од. зб. 174 «Листування з Надвірнянським повітовим староством про затвердження статуту і реєстрації читалень українського націоналістичного товариства «Рідна школа» в селах Надвірнянського повіту, 1921–1930». – 237 арк.

852. ДАІФО. – Ф. 2 «Станиславівське воєводське управління. Справи організацій, союзів і товариств, 1921–1939», оп. 3, од. зб. 175 «Листування з Надвірнянським повітовим староством про затвердження статуту і реєстрації читалень українського націоналістичного товариства «Рідна школа» в селах Надвірнянського повіту, 1931–1936». – 27 арк.

853. ДАІФО. – Ф. 2 «Станиславівське воєводське управління. Справи організацій, союзів і товариств, 1921–1939», оп. 3, од. зб. 177 «Листування з Печеніжинським повітовим староством про затвердження статуту і реєстрації читалень українського націоналістичного товариства «Рідна школа» в селах

Печеніжинського повіту, 1925–1927». – 456 арк.

854. ДАІФО. – Ф. 2 «Станиславівське воєводське управління. Справи організацій, союзів і товариств, 1921–1939», оп. 3, од. зб. 209 «Листування з Коломийським повітовим староством про затвердження статуту українського націоналістичного спортивно-воєнізованого товариства «Луг» в селах Коломийського повіту, 1925–1929». – 459 арк.

855. ДАІФО. – Ф. 2 «Станиславівське воєводське управління. Справи організацій, союзів і товариств, 1921–1939», оп. 3, од. зб. 210 «Листування з Косівським повітовим староством про затвердження статуту українського націоналістичного спортивно-воєнізованого товариства «Луг» в селах Косівського повіту, 1926–1930». – 191 арк.

856. ДАІФО. – Ф. 2 «Станиславівське воєводське управління. Справи організацій, союзів і товариств, 1921–1939», оп. 3, од. зб. 211 «Листування з Косівським повітовим староством про затвердження статуту українського націоналістичного спортивно-воєнізованого товариства «Луг» в селах Косівського повіту, 1926–1929». – 57 арк.

857. ДАІФО. – Ф. 2 «Станиславівське воєводське управління. Справи організацій, союзів і товариств, 1921–1939», оп. 3, од. зб. 214 «Листування з Косівським повітовим староством про затвердження статуту українського націоналістичного спортивно-воєнізованого товариства «Луг» в селах Косівського повіту, 1927–1937». – 103 арк.

858. ДАІФО. – Ф. 2 «Станиславівське воєводське управління. Справи організацій, союзів і товариств, 1921–1939», оп. 3, од. зб. 215 «Листування з Надвірнянським повітовим староством про ліквідацію відділень українського націоналістичного спортивно-воєнізованого товариства «Луг» в окремих селах повіту, 1926–1939». – 168 арк.

859. ДАІФО. – Ф. 2 «Станиславівське воєводське управління. Справи організацій, союзів і товариств, 1921–1939», оп. 3, од. зб. 216 «Листування з Надвірнянським повітовим староством про ліквідацію відділень українського

націоналістичного спортивно-воєнізованого товариства «Луг» в окремих селах повіту, 1926–1931». – 188 арк.

860. ДАІФО. – Ф. 2 «Станиславівське воєводське управління. Справи організацій, союзів і товариств, 1921–1939», оп. 3, од. зб. 245 «Листування з Коломийським повітовим староством про затвердження статуту українського націоналістичного товариства «Сільський господар» в селах Коломийського повіту, 1923–1930». – 475 арк.

861. ДАІФО. – Ф. 2 «Станиславівське воєводське управління. Справи організацій, союзів і товариств, 1921–1939», оп. 3, од. зб. 246 «Листування з Коломийським повітовим староством про затвердження статуту українського націоналістичного товариства «Сільський господар» в селах Коломийського повіту, 1924–1930». – 589 арк.

862. ДАІФО. – Ф. 2 «Станиславівське воєводське управління. Справи організацій, союзів і товариств, 1921–1939», оп. 3, од. зб. 249 «Листування з Косівським повітовим староством про затвердження статуту українського націоналістичного товариства «Сільський господар» в селах Косівського повіту, 1928–1930». – 349 арк.

863. ДАІФО. – Ф. 2 «Станиславівське воєводське управління. Справи організацій, союзів і товариств, 1921–1939», оп. 3, од. зб. 252 «Листування з Надвірнянським повітовим староством про затвердження статуту українського націоналістичного товариства «Сільський господар» в селах Надвірнянського повіту, 1929–1930». – 38 арк.

864. ДАІФО. – Ф. 2 «Станиславівське воєводське управління. Справи організацій, союзів і товариств, 1921–1939», оп. 3, од. зб. 253 «Листування з Надвірнянським повітовим староством про затвердження статуту українського націоналістичного товариства «Сільський господар» в селах Надвірнянського повіту, 1931–1939». – 37 арк.

865. ДАІФО. – Ф. 2 «Станиславівське воєводське управління. Справи організацій, союзів і товариств, 1921–1939», оп. 3, од. зб. 254 «Листування з

Печеніжинським повітовим староством про затвердження статуту українського націоналістичного товариства «Сільський господар» в селах Печеніжинського повіту, 1928–1929». – 71 арк.

866. ДАІФО. – Ф. 2 «Станіславівське воєводське управління. Справи організацій, союзів і товариств, 1921–1939», оп. 3, од. зб. 274 «Листування з Косівським повітовим староством про затвердження статуту і реєстрації місцевих союзів націоналістичного «Союзу української поступової молоді ім. Михайла Драгоманова» (Каменярі), 1931–1939». – 33 арк.

867. ДАІФО. – Ф. 2 «Станіславівське воєводське управління. Справи організацій, союзів і товариств, 1921–1939», оп. 3, од. зб. 275 «Листування з Надвірнянським повітовим староством про затвердження статуту і реєстрації місцевих союзів націоналістичного «Союзу української поступової молоді ім. Михайла Драгоманова» (Каменярі), 1932». – 55 арк.

868. ДАІФО. – Ф. 2 «Станіславівське воєводське управління. Справи організацій, союзів і товариств, 1921–1939», оп. 3, од. зб. 302 «Листування з Надвірнянським повітовим староством про затвердження статуту і реєстрації відділень і гуртків українського націоналістичного товариства «Союз українок» в селах повіту, 1931–1939». – 134 арк.

869. ДАІФО. – Ф. 2 «Станіславівське воєводське управління. Справи організацій, союзів і товариств, 1921–1939», оп. 3, од. зб. 371 «Статут туристичного товариства «Чорногора».

870. ДАІФО. – Ф. 2 «Станіславівське воєводське управління. Відділ праці, опіки і охорони здоров'я, 1921–1939», оп. 4, од. зб. 425 «Статистичні зведення про природний приріст і інфекційні захворювання населення, про кількість амбулаторій і чисельність медичного персоналу на території Станіславівського воєводства, 1934–1935». – 35 арк.

871. ДАІФО. – Ф. 2 «Станіславівське воєводське управління. Відділ праці, опіки і охорони здоров'я. 1921–1939», оп. 4, од. зб. 426 «Річні звіти відділу опіки і охорони здоров'я про захворюваність венеричними хворобами

населення Станиславівського воєводства за 1935–37 рр., 1938». – 5 арк.

872. ДАІФО. – Ф. 2 «Станиславівське воєводське управління. Відділ праці, опіки і охорони здоров'я, 1921–1939», оп. 4, од. зб. 432 «Листування з міністерством соціального забезпечення про ріст захворюваності населення венеричними хворобами, 1935». – 8 арк.

873. ДАІФО. – Ф. 2 «Станиславівське воєводське управління. Відділ громадської охорони здоров'я, 1921–1932», оп. 5, од. зб. 31 «Відомості повітового старости про наявність діючих лікарень в повітах Станиславівського воєводства, 1922». – 23 арк.

874. ДАІФО. – Ф. 2 «Станиславівське воєводське управління. Відділ громадської охорони здоров'я, 1921–1932», оп. 5, од. зб. 32 «Відомості повітового старости про кількість аптек в повітах Станиславівського воєводства, 1922–1923». – 42 арк.

875. ДАІФО. – Ф. 2 «Станиславівське воєводське управління. Відділ громадської охорони здоров'я, 1921–1932», оп. 5, од. зб. 55 «Річний звіт про стан охорони здоров'я в Станиславівському воєводстві за 1923 рік, 1924». – 34 арк.

876. ДАІФО. – Ф. 2 «Станиславівське воєводське управління. Відділ громадської охорони здоров'я, 1921–1932», оп. 5, од. зб. 69 «Річний звіт про стан охорони здоров'я в Станиславівському воєводстві за 1924 рік, 1925». – 71 арк.

877. ДАІФО. – Ф. 2 «Станиславівське воєводське управління. Відділ громадської охорони здоров'я, 1921–1932», оп. 5, од. зб. 88 «Річний звіт про стан охорони здоров'я в Станиславівському воєводстві за 1925 рік, 1926». – 68 арк.

878. ДАІФО. – Ф. 2 «Станиславівське воєводське управління. Відділ громадської охорони здоров'я, 1921–1932», оп. 5, од. зб. 111 «Річний звіт про стан охорони здоров'я в Станиславівському воєводстві за 1926 рік, 1927». – 43 арк.

879. ДАІФО. – Ф. 2 «Станиславівське воєводське управління. Відділ громадської охорони здоров'я, 1921–1932», оп. 5, од. зб. 183 «Річний звіт Надвірнянського повітового лікаря про стан охорони здоров'я в повіті за 1928 р., 1929». – 55 арк.

880. ДАІФО. – Ф. 2 «Станиславівське воєводське управління. Відділ громадської охорони здоров'я, 1921–1932», оп. 5, од. зб. 222 «Річний звіт повітових лікарів про стан охорони здоров'я в повіті за 1929 р. (Том 1), 1930». – 330 арк.

881. ДАІФО. – Ф. 2 «Станиславівське воєводське управління. Відділ громадської охорони здоров'я, 1921–1932», оп. 5, од. зб. 223 «Річний звіт повітових лікарів про стан охорони здоров'я в повіті за 1929 р. (Том 2), 1930». – 340 арк.

882. ДАІФО. – Ф. 2 «Станиславівське воєводське управління. Відділ громадської охорони здоров'я, 1921–1932», оп. 5, од. зб. 251 «Річний звіт Косівського повітового лікаря про стан охорони здоров'я в повіті за 1930 р., 1931». – 49 арк.

883. ДАІФО. – Ф. 2 «Станиславівське воєводське управління. Відділ громадської охорони здоров'я, 1921–1932», оп. 5, од. зб. 252 «Річний звіт Надвірнянського повітового лікаря про стан охорони здоров'я в повіті за 1930 р., 1931». – 64 арк.

884. ДАІФО. – Ф. 2 «Станиславівське воєводське управління. Відділ громадської охорони здоров'я, 1921–1932», оп. 5, од. зб. 288 «Річний звіт повітових лікарів про стан охорони здоров'я в повіті за 1931 р., 1932». – 89 арк.

885. ДАІФО. – Ф. 2 «Станиславівське воєводське управління. Відділ громадської охорони здоров'я, 1921–1932», оп. 5, од. зб. 330 «Хімічний склад води мінерального джерела Буркут Косівського повіту, 1931–1932». – 18 арк.

886. ДАІФО. – Ф. 2 «Станиславівське воєводське управління. Адміністративний відділ, 1921–1934», оп. 6, од. зб. 60 «Листування з Міністерством залізниць і Надвірнянським повітовим староством про

будівництво вузькоколійної залізниці Делятин – Луг в Надвірнянському повіті Станиславівського воєводства, 1922–1926». – 169 арк.

887. ДАІФО. – Ф. 2 «Станиславівське воєводське управління. Адміністративний відділ, 1921–1934», оп. 6, од. зб. 117 «Анкетні зведення про стан фабрики інструментів бурильних робіт акціонерного товариства «Перкенс» в м. Стрий, 1924–1929». – 30 арк.

888. ДАІФО. – Ф. 2 «Станиславівське воєводське управління. Адміністративний відділ, 1921–1934», оп. 6, од. зб. 213 «Анкетні зведення про стан лісопильного заводу в м. Делятин Надвірнянського повіту, 1926–1929». – 21 арк.

889. ДАІФО. – Ф. 2 «Станиславівське воєводське управління. Адміністративний відділ, 1921–1934», оп. 6, од. зб. 314 «Річний статистичний звіт про кількість промислових підприємств і зайнятих на них робітників в Станиславівському воєводстві за 1928 р., 1929». – 180 арк.

890. ДАІФО. – Ф. 2 «Станиславівське воєводське управління. Адміністративний відділ, 1921–1934», оп. 6, од. зб. 409 «Інформація промислових підприємств про кількість робітників на підприємствах і випущеної продукції в Станиславівському воєводстві за 1929 р., 1924–1930». – 161 арк.

891. ДАІФО. – Ф. 2 «Станиславівське воєводське управління. Адміністративний відділ, 1921–1934», оп. 6, од. зб. 513 «Річні статистичні звіти власників промислових підприємств про випущену продукцію і про кількість робітників по Станиславівському воєводству за 1930 р., 1931». – 197 арк.

892. ДАІФО. – Ф. 2 «Станиславівське воєводське управління. Адміністративний відділ, 1921–1934», оп. 6, од. зб. 589 «Анкетні зведення про стан лісопильного заводу фірми «Микуличин» в с. Микуличин Надвірнянського повіту, 1927–1932». – 32 арк.

893. ДАІФО. – Ф. 2 «Станиславівське воєводське управління. Адміністративний відділ, 1921–1934», оп. 6, од. зб. 590 «Анкетні зведення про

стан лісопильного заводу фірми «Польська Фореста» в м. Надвірна, 1927–1932». – 59 арк.

894. ДАІФО. – Ф. 2 «Станиславівське воєводське управління. Адміністративний відділ, 1921–1934», оп. 6, од. зб. 591 «Анкетні зведення про стан лісопильного заводу фірми «Зетпероль» в м. Надвірна, 1927–1932». – 23 арк.

895. ДАІФО. – Ф. 2 «Станиславівське воєводське управління. Адміністративний відділ, 1921–1934», оп. 6, од. зб. 597 «Анкетні зведення про стан лісопильного заводу в м. Делятин Надвірнянського повіту, 1928–1932». – 27 арк.

896. ДАІФО. – Ф. 2 «Станиславівське воєводське управління. Відділ самоуправління, 1921–1939», оп. 7, од. зб. 900 «Розпорядження Станиславівського воєводи і копії протоколів засідань гмінних рад Надвірнянського повіту про поділ гмін на громади, зведення про кількість, національний склад населення, про кількість нерухомого майна в гмінах і громадах, карта гмін Надвірнянського повіту, 1934». – 203 арк.

897. ДАІФО. – Ф. 2 «Станиславівське воєводське управління. Відділ самоуправління, 1921–1939», оп. 7, од. зб. 1029 «Короткий опис Косівського повіту Станиславівського воєводства, 1937». – 11 арк.

898. ДАІФО. – Ф. 2 «Станиславівське воєводське управління. Відділ самоуправління, 1921–1939», оп. 7, од. зб. 1048 «Списки ремісничих цехів на території Станиславівського воєводства в 1938 році, 1938». – 17 арк.

899. ДАІФО. – Ф. 2 «Станиславівське воєводське управління. Відділ самоуправління, 1921–1939», оп. 7, од. зб. 1316 «Плани фінансово-господарської діяльності повітових відділів самоуправління Станиславівського воєводства на 1937/38, 1938/39 і 1939/40 роки, 1937». – 196 арк.

900. ДАІФО. – Ф. 2 «Станиславівське воєводське управління. Відділ самоуправління, 1921–1939», оп. 7, од. зб. 1570 «Звіти про результати перевірки фінансово-господарської діяльності органів самоуправління Надвірнянського

повіту, протоколи засідань Надвірнянського повітового відділу самоуправління з питань діяльності відділу, 1931–1936». – 178 арк.

901. ДАІФО. – Ф. 2 «Станиславівське воєводське управління, м. Станиславів, 1921–1939», оп. 9, од. зб. 212 «Фінансовий звіт польсько-румунської комісії по експлуатації р.Черемош за 1928 рік, 1929». – 20 арк.

902. ДАІФО. – Ф. 2 «Станиславівське воєводське управління, м. Станиславів, 1921–1939», оп. 9, од. зб. 214 «Матеріали по будівництву залізної дороги Кути-Гринява Косівського повіту, Головний проект. Частина 1. Кути-Устеріки, 1929». – 54 арк.

903. ДАІФО. – Ф. 2 «Станиславівське воєводське управління, м. Станиславів, 1921–1939», оп. 9, од. зб. 215 «Матеріали по будівництву залізної дороги Кути-Гринява Косівського повіту, гміна Бервінкова, 1929». – [без нумерації].

904. ДАІФО. – Ф. 2 «Станиславівське воєводське управління, м. Станиславів, 1921–1939», оп. 9, од. зб. 216 «Матеріали по будівництву залізної дороги Кути-Гринява Косівського повіту, гміна Кути Старі, 1929». – [без нумерації].

905. ДАІФО. – Ф. 2 «Станиславівське воєводське управління, м. Станиславів, 1921–1939», оп. 9, од. зб. 217 «Матеріали по будівництву залізної дороги Кути-Гринява Косівського повіту, гміна Устеріки, 1929». – [без нумерації].

906. ДАІФО. – Ф. 2 «Станиславівське воєводське управління, м. Станиславів, 1921–1939», оп. 9, од. зб. 218 «Матеріали по будівництву залізної дороги Кути-Гринява Косівського повіту, гміна Рожен Великий, 1929». – [без нумерації].

907. ДАІФО. – Ф. 2 «Станиславівське воєводське управління, м. Станиславів, 1921–1939», оп. 9, од. зб. 219 «Матеріали по будівництву залізної дороги Кути-Гринява Косівського повіту, кошторис витрат, 1929». – [без нумерації].

908. ДАІФО. – Ф. 2 «Станиславівське воєводське управління, м. Станиславів, 1921–1939», оп. 9, од. зб. 220 «Матеріали по будівництву залізної дороги Кути-Гринява Косівського повіту, загальний кошторис, 1929». – [без нумерації].

909. ДАІФО. – Ф. 2 «Станиславівське воєводське управління, м. Станиславів, 1921–1939», оп. 9, од. зб. 221 «Матеріали по будівництву залізної дороги Кути-

Гринява Косівського повіту, Список назв і місць проживання власників необхідних земель і прав, 1929». – [без нумерації].

910. ДАІФО. – Ф. 2 «Станиславівське воєводське управління, м. Станиславів, 1921–1939», оп. 9, од. зб. 228 «Матеріали по будівництву залізничної вітки Кути-Вижниця Косівського повіту, 1930». – [без нумерації].

911. ДАІФО. – Ф. 2 «Станиславівське воєводське управління, м. Станиславів, 1921–1939», оп. 9, од. зб. 545 «Статистичні відомості повітових староств про чисельність лісничих, зайнятих в приватних лісах з вказанням їх національності і освіти, 1933». – 125 арк.

912. ДАІФО. – Ф. 2 «Станиславівське воєводське управління, м. Станиславів, 1921–1939», оп. 9, од. зб. 784 «Статистичні звіти повітових староств про земельні площі, зайняті під сільськогосподарськими культурами за 1934 рік, 1934». – 92 арк.

913. ДАІФО. – Ф. 2 «Станиславівське воєводське управління, м. Станиславів, 1921–1939», оп. 9, од. зб. 785 «Статистичні звіти повітових відділів самоуправління про збір сільськогосподарських культур за 1934 рік, 1934». – 178 арк.

914. ДАІФО. – Ф. 2 «Станиславівське воєводське управління, м. Станиславів, 1921–1939», оп. 9, од. зб. 786 «Статистичні звіти повітових відділів самоуправління про наявність худоби в повітах за станом на 30 червня 1934 року, 1934». – 107 арк.

915. ДАІФО. – Ф. 2 «Станиславівське воєводське управління, м. Станиславів, 1921–1939», оп. 9, од. зб. 1710 «Листування з Станиславівським комісаром охорони лісів і Надвірнянським повітовим староством про затвердження плану розробки лісу Делятинського лісового товариства в районі села Делятин Надвірнянського повіту, 1927–1939». – 204 арк.

916. ДАІФО. – Ф. 2 «Станиславівське воєводське управління, м. Станиславів, 1921–1939», оп. 9, од. зб. 2146 «Відомості про площі лісів гмін в повітах воєводства, [без дати]». – 12 арк.

917. ДАІФО. – Ф. 2 «Станиславівське воєводське управління, м. Станиславів, 1921–1939», оп. 9, од. зб. 2154 «Статистичні зведення воєводського інспекторату охорони лісів про кількість землі в Станиславівському воєводстві, непридатної до обробітку, і листування з Львівською земельною палатою про асигнування засобів на заліснення цих земель, 1935–1937». – 11 арк.

918. ДАІФО. – Ф. 2 «Станиславівське воєводське управління. Промисловий відділ, 1921–1925», оп. 10, од. зб. 47 «Зведення повітових староств про кількість промислових підприємств в повітах Станиславівського воєводства, 1923–1925». – 182 арк.

919. ДАІФО. – Ф. 2 «Станиславівське воєводське управління. Промисловий відділ, 1921–1925», оп. 10, од. зб. 62 а «Зведення повітових староств про кількість лісопильних заводів в повітах Станиславівського воєводства, 1924–1925». – 70 арк.

920. ДАІФО. – Ф. 2 «Станиславівське воєводське управління. Промисловий відділ, 1921–1925», оп. 10, од. зб. 73 «Списки власників цегельних заводів і каменоломень Станиславівського воєводства, 1924». – 70 арк.

921. ДАІФО. – Ф. 2 «Станиславівське воєводське управління. Воєнний відділ, 1927–1939», оп. 13, од. зб. 590 «Зведення повітових староств про площі, зайняті під приватними лісами і списки власників лісів по повітах воєводства, 1935–1939». – 54 арк.

922. ДАІФО. – Ф. 2 «Станиславівське воєводське управління. Воєнний відділ, 1927–1939», оп. 13, од. зб. 632 «Списки лісопильних заводів по повітах воєводства з указівкою кількості зайнятих на них робітників, 1936». – 190 арк.

923. ДАІФО. – Ф. 2 «Станиславівське воєводське управління. Таємна канцелярія, 1922–1939», оп. 14, од. зб. 51 «Монографічні зведення про повіти Станиславівського воєводства. Звіт воєводської канцелярії про роботу відділів Станиславівського воєводського управління, 1933». – 50 арк.

924. ДАІФО. – Ф. 2 «Станиславівське воєводське управління. Таємна канцелярія, 1922–1939», оп. 14, од. зб. 78 «Зведення про лісові масиви

Станиславівського воєводства, 1935–1936». – 45 арк.

925. ДАІФО. – Ф. 17 «Управління завідувача передислокацією військ Галицького округу, м. Чернівці Чернівецького повіту Чернівецької губернії, 1916–1917», оп. 1, од. зб. 3 «Телеграми про передислокацію військ, 1917». – 138 арк.

926. ДАІФО. – Ф. 43 «Станиславівське окружне земельне управління, м. Станиславів, 1894–1939», оп. 1, од. зб. 231 «Листування з Міністерством землеробства про покращення гірських пасовищ Станиславівського воєводства, копії протоколів засідань воєводської комісії з гірських пасовищ, 1928–1929». – 98 арк.

927. ДАІФО. – Ф. 47 «Станиславівське окружне видобувного управління, 1889–1939», оп. 1, од. зб. 127 «Листування з підприємцем Літинським про видачу йому дозволу на проведення геологорозвідувальних робіт на території Снятинського, Печеніжинського, Коломийського і Косівського повітів, 1910–1912». – 81 арк.

928. ДАІФО. – Ф. 47 «Станиславівське окружне видобувного управління, 1889–1939», оп. 1, од. зб. 141 «Відомості про хід геологорозвідувальних робіт по експлуатації графіту і манганової руди на Косівського повіту, 1925–1932». – 107 арк.

929. ДАІФО. – Ф. 47 «Станиславівське окружне видобувного управління, 1889–1939», оп. 1, од. зб. 178 «Листування з акціонерним товариством «Піонер» про обладнання газових експлуатаційних свердловин, акти геологічного контролю і геологічний розріз газової свердловини Косів–VII в с. Вербовець Косівського повіту, 1936–1937». – 37 арк.

930. ДАІФО. – Ф. 47 «Станиславівське окружне видобувного управління, 1889–1939», оп. 1, од. зб. 185 «Листування з акціонерним товариством «Стандарт Нобель» про затвердження проекту організації робіт по експлуатації знову відкритого нафтового і газового родовища «Томаш» в с. Битків Надвірнянського повіту, 1926–1931». – 34 арк.

931. ДАІФО. – Ф. 47 «Станиславівське окружне видобувного управління, 1889–1939», оп. 1, од. зб. 187 «Листування з акціонерним товариством «Вакуум ойл Компані» про ліквідацію свердловини № II і III «Піонер» в с. Битків Надвірнянського повіту, 1926–1932». – 220 арк.
932. ДАІФО. – Ф. 47 «Станиславівське окружне видобувного управління, 1889–1939», оп. 1, од. зб. 188 «Листування з акціонерним товариством «Стандарт Нобель» про обладнання експлуатаційних свердловин і акти обстеження стану нафтових свердловин «Корфакти», «Ганна», «Людвік» в с. Битків Надвірнянського повіту, 1926–1932». – 60 арк.
933. ДАІФО. – Ф. 47 «Станиславівське окружне видобувного управління, 1889–1939», оп. 1, од. зб. 192 «Листування з акціонерним товариством «Стандарт Нобель» в с. Битків Надвірнянського повіту про ліквідацію нафтосвердловини № 6 «Людвік» в с. Битків Надвірнянського повіту, 1927–1931». – 146 арк.
934. ДАІФО. – Ф. 47 «Станиславівське окружне видобувного управління, 1889–1939», оп. 1, од. зб. 194 «Листування з акціонерним товариством «Вакуум ойл Компані» про ліквідацію свердловини, відомості про видобування нафти на промислах в с. Битків Надвірнянського повіту, 1932–1939». – 56 арк.
935. ДАІФО. – Ф. 47 «Станиславівське окружне видобувного управління, 1889–1939», оп. 1, од. зб. 198 «Листування з акціонерним товариством «Стандарт Нобель» в Польщі про хід видобування нафти на нафтовій свердловині «Едіт» в с. Битків Надвірнянського повіту, 1934–1939». – 17 арк.
936. ДАІФО. – Ф. 47 «Станиславівське окружне видобувного управління, 1889–1939», оп. 1, од. зб. 199 «Листування з францізько-польським акціонерним видобувним товариством про признання права на експлуатацію нафтового поля «Ізяслав II» в с. Битків Надвірнянського повіту, 1935–1938». – 94 арк.
937. ДАІФО. – Ф. 47 «Станиславівське окружне видобувного управління, 1889–1939», оп. 1, од. зб. 203 «Листування з Галіційським акціонерним

товариством про герметизацію видобування нафти і протоколи комісії по огляду стану свердловини «Юзеф» в с. Битків Надвірнянського повіту, 1930–1932». – 39 арк.

938. ДАІФО. – Ф. 47 «Станиславівське окружне видобувного управління, 1889–1939», оп. 1, од. зб. 204 «Акт обстеження стану нафтової свердловини «Підляше» в с. Битків Надвірнянського повіту, 1926–1928». – 5 арк.

939. ДАІФО. – Ф. 47 «Станиславівське окружне видобувного управління, 1889–1939», оп. 1, од. зб. 210 «Листування з акціонерним товариством «Полопетроль» про обладнання експлуатаційних свердловин, герметизації видобування нафти на нафтопромислі і протоколи комісії по обстеженню стану свердловин в с. Битків Надвірнянського повіту, 1930–1932». – 110 арк.

940. ДАІФО. – Ф. 47 «Станиславівське окружне видобувного управління, 1889–1939», оп. 1, од. зб. 211 «Листування з польсько-французьким акціонерним товариством про обладнання експлуатаційних свердловин, про введення в дію нових свердловин на нафтопромислі «Полопетроль» в с. Битків Надвірнянського повіту, 1932–1935». – 165 арк.

941. ДАІФО. – Ф. 47 «Станиславівське окружне видобувного управління, 1889–1939», оп. 1, од. зб. 212 «Листування з акціонерним товариством «Олей Скальни» про герметизацію видобування нафти на нафтопромислі «Александр» свердловини № 13 в с. Битків Надвірнянського повіту, 1926–1928». – 86 арк.

942. ДАІФО. – Ф. 47 «Станиславівське окружне видобувного управління, 1889–1939», оп. 1, од. зб. 229 «Листування з польсько-французьким акціонерним товариством про визнання права на експлуатацію нафтового поля «Геркулес» в с. Битків Надвірнянського повіту, 1933». – 5 арк.

943. ДАІФО. – Ф. 47 «Станиславівське окружне видобувного управління, 1889–1939», оп. 1, од. зб. 234 «Листування з власниками нафтопромислу «Юлія» в с. Битків Надвірнянського повіту про введення в дію знову відкритих свердловин і про видобування нафти і газу, 1932–1939». – 183 арк.

944. ДАІФО. – Ф. 47 «Станиславівське окружне видобувного управління, 1889–1939», оп. 1, од. зб. 244 «Листування з правління свердловини «Австрія» про обладнання експлуатаційних свердловин і протоколи комісії по огляду стану свердловин в с. Битків Надвірнянського повіту, 1926–1932». – 59 арк.
945. ДАІФО. – Ф. 47 «Станиславівське окружне видобувного управління, 1889–1939», оп. 1, од. зб. 247 «Листування з управлінням нафтопромислів «Генрік, Стелла і Софія» в с. Битків про відкриття і герметизацію нафтосвердловини «Генрік № 1» в с. Битків Надвірнянського повіту, 1926–1927». – 26 арк.
946. ДАІФО. – Ф. 47 «Станиславівське окружне видобувного управління, 1889–1939», оп. 1, од. зб. 249 «Листування з управлінням нафтопромислів «Генрік, Стелла і Софія» про відкриття нафтосвердловини «Софія» в с. Битків Надвірнянського повіту, 1928–1929». – 54 арк.
947. ДАІФО. – Ф. 47 «Станиславівське окружне видобувного управління, 1889–1939», оп. 1, од. зб. 251 «Листування з нафтовим акціонерним товариством «Генрік, Стелла і Софія» в с. Битків про видобування нафти і газу, 1932–1937». – 42 арк.
948. ДАІФО. – Ф. 47 «Станиславівське окружне видобувного управління, 1889–1939», оп. 1, од. зб. 257 «Листування з польським акціонерним нафтовим товариством в Биткові про буріння і відкриття нових свердловин, 1926–1932». – 106 арк.
949. ДАІФО. – Ф. 47 «Станиславівське окружне видобувного управління, 1889–1939», оп. 1, од. зб. 262 «Листування з акціонерним товариством «Домброва» про розробку газових родовищ в с. Битків Надвірнянського повіту, 1926–1928». – 23 арк.
950. ДАІФО. – Ф. 47 «Станиславівське окружне видобувного управління, 1889–1939», оп. 1, од. зб. 314 «Листування з польсько-французьким акціонерним товариством про експлуатацію свердловин, герметизацію видобування нафти і протоколи комісії по огляду стану свердловин в с. Космач

Косівського повіту, 1926–1932». – 284 арк.

951. ДАІФО. – Ф. 47 «Станиславівське окружне видобувного управління, 1889–1939», оп. 1, од. зб. 317 «Листування з акціонерним товариством «Космацька Роба» про герметизацію видобування нафти і експлуатацію свердловини в с. Космач Косівського повіту, 1926–1932». – 39 арк.

952. ДАІФО. – Ф. 47 «Станиславівське окружне видобувного управління, 1889–1939», оп. 1, од. зб. 335 «Акти обстеження стану нафтових свердловин «Анна», «Козак» і «Софія» в селі Майдан Надвірнянського повіту, 1930–1932». – 74 арк.

953. ДАІФО. – Ф. 47 «Станиславівське окружне видобувного управління, 1889–1939», оп. 1, од. зб. 402 «Листування з управлінням нафтопромислу «Рудольф» в с. Пасічна Надвірнянського повіту про експлуатацію нафтових свердловин, 1926–1931». – 60 арк.

954. ДАІФО. – Ф. 47 «Станиславівське окружне видобувного управління, 1889–1939», оп. 1, од. зб. 421 «Листування з акціонерним товариством «Прем'єр» про обладнання експлуатаційних свердловин, герметизацію видобування нафти і протоколи комісії по огляду стану свердловин на нафтопромислах в с. Пасічна Надвірнянського повіту, 1926–1932». – 233 арк.

955. ДАІФО. – Ф. 47 «Станиславівське окружне видобувного управління, 1889–1939», оп. 1, од. зб. 457 «Листування з власником нафтосвердловини «Сальпетер» про видачу йому дозволу на експлуатацію свердловини «Шиб водний» в с. Слобода Рунгурська Печеніжинського повіту, 1926–1928». – 5 арк.

956. ДАІФО. – Ф. 47 «Станиславівське окружне видобувного управління, 1889–1939», оп. 1, од. зб. 458 «Акти обстеження стану нафтових свердловин в с. Слобода Рунгурська Печеніжинського повіту, 1926–1929». – 17 арк.

957. ДАІФО. – Ф. 47 «Станиславівське окружне видобувного управління, 1889–1939», оп. 1, од. зб. 465 «Листування з акціонерним товариством «Слобода Рунгурська» про обладнання експлуатаційних свердловин, герметизацію видобування нафти на нафтопромислах і протоколи комісії по

огляду стану свердловин в с. Слобода Рунгурська Печеніжинського повіту, 1928–1932». – 94 арк.

958. ДАІФО. – Ф. 47 «Станиславівське окружне видобувного управління, 1889–1939», оп. 1, од. зб. 481 «Листування з управлінням нафтопромислу «Піонер» в селі Чорний Потік про ліквідацію свердловини № 1 цього промислу. Геологічний розріз свердловини № 1, 1932–1936». – 104 арк.

959. ДАІФО. – Ф. 47 «Станиславівське окружне видобувного управління, 1889–1939», оп. 1, од. зб. 490 «Копії рішень судових органів про визнанні права акціонерним товариством на експлуатацію нафтоносних полів на території Станиславівського видобувного округу, 1930–1932». – 283 арк.

960. ДАІФО. – Ф. 47 «Станиславівське окружне видобувного управління, 1889–1939», оп. 1, од. зб. 891 «Річні звіти Станиславівського видобувного управління про стан видобувної промисловості Станиславівського видобувного округу за 1888 рік, 1889». – 37 арк.

961. ДАІФО. – Ф. 47 «Станиславівське окружне видобувного управління, 1889–1939», оп. 1, од. зб. 892 «Річні звіти Станиславівського видобувного управління про стан видобувної промисловості Станиславівського видобувного округу за 1889 рік, 1890». – 46 арк.

962. ДАІФО. – Ф. 47 «Станиславівське окружне видобувного управління, 1889–1939», оп. 1, од. зб. 893 «Статистичні відомості Станиславівського окружного видобувного управління про стан технічного оснащення шахт і свердловин і рух продукції вугільної і соляної промисловості за 1891 рік, 1891». – 40 арк.

963. ДАІФО. – Ф. 47 «Станиславівське окружне видобувного управління, 1889–1939», оп. 1, од. зб. 894 «Річні статистичні звіти Станиславівського окружного видобувного управління про роботу вугільних шахт і соляних копалень за 1891–1893 рр., 1893–1894». – 92 арк.

964. ДАІФО. – Ф. 58 «Циркуляри Міністерства фінансів і Станиславівської фінансової палати, зведення фінансових управлінь про стан промисловості і

сільського господарства, акти перевірки роботи фінансових управлінь, листування з фінансовими управліннями про обкладання податками і списання недоїмок по податках. Бюджети. Відомості на видачу зарплати, 1913–1939», оп. 1, од. зб. 53 «Листування з Надвірнянським фінансовим управлінням про зняття недоїмок по прибутковому податку з акціонерного товариства «Польська Фореста» в м. Надвірна, 1932–1938». – 145 арк.

965. ДАІФО. – Ф. 58 «Циркуляри Міністерства фінансів і Станиславівської фінансової палати, зведення фінансових управлінь про стан промисловості і сільського господарства, акти перевірки роботи фінансових управлінь, листування з фінансовими управліннями про обкладання податками і списання недоїмок по податках. Бюджети. Відомості на видачу зарплати, 1913–1939», оп. 1, од. зб. 54 «Відомості Надвірнянського фінансового управління про стан лісової і видобувної промисловості і порівняльні статистичні відомості про оборот торговельних і промислових підприємств в повіті за 1933/1934 роки, 1936». – 6 арк.

966. ДАІФО. – Ф. 58 «Циркуляри Міністерства фінансів і Станиславівської фінансової палати, зведення фінансових управлінь про стан промисловості і сільського господарства, акти перевірки роботи фінансових управлінь, листування з фінансовими управліннями про обкладання податками і списання недоїмок по податках. Бюджети. Відомості на видачу зарплати, 1913–1939», оп. 1, од. зб. 57 «Відомості Косівського фінансового управління про стан сільського господарства, промисловості і торгівлі про оборот промислових і торговельних підприємств в повіті за 1935 рік, 1936». – 17 арк.

967. ДАІФО. – Ф. 58 «Циркуляри Міністерства фінансів і Станиславівської фінансової палати, зведення фінансових управлінь про стан промисловості і сільського господарства, акти перевірки роботи фінансових управлінь, листування з фінансовими управліннями про обкладання податками і списання недоїмок по податках. Бюджети. Відомості на видачу зарплати, 1913–1939», оп. 1, од. зб. 74 «Інформація Станиславівської фінансової палати про стан

сільського господарства, промисловості і торгівлі в Станиславівському воєводстві за 1935 р., 1936». – 16 арк.

968. ДАІФО. – Ф. 58 «Циркуляри Міністерства фінансів і Станиславівської фінансової палати, зведення фінансових управлінь про стан промисловості і сільського господарства, акти перевірки роботи фінансових управлінь, листування з фінансовими управліннями про обкладання податками і списання недоїмок по податках. Бюджети. Відомості на видачу зарплати, 1913–1939», оп. 1, од. зб. 81 «Протокол виробничої наради начальників фінансових управлінь Станиславівського воєводства, яке відбулося 24–25 березня 1935 р., 1936». – 210 арк.

969. ДАІФО. – Ф. 262 «Станиславівський інспекторат праці 45 округу, 1921–1939», оп. 1, од. зб. 72 «Технічний план лісопильного заводу фірми «Пиляк» в селі Печеніжин Коломийського повіту, акти обстеження і переписка про стан техніки безпеки на заводі, 1922–1927». – 66 арк.

970. ДАІФО. – Ф. 262 «Станиславівський інспекторат праці 45 округу, 1921–1939», оп. 1, од. зб. 83 «Листування з Микуличинським відділенням робітників лісової промисловості про економічні забастовки, про стан техніки безпеки на лісопильному заводі акціонерного товариства «Микуличин» в селі Микуличин Надвірнянського повіту, 1922–1932». – 141 арк.

971. ДАІФО. – Ф. 262 «Станиславівський інспекторат праці 45 округу, 1921–1939», оп. 1, од. зб. 91 «Листування з Делятинським повітовим судом про використання робітників понад восьмигодинний робочий день, про стан техніки безпеки на лісопильному заводі Фрідфертіга Йосифа в селі Ослави Білі Надвірнянського повіту, 1922–1927». – 36 арк.

972. ДАІФО. – Ф. 262 «Станиславівський інспекторат праці 45 округу, 1921–1939», оп. 1, од. зб. 92 «Листування з Печеніжинським повітовим старостою про використання робітників понад восьмигодинний робочий день, про несвоєчасну видачу заробітної плати, про незаконне звільнення робітників на лісопильному заводі братів Екштайн в с. Княждворі, 1922–1929». – 65 арк.

973. ДАІФО. – Ф. 262 «Станиславівський інспекторат праці 45 округу, 1921–1939», оп. 1, од. зб. 102 «Листування з Косівським повітовим старостою про використання робітників понад восьмигодинний робочий день, про стан техніки безпеки і санітарії на млині Екеля Людвіга в селі Кути Косівського повіту, 1922–1937». – 56 арк.
974. ДАІФО. – Ф. 262 «Станиславівський інспекторат праці 45 округу, 1921–1939», оп. 1, од. зб. 141 «Листування з Надвірнянським повітовим старостою про видачу дозволу на відкриття ливарного цеху в містечку Надвірна Станиславівського воєводства, 1922–1928». – 10 арк.
975. ДАІФО. – Ф. 262 «Станиславівський інспекторат праці 45 округу, 1921–1939», оп. 1, од. зб. 146 «Листування з фірмою «Лешно» про видачу дозволу на відкриття лісопильного заводу в с. Пістинь Косівського повіту, 1922–1926». – 20 арк.
976. ДАІФО. – Ф. 262 «Станиславівський інспекторат праці 45 округу, 1921–1939», оп. 1, од. зб. 147 «Листування з Косівським повітовим старостою про видачу дозволу Дрезнеру Самуїлу на відкриття лісопильного заводу в с. Старий Косів Косівського повіту, 1922–1933». – 17 арк.
977. ДАІФО. – Ф. 262 «Станиславівський інспекторат праці 45 округу, 1921–1939», оп. 1, од. зб. 149 «Листування з Косівським повітовим старостою про видачу дозволу на відновлення лісопильного заводу Сойхера в с. Пістинь Косівського повіту, 1922–1937». – 19 арк.
978. ДАІФО. – Ф. 262 «Станиславівський інспекторат праці 45 округу, 1921–1939», оп. 1, од. зб. 150 «Листування з Надвірнянським повітовим старостою про видачу дозволу Трубіску Марцелю на право експлуатації лісопильного заводу, 1922–1923». – 6 арк.
979. ДАІФО. – Ф. 262 «Станиславівський інспекторат праці 45 округу, 1921–1939», оп. 1, од. зб. 175 «Листування з Надвірнянським повітовим старостою про видачу дозволів окремим особам на відкриття хлібопекарень в селах Надвірнянського повіту, 1922–1933». – 53 арк.

980. ДАІФО. – Ф. 262 «Станиславівський інспекторат праці 45 округу, 1921–1939», оп. 1, од. зб. 176 «Листування з Надвірнянським повітовим старостою про видачу дозволу Цаудереру Соломону на відкриття хлібопекарні в містечку Делятин Станиславівського воєводства, 1922–1934». – 27 арк.
981. ДАІФО. – Ф. 262 «Станиславівський інспекторат праці 45 округу, 1921–1939», оп. 1, од. зб. 182 «Листування з Надвірнянським повітовим старостою про видачу дозволу Шефферу Крістіану на відкриття цегельного заводу в містечку Надвірна Станиславівського воєводства, 1922–1928». – 14 арк.
982. ДАІФО. – Ф. 262 «Станиславівський інспекторат праці 45 округу, 1921–1939», оп. 1, од. зб. 192 «Листування з фірмою «Зетпероль» про стан техніки безпеки на лісопильному заводі в м. Надвірна Надвірнянського повіту, 1922–1929». – 5 арк.
983. ДАІФО. – Ф. 262 «Станиславівський інспекторат праці 45 округу, 1921–1939», оп. 1, од. зб. 202 «Статут професійного союзу робітників видобувної і нафтової промисловості, листування з Головним правлінням про реєстрацію відділення союзу в селі Слобода Рунгурська Печеніжинського повіту, 1923». – 11 арк.
984. ДАІФО. – Ф. 262 «Станиславівський інспекторат праці 45 округу, 1921–1939», оп. 1, од. зб. 213 «Акти обстеження шкіряного заводу Самуїла Кернера в селі Кути Косівського повіту, 1923–1927». – 7 арк.
985. ДАІФО. – Ф. 262 «Станиславівський інспекторат праці 45 округу, 1921–1939», оп. 1, од. зб. 227 «Технічний опис і план склозаводу в селі Майдан Середній, листування про використання восьмигодинного робочого дня, про антисанітарний стан на заводі, 1923–1938». – 55 арк.
986. ДАІФО. – Ф. 262 «Станиславівський інспекторат праці 45 округу, 1921–1939», оп. 1, од. зб. 232 «Листування з адміністрацією державного лісопильного заводу в селі Кути про використання робітників понад восьмигодинний робочий день, про стан техніки безпеки на заводі, 1923–1939». – 66 арк.
987. ДАІФО. – Ф. 262 «Станиславівський інспекторат праці 45 округу, 1921–

1939», оп. 1, од. зб. 233 «Листування з Надвірнянським міським судом про використання робітників понад восьмигодинний робочий день, про стан техніки безпеки на лісопильному заводі в селі Рафайлова Надвірнянського повіту, 1923–1934». – 32 арк.

988. ДАІФО. – Ф. 262 «Станиславівський інспекторат праці 45 округу, 1921–1939», оп. 1, од. зб. 247 «Листування з Косівським повітовим старостою про видачу дозволу на відкриття майстерень по вичинці шкіри в с. Кути Косівського повіту, 1923–1927». – 103 арк.

989. ДАІФО. – Ф. 262 «Станиславівський інспекторат праці 45 округу, 1921–1939», оп. 1, од. зб. 265 «Листування з Надвірнянським повітовим староством про затвердження проекту обладнання нафтопромислу «Лиманова» в с. Пасічна Надвірнянського повіту, 1923–1932». – 95 арк.

990. ДАІФО. – Ф. 262 «Станиславівський інспекторат праці 45 округу, 1921–1939», оп. 1, од. зб. 266 «Листування з Надвірнянським повітовим староством про затвердження проекту будівництва нафтопроводу фірми «Франко-Полоне» в с. Биткові, 1923–1932». – 32 арк.

991. ДАІФО. – Ф. 262 «Станиславівський інспекторат праці 45 округу, 1921–1939», оп. 1, од. зб. 275 «Листування з Головним інспекторатом праці про реєстрацію відділення професійного союзу робітників видобувної і нафтової промисловості в селі Москалівка Косівського повіту, 1923–1926». – 3 арк.

992. ДАІФО. – Ф. 262 «Станиславівський інспекторат праці 45 округу, 1921–1939», оп. 1, од. зб. 276 «Листування з Ланчинським відділенням професійного союзу робітників видобувної і нафтової промисловості про його реєстрацію, 1923–1926». – 5 арк.

993. ДАІФО. – Ф. 262 «Станиславівський інспекторат праці 45 округу, 1921–1939», оп. 1, од. зб. 277 «Листування з Космацьким відділенням професійного союзу робітників видобувної і нафтової промисловості про його реєстрацію, 1923–1926». – 4 арк.

994. ДАІФО. – Ф. 262 «Станиславівський інспекторат праці 45 округу, 1921–

1939», оп. 1, од. зб. 278 «Листування з Пасічнянським відділенням професійного союзу робітників видобувної і нафтової промисловості про його реєстрацію, 1923–1926». – 4 арк.

995. ДАІФО. – Ф. 262 «Станиславівський інспекторат праці 45 округу, 1921–1939», оп. 1, од. зб. 296 «Відомості Косівської повітової каси соціального забезпечення про кількість нещасних випадків на промислових підприємствах, 1924–1929». – 61 арк.

996. ДАІФО. – Ф. 262 «Станиславівський інспекторат праці 45 округу, 1921–1939», оп. 1, од. зб. 321 «Списки робітників, потерпілих від нещасних випадків на промислових підприємствах Надвірнянського повіту, 1924–1931». – 207 арк.

997. ДАІФО. – Ф. 262 «Станиславівський інспекторат праці 45 округу, 1921–1939», оп. 1, од. зб. 340 «Донесення власників лісопильних заводів про нещасні випадки на виробництві, 1925». – 22 арк.

998. ДАІФО. – Ф. 262 «Станиславівський інспекторат праці 45 округу, 1921–1939», оп. 1, од. зб. 346 «Листування з Делятинським повітовим судом про використання робітників понад восьмигодинний робочий день, про стан техніки безпеки, про затвердження правил внутрішнього розпорядку, про стан техніки безпеки на лісопильному заводі Шафера в с. Татарів Надвірнянського повіту, 1925–1931». – 48 арк.

999. ДАІФО. – Ф. 262 «Станиславівський інспекторат праці 45 округу, 1921–1939», оп. 1, од. зб. 357 «Статут професійного союзу робітників шкіряної промисловості і листування з Головним правлінням про реєстрацію відділення союзу в с. Кути Косівського повіту, 1926–1932». – 24 арк.

1000. ДАІФО. – Ф. 262 «Станиславівський інспекторат праці 45 округу, 1921–1939», оп. 1, од. зб. 360 «Статут професійного союзу робітників легкої промисловості і листування з Головним правлінням про реєстрацію відділення союзу в м. Косові, 1926». – 8 арк.

1001. ДАІФО. – Ф. 262 «Станиславівський інспекторат праці 45 округу, 1921–1939», оп. 1, од. зб. 361 «Статут професійного союзу робітників текстильної

промисловості і листування з Головним правлінням про реєстрацію відділення союзу в м. Косові, 1926–1927». – 21 арк.

1002. ДАІФО. – Ф. 262 «Станиславівський інспекторат праці 45 округу, 1921–1939», оп. 1, од. зб. 441 «Листування з Надвірнянським повітовим староством про видачу дозволу фірмі «Веклич і Клива» на будівництво цегельного заводу в Делятині Надвірнянського повіту Станиславівського воєводства, 1926–1933». – 15 арк.

1003. ДАІФО. – Ф. 262 «Станиславівський інспекторат праці 45 округу, 1921–1939», оп. 1, од. зб. 488 «Технічний опис і план лісопильного заводу Яр Чонаса і листування з Делятинським повітовим судом про використання робітників понад восьмигодинний робочий день, про стан техніки безпеки заводу, 1927–1939». – 189 арк.

1004. ДАІФО. – Ф. 262 «Станиславівський інспекторат праці 45 округу, 1921–1939», оп. 1, од. зб. 528 «Акт обстеження і листування про стан техніки безпеки на лісопильному заводі Фрідфертіг в селі Делятин Надвірнянського повіту, 1928–1939». – 66 арк.

1005. ДАІФО. – Ф. 262 «Станиславівський інспекторат праці 45 округу, 1921–1939», оп. 1, од. зб. 742 «Акт обстеження і листування з Львівським окружним інспекторатом праці про збільшення робочого дня на Державному лісопильному заводі в селі Делятин Надвірнянського повіту, 1932–1939». – 110 арк.

1006. ДАІФО. – Ф. 262 «Станиславівський інспекторат праці 45 округу, 1921–1939», оп. 1, од. зб. 743 «Акт обстеження лісопильного заводу фірми «Микуличин» в селі Ділок Надвірнянського повіту, 1932». – 3 арк.

1007. ДАІФО. – Ф. 262 «Станиславівський інспекторат праці 45 округу, 1921–1939», оп. 1, од. зб. 752 «Характеристика стану цукрового заводу в м. Городенка, 1932». – 19 арк.

1008. ДАІФО. – Ф. 262 «Станиславівський інспекторат праці 45 округу, 1921–1939», оп. 1, од. зб. 1070 «Листування з адміністрацією Державного

лісопильного заводу в с. Микуличин про затвердження правил внутрішнього трудового розпорядку, про стан техніки безпеки на заводі, 1936–1939». – 52 арк.

1009. ДАІФО. – Ф. 369 «Станиславівський міжкомунальний союз по курортно-туристичним сплавам «Карпати Східні, 1936–1939», оп. 1, од. зб. 8 «Місячні плани роботи воєводського товариства «Східні Карпати», 1937–1938 рр.». – 16 арк.

1010. ДАІФО. – Ф. 369 «Станиславівський міжкомунальний союз по курортно-туристичним сплавам «Карпати Східні, 1936–1939», оп. 1, од. зб. 12 «Список курортних пансіонів з поділом на категорії, 1937 р.». – 27 арк.

1011. ДАІФО. – Ф. 369 «Станиславівський міжкомунальний союз по курортно-туристичним сплавам «Карпати Східні, 1936–1939», оп. 1, од. зб. 15 «Збірник лекцій про курортні місцевості Станиславівського воєводства». – 154 арк.

1012. ДАІФО. – Ф. 369 «Станиславівський міжкомунальний союз по курортно-туристичним сплавам «Карпати Східні, 1936–1939», оп. 1, од. зб. 17 «Листування з закладами про виписку туристичних журналів і книг. Оголошення про зміни в русі пасажирських поїздів в напрямку курортних місцевостей, 1937 р.». – 160 арк.

1013. ДАІФО. – Ф. 369 «Станиславівський міжкомунальний союз по курортно-туристичним сплавам «Карпати Східні, 1936–1939», оп. 1, од. зб. 25 «Звіти про роботу інструкторів товариства «Східні Карпати», 1938–1939 рр.». – 170 арк.

1014. ДАІФО. – Ф. 370 «Експозитура головного правління Товариства приятелів Гуцульщини у м. Станиславів Станиславівського повіту Станиславівського воєводства», оп. 1, од. зб. 1 «Протоколи зборів членів туристичної і господарської секцій Станиславівської експозитури «Приятелі Гуцульщини» і замітка «Про освоєння полонин Станиславівського воєводства», 1933–1934 рр.». – 31 арк.

1015. ДАІФО. – Ф. 370 «Експозитура головного правління Товариства приятелів Гуцульщини у м. Станиславів Станиславівського повіту

Станиславівського воєводства», оп. 1, од. зб. 9 «Протоколи зборів і засідань правління Надвірнянського відділення експозитури Товариства «Друзі Гуцульщини». – 46 арк.

1016. ДАІФО. – Ф. 370 «Експозитура головного правління Товариства приятелів Гуцульщини у м. Станиславів Станиславівського повіту Станиславівського воєводства», оп. 1, од. зб. 17 «Листування головного правління товариства «Приятелі Гуцульщини» з Станиславівською воєводською дирекцією про відпуск кредитів на розвиток туризму на Гуцульщині, 1934–1935 рр.». – 142 арк.

1017. ДАІФО. – Ф. 370 «Експозитура головного правління Товариства приятелів Гуцульщини у м. Станиславів Станиславівського повіту Станиславівського воєводства», оп. 1, од. зб. 18 «Листування головного правління товариства «Приятелі Гуцульщини» про будівництво музею в с. Жаб'я Косівського повіту, 1934 р.». – 25 арк.

1018. ДАІФО. – Ф. 370 «Експозитура головного правління Товариства приятелів Гуцульщини у м. Станиславів Станиславівського повіту Станиславівського воєводства», оп. 1, од. зб. 30 «Звіт про діяльність головного правління товариства «Приятелі Гуцульщини», 1936 р.». – 40 арк.

1019. ДАІФО. – Ф. 370 «Експозитура головного правління Товариства приятелів Гуцульщини у м. Станиславів Станиславівського повіту Станиславівського воєводства», оп. 1, од. зб. 37 «Листування з Міністерством комунікації і головним управлінням товариства «Приятелі Гуцульщини» про розвиток туризму і курортних місцевостей в Карпатах, 1936 р.». – 74 арк.

1020. ДАІФО. – Ф. 370 «Експозитура головного правління Товариства приятелів Гуцульщини у м. Станиславів Станиславівського повіту Станиславівського воєводства», оп. 1, од. зб. 42 «Статут товариства «Приятелі Гуцульщини». – 25 арк.

1021. ДАІФО. – Ф. Р–1576 «Спогади старих більшовиків, бувших членів КПЗУ і інших громадян з історії місцевого краю, 1965–1968, 1972–1988», оп. 1, од. зб.

307 «Довідки організацій, установ, сільських рад, громадських організацій з історії місцевого краю, 1965–1968, 1972–1988». – 37 арк.

1022. Домашній архів родини Клапчуків (далі – ДАРК). – Ф. 4 «Установи Делятинщини», оп. 4 «Церкви й сектанство на Делятинщині», од. зб. 9 «Церковні будинки на Делятинщині».

1023. ДАРК. – Ф. 4 «Установи Делятинщини», оп. 6 «Політичні партії та організації Делятинщини», од. зб. 1 «Загальнополітичні справи в 1848–1918 роках».

1024. ДАРК. – Ф. 4 «Установи Делятинщини», оп. 6 «Політичні партії та організації Делятинщини», од. зб. 3 «Народовці Делятинщини в 1890–1918 роках».

1025. ДАРК. – Ф. 4 «Установи Делятинщини», оп. 6 «Політичні партії та організації Делятинщини», од. зб. 4 «Радикальний рух, молодіжні товариства «Січ» на Делятинщині в 1900–1918 роках».

1026. ДАРК. – Ф. 4 «Установи Делятинщини», оп. 6 «Політичні партії та організації Делятинщини», од. зб. 9 «Підпільна націоналістична організація в 1919–1939 роках».

1027. ДАРК. – Ф. 4 «Установи Делятинщини», оп. 6 «Політичні партії та організації Делятинщини», од. зб. 10 «Комуністична партія Західної України в 1919–1939 роках».

1028. ДАРК. – Ф. 4 «Установи Делятинщини», оп. 17 «Будівельні установи й підприємці», од. зб. 12 «Будівництво житлових та господарських споруд населення Делятинщини в 1919–1939 рр.».

1029. ДАРК. – Ф. 5 «Побут і заняття населення Делятинщини», оп. 2 «Житло й господарські споруди на Делятинщині», од. зб. 1 «Найстарші житла населення Делятинщини».

1030. ДАРК. – Ф. 5 «Побут і заняття населення Делятинщини», оп. 2 «Житло й господарські споруди на Делятинщині», од. зб. 2 «Житло населення Делятинщини ХІХ – початку ХХ ст.».

1031. ДАРК. – Ф. 5 «Побут і заняття населення Делятинщини», оп. 2 «Житло й господарські споруди на Делятинщині», од. зб. 3 «Житло населення Делятинщини в 1919–1939 рр.».

1032. ДАРК. – Ф. 5 «Побут і заняття населення Делятинщини», оп. 2 «Житло й господарські споруди на Делятинщині», од. зб. 5 «Гражди на Делятинщині».

1033. ДАРК. – Ф. 5 «Побут і заняття населення Делятинщини», оп. 2 «Житло й господарські споруди на Делятинщині», од. зб. 6 «Композиції господарських будинків на відкритих пдвір'ях до 1940–х рр.».

1034. ДАРК. – Ф. 5 «Побут і заняття населення Делятинщини», оп. 2 «Житло й господарські споруди на Делятинщині», од. зб. 8 «Стайні, хліви та курники в ХХ – ХІХ ст.».

1035. ДАРК. – Ф. 5 «Побут і заняття населення Делятинщини», оп. 2 «Житло й господарські споруди на Делятинщині», од. зб. 9 «Стодоли й обороги на Делятинщині».

1036. ДАРК. – Ф. 5 «Побут і заняття населення Делятинщини», оп. 2 «Житло й господарські споруди на Делятинщині», од. зб. 10 «Комори й пивниці на Делятинщині».

1037. ДАРК. – Ф. 5 «Побут і заняття населення Делятинщини», оп. 2 «Житло й господарські споруди на Делятинщині», од. зб. 12 «Плоти, штахетники й паркани на Делятинщині».

1038. ДАРК. – Ф. 5 «Побут і заняття населення Делятинщини», оп. 2 «Житло й господарські споруди на Делятинщині», од. зб. 13 «Перелази, фіртки, ворота й брами на Делятинщині».

1039. ДАРК. – Ф. 5 «Побут і заняття населення Делятинщини», оп. 2 «Житло й господарські споруди на Делятинщині», од. зб. 14 «Хатні печі й кухні та кухонний посуд».

1040. ДАРК. – Ф. 5 «Побут і заняття населення Делятинщини», оп. 6 «Заняття населення Делятинщини тваринництвом», од. зб. 2 «Випас худоби на полонинах Делятинщини до 1939 р.».

1041. ДАРК. – Ф. 5 «Побут і заняття населення Делятинщини до 1940–х рр.», оп. 8 «Заняття населення Делятинщини ремеслами», од. зб. 5 «Столярство й склярство на Делятинщині до 1939 р.».

1042. ДАРК. – Ф. 5 «Побут і заняття населення Делятинщини», оп. 8 «Заняття населення Делятинщини ремеслами», од. зб. 11 «Кравецтво, ткацтво й плетення на Делятинщині до 1939 р.».

1043. ДАРК. – Ф. 6 «Культура населення Делятинщини до 1940–х рр.», оп. 4 «Різьба населення Делятинщини», од. зб. 1 «Загальні відомості про різьбярство на Делятинщині».

1044. ДАРК. – Ф. 6 «Культура населення Делятинщини до 1940–х рр.», оп. 4 «Різьба населення Делятинщини», од. зб. 2 «Різьблені сволоки та одвірки роботи невідомих майстрів».

1045. ДАРК. – Ф. 6 «Культура населення Делятинщини до 1940–х рр.», оп. 4 «Різьба населення Делятинщини», од. зб. 14 «Майстер скрипок Ф.Гарилюк (1873–1950) з Ворохти та С.Петруняк (1850–1942) з Добротова».

1046. ДАРК. – Ф. 6 «Культура населення Делятинщини до 1940–х рр.», оп. 5 «Кераміка населення Делятинщини», од. зб. 1 «Гончарські вироби з Косова та Кут на Делятинщині».

1047. ДАРК. – Ф. 6 «Культура населення Делятинщини до 1940–х рр.», оп. 7 «Вишивання населення Делятинщини», од. зб. 1 «Загальні дані про вишивки Делятинщини».

1048. ДАРК. – Ф. 6 «Культура населення Делятинщини до 1940–х рр.», оп. 7 «Вишивання населення Делятинщини», од. зб. 9 «Виготовлення плетінок і герданів на Делятинщині».

1049. ДАРК. – Ф. 6 «Культура населення Делятинщини до 1940–х рр.», оп. 8 «Кушнірство на Делятинщині», од. зб. 1 «Загальні відомості про кушнірство на Делятинщині».

1050. ДАРК. – Ф. 6 «Культура населення Делятинщини до 1940–х рр.», оп. 8 «Кушнірство на Делятинщині», од. зб. 8 «Типи вишиваних кептарів на

Делятинщині».

1051. ДАРК. – Ф. 6 «Культура населення Делятинщини до 1940–х рр.», оп. 9 «Різьба населення Делятинщини», од. зб. 2 «Писанкарі з Микуличина й Ворохти».

1052. ДАРК. – Ф. 6 «Культура населення Делятинщини до 1940–х рр.», оп. 9 «Різьба населення Делятинщини», од. зб. 3 «Писанкарі з Чорного Поток».

1053. ДАРК. – Ф. 6 «Культура населення Делятинщини до 1940–х рр.», оп. 10 «Каменярство на Делятинщині», од. зб. 1 «Загальні відомості про каменярство на Делятинщині».

1054. ДАРК. – Ф. 6 «Культура населення Делятинщини до 1940–х рр.», оп. 11 «Вироби зі шкіри на Делятинщині», од. зб. 1 «Загальні дані про вироби зі шкіри на Делятинщині».

1055. ДАРК. – Ф. 11 «Документи М.Клапчука та його роду», оп. 9 «Рукописні наукові роботи М.Клапчука», од. зб. 10 «Політичні партії та організації Гуцульщини та Покуття», арк. 1–16.

1056. Записки майстра тартаку Данила Бояна.

1057. Львівська національна наукова бібліотека України імені В.Стефаника НАН України (надалі – ЛННБУ НАНУ), відділ рукописів. – Ф. 26, спр. 51/І, арк. 151.

1058. Музей Делятинського лісокомбінату. – № 557.

1059. Центральний державний історичний архів у Львові (надалі – ЦДІАЛ). – Ф. 1 «Белзький гродський суд, м. Белз, Белзького воєводства, 1462–1783», оп. 1, од. зб. 528 «Чистова книга декретів, 1650». – 1270 арк.

1060. ЦДІАЛ. – Ф. 5 «Галицький гродський суд, м. Галич, Галицької землі, Руського воєводства, 1435–1783», оп. 1, од. зб. 59 «Чистова книга вписів, 1684–1687». – 594 арк.

1061. ЦДІАЛ. – Ф. 5 «Галицький гродський суд, м. Галич, Галицької землі, Руського воєводства, 1435–1783», оп. 1, од. зб. 142 «Чистова книга донесень, 1650». – 950 арк.

1062. ЦДІАЛ. – Ф. 5 «Галицький гродський суд, м. Галич, Галицької землі, Руського воєводства, 1435–1783», оп. 1, од. зб. 171 «Чистова книга донесень, 1671». – 1328 арк.
1063. ЦДІАЛ. – Ф. 5 «Галицький гродський суд, м. Галич, Галицької землі, Руського воєводства. 1435–1783», оп. 1, од. зб. 197 «Чистова книга донесень, 1700–1701». – 2310 арк.
1064. ЦДІАЛ. – Ф. 5 «Галицький гродський суд, м. Галич, Галицької землі, Руського воєводства, 1435–1783», оп. 1, од. зб. 220 «Чистова книга донесень, 1722». – 2440 арк.
1065. ЦДІАЛ. – Ф. 19 «Йосифінська метрика, 1785–1788», оп. VI, од. зб. 56 «Надвірна».
1066. ЦДІАЛ. – Ф. 19 «Йосифінська метрика, 1785–1788», оп. VI, од. зб. 57 «Ключів Малий».
1067. ЦДІАЛ. – Ф. 19 «Йосифінська метрика, 1785–1788», оп. VI, од. зб. 58 «Чорний Потік».
1068. ЦДІАЛ. – Ф. 19 «Йосифінська метрика, 1785–1788», оп. VI, од. зб. 59 «Чорні Ослави».
1069. ЦДІАЛ. – Ф. 19 «Йосифінська метрика, 1785–1788», оп. VI, од. зб. 60 «Білі Ослави».
1070. ЦДІАЛ. – Ф. 19 «Йосифінська метрика, 1785–1788», оп. VI, од. зб. 61 «Добротів».
1071. ЦДІАЛ. – Ф. 19 «Йосифінська метрика, 1785–1788», оп. VI, од. зб. 62 «Лосва».
1072. ЦДІАЛ. – Ф. 19 «Йосифінська метрика, 1785–1788», оп. VI, од. зб. 63 «Ямна».
1073. ЦДІАЛ. – Ф. 19 «Йосифінська метрика, 1785–1788», оп. VI, од. зб. 64 «Дора», «Яремче».
1074. ЦДІАЛ. – Ф. 19 «Йосифінська метрика, 1785–1788», оп. VI, од. зб. 65 «Заріччя».

1075. ЦДІАЛ. – Ф. 19 «Йосифінська метрика, 1785–1788», оп. VI, од. зб. 66
«Делятин», «Луг».
1076. ЦДІАЛ. – Ф. 19 «Йосифінська метрика, 1785–1788», оп. VI, од. зб. 67
«Красна».
1077. ЦДІАЛ. – Ф. 19 «Йосифінська метрика, 1785–1788», оп. VI, од. зб. 68
«Ланчин».
1078. ЦДІАЛ. – Ф. 19 «Йосифінська метрика, 1785–1788», оп. VI, од. зб. 72
«Баня Княждвірська», «Княждвір».
1079. ЦДІАЛ. – Ф. 19 «Йосифінська метрика, 1785–1788», оп. VI, од. зб. 73
«Баня Свірська», «Битків».
1080. ЦДІАЛ. – Ф. 19 «Йосифінська метрика, 1785–1788», оп. VI, од. зб. 74
«Зелена» (Надвірнянський повіт).
1081. ЦДІАЛ. – Ф. 19 «Йосифінська метрика, 1785–1788», оп. VI, од. зб. 75
«Пасічна».
1082. ЦДІАЛ. – Ф. 19 «Йосифінська метрика, 1785–1788», оп. VI, од. зб. 76
«Пнів».
1083. ЦДІАЛ. – Ф. 19 «Йосифінська метрика, 1785–1788», оп. VI, од. зб. 77
«Стримба».
1084. ЦДІАЛ. – Ф. 19 «Йосифінська метрика, 1785–1788», оп. VI, од. зб. 80
«Микуличин».
1085. ЦДІАЛ. – Ф. 19 «Йосифінська метрика, 1785–1788», оп. VI, од. зб. 81
«Яблуниця» (Надвірнянський повіт).
1086. ЦДІАЛ. – Ф. 19 «Йосифінська метрика, 1785–1788», оп. VI, од. зб. 82
«Березів Нижній».
1087. ЦДІАЛ. – Ф. 19 «Йосифінська метрика, 1785–1788», оп. VI, од. зб. 83
«Гнилиця», «Текуча».
1088. ЦДІАЛ. – Ф. 19 «Йосифінська метрика, 1785–1788», оп. VI, од. зб. 84
«Баня-Березів», «Лючки».
1089. ЦДІАЛ. – Ф. 19 «Йосифінська метрика, 1785–1788», оп. VI, од. зб. 85

«Березів Вижний».

1090. ЦДІАЛ. – Ф. 19 «Йосифінська метрика, 1785–1788», оп. VI, од. зб. 175

«Майдан Горішній».

1091. ЦДІАЛ. – Ф. 19 «Йосифінська метрика, 1785–1788», оп. VI, од. зб. 176

«Глинки», «Майдан Середній».

1092. ЦДІАЛ. – Ф. 19 «Йосифінська метрика, 1785–1788», оп. VI, од. зб. 221

«Кути».

1093. ЦДІАЛ. – Ф. 19 «Йосифінська метрика, 1785–1788», оп. VI, од. зб. 222

«Рожен Малий».

1094. ЦДІАЛ. – Ф. 19 «Йосифінська метрика, 1785–1788», оп. VI, од. зб. 223

«Тюдів».

1095. ЦДІАЛ. – Ф. 19 «Йосифінська метрика, 1785–1788», оп. VI, од. зб. 224

«Ростоки» (Косівський повіт).

1096. ЦДІАЛ. – Ф. 19 «Йосифінська метрика, 1785–1788», оп. VI, од. зб. 225

«Рожен Великий».

1097. ЦДІАЛ. – Ф. 19 «Йосифінська метрика, 1785–1788», оп. VI, од. зб. 226

«Білоберізка».

1098. ЦДІАЛ. – Ф. 19 «Йосифінська метрика, 1785–1788», оп. VI, од. зб. 227

«Хороцева».

1099. ЦДІАЛ. – Ф. 19 «Йосифінська метрика, 1785–1788», оп. VI, од. зб. 228

«Бервінкова».

1100. ЦДІАЛ. – Ф. 19 «Йосифінська метрика, 1785–1788», оп. VI, од. зб. 229

«Устеріки».

1101. ЦДІАЛ. – Ф. 19 «Йосифінська метрика, 1785–1788», оп. VI, од. зб. 230

«Довгополе».

1102. ЦДІАЛ. – Ф. 19 «Йосифінська метрика, 1785–1788», оп. VI, од. зб. 231

«Стебне».

1103. ЦДІАЛ. – Ф. 19 «Йосифінська метрика, 1785–1788», оп. VI, од. зб. 232

«Красноїля».

1104. ЦДІАЛ. – Ф. 19 «Йосифінська метрика, 1785–1788», оп. VI, од. зб. 233
«Перехресне».
1105. ЦДІАЛ. – Ф. 19 «Йосифінська метрика, 1785–1788», оп. VI, од. зб. 234
«Голови».
1106. ЦДІАЛ. – Ф. 19 «Йосифінська метрика, 1785–1788», оп. VI, од. зб. 235
«Ферескуля».
1107. ЦДІАЛ. – Ф. 19 «Йосифінська метрика, 1785–1788», оп. VI, од. зб. 236
«Яблуниця» (Косівський повіт).
1108. ЦДІАЛ. – Ф. 19 «Йосифінська метрика, 1785–1788», оп. VI, од. зб. 237
«Гринява».
1109. ЦДІАЛ. – Ф. 19 «Йосифінська метрика, 1785–1788», оп. VI, од. зб. 238
«Полянки».
1110. ЦДІАЛ. – Ф. 19 «Йосифінська метрика, 1785–1788», оп. VI, од. зб. 239
«Кути Старі».
1111. ЦДІАЛ. – Ф. 19 «Йосифінська метрика, 1785–1788», оп. VI, од. зб. 240
«Кобаки».
1112. ЦДІАЛ. – Ф. 19 «Йосифінська метрика, 1785–1788», оп. VI, од. зб. 241
«Рибно».
1113. ЦДІАЛ. – Ф. 19 «Йосифінська, 1785–188 метрика», оп. VI, од. зб. 242
«Слобідка».
1114. ЦДІАЛ. – Ф. 19 «Йосифінська метрика, 1785–1788», оп. VI, од. зб. 243
«Ясенів Горішній».
1115. ЦДІАЛ. – Ф. 19 «Йосифінська метрика, 1785–1788», оп. VI, од. зб. 244
«Рожнів».
1116. ЦДІАЛ. – Ф. 19 «Йосифінська метрика, 1785–1788», оп. VI, од. зб. 245
«Новоселиця».
1117. ЦДІАЛ. – Ф. 19 «Йосифінська метрика, 1785–1788», оп. VI, од. зб. 246
«Жаб'є».
1118. ЦДІАЛ. – Ф. 19 «Йосифінська метрика, 1785–1788», оп. VI, од. зб. 247

«Сопів».

1119. ЦДІАЛ. – Ф. 19 «Йосифінська метрика, 1785–1788», оп. VI, од. зб. 252

«Печеніжин».

1120. ЦДІАЛ. – Ф. 19 «Йосифінська метрика, 1785–1788», оп. VI, од. зб. 253

«Молодятин».

1121. ЦДІАЛ. – Ф. 19 «Йосифінська метрика, 1785–1788», оп. VI, од. зб. 254

«Марківка».

1122. ЦДІАЛ. – Ф. 19 «Йосифінська метрика, 1785–1788», оп. VI, од. зб. 255

«Слобода Рунгурська».

1123. ЦДІАЛ. – Ф. 19 «Йосифінська метрика, 1785–1788», оп. VI, од. зб. 256

«Рунгури».

1124. ЦДІАЛ. – Ф. 19 «Йосифінська метрика, 1785–1788», оп. VI, од. зб. 257

«Саджавка».

1125. ЦДІАЛ. – Ф. 19 «Йосифінська метрика, 1785–1788», оп. VI, од. зб. 266

«Люча».

1126. ЦДІАЛ. – Ф. 19 «Йосифінська метрика, 1785–1788», оп. VI, од. зб. 267

«Яблунів».

1127. ЦДІАЛ. – Ф. 19 «Йосифінська метрика, 1785–1788», оп. VI, од. зб. 268

«Ковалівка», «Стопчатів».

1128. ЦДІАЛ. – Ф. 19 «Йосифінська метрика, 1785–1788», оп. VI, од. зб. 270

«Мишин».

1129. ЦДІАЛ. – Ф. 19 «Йосифінська метрика, 1785–1788», оп. VI, од. зб. 271

«Акришори».

1130. ЦДІАЛ. – Ф. 19 «Йосифінська метрика, 1785–1788», оп. VI, од. зб. 272

«Космач».

1131. ЦДІАЛ. – Ф. 19 «Йосифінська метрика, 1785–1788», оп. VI, од. зб. 273

«Слобідка Лісна».

1132. ЦДІАЛ. – Ф. 19 «Йосифінська метрика, 1785–1788», оп. VI, од. зб. 274

«Годи».

1133. ЦДІАЛ. – Ф. 19 «Йосифінська метрика, 1785–1788», оп. VI, од. зб. 276 «Вербіж Нижній».
1134. ЦДІАЛ. – Ф. 19 «Йосифінська метрика, 1785–1788», оп. VI, од. зб. 279 «Бабин», «Вербовець», «Город», «Косів», «Косів Старий», «Москалівка», «Смодна», «Черганівка».
1135. ЦДІАЛ. – Ф. 19 «Йосифінська метрика, 1785–1788», оп. VI, од. зб. 280 «Яворів».
1136. ЦДІАЛ. – Ф. 19 «Йосифінська метрика, 1785–1788», оп. VI, од. зб. 281 «Річка».
1137. ЦДІАЛ. – Ф. 19 «Йосифінська метрика, 1785–1788», оп. VI, од. зб. 282 «Хімчин».
1138. ЦДІАЛ. – Ф. 19 «Йосифінська метрика, 1785–1788», оп. VI, од. зб. 283 «Соколівка».
1139. ЦДІАЛ. – Ф. 19 «Йосифінська метрика, 1785–1788», оп. VI, од. зб. 284 «Криворівня».
1140. ЦДІАЛ. – Ф. 19 «Йосифінська метрика, 1785–1788», оп. VI, од. зб. 286 «Вибранівка», «Пістинь».
1141. ЦДІАЛ. – Ф. 19 «Йосифінська метрика, 1785–1788», оп. VI, од. зб. 287 «Микитинці».
1142. ЦДІАЛ. – Ф. 19 «Йосифінська метрика, 1785–1788», оп. VI, од. зб. 288 «Уторопи».
1143. ЦДІАЛ. – Ф. 19 «Йосифінська метрика, 1785–1788», оп. VI, од. зб. 289 «Шешори».
1144. ЦДІАЛ. – Ф. 19 «Йосифінська метрика, 1785–1788», оп. VI, од. зб. 290 «Брустури».
1145. ЦДІАЛ. – Ф. 19 «Йосифінська метрика, 1785–1788», оп. VI, од. зб. 291 «Прокурава».
1146. ЦДІАЛ. – Ф. 19 «Йосифінська метрика, 1785–1788», оп. VI, од. зб. 292 «Ключів Великий».

1147. ЦДІАЛ. – Ф. 19 «Йосифінська метрика, 1785–1788», оп. VI, од. зб. 293 «Вербіж Вижній».
1148. ЦДІАЛ. – Ф. 20 «Францисканська метрика, 1819–1820», оп. VI, од. зб. 103 «Велесниця Лісна», «Гута Шкляна», «Майдан Горішній».
1149. ЦДІАЛ. – Ф. 20 «Францисканська метрика, 1819–1820», оп. VI, од. зб. 104 «Боднарівка», «Глинки», «Майдан Середній», «Селиська».
1150. ЦДІАЛ. – Ф. 20 «Францисканська метрика, 1819–1820», оп. VI, од. зб. 123 «Надвірна».
1151. ЦДІАЛ. – Ф. 20 «Францисканська метрика, 1819–1820», оп. VI, од. зб. 124 «Білі Ослави».
1152. ЦДІАЛ. – Ф. 20 «Францисканська метрика, 1819–1820», оп. VI, од. зб. 125 «Делятин», «Луг».
1153. ЦДІАЛ. – Ф. 20 «Францисканська метрика, 1819–1820», оп. VI, од. зб. 126 «Добротів».
1154. ЦДІАЛ. – Ф. 20 «Францисканська метрика, 1819–1820», оп. VI, од. зб. 127 «Дора», «Яремче».
1155. ЦДІАЛ. – Ф. 20 «Францисканська метрика, 1819–1820», оп. VI, од. зб. 128 «Заріччя».
1156. ЦДІАЛ. – Ф. 20 «Францисканська метрика, 1819–1820», оп. VI, од. зб. 129 «Зелена» (Надвірнянський повіт).
1157. ЦДІАЛ. – Ф. 20 «Францисканська метрика, 1819–1820», оп. VI, од. зб. 130 «Красна».
1158. ЦДІАЛ. – Ф. 20 «Францисканська метрика, 1819–1820», оп. VI, од. зб. 131 «Ланчин».
1159. ЦДІАЛ. – Ф. 20 «Францисканська метрика, 1819–1820», оп. VI, од. зб. 132 «Лоева».
1160. ЦДІАЛ. – Ф. 20 «Францисканська метрика, 1819–1820», оп. VI, од. зб. 133 «Микуличин».
1161. ЦДІАЛ. – Ф. 20 «Францисканська метрика, 1819–1820», оп. VI, од. зб. 135

«Пасічна».

1162. ЦДІАЛ. – Ф. 20 «Францисканська метрика, 1819–1820», оп. VI, од. зб. 136

«Пнів».

1163. ЦДІАЛ. – Ф. 20 «Францисканська метрика, 1819–1820», оп. VI, од. зб. 137

«Саджавка».

1164. ЦДІАЛ. – Ф. 20 «Францисканська метрика, 1819–1820», оп. VI, од. зб. 138

«Стримба».

1165. ЦДІАЛ. – Ф. 20 «Францисканська метрика, 1819–1820», оп. VI, од. зб. 140

«Чорний Потік».

1166. ЦДІАЛ. – Ф. 20 «Францисканська метрика, 1819–1820», оп. VI, од. зб. 141

«Чорні Ослави».

1167. ЦДІАЛ. – Ф. 20 «Францисканська метрика, 1819–1820», оп. VI, од. зб. 142

«Яблуниця» (Надвірнянський повіт).

1168. ЦДІАЛ. – Ф. 20 «Францисканська метрика, 1819–1820», оп. VI, од. зб. 143

«Ямна».

1169. ЦДІАЛ. – Ф. 20 «Францисканська метрика, 1819–1820», оп. VI, од. зб. 171

«Битків».

1170. ЦДІАЛ. – Ф. 20 «Францисканська метрика, 1819–1820», оп. XI, од. зб. 17

«Жаб'є».

1171. ЦДІАЛ. – Ф. 20 «Францисканська метрика, 1819–1820», оп. XI, од. зб. 31

«Трач».

1172. ЦДІАЛ. – Ф. 20 «Францисканська метрика, 1819–1820», оп. XI, од. зб. 38

«Бабин», «Вербовець», «Город», «Косів», «Косів Старий», «Москалівка», «Смодна», «Черганівка».

1173. ЦДІАЛ. – Ф. 20 «Францисканська метрика, 1819–1820», оп. XI, од. зб. 39

«Річка».

1174. ЦДІАЛ. – Ф. 20 «Францисканська метрика, 1819–1820», оп. XI, од. зб. 40

«Соколівка».

1175. ЦДІАЛ. – Ф. 20 «Францисканська метрика, 1819–1820», оп. XI, од. зб. 41

«Яворів».

1176. ЦДІАЛ. – Ф. 20 «Францисканська метрика, 1819–1820», оп. XI, од. зб. 42
«Криворівня».

1177. ЦДІАЛ. – Ф. 20 «Францисканська метрика, 1819–1820», оп. XI, од. зб. 44
«Кути».

1178. ЦДІАЛ. – Ф. 20 «Францисканська метрика, 1819–1820», оп. XI, од. зб. 45
«Білоберізка».

1179. ЦДІАЛ. – Ф. 20 «Францисканська метрика, 1819–1820», оп. XI, од. зб. 46
«Бервінкова».

1180. ЦДІАЛ. – Ф. 20 «Францисканська метрика, 1819–1820», оп. XI, од. зб. 47
«Голови».

1181. ЦДІАЛ. – Ф. 20 «Францисканська метрика, 1819–1820», оп. XI, од. зб. 48
«Гринява».

1182. ЦДІАЛ. – Ф. 20 «Францисканська метрика, 1819–1820», оп. XI, од. зб. 49
«Довгополе».

1183. ЦДІАЛ. – Ф. 20 «Францисканська метрика, 1819–1820», оп. XI, од. зб. 50
«Красноїля».

1184. ЦДІАЛ. – Ф. 20 «Францисканська метрика, 1819–1820», оп. XI, од. зб. 51
«Кобаки».

1185. ЦДІАЛ. – Ф. 20 «Францисканська метрика, 1819–1820», оп. XI, од. зб. 52
«Кути Старі».

1186. ЦДІАЛ. – Ф. 20 «Францисканська метрика, 1819–1820», оп. XI, од. зб. 53
«Перехресне».

1187. ЦДІАЛ. – Ф. 20 «Францисканська метрика, 1819–1820», оп. XI, од. зб. 54
«Полянки».

1188. ЦДІАЛ. – Ф. 20 «Францисканська метрика, 1819–1820», оп. XI, од. зб. 55
«Рибно».

1189. ЦДІАЛ. – Ф. 20 «Францисканська метрика, 1819–1820», оп. XI, од. зб. 56
«Рожин Великий».

1190. ЦДІАЛ. – Ф. 20 «Францисканська метрика, 1819–1820», оп. XI, од. зб. 57
«Рожин Малий».
1191. ЦДІАЛ. – Ф. 20 «Францисканська метрика, 1819–1820», оп. XI, од. зб. 58
«Ростоки» (Косівський повіт).
1192. ЦДІАЛ. – Ф. 20 «Францисканська метрика, 1819–1820», оп. XI, од. зб. 59
«Слобідка».
1193. ЦДІАЛ. – Ф. 20 «Францисканська метрика, 1819–1820», оп. XI, од. зб. 60
«Стебне».
1194. ЦДІАЛ. – Ф. 20 «Францисканська метрика, 1819–1820», оп. XI, од. зб. 61
«Тюдів».
1195. ЦДІАЛ. – Ф. 20 «Францисканська метрика, 1819–1820», оп. XI, од. зб. 62
«Устеріки».
1196. ЦДІАЛ. – Ф. 20 «Францисканська метрика, 1819–1820», оп. XI, од. зб. 63
«Ферескуля».
1197. ЦДІАЛ. – Ф. 20 «Францисканська метрика, 1819–1820», оп. XI, од. зб. 64
«Яблуниця» (Косівський повіт).
1198. ЦДІАЛ. – Ф. 20 «Францисканська метрика, 1819–1820», оп. XI, од. зб. 84
«Печеніжин».
1199. ЦДІАЛ. – Ф. 20 «Францисканська метрика, 1819–1820», оп. XI, од. зб. 86
«Ключів Великий».
1200. ЦДІАЛ. – Ф. 20 «Францисканська метрика, 1819–1820», оп. XI, од. зб. 87
«ключів Малий».
1201. ЦДІАЛ. – Ф. 20 «Францисканська метрика, 1819–1820», оп. XI, од. зб. 88
«Баня Княждвірська», «Княждвір».
1202. ЦДІАЛ. – Ф. 20 «Францисканська метрика, 1819–1820», оп. XI, од. зб. 89
«Марківка».
1203. ЦДІАЛ. – Ф. 20 «Францисканська метрика, 1819–1820», оп. XI, од. зб. 90
«Молодятин».
1204. ЦДІАЛ. – Ф. 20 «Францисканська метрика, 1819–1820», оп. XI, од. зб. 92

«Рунгури».

1205. ЦДІАЛ. – Ф. 20 «Францисканська метрика, 1819–1820», оп. XI, од. зб. 93
«Слобода Рунгурська».

1206. ЦДІАЛ. – Ф. 20 «Францисканська метрика, 1819–1820», оп. XI, од. зб. 95
«Вибранівка», «Пістинь».

1207. ЦДІАЛ. – Ф. 20 «Францисканська метрика, 1819–1820», оп. XI, од. зб. 96
«Брустури».

1208. ЦДІАЛ. – Ф. 20 «Францисканська метрика, 1819–1820», оп. XI, од. зб. 97
«Микитинці».

1209. ЦДІАЛ. – Ф. 20 «Францисканська метрика, 1819–1820», оп. XI, од. зб. 98
«Уторопи».

1210. ЦДІАЛ. – Ф. 20 «Францисканська метрика, 1819–1820», оп. XI, од. зб. 99
«Хімчин».

1211. ЦДІАЛ. – Ф. 20 «Францисканська метрика, 1819–1820», оп. XI, од. зб. 100
«Шешори».

1212. ЦДІАЛ. – Ф. 20 «Францисканська метрика, 1819–1820», оп. XI, од. зб. 107
«Рожнів».

1213. ЦДІАЛ. – Ф. 20 «Францисканська метрика, 1819–1820», оп. XI, од. зб. 108
«Новоселиця».

1214. ЦДІАЛ. – Ф. 20 «Францисканська метрика, 1819–1820», оп. XI, од. зб. 110
«Слобідка Лісна».

1215. ЦДІАЛ. – Ф. 20 «Францисканська метрика, 1819–1820», оп. XI, од. зб. 112
«Сопів».

1216. ЦДІАЛ. – Ф. 20 «Францисканська метрика, 1819–1820», оп. XI, од. зб. 118
«Вербіж Вижній».

1217. ЦДІАЛ. – Ф. 20 «Францисканська метрика, 1819–1820», оп. XI, од. зб. 128
«Яблунів».

1218. ЦДІАЛ. – Ф. 20 «Францисканська метрика, 1819–1820», оп. XI, од. зб. 129
«Акришори».

1219. ЦДІАЛ. – Ф. 20 «Францисканська метрика, 1819–1820», оп. XI, од. зб. 130 «Баня-Березів», «Лючки».
1220. ЦДІАЛ. – Ф. 20 «Францисканська метрика, 1819–1820», оп. XI, од. зб. 131 «Березів Вижний».
1221. ЦДІАЛ. – Ф. 20 «Францисканська метрика, 1819–1820», оп. XI, од. зб. 132 «Березів Нижній».
1222. ЦДІАЛ. – Ф. 20 «Францисканська метрика, 1819–1820», оп. XI, од. зб. 134 «Космач».
1223. ЦДІАЛ. – Ф. 20 «Францисканська метрика, 1819–1820», оп. XI, од. зб. 135 «Люча».
1224. ЦДІАЛ. – Ф. 20 «Францисканська метрика, 1819–1820», оп. XI, од. зб. 136 «Мишин».
1225. ЦДІАЛ. – Ф. 20 «Францисканська метрика, 1819–1820», оп. XI, од. зб. 137 «Ковалівка», «Стопчатів».
1226. ЦДІАЛ. – Ф. 20 «Францисканська метрика, 1819–1820», оп. XI, од. зб. 138 «Баня Свірська», «Гнилиця», «Текуча».
1227. ЦДІАЛ. – Ф. 20 «Францисканська метрика, 1819–1820», оп. XI, од. зб. 139 «ясенів Горішній».
1228. ЦДІАЛ. – Ф. 20 «Францисканська метрика, 1819–1820», оп. XIX, од. зб. 40 «Ворохта».
1229. ЦДІАЛ. – Ф. 20 «Францисканська метрика, 1818–1868», оп. XX, од. зб. 316 «Донесення Надвірнянського податкового управління окружному управлінню про результати перевірки прибутків від лісових угідь Надвірнянської домінії. Надвірна». – 3 арк.
1230. ЦДІАЛ. – Ф. 20 «Францисканська метрика, 1818–1868», оп. XX, од. зб. 317 «Табель помірів і прибутків від державних лісових угідь Надвірнянської домінії. Лючки». – 30 арк.
1231. ЦДІАЛ. – Ф. 146 «Галицьке намісництво, м. Львів, 1772–1921», оп. 4, од. зб. 53 «Справа про будівництво шосейної дороги Делятин – Микуличин –

Угорський кордон, 1825–1830». – 74 арк.

1232. ЦДІАЛ. – Ф. 146 «Галицьке намісництво, м. Львів, 1772–1921», оп. 7, од. зб. 726 «Переписка з Надвірнянською палатою і адміністрацією державного майна і соляних шахт про збільшення виробництва і прискорення збуту солі, 1816». – 92 арк.

1233. ЦДІАЛ. – Ф. 146 «Галицьке намісництво, м. Львів, 1772–1921», оп. 23, од. зб. 1878 «Справа про будівництво залізничної вітки до фірми Кляйн в м. Делятин, 1912–1913». – 24 арк.

1234. ЦДІАЛ. – Ф. 146 «Галицьке намісництво, м. Львів, 1772–1921», оп. 25, од. зб. 5823 «Звіти про діяльність товариств «Локальбан Делятин – Коломия – Стефанівка в м. Львові, 1910». – 10 арк.

1235. ЦДІАЛ. – Ф. 146 «Галицьке намісництво, м. Львів, 1772–1921», оп. 25, од. зб. 6001. – 205 арк.

1236. ЦДІАЛ. – Ф. 146 «Галицьке намісництво, м. Львів, 1772–1921», оп. 58, од. зб. 2270 «Прохання засновників гімнастичних товариств «Січ» в місцевостях на літери «Д–Ж» про затвердження статутів, 1906». – 194 арк.

1237. ЦДІАЛ. – Ф. 146 «Галицьке намісництво, м. Львів, 1772–1921», оп. 58, од. зб. 2282 «Прохання засновників гімнастичних товариств «Січ» в місцевостях на літери «Г–З» про затвердження статутів, 1908». – 235 арк.

1238. ЦДІАЛ. – Ф. 146 «Галицьке намісництво, м. Львів, 1772–1921», оп. 59, од. зб. 480 «Статистичні звіти староств про наявність худоби, пригнаної на ринки в II кварталі 1908 р., 1908». – 117 арк.

1239. ЦДІАЛ. – Ф. 146 «Галицьке намісництво, м. Львів, 1772–1921», оп. 65, од. зб. 255 «Списки державних маєтків, розміщених на території Східної і Західної Галичини і Буковини, 1808». – 6 арк.

1240. ЦДІАЛ. – Ф. 146 «Галицьке намісництво, м. Львів, 1772–1921», оп. 66, од. зб. 222 «Листування з Станиславівським Окружним Управлінням і Митрополичою консисторією по питанню заснування початкової школи в Делятині, Ланчині, Красні, 1853–1858». – 37 арк.

1241. ЦДІАЛ. – Ф. 146 «Галицьке намісництво, м. Львів, 1772–1921», оп. 68, од. зб. 695 «Листування з Міністерством землеробства, староством в Косові про видачу концесії на сплав дерева рікою Черемош, 1880–1889». – 156 арк.
1242. ЦДІАЛ. – Ф. 146 «Галицьке намісництво, м. Львів, 1772–1921», оп. 68, од. зб. 3031 «Листування з Міністерством внутрішніх справ, староствами і ін. про організацію і порядок проведення базарів по продажу худоби в мм. Яблунів, Яворник, Ягельниця і ін. на букву «Я», 1873–1907». – 291 арк.
1243. ЦДІАЛ. – Ф. 146 «Галицьке намісництво, м. Львів, 1772–1921», оп. 70, од. зб. 1150 «Прохання мешканців Коломийського повіту на заснування товариства «Січ». Статути, 1901–1906». – 176 арк.
1244. ЦДІАЛ. – Ф. 146 «Галицьке намісництво, м. Львів, 1772–1921», оп. 70, од. зб. 1151 «Прохання мешканців Косівського повіту на заснування товариства «Січ». Статути, 1902–1907». – 526 арк.
1245. ЦДІАЛ. – Ф. 146 «Галицьке намісництво, м. Львів, 1772–1921», оп. 70, од. зб. 1153 «Прохання мешканців Надвірнянського повіту на заснування товариства «Січ». Статути, 1904». – 145 арк.
1246. ЦДІАЛ. – Ф. 146 «Галицьке намісництво, м. Львів, 1772–1921», оп. 70, од. зб. 1154 «Прохання мешканців Печеніжинського повіту на заснування товариства «Січ». Статути, 1902–1908». – 248 арк.
1247. ЦДІАЛ. – Ф. 146 «Галицьке намісництво, м. Львів, 1772–1921», оп. 85, од. зб. 1240 «Зведені таблиці про результати перепису населення та обліку худоби в місцевостях Галицького округу на 1781 рік, 1781–1782». – 17 арк.
1248. ЦДІАЛ. – Ф. 146 «Галицьке намісництво, м. Львів, 1772–1921», оп. 90, од. зб. 238 «Листування, рішення, донесення та інш. документи про скасування земельних повинностей та відшкодування збитків у зв'язку зі скасуванням панщини у Станиславівському, Коломийському, Бережанському і Золочівському округах, 1851». – 159 арк.
1249. ЦДІАЛ. – Ф. 159 «Галицька фінансова прокуратура, м. Львів, 1798–1804», оп. 9, од. зб. 2231 «Опис нерухомого майна. Відомості про прибутки церкви в с.

Делятин Станиславівського округу, 1799–1804». – 32 арк.

1250. ЦДІАЛ. – Ф. 159 «Галицька фінансова прокуратура, м. Львів, 1798–1804», оп. 9, од. зб. 2275 «Опис нерухомого майна. Відомості про прибутки церкви в с. Ланчин Станиславівського округу, 1799–1804». – 27 арк.

1251. ЦДІАЛ. – Ф. 159 «Галицька фінансова прокуратура, м. Львів, 1798–1804», оп. 9, од. зб. 2285 «Опис нерухомого майна. Відомості про прибутки церкви в с. Майдан Горішний Станиславівського округу, 1799–1804». – 16 арк.

1252. ЦДІАЛ. – Ф. 159 «Галицька фінансова прокуратура, м. Львів, 1798–1804», оп. 9, од. зб. 2297 «Опис нерухомого майна. Відомості про прибутки церкви в с. Микуличин Станиславівського округу, 1799–1803». – 35 арк.

1253. ЦДІАЛ. – Ф. 159 «Галицька фінансова прокуратура, м. Львів, 1798–1804», оп. 9, од. зб. 2350 «Опис нерухомого майна. Відомості про прибутки церкви в с. Саджавка Станиславівського округу, 1799–1803». – 27 арк.

1254. ЦДІАЛ. – Ф. 160 «Галицька крайова фінансова інспекція, м. Львів, 1850–1918», оп. 5, од. зб. 164 «Статистичні відомості про стан маєтків в м-ку Делятин, округ Станиславів, за 1868 р., 1869». – 102 арк.

1255. ЦДІАЛ. – Ф. 160 «Галицька крайова фінансова інспекція, м. Львів, 1850–1918», оп. 5, од. зб. 168 «Статистичні відомості про стан маєтків в м-ку Кути, округ Станиславів, за 1868 р., 1869». – 28 арк.

1256. ЦДІАЛ. – Ф. 160 «Галицька крайова фінансова інспекція, м. Львів, 1850–1918», оп. 5, од. зб. 171 «Статистичні відомості про стан маєтків в м-ку Печеніжин, округ Станиславів, за 1868 р., 1869». – 22 арк.

1257. ЦДІАЛ. – Ф. 165 «Крайовий комітет, м. Львів, 1861–1920», оп. 2, од. зб. 1675 «Справа про заснування народної школи в с. Дора, 1894–1911». – 8 арк.

1258. ЦДІАЛ. – Ф. 165 «Крайовий комітет, м. Львів, 1861–1920», оп. 4, од. зб. 194 «Опитний лист про стан і продукцію склозаводу Півки Зигмунда в Майдані Горішнім, 1892». – 4 арк.

1259. ЦДІАЛ. – Ф. 169 «Галицька дирекція лісів і державних маєтків, 1873–1918», оп. 1, од. зб. 6 «Справа про здачу в оренду приватним особам

нерухомого майна управлінням державного майна в м. Делятин до 1874». – Арк. 70–108.

1260. ЦДІАЛ. – Ф. 169 «Галицька дирекція лісів і державних маєтків, 1873–1918», оп. 1, од. зб. 7 «Справа про здачу в оренду приватним особам нерухомого майна управлінням державного майна в м. Делятин, 1874». – Арк. 46–47.

1261. ЦДІАЛ. – Ф. 169 «Галицька дирекція лісів і державних маєтків, 1873–1918», оп. 1, од. зб. 9 «Справа про здачу в оренду приватним особам нерухомого майна управлінням державного майна в м. Делятин, 1882». – Арк. 6–7.

1262. ЦДІАЛ. – Ф. 169 «Галицька дирекція лісів і державних маєтків, 1873–1918», оп. 1, од. зб. 29 «Справа про здачу в оренду управлінням державного майна в м. Делятин млинів приватним особам, 1872». – Арк. 7–75.

1263. ЦДІАЛ. – Ф. 169 «Галицька дирекція лісів і державних маєтків, 1873–1918», оп. 1, од. зб. 68 «Справа про здачу в оренду лісопильного заводу в м. Делятин поміщику Фішлі Грамбу, 1873–1877». – Арк. 5–91.

1264. ЦДІАЛ. – Ф. 169 «Галицька дирекція лісів і державних маєтків, 1873–1918», оп. 1, од. зб. 172 «Переписка управління державних маєтків в м. Делятин про встановлення меж між лісництвами, 1877–1890». – Арк. 5.

1265. ЦДІАЛ. – Ф. 169 «Галицька дирекція лісів і державних маєтків, 1873–1918», оп. 1, од. зб. 283 «Відомості управління державних маєтків в с. Дора про викуп і урегулювання сервітутного права, 1883–1884». – Арк. 7–8.

1266. ЦДІАЛ. – Ф. 169 «Галицька дирекція лісів і державних маєтків, 1873–1918», оп. 1, од. зб. 438 «Справа про здачу в оренду управлінням державного майна нерухомого майна приватним особам, 1891». – Арк. 6–62.

1267. ЦДІАЛ. – Ф. 169 «Галицька дирекція лісів і державних маєтків, 1873–1918», оп. 1, од. зб. 561 «Топографічна карта управління державних маєтків в м. Делятин, 1899». – 1 арк.

1268. ЦДІАЛ. – Ф. 169 «Галицька дирекція лісів і державних маєтків, 1873–

1918», оп. 1, од. зб. 623 «Проект будівництва лісової дороги Делятин – Луг, 1905». – [без нумерації].

1269. ЦДАЛ. – Ф. 169 «Галицька дирекція лісів і державних маєтків, 1873–1918», оп. 1, од. зб. 639 «Справа про здачу в оренду управлінням державного майна в с. Дора каменоломні в с. Яремче-Ямна з додатками планів, 1905–1906». – [без нумерації].

1270. ЦДАЛ. – Ф. 169 «Галицька дирекція лісів і державних маєтків, 1873–1918», оп. 1, од. зб. 754 «Проект мостів лісової дороги в с. Любіжня». – [без нумерації].

1271. ЦДАЛ. – Ф. 186 «Крайова земельно-податкова комісія, м. Львів, 1869–1939», оп. 1, од. зб. 5796 «Журнал обліку земельних ділянок з указівкою їх власників, м. Делятин, 1879». – [без нумерації].

1272. ЦДАЛ. – Ф. 186 «Крайова земельно-податкова комісія, м. Львів, 1869–1939», оп. 1, од. зб. 5797 «Журнал обліку і плани земельних ділянок м. Делятин, 1847». – [без нумерації].

1273. ЦДАЛ. – Ф. 186 «Крайова земельно-податкова комісія, м. Львів, 1869–1939», оп. 1, од. зб. 5804 «Журнал обліку і плани земельних ділянок с. Дора, 1847», арк. 132.

1274. ЦДАЛ. – Ф. 186 «Крайова земельно-податкова комісія, м. Львів, 1869–1939», оп. 1, од. зб. 5833 «Журнал обліку і плани земельних ділянок с. Заріччя, 1847», арк. 155.

1275. ЦДАЛ. – Ф. 186 «Крайова земельно-податкова комісія, м. Львів, 1869–1939», оп. 1, од. зб. 5914 «Журнал обліку і плани земельних ділянок с. Луг, 1847», арк. 137.

1276. ЦДАЛ. – Ф. 186 «Крайова земельно-податкова комісія, м. Львів, 1869–1939», оп. 1, од. зб. 5923 «Журнал обліку і плани земельних ділянок с. Майдан Горішний, 1847», арк. 184.

1277. ЦДАЛ. – Ф. 186 «Крайова земельно-податкова комісія, м. Львів, 1869–1939», оп. 1, од. зб. 5925 «Журнал обліку і плани земельних ділянок с. Майдан

Середній, 1847», арк. 149.

1278. ЦДАЛ. – Ф. 186 «Крайова земельно-податкова комісія, м. Львів, 1869–1939», оп. 1, од. зб. 5991 «Журнал обліку і плани земельних ділянок с. Ослави Білі, 1847», арк. 20.

1279. ЦДАЛ. – Ф. 186 «Крайова земельно-податкова комісія, м. Львів, 1869–1939», оп. 1, од. зб. 5993 «Журнал обліку і плани земельних ділянок с. Ослави Чорні, 1847». – [без нумерації].

1280. ЦДАЛ. – Ф. 186 «», оп. 2, од. зб. 137 «Журнали обліку та акти нерухомого майна с. Бучачки Коломийського округу». – 285 арк.

1281. ЦДАЛ. – Ф. 206 «Українське педагогічне товариство «Рідна школа», м. Львів, 1881–1939», оп. 1, од. зб. 818 «Звіти, протоколи, списки, листування та інші матеріали про діяльність гуртка в с. Делятин, 1924–1930». – 162 арк.

1282. ЦДАЛ. – Ф. 242 «Галицько-Карпатське нафтове акціонерне товариство, м. Львів, 1895–1928», оп. 1, од. зб. 222 «Справа про укладення договорів концерном «Домброва» з австрійським нафтовим товариством «Oniag» на оренду та купівлю-продажу нафтоносних ділянок в громаді Надвірна, 1900–1926». – 71 арк.

1283. ЦДАЛ. – Ф. 255 «Нафтовий концерн «Premier» і «Naftowy przemysl Malopolski», м. Львів, 1939», оп. 1, од. зб. 165 «Контракти на оренду нафтоносних земельних ділянок в гмінах Слобода Рунгурська, Потік Чорний з нафтовим товариством «Trzebinia», 1915». – [без нумерації].

1284. ЦДАЛ. – Ф. 275 «Товариство нафтової промисловості «Trzebinia» з обмеженою відповідальністю, с. Тшебиня, 1898–?», оп. 1, од. зб. 5 «Договір товариства нафтової промисловості «Trzebinia» у м. Відні з Ровеньчуком Ю. про оренду земельної ділянки у с. Слобода Рунгурська, 1907–1910». – 33 арк.

1285. ЦДАЛ. – Ф. 348 «Товариство «Просвіта», м. Львів, 1868–1939», оп. 1, од. зб. 2109 «Обіжники філії товариства у м. Делятин». – 3 арк.

1286. ЦДАЛ. – Ф. 348 «Товариство «Просвіта», м. Львів, 1868–1939», оп. 1, од. зб. 2110 «Звіти про діяльність філії товариства у м. Делятин, 1912–1939». – 80

арк.

1287. ЦДІАЛ. – Ф. 348 «Товариство «Просвіта», м. Львів, 1868–1939», оп. 1, од. зб. 2111 «Протоколи загальних зборів, засідань членів філії товариства у м. Делятин, 1912–1937». – 48 арк.

1288. ЦДІАЛ. – Ф. 348 «Товариство «Просвіта», м. Львів, 1868–1939», оп. 1, од. зб. 2112 «Список членів філії товариства у м. Делятин, 1912–1938». – 51 арк.

1289. ЦДІАЛ. – Ф. 348 «Товариство «Просвіта», м. Львів, 1868–1939», оп. 1, од. зб. 2113 «Листування з філією товариства у м. Делятин про проведення зборів, нарад, сплату членських внесків та інші організаційні питання, 1912–1939». – 179 арк.

1290. ЦДІАЛ. – Ф. 348 «Товариство «Просвіта», м. Львів, 1868–1939», оп. 1, од. зб. 2114 «Звіти, протоколи, листування та інші документи про діяльність читальні у м. Делятин, списки її членів, 1908–1939». – 100 арк.

1291. ЦДІАЛ. – Ф. 348 «Товариство «Просвіта», м. Львів, 1868–1939», оп. 1, од. зб. 2115 «Звіти, листування про діяльність читальні у с. Делятин-Шевелівка та списки її членів, 1913–1933». – 21 арк.

1292. ЦДІАЛ. – Ф. 348 «Товариство «Просвіта», м. Львів, 1868–1939», оп. 1, од. зб. 2116 «Інформації, відомості, розпорядження та інші документи про діяльність філії товариства у м. Делятин та репресії з боку державних органів, 1930–1939». – 32 арк.

1293. ЦДІАЛ. – Ф. 348 «Товариство «Просвіта», м. Львів, 1868–1939», оп. 1, од. зб. 2119 «Статистичні довідки про діяльність читалень філії товариства у м. Делятин, 1936–1937». – 9 арк.

1294. ЦДІАЛ. – Ф. 348 «Товариство «Просвіта», м. Львів, 1868–1939», оп. 1, од. зб. 2121 «Звіти про діяльність читальні в с. Делятин Горішний, 1930–1935». – 11 арк.

1295. ЦДІАЛ. – Ф. 348 «Товариство «Просвіта», м. Львів, 1868–1939», оп. 1, од. зб. 6347 «Журнал реєстрації читалень товариства на території Західної України за 1891–1913 рр.». – 107 арк.

1296. ЦДАЛ. – Ф. 348 «Товариство «Просвіта», м. Львів, 1868–1939», оп. 1, од. зб. 6348 «Список філій товариства з прізвищами їхніх керівників та мережею читалень, 1923». – 1 арк.

1297. ЦДАЛ. – Ф. 808 «Державний сільськогосподарський банк, Львівське відділення, 1921–1939», оп. 5, од. зб. 269 «Справи про примусове вилучення майна у боржників: Бернард Фейнер, 1929», арк. 78–80.

1298. Економічна історія України і світу / [За ред. Б.Д.Лановика]. – Режим доступу : <http://www.vuzlib.net/lanovik/108.htm>. – 18.07.2009.

1299. Офіційний сайт Косівської РДА. – Режим доступу : <http://kosivrda.pp.net.ua/index/0-14>. – 18.07.2009.

**Національна академія наук України
Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича
Інститут народознавства**

На правах рукопису

Клапчук Володимир Михайлович

УДК 94 (477.85/87):332.1:334.71 “18/19”

**СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНІ ПРОЦЕСИ
ТА ГОСПОДАРСТВО ГУЦУЛЬЩИНИ
У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ ХХ СТ.
ДОДАТКИ**

Спеціальність 07.00.01 – історія України

Дисертація
на здобуття наукового ступеня
доктора історичних наук

Науковий консультант:
Микола Романович Литвин,
доктор історичних наук, професор

Львів – 2010

Додаток А.1

Населені пункти та присілки Гуцульщини

Частини Гуцульщини	Загальна кількість	Перші письмові згадки			
		До 1850 р.	1850- 1914	1919- 1939	Точно не встановлено
<i>Галицька Гуцульщина, в т.ч.:</i>	<i>140</i>	<i>125</i>	<i>12</i>	<i>3</i>	<i>0</i>
Надвірнянський повіт	40	37	2	1	0
Коломийський повіт	18	18	0	0	0
Косівський повіт	82	70	10	2	0
<i>Буковинська Гуцульщина</i>	<i>55</i>	<i>23</i>	<i>8</i>	<i>0</i>	<i>24</i>
<i>Закарпатська Гуцульщина</i>	<i>25</i>	<i>17</i>	<i>1</i>	<i>0</i>	<i>7</i>
По Гуцульщині	220	165	21	3	31

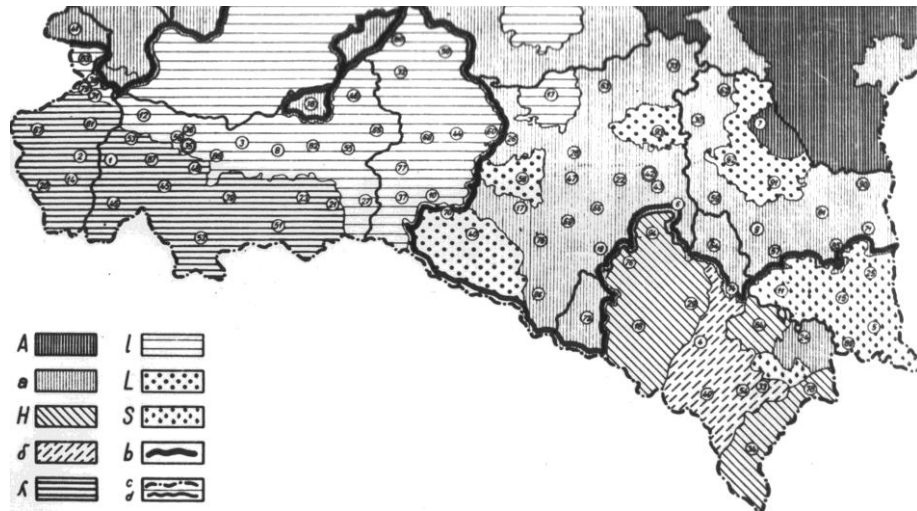
Додаток А.2

Антропологічна характеристика гуцулів

Населений пункт	Людські раси				Дослідник
	Нордики	Середземноморці	Арменіоди	Ляноноїди	
Зелена	29,6	13,0	29,6	27,8	Я.Мидлярський
Жаб'є	21,1	15,1	33,0	30,7	Я.Мидлярський
Довгопілля	19,9	12,4	34,3	34,3	Р.Єндик, Я.Чекановський
Красноїлля	26,0	16,1	20,9	36,6	Р.Єндик
Голови	29,7	16,5	18,8	34,3	Я.Чекановський
Кам'янка Велика	32,5	13,5	19,0	35,0	Я.Мидлярський
Коломия	30,0	13,6	17,3	39,1	
Коршів	28,6	12,9	17,1	41,4	
Яблуниця	42,9	3,6	28,6	25,0	
Микуличин	41,9	8,1	19,4	30,7	
Дора і Луг	45,1	8,5	20,7	25,6	

Додаток А.3

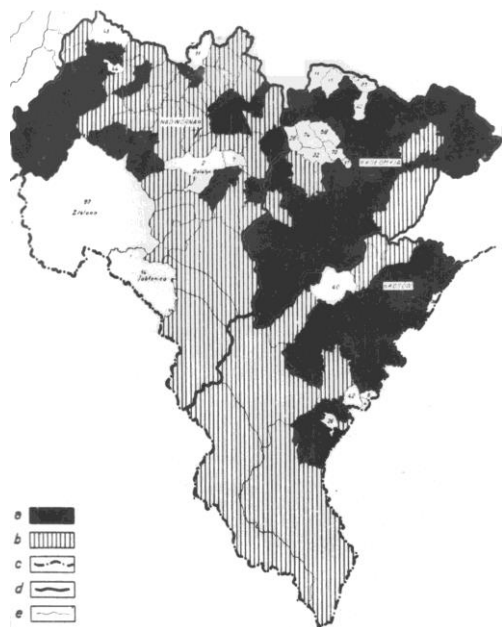
Антропологічні території півдня Польщі (за Я.Мидлярським, 1938)

A – територія нордична
 a – сегмент переваги елементу нордичного
 H – арменодальна формація
 δ – сегмент нордично-арменодальний
 λ – формація карпатсько-судетська
 l – сегмент підгірсько-низовинний

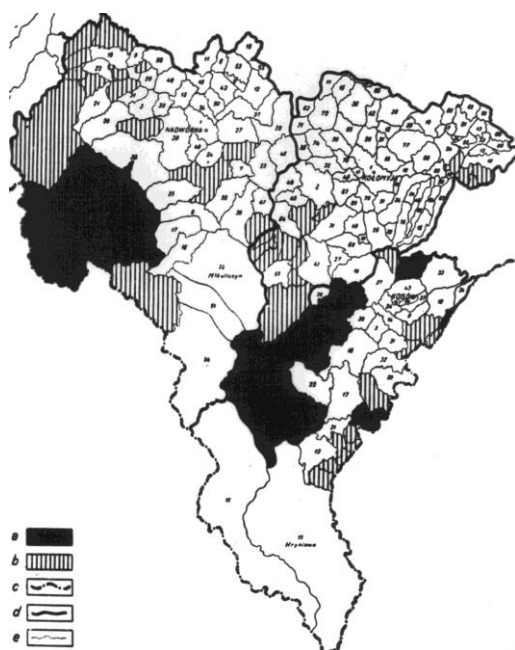
L – сегмент архаїчний з перевагою елементу
 ляпоноїдального
 S – сегмент нової степової колонізації
 b – південна границя суцільної переваги
 середземноморської над арменодальною
 c – границі Польщі
 d – границі воєводств

Додаток А.4

**Поширення представників угро-фінської групи
(за Я.Мидлярським, 1938)**

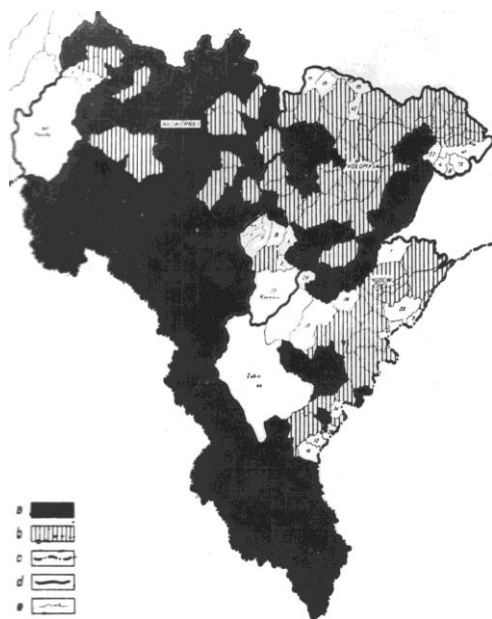
- a – максимум
- b – незначне поширення
- c – границі Польщі
- d – границі повітів
- e – границі гмін

Додаток А.5

**Поширення представників вірменської групи
(за Я.Мидлярським, 1938)**

- a – максимум
- b – незначне поширення
- c – границі Польщі
- d – границі повітів
- e – границі гмін

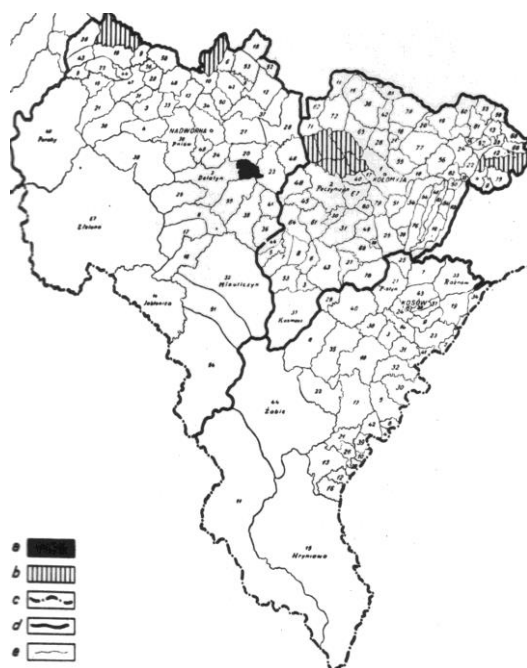
Додаток А.6

**Поширення представників слов'яно-германської групи
(за Я.Мидлярським, 1938)**

- а – максимум
- б – незначне поширення
- с – границі Польщі
- д – границі повітів
- е – границі гмін

Додаток А.7

**Поширення представників романських народів
(за Я.Мидлярським, 1938)**

- a – максимум
- b – незначне поширення
- c – границі Польщі
- d – границі повітів
- e – границі гмін

Додаток А.8

Чисельність та щільність населення станом на 31.12. 1880 р.

Повіт	Кількість гмін	Площа, км²	Чисельність населення, осіб	Щільність населення, осіб/км²
Коломия, в т.ч.:	73	1176,4	110091	93
<i>судовий повіт Печеніжин</i>	<i>19</i>	<i>376,7</i>	<i>27923</i>	<i>74</i>
Косів, в т.ч.:	45	1918,2	69520	36
<i>судовий повіт Косів;</i>	<i>23</i>	<i>1202,8</i>	<i>42652</i>	<i>35</i>
<i>судовий повіт Кути</i>	<i>22</i>	<i>715,4</i>	<i>26868</i>	<i>38</i>
Надвірна, в т.ч.:	43	1962,2	60040	31
<i>судовий повіт Надвірна;</i>	<i>19</i>	<i>877,0</i>	<i>27836</i>	<i>32</i>
<i>судовий повіт Делятин</i>	<i>24</i>	<i>1085,1</i>	<i>32204</i>	<i>30</i>
По Гуцульщині	161	4257,1	157483	37

Додаток А.9

**Чисельність та щільність населення
Станиславівського воєводства в 1937 р.**

Повіт	Площа, км²	Чисельність населення, тис. осіб	Щільність населення, осіб/км²
Долина	2397	118,4	49
Городенка	849	92,9	109
Жидачів	883	83,8	95
Калуш	1137	102,3	90
<i>Коломия</i>	<i>1339</i>	<i>176,0</i>	<i>131</i>
<i>Косів</i>	<i>1839</i>	<i>93,9</i>	<i>51</i>
<i>Надвірна</i>	<i>2472</i>	<i>140,7</i>	<i>57</i>
Рогатин	1147	127,3	111
Станиславів	1249	198,4	159
Стрий	2081	152,6	73
Снятин	567	78,0	138
Тлумач	934	116,0	124
Воєводство	16894	1480,3	88

Додаток А.10

Релігійний склад населення Гуцульщини у 1874 та 1886 рр., %

Повіт	Римо-католики		Греко-католики		Іудеї		Інші	
	1874	1886	1874	1886	1874	1886	1874	1886
Надвірна	6,5	4,6	80,0	81,3	11,7	13,3	1,8	0,8
Коломия	11,6	11,1	72,0	70,4	14,8	17,4	1,6	1,1
Косів	4,4	4,5	82,0	81,6	11,4	12,4	2,2	1,5

Додаток А.11

Релігійний склад населення Делятинського повіту в 1900 р.

Населені пункти	Кількість населення	Віросповідання					
		<i>Римо-католики</i>		<i>Греко-католики</i>		<i>Іудеї</i>	
		<i>Осіб</i>	<i>%</i>	<i>Осіб</i>	<i>%</i>	<i>Осіб</i>	<i>%</i>
Білі Ослави	2807	3	0,1	2578	91,8	226	8,1
Делятин	6018	548	9,1	3067	51,0	2397	39,9
Добротів	1375	23	1,7	1244	90,5	108	7,8
Дора з Яремчем	2366	118	5,0	1990	84,1	258	10,9
Заріччя	3077	48	1,5	2922	95,0	107	3,5
Красна	2143	16	0,7	2030	94,7	97	4,6
Ланчин	3761*	232	6,2	3073	81,7	443	11,8
Лосва	797	12	1,5	760	95,4	25	3,1
Луг	775	1	0,1	757	97,7	17	2,2
Микуличин	4306	268	6,2	3429	79,6	608	14,2
Саджавка	2718	13	0,5	2517	92,6	188	6,9
Середній Майдан	4448*	1749	39,3	1799	40,4	228	5,1
Чорний Потік	1449	0	0	1423	98,2	26	1,8
Чорні Ослави	1332	1	0	1269	95,3	62	4,7
Яблуниця	1518	39	2,5	1305	86,0	174	11,5
Ямна	913	92	10,1	786	86,1	35	3,8
По повіту	39803	3163	7,95	30949	77,76	4999	12,56

* – тут і далі – сумарні дані мешканців, що сповідують наведені релігії не складає 100 %. Очевидно, решта населення були або невірними, або належали до інших релігій чи релігійних сект.

Додаток А.12

Релігійний склад населення Надвірнянського повіту в 1900 р.

Населені пункти	Кількість населення	Віросповідання					
		<i>Римо-католики</i>		<i>Греко-католики</i>		<i>Іудеї</i>	
		<i>Осіб</i>	<i>%</i>	<i>Осіб</i>	<i>%</i>	<i>Осіб</i>	<i>%</i>
Велесниця	606	153	25,2	415	68,5	26	4,3
Волосів	1472	379	25,7	1050	71,3	63	4,3
Гаврилівка	2291	68	3,0	2153	94,0	70	3,0
Гвізд	1965	5	0,3	1889	96,1	71	3,6
Зелена	3110	73	2,3	2917	93,8	120	3,9
Камінна	1120	39	3,5	1045	93,3	36	3,2
Майдан Горішний	1237	174	14,1	1016	82,1	47	3,8
Надвірна	7525	1201	16,0	2472	32,9	3644	48,4
Назавізів	1141	16	1,4	1026	89,9	99	8,7
Парище	1436	52	3,6	1354	94,3	23	1,6
Пасічна	3130	187	6,0	2803	89,6	132	4,2
Пнів	5539	545	9,8	4679	84,5	308	5,6
Перерісль	1456	247	17,0	1159	79,6	41	2,8
Стримба	855	37	4,3	811	94,9	7	0,8
Тарновиця Лісна	873	170	19,5	673	77,1	30	3,4
Фітьків	858	51	5,9	785	91,5	22	2,6
Цуцилів	856	85	9,9	672	78,5	99	11,6
По повіту	35470	3482	9,81	26919	75,89	4838	2,84

Додаток А.13

Релігійний склад населення Печеніжинського повіту в 1890 р.

Населені пункти	Кількість населення	Віросповідання					
		<i>Римо-католики</i>		<i>Греко-католики</i>		<i>Іудеї</i>	
		<i>Осіб</i>	<i>%</i>	<i>Осіб</i>	<i>%</i>	<i>Осіб</i>	<i>%</i>
Акришори	776	0	0	738	95,1	38	4,9
Баня-Березів	1025	7	0,7	987	96,3	31	3,0
Березів Нижній	1670	66	3,9	1520	91,0	84	5,1
Березів Вижний	3737	3	0,1	3592	96,1	142	3,8
Брустури	2260	2	0,1	2211	97,8	47	2,1
Космач	3568	7	0,2	3385	94,9	176	4,9
Люча	1224	13	1,1	1179	96,3	32	2,6
Лючки	249	0	0	240	96,4	9	3,6
Прокурава	985	0	0	942	95,6	43	4,4
Текуча	1265	8	0,6	1194	94,4	63	5,0
Шешори	1678	198	11,8	1450	86,4	30	1,8
По повіту	18437	304	1,65	17438	94,58	695	3,77

Додаток А.14

Релігійний склад населення Косівського повіту в 1900 р.

Населені пункти	Кількість населення	Віросповідання					
		<i>Римо-католики</i>		<i>Греко-католики</i>		<i>Іудеї</i>	
		<i>Осіб</i>	<i>%</i>	<i>Осіб</i>	<i>%</i>	<i>Осіб</i>	<i>%</i>
Бабин	770	0	0	770	100,0	0	0
Барвінкова	270	0	0	262	97,0	8	3,0
Білоберезка	1267	5	0,4	1236	97,6	26	2,0
Хороцева	388	0	0	363	93,6	25	6,4
Довгополе	378	7	1,8	342	90,5	28	7,4
Ферескуля	499	4	0,8	470	94,2	25	5,0
Голови	1441	13	0,9	1409	97,8	19	1,3
Гринява	1246	50	4,0	1130	90,7	59	0,5
Яблуниця	590	13	2,2	518	87,8	59	10,0
Ясенів, Зелене, Явірник	2561	21	0,8	2444	95,4	88	3,4
Яворів	2497	11	0,4	2440	97,7	45	1,8
Краслоїлля	851	12	1,4	797	93,6	42	4,9
Криворівня, Бистрець	2166	28	1,3	2056	94,9	82	3,8
Перехресне	554	0	0	548	98,9	6	1,1
Полянки	452	1	0,2	440	97,3	11	2,4
Розтоки	1600	0	0	1529	95,6	71	4,4
Рожин Малий	1030	0	0	1008	97,9	22	2,1
Рожин Великий	1607	3	0,2	1539	95,8	65	4,0
Річка	3109	2	0,1	3082	99,1	25	0,8
Стебне	484	12	2,5	460	95,0	10	2,1
Соколівка	1619	0	0	1582	97,7	37	2,3
Тюдів	1283	0	0	1266	98,7	17	1,3
Устеріки	602	20	3,3	549	91,2	33	5,5
Жаб'є	6259	59	0,9	5543	88,6	654	10,4
По повіту	33523	261	0,78	31783	94,81	1457	4,35

Додаток А.15

Релігійний склад населення Печеніжинського повіту в 1921 р.

Населені пункти	Кількість населення	Віросповідання					
		<i>Римо-католики</i>		<i>Греко-католики</i>		<i>Іудеї</i>	
		<i>Осіб</i>	<i>%</i>	<i>Осіб</i>	<i>%</i>	<i>Осіб</i>	<i>%</i>
Печеніжин	5984	445	7,4	4126	69,0	1413	23,6
Акришори	947	50	5,3	893	94,3	4	0,4
Баня-Березів	1211	0	0	1191	98,3	20	1,7
Березів Нижній	1763	269	15,2	1412	80,1	82	4,7
Березів Середній	1677	8	0,5	1594	95,0	75	4,5
Березів Вижний	2050	1	0	2001	97,6	48	2,3
Яблунів	1789	215	12,0	740	41,4	834	46,6
Ключів Малий	1159	8	0,7	1125	97,1	26	2,2
Ключів Великий	3132	25	0,8	3086	98,5	21	0,7
Княждвір	3013	127	4,2	2780	92,3	106	3,5
Космач	4125	89	2,2	3810	92,4	223	5,4
Ковалівка	533	1	0,2	532	99,8	0	0
Люча	1491	22	1,5	1452	97,4	17	1,1
Лючки	417	0	0	413	99,0	4	1,0
Марківка	875	7	0,8	848	96,9	20	2,3
Молодятин	1477	17	1,2	1424	96,4	36	2,4
Мишин	2607	23	0,9	2562	98,3	21	0,8
Рунгури	1862	39	2,1	1790	96,1	33	1,8
Слобода Рунгурська	1226	46	3,8	1087	88,7	91	7,4
Стопчатів	2321	37	1,6	2252	96,9	32	1,4
Теуча	1363	7	0,5	1273	93,4	83	6,1
Уторопи	2063	129	6,3	1918	93,0	16	0,8
Разом	43085	1565	3,6	38309	88,9	3205	7,4

Додаток А.16

Релігійний склад населення Надвірнянського повіту в 1921 р.

Населені пункти	Кількість населення	Віросповідання					
		<i>Римо-католики</i>		<i>Греко-католики</i>		<i>Іудеї</i>	
		<i>Осіб</i>	<i>%</i>	<i>Осіб</i>	<i>%</i>	<i>Осіб</i>	<i>%</i>
Надвірна	6062	1365	22,5	2625	43,3	2042	33,7
Делятин	5973	875	14,6	3513	58,8	1576	26,4
Білі Ослави	2848	13	0,5	2648	93,0	187	6,5
Велесниця	746	250	33,5	460	61,7	33	4,4
Волосів	1850	474	25,6	1330	71,9	46	2,5
Гаврилівка	2239	80	3,6	2121	94,7	38	1,7
Гвізд	2240	0	0	2190	97,8	49	2,2
Добротів	1311	14	1,1	1243	94,8	54	4,1
Дора	1726	19	1,1	1620	93,9	87	5,0
Заріччя	3064	77	2,5	2917	95,2	67	2,2
Зелена	3262	158	4,8	2957	90,6	144	4,4
Камінна	1293	94	7,3	1152	89,1	47	3,6
Красна	2174	13	0,7	2110	97,0	51	2,3
Ланчин	4152	359	8,7	3401	81,9	383	9,4
Лосєва	934	69	7,4	848	90,8	17	1,8
Луг	864	6	0,7	845	97,8	13	1,5
Майдан Горішний	1480	419	28,3	1011	68,3	50	3,4
Микуличин	5130	600	11,7	3970	77,4	552	10,8
Назавізів	1139	36	3,2	1045	91,7	58	5,1
Парище	1464	43	2,9	1386	94,7	35	2,4
Пасічна	3432	298	8,7	2997	87,3	135	3,9
Пнів	5254	725	13,8	4233	80,6	286	5,4
Перерісль	1575	255	16,2	1295	82,2	24	1,5
Саджавка	2674	14	0,5	2560	95,7	100	3,8
Святий Йозеф	1397	1259	90,1	132	9,4	6	0,4
Середній Майдан	4248	2107	49,6	1653	38,9	144	3,4
Стримба	924	80	8,6	836	90,5	8	0,9
Тарновиця Лісна	905	218	24,1	632	69,8	55	6,1
Фітьків	910	166	18,2	723	79,5	21	2,3
Цуцилів	942	126	13,4	749	79,5	67	7,1
Чорний Потік	1520	2	0,1	1506	99,1	12	0,8
Чорні Ослави	1380	7	0,5	1343	97,3	29	2,1
Яблуниця	1423	26	1,9	1299	91,2	98	6,9
Ямна	953	40	4,2	899	94,4	13	1,4
Яремче	763	144	18,8	563	73,7	56	7,5
Разом	78251	10431	13,33	60812	77,71	6583	8,41

Додаток А.17

Релігійний склад населення Косівського повіту в 1921 р.

Населені пункти	Кількість населення	Віросповідання					
		<i>Римо-католики</i>		<i>Греко-католики</i>		<i>Іудеї</i>	
		<i>Осіб</i>	<i>%</i>	<i>Осіб</i>	<i>%</i>	<i>Осіб</i>	<i>%</i>
Косів	4234	378	8,9	1689	39,9	2166	51,2
Кути	5504	1541	28,0	1351	24,5	2605	47,5
Бабин	749	0	0	749	100,0	0	0
Барвінкова	313	4	1,3	303	96,8	3	0,9
Білоберезка	1363	0	0	1349	99,0	14	1,0
Брустури	2646	31	1,1	2563	96,9	52	2,0
Хімчин	2798	10	0,4	2744	98,0	44	1,6
Хороцева	390	2	0,5	388	99,5	0	0
Черганівка	786	11	1,4	775	98,6	0	0
Довгополе	478	10	2,1	460	96,2	8	1,7
Ферескуля	680	3	0,4	659	96,9	17	2,5
Голови	1726	0	0	1719	99,6	7	0,4
Город	423	4	0,9	401	94,8	18	4,2
Гринява	1871	20	1,1	1819	97,2	29	1,5
Яблуниця	742	46	6,2	645	86,9	51	6,9
Ясенів гірський	2278	23	1,0	2221	97,5	34	1,5
Яворів	2554	1	0	2480	97,1	73	2,9
Кобаки	3225	99	3,1	3059	94,9	60	1,9
Косів Старий	1385	156	11,3	1034	74,7	194	14,0
Краслоїлля	929	3	0,3	907	97,6	19	2,0
Криворівня	1653	34	2,1	1581	95,6	38	2,3
Кути Старі	4370	171	3,9	4113	94,1	84	1,9
Москалівка	2088	501	24,0	1427	68,3	158	7,6
Микитинці	1039	9	0,9	1020	98,2	10	1,0
Перехресне	711	1	0,1	703	98,9	7	1,0
Пістинь	3379	509	15,1	2343	69,3	525	15,5
Полянки	531	2	0,4	521	98,1	8	1,5
Прокурава	1042	2	0,2	1021	98,0	19	1,8
Розтоки	1692	8	0,5	1659	98,0	25	1,5
Рожин Малий	978	0	0	975	99,7	3	0,3
Рожин Великий	1500	8	0,5	1456	97,1	36	2,4
Рибне	1318	69	5,2	1233	93,6	15	1,1
Річка	3362	2	0,1	3327	99,0	33	1,0
Слобідка	864	15	1,7	826	95,6	23	2,7
Смодна	909	80	8,8	799	87,9	24	2,6
Соколівка	1642	9	0,5	1601	97,5	32	1,9
Стебне	594	2	0,3	583	98,1	9	1,5
Шешори	1807	397	22,0	1394	77,1	16	0,9
Тюдів	1470	4	0,3	1460	99,3	6	0,4
Устеріки	730	14	1,9	710	97,3	6	0,8
Вербовець	2280	106	4,6	2043	89,6	131	5,7
Жаб'є	8188	129	1,6	7383	90,2	673	8,2
Разом	77221	4414	5,7	65493	84,8	7275	9,4

Додаток А.18

**Релігійний склад населення окремих населених пунктів
закарпатської Гуцульщини**

Населені пункти	Рік	Кількість населення, осіб	Римо-католики	Греко-католики	Іудеї	Протестанти	Православні
Білин	1935	837	9	792	35	0	0
Богдан	1935	3153	271	2491	120	0	105
Ділове	1935	1757	415	1037	293	14	0
Кваси	1935	1262	33	1073	143	9	4
Косівська Поляна	1935	2129	12	1972	139	0	6
Луг	1935	1267	56	1163	70	6	0
Рахів	1924	6879	1094	4826	912	16	13
Ясіня	1935	9401	1238	6613	143	0	4
Разом	Осіб	26685	3128	19967	1855	45	132
	%	100%	11,72	74,82	6,95	0,17	0,49

Додаток А.19

Національний склад населення Гуцульщини 1880–1931 рр.

Роки	Все населення, осіб	Українці		Поляки		Німці		Євреї		Інші	
		Кількість	%	Кількість	%	Кількість	%	Кількість	%	Кількість	%
Коломийський повіт											
1880	109880	79413	72,3	10089	9,2	20339	18,5	0	0	39	0
1890	130774	96592	73,8	24933	19,0	9182*		7,0		67	0,05
1900	108989	75468	69,2	22490	20,6	10925*		10,0		106	0
1910	124571	73793	59,2	47519	38,2	2963*		2,4		296	0,2
1921	119280	66571	55,8	40555	34,0	2295	1,9	9811	8,2	48	0
1931	176000	110533	62,8	52006	29,5	1875	1,1	10766	6,1	820	0,5
Косівський повіт											
1880	69359	57166	82,4	3586	5,2	8607	12,4	0	0	0	0
1890	77729	64311	82,7	3784	4,8	9631*		12,4		3	0
1900	84008	70502	83,9	3410	4,1	10095*		12,0		1	0
1910	85764	72078	84,0	12969	15,1	716*		0,8		1	0
1921	77221	63466	82,8	9160	11,9	13	0	4453	5,8	129	0,2
1931	93952	79838	84,9	6718	7,2	25	0	5756	6,1	1615	1,7
Надвірнянський повіт											
1880	59759	49410	82,7	2420	4,0	7929	13,3	0	0	0	0
1890	71348	56373	79,0	9146	12,8	5794*		8,1		35	0,05
1900	78935	60374	76,5	8427	10,7	10114*		12,8		20	0
1910	90405	66391	73,4	22977	25,4	1019*		1,1		18	0
1921	78404	58689	74,9	14844	18,9	192	0,2	4654	5,9	25	0
1931	140702	112128	79,7	16907	12,0	343	0,2	10596	7,5	728	0,5
Печеніжинський повіт											
1900	37113	31903	85,9	5186	14,0	24*		0,1		0	0
1910	46783	41057	87,8	5683	12,2	42*		0,1		1	0
1921	43085	37655	87,4	3984	9,2	1	0	1439	3,3	6	0

*В 1890-1910 рр. сумарні показники у графах «німці» та «євреї» подавались разом

Додаток А.20

**Національний склад населення окремих населених пунктів
буковинської Гуцульщини**

Населені пункти	Рік	Кількість населення, осіб	Українці	Німці	Румуни	Євреї	Угорці
Берегомет	1910	7296	5645	460	11	0	0
Киселиці	1880	687	685	1	0	0	1
Путила	1880	1435	1152	263	0	0	0
Розтоки	1880	1575	1437	136	0	0	0
Руспебоул	1880	729	711	17	1	0	0
Сергії	1880	1749	1616	133 (+ євреї)	0	0	0
Шпетки	1869	587	578		0	9	0
Яблуниця	1912	1582	1200	200	0	182	0

Додаток А.21

Релігійний склад населення галицької Гуцульщини 1880–1931 рр.

Роки	Загальна кількість мешканців	Римо- католики		Греко- католики		Іудеї		Інші	
		Кількість	%	Кількість	%	Кількість	%	Кількість	%
Коломийський повіт									
1880	110091	12252	11,8	77612	70,4	19177	17,4	1045	1,0
1890	131073	14420	11,0	91018	69,4	24116	18,4	1519	1,1
1900	109212	15745	14,5	70235	64,3	21552	19,7	1680	1,5
1910	124850	22189	17,8	77323	61,9	23880	19,1	1458	1,2
1921	119280	24626	20,6	72191	60,5	21409	17,9	1054	0,9
1931	176000	31925	18,1	121240	68,9	20887	11,8	1950	1,1
Косівський повіт									
1880	69520	3194	4,6	56840	81,6	8670	12,5	816	1,3
1890	77767	3285	4,2	64036	82,3	9713	12,5	733	0,9
1900	84045	3678	4,3	69406	82,6	10329	12,3	632	0,8
1910	85804	4145	4,8	71462	83,3	9701	11,3	496	0,6
1921	77221	4414	5,7	65493	84,8	7275	9,4	39	0
1931	93952	4976	5,4	80848	86,0	7826	8,3	302	0,3
Надвірнянський повіт									
1880	60040	2819	4,7	48828	81,3	8002	13,3	391	0,7
1890	71496	6855	9,6	54502	76,2	9110	12,7	1029	1,4
1900	79116	9440	11,9	58560	74,0	10283	13,0	833	1,1
1910	90662	11622	12,8	67070	74,0	11451	12,6	519	0,6
1921	78404	10526	13,4	60838	77,6	6615	8,4	425	0,5
1931	140692	15214	10,8	113017	80,3	11663	8,3	798	0,6
Печеніжинський повіт									
1900	37136	1446	3,9	31199	84,0	4468	12,0	23	0,1
1910	46794	1699	3,6	40885	87,4	4201	9,0	9	0
1921	43085	1565	3,6	38309	88,9	3205	7,4	6	0

Додаток А.22

**Порівняльний аналіз національного та релігійного складу
населення галицької Гуцульщини в 1921–1931 рр.**

Показники		Роки	
		1921	1931
Загальна кількість		317990	410654
Українці	Кількість	226381	302499
	%	71,2	73,7
Греко-католики	Кількість	236831	74,5
	%	315105	76,7
Поляки	Кількість	68543	75631
	%	21,6	18,4
Римо-католики	Кількість	41131	52115
	%	12,9	12,7
Євреї	Кількість	20357	27118
	%	6,4	6,6
Іудеї	Кількість	38504	40376
	%	12,1	9,8

Додаток А.23

**Національний склад населення окремих населених пунктів
закарпатської Гуцульщини**

Населені пункти	Рік	Кількість населення, осіб	Українці	Євреї	Угорці	Чехи
Білин	1935	837	766	31	18	1
Богдан	1935	3153	2661	264	148	17
Ділове	1935	1757	1019	230	279	60
Кваси	1935	1262	1053	131	33	13
Косівська Поляна	1935	2129	1967	133	10	6
Луг	1935	1267	1157	67	52	12
Рахів	1924	6879	4833	834	438	113
Ясіня	1935	9401	6649	1392	1195	165

Додаток А.24

Освіченість населення Гуцульщини в 1887 р.

Повіт	Кількість осіб	Читають і пишуть			Читають			Неграмотні		
		Осіб	В т.ч. жінки	Разом	Осіб	В т.ч. жінки	Разом	Осіб	В т.ч. жінки	Разом
Коломия	110091	5968	2984	8916	930	438	1368	47585	52222	99807
Косів	69520	1833	846	2679	356	178	534	31951	34356	66307
Надвірна	60040	1334	602	1936	198	88	286	28379	29442	57788
Всього	239651	9135	4432	13531	1484	704	2188	107915	116020	223902

Додаток А.25

Шкілька освіта в 1905/1906 навчальних роках

Повіт	Кількість шкіл	Мова викладання, %		Кількість шкіл за кількістю класів					Кількість вчителів
		Укр.	Пол.	1	2	3	4	5-6	
Коломийський	64	82,8	17,2	34	23	0	4	3	116
Косівський	41	87,8	12,2	31	4	0	2	4	45
Надвірнянський	38	84,2	15,8	30	4	0	2	2	37
По галицькій Гуцульщині	143	84,9	15,1	95	31	0	8	9	198

Додаток А.26

Лікування венеричних захворювань

Населений пункт	Кількість населення	Лікувалось в 1907 р.	Прибуло в 1908 р.	Прибуло в 1909 р.	Залишилось в 1910 р.
Делятин	6097	10	30	13	6
Добротів	1375	6	9	5	1
Дора	2370	8	9	13	4
Ямна	925	0	7	10	3
Микуличин	4636	0	0	7	3
Білі Ослави	2821	3	12	17	5
Чорний Потік	1449	1	4	6	1
Заріччя	3088	12	23	28	13

Додаток А.27

Забезпеченість Гуцульщини медичним персоналом

Населений пункт	Лікарі	Акушерки	Дантисти	Аптеки
Брустури		1		
Ворохта	3	1		
Гринява	1			
Делятин	5	4	3	1
Жаб'є	4	2		1
Кобаки		1		
Космач	1			
Косів	6	3	1	2
Кути	4	3	1	2
Кути Старі	1	2		
Ланчин	2	1		
Майдан Горішній		1		
Микуличин	1	2		1
Москалівна	1	2		
Надвірна	6	3	2	1
Пасічна	1	1		
Печеніжин	2	2		1
Пістинь		1		
Рожнів	2	2		
Рибне		1		
Смодна		1		
Яблунів	2	2		1
Яремче	1			1
Ясенів Горішній		1		
Всього:	43	37	7	11

Додаток А.28

Діяльність читалень Деятинської повітової філії «Просвіти» в 1924 р.

Населений пункт	Членів	Книг	Вистав	Лекцій	Власність приміщення	Газети	Голова читальні
Микуличин	53	24	4	0	Власне	–	о. А.Луців
Чорний Потік	38	20	0	0	Орендоване	Діло (Д)	І.Оленчук
Заріччя	50	100	0	0	Орендоване	Новий час (НЧ), Д, Український голос (УГ)	І.Данилюк
Білі Ослави	72	0	2	1	Орендоване	Д, Світ (С), Свобода (Св), УГ	М.Грещук
Ворохта	47	36	0	0	Орендоване	Громадський голос (ГГ), НЧ, Св	Ф.Гаврилюк
Ямна	32	0	0	0	Орендоване	Св, НЧ, Воля народа	М.Павлюк
Татарів	17	0	0	1	Орендоване	НЧ, ГГ	В.Прокопів
Заріччя-2	29	12	0	0	Орендоване	НЧ, ГГ	М.Бахмат
Ланчин	41	0	0	0	Орендоване	НЧ, ГГ	Ф.Іваночко
Чорні Ослави	0	2	0	0	Власне	НЧ, ГГ, Св	Д.Мельничук
Дора	198	0	0	0	Орендоване	НЧ, ГГ, УГ, Св, Д	І.Мироняк

Додаток А.29

Показники діяльності по Делятинській філії «Просвіти» в 1928 р.

Місцевість	Кількість					Голова читальні
	Членів	Книг	Газет	Вистав	Концертів	
Делятин	123	538	5	8	3	О.Бехметюк
Шевелівка	93	49	1	0	0	М.Небелюк
Лоєва	68	115	1	0	0	Ф.Хопта
Добротів	59	0	1	0	0	М.Дяченко
Ланчин	60	8	1	2	0	М.Сьомко
Красна	44	8	1	0	0	М.Петранський
Саджавка	55	114	2	3	0	о. І.Бобикевич
Заріччя	35	50	7	0	0	М.Дудзяний
Білі Ослави	29	50	0	0	0	М.Грещук
Чорний Потік	35	11	1	0	0	о. І.Шторин
Яремче	83	15	2	0	0	В.Павук
Ямна	45	0	3	0	0	М.Павлюк
Микуличин	73	230	0	3	0	о. О.Луців
Татарів	60	70	2	0	0	В.Прокопів
Ворохта	114	130	4	6	0	М.Гаврилюк
Разом:	976	1388	31	22	3	

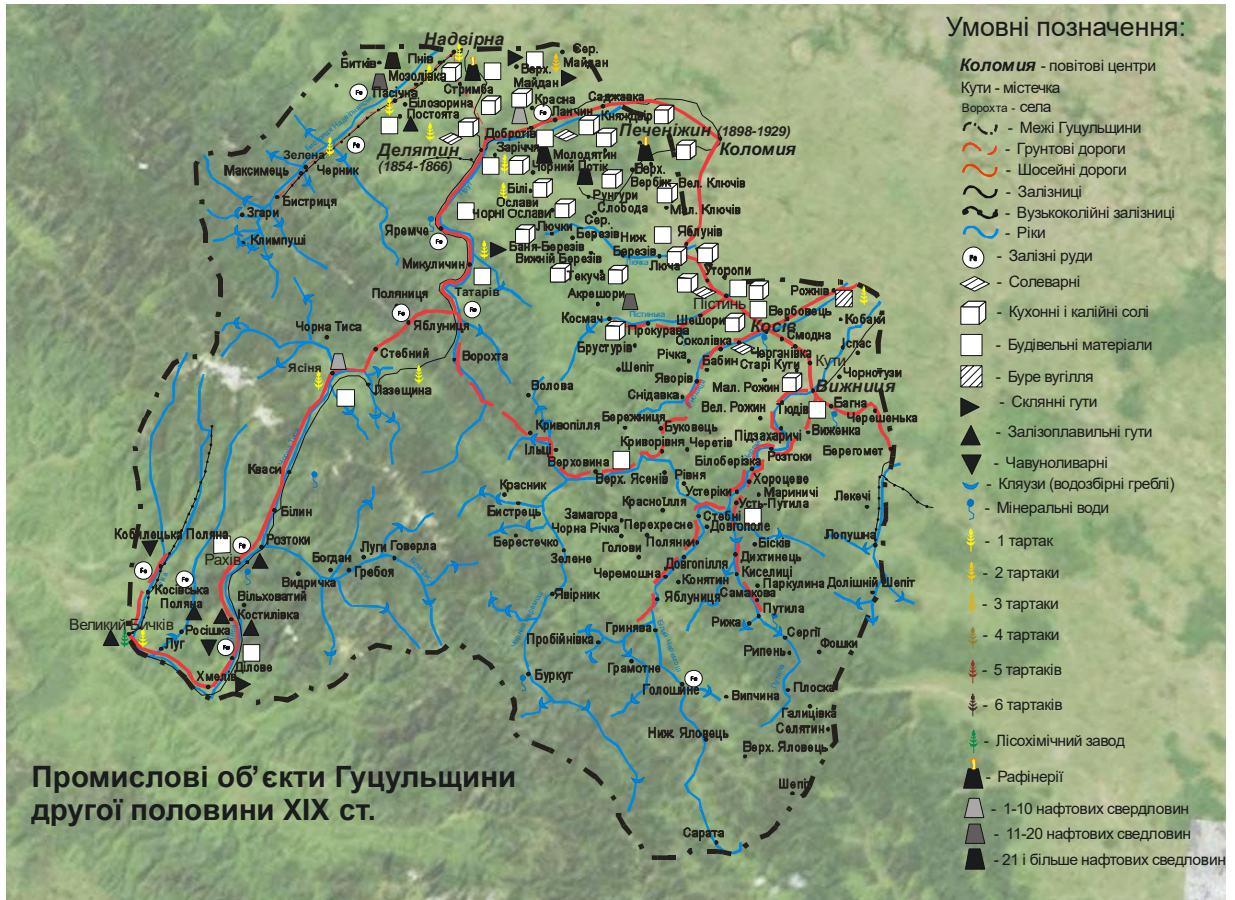
Додаток А.30

Підсумки шкільного опитування 1927 р.

Населений пункт	Деятин	Шевелівка	Лосва	Заріччя	Доброгів	Ланчин	Саджавка	Красна	Чорні Ослави	Чорний Потік	Микуличин	Дора
Кількість дітей	82	49	48	54	50	65	51	58	40	58	57	76
Кількість голосів за українську мову	53	36	34	43	42	49	40	44	34	45	40	55

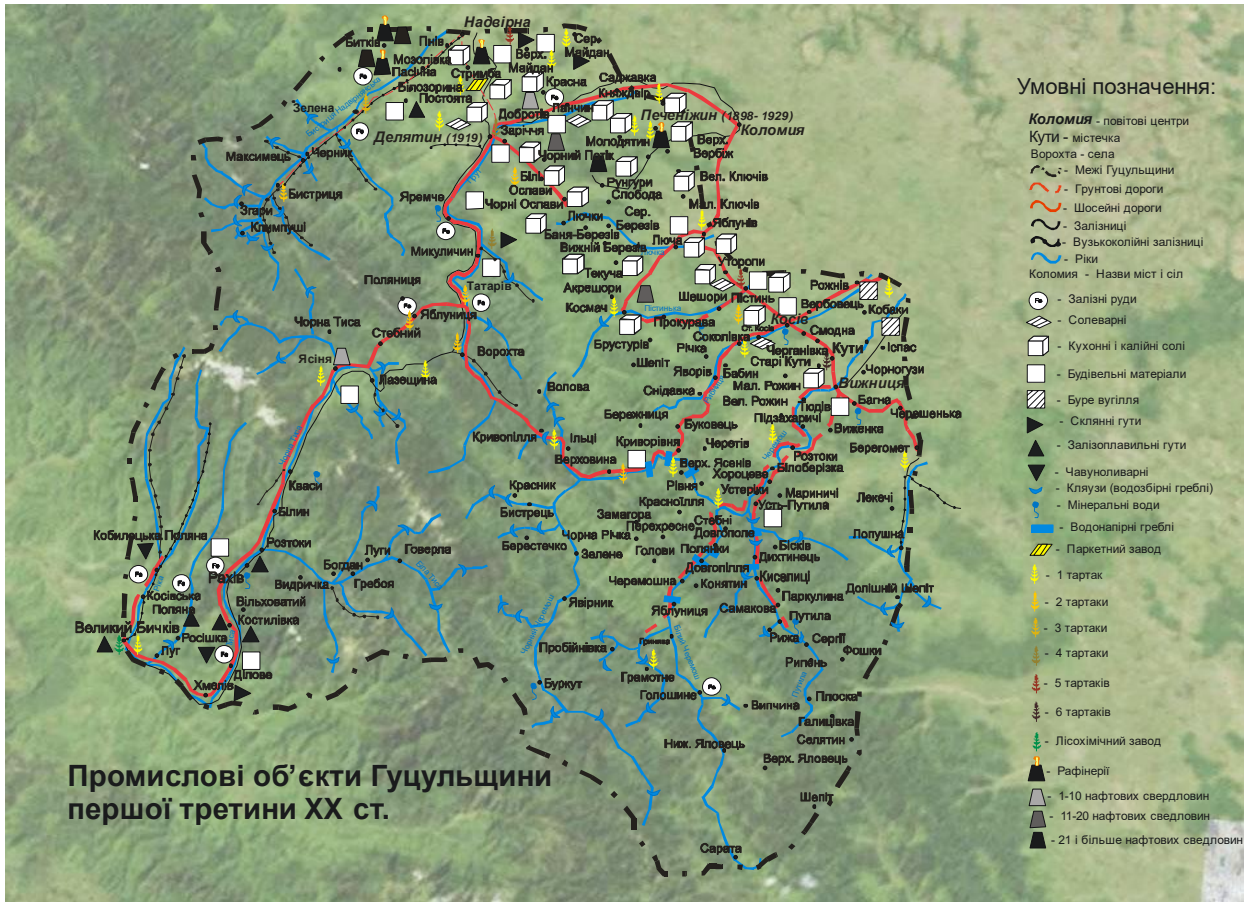
Додаток А.31

Картохема промислових об'єктів Гуцульщини другої половини XIX ст.

Додаток А.32

Картосхема промислових об'єктів Гуцульщини першої третини ХХ ст.

Додаток Б.1

Площа лісових масивів у долині Пруту (морги)

Населений пункт	Урочище	Площа урочища	Площа по населеному пункті
Лосєва	Страгора	559	629
	Біля Шевелівки	70	
Делятин	Під горою Томаців	756	3885
	Ялина	165	
	Кривець	1801	
	Стовпа	386	
	Клива	163	
	Над Шевелівкою	149	
	Вільх овець	465	
Луг	Вавторів	596	5154
	Ясень і Підсмереччя	4465	
	Веклич	93	
Заріччя	Малева	389	1589
	Яворова	1200	
Білі Ослави	Пасовисько	87	4433
	Майдан біля Борсука	4346	
Чорні Ослави	Лісок	362	6339
	Середний	5570	
	Новий Запуст	407	
Чорний Потік	Іванівна	79	787
	Чорнянський ліс	708	
Ланчин	Садки, за Садками	354	1354
	Кобилиця, Федоринчин	1000	
Саджавка	Ігнатів, від Хоросни	116	791
	Запуст	675	
Красна	Ялинка	38	1863
	Дудничине	1825	

Додаток Б.2

Структура лісових угідь за формою власності

Повіт	Площа лісів, га				Площа повіту, га	Лісистість %
	Гмінних	Приватних	Державних	Разом		
Богородчани	1190	28732	–	29922	94146	32,9
Долина	4000	73054	71336	148390	251765	58,9
Городенка	175	4460	–	4635	83500	5,5
Калуш	1700	6517	27980	36117	111237	32,4
Коломия	416	14200	12096	26712	121135	22,0
Косів	2190	29700	44800	76690	191630	40,0
Надвірна	3726	92073	17017	112816	195025	57,8
Рогатин	769	19760	–	20529	113194	18,0
Самбір	1923	15980	–	17903	99037	17,0
Снятин	–	3956	–	3956	60424	6,5
Станиславів	1418	10121	1115	12654	78551	16,2
Стрий	6000	62550	–	68550	187429	37,6
Товмач	358	19000	–	19358	102318	19,9
Турка	2770	35960	–	38730	143175	27,0
Жидачів	1075	20400	–	21475	92074	23,3
Східна Галичина	27535	436463	174344	638437	1924640	33,2
Гуцульщина	6332	135973	73913	216218	507790	42,6
Питома вага Гуцульщини	23,0	31,1	42,4	33,9	26,4	128,3

Додаток Б.3

Структура лісових угідь

Повіт	Загальна площа лісів, га	В тому числі:		Лісистість, %
		Листяних	Шпилькових	
1	2	3	4	5
Богородчани	31671	3528	26906	35,13
Городенка	4714	693	–	6,17
Долина	151212	17557	128799	59,36
Дрогобич	42384	8640	18715	31,69
Калуш	38333	6919	27221	38,18
Коломия	25585	16036	4703	21,24
Косів	76762	5847	63425	40,06
Надвірна	110541	16802	90226	56,50
Рогатин	21349	13804	11	19,36
Самбір	17997	1894	7270	14,63
Станиславів	12278	5030	959	14,47
Стрий	70912	21541	41911	36,83
Снятин	3464	1470	–	5,73
Товмач	16254	4213	–	14,94
Турка	42561	8467	21870	29,19
Жидачів	43717	8025	28987	21,26
Східна Галичина	709734	140466	461003	27,8
Гуцульщина	212888	38685	158354	39,27
Питома вага Гуцульщини	30,0	27,5	34,3	141,3

Додаток Б.4

Таксаційна характеристика лісових угідь Гуцульщини

Повіт	S, га	Розподіл лісів				Невжитки
		Високоповнотні		Низькоповнотні	Пасовища	
		Листяні	Шпилькові			
Коломия	27215,59	16035,41	4167,15	7013,03	3534,99	–
Косів	76762,54	8314,86	63424,77	5022,81	7430,38	9867,84
Надвірна	113597,47	16802,91	86853,49	9941,07	2017,58	–
Всього:	217575,60	41153,18	154445,41	21976,91	12982,95	9867,84

Додаток Б.5

Структура лісового господарства Гуцульщини

Надлісництва	Лісництва	Площа, га	
		Загальна	Лісова
Ворохта	Ворохта, Осередок, Арджелужа, Завоєля	15470,7	14125,8
Делятин	Лоєва, Любіжня, Луг	7304,0	7059,7
Дора	Дора, Яремче, Ямна	6194,2	6058,7
Гринява	Перкалаб, Яблуниця, Гринява, Шикмани, Грамотне	17755,1	17174,7
Зелена	Хрипелів, Городище, Долішня та Горішня Зелениці	21293,0	19224,5
Косів	Хімчин, Город	3683,1	3370,2
Кути	Кути, Кути Старі	2220,6	2124,2
Микуличин	Микуличин 1-2, Левушик, Поляниця 1-2,	9543,0	9246,0
Молодятин	Молодятин, Ланчин	2587,3	2504,1
Надвірна	Пнів, Пасічна, Бухтівець	6181,2	5292,4
Ослави	Заріччя, Ослави	3435,1	3375,3
Печеніжин	Старківка (Марківка), Слобода Рунгурська	3972,0	3505,5
Рафайлова	Довжинець, Салатрук, Рафайлова, Річка	17957,9	17509,3
Татарів	Піги, Женець, Яблінка (Яблуниця), Поляниця	13735,4	12510,4
Шепарівці	Княздвір, Іванівці, Товмачик	3350,8	2930,2
Шешори	Шешори, Космач	5529,0	5224,6
Яблунів	Яблунів, Люча 1-2, Баня Березів, Уторопи	6804,1	6318,0
Явірник	Дземброня, Явірник, Буркут	9601,6	9361,3
Гуцульщина	59	156618,1	146914,9

Додаток Б.6

Породна структура лісів Гуцульщини

Порода	Площа, га	%
Смерека (ялина)	124031	43,8
Ялиця	71896	25,4
Бук	50351	17,8
Дуб	13559	4,8
Сосна	12255	4,3
Граб	4616	1,6
Вільха	1859	0,7
Береза	1464	0,5
Шпилькові	208182	73,5
Листяні	74845	26,5

Додаток Б.7

Породний склад лісосічної деревини

Надлісництво	Порода, %						
	Смерека	Ялиця	Бук	Дуб	Осика	Береза	Вільха
Ворохта	93	–	7	–	–	–	–
Делятин	79	–	18	–	3	–	–
Дора	–	76	24	–	–	–	–
Гринява	100	–	–	–	–	–	–
Зелена	82	–	18	–	–	–	–
Косів	54	–	42	–	3	1	–
Кути	44	–	24	32	–	–	–
Микуличин	100	–	–	–	–	–	–
Молодятин	9	45	44	–	–	–	2
Надвірна	48	–	50	–	2	–	–
Ослави	–	73	27	–	–	–	–
Печеніжин	4	–	93	3	–	–	–
Рафайлова	92	–	8	–	–	–	–
Татарів	58	38	4	–	–	–	–
Шешори	–	40	60	–	–	–	–
Яблунів	50	–	50	–	–	–	–
Явірник	100	–	–	–	–	–	–

Додаток Б.8

Розподіл власності лісів Гуцульщини на тлі Східної Галичини

Повіт	Площа лісів, га				Лісистість, %
	Державні	Приватні		Разом	
		Кількість власників	Площа, га		
Богородчани	–	85	31313	31352	35
Долина	73516	672	80591	153832	60
Городенка	–	36	5505	5598	6
Калуш	30818	38	6214	40373	34
Коломия	16715	784	8939	28497	16
Косів	38789	1399	46044	88774	48
Надвірна	101114	128	13477	120030	57
Печеніжин	–	134	2286	2286	33
Рогатин	–	120	24322	24322	18
Сколе	–	1864	58793	58793	44
Станиславів	–	117	11816	12090	14
Стрий	–	212	12632	12632	18
Снятин	–	85	2167	3617	6
Товмач	–	164	12628	14184	15
Турка	–	2537	42102	42725	29
Жидачів	–	65	17442	20352	22
Східна Галичина	260152	8440	376271	645956	35
<i>Гуцульщина</i>	<i>139903</i>	<i>1661</i>	<i>61807</i>	<i>211090</i>	<i>46</i>
<i>Питома вага Гуцульщини, %</i>	<i>53,8</i>	<i>19,7</i>	<i>16,4</i>	<i>32,7</i>	<i>131,4</i>

Додаток Б.9

Розподіл приватних лісів за площами володінь

Повіт	Приватні ліси									
	< 50 га		50-100 га		100-500 га		> 500 га		Разом	
	Σ*	S, га	Σ*	S, га	Σ*	S, га	Σ*	S, га	Σ*	S, га
Косівський	1350	18241	19	1285	26	4559	4	21959	1399	46044
Надвірнянський	62	1930	39	2685	23	3490	4	5372	128	13477
Печеніжинський	129	1689	3	215	2	382	–	–	134	2286
Гуцульщина	1541	21860	61	4185	51	8431	8	27331	1661	61807
Станіславівське воєводство	7725	53873	373	23078	259	56815	83	242505	8440	376271
Питома вага Гуцульщини, %	19,9	40,6	16,4	18,1	19,7	14,8	9,6	11,3	19,7	16,4

Σ* – кількість власників

Додаток Б.10

Лісовий фонд Гуцульщини в 1923 р.

Повіт	Ліси, га			S повіту, га	Лісистість, %	S на одного мешканця, га
	Державні	Приватні	Разом			
Косівський	38789	49985	88774	180100	48	1,06
Надвірнянський	101114	18916	120030	191800	57	1,48
Печеніжинський	–	1172	1172	55000	33	0,38
<i>По Гуцульщині</i>	<i>139903</i>	<i>70073</i>	<i>209976</i>	<i>426900</i>	<i>46</i>	<i>0,97</i>
<i>По воєводству</i>	<i>260952</i>	<i>385004</i>	<i>645956</i>	<i>1836800</i>	<i>35</i>	<i>0,48</i>
Питома вага Гуцульщини, %	53,6	18,2	32,5	23,2	131,4	2,02

Додаток Б.11

Динаміка вирубки та заліснення лісових ділянок

Роки	1919	1920	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928	Разом
Вирубка, га	487	411	1040	2009	1850	3275	1931	3450	1393	5208	21054
Заліснення, га	0	277	1002	1181	1701	2678	3957	3619	3321	4618	22354
Заліснення до вирубки	-487	-134	-38	-828	-149	-597	+2026	+169	+1928	-590	+1300

Додаток Б.12

Технічна характеристика тартаків Надвірнянського повіту

Населений пункт	Мотори, к.с.*	Водні кола	Пилорами	Пили		Перероблено деревини, м ³	Випущено пиломатеріалів, м ³
				Ручні	Циркульні		
Делятин	–	1	2	2	–	3220	2120
Білі Ослави	–	1	1	1	–	520	340
Заріччя	–	1	2	4	–	1900	1220
Середній Майдан	–	1	1	2	–	230	150
	10	–	2	12	1	4050	2850
Микуличин	–	1	2	2	1	2820	1700
Пнів	–	1	2	8	1	8100	5700
Пасічна	–	1	3	8	1	4050	2850
Зелена	36	–	3	36	2	26600	16000
По повіту	46	7	18	75	6	51490	24500

к.с.* – кінська сила

Додаток Б.13

Тартаки долини Пруту (1929–1930 рр.)

Назва тартаку	Кількість робітників		Об'єм переробленої деревини, м ³	
	1929	1930	1929	1930
З.Кляйна у Делятині	589	209	52000	60000
Ягра «Делятин-місто»	32	60	20000	30000
Бльоха у Лузі	25	58	6000	6000
Фрідфертіга у Делятині	50	49	5474	12267
Собеля у Микуличині	31	44	2500	3300
«Микуличин»	840	265	54262	35000

Додаток Б.14

Механізми державного тартаку у Микуличині

Механізми	Роки			
	1927	1929	1932	1937
Парові машини, к.с.	300+200	300+200	300+125	250
Котли, поверхня нагріву, м ²	44+54	44+54	44+54	240
Електродвигуни, к.с.	20	20	78	184
Пилорами (гатри)	7	5	5	4
Маятникові пили	3	3	3	2
Циркульні пили	5	10	12	6
Токарні станки		1	1	1
Свердлильні станки		2	2	1
Шліфувальні станки		2	2	1
Стругальні станки		1	3	1
Транспортери				11

Додаток Б.15

Тартаки Гуцульщини в 1924 р.

Населений пункт	Назва, власник	Механізми					
		Сила двигунів, к.с.	Пилорами (гагри)	Циркулярки	Шліфувальні станки	Кількість робітників	Перероблено деревини, м ³
Ворохта	Karpackie Towarzystwo Lesne	180	5	5	2	120	16000
Гринява	Spółka akcyjna dla expl. Drzewa						
Делятин	Klein Zygmund						
	Szepsel Bloch	35	2	1	1	20	10000
	Szmaja Bloch i Spółka	50	3	2	1	80	15000
Жаб'є	Fener Jan						
	Poper Nusim			2		2	500
Зелена	Greif Zygmunt						
	Hirsch Jakób	15	1	1		10	800
	Smereczuk Oleksa						
Княздвір	Ekstein, bracia	60	2	1		20	2000
Космач	Majer Kremer						
Кути	Spółka akcyjna dla expl. Drzewa						
	Fränkel Abracham	80	3			14	5000
	Jeckel Herman i Spółka	40	1			7	2500
Микуличин	Polskie Tow. Budowl.						
	Nobel Herst Leib	80	2	1	1	10	
	Zaklad dla Przemyslu Drzewnego «Mikuliczyn», S.A.	195	5	3		200	25000
Надвірна	Koncern drzewny	250	4	2	1		18000
	Luniak Frank						
	Polska Foresta						
	Tüfösi	65	1	1	1		18000
	Zetperol, Sp. Z o. O.	320	5	4	1	90	24000
Ослави Білі	Fridfertig, bracia Alter, Josef i Meszulin	6	2	1	1	15	2500
	Goldstein Salomon	12	2			8	150
Пістинь	Fund Mozes	1				5	500
	Matei Kremer						
	Scheb i Safrin						
	Trutner Leizor i Leon					5	500
Рафайлова	Knoll Jankul						
	Leizor Izaak						
Ростоки	Leinwand Markus	1				10	2000
Яблуниця	Tow. Gabi. Spółka drzewna						
	Ch. Goet i Spółka						
Разом (за неповними даними):		1390	38	24	9	616	142450

Додаток Б.16
Тартаки Гуцульщини в 1929 р.

Населений пункт	Назва, власник	Механізми					
		Сила двигунів, HP	Пилорами (гагри)	Циркулярки	Шліфувальні станки	Кількість робітників	Об'єм переробленої деревини, м ³
1	2	3	4	5	6	7	8
Битків	Koncern Kopalni «Dąbrowa»						
Ворохта	Karpackie Towarzystwo Lesne					93	Не діяв
	Jahr Jonas					115	18000
Делятин	Bloch Schebsel					41	6000
	Sokal Leon i Michal					30	2000
	Zaklady Przemyslu drzewnego Delatyn w Polsce S.A.	270	6				35000
	Klein Zygmunt					725	51515
Жаб'є	Popper N.						
Зелена	Hirsch Klara i Jakob (Greif Z. i Hirsch J.)						700
	Goldstein A. i Jarnud						
Княздвір	Eckstein, bracia	60	2	1			5700
Космач	Inż. Karol Janusz						
Косів	Dresner S.						
Косів Старий	Dresner S. i Ska						
Кути	Czeremosz						
	Fränkel A.						
	Jeckel H. i Ska						
	Moszkowitz L. i Ska						
	Surkes Isaak	Вод.	3	2			
	Altenhans Salomon i Szaps					19	5263
Майдан Середній	Blau i Epstein						
Микуличин	Beskid (wl. Sokal M.)						
	Rubel						
	Sobel Hersch i Leib					16	7310
	Zaklady dla Przemyslu Drzewnego, S.A.						
Молодятин	Wasytkowski Wladyslaw	Не діяв					
Москалівка	Dresner M.						
Надвірна	Kleiman I.						
	Polska Foresta					755	58000
	Zetperol, Sp. z o. o.	430	5	5		94	14414
Ослави Білі	Friedfertig Bcia						
	Goldstein Solomon	30	2	1		7	1500

Продовження дод. Б.16

1	2	3	4	5	6	7	8
Печеніжин	Lobel A.						
Пістинь	Fund M.						
	Krasowski J.						
	Leszczyńska Spółka Drzewna						
	Scheb i Safrin						
	Trutner L.						
Рафайлова	Wundermann Leizor						700
Рибно						12	2000
Ростоки	Leinward Markus	Вод., 30	2	1	1	7	4000
Стопчатів	Segal Jozef					4	2000
Стримба	Voresta						
Татарів	Tüfosi					90	21980
	Brakila					16- 17	1225
Устеріки	Matejczuk M. i Ska						
Яблуниця	Griffel D. i Bloch						

Додаток Б.17

Тартаки Гуцульщини у 1936 р.

Населений пункт	Потужність двигунів, к.с.	Пилорами	Циркулярки	Шліфувальні станки	Кількість робітників	Об'єм переробленої деревини, м ³
Берегомет					1000	
Битків	50	1	1		10	2992
Великий Бичків		4			500	
Ворохта	45+35+8	2	1		25	6000
Гринява					120	
Делятин	30+20	2			25	6300
Делятин	80+40	2	1		60	19000
Зелена	68	1	1		15	3500
Кути	55	2	1		9	2700
Косів	15	1	2		2	600
Кривопілля	40	1	1	1	15-25	5000
Микуличин	100	2	2		26	6000
Микуличин	125	1	1		Не діяв	
Надвірна	60	1	1		17	2500
Ослави Білі	10	1	1		4	450
Рафайлова	30	1	1		15	3000
Ростоки	45	2	1	1	16	
Рибно	25	2	2		12	4000
Татарів	75	2	2		20	3000
Явірник, Гринява					156	
Ясенів Гірський					40	

Додаток В.1

**Родовища корисних копалин та переробні підприємства у
Печеніжинському повіті в 1910 р.**

Населений пункт	Сіль, сировиця	Нафта	Асфальт	Вапняк	Глина цегельна	Гравій річковий	Нафтопереробні заводи	Каменоломні
Акришори	1	✘	✘					
Баня-Березів	✘	1						
Баня Свірська	✘							
Березів Верхній	✘							
Березів Нижній		✘						
Іванівка	✘					1		
Ключів Великий	✘							
Ключів Малий	✘							
Княздвір	✘					1		
Люча		✘		1				
Люча-Пекури	1	✘						
Люча-Рушор		✘						
Люча-Рушорець	1	✘		1				
Лючки	✘							
Марківка	✘							
Молодятин	✘					1		
Печеніжин	✘				1	1	✘	
Рунгури	✘			1		1		✘
Слобода Рунгурська	✘	✘		1		1	✘	✘
Стопчатів	✘					✘		
Текуча	✘	✘						
Яблунів	✘	1		1	✘	✘		

✘ – родовище розробляється; ✘ – розробка родовища призупинена;

1 – промислові запаси, що не розроблялися

Додаток В.2

**Родовища корисних копалин та переробні підприємства у
Надвірнянському повіті в 1910 р.**

Населений пункт	Залізна руда	Пірит	Сіль, сировиця	Нафта	Озокерит	Мінеральна вода	Будівельний камінь	Пісок	Глина цегельна	Гравій річковий	Гути скляні	Нафтопереробні заводи	Каменоломні
Битків				✖								✖	
Вороненка	1			1									✖
Ворохта	✖	1		1	1	1			✖	✖			✖
Делятин	1		✖	1	1								✖
Делятин-Шевелівка			✖	1									
Добротів			1	✖						✖			✖
Дора	1									✖			✖
Заріччя			✖	✖				✖		✖			
Зелена	✖			1									
Красна			1										
Ланчин			✖	✖						✖			
Лоева			✖	1									
Луг			1							✖			✖
Майдан Горішний								✖			✖		
Майдан Середній						1		✖					
Микуличин	✖										✖		✖
Надвірна	✖								✖	1		✖	✖
Ослави Білі			✖										
Ослави Чорні			1	1				✖					
Пасічна	✖		1	✖			✖			1		✖	
Пнів			✖	1						1		✖	
Потік Чорний			1	✖									
Рафайлова	✖			1									
Саджавка													
Стримба			1	1									✖
Татарів	✖		1										✖
Яблуниця	✖			1	1								✖
Ямна	✖						✖						✖

Додаток В.4

**Нафтопереробні підприємства (рафінерії) Гуцульщини
та розміри сплачених податків (1885 р.)**

Населений пункт	Нафтове родовище	Власник рафінерії	Розмір податку, зол. рин.
Коломия	Слобідське	Gartenberg i Sp.	197887,17 ½
Коломия	Слобідське	Fiebich i Sp.	146880,34
Королівка	Слобідське	Brettschneider Leizor	1401,24
Печеніжин	Слобідське	Szczepanowski i Sp.	286483,83
Рунгури	Слобідське	Auerbach Schmelke	6815,62
Сопів	Слобідське	Winzenz i Sp.	27410,21 ½
Вербіж	Слобідське	Weiser i Sp.	40810,64
Вербіж	Слобідське	Bloch i Sp.	14732,51 ½
Микитинці	Космацьке	Fischer W.	15566,37
Пасічна	Пасічнянське	Griffel i Sp.	19511,36

Додаток В.5

Нафтові та газові копальні на Гуцульщині (1929 р.)

Населений пункт	Назва копальні	Населений пункт	Назва копальні
Битків	Bitków-Pasieczna, Ska z o.o.	Надвірна	Polskie Tow. dla Przemyslu Naftowego
	Bonariwa, S.A.	Пасічна	Polsko-Wloska, S.A.
	Franco-Polonia		Bonariwa, S.A.
	Polski Przemysl Naftowy, S.A.		Bitków-Pasieczna, Ska z o.o.
	Dr Segil i S-ka		Engler D dr
	Societe Industrielle de Galicja		Griffel E. Sukc.
	Fanto, S.A.		Limanowa
	Galicyjsko-Karpackie Naftowe Tow. Akc.		Malopolska
	Krakowsko-Bitkowska Ska Naft. z o.o.		Rudolf (wl. J.Mehr)
	Niewolski F.		Standart Nobel
	Premier, S.A.		Zuckenberг W.
	Rogawski K.		Gorgoni L. i T.
	Standart-Nobel w Polsce, S.A.		Premier, S.A.
	Towarzystwo dla Przemyslu Naftowego, Sp. z o.o.		Sulimirski W., Lasz T. i Ska
Weistock M. i Stern I.	Слобода Рунгурська	Laetner B.	
Космач		Kosmacka Ropa	Premier, S.A.
		Premier	Rosenkranz i Ska
	Polska Nafta, S.A.	Sloboda Rungurska, Sp. z o.o.	
Печеніжин	Hager G.	Пнів	Spólka Naftowa Bitków-Pasieszna

Додаток В.6

**Випуск кухонної солі на солеварнях Східної Галичини
в другій половині XIX ст. (центнери)**

Роки	Болехів	Десятин	Долина	Дрогобич	Калуш	Косів	Лацко	Ланчин	Стебник
1868	54888	43129	40842	44847	46355	34080	51812	Не діяла	62799
1869	55111	45648	38914	40590	Дані відсутні	37180	51506	20826	55105
1870	57767	44540	48424	47112		36021	52615	36553	61003
1871	64403	52026	47946	47113		34180	52882	33828	68280
1872	70393	54614	27600	47560		34320	56139	45648	71036
1873	71256	57122	13498	49008		28135	56889	42743	70005
1874	53538	53709	43618	51398		53774	56056	Не діяла	48401
1875	51475	54888	47431	50984		54463	59433		46708
1876	52076	64778	51358	49303		55410	65131		63000
1877	53683	37230	45297	48280		20442	52398	63002	37053
1878	50773	36852	47932	50415	37158	47604	65251	39367	62484
1879	51575	32896	54650	43624	38290	46708	66753	41750	54449
1880	54601	36808	54970	47951	36075	40514	68855	42900	69477
1881	55266	39100	50155	48018	32578	42870	68107	43050	64971
1882	53683	45100	53485	49339	23774	46000	67205	42100	66641
1883	57487	37130	54200	49891	36451	45810	68345	45288	68000
1884	58227	35525	57414	50957	37669	44700	70227	43895	64750
1885	58145	31152	57231	53306	38565	42840	68800	41635	69000
1886	63337	25584	56060	51258	38751	45509	65180	43828	67280
1887	63707	23164	59239	50479	39379	46225	66600	40469	68600
1888	63665	24141	57654	46658	42467	49235	61580	43905	66870
1889	62396	32756	54980	47699	44539	42430	70600	43760	68350
1890	64318	30760	55672	46316	42943	36726	49646	38710	86900
1891	65473	36600	57770	46345	48404	39629	66870	41480	91600
1892	62069	36639	57185	50046	47609	45430	70500	37900	91700
1868–1892	1469312	1011891	1233525	1208497	651449	1082191	1559984	667090	1683509

Додаток В.7

Технічна характеристика солеварень у Делятині та Ланчині

Характеристика	Делятин	Ланчин
Кількість шахт	2	1
Глибина шахт	16; 18	54
Продуктопроводи для сировиці, м	1443	212
Кількість резервуарів на сировицю	4	2
Об'єм резервуарів, гектолітри (=100 літрам)	3808	1900
Кількість печей для виварювання солі	8	4
Кількість складів солі	6	6
Довжина водопроводів	580	–
Тривалість виварювання солі	42,5	29
Витрати на виварювання солі:		
сировиці (гектолітри)	183219	148649
дров (м ³);	12378	9575
металу (т);	2,9	2,4
цегли вогнетривкої (шт);	456	274
цегли звичайної	4300	3420
Виробіток солі на одного робітника за 12-годинну зміну (кг)	12773	11251
Витрати сировиці на виготовлення тонни солі (літри)	3135,9	3274,2
Середньодобове виготовлення солі на м ³ дров (кг)	472	474,2
Річна кількість людино-змін	17186	18315
Річна кількість відпусток (днів)	156	572
Загальний персонал, в т.ч.	87	65
урядники	5	5
лікарі	2	–
службовці	4	5
виробничники, в т.ч.:	70	39
шахтарі	18	–
робітники	52	39
Персонал солеварень разом з членами їх сімей	353	239
Загальна заробітна плата, корони	71168	53048
Захворюваність на 100 чоловік:		
в шахтах	26,0	–
в салінах	34,8	52,6
Середня тривалість хвороб:		
в шахтах	6,6	–
в салінах	15,14	9,02

Додаток В.8
Вартість продукції солі у Східній Галичині
в 1868-1892 рр. (золоті ринські)

Роки	Болахів	Десятин	Долина	Дрогобич	Калуш	Косів	Лацко	Ланчин	Стебник	Разом	
1868	569400	390831	399010	471850	413841	272632	468120	Не працювала	668181	3653869	
1869	492011	406011	347501	414671	Дані відсутні	266204	457695	186005	482490	3052589	
1870	515715	397832	431998	479999		256001	469713	326379	535075	3412715	
1871	574963	464727	427784	483752		234723	472109	301639	605372	3565072	
1872	628499	487704	222273	484079		248143	500823	408173	654417	3634114	
1873	636127	510098	120397	500743		243586	507488	381244	604341	3504026	
1874	477964	479563	389138	525322		458795	500126	Не працювала	471267	3302177	
1875	459534	490203	423399	518930		427715	530430	Не працювала	401189	3251403	
1876	468687	582901	462129	443532		441613	586179	Не працювала	551880	3536923	
1877	481116	335037	407577	434424		183952	417015	566937	333457	677228	3831748
1878	456980	331622	431379	453241		334387	384584	587175	354267	558204	3891842
1879	464186	296026	491809	392289	344556	391949	600607	375660	483892	3840978	
1880	491405	331248	494652	413275	324630	363791	619833	386046	612540	4037424	
1881	497391	351882	451366	431790	295174	382847	612864	387402	572469	3983166	
1882	483143	405888	481330	443634	214294	410325	604714	378840	585940	4008110	
1883	517384	334158	487720	448499	328026	410454	614980	407522	597270	4146016	
1884	524040	319716	516666	458147	338993	400938	631938	394983	573983	4159407	
1885	523305	280350	515022	479398	347051	384489	619080	374636	612840	4136172	
1886	570032	230251	504485	461284	348752	409234	586512	394383	596412	4101348	
1887	573365	208466	533094	454281	354672	415730	599340	364156	603840	4106947	
1888	572984	217264	518838	419825	382649	443034	554172	395082	593574	4097423	
1889	561564	294798	494750	429253	401711	381680	635338	393786	606540	4199423	
1890	578862	276834	509974	416824	391109	330378	444794	348354	769884	4067016	
1891	589259	329418	519897	417057	440484	356567	601764	373272	810504	4438224	
1892	558623	329670	514650	450367	457705	408826	634440	341064	810336	4505683	
	13266539	9082498	11096838	11326466	5901986	9141253	14007171	6002910	15039668	96463815	

* ринський золотий – назва австрійського (австро-угорського) гульдена (флорена) у Галичині в період її перебування у складі Австрійської (з 1867 – Австро-Угорської) імперії. Під час грошової реформи 1892 року було вилучено з обігу і замінено на нову грошову одиницю – крону у співвідношенні 1 ринський золотий – на 2 крони.

Додаток В.9

**Доходи, видатки та чистий прибуток з виробництва солі
у Східній Галичині в 1868–1890 рр. (золоті ринські).**

Роки	Дохід з продажу солі у Галичині	Дохід з продажу солі на кордоні	Побічні доходи з продажу солі	Загальний дохід з продажу солі	Видатки	Чистий дохід
1868	7219310	626075	133334*	7978719	1250971	6727748
1869	5850402	628166	5991	6484559	1397814	5086745
1870	6373093	655797	3378	7032268	1191699	5840569
1871	6494877	656296	2610	7153783	1360805	5792978
1872	Недостатні дані					
1873	6581443	423084	2880	7007407	1165548	5841859
1874	6467160	430047	2236	6899443	1042432	5857011
1875	6623978	399619	2771	7026368	1063113	5963255
1876	6664663	440806	3428	7108897	913858	6195039
1877	6910834	250845	3363	7165042	946900	6218142
1878	6851863	298035	4891	7154789	888785	6266004
1879	6974409	226772	20012	7221193	878896	6342297
1880	7262122	249159	16647	7527928	924744	6602184
1881	7103444	291225	21806	7416475	884877	6531598
1882	7359404	187568	21299	7568271	944534	6623737
1883	7580824	157564	27528	7765916	941818	6824098
1884	7568018	136315	34154	7738487	966005	6772482
1885	7479204	88604	34404	7602212	961139	6641073
1886	7428803	45839	42204	7516846	1018592	6498254
1887	7493764	1124	27665	7522553	936545	6586008
1888	7712141	14803	30195	7757139	967679	6789460
1889	7701075	21930	33555	7756560	990101	6766459
1890	7617152	18643	44445	7680240	1009462	6670778
1891	Недостатні дані					
1892						
*сіль віддана для Угорщини						

Додаток Г.1

Робоча сила на будівництві шосейної дороги у долині Пруту

Населений пункт	Осіб		Кількість днів	Кількість людино-днів	
	<i>тяглих</i>	<i>піших</i>		<i>тяглих</i>	<i>піших</i>
Делятин	41	94	12	492	1128
Заріччя	42	117	12	504	1404
Луг	5	31	12	60	372
Дора	10	61	12	120	1464
Ямна		50	30		1500
Микуличин		204	30		6120
Яблуниця		100	27		2700
Білі Ослави	39	49	12	468	588
Чорні Ослави	18	30	12	216	360
Чорний Потік	18	29	12	216	348

Додаток Г.3

Тарифи на перевезення на залізниці Коломия – Слобода Рунгурська

Км	Вартість проїзду, злоті		Станція	Графік руху поїздів			
	II клас	III клас		№ 2351	№ 2353	№ 2355	№ 2357
2	0,10	0,05	Коломия	6-07	12-07	10-56	4-45
3	0,10	0,05	Вінцентівка	6-14	12-14	11-03	4-52
4	0,10	0,05	Дубова Криниця	6-20	12-20	11-10	4-58
5	0,20	0,10	Коломия-Ринок	6-26	12-26	11-18	5-04
5	0,20	0,10	Коломия-Надвірнянське відділення	6-35	12-35	11-26	5-13
6	0,20	0,10	Прут	6-41	12-41		5-19
7	0,29	0,19	Вербіж Нижній	6-45	12-45		5-23
–	–	–	Сопів	7-04	12-49		5-40
8	0,33	0,21	Сопів-Міллер	7-09			5-45
9	0,37	0,24	Куйданці	7-16			5-52
15	0,62	0,39	Печеніжин-завод Щепанського	7-51			6-52
16	0,66	0,41	Печеніжин-Місто	8-00			7-01
18	0,74	0,46	Печеніжин-Марківка	8-14			7-15
21	0,82	0,51	Рунгури	8-30			7-31
23	0,90	0,57	Слобода Рунгурська-село	8-41			7-42
26	1,07	0,67	Слобода Рунгурська-копальні	8-55			7-56

Додаток Г.4

Тарифи на перевезення на залізниці Станиславів – Керешмезе

Км	Вартість проїзду, злоті			Станція (час середньо- європейський, 36 хв. пізніше львівського)	Графік руху поїздів		
	III клас	II клас	I клас		№ 3111	№ 3113	№ 3151
–	–	–	–	Станиславів	9-35	18-50	6-12
5	0,13	0,23	0,38	Хриплин	9-44	18-59	6-24
12	0,26	0,464	0,77	Братківці	9-56	19-11	6-40
20	0,38	0,69	1,15	Тисменичани	10-08	19-23	6-58
29	0,51	0,92	1,53	Тарновиця Лісна	10-22	19-37	7-19
37	0,51	0,92	1,53	Надвірна	10-36	19-51	7-56
45	0,64	1,15	1,91	Лоєва	10-51	20-00	8-22
54	0,77	1,38	2,30	Делятин	11-15	20-34	8-45
59	0,89	1,61	2,68	Дора	11-23	20-42	
62	0,89	1,61	2,68	Яремче	11-31	20-51	
72	1,02	1,84	3,06	Микуличин	11-46	21-07	
82	1,15	2,07	3,44	Татарів	12-00	21-22	
88	1,28	2,30	3,83	Ворохта	12-13	21-35	
95	1,28	2,30	3,83	Воронька	12-28	21-48	
106	1,50	2,65	4,50	Зимір	12-45	22-05	
112	1,55	2,75	4,60	Керешмезе	12-55	22-15	

Додаток Г.5

Вузькоколіїні залізниці на Гуцульщині

Назва основної лінії	Довжина мережі, км	Рік введення у експлуатацію
<i>Буковинська Гуцульщина</i>		
Чудей – Кощуя	?	1907
<i>Галицька Гуцульщина</i>		
Ворохта – Форещанка	13,5	1895
Делятин – Луг	10	1920
Микуличин – Поляниця	20,9	1910
Надвірна – Салатрук	57	1897
<i>Всього:</i>	<i>101,4</i>	
<i>Закарпатська Гуцульщина</i>		
Білин – Кваси	?	?
Великий Бичків – Великий Плаєць	42	1897
Великий Бичків – Щербілово	41	1904
Долина Павлика – Богдан	24	1927
Зимір – Козьмещик	?	?
<i>Всього:</i>	<i>107</i>	
<i>Разом по Гуцульщині</i>	<i>208,4</i>	

Додаток Д.1

Характеристика житлових споруд західної Гуцульщини у 1819 р.

Населений пункт	Кількість		Структура споруд					
	Будинків	Приміщень	Багатокімнатні будинки + сіни		Однокімнатні будинки			
			Кількість	%	+ комора і сіни		+ сіни	
					Кількість	%	Кількість	%
Білі Ослави	144	307	21	14,6	121	84,0	2	1,4
Делятин	296	533	57	19,2	165	55,7	74	25,0
Добротів	70	142	12	17,1	48	68,6	10	14,3
Дора	82	130	6	7,3	35	42,7	41	50,0
Заріччя	162	251	10	6,1	68	42,0	84	51,8
Красна	132	223	10	6,0	78	59,1	50	34,8
Ланчин	198	468	23	11,6	175	88,4	0	0
Лоева	47	93	3	6,3	40	85,0	4	8,7
Луг	36	69	6	16,6	20	55,5	10	17,8
Саджавка	128	259	20	15,6	91	71,1	17	13,3
Чорний Потік	61	112	5	8,2	41	67,2	15	24,6
Чорні Ослави	61	122	4	6,5	52	85,1	5	8,4
Ямна	51	86	7	13,7	21	41,2	13	45,0
Разом:	1468	2795	184	12,5	949	64,6	335	22,5

Додаток Д.2
**Конструкції церковних та парохіяльних будівель
західної Гуцульщини**

Будівлі	Кількість	3 них з конструкцією стін							
		У кути (в угли)					У стовпи		
		З кругляка	З пиляних брусів	З протесів	З тесаного дерева	Невідомо	Вертикальні стовпи	Замітник	Обшальовані
Церкви	5		2			3			
Резиденції	5		4					1	
Конюшні	4	1			1			1	1
Возівні	2								2
Загін для худоби	3								3
Шопки	1						1		
Комори	2		1		1				
Стодоли	2	1		1					
Разом:	24	2	7	1	2	3	1	2	6

Додаток Д.3
Церкви Гуцульщини

Населений пункт	Назва храму	Технічні характеристики		
		Рік будівництва	Кількість куполів	Матеріал
1	2	3	4	5
Акришори	Святого Дмитрія	1899		Дерево
Арджел		1784-1787		Дерево
Бабин	Вознесіння Христового	1896	1	Дерево
Бабинопілля		1924		Дерево
Баня-Березів	Святих Апостолів Петра і Павла	1892		Дерево
Барвінків	Святого Миколая	1867	1	Дерево
Берегомет		XIX т..	3	Дерево
Березів Вижний	Вознесіння Христового	1898		Дерево
Березів Нижній	Святого Миколая	1845		Дерево
Березів Середній	Успіння Пречистої Діви Марії (надалі – П.Д.М.)	1830		Дерево
Бистрець	Успіння П.Д.М.	1872	1	Дерево
Бистриця (Надв.)	Святого Юрія Побідоносця	1924	1	Дерево
Битків	Успіння П.Д.М.	1860, відновлена 1894	1	Дерево
Бичків Великий	Покрови П.Д.М.	1895	1	Дерево
	Успіння П.Д.М.	1845	1	Цегла
Біла Церква	Вознесіння Христового	1898		Дерево
Білин	Святого Архистратига Михаїла	1870		Дерево
Білоберізка	Покрови П.Д.М.	1839	1	Дерево
Богдан	Різдва П.Д.М.	1867		
Брустури	Вознесіння Христового	1785	1	Дерево
Великий Бичків	Святої Тройці	1927		Дерево
Вербіж Верхній	Святого Архистратига Михаїла	1861		Дерево
Вербіж Нижній	Різдва П.Д.М.	1808		Дерево
Вербовець	Благовіщення П.Д.М.	1853	5	Дерево
Верхнє Водяне	Святого Дмитрія	1870		
Виженка	Івана Сучавського	1792	1	Дерево
Вижняця	Святих Апостолів Петра і Павла	1869		Дерево
Ворохта	Різдва П.Д.М.	1839	1	Дерево
	Святих Ап. Петра і Павла	1930	5	Дерево
Город	Святого Стефана	1866	1	Дерево
Гринява				
Гуцулівка	Різдва П.Д.М.	1925		Дерево
Делятин	Різдва П.Д.М.	1785, перебуд. 1894-1902	1	Дерево

Продовження дод. Д.3

1	2	3	4	5
Дихтинець	Святого Дмитрія	1871	3	Дерево
Ділове	Успіння П.Д.М.	1750	1	Дерево
	Святих Апостолів Петра і Павла	1860		
Добротів	Положення Пояса (риз) П.Д.М.	1895	1	Дерево
Довгополе	Святого Архистратига Михаїла	1872	1	Дерево
Дора	Святого Пророка Іллі	1935	2	Дерево
	Чуда Святого Архистратига Михаїла	1844	1	Дерево
Жаб'є Ільця	Святої Трійці	1881		Дерево
Жаб'є Слупейка	Успіння П.Д.М.	біля 1800		
Заріччя	Благовіщення П.Д.М.	1909, спалена 1916	3	Дерево
Зелена (Косів.)	Усікновення Чесної Голови Святого Івана Христителя	1846	1	Дерево
Зелена (Надв.)	Святого Дмитрія	1796 (1876)	1	Дерево
Качика	Святого Архистратига Михаїла	1865		Цегла
Кваси	Різдва П.Д.М.	1860		Дерево
Кевелево				
Кимполунг	Святого Дмитрія	1883		Дерево
Ключів Великий	Святої Параскеви	1865		Дерево
Ключів Малий	Різдва П.Д.М.	1857		Дерево
Княждвір	Успіння П.Д.М.	1864	5	Дерево
Кобаки	Воздвиження Чесного Хреста	1852		Дерево
Кобилецька Поляна	Вознесіння Христового	XVIII ст.	1	Дерево
Ковалівка	Святого Дмитрія	1878 (1893)		Дерево
Конятин	Святого Василя Великого	1790	3	Дерево
Косів	Пресвятої Трійці	1784 (спалена 1912), 1931		Дерево
Косів Старий	Успіння П.Д.М.	1836		Дерево
Косівська Поляна	Святих Апостолів Петра і Павла	1937	1	Цегла, камінь
Космач	Святої Параскеви	1718		Дерево
	Святих Ап. Петра і Павла	1900	3	Дерево
Костилівка	Вознесіння Господнього	1776		Дерево
Красна	Різдва П.Д.М.	1910	5	Дерево
Красник	Покрови П.Д.М.			
Красноілля	Святих Апостолів Петра і Павла	1839	1	Дерево

Продовження дод. Д.3

1	2	3	4	5
Криве поле	Святого Пророка Іллі			Дерево
Кривоброди	Успіння П.Д.М.	1818		Дерево
Криворівня	Різдва П.Д.М.	1818	1	Дерево
Кубаївка		1933	1	Дерево
Кути	Пресвятої Трійці	1833		Цегла
Кути Старі	Покрови П.Д.М.	1882		Цегла
	Преображення Господнього	1868	3	Дерево
Лазіщина	Святих Апостолів Петра і Павла	1780 (1827)	1	Дерево
Ланчин	Чуда Святого Архистратига Михаїла	1925	2	Дерево
Лосва	Преображення Господнього	1835	1	Дерево
Лопушна				
Луг	Святого Іоана Апостола	1911	5	Дерево
Луги	Вознесіння Господнього	1860		Дерево
Любіжня	Святого Юрія Побідоносця	1909	1	Дерево
Люча	Вознесіння Христового	1844	1	Дерево
Лючки	Святого Архистратига Михаїла	XIX ст.	1	Дерево
Майдан Горішній	Святого Миколая	1877 (згоріла 1905), 1906	1	Дерево
Майдан Середній	Воздвиження Чесного Хреста	1876	1	Дерево
Мариничі		XIX ст.		
Марківка	Введення в Храм П.Д.М.	1883		Дерево
Микитинці	Воздвиження Чесного Хреста	1859	1	Дерево
Микуличин	Пресвятої Трійці	1868	1	Дерево
Мишин	Святої Параскеви	1837		Дерево
Молдавська Банілла				
Молодятин	Успіння П.Д.М.	1896		Дерево
Монастирисько	Святого Миколая	1912		Дерево
Москалівка	Святого Василя Великого	1895	1	Дерево
Надвірна	Благовіщення П.Д.М.	1681, відновлена 1898, згоріла 1914	1	Дерево
	Воздвиження Чесного Хреста	1835	1	Дерево
Ослави Білі	Непорочного зачаття П.Д.М.	1746	1	Дерево
	Святого Дмитрія	1835	1	Дерево

Продовження дод. Д.3

1	2	3	4	5
Ослави Чорні	Святого Василя Великого	1885	1	Дерево
Пасічна	Святої Параскеви	1764, нова – 1925	1	Дерево
Печеніжин	Святого Архистратига Михаїла	1871		Дерево
Підзахаричі	Святого Василя Великого	1865-1866		
Пістинь	Благовіщення П.Д.М.	1861	1	Дерево
	Успіння П.Д.М.	1868	1	Дерево
Пнів	Непорочного Зачаття П.Д.М.	1770, нова – 1910		Дерево
Покрай				
Полянця	Введення в Храм П.Д.М.	1876	3	Дерево
Потік Чорний	Святого Архистратига Михаїла	1764	1	Дерево
Прокурава	Собору П.Д.М.	1889	1	Дерево
Путила	Святого Миколая	1862 (1885)	3	Дерево
Рахів	Воздвиження Чесного Хреста	1826		
	Успіння П.Д.М.	1792	1	Цегла
	Яна Помочі	1822		
Рибне	Воскресіння Христового	1870 (1879)		Дерево
Рівня			3	
Ріка	Усікновення Чесної Голови Івана Христителя	1870		
Річка	Св. Василя Великого	1896	1	Дерево
Рожин Великий	Святого Дмитрія	1835		Дерево
Рожин Малий	Різдва Івана Христителя	1860	1	Дерево
Рожнів	Преображення Господнього	1851	5	Дерево
	Різдва П.Д.М.	1868	1	Дерево
Ростоки (Вижн.)	Успіння П.Д.М.	1846	3	Дерево
Ростоки (Косівщина)	Святого Архистратига Михаїла	1901		Дерево
Ростоки (Рах.)	Святої Тройці	1905		Дерево
	Святого Пророка Іллі	1925		Дерево
Росішка	Зіслання Святого Духа	1932		
Рунгури	Святого Архистратига Михаїла	1785 (1810)		Дерево
Руспебул	Святої Варвари	1821		
Руська Молдовиця		XIX ст.		
Руська Поляна	Святого Миколая			
Саджавка	Покрови П.Д.М.	1909	5	Дерево

Продовження дод. Д.3

1	2	3	4	5
Садов	Святих Апостолів Петра і Павла	1873		Дерево
Селятин	Різдва П.Д.М.	1630	1	Дерево
Сергії	Вознесіння Христового	1874-1877		
Середнє Водяне	Святого Миколая Чудотворця (верхня)	1428	1	Дерево
	Святого Миколая Чудотворця (нижня)	1776	1	Дерево
Серет	Преображення Господнього	1907		Цегла
	Різдва П.Д.М.	1899		Дерево
Слобідка	Успіння П.Д.М.	1848		Дерево
Слобода Рунгурська	Різдва П.Д.М.	1861		Дерево
Смодна	Святих Йоакима і Анни	1841	3	Дерево
Снідавка	Святих Апостолів Петра і Павла	XIX ст.		Дерево
Соколівка	Зіслання Святого Духа	1866	1	Дерево
Сопів	Покрови П.Д.М.	1852		
Стебний	Жінок Мироносиць	1856		
Стопчатів	Святого Миколая	1825		Цегла
	Святої Параскеви	XVIII ст.		Дерево
Стримба	Святого Миколая	1840	1	Дерево
Сучава	Різдва Івана Христителя	1550		
Татарів	Святого Дмитрія	1876	1	Дерево
Текуча	Пресвятої Трійці	1831		Дерево
Трач	Різдва П.Д.М.	1909		Дерево
Тюдів	Введення в Храм П.Д.М.	1900		Дерево
Устеріки	Вознесіння Христового	1938	1	Дерево
Усть-Путила	Святої Параскеви	1881	3	Дерево
Уторопи	Святого Архистратига Михаїла	1844 (згоріла 1899), 1929		Дерево
Ферескуля	Чуда Святого Архистратига Михаїла	1823	1	Дерево
Хімчин	Святого Архистратига Михаїла	1868		Дерево
Черганівка	Зачаття Святого Івана Христителя	1842	1	Дерево
Чорна Тиса	Успіння П.Д.М.	1836		
Шепіт	Святого Пророка Іллі	1898	1	Дерево
Шешори	Святої Параскеви	1874	1	Дерево
Яблуниця (Надв.)	Успіння П.Д.М.	1895, відбуд. 1919	1	Дерево
Яблуниця (Пут.)				
Яблунів				Дерево
Яворів	Пресвятої Трійці	1927		Дерево

Продовження дод. Д.3

1	2	3	4	5
Ямна	Святого Іоана Милостивого	1840	1	Дерево
Яремче	Успіння П.Д.М.	1911	1	Дерево
Ясенів Горішний	Пресвятої Трійці	1882		Дерево
Ясіня	Вознесіння Христового (Струківська)	1824	1	Дерево
	Преображення Господнього	1780	1	Дерево
	Покрови П.Д.М.	1903		
	Різдва П.Д.М.	1819		
	Святого Івана Хрестителя	1926		Дерево

Додаток Д.4

Систематизація церков Гуцульщини [376, с. 97–105]

План у вигляді рівностороннього хреста		
План утворений перетином двох прямокутників	Різдва	Ворохта
	Петропавлівська	Ясіня
План з розширеним центральним зрубом	Різдва	Делятин
	Михайлівська	Дора
План у вигляді хреста з дещо укороченими боковими раменами		
План утворений перетином двох прямокутників	?	Яремче
	Преображенська	Лоева
План з розширеним центральним зрубом	Струківська	Ясіня
	План з короткими боковими раменами	
План утворений перетином двох прямокутників	Анни	Бистрець
	Дмитрівська	Татарів
План з розширеним центральним зрубом	Троєцька	Микуличин
	План з дещо укороченими боковими раменами та видовженим бабинцем	
З прямокутними в плані раменами	Успенська	Пістинь
	Іванівська	Зелена (Косів. повіт)
План з короткими боковими раменами і видовженим бабинцем чи вівтарем		
План утворений перетином двох прямокутників з прямокутними в плані раменами	Параскеви	Космач
	Богородиці	Криворівня
З трьома багатограними раменами	Василівська	Підзахаричі

Додаток Д.5

Класифікація церков Гуцульщини за кількістю верхів (куполів)

Періоди	Кількість куполів					Кількість церков
	Один	Два	Три	П'ять	Точно не встановлено	
До кінця XVIII ст.	14	0	1	1	6	22
1801-1850	17	0	2	0	15	34
1851-1900	25	0	7	3	37	72
1901-1918	3	0	1	3	7	14
1919-1939	6	2	0	1	9	18
Дані відсутні	0	0	1	0	11	12
Разом:	75	2	12	8	85	172

Додаток Д.6

Римо-католицькі, іудейські та православні храми Гуцульщини

Храми	Населені пункти*
Римо-католицькі костели	Березів Нижній, Битків, Вижниця (<i>Святих Апостолів Петра і Павла</i>), Ворохта, Делятин (Святого Франциска), Жаб'є, Кевелево, Княздвір, Косів, Космач, Кути, Ланчин, Микуличин, Молодятин, Москалівна, Надвірна, Пасічна, Печеніжин, Підзахаричі, Пістинь (<i>Святої Тройці</i>), Прокурава, Рахів, Рожнів, Саджавка, Слобода Рунгурська, Святий Йозеф, Яблунів (<i>Непорочного Зачаття П.Д.М.</i>), Яремче, Ясіня
Синагоги	Богдан, Вижниця, Делятин, Кобилецька Поляна (?), Косівська Поляна, Косів, Космач, Кути, Ланчин (?), Луг (<i>Закарпаття</i>), Надвірна, Печеніжин (<i>три</i>), Рахів, Рожнів, Селятин, Трибушани, Яблунів, Ясіня
Кірхи	Банилів Руський, Берегомет (<i>дві</i>)
Протестантські	Путила
Вірменські костели та церкви	Кути, Підзахаричі
Православні	Кевелево

* за неповними даними

Додаток Е.1

**Забезпеченість селян західної Гуцульщини
земельними ресурсами в 1787 та 1900 рр.**

Населені пункти	1787 р.			1900 р.		
	S, га	На одну родину		S, га	На одну родину	
		всього	ріллі		всього	ріллі
Білі Ослави	1865	15,39	1,60	3058	5,2	0,58
Горішний Майдан	432	12,35	4,30	1381	6,6	3,20
Делятин з Лугом	2569	10,57	0,02	3712	3,1	0,28
Добротів	537	10,09	1,71	1127	4,1	0,76
Дора	1282	22,46	0,57	2520	5,2	0,45
Заріччя	1939	15,78	0,16	2474	3,9	0,56
Красна	1265	12,25	3,13	1935	4,4	1,63
Ланчин	1298	9,28	0,74	2454	3,5	0,65
Лоєва	972	24,93	?	1576	8,5	0,71
Микуличин	6443	33,00	?	11669	11,1	0,21
Саджавка	1648	17,95	1,42	2463	4,6	0,87
Середній Майдан	?	?	?	3630	4,7	1,42
Чорний Потік	630	12,02	2,33	1378	4,9	0,62
Чорні Ослави	1379	25,93	?	1121	4,0	0,59
Яблуниця	1182	22,88	?	4476	13,8	0,38
Ямна	1144	33,06	?	1361	7,3	0,30
Разом	24585	16,76	0,80	46322	5,6	0,70

Додаток Е.2

**Урожайність (ц/га) та ціна (зол. за 1 цнт)
основних сільськогосподарських культур**

Показники	Пшениця	Жито	Ячмінь	Овес	Кукурудза	Гречка	Буряк столовий	Картопля	Капуста	Горох	Фасоля	Просо	Льон	Конопля
Урожайність	12	11	12	15	17	10	160		83				3,7	6,3
Ціна	7,0	5,2	4,1	3,0	4,8	4,4		2,2		7,6	8,5	4,9		

Додаток Е.3

Розподіл земельного фонду Гуцульщини в 1886 р.*

Повіти	Площа земель											
	Всього		В т. ч.									
			рілля		луки		городи		пасовища		ліси	
	га	%	га	%	га	%	га	%	га	%	га	%
Коломия	117647	100	52623	44,7	23112	19,6	1223	1,0	11006	9,4	24993	21,2
Косів	191813	100	9484	4,9	38657	20,2	1254	0,6	46321	24,1	91806	47,9
Надвірна	196220	100	16516	8,4	34392	17,5	1053	0,5	28144	14,3	110863	56,3

* – без невжитків

Додаток Е.4

Розподіл земельного фонду Гуцульщини в 1900 р.*

Повіти	Площа земель, тис. га											
	Всього		В т. ч.									
			рілля		луки		городи		пасовища		ліси	
	S	%	S	%	S	%	S	%	S	%	S	%
Коломия	79,97	100	46,76	58,47	9,78	12,22	0,74	0,92	5,38	6,73	13,55	16,94
Косів	191,97	100	9,45	4,92	38,63	20,12	1,25	0,65	46,23	24,08	91,84	47,84
Надвірна	191,67	100	14,23	7,42	33,14	17,29	1,02	0,53	27,62	14,41	110,35	57,57

* – без невжитків

Додаток Е.5

Земельний фонд Гуцульщини в 1931 р. (га)

Повіти	Вся площа	В т. ч.					
		Рілля, сади		Сіножаті, пасовища		Ліси та інші угіддя	
		площа	%	площа	%	площа	%
Коломия	130730	64439	49,3	28977	22,2	37314	28,5
Косів	182982	13943	7,6	96168	52,6	72871	39,8
Надвірна	248165	38904	15,7	61273	24,7	147988	59,6
Разом:	561877	117286	20,9	186418	33,2	258173	45,9

Додаток Е.6

Структура посівних площ Гуцульщини в 1931 р.

Повіти	Пшениця	Жито	Ячмінь	Овес	Картопля	Цукровий буяк	Гречка	Просо	Кукурудза	Конюшина	Льон і конопля
Коломия	9805	1077 9	325 2	7694	1021 3	30 1	57	22	9393	568 3	620
Косів	905	1430	578	841	3582	0	6	0	3751	871	223
Надвірн а	1758	6675	551	4296	7387	0	29	60	1514	248 5	359
Разом:	1246 8	1888 4	438 1	1283 1	2118 2	30 1	92	82	1465 8	903 9	120 2

Додаток Е.7

Урожайність основних сільськогосподарських культур в 1931 та 1937 рр.

Повіти	Роки	Пшениця	Жито	Ячмінь	Овес	Картопля	Цукровий буряк
Коломия	1931	12,1	8,8	13,1	12,9	129	211
	1937	10,9	11,9	11,7	8,5	117	185
Косів	1931	11,0	9,4	5,2	7,5	29	–
	1937	9,8	9,7	5,0	7,3	72	–
Надвірна	1931	8,8	10,6	7,6	9,8	99	–
	1937	5,3	10,2	7,9	7,6	103	–

Додаток Е.8

Власність на землю на Гуцульщині в 1934 р.

Повіти	Власники землі				Селянська земля			
	держава та дідичі		селяни		загальна площа		в т.ч. рілля	
	га	%	га	%	га	га/1 госп	га	га/1 госп
Коломия	31912	23,9	101998	76,1	101998	2,5	59,255	1,4
Надвірна	111651	45,2	135684	54,8	135684	4,9	34017	1,2

Додаток Е.9

Розподіл площ сільськогосподарських культур в 1934 р.

Повіти	Кількість господарств площею < 50 га	Кількість землі під культурами					
		зернові		технічні		картопля	
		га	%	га	%	га	%
Коломия	40151	36120	60,9	667	1,1	11460	19,3
Косів	22278	6943	55,2	219	1,7	3824	30,4
Надвірна	27601	16862	49,6	638	1,8	10571	31,0

Додаток Е.10

Розподіл зернових культур в 1934 р.

Повіти	Всього		Пшениц я		Жито		Ячмінь		Овес		Кукурудз а	
	га	%	га	%	га	%	га	%	га	%	га	%
Коломи я	3612 0	10 0	888 9	24, 6	767 0	21, 2	344 6	9,5	666 5	18, 4	874 0	23, 6
Косів	6943	10 0	839	12, 0	986	14, 2	594	8,5	723	10, 4	370 1	53, 3
Надвірн а	1686 2	10 0	164 6	9,7	482 6	28, 6	190 0	11, 2	656 1	39, 4	133 7	7,9

Додаток Е.11

Урожайність зернових культур та картоплі в 1934 р.

Повіти	Урожай (за винятком насіння), ц					На одну особу, ц				
	зернові				картопля	зернові				картопля
	всього	пшениця	жито	ячмінь		всього	пшениця	жито	ячмінь	
Коломия	185130	69640	98360	17130	429310	1,09	0,41	0,58	0,1	2,52
Косів	19550	6550	11240	1760	87640	0,21	0,07	0,12	0,02	0,93
Надвірна	82920	13200	65640	4080	354160	0,58	0,09	0,46	0,03	2,51

Додаток Е.12

Кількість худоби на Гуцульщині в 1886 р.

Повіт	Коні	ВРХ	Вівці	Кози	Свині	Булики
Коломия	8923	36727	11639	340	14538	2566
Косів	6087	38140	53564	2942	17078	3077
Надвірня	3980	21005	4659	262	10760	1060
Разом:	18990	95872	69862	3544	42376	6703

Додаток Е.13

Кількість худоби на 100 жителів Гуцульщини в 1886 р.

Повіт	Коні	ВРХ	Вівці	Кози	Свині	Булики
Коломия	8,11	33,36	10,57	0,3	13,21	2,34
Косів	8,75	54,86	77,05	4,23	24,57	4,43
Надвірна	6,63	34,99	7,76	0,44	17,92	1,77

Додаток Е.14

Забезпеченість населення худобою у 1900 р.

Повіти	Кількість дворів	Кількість худоби, голів									
		всього		коні		ВРХ		вівці		свині	
		Кількість	На одну родину	Кількість	На одну родину	Кількість	На одну родину	Кількість	На одну родину	Кількість	На одну родину
Коломия	17967	56894	3,17	10106	0,56	25932	1,44	4154	0,23	16702	0,93
Косів	17733	108523	6,12	5769	0,32	38094	2,15	45630	2,57	19030	1,07
Надвірна	14385	67531	4,69	5338	0,37	31404	2,18	14909	1,04	15880	1,10

Додаток Е.15

Динаміка чисельності худоби в 1900–1934 рр.

Повіти	Динаміка кількості худоби на одну родину (+, –)				
	Всього	Коні	ВРХ	Вівці	Свині
Коломия	+0,41	+0,01	+0,08	+0,38	-0,05
Косів	-0,41	0	-0,35	+0,21	-0,26
Надвірна	-1,51	+0,08	-0,71	-0,23	-0,64
По Гуцульщині	-0,50	+0,03	-0,33	+0,12	-0,32

Додаток Е.16

Максимальне навантаження випасів ВРХ на полонинах

Полонина	Площа, га	Норма використання до нормальної полонини	% території, що потрібний для 1 штуки	Кількість днів випасу на 1 га	Одноразовий випас, шт.
Буковинка	24	2/6	4	23	6
Товста	51	4/6	2	46	26
Сиголка	65	3/6	2,5	35	25
Пересліп	14	5/6	1,5	58	9
Гордя	63	3/6	2,5	35	24

Додаток Ж.1

Промислові підприємства Гуцульщини у 1898 р.

Галузь господарювання	Повіт			Гуцульщина, всього
	Косів	Надвірна	Печеніжин	
Нафтові свердловини	2	1	1	4
Гравійні кар'єри	2	1	0	3
Кам'яні кар'єри	0	5	0	5
Залізні гути	0	1	0	1
Скляні гути	0	2	0	2
Цегельні парові	0	0	1	1
Цегельні ручні	9	8	0	17
Нафтопереробні підприємства	0	2	1	3
Тартаки парові	1	4	0	5
Тартаки водяні	4	7	0	11
Млини парові	2	1	1	4
Млини водяні	23	26	5	54
Млини вітрові	0	1	0	1
Броварні	0	1	0	1
Виробництво содової води	0	4	0	4
Будівництво колій	0	1	0	1
Будівництво доріг	0	1	0	1
Будівництво гідропоруд	1	0	0	1
Житлове будівництво	0	3	0	3
Мулярство	1	1	0	2
Сплавні контори	3	0	0	3
Разом по повіту:	48	70	9	127

Додаток Ж.2

Промислові підприємства Гуцульщини у 1908 р.

Галузь господарювання, підприємства	Повіт						Гуцульщина, всього	
	Косів		Надвірна		Печеніжин		кількість	осіб
	кількість	осіб	кількість	осіб	кількість	осіб		
Нафтогазовидобувні підприємства	12	161	30	691	17	140	59	992
Кам'яні та глиняні кар'єри	152	252	20	224	4	14	176	490
Металообробні підприємства	99	139	134	186	42	61	275	386
Машинобудівні підприємства	57	67	52	65	15	17	124	149
Підприємства з переробки деревини,	376	515	162	509	56	77	594	1101
Виробництво виробів зі шкіри, пір'я, волосся	40	92	9	18	8	8	57	118
Ткацькі майстерні	571	818	455	274	191	203	1217	1295
Ательє з пошиття одягу	592	777	455	564	122	156	1169	1497
Виробництво паперу	4	5	4	4	1	1	9	10
Виробництво споживчих товарів	279	426	134	239	80	187	493	852
Господарсько-шинкарські установи	238	401	305	605	108	232	651	1238
Хімічні підприємства	22	21	15	46	8	5	45	72
Будівництво	237	318	35	230	34	44	306	592
Графічні підприємства	11	12	1	3	–	–	12	15
Стаціонарна торгівля	865	1221	786	1280	260	447	1911	2948
Виїзна торгівля	40	44	–	–	1	1	41	45
Кредитні та страхові установи	60	107	19	56	10	22	89	185
Установи сприяння торгівлі	106	107	21	20	5	4	132	131
Комунікаційні установи	139	155	101	191	53	62	293	408
Інші підприємства, установи	5	39	7	12	2	3	14	54
Разом:	3905	5677	2745	5217	1017	1684	7667	12578

Додаток Ж.3

Кількість ремісників по населених пунктах Гуцульщини (1929 р.)

Професія ремісників	Баня-Березів	Березів Вижній	Березів Нижній	Березів Середній	Білоберезка	Битків	Бервінкова	Брустури	Ворохта	Голови	Гринява	Деятин	Дземброня	Добротів	Дора	Жаб'є	Заріччя	Зелена	Ключів Великий	Разом:
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
Бляхарі									1							3				4
Боднарі									3	1		4				11				19
Будівничі																				0
Гарбарі												1								1
Годинникарі																				0
Гонтарі												1								1
Гончарі																				0
Каменярі																				0
Капелюшники																				0
Квітникарі																				0
Килимарі																				0
Ковалі	1	2	1	1		1	1	1	2			7		1	2	3	2	2	3	30
Колодії	1			1					2			1			2				1	8
Коминярі												1								1
Кошикарі																				0
Кравці												10				2			1	13
Кухарі																				0
Кушніри				2	1					1		5			1	6			1	17
Лимарі												1								1
Малярі												1								1
Мулярі												1			1	1				3
Парикмахери									1	1		1			1	1				5
Пекарі						1			1			3						2		7
Різники				1		3			4		1	12		1	2	4	1			29
Різьбярі																				0
Склярі												2								2
Слюсарі												1								1
Столярі	1		1					1	1	1		7		1		10				23
Ткачі												2								2
Фотографи						1						1								2
Шевці			2	1		3		1	7			8	1		2	6		1	1	33
Разом:	3	2	4	6	1	9	1	3	22	4	1	70	1	3	11	47	3	5	7	203

Продовження дод. Ж.3

Професія ремісників	Ключів Малий	Космач	Косів	Косів Старий	Красна	Краснолілля	Криворівня	Кути	Кути Старі	Ланчин	Лосєва	Луг	Люча	Лючки	Майдан Горішний	Майдан Середній	Микуличин	Молодятьин	Москалівка	Разом:
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
Бляхарі								5									1			6
Боднарі		2	1				2	5	3											13
Будівничі			2	1					2									1		6
Гарбарі			3					20		1										24
Годинникарі			4	1				6	1								1			13
Гонтарі																				0
Гончарі			2	3				5	2										1	13
Каменярі																				0
Капелюшники			2					1												3
Квітникарі								1												1
Килимарі			5					1												6
Ковалі	1	2	3	1	2			3	3	6				1	1	2	3	2	2	32
Колодії			1	1			2		1	3		1	2	2			1	2	3	19
Коминярі			1					1											1	3
Кошикарі								3												3
Кравці			13		1			12		4			2				1		2	35
Кухарі																	1			1
Кушніри			4			2		10	1										2	19
Лимарі								2												2
Маллярі			3																	3
Мулярі			4					7	3	3							2		5	24
Парикмахери			5					4		1							2			12
Пекарі			8	1				3									1			13
Різники		2	10	1				12	3	5							4		2	39
Різьбярі			2																	2
Склярі																				0
Слюсарі			3					4											1	8
Столярі		2	8					9	3	2							3	2	2	31
Ткачі			12	1				1												14
Фотографи			1	1				2												4
Шевці		2	10	2	1	3	1	28	1	7					1	2	3		4	65
Разом:	1	10	107	13	4	5	5	145	23	32	0	1	4	3	2	4	23	7	25	414

Продовження дод Ж.3

Професія ремісників	Микитинці	Надвірна	Ослави Білі	Ослави Чорні	Пасічна	Печеніжин	Перехресне	Пістинь	Пнів	Потік Чорний	Прокурава	Розтоки	Рожнів	Рожен Великий	Рунгури	Рибне	Річка	Саджавка	Слобода Рунгурська	Разом:
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
Бляхарі		7				2							1							10
Боднарі					3	4		2					1	5						15
Будівничі		1																		1
Гарбарі																				0
Годинникарі		4				2							1							7
Гонтарі																				0
Гончарі								7												7
Каменярі		1																		1
Капелюшники		2																		2
Квітникарі																				0
Килимарі																				0
Ковалі	1	10	1	4		6		5	5				7		1	2	1	1		44
Колодії		7			1	4		3	3	1			5	1		2				27
Коминярі		2				1														3
Кошикарі					1															1
Кравці		27		1		4		2	1				2			1		1		39
Кухарі																				0
Кушніри	1	5	1					4	1		1		2							15
Лимарі		3																		3
Малярі		1																		1
Муляри		4				2		1	3							1				11
Парикмахери		7				2		2					1							12
Пекарі		8				1		1					3							13
Різники		24			2	5		3	4				3						1	42
Різьбярі																				0
Склярі																				0
Слюсарі		4				2														6
Столярі		14				5		3	5				4							31
Ткачі						1														1
Фотографи		2																		2
Шевці	1	25	2		2	4		7	6				5	1		1				54
Разом:	3	158	4	5	9	45	0	40	28	1	1	0	35	7	1	7	1	2	1	348

Продовження дод. Ж.3.

Професія ремісників	Смодна	Соколівка	Стопчатів	Стримба	Татарів	Текуча	Тюдів	Устеріки	Угороги	Хімчин	Хороцева	Шешори	Яблонця (Косів.)	Яблонця (Надв.)	Яблунів	Яворів	Ямна	Яремче	Ясенів Горішній	Разом:
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
Бляхарі															3					3
Боднарі														1						1
Будівничі																	1			1
Гарбарі																				0
Годинникарі																		1		1
Гонтарі				1																1
Гончарі	2								1											3
Каменярі																				0
Капелюшники																				0
Квітникарі																				0
Килимарі																				0
Ковалі		1	2		1			1	1	1		1	4	1	4	1			1	19
Колодії		1	1						1	1					1					5
Коминярі																				0
Кошикарі																				0
Кравці				1						1		1			6					9
Кухарі																		2		2
Кушніри													1			1				2
Лимарі																				0
Малярі																		1		1
Муляри									1					1						2
Парикмахери					1										1			5		7
Пекарі															1			1		2
Різники					3										1		1	3		8
Різьбярі																				0
Склярі																				0
Слюсарі									1						1					2
Столярі		1	1		2				1				1		4			1	1	12
Ткачі												1				3				4
Фотографи															1			2		3
Шевці			2	1	1			1					1	1	5		1	7		20
Разом:	2	3	6	3	8	0	0	2	6	3	0	3	7	4	28	5	3	23	2	108

Додаток Ж.4

Спеціалізація ремісників Гуцульщини (1929 р.)

Професія	Загальна кількість	На один населений пункт
Бляхарі	23	0,3
Боднарі	48	0,6
Будівничі	8	0,1
Гарбарі	25	0,3
Годинникарі	21	0,25
Гонтарі	2	0,03
Гончарі	23	0,3
Каменярі	1	0,01
Капелюшники	5	0,06
Квітникарі	1	0,01
Килимарі	6	0,08
Ковалі	125	1,6
Колодії	59	0,8
Коминярі	7	0,09
Кошикарі	4	0,05
Кравці	96	1,3
Кухарі	3	0,04
Кушніри	53	0,7
Лимарі	6	0,08
Малярі	6	0,08
Муляри	40	0,5
Перукарі	36	0,5
Пекарі	35	0,5
Різники	118	1,6
Різьбярі	2	0,03
Склярі	2	0,03
Слюсарі	17	0,2
Столярі	97	1,3
Ткачі	21	0,3
Фотографи	11	0,1
Шевці	172	2,2
Всього:	1073	14,1

Додаток Ж.5

**Чисельність ремісників, що займались переробкою
сільськогосподарської продукції**

Спеціальність	Гарбарі	Квітниківарі	Килимарі	Кушніри	Лимарі	Різники	Ткачі	Шевці	Всього
Кількість, шт.	25	1	6	53	6	118	21	172	402
%	6,2	0,2	1,5	13,2	1,5	29,4	5,2	42,8	100,0

Додаток Ж.6

Чисельність ремісників-деревообробників

Спеціальність	Боднарі	Гонтарі	Колодії	Різьбярі	Столяри	Всього
Кількість, шт.	48	2	59	2	97	208
%	23,1	1,0	28,3	1,0	46,6	100,0

Додаток Ж.7

Чисельність ремісників, що займалися побутовим обслуговуванням

Спеціальність	Годинники	Капелюшники	Коминярі	Кошикарі	Кравці	Перукарі	Фотографи	Всього
Кількість, шт.	21	5	7	4	96	36	11	180
%	11,7	2,8	3,9	2,2	53,3	20,0	6,1	100,0

Додаток Ж.8

Чисельність ремісників, що займались побутовим обслуговуванням

Спеціальність	Бляхарі	Будівничі	Гончарі	Каменярі	Малярі	Мулярі	Склярі	Всього
Кількість, шт.	23	8	23	1	6	40	2	103
%	22,3	7,8	22,3	1,0	5,8	38,8	2,0	100,0

Додаток Ж.9

Темпи росту виробництва кооперативу «Гуцульщина»

Показники/Роки	1928	1929	1930	1931	1932	1933
Кількість внесків	86	84	96	109	123	185
Сума сплачених внесків, зол.	3329	3753	4139	4838	5321	7480
Власний оборотний капітал	3497	4074	4393	5200	6906	8398
Чужий оборотний капітал	6495	13567	13190	12342	12048	10848

Додаток Ж.10

Технічні характеристики вишивок Делятинщини

Показники	Татарів	Ворохта	Воронька	Яблуниця
Техніка вишивання:				
Хрестик	46	68	77	79
Низинка	54	32	23	21
Орнамент:				
Зооморфний	–	4	5	–
Рослинний	38	42	30	32
Геометричний	62	54	65	68
Нитки до вишивання:				
Шовк	3	2	8	11
Заполоч	97	98	82	84
Волічка	–	–	10	5
Ступінь заповнення полотна:				
Повністю	81	72	75	77
Частково	19	28	25	23

Додаток Ж.11

**Технічні характеристики вишивок
центральної частини західної Гуцульщини**

Переважаючі кольори	Орнамент			
	Рослинний		Геометричний	
	<i>Техніка</i>			
	<i>Низинка</i>	<i>Хрестик</i>	<i>Низинка</i>	<i>Хрестик</i>
Строкатий набір	23	13	32	32
Чорно-бордово-червоні	22	–	78	–
Набір світлих голубих, жовтих і зелених ниток	8	–	84	8
Синьо-голубі	66	–	–	34
Нитки полум'яної жовто- червоної гами	27	–	–	73

Додаток 3.1

Цінова політика на Гуцульщині наприкінці XIX ст.

Назва товару	Ціна в роках, зол.		Назва товару	Ціна в роках, зол.	
	1871- 1885	1885- 1899		1871- 1885	1885- 1899
1	2	3	4	5	6
<i>Селянський одяг</i>					
Петек	4,5	7	Постоли робочі		1
Запаска щоденна	1,2	1	Капелюх щоденний	1,6	
Запаска святкова		2,5	Дзьобенка	1,2	
Чоботи робочі	2	2,5	Хустина робоча	1,3	1
Чоботи святкові	4-6		Волоки до постолів	0,5	0,5
Черевики робочі	3		Сукно на петек		3
Черевики на свята	5	4	Шапка	0,6	
Рукавиці щоденні		0,4	Капчури щоденні	0,3	
Рукавиці святкові	1		Сорочка робоча	1	1,2
Полотно згрібне, міра		0,23	Полотно з повісма, міра		0,35
<i>Одяг сільських урядників</i>					
Плащ	9		Сукня весільна	20	
Плащ дівочий	5		Сукня щоденна	1,65	
Штани	5,2		Одяг робочий	2,4	
Сукня святкова	15		Панчохи	0,37	
Черевики чоловічі	4		Тапочки	0,6	
Черевики дитячі	2		Парасоля	1,3	
Черевики жіночі свят.	5		Кишеньковий годинник	4,65	
<i>Постільна білизна</i>					
Перина подвійна	30		Капа	4	
Подушка	15		Верета	1	
<i>Хатній інвентар</i>					
Ліжко	3		Мітла	0,1	
Куфер	5		Маглівниця	0,2	
<i>Господарський інвентар</i>					
Сапа	0,28		Кошик	0,09	
Штикова лопата	0,4		Вапно, 10 фунтів	0,15	
<i>Послуги транспорту (їзда возом в обидві сторони з Микуличина)</i>					
Татарів	1,5		Яремче	3	
Ворохта	2		Делятин	4	
Яблуниця	2		Надвірна	4	
<i>Послуги найманих робітників</i>					
Робітник, поденний	0,35		Місячна плата наймитів		3
1	2	3	4	5	6
<i>Послуги ремісників</i>					
Виготовлення куфера, шт.	9	8	Виготовлення домовин, шт.		4
Молотьба збіжжя, день	1,87		Латання постолів, латка		0,2
Прядіння, пасмо	0,015		Виготовлення корита	1,4	

Продовження дод. 3.1

1	2	3	4	5	6
Ткання полотна, міра	0,04	0,06	Дротування горщика	1,4	
Білення полотна, міра	0,02		Пошиття кожуха	4	
Золення взуття	0,80	1	Пошиття блузи	0,8	
<i>Випас худоби на полонині</i>					
Випас телят		12	Випас пари волів	10	9
<i>Продукти харчування</i>					
Кукурудза, гарнець	0,25		Гусянка, бербениця		1,1
Жито, гарнець	0,2		Сир, фунт	0,13	
Ячмінь, гарнець	0,15		М'ясо, фунт	0,13	
Овес, центнер	1,2		Яйце, шт.	0,05	
Мука кукурудзяна, гарн.	0,28		Мука житня, гарнець	0,23	
Картопля, гелетка	0,6		Грис, корець	2,6	
Крупа, кварта	0,1		Сіль, топка	0,09	
Олія, фаска	0,35		Горілка, кварта	0,28	
Молоко, коновка		0,24	Молоко, кварта	0,05	
<i>Господарські тварини</i>					
Корова	50		Телиця	8	12

Додаток 3.2

Торгівля по населених пунктах Гуцульщини за видами товарів

Назва товару	Баня-Березів	Березів Вислий	Березів Нижлий	Березів Середлий	Білоберезка	Битків	Бервінкова	Брустури	Ворохта	Голови	Гринява	Делятин	Доброгів	Дора	Дземброня	Жаб'є	Заріччя	Зелена	Ключів Великий	
Бетонні вироби																				
Будівельні матеріали												5								
Вапно																				
Взуття												4								
Вироби з дерева									1							7		5		
Вироби з шовку												24								
Вода газована												2								
Галантерея									2			4								
Госптовари												2								
Збіжжя												1				1				
Канцелярські товари																				
Керосин			1									1								
Книги																				
Косметика																				
Кошки																				
Кухонне придання												2								
Масло, жири																				
Матерія																				
Меблі												1								
Мило																				
Мука																				
Насіння																				
Овочі									8			5								
Одяг готовий																				
Пиво	1	1		2		2						6		1		3				1
Різні товари	1	1		2	1	9			15			96	4	6	1	18	3	8		1
Сіль																1				
Скло												1								
Спиртні напої	1	2		1	1	9	1	1			2	3		2	1	5	2	4		
Сувеніри																				
Сукно								4											1	
Трикотаж																				
Тютюнові вироби	1	2				5		1	1	1	2	10	4		1	10	7	4		1
Фарба																				
Філателія																				
Худоба		2		1				1				5				14				
Цукерки																				
Шкіра												7								
Яйця																				
Разом:	4	8	1	6	2	25	1	7	27	1	4	179	8	9	3	59	12	22	3	

Продовження дод. 3.2

Назва товару	Ключів Малий	Космач	Косів	Косів Старий	Красна	Красноїлля	Криворівня	Кути	Кути Старі	Ланчин	Лосва	Луг	Люча	Лючки	Майдан Голішій	Майдан Селешій	Микуличин	Молодятин	Москалівка
Бетонні вироби																			
Будівельні матеріали																			
Вапно																			
Взуття			2					1											
Вироби з дерева			4	3				10	5		1				1		4	6	
Вироби з шовку			4					8	5										
Вода газована								2									1		
Галантерея			4																
Госптовари			5					3											
Збіжжя			10					7											
Канцелярські товари			2					2											
Керосин			4							1									
Книги			1																
Косметика								1											
Кошики								1											
Кухонне придання			4							2									
Масло, жири								1							1	1		1	
Матерія																			
Меблі			2																
Мило																			
Мука																			
Насіння			2																
Овочі			5	1				1											
Одяг готовий																			
Пиво	1	3	3					1	1	2				1	1	1	1		
Різні товари	1	6	53	2	4		2	27	2	17	1	1	1		1	10	16	2	3
Сіль			1							1									
Скло			2																
Спиртні напої	2	4	6		1	2	2	9	4	6							3	1	2
Сувеніри			8																
Сукно																			
Трикотаж			3																1
Тютюнові вироби		5			3		2	3	2	8	1	2		1	1	4	7	1	1
Фарба																			
Філателія																			
Худоба		2	5					5							1				
Цукерки																			
Шкіра			8					13		2									
Яйця										1						1			
Разом:	4	20	138	6	8	2	6	95	9	50	2	4	1	2	6	17	32	11	7

Продовження дод. 3.2

Назва товару	Микитинці	Надвірна	Ослави Білі	Ослави Чорні	Пасічна	Печеніжин	Перехресне	Пістий	Пнів	Потік Чорний	Прокурава	Розтоки	Рожнів	Рожен Великий	Рунгури	Рибне	Річка	Саджавка	Слобода
Бетонні вироби		1																	
Будівельні матеріали		4				1													
Вапно		3																	
Взуття																			
Вироби з дерева		9	5			8	7	2							1	1			4
Вироби з шовку		22				4							3						
Вода газована		2																	
Галантерея		3				1													
Госптовари		8				3							1						
Збіжжя		7				4													
Канцелярські товари						1													
Керосин																			
Книги		2																	
Косметика																			
Кошики																			
Кухонне придання		6																	
Масло, жири		1	1			2												1	
Матерія		1																	
Меблі		3																	
Мило								1											
Мука		5						2											
Насіння		2																	
Овочі		2				1	1												
Одяг готовий		9																	
Пиво		4		1	2	4	1					1							
Різні товари	2	122	6	2	9	20	5	13	1	3	3	2	9			1		1	4
Сіль		1											1						
Скло		4				1							1						
Спиртні напої	1	8	2		1	10	1	4	2			1	4		3	2	2		5
Сувеніри																			
Сукно																			
Трикотаж		1																	
Тютюнові вироби		12	4	2	3	4	7	2	1	1	1	2	1	1		1		3	1
Фарба		1																	
Філателія		1																	
Худоба		3			1	2	3						4			1			1
Цукерки		5																	
Шкіра		12				4							2						
Яйця																			
Разом:	3	264	18	5	16	70	1	28	22	2	4	6	26	1	4	6	2	5	15

Продовження дод. 3.2

Назва товару	Смодна	Соколівка	Стопчатів	Стримба	Татарів	Текуча	Тюдів	Устеріки	Уторопи	Хімчин	Хороцева	Шешори	Яблонія (Косів)	Яблонія (Наль)	Яблунів	Яворів	Ямна	Яремче	Ясенів Галицький	
Бетонні вироби																				
Будівельні матеріали																				
Вапно																				
Взуття																				
Вироби з дерева					5							2	1	2	5	2		4	1	
Вироби з шовку															8					
Вода газована															1					
Галантерея																		4		
Госптовари															5					
Збіжжя															9					
Канцелярські товари																		1		
Керосин				1											2				1	
Книги																		2		
Косметика																				
Кошики																				
Кухонне придання															1					
Масло, жири																1				
Матерія																				
Меблі																				
Мило																				
Мука																				
Насіння																				
Овочі	1																		3	
Одяг готовий															1					
Пиво					1	1									2			1		
Різні товари		3		1	10	2		3	1			1	2	6	10	5	4	16	1	
Сіль																				
Скло																				
Спиртні напої		2	1	1	2		2	1	4	1		1	3	1	6	4	5		1	
Сувеніри																				
Сукно		1																		
Трикотаж																				
Тютюнові вироби	2	2	3	1	3				1		1			5	5		1	2	6	
Фарба																				
Філателія																				
Худоба													1	3	1	1				
Цукерки					2													1		
Шкіра															4					
Яйця																				
Разом:	3	8	4	4	23	3	2	4	6	1	1	4	7	17	60	13	10	34	10	

Додаток 3.3

Торгові точки по населених пунктах Гуцульщини

Населений пункт	Кількість торгових точок	Населений пункт	Кількість торгових точок
Надвірна	264	Криворівня	6
Делятин	179	Уторопи	6
Косів	138	Рибне	6
Кути	95	Розтоки	6
Печеніжин	70	Березів Середній	6
Яблунів	60	Майдан Горішній	6
Жаб'є	59	Ослави Чорні	5
Ланчин	50	Саджавка	5
Яремче	34	Прокурава	4
Микуличин	32	Гринява	4
Пістинь	28	Микитинці	3
Ворохта	27	Баня-Березів	4
Рожнів	26	Рунгури	4
Битків	25	Ключів Малий	4
Татарів	23	Стопчатів	4
Зелена	22	Стримба	4
Пнів	22	Ключів Великий	3
Космач	20	Устеріки	4
Ослави Білі	18	Луг	4
Майдан Середній	17	Шешори	4
Яблуниця (Надв.)	17	Смодна	3
Пасічна	16	Дземброня	3
Слобода Рунгурська	15	Текуча	3
Яворів	13	Красноїлля	2
Заріччя	12	Річка	2
Молодятин	11	Білоберезка	2
Ямна	10	Лючки	2
Ясенів Горішній	10	Тюдів	2
Кути Старі	9	Потік Чорний	2
Дора	9	Лоева	2
Добротів	8	Бервінкова	1
Березів Вижній	8	Голови	1
Красна	8	Люча	1
Соколівка	8	Березів Нижній	1
Яблуниця (Косів.)	7	Рожен Великий	1
Брустури	7	Перехресне	1
Москалівка	7	Хімчин	1
Косів Старий	6	Хороцева	1

Додаток 3.4

Торгівля на Гуцульщині за видами товарів (1929 р.)

Назва товару	Загальна кількість торгових точок	Одна торгова точка на кількість населених пунктів	Кількість торгових точок на один населений пункт
Бетонні вироби	1	76	0,013
Будівельні матеріали	10	8	0,13
Вапно	3	25	0,04
Взуття	7	11	0,092
Вироби з дерева	106	0,7	1,4
Вироби з шовку	78	1	1,0
Вода газована	8	9	0,1
Галантерея	18	4	0,23
Госптовари	27	3	0,36
Збіжжя	39	2	0,5
Канцелярські товари	6	13	0,08
Керосин	11	7	0,14
Книги	5	15	0,066
Косметика	1	76	0,013
Кошки	1	76	0,013
Кухонне придання	15	5	0,2
Масло, жири	10	8	0,13
Матерія	1	76	0,013
Меблі	6	13	0,08
Мило	1	76	0,013
Мука	7	11	0,092
Насіння	4	19	0,05
Овочі	28	3	0,37
Одяг готовий	10	8	0,13
Пиво	50	1,5	0,66
Різні товари	580	0,13	7,63
Сіль	5	15	0,066
Скло	9	8	0,12
Спиртні напої	158	0,5	2,0
Сувеніри	8	9	0,1
Сукно	6	13	0,08
Трикотаж	5	15	0,066
Тютюнові вироби	168	0,22	2,1
Фарба	1	76	0,013
Філателія	1	76	0,013
Худоба	57	1,5	0,75
Цукерки	8	9	0,1
Шкіра	52	1,5	0,68
Яйця	2	38	0,026
Всього:	1513	0,05	19,9

Додаток 3.5

Ступінь поширення товарів на Гуцульщині

Ступінь поширення	Рідкісні	Непоширені	Малопоширені	Середнього поширення	Дуже поширені	Масово поширені	Разом
Показники, види товарів	1–5	6–10	11–20	21–50	51–100	> 100	
Кількість, шт.	13	12	3	4	3	4	39
%	33,4	30,8	7,7	10,2	7,7	10,2	100,0

Додаток 3.6

Торгівля товарами промислової групи

Назва товару	Будівельні матеріали	Господарські товари	Галантерейні вироби	Канцелярські товари	Одяг та взуття	Меблі	Разом
Кількість, шт.	129	56	77	21	100	6	389
%	33,2	14,4	19,8	5,5	25,5	1,6	100,0

Додаток 3.7

Торгівля товарами продовольчої групи

Назва товару	С/г продукція	Бакалія	Мука	Спиртні напої та пиво	Тютюнові вироби	Кондитерські вироби	Продовольча група комплексних крамниць	Разом
Кількість, шт.	140	13	7	208	168	8	580	1124
%	12,4	1,2	0,6	18,5	15,0	0,7	51,6	100,0

Додаток 3.8

Традиційні міри в Галичині XIX-XX ст.

<i>Міри довжини</i>	
Польські міри	1 прут – 2 сажні – 6 локтів – 12 стіп – 3,456 м
	1 сажень – 3 локті – 6 стіп – 1,728 м
	1 локоть – 2 стопи – 0,576 м
	1 стопа – 144 лінії – 0,288 м
	1 метр – 1,736 локтя
	1 миля – 8 стай – 4286,695 сяжнів – 8534,2 м
Віденські міри	1 сажень – 1,896 м
	1 локоть – 2 стопи – 0,777 м
	1 стопа – 12 цалів – 144 лінії – 0,316 м
	1 цаль – 12 ліній – 0,0263 м
	1 лінія – 0,0029 м
	1 метр – 3 стопи й 2 цалі – 1 локоть і 14 цалів – 37,96 цалів
	1 миля – 4000 сажнів – 7585,94 м
<i>Міри площі</i>	
Польські міри	1 волюка – 30 моргів
	1 морг – 55,987 арів – 0,55987 га – 5598,7 м ²
	1 ар – 100 м ² – 27 кв. сяжнів і 28 кв. стіп
Віденські міри	1 морг – 1600 кв. сяжнів – 57,54 арів – 0,5754 га – 5754 м ²
	1 га – 100 арів – 10000 м ² – 1180 кв. сяжнів
<i>Міри об'єму</i>	
Польські міри	1 лашт – 30 кірців
	1 корець – 2 маці – 32 гарнці – 128 л
	1 маца – 2 півмацки – 16 гарнців – 64 л
	1 півмацок – 2 четвертаки – 8 гарнців – 32 л
	1 четвертак – 2 вісьмачки – 4 гарнці – 16 л
	1 вісьмачка – 2 гарнці – 8 л
	1 гарнець – 4 кварта – 4 л
	1 кварта – 2 півкварти – 1 л
	1 півкварта – 2 кватирки – 0,5 л
	1 кватирка – 0,25 л
	1 бочка – 25 гарнців – 100 л
	1 барилка – 24 гарнці – 96 л
	1 відро – 12,99 л
	1 гелетка (бербениця) – 25 л
Австрійські міри рідини	1 Eimar – 40 Maas – 80 Halbmaas – 160 Seidel – 56,589 л
	1 Maas – 40 Seidel – 1,41 л
	1 Seidel – 1,41 л
	1 Pfiff – 0.175 л

Продовження дод. 3.8

Австрійські міри збіжжя	1 Metzen – 4 Viertel – 16 гарнців – 161,4 л
	1 Viertel – 40,3 л
	1 гарнець – 10,1 л
<i>Міри ваги</i>	
Польські міри	1 центнер – 4 камені – 40,55 кг
	1 камінь – 25 фунтів – 10,14 кг
	1 фунт – 32 лути – 0,4055 кг
	1 лут – 46 драхм – 0,0126 кг
	1 драхма – 3 скрупули
Віденські міри	1 центнер – 100 фунтів – 56 кг
	1 фунт – 32 лути – 0,56 кг
	1 лут – 4 квінтлі – 0,0175 кг
	1 унція – 0,04666 кг
<i>Грошові одиниці</i>	
<p>До 1.11.1858 р.:</p> <p>1 таляр – 2 гульдени (флорени)</p> <p>1 гульден – 60 крейцерів (крейцерів)</p> <p>Після 1.11.1858 р.:</p> <p>1 таляр – 2 гульдени 30 крейцерів</p> <p>1 гульден – 100 крейцерів</p> <p>В 1892–1899 рр. (використовувалися паралельно):</p> <p>1 гульден – 1 золотий ринський – 2 крони (корони)</p> <p>В 1900–1918 рр.: 1 золотий ринський – 2 крони</p> <p>В 1919–1939: золотий</p>	
<i>Курси валют станом на 1930 р.</i>	
<p>1 американський долар – 8,9 зол.</p> <p>1 фунт стерлінгів – 43,4 зол.</p> <p>100 чеських корон – 26,4 зол.</p> <p>100 австрійських шилінгів – 125,9 зол.</p> <p>100 румунських леїв – 5 зол.</p> <p>100 німецьких марок – 212,9 зол.</p>	
<i>Курси валют станом на 1938 р.</i>	
<p>1 американський долар – 5,3 зол.</p> <p>100 чеських корон – 10–12,5 зол.</p> <p>100 німецьких марок – 82–88 зол.</p>	